ئاراس ٢

د . عەزیز گەردی

سەروا

لێکۆڵینەوەیەکی شیکاریی بەراوردە
لە شیعری کوردیدا

عەزیز گەردی

هەولێر

دەزگای **ئاراس**
بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

زنجیرەی رۆشنبیری
خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین
سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب
* * *

کتێب: سەروا
نووسەر: عەزیز گەردی
دەرهێنانی هونەری: قاسم قادر
بەرگ: شکار نەقشبەندی و عەبدولقادر عەلی مەردان
چاپخانەی: وەزارەتی رۆشنبیری
ژمارەی سپاردن بە کتێبخانەی نیشتمانی: ٧٧ / ١٩٩٨
چاپی یەکەم: هەولێر - ١٩٩٩

ئەم نامەیە پێشکەشە بە:

• هەر مامۆستایەکی یەک دەرزی پێگوتووم.

• هەرقوتابییەکی یەک دەرزم پێ گوتبێ.

پێشەکی

بابەتی نامەکە :

ئەم نامەیە لێکۆڵینەوەیەکی وەسفی شیکاری بەراوردە لەسەرەوای شیعری کوردی بە هەموو جۆرو هونەرەکانییەوە، هەر لەسەرەتاوە (باباتاهیری هەمەدانی (٩٣٥-١٠١٠) تا ئەم سەدەی بیستەمینە. هەوڵێکە بۆ هەڵسەنگاندنی شوێن و ڕۆڵی سەروا لە شیعری کوردی و دیارکردنی سنوور و چۆنیەتی بەشبوونی لە هۆنراوەدا بەپێی شێوەی ڕیز بوونی لە هونەرە شیعرییەکانی وەکو قیتعە و غەزەل و قەسیدە و تاك و چوارینە و پێنجینە و شەشینە ... و موستەزاد و موەششەح و سۆنێتە و .... هتد، ڕۆڵی لە پێدانی هۆنراوە و جیاکردنەوە و بەیەکەوە بەستنەوەی پارچەکانی هۆنراوەی پارچەدار و بەشداری کردنی لەگەڵ ڕەگەزە شیعرییەکانی تر، بەتایبەتی ڕەگەزەکانی سەر بە مۆسیقا و ئاواز، لە دروست کردنی کەش و هەوایەکی لەبار کە ڕێگا بۆ گەیاندن و گواستنەوەی بیرو سۆزو تاقیکردنەوەی شیعری و شعوری خۆش بکات، ئینجا دەرخستنی ئەرکی سەروا لە خەست کردنەوەو قووڵ کردنەوەی مۆسیقای شیعرو گرێدانی جەمسەرەکانی ئاوازی وشەودێرو بەستنەوەی بە تریەی ڕەوتی گشتی هۆنراوەکە .. ڕوون کردنەوەی ڕۆڵی سەروا لە پەیوەندییەکانییەوە بە کێش و مۆسیقا و بابەتی شیعرو باری دەروونی شاعیرو خەسیەتی تایبەتی فۆنۆلۆجی زمان، ئینجا ڕۆڵی دەنگە دەنگی زمان لە چوونە ناو سیستەمی سەرواو چالاکیی لە هەڵسوڕاندنی ئەرکی سەروا و جیاوازی دەنگەکانی زمان، هەر زمانێك بە گشتی و کوردی بەتایبەتی لە ڕاپەڕاندنی ئەرکی سەروا، جگە لە شیکردنەوەو ڕوون کردنەوەی ڕۆڵی جوانناسی (ئیستاتیکی) سەروا، کە سەرەڕای ڕۆڵی سەرەکی خۆی کە دەستە بەرکردنی ئیقاعێکی تایبەتییە لە دێرە شیعرو هۆنراوەدا، جوانییەکی تایبەتی بە شیعر دەدا و لە زۆر زماندا دەبێ بە یەکێ لە ڕەگەزە سەرەکییەکانی جیاکردنەوەی شیعر لە پەخشان، لەهەمان کاتدا لەزەت و خۆشییەکی دەروونی دابین دەکات و زیاتر خوێنەر بۆ لای خۆی ڕادەکێشێ. ئەم لایەنە، زیاتر سەروا بەرەو هونەرە جوانکارییەکانی ڕەوانبێژی دەبا. شاعیرانی کورد لەم بوارەدا زۆر ورەکاری وەستایانەی تایبەتیان نواندوە و دەکرێ لە دەرگای سەرواوە بچینە ناویانەوە و بەهای ئەدەبییان دەربخەین. بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەی ڕۆڵی سەروا لە شیعری کوردیدا و دیارکردنی شوێن و پایەی لە ڕەوتی فراوانی سەروای شیعری جیهانیدا، لەهەر کوێ پێویست بووبێ لایەنی جیاوازی زەق و نێکچوونی سەروای شیعری کوردی و زمانەکانی تریمان خستۆتە بەر بەراورد و لێکۆڵینەوە، بۆ ئەوەی شوێنی شیعری کوردی، لە ڕووی سەروا، لەناو سیستەمی شیعری جیهانیدا ڕوونتر دەربکەوێ.

ناونیشانی نامەکە :

بۆ ناونیشانی نامەکە ، وشەیەکی گشتی (سەروا) و ڕوون کردنەوەیەکی فراوان (لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری بەراورده لە شیعری کوردی) مان داناوە . چونکە باسەکە هەمووی لەبارەی سەروایە ، جگە لەوەی کە بەشێکی تەواوی (بەشی یەکەم) بۆ ڕانیاری و موناقەشەی لایەنی تیۆری و بۆچوونی گشتیی سەروای شیعر تەرخان کراوە . لەبەشەکانی تریشدا ، لەهەر کوێ دەرفەت هاتبێ سەروای شیعری کوردی لەڕێی بەراوردەوە بە شیعری جیهانییەوە گرێدراوە و جارێکی تر لەپاڵ ڕوخسارە تایبەتییە کوردییەکەوە چۆتە ناو چوار چێوەی گشتی سەروای جیهانییەوە ، یان هەندێ دیاردەی دەگمەنی سەر بە سەروای شیعری جیهانی لەناو شیعری شاعیرانی کورد دەرهێنراوە . واتە بابەتەکە ، لەم بارەیەوە ، زیاتر چوارچێوەیەکی گشتی بەخۆیەوە گرتووە و بە دەوری سەروادا دەسوڕێتەوە ، ئەمە هەمووی وای کرد کە وشەی (سەروا) وەکو سەرباسێکی گشتی و سەرەکی بۆ بابەتەکە دابنێین ... لەپاڵ ئەم بۆچوونە گشتییەدا ، جەختمان لەسەر شیعری کوردی کردوە ، هەوڵمان داوە . لەبارەی سەرواوە ، لەزۆر گۆشە نیگاوە شی بکەینەوە و دەستوورەکانی کارکردنی لێك بدەینەوە و لایەنە جۆراو جۆرەکانی دەست نیشان بکەین و لەپاڵ ئەم شیکردنەوە وەسفییەشدا . بۆ باشتر دیار کردنی شوێنی سەروای شیعری کوردی لەناو سیستەمی سەروای شیعری جیهانی ، هەمیشە جەختمان لەسەر بەراوردکردنی دیاردە و قالب و لایەنە جیاناسییەکانی کردوە لەگەڵ سەروای شیعری نەتەوەکانی دی : ئەم جۆرە ڕێبازە سەرکەوتوانە لەلایەن ژرمونسکی ڕووس [۲۷۲ : ل۲۰۹] وەفری لانزی بەریتانی [٤٧٥] و د.محەمەد عەونی عەبدوڕەئوفی عەرەبی [۳٥۰] بەکارهاتوە . پشت ئەستوور بە ڕێبازی شیکاری وەسفی بەراوردی ئەوان بۆ لێکۆڵینەوەی سەروای شیعری کوردی ، ناونیشانەکەمان بەم جۆرە داڕشت کە لەگەڵ ناوەرۆك و ڕێبازی لێکۆڵینەوەکەدا بگونجێ .

هۆی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە :

هەڵبژاردنی هیچ بابەتێك بۆلێکۆڵینەوە بەبێ هۆ نابێ . دەبێ هۆیەك یا چەند هۆیەکی گشتی و تایبەتی ، دەرەکی و ناوەکی هەبێ وابکا تۆژەرەوە بابەتێکی تایبەتی بۆ لێکۆڵینەوەکەی هەڵبژێرێ .

دەست نیشان کردنی سەروا لە شیعری کوردیدا بۆ ئەم لێکۆڵینەوەیە لە ئەنجامی چەند هۆیەکی پێویست بوە ، گرنگترینیان ئەمانەن :

- سەروا دیاردەیەکی زەقی شیعری جیهانییە بەگشتی و شیعری کوردییە بەتایبەتی ، شیعری کوردی هەر لە سەرەتاوە تا بیستەکانی سەدەی بیستەم ، بە هەردوو جۆرییەوە (نووسراو و زارگوتن) ، بەهەموو زارەکانییەوە ، زۆر پابەندی سەروا بوە : دەستبەرداری کێشی یەك ڕەنگیی

بووبێ (وەکو هەندێ بەیتی فۆلکلۆری) دەستبەرداری سەروا نەبوە. پاش ئەم مێژووەیش (بیستەکانی سەدەی بیستەم) کە شیعری کوردی وردە وردە قاڵبی تەقلیدی و مەبدەی کێش و سەروای شکاند و جۆرە ئازادییەک بە شاعیر درا لە پەیڕەو کردنی کێش و سەروا، سەروا دەوری هەرمایەوە بەڵام بەجۆرێکی جیا لەوەی پێشوو. جا ئەم دیاردە باوە دەبێ بخرێتە بەر لێکۆڵینەوە و بەشێوەیەکی تەختێ ورد و بابەتییانە شی بکرێتەوە و یاساکانی دیار بکرێ و دەوری لەکردەوەی گەیاندن و کارتێکردندا دیار بکرێ و جیاوازی لەگەڵ شیعری نەتەوەکانی دی دەست نیشان بکرێ لە رادەو چۆنیەتی مامەڵەکردنی لەگەڵ ڕەگەزی سەروادا.

- تا ئێستا هیچ لێکۆڵینەوەیەکی فراوان لەبارەی سەروای شیعری کوردی نەکراوە. ئەم لایەنەش وەکو زۆربەی لایەنەکانی تری شیعرو ئەدەبی کوردی مەیلە و بەیارە و پێویستی بە هەڵسەنگاندن هەیە تا سنوور و خەسیەتەکانی دیار بکات و دیاردەو حاڵەتەکانی روون بکاتەوە. واتە بۆشاییەکی گەورە لە دیراساتی شیعرو ئەدەبی کوردی، چمکی سەروادا، هەیە هەر دەبێ پڕ بکرێتەوە، جا بۆ پڕکردنەوەی لایەنێکی ئەم بۆشاییە بوو ئێمە ئەم بابەتەمان هەڵبژارد.

- پەیداکردنی شارەزایی لەبارەی سەروای شیعری کوردی، بەتایبەتی شیعری ستوونی کە یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو کراوە دەبێ بەیارمەتیدەرێک بۆ ساغ کردنەوەی زانستانەی شیعری بلاونەکراوەی کوردی کە هێشتا زۆری هەر بە دەستنووسی ماوە و بلاونەکراوەتەوە، ئەگەرچی بەلای هەندێکەوە (وەکو حەسیب قەرەداغی) یەکێتی سەروا دەبێ بە هۆی تێکەڵ بوونی شیعرەکان ووای لێ دێ خاوەنەکەی نەناسرێتەوە چونکە سەروای شیعرەکانی کلاسیکی لەیەکەوە نزیکن و زۆر جار زۆربەی وشەکانی سەروای دوو هۆنراوە یەک شت دەبێ (قافیەی دیاریکراو، یاخود مەسەلەی سەروا، خۆی یەکێکە لەو کولەرێبانەی کە تووشی شیعر ئەبێ و خاوەن شیعر جار جار سەری لێ تێک ئەچێ و شیعرەکە ناناسێتەوە) [٧٠ : ٣٢٦]. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شارەزایی زانستانەی تەواوی جۆری سەروا و بابەشبوونی لەبەتی ئەو تێکەڵییە دروست بکا کە ئەو دەڵێ، ڕێگای لێک جیا کردنەوەی هۆنراوەکان خۆش دەکا.

- زۆربەی ئەو شیعرە کلاسیکییە کوردییانەی تا ئێستا بلاوکراونەتەوە، لەکەم و کورتی بەدەرنین، زۆربەیان ئەوەندە بەبێ سەروبەری کراون چارەیان هەر ئەوەیە دووبارە ساغ بکرێنەوە و بە پوختەیی بلاو بکرێنەوە: هۆیەکەشی ئەوەیە زۆربەی ئەو نوژەرەوانەی کارەکانیان راپەڕاندوە شارەزاییەکی ئەوتۆیان لە رۆشنبیری کلاسیکی و خوێندەواریی ئیسلامی و کەرەستەکانی شیعری رۆژهەڵات نەبوە کە سەروایش لایەنێکی دیاری ئەو رۆشنبیرییە شیعرییەیە. ناسینی سەروا و ئاگادار بوونی چۆنیەتی کارکردنی لە هونەرەکانی شیعردا، ڕێگا بەرەو دۆزینەوەی ئەو هەڵانە تەخت دەکات کە لە بواری بلاوکرانەوەی شیعری کلاسیکی کراون. بۆ نموونە نەشارەزایی

لەبابەشیروتی سەروا لە هونەرێکی شیعری وەکو تەرجیع بەند بۆی هەیە بێ بەهۆی ئەوەی توێژەرەوە خانەوبەندەکانی تەرجیعەکە هەریەکە بەقەسیدەیەکی سەربەخۆ بزانێ و لێکیان بپچڕێنێ و هەر خانەیەك لە شوێنێکی دیوانەکە دابنێ ، وەکو ئەوەی بەسەر تەرجیعەکەی سالم هاتوە . کەچی شارەزایی سەرواو هونەری تەرجیع وا لە توێژەرەوەیەکی تری وەکو عەزیز ئالی دەکا کە هەست بەم پچڕانەی خانەکانی تەرجیعەکە بکات و هەوڵ بدا بیانخاتەوە پاڵ یەك و تەرجیعەکە دروست بکاتەوە . خۆی باس دەکا کە سەروا سەرنجی بۆ ئەم ڕاست کردنەوەیە ڕاکێشاوە (خەریك بوو دیوانی "سالم"م دەخوێندەوە - ئەوەی گیوی موکریانی چاپی کردوە - تووشی پارچەیەك هاتم بەغەزەل لەقەڵەم درا بوو بەڵام بەیتەکانی لەبارەی ناوەرۆك و فەرای شاعیرانەوە زۆر لێك نزیك بوون - شتێکی کەلە غەزەلدا کەم دەبینرێ - جگە لەوە تەماشام کرد بەپێی ئاخیری ئەم بەڕواڵەت غەزەلە لە قافیەدا سەربەخۆیە و ئەمە پێچەوانەی قالبی باوی غەزەلە ... بەم بۆنەیەوە هێنام دیوانەکەم تەواو پشکنی و لەئەنجامدا سێ بەندی دیکەم دۆزییەوە و بۆچوونەکەم وە ڕاست گەڕا . دیارە مامۆستا گیوی ڕەحمەتی نەیزانیوە ئەم شیعرە ئامال درێژە تەرجیع بەندە . هاتوە هەر بەندەی وەك غەزەلێك بە گوێرەی پیتی قافیە هەڵداشتۆتە سووچێکی دیوانەکەوە) [٢٢٩ : ٢٦] .

- لایەنێکی لێکۆڵینەوەی سەروای شیعری کوردی دەست نیشان کردنی بەهێزیی و بێهێزیی سەروایە . ئەم ئەرکە دوو مەبەست دەپێکێ : یەکەم : دەرخستنی جیاوازیی نێوان شاعیرانی پێشوومان لەبارەی زاڵبوون و زاڵ نەبوونیان بەسەر سەرواوە و دەسەڵات شکانیان بەسەر بەکارهێنانی هونەرمەندانەی سەروا بۆ قبوڵ کردنەوەی ئاواز و مۆسیقای شیعر و بەهێزکردنی گرێدەوەی گەیاندنی تاقی کردنەوەی شیعری . دووەم : دیارکردنی کەم و کورتییەکانی مامەڵە کردنی شاعیرانی پێشوو ڕێگا خۆش دەکا بۆ شاعیرانی دواتر بۆ ئەوەی خۆیان لەم کەم و کورتییانە لابدەن و سەرکەوتوانە سەروا بەکاربێنن و هەقی خۆی پێ بدەن ، لەهەمان کاتیشدا ڕێ ڕۆشنکردنە بۆ هاندانی شاعیرانی تازە تا لە چوارچێوەیەکی لەبار و ڕەسەندا داهێنان لە دابەشکردنی سەروادا بکەن .

- لێکۆڵینەوەی سەروا وەك لایەنێکی تیۆری شیعری ، دەوڵەمەندکردنی تیۆری لێکۆڵینەوەی شیعری کوردییە کە ئەمەش بەشداری کردنە لە بەرەوپێش بردنی ئەم تیۆرە ، بەرەو داڕشتنی تیۆرێکی گشتی و فراوانی هەمەلایەنی شیعری کوردی .

پڕۆگرامی لێکۆڵینەوەکە :

برگەکانی هەر لێکۆڵینەوەیەك پەیوەندی بە جۆری بابەتەکە ، خۆیەوە ، هەیە و لەوەوە دەربەگیریێ و گەڵاڵە دەکرێ ، بۆیە داڕشتنی هەر بەرنامەیەك دەبێ لەبەر ڕۆشنایی لایەنە جیاوازەکانی

بابەتەکە و بۆچوونی نووسەرەکەو ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە ئەنجام بدرێ. بابەتی ئەم لێکۆڵینەوەیە کە سەرووای کوردییە، زۆر لایەنی جۆراوجۆر دەگرێتەوە، بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوەکە زۆربەی لایەنەکان بگرێتەوە، کردوومانە بە پێشەکییەک و دەروازەیەک و شەش بەش و ئەنجام.

پێشەکییەکە :

ئەمە پێناسەی بابەتەکە و هۆی هەڵبژاردن و پرۆگرامی لێکۆڵینەوە و گیروگرفتەکان و هەڵسەنگاندنی سەرچاوەکانی پێشوو دەگرێتەوە.

دەروازەکە :

بۆ موناقەشەکردنی زاراوە و چەمکی سەروا تەرخان کراوە، وەک سەرەتاو ڕێ خۆش کردنێک بۆ چوونە ناو بەشی یەکەم.

بەشی یەکەم :

ئەم بەشە زیاتر گشتی و تیۆرییە، وەکو بناغەیەکە بۆ بۆنیاتی بەشەکانی تر. ئەم بەشە بەسەر سێ (باس)دا دابەش بوە. باسی یەکەم بۆ پێناسەی گشتی و بنەماو ئەرکی سەروا و پەیوەندی بە ئریە (ریتم) و ئاوازو بابەتی شیعرو سیستەمی دەنگی زمان (فۆنۆلۆجی) تەرخان کراوە. باسی دووەم لێکۆڵینەوەیەکی گشتی بنەمای سەرووای شیعری جیهانییە، پەیدا بوون و سیستەمی سەرووای هەندێ نەتەوەی کۆن و نوێی ڕۆژاوا و ڕۆژهەڵاتی وەکو یۆنانی و لاتینی و فەرەنسی و ئیتالی و ئینگلیزی و عەرەبی و فارسی و هندی. باسی سێیەم لە جۆرەکانی سەروا دەکۆڵێتەوەو لە ڕوانگەی جیا جیا دابەشی دەکا، لە ڕووی ژمارە و ئاوازو ئاراستە و چۆنیەتی دووبارە بوونەوە ... لێکیان جیا دەکاتەوە کە هەریەکە خاوەنی تایبەتێتی خۆیەتی و لە شوێنی تایبەتی دێت.

بەشی دووەم :

لەبارەی سنووری ڕەگەزەکانی سەرووای شیعری کوردی دەدوێ. هەوڵێکە بۆ دیاری کردنی سنووری سەروا (کەمترین دەنگو زۆرترین دەنگو وشە کە سەروا پێک دێنن)، ئەمیش لە ڕێگای شیکردنەوەی وەسفی شیعری کوردییەوە دەستەبەر دەکرێ. ئەم بەشە سێ باسە.

- باسی یەکەم: بۆ ناسینی دەنگی سەروا تەرخان کراوە. سنووری سەروا لە کۆتایی وشەی سەروادا دیار دەکات و زاراوەی دەنگە جیاوازەکان لێک جیا دەکاتەوە. جەختی هەرە قورسی ئەم باسە دەکەوێتە سەر دەنگی (ڕەوی) چونکە (ڕەوی) چەقی چڕبوونەوەی هەموو قورسایی ئاوازو زایەڵەی دەنگو وشەکانی سەروایە. لەم باسەدا هەوڵ دراوە چالاکی دەنگەکانی کوردی لە بینینی دەوری ڕەویدا ڕوون بکرێتەوە و لە ڕێی جەردی کۆمەڵێ دیوانی شیعری کلاسیکییەوە دەنگەکان بەگوێرەی کەم و زۆرییان لە بوونە ڕەویدا پۆلین بکرێ. جیاوازی نێوان ڕەوی و دوا دەنگی دێڕیش

ڕوون کراوەتەوە کە هەندێ جار بەیەک دەگرن و هەندێ جار لەیەک دا دەبڕێن. لەم باسەدا جگە لەڕەوی، پێش ڕەوی و پاش ڕەوی دیارکراون و جۆر و سنووریان لێک جیا کراوەتەوە.

- باسی دووەم: لە ئاستی وشەکانی سەروا دەدوێ. وشەی سەروا چییە؟ پەیوەندی وشەکانی سەروا لە ڕووی ڕۆنان و کێش و ئاواز و مانا و بەشەکانی ئاخاوتنەوە، دیار کردنی سنوور و شیکردنەوەی ئەرک و جۆرەکانی پاش سەروا (ڕەدیف). چونکە شیعری کلاسیکی کوردی یەکێکە لەو جۆرە شیعرانەی زۆر چالاکانە ڕەدیف بۆ پتەوکردنی ئاواز و خەست کردنەوەی مانای شیعر بەکار دێنێ ئینجا پێش سەروا (حاجیب) و ڕۆڵی لە ڕێگا خۆش کردن بۆ سەروا و پەیوەندی بەوشەی سەروا و ڕەدیفەوە ڕوون کراوەتەوە کە جاری وا هەیە هەرسێکیان (حاجیب، وشەی سەروا، ڕەدیف) هەموو درێژایی دێڕ و شیعر پڕ دەکەنەوە و دێڕەکە دەبێ بە یەک پارچە ئاوازی دووبارەوە بووی چڕ و تێکچڕژاوی پتەو.

- باسی سێیەم: لە تێکەڵبوونی کۆتاییەکان دەدوێ. تێکەڵبوونی ڕەوی و پاش ڕەوی یان ڕەدیف و وشەی سەروا.

بەشی سێیەم :

بریتییە لە لێکۆڵینەوەی چۆنیەتی دابەشبوونی سەروا لە دێڕ و پارچە و هونەرە شیعرییەکانی وەکو: قیتعە و غەزەل و قەسیدە و تاک و مەسنەوی و سێینە و چوارینە و پێنجینە و .... تەرجیع بەند و تەرکیب بەند و موستەزاد و موەششەح و سونێتە و.... ئینجا بەراورد کردنی ئەم هونەر و پارچانە لەگەڵ پارچە هۆنراوە (stanza - stroph)ی ئەتەوەکانی تر لە ڕووی ژمارەی دێڕ و دابەشبوونی سەرواوە. ئەم بەشە سێ باسە. باسی یەکەم بۆ چەمک و جۆر و پێکهاتنی پارچە هۆنراوە تەرخان کراوە. باسی دووەم لە پارچە گشتییەکان و باسی سێیەم لە پارچە تایبەتییەکان دەدوێ.

بەشی چوارەم :

دوو باسە. باسی یەکەم هەوڵێکە بۆ لێک نزیک خستنەوەی دوو زانستی سەر بە لێکۆڵینەوەی شیعر (سەرواناسی و ڕەوانبێژی). پەیوەندی نێوانیان دەردەخا و باسی یەک گرتنیان دەکا لە هەندێ هونەری جوانکاری شیعریدا وەکو: ئیعنات و جووت سەروا (توقافیتین) و سەروای دووبارە و سەروای ئەڵقەبەند .... باسی دووەم بەدوای کەم و کورتییەکانی سەروای شیعری کوردیدا دەگەڕێ و هۆی ڕوودان و ڕادەی کەم کردنەوەکەیان لە نرخی ئاوازەیی شیعردا ڕوون دەکاتەوە.

ئەنجام :

لێرەدا پوختەی بیر و بۆچوونەکانی هەر شەش بەش چڕکراوەتەوە و بە کورتی و چڕی خراوەتە ڕوو.

گیروگرفتەکان :

جگە لەوەی (بابەتی نووسین) ، خۆی لە خۆیەوە ، گرفتێکە توێژەرەوە دەست نیشانی دەکا و هەوڵ دەدا زانستیانە چارەسەری بکا . لەکاتی چارەسەرکردنی ئەم گرفتە سەرەکییەدا کە رایی کردنی کرەوەی توێژینەوەیە . زۆر جار هەر لەسەرەتاوە گیروگرفتی گەورە یان بچووک سەر هەڵدەدا . ئەرکی توێژەرەوەیە بەسەریاندا زاڵ بێ بۆ ئەوەی رێگای لێکۆڵینەوەی لەبەردەم تەخت بێ . ئێمەش لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەندێ گیروگرفتمان هاتە پێش کە گرنگترینیان ئەمانە بوون :

- گرفتێکی گەورە نەبوونی زاراوەی تایبەتە بە سەروا . ئەمەیش زادەی نەبوونی لێکۆڵینەوەی زانستی پێشوو لەم بوارەدا . تا لێکۆڵینەوەی زانستی لە بوارێکدا پەرە نەسێنێ زاراوەی زانستی تێیدا گەڵاڵە نابێ . لە کوردیدا ، زانستێکی وەکو سەرواناسی بابەتێکی لێکۆڵینەوەی نوێیە ، رەگی قووڵ و فراوانی نییە ، بۆیە زاراوەکانی نەچەسپاون . لەبەردەم رووبەڕووبوونەوەی ئەم گرفتەدا ، دوو رێچکەمان لە پێشە :

١- بەکارهێنانی ئەو چەند زاراوە کەمەی سەرواناسی کە تا ئێستا کەم و زۆر لە لێکۆڵینەوەی شیعریدا بەکار هاتوون وەکو: سەروا ، تاک ، چوارینە ، پێنجینە...

٢- بەکارهێنانی زاراوەی عەرەبی و فارسی و ئەورووپی کە وەرگێڕانیان درێژە و تا ئێستا وشەی پڕ بە پێستی خۆیان لە کوردیدا نەدۆزراوەتەوە .

هەڵبەت دەکرێ هەندێ یان هەر هەموو ئەم زاراوانەی سەر بە سەرواناسین بکەین بە کوردی بەڵام خولەزاراوە سازیدان و بەم فراوانییەش کارێکی پڕ مەترسی و لێپرسینەوەیە . ئەمەمان بۆ پسپۆرانی زاراوە سازی و ئەکادیمیای زانستی دوارۆژ جێ هێشت .

- کەمی سەرچاوەی تیۆری و زانستی لەبارەی سەرواوە . راستە زۆر سەرچاوەی عەرەبی لەبەردەستدان ، هەر لە زەمانی خەلیل و ئەخفەشەوە [٢٥٩] تا ئێستا بەڵام هەموویان لەیەک بازنەدا دەخولێنەوە ، جیاوازیی نێوان راناکانی سەرواناسییان زۆر کەمە ، بۆیە شتی نوێ و تازە بابەتیان دەگمەنە . لە فارسیدا بەرهەمی سەرواناسی دوو جۆرە : جۆرێکیان لەژێر کاریگەری سەرواناسی عەرەبیدا نووسراوەتەوە و هەمان زاراوە و دابەش کردنی بەکارهێناوە ، هەر لە قەیسی رازییەوە [٤٠٦] تا ئێستا جگە لە زیادکردنی چەند زاراوەیەکی کەمی وەکو قەید و حاجیب و رەدیف و مەزید و نایرە [٤١٠ : ١٤٥-١٥٤] . جۆری دووەمیان لەسەر بنچینەی دەنگسازی لەسەر سەروا نووسراوە ، وەك لاساکردنەوەی لێکۆڵینەوە دەنگییەکانی زمانە ئەورووپییەکان کە زیاتر دەنگو برگە کراون بە پێوەری شی کردنەوەی سەروا [٤٠٥ : ٩٥-١٠٠] .

کەچی لە زمانە ئەورووپییەکان ، لەبەر ئەوەی لێکۆڵینەوەی برگە و فۆنۆلۆجی زۆر دیراسە کراوە ، سەروا زیاتر لەم روانگەوە شی کراوەتەوە . دەنگو برگە لەجیاتی تیپ و حەرەکەی عەرەبی و فارسی

کۆن بەکاردێ ، بەکورتی سەروایش خەریکە دەخزێتە ناو فۆنۆلۆجییەوە . لەم بارەیەوە بۆچوونەکانی لیچ [٤٦٦] و لاینز [٤٧٥] و فرێزەر [٤٦٣] و مۆریس گرامۆنت [٤٨٤] و ئەنتۆنیۆ کیلیس [٤٨٩] وەهی تریش جێگای سوود لێ وەرگرتن بوون .

- نەبوونی یان زۆر کەمیی لێکۆڵینەوەی سەروا لە کوردیدا ، چ لە ڕووی تیۆرییەوە و چ لەبارەی پەیڕەوکارییەوە . هەبوونی لێکۆڵینەوەی وا زەمینە بۆ توێژەرەوە خۆش دەکات و بەردەمی ڕووناک دەکاتەوە ، بەمەوە زووتر و ئاسانتر ڕێگای خۆی پێ دەدۆزرێتەوە . بە پێچەوانەوە ، بێ سەرچاوەیی ئەرکی توێژەرەوە سەختتر دەکات، چونکە کارەکەی زیاتر لە ڕێچەشکاندن نزیک دەبێتەوە. ئەمەش کارێکی ئاسان نییە . وەک چارەسەرێکی ئەم بێ سەرچاوەییەی کوردی سوودمان لە سەرچاوە بیانییە ڕۆژاوا و ڕۆژهەڵاتییەکان وەرگرتوە ، بۆیە سەرچاوەی سەرەکیمان لە کوردیدا کە ڕەسەنەکانن کە بە زۆری شیعری کلاسیکی دەگرێتەوە . لە پشکنین و شیکردنەوەی سەروای ئەو شیعرانەوە بەرەو دارشتنی یاسا و پۆلێن کردن و ئەنجام دەرخستن ڕۆیشتووین .

چی لەبارەی سەروای کوردییەوە نووسراوە :

لە کوردیدا ، کەم لەسەر سەروا نووسراوە ، لە لێکۆڵینەوەی گشتیی شیعریشدا کەم لای لێ کراوەتەوە . کۆنترین شت ، بە پێی ئاگاداری ئێمە ، کە لەبارەی سەرواوە نووسرابێ ، ئەو چەند دێڕەیە کە ساڵی ۱۹۲۰ ئەمین فەیزی لە (ئەنجومەنی ئەدیبان)دا لەبارەی شیعرێکی مەولەوی نووسیویە کە لە مەسنەوییەوە چۆتە سەر سەروای موتەناویب و دەڵێ : (مەولەوی بە موقتەزای ئەو مەوقیعە کە تێدابووە هیچ چاوی بە شیعری فەرەنگنە کەوتوە ، لەگەڵ ئەوەش ، لەسەر ئوسلووبی ئەوان شیعری نەزم کردوە . لە قیتعەیێکدا مەسرەعی ئەووەلی تەقفییە کردوە لەگەڵ مەسرەعی سالیس و قافیەی مەسرەعی سانی ڕێک خستوە لەگەڵ مەسرەعی ڕابیع ... ئەم ئوسوولە خیلافی ئوسوولی شوعەرای ئێرانە و مەولەوی لە کەسی نەدیوە ، مەحزەن بە حوسنی تەبیعەتی خۆی موناسیبی زانیوە و ئیستیعمالی کردوە) [١٩ : ٣١] . بەلای منەوە ، ئەمە نەلاساکردنەوەی فەڕەنگە و نە بە حوسنی تەبیعەتی بەشتێکی لەباری زانیوە و بەکاری هێناوە ، بەڵکو قافیە تەنگیی ناچاری کردوە لەسەر مەسنەوی لابدا و بچێتە سەر ئەم سەروا موتەناوبە چونکە پێش ئەم وەرچەرخانە دەڵێ :

مەنعم مە کەرێ گرانەن دەردم
ئەر شێویا بۆ قافیەی فەردم [١٨٦ : ٦٩] .

ساڵی ۱۹۲٦ ، شێخ نووری شێخ سالح ، لە ڕۆژنامەی (ژیان)دا چەند دێڕێکی لەبارەی سەرواوە لەژێر ناوی (قافیە)دا بڵاوکردۆتەوە . لە پێناسە و ئەرکی سەروادا دەڵێ : (قافیە لە نیهایەتی هەموو مەسرەعێکدا لەبەینی هیجای ئاخیردا بە ئیعتباری تەسەوت عیبارەتە لە موتابەقەت..

مەقسەد لە قافیە بۆ ئیفادەی تەنەبنی ئاهەنگێکی مۆسیقییە ــ لە نیهایەتی مەسرەعەکاندا هیجاکانی ئاخیری مەلیکی عەینی تەرزی ئەسەرت بوون ئەو تەناروەی کە لە بەینی ئەسواتا حاسیل ئەبێ سامیعە نەواز ئەبێ ...) [۲۲۸ : ل۲] .

لەم بۆچوونەی شێخ نووریدا دوو خاڵی گرنگسەرنج ڕادەکێشێ :

١ - لەپێناسەی سەروادا تیپ و حەرەکەی نەکردوە بە پێوانە ، دەنگو بڕگەی کردوە بە پێوانە کە ئەمە وردترو زانستی ترە .

٢- دوو ئەرکی گرنگی سەروای دەست نیشان کردوە :

أ - مسۆگەر کردنی ئاوازێکی مۆسیقی لە کۆتایی لەتە دێرەکان .

ب- ئەو خۆشی و لەگوێ زرنگانەوەی لە ئەنجامی بەیەکچوونی دەنگەکان پەیدا دەبێ .

ساڵی ١٩٣٩ ، جەمال عیرفان لە ژمارە (٥٠٦)ی ڕۆژنامەی (ژین) شتێکی لەسەر سەروا نووسیوە بەلام خۆی لە وردەکاری سەروا نەداوە [٤٩٢ : ٣٧٨] دیسان لە ژمارە (٧ ، ٨)ی گەلاوێژی (٩٤٧)دا لە (٢٧) خاڵی بەندو ئەلسەفەدا ، خاڵێکی بۆ سەروا داناوە (شیعر موتلەقەن قافیەی پێویست بوایە ، ئەبوایە هەر بەقەدەر قافیە شیعر ببێژرایە) [٢٢٥ : ٨٠] هەوڵێکە بۆ دەرخستنی پێوەندی نێوان سەروا و شیعر، کە شیعر لە سەروا گەورەترو فراوانترە .

بێکەس لە گەلاوێژی ١٩٤٢ دا ، ڕەخنەی لە شیعرێکی : م. کاریزۆخی گرتوە کە پێش سەروای تێدایە بەلام بەبڕەوی سەروای تێدا نەکراوە و دەڵێ (ئەم شیعرە مەوزونە بەلام وا دیارە کە : م. کاریزۆخی لە ئوسوولی شیعرا ئەشارەزایە چونکە دوای ڕشەی هەردوو مەسرەعەکە کە "جێگە" یە ، ئەبێ کەلیمەی پێش "جێگە" لەسەر یەك وەزن بێ) [٢٢٤ : ٥٥] . کاریزۆخی لە وەلامدا دەڵێ : (قافیەی شیعرێکیان چەوت بوو هەرچەندە مەوزون بوو ، چونکە ئەمنەزانی دوا وشەی دوو مەسرەع . ئەگەر هاتوو یەك کەلیمە بوو پێویستە وشەی پێش ئەو دوو کەلیمەیە لەسەر یەك وەزن بێ ، ئەمەم ئەزانی بوو ، بەلام لەمزانی زۆر لەشاعیرەکانی فارس و ئەدیبەکانی سەدەی بیستەم فەرموویانە شاعیر پێویست نییە زۆر خۆی ماندوو بکا بۆ دۆزینەوەی قافیە ، شیعر هەر مەوزون بێ بەسە . مەبەست لە شیعر دەرخستنی ئامانجە نەك ڕیزکردنی وشەو قافیە) [٢٣٧ : ٦٢] .

جگە لەوەی هەردووکیان (بێکەس و کاریزۆخی) لە حاڵەتی هێنانی پاش سەروادا ، باسی (مەوزوونی)ی وشەی پێشتر دەکەن نەك سەروادارێ ، کاریزۆخی بۆ بەرگری لە ڕەچاو نەکردنی سەروا بەهۆی پاش سەرواوە ، ڕای شاعیرانی فارسی دەکاتە پاڵپشت کە شاعیر پێویست ناکا خۆی بە دۆزینەوەی وشەی سەروا ماندوو بکا ، چونکە کێش بە پلەی یەکەم دێ کە بۆ شیعر پێویستە ،

ئەم رایە لەگەڵ رای ئەرەستۆ [٢٦٢ : ١٢] و پەیڕەوکەرانی شیعری رەها (المرسل) یەك دەگرێتەوە.

محەمەد سدیق عارف (حسین عارف) ساڵی ١٩٥٨ کتێبی (کامەران و هۆنراوەی نوێ)ی بڵاوکردەوە. پێش چوونە سەر شیکردنەوەو هەڵسەنگاندنی شیعرەکانی کامەران لەباسێکی هۆنراوەی نوێدا کە لە هۆنراوەو شێوەو ناوەڕۆك و ئیقاعەوە دەدوێ دەچێتە سەر کێش و سەرواوبۆ لەسەر ئەوە بادەگرێ کە دەبێ سەروا بەپێی ئاوازی هۆنراوەکە بگۆڕێ و دەڵێ: ((ئەگەر هەر ناچاری بوو، ئەو قافیەیە بکرێ بەقوربانی ماناکەو وازی لێ بهێنرێ، یانی هیچ پێویست ناکا شاعیر لایەکی بیرکردنەوەی تەرخان بکا بۆ هێنانەوەی قافیە)) [١٩٢ : ١٨] واتە حسین عارف قافیە هیچ بەپێویست نازانێ و لابردنیشی بەلاوە کارێکی ئاساییە.

ئیحسان، ساڵی ١٩٥٨ لە رۆژنامەی (ژین)، لە وتارێکدا بە ناوی ((بەیاورێکی ئەدەبی کوردی)) باسی حاجی قادر دەکا: (بەڵام هەرلەم سەدەیەدا حاجی قادری کۆیی شێوەو جۆری هەڵبەستەکانی تا رادەیەکی زۆر گۆڕی، وە لە قافیەی یەك شێوە هەتا رادەیەك خۆی رزگار کرد)[٢٢٢]. شیعرەکانی حاجی لەبارەی سەرواوە دوو جۆرن: جۆرێکیان غەزەل و قەسیدەیە و بەکێشی سەروایان تێدا پەیڕەو کراوە، جۆرەکەی تریان هەمووی مەسنەوین بەتایبەتی شیعرە سیاسی و نیشتمانییەکانی کە لەگەڵ مەسنەویەتیدا، بە کێشی کورت داڕێژراون.

رەفیق حیلمی لە بەرگی دووەمی (شیعر و ئەدەبیاتی کوردی)دا، لەکاتی هەڵسەنگاندنی شیعرەکانیدا زۆر جار سەروایش دەخاتە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە. لەباسێکی گشتی شاعیرە کلاسیکییەکان لەدوری سەروا دەدوێ: (ئاسۆی تەفکیری شاعیرەکان زۆر سنووردار و مارەی <u>قافیەبازییان</u> ئێجگار تەنگبوە و بەهۆی ئەم قافیە تەنگی و سنوورداریەوە مەوەی شیعریان کورت بوە و هەندێ جار لە پێنج بەیت تێپەڕی نەکردوە)[٩٥ : ١٢٧]، کە دێتە سەر شیکردنەوەی شیعری حەمدی و بێدار و رەمزی مەلا مارف و سەلام و گۆران ... باسی سەروایش دەکات و کەم و کورتی سەروای هەندێ شیعری ئەم شاعیرانە پیشان دەدا. لەبارەی حەمدییەوە دەڵێ: (گەلێك لە شیعرەکانی لەبەر سەنعەتی لەفز <u>قافیە تەنگی</u> لە رەوانی و سەلاسەت مەحرومە)[٩٥ : ١١].
لە هەڵسەنگاندنی شیعری (دڵ بە دووی ئەفسانە کەوت)ی بێداردا، دەڵێ (قافیەکانی زۆر جوان و شاعیرانەیە، ئەوەندە هەیە قافیەی - رانەمێ - لەسەری (١)ی بەیتی یەکەمدا هاتوە و لە عەجزی بەیتی پێنجەمدا دووبارەکراوەتەوە)[٩٥ : ١٢]. ئەوەی رەفیق حیلمی بەناتەواوی دەزانێ، ناتەواوی نییە چونکە زۆربەی شاعیرە کلاسیکییەکان کە پەیڕەوی یەکێتی سەروایان کردوە، سوودیان لە تەقفیەی دوو لەتی دێری یەکەم وەرگرتوە، وشەی سەروای لەتی یەکەمیان لە کۆتایی دێری دووەم یان دێری کۆتایی یان پێش کۆتایی دووبارەکردۆتەوە. لە باسی شیعرێکی رەمزی مەلا مارفدا کە لەباتی (رزگاریم) وشەی (رزگارم)ی کردوە بەسەروا دەڵێ (ئەمە زەروورەتی مەقبوولە).

لە راستیدا ئەمە یەکێکە لە کەم و کورتییەکانی سەروای تەقلیدی. دووبارە کردنەوەی وشەی سەروا لە سەدایەکی کورتدا تەنگێکی یەکێتی سەروایە. رەفیق حیلمی رەخنەیەکی لەم بارەوە ئاراستەی سەلام کردووە (وشەی - ناو - دووجار کراوە بە قافیە کە ئەمە رەغنەی لێ ئەگیرێ) [۹۵ : ۹۲]. لە هەڵسەنگاندنی سەروای شیعرەکانی گۆراندا زۆر بە چاکی ئەرخەیان بۆ دادەنێ (لە کاتێکدا کە زۆر کەس مل کەچی قافیە ئەبن، گۆران قافیەی مل کەچی خۆی کردووە. بۆ قافیەیەکی نایەنی رەوانی و سەلاسەتی بیری خۆی تەئلۆزاندوە وتێک نەداوە و رشتەی خەیاڵی قافیە وەکو (مێرووی)ە بە دەسییەوە، بەمەیلی خۆی یاری پێ ئەکا... زۆر جاریش رەنگە خەریکی لە قافیە نەکربێتەوە لەگەڵ ئەمەشدا شیعرەکانی سەراپا قافیە دارە، چونکە چەشکەیێکی بەرزی تەبیعی وشەکانی لە وێنەی (سەجع و قافیە)دا هانیوە بەسەر زمانیدا) [۹۵ : ۱۷٤].

گۆران لە موحازەرەکانیدا، کە ساڵی ۹٦۰ وبەدواوە لە بەشی کوردی زانکۆی بەغدا لەبارەی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی داویە و کاکەی فەلاح بە زنجیرە لە ژینی ساڵی ۹۷۰دا بڵاوی کردوتەوە، هەروەها لە وتاری (کۆن و تازەیی لە هەڵبەستدا) کە ساڵی ۹٦۱ لە گۆڤاری (هیوا)دا بڵاوی کردۆتەوە، لای لەسەروا کردۆتەوە. لەمەی دواییاندا باسی هەڵبەستی کۆن ئەکا کە هەمووی لەسەر یەك سەروا ئەڕوا: (هەڵبەستی کۆن دوایی هەموو بەیتەکانی بە درێژایی کێشانی قەسیدە یا غەزەل لەسەر یەك قافیە ئەڕوا. بەلام لە هەڵبەستی تازەدا دێرەکان - زۆرتر - دوو دوو ئەبەستێ پێکەوە، لای ئەو پەڕی لەقافیە بەندی دێرەکانی یەك بەند زیاتر تێناپەڕێ) [۲۳٤ : ۷]. واتە سەروا و چۆنیەتی دابەشبوونی ئەکا بە رەگەزێکی جیا کردنەوەی هەڵبەستی کۆن و تازە. لە خاڵێکی تری هەمان وتاردا، ترنجانی یەکێتی بابەت لەناو ئاکە دێردا، بۆ تەنگیی یەکێتی سەروا ئەباتەوە (ئەو ماوە تەسکییەی یەکێتی قافیە دروستی ئەکا، هەڵبەستی کۆنی ناچار کردوە یەکێتی بابەت - وحدة الموضوع - بترنجێنێتە ماوەی بەیت) [۲۲٤ : ۷].

یەکەم هەوڵی فراوان ولەمانە پێشکەوتووتر بۆ توێژینەوەی سەروا کارەکەی (دکتۆر) مارف خەزنەدارە لە کتێبی (کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا)، کە (۹) لاپەڕەی بۆ لێکۆڵینەوەی (قافیەی شیعری کوردی) تەرخان کردوە [۱۸٤ : ٥٦-٦٤]. پێناسەی سەروا دەکات و بەمەرجێکی گرنگو پێویستی دادەنێ بۆ شیعری کوردی. باس دەکا کە قافیە لە زمانەکانی هیند و ئێرانی و ئینگلیزی و شیعری روسی (فۆلکلۆری) کۆندا نەبوە. سەروا دابەش دوو جۆری سەرەکی دەکا: یەکێتی سەروا و سەروای رەنگاورەنگ. لە باسی یەکێتی سەروادا، هەوڵێکی ئاراستەوخۆ هەیە بۆ دیاریکردنی سنووری سەروا بە نموونەی سەروای یەك بزوێن و یەك نەبزوێن بەلام یەك نەبزوێنی بەتەنێ سەروای پێ دروست ناکرێ هەر دەبێ یەکێتی بزوێنی پێشەوەی رەچاوبکرێ جا چ کورت بێ (نا دەگاتە بزۆکە) و چ درێژ بێ. ئینجا بۆ یەکەم جار لە کوردیدا باسی (پاش قافیە) دەکا. پێناسەی دەکاو دابەشی دوو جۆری دەکا ١- یەك وشەیی. ٢- رستە و نیوە رستە. لە کوتاییدا

باسێکی (مەسنەوی) و سەروای خۆماڵی و سەروای لاوک و حەیران و دەقی ئایینی بەزیدییەکان دەکات.

عەلائەدین سەجادی ساڵی ١٩٦٧ کتێبی (ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی) بلاوکردەوە. لە چەند جێگایەکدا پێناسەی سەروا دەکات و لە جیاکردنەوەی هۆنراوەو پەخشاندا سەروا بە نیشانەیەکی هۆنراوە دادەنێ. لە هەڵسەنگاندنی شیعرێکی شێخ نووریدا کە یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەوکراوە هەوڵ دەدا ورەدکاری شێخ نووری لەم بارەیەوە ڕوون بکاتەوە و لە کۆتاییدا دەڵێ مەگەر تۆفیق فیکرەت ئەم ڕچەیەی شکاندبێ [١٣٧ : ٣١٨]. ئەم ڕایە بیر بەرەو کاریگەری شاعیرە نوێخوازەکانی تورکیا دەبا لەسەر شاعیرانی پێشەنگی بزووتنەوەی نوێخوازی شیعری کوردیی سەرەتای سەدەی بیستەم. بۆ ساڵی (١٩٧٠) یش عەلائەدین سەجادی (نرخ شناسی) بلاوکردەوە. لەوێش لە چەند جێگایەک باسی سەروا دەکا. سەروا بە دیمەنێکی ڕواڵەتی تەواو و یەکێ لە پایە هەرە گرنگەکانی هۆنراوە دادەنێ [١٣٨ : ١٠٣]. ئینجا باسی سەروای دوو تاکی و قەسیدە و غەزەل دەکات و لەبارەی سەروای شیعریی نەتەوەکانی ترەوە دەڵێ سەروا لە یۆنانی کۆن و ئەڤێستادا نەبوە.

فەرەیدون عەلی ئەمین لە (چەند سەرنجێک لە پیرەمێردی شاعیر)دا باسێکی بۆ (پیرەمێرد و قافیەی شیعر) تەرخان کردووە. پێناسەی سەروا دەکات و بۆ دەرخستنی وەستاکاری پیرەمێرد لەسەروا سازیدا، پێشەکی پێنج دێڕی شاعیرانی تر دێنێ کە بەلای خۆیەوە سەروایان بێ هێزە، بۆ ئەوەی بە هۆی بێ هێزیی سەروای ئەو شیعرانەوە بەهێزیی سەروای شیعری پیرەمێرد دەربخات، بەلام تەنیا دوو دێڕی پیرەمێردی بە نموونە هێناوە و بەس [١٥٢ : ٢٧-٣٠].

نووسەری ئەم کتێبەش ساڵی ١٩٧١ لە هەڵسەنگاندنی (خەندەکەی بابی)ی مەلادا دوو وتاری بلاوکردەوە. یەکەمیان بەناوی (هۆنراوەی کوردی و عەرووزی عەرەبی) [٢٣٠] و ئەوەی تر بەناوی (خەندەکەی بابی) [٢٣٠]، بەدەم باسەکەوە هەندێ لە دابەش بوونی سەروای شیعر دواوە بەلام لە موەششەحدا چونکە (خەندەکەی بابی) بە موەششەح نووسراوە.

محەمەد فەریق حەسەن ساڵی ١٩٧٥ وتارێکی لە گۆڤاری (بەیان)دا بلاوکردەوە بەناوی (ئاخۆ هۆنراوەی کۆن هەتا کەی بڕ ئەکات). بۆ بەرگری کردن لە شیعری کلاسیکی پێ لەسەر گرنگی ئەو جۆرە شیعرە دادەگرێ کە سەروادارە و لەم بارەیەوە دەڵێ: (مەسەلەی سەروا شتێکی کاتی و کەم نییە تاکو بە ئاسانی بتوانین پشت گوێی بخەین) [٢٣٧ : ٦].

ئازاد عەبدولواحید لە ژمارە (٥٩)ی (بەیان)دا وتارێکی لەسەر سەروای دیوانی (پرچی ئەو کچە..)ی لەتیف هەڵمەت نووسیوە. هەوڵی داوە لەبارەی سەروای شیعرەکان هەڵسەنگێنێ. دیارە کە هەندێ سەرنجی ورد و چاکی تێدایە بەلام زۆر جار لە باسە سەرەکییەکە دەردەچێ بۆ کێش

و بەدوانیشیدا و هەندێ جاریش سنووری هەلچوونی هەلمەتی نازانستی پێ دەباتە سەر هەلمەت و دیوانەکەی، بێ ئەوەی هیچ بنەمای بابەتی و زانستی لە بۆچوونەکانیدا هەبێ [٢٢١ : ١٦-١٨].

کەمال غەمبار لە ژمارە (٦٢)ی (بەیان)دا وەلامی ئازاد عەبدولواحیدی داوەتەوە و بەرگری لە هەلمەت دەکات و راو بۆچوونەکانی ئازاد رەت دەکاتەوە. ئەگەرچی هەندێ بۆچوونی لەبارەی سەروای شیعری هەلمەت راستە، بەلام ئەوەندە دەبە بەرگری لە کەم و کورتییەکانیشی دەکات.

کەریم شارەزا لەبەرگی یازدەمینی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد باسێکی بەناوی (ساغ کردنەوەی هەندێ گیروگرفتی شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی) [٢٢٢] بلاو کردۆتەوە و چەند لاپەرەیەکی (٢٤٢-٢٦١) بۆ دۆزینەوە و پێشاندانی کەم و کورتییەکانی سەروای شیعری حاجی تەرخان کردوە. (١٩) نموونەی وردی تۆمار کردوە. هەر هەموویان لاوازی و ناتەواوی دێرەکان دەردەخەن و لە هەندێ شوێنیشدا شارەزایی لەسەروادانانیدا دەبێ بە هۆیەک بۆ دۆزینەوە و چەسپاندنی شێوەی دروستی دێرە شیعرێ کە بە شێوەی جیا جیا بلاوکراوەتەوە [٢٢٢ : ٢٤٨]

یەکێکی تر کە باسی سەروای کردوە محەممەد سەعیدی ئیبراهیمی محەممەدییە لە کتێبی (گەشتێ لە علمی بەلاغە). کە لاپەرەکانی (١٠٩-١٣٣)ی بۆ لێکۆلینەوەی سەروای شیعری کوردی داناوە. جگە لە پێناسەی سەروا و بەشەکانی. جۆرەکانی شیعرییەکانی وەکو مەسنەوی و چوارینە و پێنجینە و غەزەل ...ی باس کردوە و نموونەی بۆ هێناون. لەزۆر شوێندا شیعری کوردی و فارسی لە روانگەی سەرواوە بەراورد کردوە و نموونەی بە هەردوو زمان هێناوە [١٩٣ : ١٠٩-١٣٣].

لە کۆتایی هەشتاکان و لە نەوەدەکان کۆمەلێ نامەی ئەکادیمی بۆ سەندنی بروانامەی ماجستێر و دکتۆرا لەبارەی شیعر و شاعیرانی کوردەوە پێشکەش زانکۆکانی هەندەران و زانکۆی سەلاحەدین و بەغدا کراوە. هەندێکیان چەند لاپەرەیەکیان بۆ سەروا تەرخان کردوە، بەلام زۆربەیان مەبەستی سەرەکییان شیکردنەوەی سەروای شیعرەکان نەبوە، هەر تەنیا بۆ پڕکردنەوەی بەرنامەی نووسین ئەم بەشەی سەروایان تێ خستوە، بۆیە زۆری تێدا قووڵ نەبوونەتەوە هەر تەنیا بە وەرگرتن و لێکدانەوەی چەند زاراوەیەکی سەرواناسی عەرەبی و پەیڕەوکردنی بەسەر شیعری کوردیدا وازیان هێناوە، وەکو نامەکانی ژمارە [٤٩١]، [٤٩٦]. لەو نامانە دلشاد عەلی لەهەریەکە لە نامەکانیدا (ماجستێر و دکتۆرا) چەند لاپەرەیەکی بۆ شیکردنەوەی سەروا تەرخان کردوە. لە نامەی ماجستێرەکەیدا (بنیاتی هەلبەست لە هۆنراوەی کوردیدا) [٤٩٢]، (٢٦) لاپەرەی بۆ سەروا داناوە. لەسەرەتادا رای چەند نووسەرێکی بیانی و کوردی لەبارەی سەرواوە هێناوە و موناقەشەی کردوون. پاشان رۆڵی سەروای لە بنیاتی هەلبەستدا روون کردۆتەوە. لە نامەی دکتۆراکەیشیدا (دیلانی مرۆڤ و شاعیر، باسێکی بۆ سەروای شیعری دیلان

تەرخان کردوە و لە ڕوانگەی یەکێتی سەرواو سەروای ڕەنگاو ڕەنگەوە شێوەکانی هەڵسەنگاندنی سەرەی لەم دوو نامەیەدا لە دلشاد دەگیرێ ئەوەیە . لەنامەی ماجستێرەکەیدا شێخ نووری بە یەکەم نووسەری کورد دادەنێ کە ساڵی ١٩٢٦ لە (ژیان)دا باسی سەروای کردوە و بیروڕاکانی لەم ڕووەوە شی کردۆتەوە [٤٩٢ : ١٠٢] . کەچی لەنامەی دکتۆراکەیدا لە دیار کردنی سەرەتای پەیدا کردنی سەروا لە کوردیدا دەڵێ : (ئەوەندەی من ئاگادارم یەکەم کەس باسی قافیەی کرد بێ لە کوردیدا جەمال عیرفانە . لە سییەکان لە ڕۆژنامەی (ژین) شتێکی نووسیوە) [٤٩٣ : ١٢٨]. دلشاد نەدەبوو لە بیری بچێ کە لەنامەی ماجستێرەکەیدا ئاگادارە شێخ نووری لە (١٩٢٦) باسی سەروای کردوە . بۆیە نەدەبوو لەنامەی دکتۆراکەیدا جەمال عیرفان بەیەکەم کەس دابنێ کە باسی سەروای کردوە . جگە لەمانەش وەك پێشتر باسمان کرد یەکەم کەس ئەمین فەیزییە لە کوردیدا باسی سەروای شیعرێکی تایبەتی مەولەوی کردوە . بۆی هەیە پێش ئەمین فەیزیش نووسەر هەبێ لەسەروای کۆڵیبێتەوە بەڵام ئێمە نەماندیبێ .

جگە لە دلشاد ، عەبدوللا خدر مەولوودیش لەنامەی ماجستێرەکەیدا (لێکۆڵینەوەیەك لە شیعری حەمدی) چەند لاپەرەیەکی بۆ سەروا تەرخان کردوە [٤٩٥ : ١٠٢-١١٢] . لەم باسەدا ، پێناسەی سەروای کردوە و لەپاش سەروا دواوە وباسی هەندێ لایەنی دابەشبوونی سەروای کردوە. سەروای شیعری لای حەمدی ڕوون کردۆتەوە ، چەند خاڵێکی جوانکاری سەروای حەمدی دەرخستوە و هەندێ کەم و کورتیشی پێشان داوە و نموونەی بۆ هێناون .

کەمال مەعرووف ساڵی ١٩٩٢ ، کتێبی (بزووتنەوەی نوێخوازی لە شیعری تازەی کوردیدا ١٩١٤-١٩٦٥)ی بەعەرەبی لە ستۆکهۆلم بڵاوکردەوە [٢٣٤ : ٢٦٢-٢٦٧] . پێناسەی سەروای لەچەند سەرچاوەیەکەوە وەرگرتووە و باسی ڕەوی و ڕەدیفی کردوە بەڵام ڕیدف و ڕەدیفی لێ تێکەڵ بوە ، چونکە ئەمانە یەك شت نین . ڕیدف لەسەرواناسی عەرەبیدا شتێکە و ڕەدیف لەسەرواناسی فارسیدا شتێکی ترە . کەمال مەعرووف زاراوەی ڕەدیفی داوە بەڵام پێناسەی ڕیدفی بۆ نووسیوە - لەبەر ئەوەی سنووری ڕەوی و پاش ڕەوی لەلا ڕوون نەبوە . لەشوێنێکدا ئەم دووەی تێکەڵ کردوە ، پاش ڕەوی بەڕەوی داناوە بۆیە نموونەیەکی بۆ زاراوەی (تأسیس) هێناوە کە تەئسیسی تێدا نییە. لەباسی کەم و کورتییەکانی سەروادا لە (ایطاء) دواوە و نموونەیەکی بۆ هێناوە ، بەڵام نە پێناسەکەی وردە و نە نموونەکەیشی دروستە . لەبارەی (التضمین)یش هەمان شتە . تەزمین لە ڕەوانبێژی مانایەکی هەیە و لەسەرواناسی مانایەکی تری هەیە . کەمال مەعرووف باسی تەزمینی سەرواناسی دەکا کەچی پێناسەی تەزمینی ڕەوانبێژی هێناوە ، ئەو نموونەی کە هێناویەتیە هەر بۆ مانا ڕەوانبێژییەکەی تەزمین دەچێتەوە نەك بۆ سەرواناسی .

چەند تێبینییەک :

لەکاتی نووسینەوەی ئەم نامەیەدا چەند خاڵێکمان بەپەیڕەو کردووە واچاکە لێرەدا ئاماژەیان بۆ بکەین : - لەکاتی بەراوردکردنی هەندێ دیاردەی سەرواى كوردی لەگەڵ سەرواى نەتەوەکانی تر کەمتر بایەخمان بە هێنانەوەی نموونەی بێگانە داوە، چونکە ئەم هەموو نموونە هێنانەوە شوێنێکی زۆر دادەگرێ ، بۆیە تەنیا ئیشارەتمان بۆ سەرچاوەکە کردووە بۆ ئەوەی خوێنەر ئەگەر مەبەستی بێ ، بەئاسانی بتوانێ بگەڕێتەوە سەری .

- لەهەندێ شوێندا ، پێویستمان بە ئەژمار و جەرد بووە ، لەهەر حاڵەتێکدا چەند دێڕێکمان بە نموونە وەرگرتووە و ئەژمارەکەمان لەسەر بنیات ناوە ، چونکە ئەستەمە بۆ هەموو دیاردەیەک بچینەوە سەر سەراپای شیعری کوردی .

- قورسایی هەرە بنچینەیی لێکۆڵینەوەکە کەوتۆتە سەر شیعری کلاسیکی ، لەگەڵ ئەوەشدا جاروبار ئاوڕ لەشیعری فۆلکلۆری دراوەتەوە و باسێکیش بۆ سەروای شیعری نوێ (ئەوەی بە ئازاد ناسراوە) داندراوە .

- لەبەکارهێنانی پەراوێز و سەرچاوە ، ڕێبازی (داکردن - خزن - گۆد)مان بەکار هێناوە . لە کۆتاییدا هەموو سەرچاوەکان نووسراون و ژمارەیان بۆ داندراوە . لەهەر کوێ شتێ لەسەرچاوەیەک وەرگیرابێ یان ئیشارەتی پێ درابێ ژمارەی سەرچاوەکە و لاپەڕەکە لەناو دووکەوانەی گەورە نووسراوە وەکو بۆ نموونە [١٠٠ : ٥١] واتە سەرچاوەی ژمارە (١٠٠) کە (دیوانی سافییە) ، لاپەڕە(٥١) . ئەگەر لاپەڕە نەنووسرا بوو ، تەنیا ژمارەیەک هەبوو ، ئەوە تەنیا ئیشارەتە بە سەرچاوەکە و بەس ، هیچی لێ وەرنەگیراوە .

- لەسەرچاوەکان ، یەک سەرچاوەی ئاسوورییە . خۆم کە ئاسووری نازانم مامۆستا حەتتا عەبدوللەحەد ڕۆفۆ بۆی خوێندمەوە و چی بەکەڵک ئێرە دەهات بۆی کردم بە کوردی . بۆ سەرچاوەی تورکی کە کۆمەڵێ شیعری شاعیرە نوێخوازەکانی تورکە وەکو توفیق فیکرەت و جەناب شەهابەدین و ئەحمەد کەمال و ئیسماعیل سەفا و حسین دانش و سیرەت و محەمەد ڕوشدی ... یە ، هەموویم لە دوو بەرگی ڕۆژنامەی (سرت فنون) وەرگرتووە کەلە کتێبخانەی د مارف خەزنەدار هەن . ئەگەر چی تورکی نازانم بەڵام سەروای شیعرەکان بەجۆری ڕەوی و چۆنێتی دابەشبوونییەوە ئاشکرا دیارە . یەک سەرچاوەی ئینگلیشم بەدەستەوە بوو کە بەعەرەبی داندیبە . ئەویش جگە لەوەی وەرگێڕانە ئینگلیزییەکەشی لەبەر دەستە ، لە ئەسپانیبەوە نزیکە ، خۆ سیستەمی سەرواکەیش ، کە مەبەستی سەرەکی ئێمە ئەوەیانە ، ئاشکرا دیارە . لەمانە بەولاوە سەرچاوەکانی تر بەو زمانەن کە ڕاستەوخۆ سوودمان لێ وەرگرتوون .

دەروازەیەک

سەروا

زاراوە و چەمک

زاراوەی سەروا :

بەر لە شیکردنەوە و لێکدانەوەی زاراوەی (سەروا) ، دەبێ بزانین زاراوە (وشەیەکە یان تەعبیرێکە، لە هەندێ بەکارهێنانا مانایەکی تایبەتی هەیە ، یان تایبەتە بە زانستێ یان هونەرێ یان پیشەیێ ، یان بابەتێ ...) [٥٠٨ : ١٢٠٢] . ئەو وشەیەی دەکرێ بە زاراوە یان تۆژەرەوانی مەیدانی بابەتەکە لە رەوتی لێکۆڵینەوەکانیانا دایدەنێن و لە ئەنجامی بەکارهێنانی زۆردوە مانا زاراوەییەکەی دەچەسپێ یان ئەوەتە وشەکە لە بوارێکی ترەوە بۆ بواری ئەو زانستە دەگوازرێتەوە و دەکرێ بە زاراوە . ئەو بوارانەی وشەیان لێ وەردەگیرێ بۆ زاراوە ئەمانەن : زمانی بێگانە ، زاراوەی زانستەکانی تر [٢٨٠ : ٧٤-٨١] . واتە زاراوە یان لە زمانی نەتەوایەتییەوە وەردەگیرێ یان لە زمانێکی بیانی دەخوازرێتەوە ، بەڵام لای هەموو کارکەرەکانی بواری ئەو زانستەی زاراوەکەی تێدا بەکاردێ یەک چەمک و هەمان چەمکی هەیە . یەکێتی چەمکی زاراوە یەکێتی بیری نەتەوایەتی لە بواری زانستدا دەستە بەر دەکات (یەکێتی فیکری و سیاسی نەتەوە لە یەکێتی زاراوەکانی لە بواری زانستی مرۆڤایەتی و زانستی رووت و تەکنۆلۆژیادا خۆی دەنوێنێ) [٢٢٧ : ٩٤] . هەر بۆیەشە هەر بوارێکی هونەری و زانستی پێویستی بە زاراوەی تایبەتی خۆی هەیە . یەکێتی زاراوە هۆیەکی سەرەکی رێکخستن و پێشخستنی زانستە بە زمانی نەتەوایەتی و بیر کردنەوە لە ئاژاوە و تێکەڵ و پێکەڵی بەرە و رێک و پێکی و وردی و خانە بەندی دەبات . رێبازی بیرکردنەوە و لێکۆڵینەوەی زانستی لەگەڵ زاراوەسازیدا لە پەیوەندی و کارلێکی دیالیکتیکی دان . وشەی فەرهەنگی نەتەوایەتی کە وەکو زاراوە لە بوارێکی زانستیدا دەخرێتە گەڕ پەیوەندی بە مانا فەرهەنگییەکەوە دووربێ یان نزیک گرنگ نییە . لە لایەکی تریشەوە خواستنەوەی زاراوەی جیهانی بۆ لێکۆڵینەوەی زانستی بە زمانی نەتەوایەتی جیهانێتی زانست و چەمکەکان پتەوتر دەکات . لە هەردوو باردا ئەوەی زاراوەکە دەچەسپێنێ دوو هۆکاری سەرەکییە : ١ - لە رووی کاتەوە ماوەیەکی زۆر بەکاربێ . ٢- لە رووی شوێنەوە بە فراوانی لای هەموو ئەو کەسانەی خەریکی ئەو زانستە دەبن بەکاربێ .

ئەو زاراوەی بۆ زانستی سەروا (سەرواناسی) دانراوە ، لای هەر نەتەوەیەک مێژوویەکی

تایبەتی هەیە و بۆ سەرچاوەیەکی تایبەتی دەگەڕێنەوە.

ئەم زاراوەی لە هەندێ زمانی ئەورووپیدا بۆ ئەم زانستە داندراوە، لە ئینگلیزیدا (Rime -Rhyme) [٥٠٩ : ٩٩٥] و لە فەرەنسیدا (Rime) [٥٠٧ : ٨٨٢] و لە ئەسپانیدا (Rima) [٥٠٢ : ٤٠٥] و لە ئەڵمانیدا (Reim) [٢٥٠ : ٢] و لە ئیتالیدا (Rima) [٥٠٣ : ٦٩٠] و لە ڕووسیدا (puφma) [٥٠١ : ٦٤٨]. هەموو ئەم وشانە لە وشەی (Rhythmos)ی گریکییەوە هاتوون کە لە لاتینی یەکەم جار بوە بە (Rhythmus) و پاشان وردە وردە گۆڕاوە و بوە بە (rithmi) کە بەمانای هاتنی ڕووبار و هەڵچوونی ئاو دێ.

وشەی (arithmos) کە لە هەمان چاوگەوە هاتوە بە مانای ژمارە دێ. لەم وشەیشەوە (rim) ژمارە و (dorima) بژمێرە داتاشراون. لە هەمان سەرچاوەوە وشەیەکی تری وەکو (ritus) و (rite) وەرگیراوە کە ویردو تەقسی ئایینی دەگەیەنێ. لە لاتینیدا (rithmo) بۆ شیعری هێزدار و چەندی بەکار هاتوە و لە ئەڵمانی کۆندا (rim) بە کۆمەڵە کەسێ وتراوە کە بە شێوەی بازنەیی بوەستن. لە ڕۆمانیدا فەرمانی (remore) مانای ڕێکخستن دەدا بە شێوەی زنجیرە. لە فەرەنسی کۆنیشدا (rimer) بە مانای زنجیرە هاتوە [٣٥٠ : ٢٠١]. ئەم زاراوەی ئێستا لەو زمانانە بۆ سەروا بەکار دێ، لەگەڵ ئەو زاراوەی بۆ تریە - ئیقاع - ڕیتم - بەکاردێ لەسەرەتادا یەك وشە بوو، (rhythm). پاشان کە زمانە ئەورووپییەکان پێك هاتن و وشە و زاراوەی لاتینی بەناو نەتەوەکان و زانستی باوی ئەوسا بڵاوبوەوە، وردە وردە جیاوازی کەوتە نێوان ئەو زاراوانەی بۆ سەرواو ڕیتم بەکار دەهاتن بە تایبەتی لەسەدەی حەڤدەدا، (rhyme) و (rhythm) بەتەواوی لەیەك جیا بوونەوە و هەریەکە چەمکی خۆی وەرگرت [٥٠٢ : ٣٧١]. کەواتە وشەکە لە بنچینەدا و بەدەم گۆڕانەوە بەمانای هەڵچوونی ڕووبار (هەڵچوونی سۆز) و ژمارە و زنجیرە و بازنە و ویرد هاتوە کە هەموویان لە مانای شیعرو سەرواوە نزیك دەبنەوە.

لە عەرەبی و ئەو زمانانەی کەوتوونەتە ژێر کاریگەری عەرەبی - ئیسلامی وەکو فارس و کورد و تورك ... وشەی (القافیە)ی عەرەبی بۆ دیاردەی سەروا بەکار هاتوە. وشەکە لە (قفا-یقفو) هاتوە کە لەزماندا بەسێ مانای جیاواز هاتوە: ١- پشتە مل، (قفا الجبل) پشتی چیا. ٢- بژاردن و ڕیزنواندن، القفوة واتا دەستەی هەڵبژاردە. ٣- تەنگی، وشەی القفو واتای بوختان کردن [٢٨٢ : ١٧-٢٠]. قافیە بەچەمکە زاراوەکەی لە مانای یەکەم نزیك دەبێتەوە کە بە دوای یەکتردا هاتنە. ئەخفەش دەڵێ بۆیە وای پێ دەگوترێ چونکە شوێن ئەوانەی پێش خۆی دەکەوێ [٢٥٩ : ٥١]. دورەید دەڵێ: (بۆیە پێی دەگوترێ -قافیە- چونکە دوای یەکتر دەکەون) [٢٨٢ : ٢٢]. ئیبن ڕەشیق دەڵێ: (قافیە بۆیە وای پێ گوتراوە چونکە شوێنی هەموو دێڕێك هەڵدەگرێ، هەندێ دەڵێن چونکە شوێنی هاوڕێکانی دەکەوێ، من یەکەمیانم بەلاوە پەسەندترە) [٢٤٦ : ١٥٤]. بەکورتی وشەکە بۆ لە

زیاتر یەك هاتنی دەنگە وەك یەكەكانی كوتایی دێڕەكان هاتوە. ئەم وشەیە (القافیە) لە عەرەبی و لە بواری زانستی خۆیدا زۆر جار بۆ چەمكی لە خۆی فراوانتر (بەوە دێڕ یان سەرایای قەسیدە) بەكار هاتوە و زۆر جاریش بۆ چەمكی لە خۆی تەسكتر (تەنیا ڕەوی) بەكار هاتوە [٢٨٢ : ٢٢-١٢].

لە فارسیشدا هەمان وشە (قافیە) یان لە عەرەبی خواستوتەوەو وەك زاراوە بۆ هەمان چەمك بەكاری دێنن. كۆنترین عەرووز نووسی فارسی، قەیسی ڕازی دەڵێ : (قافیە بۆیە وای پێ دەگوترێ چونكە لە پشتی (دوای) بەشەكانی دێڕە شیعر دەردەكەوێ و دێڕ بەوەوە تەواو دەبێ و ئەسڵەكەی لە -قفوت فلانا- هاتوە) [٢-٤ : ١٩٢-١٩٣].

لە كوردیدا، زۆر وشەی جۆراوجۆر بۆ ئەم دیاردەیە بەكارهاتوە. ئەم ڕێك نەكەوتنەش دەبێ بەهۆی شێواتی بیرو لێك پچڕانی بیرو بۆچوون و باش لەیەك نەگەیشتن، بۆیە یەكخستنی زاراوەیەكی وا سەرەكی كە هەموو زانستەكەی لە ژێردا كۆبكاتەوە كارێكی زۆر پێویستە. هەر لەسەرەتاوە تا شەستەكان و دەرچوونی كتێبی (ئەدەبی كوردی و لێكۆڵینەوە لە ئەدەبی كوردی) هەر وشەی قافیە بەكارهاتوە. زۆر شاعیری وەكو مەولەوی [١٨٦ : ٦٩] و حاجی [٦٠ : ٩٩] و پیرەمێرد [٤٣ : ٢٤٣] و... لە شیعرەكانیاندا بەكاریان هێناوە. لە توێژەرەوەكانیش ئەمین فەیزی [٩٩ : ٢١٠] و شێخ نووری [٢٣٨] و جەمال عیرفان [٢٢٥] و ڕەفیق حیلمی [٩٥] و گۆران [٢٣٤] و دەمارف [١١٤] و... هەر وشەی قافیەیان بەكار هێناوە. زاراوەی تریش لەم لاو لەولا بەكارهاتوە وەكو محەمەد سەعیدی ئیبراهیمی محەمەدی لە (گەشتێ لە عیلمی بەلاغەدا) زاراوەی (دواخشت)ی بەكارهێناوە [١٩٢ : ١٠٩]. پیرباڵ مەحموود لە دێڕە شیعرێكدا (كێش و لەنگەر)ی بۆ وەزن و قافیە داناوە و لە پەراوێزدا مانای ڕوون كردوونەتەوە :

خامە ناتوانێ وێنەی بكێشێ   بەگشت ئەندێشە و كێش و لەنگەرێ [٤٦ : ١٦٤].

بەلام گۆران [٢٣٤ : ٧] و عەبدوڕەزاق بیمار [١٢٨ : ١٢-١٣] وشەی لەنگەریان وەكو زاراوەیەكی كێشناسی بۆ نەبرو هێز (stress) بەكارهێناوە كە بە فارسی (تكیە)ی بۆ داندراوە [٢٩٠ : ١٤٨].

ئەوەندەی من ئاگادار بم، یەكەم كەس لە كوردیدا عەلائەدین سەجادی ساڵی ٩٦٧ لە (ئەدەبی كوردی ..) وشەی (سەروا)ی وەكو زاراوە بەرامبەر بە قافیەی عەرەبی بەكارهێناوە. لەوساوە زۆر نووسەر و توێژەرەوەی كورد لە وتارو كتێبەكانیاندا سەروایان بەكارهێناوە و زۆریش تا ئێستایش هەر قافیە بەكار دێنن و دان بە سەروادا نانێن وەكو زاراوەی قافیە.

وشەی (سەروا) دەشێ بنچینەیەكی ئێرانی هەبێ و دەشێ وشەیەكی كوردی ڕەسەن بێ. لە هەردوو باردا شیاوی بوونە زاراوەی تێدا هەیە كە دەشێ وشەیەكی ڕەسەنی خۆماڵی بكرێ بە زاراوە و دەشێ وشەیەكی بیانی بۆ بخوازرێتەوە وەك باس كرا.

وشەی (سروا) لە فەرهەنگی (لامع)ی فارسیدا بەم جۆرە مانای لێ دراوەتەوە : (لەسەر کێشی بەروا ، بەمانای قسە و ناخاوتن دێ ، بەمانای ئەفسانەی درۆ و شیعریش گوتراوە) [٤٩٧ : ٧٦٢]. وشەی (سرواد)یش کە لە سەروا نزیکە بەم جۆرە لێکدراوەتەوە : (لەسەر کێشی فەرهاد ، بەقسەی هۆنراوە و شیعر دەڵێن ، بەمانای ئەفسانە و جادو و سروودیش هاتوە) [٤٩٧ : ٧٦٢] ، وشەی (سروانە)ش کە لەوانەوە نزیکە بەم مانایە هاتوە (بە فەتحی یەکەم ، لەسەر کێشی شەهزادە ، بە قافیەی شیعر دەڵێن ، وەکو بەهار و نیگار و هەزار ، وە زەمین و کەمین و لەمین) [٤٩٧ : ٧٦٢]. کەچی ئەم سێ وشەیەی سەرەوە لە فەرهەنگی (جامع)دا بەم جۆرە مانایان لێ دراوەتەوە ، یەك لەدوای یەك : (چیرۆکی گیاندارانی خەیاڵی ، درۆ ، ڕاپۆرتی ساختە ، سە: گۆت ، ساختەمانی بەردەم والا ، وشە) ، (شیعر ، سرود ، گۆرانی ، بێهوودە ، قسەی پووچ) ، (دوانە بزوێنی دێرە شیعر کە هەموو دێرەکانی تری لەگەڵ هاوسەروان) [٥٠٨ : ٦٧٩]. وەك دیارە وشەی سێیەم (سەروانە) لەهەردوو فەرهەنگدا بەرامبەر بە قافیە دێ ، وشەکانی تریش (سەروا) ، (سەرواد) ، مانای شیعریان تێدایە و دەشێ لە ڕووی پەیوەندی و ناونانی پاشوگشتەوە بۆ قافیە بەکار بێن . ئەمە گریمانەیەکە کە سەجادی وشەی سەروای لەم ئەسڵە فارسیانەوە وەرگرتبێ ، بەلام لە هەمان کتێب و لە نووسینی تریشدا هەوڵی داوە وشەی تری بۆ زاراوەی جیا جیا لە کوردیدا بەکار بێنێ وەکو : ترۆم ، چامە ، چکامە ، جگە لە وشەی فارسی تری وەکو گوزارشت و گوتارە و گەوارا و ... هتد .

بۆیشی هەیە وشەکە بنچینەیەکی کوردی ڕەسەنی هەبێ و لەمانای گشتی و فەرهەنگییەوە بۆ زاراوەی قافیە بەکار هاتبێ . وشەی سەرهۆ و سەروا لەناوچەی گەرمیان وەکو زاراوەی جوتیاریی و زەوی کێلان بۆ کۆتایی دێرە جووت بەکار دێ کە لە ناوچەی هەولێردا بە (سەرسەدە) هاتوە . بەو مانایە ، سەروا کۆتایی دێرە و جوتیار لەوێوە هۆ دەداتەوە بۆ دێرێکی نوێ ، دیاردەی دووبارە بوونەوەی دەنگیش لە کۆتایی دێرە شیعر دێ ، بۆیە لێکچوونێك لە نێوان مانای زمانەوانی و مانای زاراوەیی وشەکەدا هەیە . بێجگە لەوەی وشەی (دێر)یش کە بۆ (بیت - line) بەکاربراوە زاراوەیەکی جوتیاریی و زەوی کێلانە ، لەزماندا بۆ خەتی جووت بەکاردێ و لە شیعردا بۆ بەیتە شیعر کە یەك خەتە . وەك لەوەی لاپەڕە پارچە زەوی بێت و خەتە شیعرەکان دێرە جووت بن و سەرواکان سەرسەدە و کۆتایی دێرە جووت بن . هەردوو وشەیش سەروا و سەرهۆلەیەکەوە نزیکن بۆی هەیە (سەروا) سووك کراوەی (سەرهۆ) بێ (سەرۆو ، سەروا) ، کە (سەرهۆ)یش لە دوو پارچە پێك هاتوە (سەر+هۆ) ، (سەر) لێرەدا بەمانای سەرەتایە و (هۆ)یش بادانەوەیە ، واتە سەرەتای بادانەوە ، لەوێوە بادانەوە دەست پێ دەکا بۆ دێری نوێ ، (هۆدانەوە = بادانەوە) . جوتیار لەسەرسەدە هۆ دەداتەوە . بۆیشی هەیە (سەروا) وشەیەکی سەربەخۆ بێت لە (سەر+وا) دروست بووبێ ، لەسەر شێوەی (پێشەوا ، دەستەوا ، نانەوا) ، لە هەردوو باردا زاراوەکە لەو

چەمکەی بۆی بەکاردێ نزیکە ، چ سەروا خۆی وشەیەکی ڕەسەن بێ و چ سواوی سەرهۆز بێ و چ لە
جەمکەی بۆی بەکاردێ نزیکە ، گرنگنەوەیە بۆ یەکەم جار سەجادی بەکاری
(سروادە)ی فارسییەوە سووک کرابێ بۆ سەروا ، گرنگنەوەیە بۆ یەکەم جار سەجادی بەکاری
هێناوە و پاش ئەویش نووسەرانی تر بەکاریان هێناوە بەڵام وەک وشەیەکی فەرهەنگی ، پێشتر لە
فەرهەنگی (خاڵ ٩٦٤) و دواتر لە فەرهەنگی (هەمبانە بۆرینەدا ١٣٦٩ خورشیدی) نووسراوە .
بۆیە ئێمە بە پەسندمان زانی (سەروا) بچەسپێنین و پشت لە قافیەی عەرەبی بکەین .

چەمکی سەروا :

لە ئینسکلۆپیدیای بەریتانیدا هاتووە : (ئەم دیاردەیە - سەروا - ئەو لەبارەی چەمکی سەرواوە . لە ئینسکلۆپیدیای بەریتانیدا هاتووە : (ئەم دیاردەیە - سەروا - ئەو کاتە دەردەکەوێ کە دوو وشە یان زیاتر دەنگی بڕگەکانی کۆتاییان یەک بێ و بە جۆرێ دابندرێن هەریەکە زایەڵە و دەنگدانەوەی ئەوەی تر بێ . سەروا لەلایەن شاعیرانەوە بەکاردێ بەڵام هەندێ جار پەخشاننووسیش بەکاری دێنن بۆ بەرهەمهێنانی دەنگی وا کە سەرنجی خوێنەر ڕابکێشن و پارچە (ستانزا) کانی شیعر یەک دەخەن) [٥٠٦ : ٥٥٨] . دەنگی کۆتایی وشەکانی وەکو یەک دانەناوە ، بەڵکو بە زایەڵە و دەنگدانەوەی یەکتری دانانێن ، چونکە مەرج نییە لە هەموو زمانەکاندا دەنگی کۆتایی وشەکان کت و مت یەک شت بن ، دەشێ - هەرهیچ نەبێ لە زمانێکی وەکو ئینگلیزیدا - وشەکان تەنیا دوا بزوێنی هێزداریان -stressed- یەک بێ و نەبزوێنەکانیان جیا بێ . فرێزەر لە پێناسەی سەروادا نەبزوێنی دوای بزوێنی هێزداری کۆتاییش دەچەسپێنێ (C+v-.) (دوو وشە ئەو کاتە دەبن بە سەروادار کە بزوێنی سەرەکییان هێزدار بێ و هەر نەبزوێنێکی دوای بزوێنەکە بێ لە هەردوو وشەدا یەک شت بێ بەڵام نەبزوێنی پێش بزوێنە هێزدارەکە جیا بێ) [٦٣ : ٦٠-٦١] . لین و لیزلی /ش پێناسەکەیان لەمانە نزیک دەبێتەوە (دێڕەکانی شیعر ئەوکاتە هاوسەروا دەبن کە دوا وشەیان بە دەنگی لەیەکچوو کۆتایی هاتبێ . مەبەست لە کۆتایی وشە بزوێنی دوا بڕگەی هێزدار و هەموو دەنگەکانی دواوەیەتی) [٤٠ : ٤٧٦] ئەوەی لەم پێناسەیە سەرنج ڕادەکێشێ شوێنی سەروا دیارکراوەکە کۆتایی شیعرە ، بەڵام مەرج نییە سەروا هەمیشە هەر لە کۆتایی دێڕ بێ (سەروای کۆتایی لە کۆتایی دێڕ دێ تا زایەڵەی کۆتایی دێڕێکی تر بداتەوە ، ئەمەیە سەروای هەرەبا و بەڵام سەروای ناوەوەیش هەیە -lionine- کە بە زۆری وەکو دیاردەیەکی وەختی بەکاردێ) [٥٠٦ : ٥٥٨] . لێرەدا لە ئاستی وشەدا باسی سەروا کراوە و بە دێڕە شیعرەوە هۆنراوە نەبەستراوەتەوە ، جگە لەوەی جۆری دەنگیا دەنگە دووبارەبووەکانی دیار نەکردووە بە بزوێن و نەبزوێن کە ئەمە لایەنێکی سەرەکیی پێکهاتنی سەروایە . لە کێشناسی ئەسپانیدا بەم جۆرە چەمکی سەروا ڕوون کراوەتەوە (سەروا بریتییە لە بەیەکچوونی سەمعی ، گشتی یان بەشەکی ، نێوان دوو دێڕە شیعر یان زیاتر لە دوا بزوێنی هێزی کۆتایی بەدواوە . گرنگ لە سەروادا یەکسانی ئاوازەکەیەتی ، بۆیە سەروا دیاردەیەکی سەمعییە نەک نووسراو) [٣١ : ٤٨٦] . لەم بۆچوونە ئەسپانییەدا سێ شت جەختی لەسەر کراوە : ١- لێکچوونەکە بۆی هەیە گشتی بێ و بەشیشی هەبێ

بازەیی بێ. ٢- دیاردەی سەروا بە هۆنراوە بەستراوەتەوە (دوو دێر یان زیاتر) نەك تەنیا وشەیان تاکە دێر. ٣- جەختلەسەر لایەنی بیستن (سەمعی) کراوە کە پێدا گرتنە لەسەر دەنگنەك نووسین چونکە لە زۆر زماندا، لەگەڵ جڵەتدا دەنگو نووسین وەکو یەك نین. ئەمەیش ئەوە دەچەسپێنێ کە سەروا دیاردەیەکە پەیوەندی بە ئاوازەوە هەیە. بەستنەوەی سەروا بە هۆنراوە نەك دێرە شیعر و تاکە وشە لە عەرەبیدا لای جاحیز هاتووە کە دەڵێ (قافیە بریتییە لە کۆتاییەکانی دێرەکانی هۆنراوە) [٢٧٤ : ١٧٩] ئەگەرچی سنووری کۆتاییەکانی دیار نەکردووە. ئەم بیرە لە تۆژەرەوە نوێیەکانیشیان هاتووە (سەروا لای ئێمە دیاردەیەك نییە لە دیاردەکانی دێرە شیعر، بەڵکو یەکێکە لە دیاردەکانی هۆنراوە. تەنیا لە دێری زۆر و پارچەو قەسیدەدا دەردەکەوێ) [٢٠٦ : ٩٧].

لە عەرەبیدا ئیبن کیسان بۆ ڕوون کردنەوەی چەمك و سنووری سەروا ڕایەکی خەلیلی فەراهیدی هێناوە (قافیە ئەو تیپەیە کە شاعیر تا هۆنراوەکەی تەواو دەکا لە کۆتایی هەموو دێرەکاندا دەیهێنێ) [٣٧٢ : ١٥]. بەڵام زاناکانی سەرواناسی عەرەبی ئەم قسەیەی ئیبن کیسان بەپەسند نەزانن و دەیدەنە دواوە. ئەو ڕایەی خەلیل پەسند دەکەن کە لەسەر بنچینەیەکی تیپسازی و ئەژمێری دایڕشتووە و دەڵێ (قافیە بریتییە لە دوا تیپی دێرەوە تا یەکەم تیپی وەستاوی پێش خۆی و تیپی پێش ئەویش. واتە سەرجەمی تیپە بزواوەکانی نێوان دوو تیپی وەستاوی کۆتایی دێر و تیپی پێش وەستاوی یەکەمیش) [٢٤٦ : ١٥١]. وەك دیارە خەلیل لەسەر بنچینەی تیپ نەك دەنگ لەسەروا دواوە. بەم پێیە سەروا بۆی هەیە بەشێکی وشەی کۆتایی یان وشەی کۆتایی بێ یان لە دوو وشەی کۆتاییدا دابێ [٣٠٢ : ٧٦]. کەچی لای ئەخفەش (قافیە بریتییە لە دوا وشە و بەڵگە بەوە دێنێتەوە ئەگەر یەکێ پێت بڵێ هەندێ سەروام بۆ بێنە لەگەڵ -کتاب- بگونجێ، تۆ -شباب- و -ریاب-ی بۆ دێنی) [٢٥٩ : ١٧]. کەچی قوتروب سەروا دەترنجێنێتە ناو دوا تیپ (سەروا بریتییە لە تیپی ڕەوی ... چونکە دەگوترێ سەروای ئەم هۆنراوەیە دالە، یان میمە) [٢٧٢ : ٣٦]. فەڕائیش (سەروا هەر بە تیپی ڕەوی دادەنێ چونکە ئەو تیپەیە کە هۆنراوەی پێ دەناسرێتەوە) [٢٩١ : ٧٨٤]. هەشە دەڵێ سەروا لە ژێر باری سەرنجی ناونانی گشت بە ناوی بازەوە، (بە هەموو هۆنراوەکە دەگوترێ) [٢٧٢ : ٣٣]. موسای حافیز دەڵێ (سەروا ئەو تیپ و حەرەکانەیە کە شاعیر لە هەموو دێرێکدا دوبارەیان دەکاتەوە) [٢٧٣ : ٢٩]. ئیبن سینایش هەر بیری لە بەیەکچوونی تیپی کۆتایی دێرەکان کردۆتەوە [٢٤٧ : ١٢٢]. لەم بۆچوونانەو ئەوانەی دوائیریش هەر ئەوانە لە ڕاستێتی نزیك دەبنەوە کە جەخت لەسەر دوبارە بوونەوەی دەنگێ یان چەند دەنگێکی کۆتایی دەکەن، ئەگەرچی عەرەبەکان وەك دیارە زیاتر بە تیپ و حەرەکە وەسفی سەروایان کردووە، چونکە لێکۆڵینەوەکانی کۆن هەر بە دەوری تیپدا دەسووڕێنەوە، کەچی لێکۆڵینەوە نوێکان بە لێکدانەوەی دەنگییانە سەروا ڕوون دەکەنەوە کە (بریتییە لە پەیوەندی نێوان دێرەکان یان پارچەکانی هۆنراوە ... ئەوەی دەبێ دووبارەبێتەوە پەیوەندە ئەگۆڕەکانی کۆتایی دێرەکانە) [٢٠٩ : ٩٨].

لە فارسیدا ، فەیسی ڕازی کە کۆنترین عەروزنووسی فارسە بەم جۆرە چەمکی سەرواى ڕوون کردوەتەوە (سەروا بەشێکە لە دوا وشەی دێر بەو مەرجەی وشەکە وەکو خۆی بە هەمان مانا لە کۆتایی دێرەکانی تری هەمان هۆنراوەدا دووبارە نەبێتەوە . ئەگەر دووبارە بێتەوە دەبێ بە ڕەدیف و سەروا دەکەوێتە وشەی پێش ئەوەوە) [٤٠٢ : ١٩٢] . وەك دیارە ڕازی خۆی لە تیپ و دەنگەکان دوور خستۆتەوە و تەنیا بە بەشێکی وشەی کۆتایی داناوە . دکتۆرە ئیسعاد بەم جۆرە وەسفی سنووری سەروا دەکا ، تەنیا بە بەشێکی وشەی کۆتایی داناوە . دکتۆرە ئیسعاد بەم جۆرە چەمکی سەروای فارسی لێك دەداتەوە (سەروا ئەو وشانەن کە لە کۆتایی دێرەکان دێن و تیپی ڕەسەنی کۆتاییان لە هەموو دێرەکاندا وەکو یەکە) [٢٦٦ : ٣٤٢] . د. ئیسعاد بەلای وشەی کۆتاییدا دەچێ ، بەڵام تیپە لێکچووەکانی کۆتایی دێرەکان بە تیپە ڕەسەنەکان دیار دەکا ، بۆ ئەوەی ڕەوی و پاش ڕەوی لێك جیابکاتەوە ، ئەمەش هەنگاوێکی ترە بۆ ڕوون کردنەوەی چەمکی زاراوەکە .

لە کوردیدا ، شێخ نووری سەروا بە موتابەقەتی دوا برگەی لەتە دێر دەزانێ لە بزوێنەکەوە بۆ مسوکەر کردنی ئاوازێکی مۆسیقی. هەرچەندە شێخ نووری زۆر ڕای لە ڕەخنەی کۆنی عەرەبی وەرگرتووە بەڵام لێرەدا لە دیارکردنی چەمکی سەروادا کەوتۆتە ژێر کاریگەری ئەورووپی (هەڵبەت لە ڕێگای تورکییەوە) لە ڕووی بەستنەوەی سەروا بە لەتە دێر (میسراع) و دیارکردنی بە (برگە) و بەشداندانی ئەرکی بە (ئاواز و مۆسیقا) . د. مارف خەزنەدار قافیە بە وشە دەزانێ ، ئەو وشانەی لای کەم دوا تیپیان یەك بێ (ئەم وشانە قافیەیان پێ ئەڵێن) [١٨٤ : ٥٦] .

ئەم ڕایە لەگەڵ ڕای ئەخفەش یەك دەگرێتەوە وەك پێشتر هاتە پێشمان ، بەڵام جەختیشی لەسەر دەنگە لێکچووەکانی کۆتایی دێرەکان کردوە . عەلائەدین سجادی چەمکی سەروا بەم جۆرە ڕوون دەکاتەوە (سەروا ئەوەیە کە دوایی هۆنراوەکان لە چەند پیتێکدا وەکو یەك بن ، ئەم وەکو یەك بوونە لە ڕستەی پەخشانیشدا ئەبێت ئەوەندە هەیە وە نەبێ شتێکی پێویست -لازم- بێت ، بە پێچەوانەی هۆنراوە بوونی لەودا پێویستە) [١٣٧ : ١٢٤] . سجادی چەمکی سەروا فراوانتر دیار دەکا بە جۆرێ پەخشانیش دەگرێتەوە. بۆ سنووری سەروایش لێرە بەکراوەیی دایناوە (چەند پیتێك) کەچی پاشان لە نرخ شناسیدا بەلای کەم دوو پیتی بە مەرج داناوە ئەگەر ناسەروا نابێ [١٢٨ : ١٠٣-١٠٤] کەچی لە کوردیدا یەك دەنگی بزوێنی درێژ بەتەنێ ئەرکی سەروای پێ ڕاپەی دەکرێ . لە هەمان کاتدا پێناسەکەی بە جۆرێکی وا داوە ، بەلای ئەوە فراوانی تێدا بێ کە هەموو هونەرە شیعرییەکان بگرێتەوە .

لەم هەموو بۆچوونە جۆراو جۆرانەی ئەنەوە جیا جیاکانەوە دەگەینە ئەو ڕاستییە کە سەروا بریتییە لەو دەنگە یا کۆمەڵە دەنگەی (کە هەندێ جار بە برگەو لای هەندێ بە تیپ ئاماژەی بۆ کراوە) لە کۆتایی وشە سەرواداره‌کان دوبارە دەبنەوە . ئەمە بە تایبەتی لە کۆتایی لەت یا دێرە شیعر و هەندێ جار لە ناوەوەش دێ ، هەروەکو دەشێ لە پەخشانیشدا هەبێ. بەتایبەتی لە کۆتایی

دەسەڵەکان، بەمەرجێ وشەکان بەهەمان مانا لەکۆتایی دووبارە نەبوبنەوە. جەوهەری سەروا لەم حاڵانەدا ڕوونتر دەردەکەوێت :

١- دووبارەبوونەوەی یەك دەنگی بزوێنی درێژ یان چەند دەنگێك-بڕگەی کۆتایی یان لەناوکی بڕگەکەوە بەدواوە-.

٢- دەنگە دووبارەبووەکان دەکەونە کۆتایی وشە سەرواداڕەکانەوە. لە مێژووی نەتەوەکانی دیدا دەنگەکان بکەونە سەرەتای وشە نزیکەکان (هەر نەبزوێنی سەرەتا alliteration) یا جەوهەری بڕگە (assonance).

٣- وشە هاوسەرواکان بە زۆری لە کۆتایی لەت یا دێری شیعردا دێن، جاری وایش هەیە لەناو دێر و بگرە لەسەرەتاش دێن.

٤- وشە هاوسەرواکان دەبێ مانایان جیابێ، ئەگەرنا دەبێ بە پاش سەروا (ڕەدیف) و وشەی پێش ئەو، دەنگەکانی سەروا هەڵدەگرێ.

٥- سەروا ئەرکی مۆسیقی و دەلالیشی هەیە، جگە لە گرێدان و لێك دابڕاندنی پارچەکانی هۆنراوە.

بەشی یەکەم

بنچینەو پەیوەندی و جۆرەکانی سەروای شیعر

باسی یەکەم : بنەماو ئەرك و پەیوەندییەکانی سەروای شیعر

١- پەیدابوونی سەروا

٢- ئەرکی سەروا لە شیعردا

٣- سەروا وەکو کۆت

٤- سەروا لە نێوان بوون و نەبووندا

٥- سەروا و هەندێ لە پێوەندییەکانی

٦- سەرواو هەندێ دیاردەی دووبارە بوونەوەی دەنگ

باسی دووەم : بنەمای سەروای شیعری جیهانی

١ - گریکی و لاتینی

٢ - ئینگلیزی

٣ - فەرەنسی

٤ - زمانە هیند و ئێرانییەکان

٥ - عەرەبی

٦ - عیبری

٧ - سریانی

باسی سێیەم : جۆرەکانی سەروا :

یەکەم - دابەشبوونی سەروا لە ڕوانگەی ئاسۆییەوە :

یەك : لایەنی وشەیی لە ئاراستەی ئاسۆیی سەروادا.

دوو : لایەنی دەنگلە ئاراستەی ئاسۆیی سەروادا.

دووەم - دابەشبوونی سەروا لە ڕوانگەی ستوونییەوە :

یەك : لایەنی وشەیی لە ئاراستەی ستوونی سەروادا.

دوو : سیستەمی دووبارە بوونەوەی سەروا.

بەشی یەکەم : بنەمار ئەرك و پەیوەندییەکانی سەروای شیعر

١- پەیدا بوونی سەروا :

سەروا وەکو دووبارە بوونەوەی دەنگێ دەستە بەر کردنی ریتم و ئاوازێکی تایبەتی کە کەشێکی لەبار بۆ هەڵوێستی شیعری بخوڵقێنێ و ماناکەی قووڵ و فراوان بکات و بارێکی دەروونی گونجاو برەخسێنێ بۆ بەیەك گەیشتنی نووسەر و خوێنەر لەو تاقی کردنەوە شیعری و شعورییەی بەرهەمەکە دەری دەبڕێ ، دروست بوونی بۆ دوو تیوری جیاواز دەچێتەوە کە هەریەکە بۆ بنەمای ڕێبازێکی فەلسەفی جیاواز دەگەڕێتەوە :

- یەکەمیان سەروا بە بەردەوام بوون و گەشەسەندنی سەجعی (سەروا باری) کاهینەکان دەزانێ . ئەمە تیورێکی میتافیزیقییە. سیحر و شیعر لە پەیوەندییەکی میتۆلۆجیدا بەیەکەوە دەبەستێتەوە . لەم ڕووەوە ، کەسێتی شاعیر بەردەوامیی کەسێتی کاهینە ، شیعری شاعیر و وێردی کاهین لە کەشی لە دایکبوون و شێوازی قاڵب گرتن و ئاراستەی کاریگەریدا لەیەك نزیك دەبنەوە. بروکلمان لای وایە (سەجع لەو بڕوایە بوو کە کاهین و پێشبینەکان قسەوتەکانی خۆیان تێ دادەڕشت) [٢٣٢ : ٥١] ، جاحیزیش سەجع بە کردەوەی کاهینەکان دەزانێ و ئەمەیش دەکا بە هۆی بێزاریی خەڵك بەرامبەر بە سەجع (ئەوەی سەجعی بێزەوەر کردبوو ، هەرچەندە بەقەد شیعر مانددوو بوونی نەدەویست - ئەوە بوو کاهینە عەرەبەکان کە زۆربەی خەڵکی سەردەمی جاهیلی دادیان دەبردە بەر ئەوان، دادوەرییان بە سەجع دەکرد) [٢٧٤ : ١٥٤] [(١)] . ئیتر لە ڕاملی (رەحم) ئەو سەجعانەوە شیعر و سەروای شیعر کراوون [٢٠٦ : ٧٥] .

- دووەمیان پەیدا بوونی سەروا بۆ ڕیتمی کارکردن دەباتەوە . ئەمە بنەمای ئەو بیرە فەلسەفییەیە کە شیعر بەکار دەبەستێتەوە [٢٠٦ : ٧٥] . چونکە کار مرۆڤی لە ئاژەڵ جیاکردۆتەوە و رایکێشاوەتەوە ناو پەیوەندی کۆمەلایەتی هوشیارانەوە و شیعریش یەکێکە لە چالاکییەکانی هوشیاری کۆمەلایەتی .

لەم دوو بۆچوونە بنەڕەتییەدا دیارە، کە یەکەم پەیوەندی بە پەرستگاکان و کاهین و ساحیرانەوە هەیە و لە ڕوانگەی میتافیزیقییانەوە بۆ سەر هەڵدانی سەروا دەڕوانێ ، کەچی دووەمیان بە واقیعی

---

(١) جاحیز دەڵێ ئەو کاهینانە یەکەم خەڵکیان بە دواوە هەبوو بۆ ڕاپی کردنی سەجع کاری هەروەکو پێشیان وایان دەزانی کە هەر شاعیرەو شەیتانێکی هەیە شیعری بۆ دەڵێ . جاحیز ئەم نموونەیەی بۆ 1ÚÍÉO کاهینەکان هێناوە : (الارض و السماء ، و العقاب و الصقعاء ، والعة ببقعاء ، لقد نفر الجد بنی العشراء ، للمجد و السناء) [٢٧٤ : ١٥٤] .

ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵی مرۆڤی دەبەستێتەوە. دوور نییە لە قۆناغی هەرە سەرەتایی ژیانی مرۆڤ هەر دوو بنەما بەیەکەوە کاریان کردبێ بۆ پەیدا بوونی سەجع و سەروا و شیعر. سەروا کە بە سەجع دەبەسرێتەوە ئەو ڕاستییە دەسەلمێنێ کە سەروا پێش کێش بەیڕەو کراوە لە شیعردا. ئەو سەروایەی پاشان بوو بە ڕەگەزێکی شیعری لە زۆر زماندا، پێشتر لە سەجعدا پەیڕەو کراوە (دوا وشەی ڕستە و فاسیلەکانی سەجع بە دەنگێکی وەکو ڕەوی سەروای دێڕە شیعر کۆتایی دێ) [۲۲۰: ۱۹]. پاشان سەجعەکە خەست بۆتەوە و ئیقاعی کێشی وەرگرتوە و بەرە و شیعری کێشدار و سەروادار وەرچەرخاوە. بۆ نموونە لە عەرەبیدا ئەم وەرچەرخانە بەناو هونەری -تەسمیت- دا تێپەڕیوە کە هەر لەکۆنەوە بۆ جۆرە نزمەکانی شیعر بەکار دەهات کە تەنیا بۆ ئاواز و سەما دەگوتران، تەسمیت پێش سەروای یەکگرتوو هاتوە وەك یاسای پێشکەوتن دەیسەپێنێ، بەلام بۆ شیعری میللی بەکار دەهات وەکو شیعری ڕەسەن ڕووی چوونە کۆڕو بازاڕەکانی ئەوسای نەبوو) [۳۱٤ : ۱۰]. بەش بە حاڵی ئەورووپایش (شیعری پرۆڤانسی کە دوا ئەڵقەی گەشە سەندنی شیعری لاتینی کۆنە بەردو شیعری سەدەکانی ناوەڕاست. جۆرە وەرچەرخانێکی تێدا دیارە لە سەجعەوە بۆ سەروا) [۲۸۲ : ۸٤].

لێکدانەوەی تر بۆ بوونی سەروا

جگە لەو دوو بنەما فەلسەفییەی هەریەکە لە روانگەی خۆیەوە چەکەرە کردنی سەروا ڕاڤە دەکا. لێکدانەوەی تریش هەن کە گرنگترینیان ئەمانەن :

ا- دووبارەکردنەوە :

سەروا لەسەر بنەڕەتی یەکبوونی یەك یا چەند دەنگێك، واتە دووبارەبوونەوەی دەنگە لێکچووەکان لە مەودای زەمەنی تایبەتیدا، دروست بوە. ئەم دووبارە بوونەوەیە لەگەڵ ڕەگەزی جۆراو جۆریی -التنوع-، بەیەکەوە تەبایی - الانسجام- و ترپە -الایقاع- دروست دەکەن. لەو کاتەدا (قسە وەکو ئاوی ڕەوان دەڕوا و بە ڕاژەنتنی ساناو وشەی ئاسکی وا کە ڕستە و دێرەکانی هۆنراوەکە کارێکی وا لە دڵ بکەن بەشتی تر نەکرێ) [۲۲۸ : ۲۲٤]. دووبارەکردنەوە، وەك ڕەگەزێکی شیعری و ئاواز و مۆسیقا، چەند جۆرێکە :

- دووبارەکردنەوە بۆ پتەوکردنی ئاوازی شیعرەکە.
- دووبارەکردنەوە بۆ پتەوکردن و بەهێزکردنی مانا وێنەییەکانی ناو شیعرەکە.
- دووبارەکردنەوە بۆ بەهێزکردنی مانای ڕاڤەیی و لێکدانەوەی هەست و بیری شیعرەکە.

ئەم سێ جۆرە لەوانەیە دوویان یان هەرسێکیان بەیەکەوە بێن، بۆیشی هەیە دووبارەکە تەنها یەکێ لەمەبەستەکان بپێکێ، بەلام (هەموو دووبارە بوونەوەکان، هەر جۆرێك بن، سوودیان بۆ جۆشدانی ئاواز و قبوڵ کردنەوەی زەنگی شیعرەکە هەیە) [۲۱۵ : ۱۲٦]. ئەوەی مەبەستی

سەرەکی ئێمە بێ لێرەدا دووبارەکردنەوەیە بۆ بەهێزکردنی ئاواز و مۆسیقای دێڕە شیعر.

- دووبارەکردنەوەی یەک دێڕ یا بەشێکی دێڕێک یان زیاتر لە دێڕێک دوای هەر پارچەیەک، ئەمە لە ئەدەبی ئەورووپی بە -refrain- ناسراوە کە (بریتییە لە دێڕێک یان چەند دێڕێک لە ڕەوتی هۆنراوەکەدا دووبارە دەبێتەوە، هەندێ جار بە گۆڕانێکی کەمەوە دێ و بە زۆریش لە کۆتایی پارچەکان دووبارە دەبێتەوە. ئەم دووبارە بوونەوەیە لە زۆر بالاددو هۆنراوەی کارکردندا دێ، هەروەکو لە گۆرانی ئەلیزابێشدا ڕەگەزێکی باوە. زۆر جار ئەوەی کە دووبارە دەبێتەوە هیچ مانای ڕوونی تێدا نییە تەنیا میلۆدی بەهۆنراوەکە دەدا و بەس) [٥٠٠ : ١٤٣]. ئەمە لە کوردی جگە لە سروودی قوتابخانە و گۆرانی جۆرا و جۆر لە تەرجیع بەندا خۆی دەنوێنێ. ئەم لازمەیە ڕەگەزێکی قووڵی هەیە بۆ گێڕانەوەی کۆرسی ویردی ئایینی ناو پەرستگاکان و گۆرانییەکانی کارکردنی سەرەتایی دەگەڕێتەوە. ئەم جۆرە دووبارە بوونەوەیە (نموونەی لە دەقی شیعری لاتینی سەدەکانی ناوەڕاست و پێشتریش هەیە تا دەگاتە سێ‌سەد ساڵ پێش میلاد. هەروەکو لە ویردە ئایینییەکانی گریک و گۆرانی لاتینی میللی و ڕۆمانسیدا هەیە.. ئەمە تەقلیدێکی هونەری کۆنە، دەتوانین بێ پەروا بڵێین نموونەی لە زۆربەی هونەرە شیعرییە میللییەکانی جیهاندا هەیە. لە -کتێبی مردوان- ی میسری کۆن و سروودە عیبرییەکان و گۆرانی شوانکارەیی یۆنانی نووسینی تیوکریتس بیبۆن و هۆنراوەکانی ئەماوەندی لاتینی نووسینی کاتولوسدا هەیە)[٢١٦ : ٥٠]. مەیدراشەکانی ئەفریم لازمەیان تێدایە، (یەکێ دێرە شیعرەکان دەخوێنێتەوە و کۆرسیش دوای هەر دێڕێک (صریب عوانیا) دووبارە دەکەنەوە)[٣٥٠ : ٤٤]. ئەوە لە قورئانی پیرۆزدا زۆر ئاشکرا لە سورەتی (رەحمان)دا خۆی دەنوێنێ کە دوای هەر ئایەتێک یان دوو ئایەت (فبای آلاء ربکما تکذبان) دووبارە دەبێتەوە. ئەگەر خانەو لازمەکان لە باری ستوونییەوە بەرە و باری ئاسۆیی وەربسوڕێنن هەر خانەیەک لە شێوەی لەتە دێڕێک و لازمەکانیش لە شێوەی سەروای لەتەکان خۆی دەنوێنێ.

- دووبارەکردنەوەی لەتێک یان نیوەلەت لەسەرەتای هۆنراوەدا بۆ دامەزراندنی ئاواز و کێشی هۆنراوەکە. ئەم دیاردەیە لە شیعری کوردی زاری گۆرانیدا زۆر سەرنجکێشە. هەروەکو لە شوێنی خۆیدا باسی دەکەین. ئەمە لە شیعری فۆلکلۆریشدا هاتوە. وەکو دووبارە بوونەوەی (ئامینێ گیان تۆ گوڵەکەمی) لە شیعری فۆلکلۆری (ئامین گیان)دا [١٤٦ : ٣٦٤]. یان وا دەبێ لەگەڵ دووبارە بوونەوەی لەتی یەکەم تەنیا یەک وشە بگۆڕێ. لەشیعری فۆلکلۆری (کیژ هەر کیژێ) [١٩٥ : ٥٥]، لەسەرەتای هەموو پارچە سێ لەتییەکان ئەم دێرە دووبارە دەبێتەوە و تەنیا ناوی شوێنەکە دەگۆڕێ و دوو دێرەکەی تر لەسەر ئەو وشە گۆڕاوە دادەمەزرێن لە ڕووی مانا و سەرواوە، کەچی هەموو سێینەکان لە دێری یەکەمدا لەیەک خڵەوە دەست پێ دەکەن کە ئەم دەستەواژەیەی سەرەوەیە. لە شیعری (یادم بکەن)دا، هێمن لەسەرەتای (٢٠) لەتە دێڕدا دەستەواژەی (لەو دەمەیدا) دووبارە دەکاتەوە [٢١٨ : ٢٠٦]. ئەم جۆرە دووبارە کردنەوەیە لە شیعرەکانی (هێمن)دا

وەکو خاسیەتێکی هونەری زۆر دێ. لە چوارینێکدا (دەستی ئەزیز) سێ لەتی پێشەوە بە (حەیف) دەست پێ دەکا [٢١٩ : ٤٤]. لە چوارینەیەکی تردا (کوانێ) هەموو لەتەکان سەر ناوبەندی دەست پێ دەکەن [٢١٩ : ٤٥]. لە (دەسکەوتی خەبات)دا، (١٦) لەتی سەرەتا بە (نە) دەکاتەوە [٢١١ : ٢٧٨].[1]

- وا دەبێ لەبەیتێ دێرە شیعردا یەک وشە یان دەستەواژە چەند جارێک دووبارە دەکرێتەوە، وەک مەلا محەمەدی کۆیی ناڕەزایی بەرامبەر ژیانی پڕ چەرمەسەری دەردەبڕێ و نەفرەتی لێ دەکا:

زیانی وا بە ئازارو بەمیحنەت   بەلەعنەت بێ بەلەعنەت بێ بەلەعنەت[١٢٦ : ١٤٠]

یان وەکو شیعرەکەی نالی کە لە دێرێکدا (نەدەمت بوو) سێ جار لە لەتی دووەمدا دووبارە دەکاتەوە [٢٠٩ : ٨٧].

هەروەها لە شیعرێکی تردا، هەموو عەجزەکانی لە سێ پات کردنەوەی دەستەواژەیەک دروست بوە:

بەبێ مەی مەستە بێ مەی مەستە بێ مەی [٢٠٩ : ١٢٦].

یان وا دەبێ لە کۆتایی لەتە دێر (بۆ مەسنەوی و سێینە و چوارین ـ) و لە کۆتایی دێر (غەزەل و قەسیدە)، وشەیەک یان دەستەواژەیەک یان ڕستەیەک وەکو خۆی دووبارە بکرێتەوە. ئەمە ڕەدیفە و پاشان لێی دەکۆڵینەوە.

دوای ئەمانە دووبارەبوونەوەی بڕگە و دەنگدێ وەکو ڕەگەزێکی مۆسیقی و بگرە دەلالیش لەسەرەتا یان ناوەڕاست یان کۆتایی وشە. هەر ئەمیشە لە کۆتایی وشە خەست بۆتەوە و کۆتایی لەت و دێری گرتوە و بوە بە سەروا. واتە سەروا کەڵاڵە بوونێکی تایبەتی شوێن و جۆنیەتی دەنگ لە کردنەوەی دووبارەکردنەوەی دێر و لەت و ڕستە و دەستەواژە و دەنگەوە کەوتۆتەوە. ئەم هاتنی سەروایە، وەک دیاردەی دووبارەبوونەوەی دەنگ لە کۆتاییدا ڕەسەنایەتی خۆی لەوە دایین دەکا کە لە قسەو گۆتەی ژیانی ڕۆژانەی خەڵک زۆر چالاکە وەکو:

- لە پەندی پێشینان کە ڕەگێکی قووڵی هەیە و بۆ تاقی کردنەوەی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئابووری مرۆڤ دەگەڕێتەوە. دەشێ دوو پارچە (فاصلە) یان زیاتر هاوسەروابن: (مالی ئەمخۆری بۆ چەکمە سۆری) [١٨٢ : ٧٥]، یان (ئەگەر بە دوعا ئەبوو، پشقل بە خورما ئەبوو) [١٩٠ : ٢٠]. ئەم پەندەی دوایی نەک هەر سەروا بەڵکو سەروایشی تێدایە (ئەبوو).

[1] هێمن شاعیرێکە زۆر حەز لە دووبارەکردنەوەی وشە و دەستەواژە دەکا لە شیعرەکانیدا بۆ ئەوەی جۆرێک لەگەڵ خۆی ڕاکێشێتە ناو بارتەی تاقیکردنەوەی ژیان و شیعر و شعووری خۆیەوە. ئەم دیاردەیە جێگای لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆیە لای هێمن.

- لە مەیل و مەتەڵ گوێ ناگریان، وەکو (کڵاوی هەمزە پاڵەوان، ئەتێکی هەیە و نەیدۆزمان)، یان (مەیلەکم هەیە مەیلانی، لەناو باخچەی سوڵتانی، خوا نەبێ کەس نایزانێ)[١١٩٥ : ١٢]

- لە ڕاگرتنی حیسابی شلوو هەوای دوازدە مانگە، وەکو ئەندای جەوی (ئادار ئاروا بەبێ دێ، نیسان ئاروا بەبێ جۆ)، یان (لە مانگی ئاداری، بەفر بباری هەتا گوێی باری، نامێنێ هەتا هێواری). لە یەکەمدا جگە لە سەروا (ۆ)، پێش سەروایش (بەبێ) ڕەچاو کراوە.

- لە ویردی سەرەتایی و پەیڕەوکردنی هەندێ کاری سیحری بۆ کارکردنە سەر مرۆڤ و دیاردەکانی سروشت، وەکو کۆسەبەبە کە لە زۆربەی ناوچەکانی دونیادا هەیە و بە سیحری تەشابوهی دەیەوێ کار لە سروشت بکا و باران ببارێنێ. لە کوردیدا ئەم وتانەی لەگەڵ دووبارە دەکرێنەوە (هەیاران و مەیاران، یاخوا باکاتە باران، گەنمی حەسەن و حوسێنان، هەمووی قرپەی لە تێنان).

- جگە لە ناوی منداڵ، کە بە زۆری لەسەر جۆرە سەروایەك دەڕوا، چ بیانی بێ، چ ڕەسەن، وەکو (سانا و هانا)، (ئاشنا و ڕۆشنا)، (ئازاد و نەوزاد). یان وا دەبێ ناوەکان دەنگی سەرەتایان یەك بێ (هاو دەنگی نەبزوێنی سەرەتا) وەکو: (ناسك و نازدار و نازەنین)، (خاوەر و خونچە و خەرمان).

- جگە لە یاری منداڵان و چیرۆکی فۆلکلۆری و ئیش و کاری هەرەوەزی و شین و شایی و ... هەمووی بەدەم ئاواز و دووبارەکردنەوەی وشە و دەنگەوە لەگەڵ جۆشانی هەستی ناوەوە ڕێك دەکەوێ.

ئەم دیاردەی دووبارەبوونەوەیە کە قووڵاییەکی مێژوویی دوور و درێژی هەیە و لەگەڵ زمانی ڕۆژانەی هەموو ڕۆڵەکانی نەتەوە تێهەڵکێش بووە، بنەمایەکی پتەوە بۆ گەڵاڵە بوونی سەروا لە بەیت و شیعری فۆلکلۆری و گۆرانی بە هەموو جۆرەکانییەوە کە بەرهەمی میللەتە و ئینجا لە شیعری نووسراوی شاعیراندا.

ب - سروشتی زمان :

زمانی مرۆڤ (Language) بەوە لە هۆی لەیەك گەیشتنی گیاندارانی تر جیا دەبێتەوە کە دەنگ و وشە بۆ لەیەك گەیشتن بەکاردێنێ. ژمارەی ئەو دەنگانەی لە هەر زمانێك بۆ دروست کردنی وشە بەکاردێ دیارە. زمان هەیە دەنگی کەم بەکاردێنێ و هەیە زۆر. لە هەردوو باردا سنوورەکە دیارە و لە چاو ژمارەی وشە و دەستەواژەی زمانەکەدا زۆر کەمە، هەروەکو وشە و دەستەواژەش لە چاو هەست و بیری مرۆڤ زۆر کەمە و تەواو دەرەقەتی هەمووی نایە. جا لە دووبارەبوونەوەی تایبەتی ئەو چەند دەنگە کەمە بە سەدان هەزار وشە دروست دەبێ کە بە سیستەمی تایبەتی کار دەکەن و

لە دووبارەکردنەوەی دەنگەکانەوە سوودی سەرەکی وەردەگرن.

دووبارەبوونەوەی دەنگیش چ بزوێن بێ و چ نەبزوێن ، لە هەر شوێنێکی وشەدا بێ کاریگەری خۆی هەیە ، دووبارەبوونەوەی بزوێن ئاوازی سەرەکی بە وشە دەدا و دەوری سەرەکی لە ئرگەی لە وشەدا هەیە . هەروەکو بە دوای یەکدا هاتنی دەنگەکان و کارلەیەک کردنیان بۆ سروشتی زمانەی دەگەڕێتەوە ، هەر ئەوەیشە وای کردوە هەموو زمانێك بەسروشت ئاواز و مۆسیقای تایبەتی بەلام جۆری ئاوازەکە لەزمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگۆڕێ . دابەشبوونی بزوێن و نەبزوێن لە هەمو زمانێکدا هەیە بەلام هەر زمانێك تایبەتێتی خۆی لەو دابەش کردنەدا وەرگرتوە . بۆ نموونە لە زمانێکی وەکو ئینگلیزیدا دەشێ لە کۆتاییدا هێشووی نەبزوێنی چوار دەنگی بێ ، کەچی لە کوردیدا لە هێشووی دوو دەنگی زیاتر نایە . ئەم جۆرە جیاوازیە ، جیاوازی دەخاتە نێویانەوە لە چالاکی سەروا هێنانەوەدا . لە زۆر زماندا بە تایبەتی لە هیند و ئەوروپیەکاندا چاوگەکان کۆتاییان بە دەنگی تایبەتی دێ و سنوور و جۆری چاوگەکان لە ڕوی پۆلێن کردنی دەنگی کۆتاییەوە دیارە . کوردی و فارسی پێنج پۆلە چاوگیان هەیە . فەرەنسی و ئیسپانی یەکەو سێ پۆلیان هەیە . وشەکانی ژێر هەر پۆلێك لە خۆیانەوە هاوسەروان و گەریان کردنیشیان بە پێی بکەر و کاتەوە هەر هاوسەروا دەبێ . لەئاستی فۆنۆلۆجیدا ئەو زمانانەی (لکێن-لصق)ن ژمارەی پاشگرەکانیان دیارە و سەروای زمانەکە دەوڵەمەندتر دەکا وەکو لە کوردیدا پاشگری (یار) لە (جوتیار و کڕیار و فرۆشیار و بڕیار و گوتیار و ناسیار ...)دا دەربەکەوێ و مەدای سەروا فراوانتر دەکا . لەو جۆرە زمانە لکێنانەدا پێشگریش دەوری زۆر لە قووڵ کردنەوەی دیاردەی (alliteration)دا هەیە کە نەوتی مۆسیقای خۆی هەیە لە وشەدا وەکو (بخۆر و بگرو بکوژ و بنووس...) بەکورتی لەبەر ئەوەی دەنگی زمان کەمەو بەسیستەمی دووبارەبوونەوە کار دەکات لە وشە ڕۆناندا ، تا دەنگەکان کەمتر بن شیمانەی دووبارەبوونەوەیان زیاترە ، تا زیاتر بن دووبارەبوونەوەیان کەمتر دەبێ ، تا دووبارەبوونەوەشیان زیاتر بێ شیمانەی لەیەکچوونی دەنگی کۆتایی وشەکان زیاتر دەبێ و وشەی سەروادار زۆرتر و بەردەست تر دەبێ ، بە پێچەوانەوەش.

جـ - <u>خدووی گۆرانی (غریزة الغناء) :</u>

مرۆڤ هەر بە سروشت حەزلە گۆرانی دەکا ، چونکە گۆرانی وەلامدانەوەیەکی ڕێکە بۆ گونجاندنی جۆشی ناوەوە لەگەڵ بزوێنەرەکانی دەرەوە و بەتاڵ کردنی بارگە دەروونیە هەڵچوەکانی ناوەوە بەجۆرێ کە کردەوەی بەتاڵ کردنەکە بە شێوەی شەپۆل و لوریچ هەڵدانێکی وابێ لەگەڵ خرۆشان و هەستانی جۆشی خاتر یەك بگرنەوە . منداڵ هەر لە بچووکییەوە ، هەوڵ دەدا جۆرە ئاوازێك بە قسەکانی بدا لە یاری و هەڵپەڕین و تەنانەت گریانیشدا . ئەو ئاوازە بنەمای گۆرانییە و ئەگەر گۆرانی وەستانی لەسەر هەمان دەنگبێ (سەروا) ، نیشتنەوەی شەپۆلەکانی لەیەك نزیك دەبێتەوە و داکوتانەوەی کۆتایی لەیەك لەنگەردا دەگیرسێنەوە کە (قەرار) گرتنی ئاوازەکەیە لای

مندالّ و مرۆڤی سەرەتاییش ، لەکاتی دەربڕینی هەستی ناوەوە، جوولە (سەما) و ئاوازی (گۆرانی) و دەنگ(شیعر) بەیەکەوە دێن، پاشان لەگەلّ گەشەسەندن و پێشکەوتندا ورده ورده هەریەکە ڕێچکەی خۆی دەگرێ . گۆرانی و شیعر زۆر تێکچڕژاون ، وایە مۆسیقا زمانی ئاوازە و پێویستی بە وشە نییە ، بەلام گۆرانی وشەی ئاوازداری دەوێ بۆ ڕاگرتنی ڕیتم و جوولانەکەی. شیعریش پێویستی بە هەندێ ڕەگەزی گۆرانی هەیە تا کاریگەری خۆی تەواو بکا ، وەکو کێش و ڕیتم و (سەروا) . شوێنی وەستانی گۆرانی لە شیعردا بە (سەروا) دیار دەکرێ (لای ئەو نەتەوانەی شاعیر بە تەنیا سروود دەچڕێ، سەروا لە شیعردا دەردەکەوێ چونکە کۆیگران پێویستیان بەوە هەیە هەست بە شوێنی وەستان بکەن ، بەلام ئەگەر چڕینی سروود بە کۆمەلّ بێ (کۆرس) ، پێویست بەم ورياکردنەوە ناکا چونکە هەموویان گۆرانییەکەیان لەبەرە و بە فاسیلە و لازمە و سەنگی دووبارەکردنەوەی وشەکان لەگەلّ ڕیتمی گۆرانییەکە دەڕۆن بێ ئەوەی پێویستیان بەسەروا بێ کۆتاییەکان دیار بکا . پێویستی سەروا یان وەستانی سەر سەروا لە ئەنجامی جیاوازی هەست و نابەشبوونی نێوان سروود چڕو کۆرنگرەوە دروست بوە) [٣١٧ : ٢٣٦] . ئەمە ئاماژەیە بۆ لێك نابڕانی گۆرانی و شیعر و دروست بوونی ئەرکی سەروا.

د - سەرەتایەتی سەروا (بدائية القافية) :

مرۆڤی سەرەتایی کە مێشکی ئەوەندە گەشەی نەکردبوو ، زیاتر بایەخی بە ئەدگاری دەرەوە دەدا ، بەبیر کردنەوە لە ڕووکاری شتەکان ڕوونە دەچوو خوارەوە . زەوقی لەگەلّ دیاردە زەقەکانی سروشت دەڕۆیشت وەکو ڕەنگی تۆخ وزرقی وهات و هاوار و قیژەی بەهێز و جوولەی توندوتیژ. هێشتا چەشەی نەرم و ناسك نەبوو ، شارستانێتی و پێشکەوتن هەستیان مشت و مالّ نەکردبوو ، بۆیە لە ئاخاوتنیشدا ، سەرەتا بایەخی بە وشەی قەبە و ڕازاندنەوەی دەرەکی و بەرزکردنەوەی دەنگ دەدا لەسەر حیسابی ناوەڕۆکی قوولّ و هەستی بەرز. دکتۆر مارف ڕاستی بۆچوە (هۆزی دواکەوتوو لە خوێندەواریدا بیرو باوەڕی تەسك و ساکار لەبێ ، جا بۆ ئەوەی هونەرێك بدا بە شیعر وەزن و قافیەیەکی ڕێك و پێکی بۆ دائەنێ ، بۆ ئەوەی ئەو ساکارییەی لەبیرو خەیالّەکەدا هەیە ، بەم وەزن و قافیەیە ، دایپۆشێ . ئەمەش ڕاستە کە زۆر جار وەزن و قافیە چەشنە هونەرو خەیالێکی تر بەشیعر ئەدەن) [١٠٩ : ٢٥] . سەرەتایەتی و ڕەنگی زەق و قیژە ، یەکێکە لەو دیاردانەی بۆتە زادەی پەیدا بوونی یەکێ لە تیۆرەکانی دروست بوونی زمان کە تیۆری بەسەرسمنی دانیمارکیە (تیۆری تۆوپزور) ، ئەم تیۆرە (مێژووی زمان بەرەو دواوە دەباتەوە بۆ ئەوەی بزانێ ڕێرەوە دڕێژەکانی کامانەن ، ئینجا گریمانەی ئەوە دەکا لەو ڕێڕەوانە هەر لەسەرەتای زمانەکەوە هەبوون . ئیتر بەم کردەوەیە گەیشتە ئەو ڕایە کە زمانی سەرەتایی لەوشەی زۆر درێژو پڕ دەنگی سەختی کارپێشکێن پێك هاتوە ، تۆن و (Pitch)ی لە زمانەکانی دواتر زیاتر بەکارهێناوە و فاسیلەی مۆسیقی فراوانتری داوەتێ . زمانەکە عاتیفیتر و مۆسیقیتر بوە لە زمانی پاشتر) [٤٥٧ : ٣٨] . چۆن زمانی

سەرەتایی سەخت و گران و بەبریق و باق بوە . دارشتنی ساکاری هونەریش ئەو بریق و باقەی بوولەباتی فاسیلەی مۆسیقی شاعیر هەوڵی سەروا هێنانی داوە بۆ زیاتر بایەخ دان بە ئەدگاری دەرەوە . میلتۆن لە پێشەکی (بەهەشتی ونبوودا) سەروا بە بەربەریەت دەبەستێتەوە (سەروا پاشکۆیەکی ناپێویستە ، ... داهێنانێکی سەردەمی بەربەرییە و هیچی تر) [٣٤١ : ٦٦١] . سەروا ڕەگەزێکی مۆسیقی شیعرە و مۆسیقییەتیش هونەری گوێچکەیە و بە قۆناغی نەخوێندەواری و سەرەتاییەتییەوە دەبەسرێتەوە (دیاردەی مۆسیقیەت بۆ بلاوسەندنی نەخوێندەواری - الامیە - دەگەڕێتەوە کەئەدەب ئەدەبی گوێچکە بوە نەك چاو . لە مەڵبەندی دواکەوتوودا ، خەڵك پشت بە گوێ دەبەستێ بۆ هەڵسەنگاندنی ئەدەب ، بەمەوەش گوێ لە دەرك کردنی جیاوازی وردی دەنگ ڕادێ و زمانیش دەکەوێتە بەر مەشق و ڕەها بوون . ئیدی زمان و گوێ یەك دەگرن بۆ پەسندکردنی ڕەگەزی مۆسیقی ، بۆیە لای زۆربەی نەتەوەکان شیعر سەرەتایە نەك پەخشان) [٢٤٢ : ١٩٥-١٩٦] بەم بۆچوونە ، سەروا بەرهەمی سەردەمی سەرەتاییە کە قورسایی بایەخ لەزماندا لەسەر وشەو قەبەیی دارشتن بوو . جا چۆن زمان لە ڕەوتی بەرەو پێش چوونیدا لە قەبەیی خۆی دابەزی و بەرەو نەرمی و هێمنی و ڕەوانی و ئاسانی چوو ، سەروایش لەدەم ئەم ڕەوتەوە وردە وردە نرخی بەرەو کزی چوو ، تا وای لێ هات لە سەدەی ڕابردووەوە جاڕی فڕێدانی کۆتی سەروا و کێشی تەقلیدی هاتە ئاراوە ، چونکە پێویستی جارانی نەماوە (کە کۆمەڵ پێش ئەکەوێ لە ڕووی خوێندەوارییەوە ، پایەی بیرو خەیاڵ بەرز ئەبێتەوە . شاعیری هونەروەر ئەتوانێ وێنەی بڵندی هونەراوی وا دروست بکا کە هەرگیز پێویستی بە یەکێتی وەزن و قافیە نەبێ ، بەڵکو ئەمجارە بە بیری بەهێزو خەیاڵی هونەراوی وەزن و قافیە دائەپۆشێ) [١٨٤ : ٢٥] . زاڵبوونی بیرو خەیاڵ لای مرۆڤی پێشکەوتوو پێویستی سەروا بەلاوە دەنێ .

هـ - پێویستی سەروا بۆ پاراستنی دەق :

بەرهەمی سەروادار ، هەرچی هەبێ : پەند ، مەتەڵ ، شیعر ، ... زووتر لەبەر دەکرێ ، چونکە وشە سەروادارەکان لەبەر ئەوەی دەنگی دواوەیان یەکە ، لە مێشکدا باشتر بەرەو یەکتر دەچن و لەیەك خانەدا گیر دەخۆن و زووتر دێنەوە بیر . ئەمە وای لە مرۆڤی سەرەتایی کردوە سەروا بکا بە ڕەگەزێکی ئاسان کردنی لەبەرکردن و پاراستنی دەقە پیرۆز و ئایینەکان و دواتریش دەقە مبللییەکان . چونکە نووسین نەبوە یا ئەوەندە پێشکەوتوو نەبوە بە فراوانی بۆ هەڵگرتن و پاراستنی دەقەکان بەکاربێ . ئەو دەقانەی کە پێش بلاوسەندنی خوێندەواری ماونەتەوە ئەوانەن کە پوخت و کورت و تۆکمەن ، ڕیتمێکی هەمە لایە و سەروایان تێدایە . ئەو ڕیتم و سەروایە یارمەتی لەبەر مێشکی بچەسپێ و لە شیعردا پەیڕەوی بکات کە خەسیەتی خەستیی و ئیقاع و زمانی خوازەیی (کە زمانی سەرەتاییە) تێدا زاڵە (یەکێتی وەزن و قافیەی شیعر یارمەتی هەموو کەسێك ئەدا کە

شیعرەکە زۆر لەبەر بکرێ بەتایبەتی لە کۆمەڵێکی دواکەوتوودا کە خوێندەواری تیایدا دوا کەوتبێ یا هەر نەبێ) [۱۰۹ : ۲٥] . هەر بۆیەش لە کۆمەڵی نەخوێندەواردا بەرهەمی داهێنانی گوتن زۆرتره و بایەخدان بەلایەنی شکلی زیاتره.

۲- ئەرکی سەروا لە شیعردا :

هەر لەکۆنەوە ، سەروا بەیەکێ لە رەگەزەکانی شیعر دانراوە . قدامەی کوری جەعفەر دەڵێ (شیعر گوتەیەکی کێشدار و سەروادارە ، مانایەك دەگەیەنێ) [۲۳٦ : ۱٥] . ئیبن رەشیق لەبارەی شوێن و پایەی سەروا لە شیعردا دەڵێ (سەروا لەوەی کە تایبەتە بە شیعر هاوبەشی کێشە ، شیعر تا کێش و سەروای نەبێ نابێ بە شیعر) [۲٤٦ : ۱٥۱] . کێش و سەروا بەتەنیا ناتوانن . شیعر بێننە کایەوە ، چونکە مانا و خەیاڵ پلەی یەکەم لە شیعردا وەردەگرن.

سەروا لەچوار چێوەی پەیامی شیعردا ، چەند ئەرکێکی راستەوخۆ و ناراستەوخۆ بەجێ دێنێ کە گرنگترینیان ئەمانەن :

- سەرواو پێناسەی شیعر : هەر لەکۆنەوە لە زۆر روانگەی جیاوازەوە پێناسەی شیعر کراوە: روانگەی کێش بەتەنیا ، سەروا بەتەنیا ، کێش و سەروا ، بێ کێش و سەروا. لە زۆربەی پێناسەکانی شیعردا (نەك هەمووی) ، سەروا وەك رەگەزێکی سەرەکی هاتوە . ئیبن سیرین لە پێناسەی شیعردا بەلای کێش و خەیاڵدا ناچێ تەنیا (گوتە و سەروا) دەکا بە پێوانە (شیعر گوتەیەکە بەسەروا بەستراوەتەوە . ئەوەی لە گوتن جوان بێ لە شیعریش جوان دەبێ ، هەروەها ئەوەی ناشیرینیش بێ) [۲٤٦ : ۳۰] بەڵام قدامە و ئیبن رەشیق کێش و سەروا هەردووکیان دەکەن بە پێوانەی پێناسەی شیعر. کەچی لە شیعری نوێی جیهانیدا کە لە کۆتی کێش و سەروا رزگاربوە ئەم ئەرکە لەسەروا وەرگیراوەتەوە . چونکە کە وترا شیعر کێش و سەروای هەیە ، ئەمە دابڕاندنی شیعرە لە پەخشان کە ئەم دوو رەگەزەی بە حوکمی پێویست تێدا نییە.

- سەروا تریە و ئاوازی شیعر زیاد دەکات و لەدەنگەری شەپۆلی دەنگەکانی دێرە شیعر رادەگرێ و دەبێ بە رایەڵەی دەنگدانەوەی دەنگە هاوجنسەکانی تری ناو هەمان دێرو دەنگە هاوبەشەکانی دێرەکانی تر (سەروا) . دووبارە بوونەوەی دەستە دەنگێك جۆرە ریتمێکی ئاوازەیی دروست دەکات و هەست و سۆزی هەڵچووی ناوەوە رێك دەخات و بەرەو ئامانجی خۆی ئاراستەی دەکات ، بەتایبەتی لەخوێندنەوەی بەدەنگدا کە پێداگرتنی تێدایە لەسەر هەڵکشان و داکشانی ئاوازەکەو نیشتنەوەی لەسەر دەنگە هاوبەشەکانی دواوە . لەم جۆرە خوێندنەوەیەدا ، سەروا هێڵێکی وەهمی و ئەندێشەیی دروست دەکا ، خۆشانی دەروونیی هەردوولا (شاعیر و خوێنەر) لەسەر ئەو هێڵە وەهمییەدا یەك دەگرنەوە . سەروا دەوری پردێکی ئاوازەیی وەهمی دەبینێ لە نێو هەر دوو جەمسەری کاری شیعردا.

- سەروا وەکو سنوورێك وایە کۆتایی دێڕ یان لەتە دێڕ دیار دەکات وگوێگر هۆشیار دەکاتەوە وەکو میشێل بۆتۆر گوتەنی (سەروا کە کۆتایی دێڕە شیعر ڕادەگەیەنێ وەکو زەنگەی چاپ وایە کە لێی دا نیشانەی کۆتایی هاتنی دێڕەکەیە) [٢٦٤ : ٥]. سانت بیڤی ڕەخنەگری ڕۆمانتیکی فەرەنسیش سەروا بەزەنگی وریا کردنەوە دادەنێ (ئەرکی سەروا ڕاگەیاندنی تەواوبوونی دێڕە شیعرە) [٢٧٢ : ٦٩].

هەندێکی تر سەروا و پێدا کۆتانی کورسی مۆسیقا بەیەك کردنەوە دەزانن (سەروا وەکو پێ داکوتان (دقه الرجل) وایە لە کورسی مۆسیقادا، بۆ زەبتی ڕیتم و ویرژاندن و ورریاکردنەوەی گوێگر لە کۆتایی هاتنی ئیقاعێك و دەست پێ کردنەوەی ئیقاعێکی تر بەکاردێ) [٣٢٨ : ٧٧].

- سەروا دەوری ڕۆنانی دێڕ و پارچە و هۆنراوەی هەیە. حازمی قرتاجنی دەڵێ (یان ئەوەتە شاعیر دێڕی یەکەم لەسەر سەروا ڕۆ دەنێ، یان سەروا لەسەر دێڕی یەکەم) [٢٧٨ : ٢٧٨]. ئینجا پەیوەندی دێڕەکان بەیەکەوە دیار دەکا (دیارکردن و جیاکردنەوەی دێڕە شیعر و بەیەکەوە بەستنەوەی چەند دێڕێك ئەرکی سەروایە) [٤٦٣ : ٨٧]. سەروا دەوری دیاری لە ڕۆنانی پارچە شیعردا (ستانزا) هەیە: (یەکێ لە ئەرکە گرنگەکانی سەروا ئەوەیە دێڕە تاکەکان لەگەڵ شێوەی ستانزادا بەیەکەوە گرێ دەدا) [٥٠٠ : ١٥٢]. بەم جۆرە (سەروا پارچەکانی هۆنراوە (ستانزا) یەك دەخا و جیایان دەکاتەوە. چونکە هەر ستانزایەك لەتەکانی جۆرە دابەشبوونێکی تایبەتی سەروای هەیە، لە ستانزاکانی تر شێوازی سەرواکە دەپارێزرێ بەڵام جۆری سەرواکە دەگۆڕێ) [٤٧٠ : ٢٨٢]. واتە لە هۆنراوەی پارچەداردا، سەروا جگە لە پێکەوە بەستنەوەی لەتەکانی هەر پارچەیەك، پارچەکانیش بەیەکەوە دەبەستێتەوە بەمەوەش لە پەرت بوون و لێك بچڕان دەیپارێزێ. ئەم بەستنەوەیە زۆر ورد و وەستایانە دێتە دی. ئەسەروا بەسەر دێڕدا دەسەپێ و ئەدێڕ بەسەر سەروادا، بەڵکو سەرواکە، لە خۆیەوە، بەپێی پێویستی شوێنەکە دێت (باشترین سەروا ئەوەیە لەگەڵ وشەکانی دێڕە شیعردا بگونجێ، وەکو بیانی و غەوارە دەرنەکەوێ) [٣١٤ : ٧٣].

- لە غەزەل و قەسیدەدا، سەروا کە لە کۆتایی دێڕەکان دووبارە دەبێتەوە (یەکێتی سەروا)، وەکو داوێك وایە کۆتایی هەموو دێڕەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە و یەکێتی هۆنراوەکە لەم سووچەوە دەستە بەر دەکات. وەك دەزانین، لەم جۆرە هۆنراوەیەدا یەکێتی بابەت دەکشێتەوە و دەترنجێتە ناو تاکە دێڕ و پەیوەندی عوزوی و دەلالی لە نێوان دێڕەکاندا نامێنێ. ئەگەر پەیوەندی هەبێ لە بۆچوونی کۆندا بە عەیب دادەنرێ. جا سەروا دەوری دابین کردنی یەکێتی هۆنراوە دەبینێ. هەر دێڕێك کە دەگاتە کۆتایی لە ڕێی دەنگە هاوبەشەکانی کۆتاییەوە (سەروا) لەگەڵ کۆتایی دێڕەکانی تر تێکەڵ دەبێتەوە. ئەم ئەرکەی سەروا لە مانای وشەی (ڕەوی - دوا تیپی ڕەسەنی کۆتایی دێڕ) زیاتر خۆی دەنوێنێ. ڕەوی یەکێ لە ماناکانی ئەو پەتەیە کە باری پێ لە وڵاغ شەتەك دەدرێ، بۆیەش کراوە بە ناوی بزوێنی دوا تیپی ڕەسەنی دێڕە شیعر چونکە وەکو پەت دێڕەکانی شیعر بەیەکەوە شەتەك دەدات.

- سەروا پارمەتی بیرکەوتنەوەی وشە هاوسەرواکان دەدا . کە وشەیەکی سەروات بەرگوێ دەکەوێ یەکسەر کۆمەڵێ وشەی هاوسەروا لە مێشکتدا دەجوولێ چونکە هەموویان لەخانەی هاوسەروایەتی مێشکدا پێک دەگرنەوە . ئەمەش وای کردوە شتی سەرواداربەرکردنی ئاسان بێ. هەربۆیەشە سەروا جگە لەئەدەبی میللی، لەشتی منداڵانیش بەکاردێ (سەروا لەبەرکردن ئاسان دەکا بۆیە شتی فۆلکلۆری و بابەتی منداڵانە بەسەروا دادەڕێژن تا لەبەرکردنیان بۆ خەڵکی سادەو بۆ منداڵ ئاسان بێ) [٤٧٠ : ٣٨٢] . لەم بارەیەوە جاحیز شیعرو پەخشان بەراورد دەکا (لە عەبدوسەمەدی کوڕی فەزلی کوڕی عیسای ڕەقاشییان پرسی : بۆچی (شیعر)ی سەروادار لە پەخشان پەسندتر دەکەی و خۆت بەسەرواو داڕشتنی کێشەوە ماندوو دەکەی ؟ گوتی : چونکە لەبەرکردنی خێراترە و گوێ بۆ گرتنی چالاکانەترە ... لەپەخشاندا دەێکی لەبەرنەکراوە و لە کێش و سەروادارا دەێکی بزر نەبوە) [٢٧٤ : ١٥٣].

- سەروا خۆشی و لەزەتێکی دەروونی لای خوێنەر (گوێگر) پەیدا دەکا کە لە تێرکردنی تاسەی ڕەچاوکردنی دووبارەبوونەوەی سەروا دێتە دی. سەروا دەوری هەیە لە دروست کردنی جۆرە شێوەیەک لەدابەشبوونی دێڕەکان و لەمەدای زەمەنی تایبەتیدا بەپاسای بەدوای یەکدا هاتن (تتابع) یان هاوشێوێنی (تناظر) دووبارە دەبێتەوە . دوای خوێندنەوەی یەکەم تەشکیلەی دابەشبوونەکە ، خوێنەر چاوەڕێ دەکا لەهەمان شوێندا دووبارە بێتەوە . ئەم چاوەڕێ دەروونییە بێتە دی خۆشییەی دەروونی دەچەسپێنێ و نەیەتەدی نائومێدی دەروونی دروست دەکا ، جا هاتنەوەی سەروا لەکات و شوێنی ڕەچاوکراودا ئەم بارە دەروونییە دەخوڵقێنێ.

- شیعر یەکێ لەڕەگەزە سەرەکییەکانی مۆسیقییەتە ، ئەم مۆسیقییەتە لە دووبارە بوونەوەی ڕێک و تایبەتی دەنگدروست دەبێ . دووبارە بوونەوەی دەنگ(بزوێن و نەبزوێن) لە وشەو دێڕەکان جۆرە مۆسیقایەکی کاریگەر دەخوڵقێنێ . سەروا کە بەسیستەمێکی ڕێک دووبارە دەبێتەوە ، جۆرە مۆسیقایەکی تایبەتی لەسەرتاپای هۆنراوەکە دروست دەکات . جگە لەوەی کە هەر ئەو سەروایە لەگەڵ دەنگەکانی ناوەوەی دێرە شیعردا ، چ لەسەروای ناوەوە دابێ و چ لە دووبارەبوونەوەی هەندێ دەنگی جیاجیا ، مۆسیقای دێرەکە تەواو دەکا و لەنگەر بۆ کێش و ڕیتمی دەرەوە و ناوەوەی هۆنراوەکە ڕادەگرێ . بەم جۆرە وەکو پێنتی کۆکردنەوەی مۆسیقای ئاسۆیی و ستوونی هۆنراوەکەی لێ دێ . لەوێوە (جوولەی مۆسیقای دێرو جوولەی مۆسیقای هۆنراوە یەک دەگرنەوە) [٢٩٣ : ٩٢].

- سەروا ئەرکی دەلالیشی هەیە . وشەکانی سەروا بەدەنگە هاوبەشەکانیان ببر بۆ مانای وشەکان دەبەن . لەمە جۆرە چالاکییەک بە هەست و هۆشی گوێگر دەدا ، چونکە لەناو ئەو یەکێتی دەنگییەدا جۆرە پەیوەندییەکی دەلالی سەر هەڵدەدا لەنێو وشەکانی سەروادا . سەروا هەر تەنیا دیاردەیەکی دەنگی ڕووت نییە ، بەڵکو دەکەوێتە ناو کۆمەڵێ پەیوەندی دەلالی هۆنراوەوە و بەشداری لە دروست کردنی ئەو پەیوەندیانە و دەلالەتیان دەکات . هەندێ وشەی سەروا ماناییان

زۆر لەیەك نزیكە و پێكەوە دەگونجێن وەكو (برا ، چرا) یان (ناو ، راو) یان (ناك ، كاك) یان
(شەر ، خەر) هەندێكی تر لە ڕووی دەلالییەوە پێچەوانەن یان ناكۆكن وەكو (سەرما ، گەرما) یان
(ناش ، جاش) ، یان (جۆش ، بۆش) . ئەم پێكچوون یان ناكۆكییە جوولەی سەروا لە دەست
پەركردنی چالاكیی زەینی بەهێز دەكات و پەیوەندی نهێنی ئەو دیو دەنگە ڕووتەكان ئاشكرا دەكا.
جگە لەوەی شوێنی سەروا كە وەستانی دێرە، جۆرە هێزێك بە وشەكە و ماناكەی دەدات ، یان هاتن
و دووبارە بوونەوەی سەروا لەو شوێنە تایبەتیەدا نرخی دەلالی و مۆسیقی شوێنەكە بەرز دەكاتەوە.
لەهەردوو بارەدا گرنگی شوێن و سەروادا ریبەكە وا دەكا كە شاعیر لەووزەی سۆزو مانا بەرەو وشەی
دواوە هەڵسووڕێنێ . بەمەوە زۆربەی مانا و هەست و سۆزی دێرەكان لە وشەكانی سەروا خەست
دەبێتەوە. هەر بۆیە ئەگەر لە هۆنراوەیەكی ستوونیدا تەنیا وشەكانی سەروا بخەیتە بەر تیشكی
سەرنج تا ڕادەیەكی زۆر مانای گشتی و كەشی تاقی كردنەوەی شعرەكەت بۆ دەردەكەوێ . جگە
لەمانە دابەشبوونی سەروا خۆی لە خۆیەوە ئیحای دەلالەتێكی تایبەتی تێدایە . قالبی غەزەل و
قەسیدە ، چوارچێوەی ناوەرۆكەكەی تا ڕادەیەك دیارە ، مەسنەوی بۆ جۆرێكی تر بەكاردێ ،
هەروەها چوارین و ... چونكە سەروا لەم ڕووەوە (ڕێگای جیاواز و هەمە جۆر دەستەبەر دەكا بۆ
شاعیر تا هەست و بیری خۆی پێ دەربڕێ) [٤٧ : ٤٧٤] . تایبەتێتی قالبەكە تا ڕادەیەك خزمەتی
گەیاندنی مەبەست دەكات.

- سەروا ئەركی ئیستاتیكیش (جوانكاری) دەبینێ ، شاعیر زۆرجار هونەر لە داڕشتنی سەروادا
دەنوێنێ و جۆرە جوانییەكی زیادەكی بۆ شیعرەكە مسۆگەر دەكا كە لەگەڵ ڕەگەزەكانی تردا
بەهای ئەدەبی بەرز دەكاتەوە . وەكو (ئیعنات) و (جووت سەروا) و...

- سەروا بە دیاركردنی سنووری دێر و دابەشبوونی لەتەكان ، لەگەڵ جۆری كێشە بەكارهاتووەكە
(كورت و درێژ) ، نەخشەی هەندەسی شیعرەكە لەسەر لاپەڕەدا دیار دەكات. واتە چوارچێوەی
گشتی (outline) تۆپۆگرافی نووسینی شیعرەكە دەكێشێ . پەیوەندی كورت و درێژی دێرەكان و
چۆنیەتی دابەشبوونی لەتەكان و شوێنی دووبارەبوونەوەی سەروا و ڕووی سپی بەجێماوی لاپەڕە ،
ئەمانە هەموو ، لەگەڵ یەكەم سەرنجدا ، شتێ لای خوێنەر دروست دەكەن كە ئەمە شیعرە و
پەخشان نییە . جۆری شیعرەكەیشت پێ دەڵێ ستوونییە ، مەسنەوییە ، پارچەدارە ، ئازادە ... ئەمە
وەكو پێشەكی و ڕێ خۆش كردنە بۆ ئامادەكردنێكی دەروونی خوێنەر بەرامبەر بە شیعرەكە.

٢- سەروا وەكو كۆت :

هەرچەندە سەروا مێژوو و پەیوەندییەكی دوور و پتەوی لەگەڵ شیعردا هەیە و ئەركی مۆسیقی و
ئیستاتیكی و سیمانتیكی تێدا دەبینێ . لەگەڵ ئەمەشدا لە كۆن و نوێدا لای هەندێ نەتەوە بایەخی
پێ نەدراوە و لەناو ئەو نەتەوانەی بایەخیشیان پێداوە بەم دواییە ئارەزووی ڕەت كردنەوەی هاتۆتە

ئاراوە چونکە بە ڕەگەزێکی زیادە و بگرە ناپەسەندی دادەنێن. بەو بیانووەی زیان بەگەردەوەی
لەدایکبوونی شیعر دەگەیەنێ. وادیز دوو سەدە دەچێ لەسەرتاپای شیعری جیهانیدا هەوڵ دەدرێ
لەنەخشەی شیعر بکرێتە دەرەوە چونکە بە لەمپەر و کۆتی دەزانن لە ڕێگای دەربڕینی
سەربەستانەی هەست و سۆز و بیروڕای شاعیر. لەسەدەی رابردوودا (کۆمەڵێ ئەدیب و نووسەری
فەرەنسی شۆڕشێکیان لە بواری شیعردا بەرپاکرد. مەبەست ڕەفز کردنەوەی کێش و سەروا بوو.
کێش و سەروایان بە کۆت دەزانی. بەڵگەیان ئەوە بوو ئەو کۆتە ڕێگا لە گەیاندنی مەبەست دەگرێ
و شاعیر ناچار دەکا قوربانی بە لایەنێکی بیرەکانی بدا لە پێناوی کێش و سەروادا .. مەسەلەی مل
نەدان بۆ کێش و سەروا لای هەندێکیان گەیشتە ڕادەیەك وەکو دیلی و زۆرانبازی هۆلیانەی
دووکەسیان دادەنا لای داپیرە گەورەکانی پێشوویان)[٢٩٠ : ٩] ئەم جولانەوە زیاتر لای
ڕەمزییەکان بەرەی سەند کە لە نرخی سەروایان کەم کردەوە. داوایان دەکرد سەروا گوێی پێ
نەدرێ چونکە شتێکی زیادە و بارگرانییە[٢٥١ : ٤٧٩]. لەعەرەبیدا (رزق الله حسین) یەکەم
کەس بوو ،لەسەدەی رابردوودا هەوڵی نوێ کردنەوەی شیعری داوە و سەروای بەزیادە زانیوە.
لەبارەی سەرواوە ڕای وایە (پێناسەی شیعر بە کێش دەردەکەوێ. سەروا مەرج نییە. ئەگەر هەبێ
تەنیا بۆ جوانییە. پێش ئەمیدا بوونی سەروا شیعر هەر هەبوو وەکو لای نەتەوەکانی تر...)[٣٦٢ :
٢٠]. ئێمە بە کۆت و زیادە زانینی سەروا بەخۆی لەم بۆچوونانەدا دەدۆزینەوە :

- هەندێ لەوانەی سەروا بە ڕێگر و لەمپەر دادەنێن دەڵێن : (سەروا کارەساتە . لافیتەیەکی
سوورە ، بەسەر شاعیردا دەنەڕێنێ و دەڵێ : ئەڕۆی! لەو کاتەدا کە شاعیر لە پۆپەی هەڵچوون و
خرۆشانی سۆزدایە لە پڕ هەناسەی دەپچڕێ و بەفر بەسەر ئاگری داگیرساوی ئاوەزەی دادەکرێ ،
ناچار دەبێ پاش سارد بوونەوە دووبارە تێ هەڵبچێتەوە)[٣٢٨ : ٧٧]. ئەمانە بۆیە سەروا ڕەت
دەکەنەوە چونکە بەربینگی شاعیر دەگرێ و زنجیرەی هەست و بیری دەپچڕێنێ و ناچاری دەکا
بێتەوە سەر دێڕ و دووبارە دەست پێ بکاتەوە. (کە هۆنراوە دەتەقێتەوە و دەردەبێ، وەکو شاوی
ڕەوان هەڵدەڕژێ بۆی هەیە سەروا دەوری تێکدەری تێدا بگێڕێ، چونکە شاعیر کە کەوتە گەڕان بە
دوای سەرواو خەریکی وشە دۆزینەوە بوو، هەست و سۆزی دەپەنگێتەوە و ناتوانێ بە ئازادی
گوزارشت لەو هەستە ئەقاوە و لەوکڕە داگیرساوە بکات)[٢٠٦ : ١٢٩].

- دارشتن و سنووربەند کردنی دێرە شیعر بە کێش (ژمارەی تایبەتی پێ) وکۆتایی هێنانی
بەسەروا ، شاعیر ناچار دەکات لەو مەودایەی قالبی دێرەکە کێشاویە پڕی بکاتەوە. جا ئەگەر
هەست و سۆزی لەوە زیاتر بوو لەو مەودا کورتە جێی نەبێتەوە دەبێ بیپچڕێ و لەو سنوورەی سەروا
لەسەری وەستاوە بیبڕێتەوە. خۆ ئەگەر هەست و بیری کەمتر بوو، دەبێ بە شتی زیادەکی و

پێویست بڕی بکاتەوە فێنێلۆن ڕەخنە لە شیعری فەرەنسی دەگرێ لە دوولاوە هێرش دەکاتە سەر سەروا : یەکێ ئەوەیە لە شیعری درامای کلاسیکیدا کە سەروای مەسنەوییە وەڕسی پەیدا دەبێ و دووەم ئەوەیە شاعیر ناچار دەبێ حەشوو بەکار بێنێ، وشەی نابێویستی وەکو ئاوەڵناوی تێهەڵخنێ و وشەی بێ سوود و نابەجێ بۆ سەروا بلێنێ و بەدرێژ دادری نابێویست بۆشایی دیارکراوی دێڕەیر بکاتەوە [٢٣٠ : ٨٤-٨٥]. ئەمە وەکو ئەفسانە گریکییەکە وایە کە خانەخوێکە میوانەکانی بە پێی چوارپاکەی لە قالب دەدا و بەمەوەش کەم کەس بە سەلامەتی دەرەدەچوو. یان قاچی دەبڕینەوە یان لێکی دەکێشانەوە تا لەگەڵ چوارپاکە (قالبەکە) دەرێچن (٢). سەروا بەدیارکردنی سنووری کۆتایی دێر دەبێ بەمایەی شێواندن و بێ بایەخ بوونی ئەو جەستە شیعرییەی بۆ شاییەکەی پڕ دەکردەوە.

- پەیرەو کردنی یەکێتی سەروا لە قەسیدەی ڕۆژهەڵاتیدا ڕێگا لە درێژبوونەوەی شیعر دەگرێ (ئەو شاعیرەی بیەوێ هۆنراوەیەکی هەشتا دێڕی زیاتر بنووسێ هەردەبێ سەروایەکی ئاسان هەڵبژێرێ. لەگەڵ ئەوەشدا پەرلەوەی بگا بە هەشتا دێرەکە ناچار دەبێ ناوەڕۆکی دێرە شیعرەکانی لەگەڵ سەروادا بگونجێنێ. بەمەوە شیعرەکە دەبێ بە پاشکۆی سەروا، نەك سەروا بێ بە پاشکۆی شیعرەکە) [٢٠٤ : ١٤٨]. شاعیر لە کاتی هۆنینەوەدا سەربەستی نامێنێ هەر هێندە بکەوێتە تەنگژەی سەرواوە ئیدی هەست دەکا شیعرەکەی ڕەسەن و ڕاستگۆ نییە. بەڵکو شتێکی خوڕتی و زیادەکییە.

- یەکێتی سەروا لەگەڵ هۆی تری کۆمەڵایەتی و مێژوویی و جوگرافی، دەبێ بە لەمپەر لەبەردەم دروستبوونی داستانی (ملحمە) دوورو درێژی وەکو ئەلیازەو ئۆدیسە و ئەنیادە و شانامەو مەهابهارتا و ڕامایانا و بەهەشتی ونبوو لە زمانێکی وەکو عەرەبی، چونکە ئەو دەیان و سەدان هەزار وشەیەی سەروا لە زمانەکەدا دەست ناکەوێ، یا ئەو بەناویش ڕێگای دووبارەکردنەوەی وشەی سەروا هەبێ. ئەو داستانە شیعرییە درێژانە یان بە شیعری ڕەها (المرسل) هۆنراونەتەوە، یان سەروای مەسنەوییان تێدا پەیڕەو کراوە. نازك مەلائیکە نەبوونی داستانی درێژ لە عەرەبیدا بە تاوانی یەکێتی سەروا دادەنێ [٣٠٥ : ١٩٥] تەنانەت شیعری مەسنەویش لە هەموو بارێکدا

---

(٢) ئەفسانەکە دەڵێ : (پرۆکرۆستیس)ی کوڕی (پۆسەیدۆن) ئەندەهۆزێکی زەبەلاح بوو. بەڕ (میگاد) ناوبانگی دەرکردبوو. ئەم ئەندەهۆزە خۆی بە میوانپەروەرو غەریبە دۆست پیشان دەدا . لەوەی بەلای مەڵبەندا نێهەڕیوایە زۆر خولیای دەکرد بۆ لەوەی لابدا ، ئەگەر کابرا لای بدایە . ئەو ڕۆژە زۆر خزمەتی دەکردو پاشنوێن خواردنی لەبەر دادەنا. کە ڕەخنی نووستن دادەهات، چوارپایەکی ئاسنی هەبوو فەرمووی لە میوانەکەی دەکرد بۆ لەوەی لەسەر ئەو چوارپایە ڕابکشێ و بخەوێ. ئەگەر کابرا بەژنی لە چوارپاکە درێژتر بوایە . قاچەکانی بەقەدەر چوارپاکە دەبڕییەوە. خۆ ئەگەر لە چوارپاکە کورتتر بوایە . ئەوا لێکی دەکێشایەوە تا بەژنی بەقەدەر درێژی چوارپاکە لێ دەهات. ئەو ئەندەهۆزە زۆر مرۆڤی بێ تاوانی بەم جۆرە شێواندو لەناوی برد. تا (تیسیوس) بەقەدەر دەرمانێك کوشتی و هەموو دونیاو ڕێبوارەکانی لە دەست ڕزگار کرد [٢٨٧ : ١٠٤].

دەرەقەتی داستان نایە . لەبارەی شیعری کوردستان (مەقەر)[٢]ی عەبدولحەق حامیدی تورک ، ڕەزا تۆفیق کە ماوەیەك لەگەڵ عەبدولحەقدا ژیاوە ، دەڵێ (شێوە سەروایەکی تایبەتی بەکارهێناوە کە زۆر یارمەتی داوە بۆ لەوزەو بەستنی بیر (تداعی الافکار) . ئەگەر داستانی کوردستانی بە شێوەی مەسنەوی بنووسیایە وەکو داستانەکانی تر، بێگومان لەو کارە ئەدەبییە فەشەلی دەهێنا) [٢٤٦ : ٢١١].

- زۆر دووپارە بوونەوەی سەروا ، بەتایبەتی لە یەکێتی سەروادا ، دەبێ بەمایەی وەڕسی گوێگر ، چونکە ئەو یەکنەوایەی (مۆنۆتۆن) لە دووپارەبوونەوەی هەمان دەنگیا دەستە دەنگدروست دەبێ ، چالاکیی زەینی و دەروونی ئەپ دەکات و گوێگر تووشی بێزاری دەکات.

- ئەگەرچی سەروا ، لە ڕووی ئاوازەوە لەگەڵ کێش، هەموو دێرەکانی قەسیدە بەیەکەوە دەبەستێتەوە ، بەڵام لەهەمان کاتدا هۆیەکە لە هۆیەکانی ترنجانی یەکێتی عوزوی لەناو تاکە دێردا و دێرەکان لە ڕووی داڕشتن و ماناوە لێك دادەبڕێنێ . س.مۆریێ دەڵێ (یەکێتی سەروا شاعیر ناچار دەکا لە هەر دێرێکدا ، بەهۆی بەکارهێنانی سەرواوە ، بیرێکی تەواو دەربڕێ - واتە ڕستەیەکی سنتاکسی تەواو- ئیتر هۆنراوەکە دەبێ بە کۆمەڵە یەکەیەکی لەیەك پچڕاو)[٢٦٢ : ٥٠]. ئەم گواستنەوەی یەکێتی عوزوییە لە سەراپای هۆنراوەوە بۆ تاکە دێر ، تاقی کردنەوەی شیعریی شاعیر پەرت دەکاو دێرەکان پەیوەندییان بەیەکەوە نامێنێ تەنیا لە ڕووی ئاوازو دەنگی کۆتاییەوە نەبێ.

- سەروا وەکو کۆت وایە ، شاعیر لە (انطلاق) کردن دەگێڕێتەوە، چونکە دەبێ هەست و بیری خۆی لە قالبی وشە سەرواداڕەکانەوە بەند بکات و لایەکی بیرکردنەوەی مێشکی بە دۆزینەوەی وشەی سەرواداڕەوە خەریك بێ و هەست و بیری بەو وشانەوە قالب بەند بکات. ئەمە وای لێ دەکا قوربانی بە زۆر وێنەی هونەری و دەربڕینی شاعیرانە بدات . زەهاوی کە یەکێکە لە دەنگکەرانی سەروا دەڵێ : (سەروا هەرچەندە لەیەك هۆنراوەدا جیاوازیش بێ ، هەر شاعیر دەبەستێتەوە و لێ ناگەڕێ بە ئازادی هەستی خۆی دەربڕێ) [٢٤١ : ٦٧٨] ، بەلای ئەوەوە سەروا گەورەترین هۆی دواکەوتنی شیعری عەرەبییە لەچاو شیعری ڕۆژاوا . لای وایە (سەروا شاعیر دەبەستێتەوە ، لێ ناگەڕێ لە دەربڕیندا سەربەست بێ ... سەروا عوزوێکی لەسەرییە ، پاشماوەی سەردەمی کۆنە هەر دەبێ لابدرێ و شیعری لێ ڕزگار بکرێ) [٢٠٦ : ٩٤]. لە شوێنێکی تردا هەموو سوود و ئەرکێك لەسەروا دادەنێ (ئەم کۆتە هەر دەبێ هەڵبگیرێ چونکە بێ مانایە) [٢٤١ : ١٧٨].

- یەکێتی سەروا و زۆر دووپارە بوونەوەی لەلایەن شاعیرانەوە ، دەبێ بەهۆی لاسا کردنەوەیان

[2] شێخ ڕەزای شێخ عالی هەندێکی لەم داستانەی عەبدولحەق حامید (١٨٥٢-١٩٣٧) لەعەرەبییەوە بەشیعر کردووە بەکوردی [٢٦٢ : ٤٥-٦٠]

لە بەکارهێنانی جۆری سەروا و دووپات کردنەوەی هەمان وشەی سەروا لەلای زۆر شاعیرەوە . ئەمەیش دواری ناهێنان کەمتر دەکاتەوە . بەکێتی (سەروا پاشخانێکی مێژوویی بۆ شاعیر نابێ دەکا . هەر هێندە شاعیر سەرەتای شیعرێکی دامەزراند و کێش و سەرواکەی چەسپاند ، یەکسەر بەبێ دەستی خۆی هەست دەکا لەدوای ڕیزێکی دوور و درێژی شاعیرانەوە وەستاوە کەبەر لەم لەم کێش و سەروایەیان بەکارهێناوە ولەو بارەیەوە خۆی بەهاوبەش دەزانێ لەگەڵ ئەوان و ناتوانێ خۆی لەکاریگەری لاسایکردنەوەیان دەرباز بکا)[٢٠٦ : ١٣١].

- سەروا زۆر جار دەبێ بە بارگرانی بەسەر شاعیرانەوە . شاعیر ناچار دەکا یان بەبێ دەستی خۆی لەسنووری گشتی لابدا ، یان دەستووری سەروا تێك بشکێنێ بۆ ئەوەی ڕێگا لەبەردەم دەربڕینی هەست و سۆزی خۆی بکاتەوە . شاعیرانی هەموو دونیا لەدەست قورسایی و سەختی سەروا بە داد هاتوون ، زەهاوی کە هەم شاعیرە و هەم تۆژەرەوە باسی ناڵەو چەقینی شاعیران دەکا بەدەست سەرواوە (شاعیر بەدەستییەوە دەناڵێنێ و ڕۆیشتنی تەپ و سست و گران دەبێ وەکو یەکێ کە لەناو قوڕێکی خەست بڕوا) [٣٦٢ : ١٢] . هوباردی لامت ، هۆنراوەیەکی هەیە گلەیی لە سەروا دەکا کە لێ ئاگەرێ بە وردی و ئازادی و ڕوون و ئاشکرایی بیرو سۆزی خۆی دەربڕێ :

ئەی سەروا ،

ئەی کۆنی زۆردارو نا ڕەسەن ،

تاکەی حوکم بەسەر بیرمدا دەکەیت و مێشکم داگیر دەکەی ؟

کە تۆ فەرمانی پەیڕەو کردنی کێش و ژمارەیێ دەردەکەی ،

ئێمە دەبێ قوربانی بەڕوونی ووردی و دروستی بدەین [٢٠٦ : ١٢٩].

ئەحمەدی شاملو دەڵێ :

بەشان بەرد دەکێشم ،

بەردی وشە ،

بەردی سەروا [٢٨٨ : ٣٧].

یان :

من بەردی قورسی سەروا دەخەمە سەرشان ،

خۆم لەناو زیندانی شیعر بەند دەکەم [٢٨٨ : ٤٠].

یان :

خۆشویستنی کەی و زەمزەمە و فریاد ،

خۆشویستنی زیندانی شیعر ،

بەزنجیری گرانیبەوە :

زنجیری وشە ،

زنجیری سەروا [٢٨٨ : ٥٢].

لە کوردیدا ، وەکو لە شوێنێکی تر باس کرا ، مەولەوی لەبەر گرانی دەربڕین ، (قافیەی فەرد)ی شێواوە . حاجی قادریش داخی قافیەی لە دڵایە :

قەڵەم شکاو و موورەککەب ڕژاو و نامە نەما
لەداغی قافیە ، تا خۆی گەیاندە ئاهو ئەنین [٦٠ : ١٦٢].

هێدی دەڵێ :

قافیە گەرچی تەلەسمە و تووشی شیعری من دەبێ
بێ تەلەسمی قافیەش هەڵبەستی من شەرمن دەبێ [٢٣٩].

حەمدی ئەنگێی سەروای بۆ لێکچواندن بەکارهێناوە :

دەمت وەك قافیەی ئەم شیعرە تەنگە
کەلامێکی نییە بۆ من بەسەد ناز [٦ : ٢٣٦].

٤- <u>سەروا لە نێوان بوون و نەبووندا</u> :

ئایا سەروا پێویستییەکی شیعرییە و هەر دەبێ هەبێ تا مەرجی بوونە شیعری تەواو بێ ؟ یا دەشێ شاعیر دەستبەرداری بێ ؟ هەبێ باشترە یان نەبێ ؟ پێویستی و ناپێویستی سەروا لە شیعردا بۆ چەند هۆکارێك دەگەڕێتەوە : سەردەم ، زمان ، شاعیر ، شیعرەکە خۆی . سەردەم کاردەکاتە سەر جۆری سەروا . لەهەر سەردەمێکدا ئەندازەیەکی تایبەتی هەیە لە بایەخدان بەسەروا ، جۆرە سەروایەك بڵاوە . زەهاوی ، لەژێر کاریگەری تیوری داروین ڕای وایە کە (شیعر لە ڕەوتی مێژوودا وەکو گیانداران دەکەوێتە گۆڕان و گەشەکردن) [٣٠٥ : ٢٩]. ئەم ڕایە دەکا بە پاڵپشت بۆ (گۆڕینی سەروا لە چەند بەیتێکدا پاش گواستنەوەی لە بابەتێك بۆ بابەتێکی تر) [٣٠٥ : ٢٩] . لە ئینگلیزیدا سەرەتا سەروا بەو جۆرەی ئێستا نەبوە ، هاودەنگیی دەوری هەبوە . پاشان سەروای کۆتایی تێدا کەلاڵە بوە (لەسەردەمی ڕێنیسانسدا مەسەلەیەکی باوی ناو نووسەران و شاعیرانی قبووڵ کردن و ڕەت کردنەوەی سەروا بوو . یەکێکی وەکو سەموێل دانیال لەنامەی - بەرگری لەسەروادا - سەروا بە پێویست دەزانێ بۆ شیعر ، کەچی یەکێکی تری وەکو کامپیۆن سەروا بە دیاردەیەکی بێ سوود و پێچەوانەی سروشتی زمانی ئینگلیزی دەزانێ) [٤٠١ : ٢٩٢]. گۆڕانی پێویستی سەروا بە پێی سەردەم لە قسەکەی شاملۆدا ئاشکراتر دەردەکەوێ (بەلای ئەوانەوە - پێشینانەوە - هەر تەرز وشکێ کێش و سەروای هەبایە شیعر بوو ، هەر گۆتەیێ کێش و سەروای نەبایە بەخشان بوو ، کەچی لەمڕۆ خوێنەری شیعر دەزانێ لایەنی بەرزیی شیعر لەئەدەبدا تەنیا و تەنها مەنتیقی شاعیرانەیە ، نەك کێش و هونەرە قسەییەکان) [٢٨٨ : ٩٧].

جگە لەسەردەم ، سروشتی هەر زمانێك (جۆری دەنگو بڕگەکان) دەوری لە بوون و نەبوونی سەروادا هەیە . زۆر شیعری جیهانی وەکو گریکی و سانسکریتی (کۆن) و یابانی (نوێ) کێشیان

هەیە بەلام سەروایان بە مانای سەروای تقلیدی نییە. ئەگەرچی ئەوانیش دووبارە بوونەوەی دەنگیان تێدا دەکەوێتە ناو کردەوەی خولقاندنی شیعر بەلام هەریەکە بە پێی سروشتی خۆی ئەو زمانانەی هێز (stress) و کورت و درێژی بڕگە یان تێدا چالاك بێ کێشەکەیان بەهێز دەبێ و بەسەر سەروادا زاڵ دەبێ. ئیدی دەشێ دەسبەرداری سەروا ببن[٤٦١ : ٣٠]. کەچی ئەو زمانانەی کێشیان ژمارەییە و ئیقاعی کێشیان ئەوەندە توند نییە سەروایان تێدا زاڵە. شیعری فەرەنسی کە کێشەکەی ژمارەییە، ڤانسان سەروای تێدا بە پێویست دەزانێ (سەروا بۆ شیعری فەرەنسی پێویستە. سەروا ئەو ڕەگەزە بنچینەییەیە کە شیعری لێ دروست دەبێ. سەروا ئەبێ پێوەرە شیعرییەکان خاو دەبنەوە و شیعرەکە لە پەخشان نزیك دەبێتەوە)[٣٣٠ : ٨٧]. لە پێکهاتنی فۆنۆلۆجی وشەی هەر زمانێك کە سیستەمی تایبەتی خۆی هەیە، کۆتاییەکان دەوریان لە سەپاندن و نەسەپاندن یان زۆر و کەمی سەروادا هەیە. ئەو زمانانەی کۆتاییان بە هێشوە نەبزوێنی گەورە دێ کەمتر بۆ هۆنینەوەی شیعری سەروادار دەگونجێن، وەکو زمانی ئینگلیزی، کەچی ئەو زمانانەی زۆر لە وشەکان کۆتاییان بە بزوێن دێ وەکو زمانی ئیتالی و خوارووی سکۆتلەندە و یابانی زیاتر بۆ سەروا هێنانەوە لەبارن [٤٦٣ : ٨٨]. جگە لەوەی هەندێ وشە بەجۆرێ هەڵکەوتوون وشەی تری هاوسەروا و هاو ئاوازیان بە ئاسانی چنگ دەکەوێ. کەچی لە هەندێ زماندا وانییە، بۆ نموونە لە ئینگلیزیدا (وشەی -love- بۆ سەروای تەواو تەنیا لەگەڵ وشەیەکی بێزەوەری وەکو -shove- یان وشەیەکی ساوای وەکو glove دێ)[٤٦٢ : ٦١]. زۆر و کەمی وشەی هاوسەروا هەتا ڕادەیەك پەیوەندی بە جۆری زمانەکەوە هەیە لە ڕووی چەقین یان گەریان نەبوونەوە (العازلە) (چینی و سامی و بورمانی و تبتی ...)، لکێنی (اللصقیە) (تورکی و مەنگۆلی و مەنشووری و یابانی و زمانەکانی باسك ...) و گەریان کراوەیان شیکاری (المتصرفە او التحلیلیە) (فارسی و هیندی و لاتینی و گریکی و جەرمانی و عەرەبی... هەروەکو شلیگل باسی کردوە[٣٢٦ : ١٩٥]. یان جۆری زمانەکە لە ڕووی خزمایەتی نێوان زمانەکان کە لە بنچینە و دەستووری ڕێزمانی وشەو بنیاتی ڕستەدا لەیەك دەچن وەکو خێزانی هیند و ئەورووپی و خێزانی سامی و حامی و خێزانی تورانی وەك ماکس مولەر پێشانی داوە[٣٥٦ : ١٩٦]. زمان هەیە هەر بەسروشت کۆتایی وشەکانی (بەتایبەتی کە بزوێن بن) ئەوەندە زۆر لەیەك دەچن بەکارهێنانی لەشیعردا هیچ دەورێکی نابێ وەکو شیعری یابانی کە شیعری بێ سەروایە (زمانی یابانی بڕگەکانی کورت و کراوەن، ناکرێ سەروا یا هاونەبزوێنی سەرەتای بۆ دیارکردنی دێرە شیعر تێدا بەکار ببرێ، نەك لەبەر ئەوەی ئەمانە لە زمانی یابانیدا نین، بەڵکو لەبەر ئەوەی لە قسەی ساکاری ڕۆژانەدا ئەوەندە زۆرن هیچ نرخی ئیستاتیکیان نەماوە)[٤٦٣ : ٤٨].

لەیەك سەردەم و یەك زمان خۆبەستنەوەیان سوود بینن لە سەروا وەك ڕەگەزێکی شیعری لە شاعیرێکەوە بۆ شاعیرێکی تر دەگۆڕێ. دەسەلاتی شاعیرێك بەسەر زمان و داڕشتن و هونەری

شیعریەوە تا شاعیرێکی تر دەگۆڕێ. جگە لەوەی بەهرە لەم بوارەدا دەوری هەیە، توانای زمانی و دەولەمەندیی فەرهەنگو ڕاهێنان و ڕامانی شاعیرەکەش دەوری خۆی هەیە. لەعەرەبیدا کێ توانیویەتی وەکو ئەبو عەلا لە دیوانێکی شیعری قەسیدا خۆی بە (لزوم مالا یلزم)[(٤)] بەستێتەوە و تێیدا سەرکەوێ. هەڵبەت ئەمە بۆ دەسەلاتی شاعیر دەچێتەوە. لەیەك زمان و سەردەمدا، شاعیر هەیە بە ماندووبوونێکی زۆر ئینجا وشەی سەروا دەدۆزێتەوە و بە خورتی دەیانئاخنێتە کۆتایی دێرەوە، ئەم خورتی لە خۆ کردنە زەق دیارە و سەرواکە شلۆقە، بەئاسانی دەتوانی لایدەیت و وشەیەکی تری بیخەیتە شوێن. کەچی شاعیر هەیە زۆر بەسەر زمان و ئیقاعی شیعری و وشەدا زاڵە. سەروا لە شوێنی خۆی دێنێ. ناتوانی وشەی سەروا لابدەی و هیچ وشەی لەبارتری بخەیتە جێ لە ڕووی مانا و ئیقاع و داڕشتن. کورمیز جیاوازی ئەم دوو جۆرە شاعیرە بەم شێوەیە پێشان دەدا: (هەر خوێندەوارێك، بێ ئەوەی بەهرەی هەبێ، دەتوانێ بەیارمەتی فەرهەنگ هۆنراوەیەك ڕێك بخا کە سەروای تەواو بێ، بەلام بەکارهێنانی سەروا وەکو هۆیەك بۆ پتەوکردنی خەستبی و ناسکیی مانا و بۆ بزواندنی هەست و سۆزی خوێنەر، بەهەموو کەس ناکرێ) [٣٢ : ٤٥٨].

خودی شیعریش بە کێش و تەواو تریەی ناوەوە و بابەت و دامەزراندنی تۆڕیی پەیوەند بە وشەیی و سیمانتیکییەکان، ڕادەی پێویستیی بە بوون و نەبوونی سەروا دەگۆڕێ. (سەروا بەهایەکی مۆسیقی لە دێرە شیعردا هەیە، دووبارەبوونەوەی یەکنەوایی زیاد دەکات. نابێ سەروا بۆ تەواو کردنی دێر بێ، بگرە دەبێ مانای دێرەکە لەسەر ئەوەوە دروست بێ و نەکرێ لە دێرە شیعردا دەستبەرداری بین) [٢٥١ : ١٧٤].

ئەرستۆ لەشی کردنەوەی شیعردا هەر باسی کێش دەکات و سەروا ناکا بەمەرجی بوونی هۆنراوە [٢٦٣ : ٥-١٦]. لە لاتینیدا سەروا دەبینرێ بەلام نەك وەك ڕەگەزی بنجی شیعر [٣١٦ : ٧١]. لە شیعری عەرەبیدا، ڕەخنەگرە کۆنەکان بە زۆری کێش و سەروا دەکەن بە بنوانەی شیعر بەلام زۆربەیان کێش بە بنجی تر دەزانن [٢٤٦]، [٢٤٧]، [٢٣١]، [٢٤٨]. کەچی عەبدولقاهری گورگانی خاوەنی تیوری (النظم - ڕێکخستن) دەڵێ شیعر نە بە کێشە و نە بە سەروا، بەڵکو بە چۆنیەتی ڕێکخستنی وشەکانە [٣٠٥ : ٨٢]. لە کوردیدا شێخ نووری شێخ سالح کێش و سەروا بە ڕەگەزی شیعر دەزانێ (ئەزم بە ئەو تەرزەی بەیانە دەڵێن کە مورەتەب بێ بە وەزن و قافیە،

---

(٤) أ- بەجیرەوکردنی ژمارەیەکی دەنگی کۆتایی (نیوی بزواو وەستاو) زیاد لە سنووری خۆی.
ب- بەکارهێنانی هەموو تیپەکانی ئەلف و بێ وەك ڕەوی.
ج- هۆنینەوەی چوار قەسیدە لەسەر هەر ڕەوییەك: یەك بەوەستاو، یەك بە زەمە یەك بەکەسرە یەك بە فەتحە کۆتایی بێ.
د- بەکارهێنانی کێشەکان بە تێرو لە هۆنراوەکاندا.
بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە [٢٥١]

بەشیعریش بەو ئەسەرانە ئەڵێن کە موقەیەد ئەبن بە قەیدی وەزن و قافیە [١٦٢ : ٢١-٢٩].
گۆران کێش و سەروا بە پێویست دەزانێ لە پاڵ ڕەگەزی شیعریی تر، بەڵام کێش پەسندتر دەکا
(مەرجی هەڵبەست تەنیا -کێش و قافیە- نییە بەڵام هەبوونی مۆسیقایەکی ڕەوان - جۆرە کێش و
قافیەیەك بەتایبەتی کێش مەرجی هەرە گرنگیی پێویستییەکانی هەڵبەستە) [٥١٣]. عەلائەدین
سجادی لە جیاکردنەوەی هۆنراوە و پەخشان دەڵێ (کێش و پێوانە - وەزن - لە هۆنراوەدا گەورەتر
شتێکە کە لەگەڵ پەخشاندا جیای ئەکاتەوە) [١٢٧ : ١٢٨]، سەروایش بە نیشانەیەکی هۆنراوە
دەزانێ (بوونی لەودا پێویستە) [١٢٧ : ١٣٤] بەڵام ئەوەندەی کێشی لەسەر ناکا. بەڕای
د.مارف خەزنەدار ئەوە (قافیە مەرجێکی گرنگ و پێویستە بۆ شیعری کوردی) [١٨٤ : ٥٦].

بەکورتی ئەگەر شاعیر بەهرەوەر بێ و دەسەڵاتی بەسەر زمان و شیعردا بڕوا و بتوانێ بەپێی پێویست و لە شوێنی شیاوی خۆیدا، بۆ خزمەتی دەلالی و جوانکاری هەر جۆرێکی سەروا بەکاربێنێ ئەمە بەرزکردنەوەیە لە نرخی شیعر و شاعیریەتی، خۆ ئەگەر سەروا زادەی تەقەلا و خۆکردن بێ و هیچ دەوری دەلالی و ئیستاتیکی نەبێ، نەبوونی باشترە.

٥- <u>سەروا و هەندێ لە پێوەندییەکانی</u> :

أ- سەروا و ڕیتم :

ڕیتم ئەو تریە و لێدانەیە کە لە ماوەی زەمەنی دیاریکراودا دووبارە دەبێتەوە، زانستی ڕیتم (ئەو زانستەیە لە باری زەمەنی نێوان ئاوازەکان دەکۆڵێتەوە) [٢٤٧ : ٩]. ڕیتم لەبنەڕەتدا لەسەر بنەمای دووبارەبوونەوە هاتووە (وەکو لێدانی دڵ و جوولاندنی دەست و پێ لەکاتی ڕۆیشتن و بەدوای یەکدا هاتنی شەو و ڕۆژ و وەرزەکان و سووڕانی مانگ بەدەوری زەوی و زەوی بەدەوری خۆردا. ئەم دووبارەبوونەوە کەم و زۆر، ڕێکەی ئەرك و چالاکی مرۆڤ و سروشت و گەردوون بوو بە بناغە بۆ ڕیتمی هونەری) [٤٥٨ : ١٧]. ئەم ڕیتمە لە جووڵە و سووڕانەوەی گەورەترین گەلاکسی و سیستەمی خۆر و لە ڕەگەزەکانی بچووکترین ئەتۆمدا هەیە. هەموو شتێ و هەموو دیاردەیەك لەم گەردوونەدا لە ئیقاعێکی بەردەوامدایە.

د.ڕەمزی مفتاح لە وتاری (شیعری ڕەها و فەلسەفەی ئیقاعدا) لە (ئیقاعی زگماك - فطری دەدوێ کە پێوەندی بە یەکێتی ئاوازەوە هەیە - (بەپێی بۆچوونی پاڤلۆف - باس لە پێکهاتنی شانە و ئەو ئاوەندە سروشتییە دەکا کە گیاندارێ تاکشانە تێیدا دەژی) [٢٤١ : ٦٨٢]. ڕیتم دیاردەیەکی فراوانە هەر لە زمان و ئەدەبدا نییە بگرە (سروشت ڕیتمی هەیە، کار، ئیشارەتی ڕووناکی، مۆسیقا، هونەری ئەشکیلی هەموو ڕیتمیان هەیە) [٤٧٨ : ١٦٣]. کەواتە ڕیتم لە جیاوازی و یەکێتییایە، دوو دیاردە جیاوازن و بەیەکەوەش دێن. هاتنەکەشیان بە نۆرەیە جا کورت و درێژی هەریەکەیان چەندە گرنگ نییە، گرنگ ئەوەیە هەست بە بوون و دووبارەبوونەوەیان بکرێ (وەکو ئاڵوگۆڕی بەرزی و نزمی دەنگ (لە قسەدا)، ڕووناکی و تاریکی (لەو چرایانەی بە نۆرە پێ دەبن و دەکوژێنەوە)، خاوبوونەوە و گرژبوونەوەی (لێدانی دڵ)، ...) [٤٧٧ : ٩٢].

ئەمەیش هەندێ جۆری ڕیتم وەکو مارتن مۆنتگۆمری و هی تر داویانە :

[۹۲ : ٤٧٧]

لەم جۆرە ڕیتمانەی سەرەوە ، ئەوەی مەبەستی ئێمەیە ڕیتمی قسەیە . ئەویش لە شیعردا. ڕیتمی شیعر لە زۆر ڕەگەزی جۆراو جۆردا خۆی دەنوێنێ . هەمووشیان لە ڕەوتی دروستبوونی شیعرەکە بە تێکچڕاوی کار دەکەن و لەنگەر بۆ یەکتر ڕادەگرن . لەم کرێوە ئاڵۆز و چڕەیشدا سەروا بە حوکمی شوێنەکەی دەکەوێتە کارلێکی دەنگی و دەلالی و هونەرییەوە لەگەڵ هەموو جۆرە ڕیتمەکان و دەبێ بە پێتی نیشتنەوە و دەست پێ کردنەوەی جوولەی ئیقاعی دێر و هۆنراوە . یاکۆبسن ڕای وایە کە (سەروا جۆرە ڕیتمێکە لەسەر دوو لەنگەری سەرەکی چەق دەگرێ، یەکێ دەکەوێتە سەر سەرواکە خۆی و ئەوەی تر دەکەوێتە سەر شوێنەکەی)[۲۷۹ : ٥٥] گرنگترین ڕەگەزەکانی ڕیتمی شیعر ئەمانەن :

دەکرێ جگە لەمانە لایەنی تریش لە ڕیتمی شیعردا جیا بکرێتەوەو لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێ . ئێمە لێرەدا باسی ڕیتمێ لەم دیاریانە دەکەین.

- ڕیتمی دەنگ. ئەمە لە هەموو جۆرەکانی دی سادەتر و ڕاستەوخۆتر و زەقترە . جۆری دەنگەکان و جەندێتی و چۆنێتی دووبارەبوونەوەیان جۆرە ئیقاعێکی تایبەتی بە دێرە شیعر و هۆنراوە دەدا .

- ڕیتمی ئاواز. ئاوازی وشە (بوون یان نەبوونی هێز -stress-) لەگەڵ ئاوازی ڕستەدا (بەرز و

بزم) دەوری زۆریان هەیە لە ئیقاعی دێرە شیعر ، بەتایبەتی ئاوازی ڕستە کە بە درێژایی ڕستە هەر
جۆری دەست پێ بکات و بگۆڕێ لە کۆتاییدا دەگیرسێتەوە کە سەروایە . بەمەیە سەروا دەبێ بە
ستی گیرسانەوەی ئاواز ، لەوێ دەنیشێتەوە یان بەرز دەبێتەوە . ئەم ئاوازە جیاوازانە پەیوەندییان
بە ئەرك و بەلالەتی ڕستە و وشەکانەوە هەیە : خەبەر ، پرسیار (بەهەمەو جۆرەکانییەوە) ،
سەرسامی ، مەرج و وەلامی ، ناکردن ، فەرمان (بەهەمەو جۆرەکانییەوە) . پاڕانەوە ، هەڕەشە ، ...
گۆڕانی ئاوازەکە ، لەبەرزی و نزمی لەگەڵ شێوازی دووبارەبوونەوەی سەروا و دروست کردنی
پێوەندییەکی ئیقاعی لەگەڵ ئاراستەی ئاوازەکەدا ئەرکی سەروا قووڵتر دەکات لە هەڵگرتنی
بارگەیەکی تری خرۆشاندن و بەردەوامیی کردنەوەی هونەرمەندانەی شیعر.

- ڕیتمی گێڕانەوەو گفتوگۆ : گێڕانەوە ڕیتم و ئاوازێکی نەرم و هێمنی هەیە ، بە ڕەوانی و بێ
هەڵبەزین و دابەزینی زەق دەکشێ و بەشێنەیی دەڕژێتەوە ناو سەروا و چەق دەگرێ . بەشوێن
یەکدا هاتنی شێوازی گێڕانەوە وەکو شەپۆلدا تێکی ورد بەسەرانسەری باسەکەدا بڵاو دەبێتەوە.
دەوری سەروا ڕێك خستنی ئەو بەرزی و نزمییە چونکە شوێنی وەستان و تێ هەڵچوونەوەیە.
کەچی لە گفتوگۆدا ڕیتمێ پەیدا دەبێ خۆی لە دەنگو دەنگدانەوە (الصوت والصدى) دەنوێنێ.
(وتم) (وتی) نووسراین یان دوو دەنگەکە ڕاستەوخۆ بەرەو یەکتر کراین، هەژان و گرژی و خاوییەك
لە دوو جەمسەری گفتوگۆکە دەخوڵقێ و شوێنی گواستنەوەی چالاکیی لە نێوان دووکەسەکەدا
لەسەرواوە دەبێ ، بۆیە لە گۆڕینەوەی ئیقاعی وەرگرتن و ڕەت کردنەوە ، لێدان و چەوەرێی
دەنگدانەوە ، سەروا دەوری چەقی چالاکییەکە و خاڵی سەرەکی نیشتنەوە و هەستانەوەی دەبینێ.
ڕیتمی گێڕانەوە مەیل بەلای شێنەییدا دەکات (ڕیتمی گێڕانەوە و وەسفی شوێن زیاتر بەلای هێمنی
و شێنەییدا دەشکێتەوە تا ڕیتمی شێوازی گفتوگۆکە لادەکا بەلای خێراییدا چونکە لەسەر پرسیار و
وەلام بۆنراوە ... ڕیتمی گێڕانەوە لە خودی نووسەرەوە هەڵدەقوڵێ کە بەپێی ئارەزووی خۆی دەدوێ و
وەسفی شت دەکا . کەچی ڕیتمی گفتوگۆ لە بەشداری کردنی نووسەر و یەکێکی تر (دووەم کەس)
دروست دەبێ ، واتە شتێکی خودی و چەسپاو و نەگۆڕ نییە بەڵکو لە گۆڕاندایە چونکە لە خودی
یەك کەسەوە نایە) [٢٤٠ : ٢٢١]. بەگشتی لەم دوو شێوازە ئەگەر لەیەك پلەی بیاری دەرووندابن،
گفتوگۆ لە گێڕانەوە خێراترە . واتە لە ڕووی مەودای زەمەنییەوە . (کە بنەمای سەرەکی ئیقاعە)،
گفتوگۆ زووتر بەسەروا دەگا، یان سەروا زووتر دووبارە دەبێتەوە ، کە ئەمەیش جۆرە ئیقاعێکی تر
بە کۆتایی دێڕەکان دەدا، لە جوولەی زەمەنی وشەکانی سەروادا خۆی دەنوێنێ.

- ڕیتمی کێش : ئەمە ڕیتمی وشەو ڕیتمی دەرەوەی هۆنراوە (کێش و بەحر) دەگرێتەوە . کێشی
وشە ، چۆنیەتی داڕژان و دروست بوونی دەگرێتەوە لە ڕووی کورتی و درێژی و بەدوای یەکدا هاتنی
جۆری بزوێن و نەبزوێنەکان . بێگومان وشە هاوکێشەکان وەکو (دەکرێتەوە ، دەکژێتەوە) یان
(حەسەنە ، عەلەنە ، بەمەنە ، دەروەنە ...) ئیقاعێکی تایبەتی گۆڕیان دەکاتەوە . ئەگەر دەنگی

کۆتاییشیان یەك نەبێ ، ئاوازەکە هەر دەمێنێ بەلام قورسایی سەر سەروا دەکشێتەوە بۆ سەر بزوێن وەکو (کەچ ، دەر ، کەی ، حەم) . سەروا جگە لە یەك گرتنەوەی ستەوونی لەگەڵ دێرەکانی تردا بەشێوەیەکی ئاسۆییش تێکەڵ وشەکانی هەمان دێر دەبێ ، بەکنەوایی پێوەندی مۆسیقی پتەوتر دەکات . یەکباری زیاتر خۆی لە نهێنی ئاوازەی دارشتنی مۆرفۆلۆجی وشەدا دەدۆزێتەوە . وشە هاوکێشەکان زیاتر بۆ یەکدی دەکشێن و دەبن بە پتێی لەیەکچوون و لەگەڵ جیاوازی وشەی تر ، هێڵی ئیقاعی دێربەرەو سەروا دەبەنەوە بەتایبەتی کە سەروا لەگەڵ هەندێ لە وشەکانی دێر پێوەندی یەکباری هەبێ ، سەیرکە سەروای ئەم دێرە چۆن لەگەڵ وشەکانی تردا یەك دەگرێتەوە :

سەوزەی خاك پاك یاران هام فەرد

فرەمان وە فەرش بەزم وێمان کەرد

(کەرد) لەگەڵ (فەرش) و (فەرد)دا ڕیتمی یەکبارییان دروست کردوە ، بزوێن لە هەمویان یەکەو برگە کە بەم جۆرە دارژاوە (CCVC).

- ڕیتمی دەلالی : ئەوەیە کە لە وشەی هاوتا و دژیەك ولێکدانەوە و دووبارەبوونەوە دروست دەبێ کە وشەکانی ناو دێرە شیعرەکە دژیەك دەبن ، یەکێتییەك لە دژەکانیان دروست دەبێ (وحدة الاضداد) ، وەکو شەو و ڕۆژ ، گەورە و بچووك ، بەرز و نزم ، حاجی دەڵێ :

تا بڵێی فەرقی هەیە میهری من و ماهی فەلەك

لە ثەراتا بە ثورەییا لە سەماتا بەسەمەك [٦٠ : ٦٩]

جیاوازی سەماو سەمەك کەیەك هەرەبەرز و یەك هەرەنزمە ، ئینجا یەك گرتنیان لە (س)ی سەرەتا بۆ لێك نزیك کردنەوەی وشەکان وەك بڵێ لەگەڵ نزیکبشیان ئەوەندە لەیەك دوورن ئەمە بەرامبەر بە دوو وشەی هەمان لەت دەوەستێ لەرا (خاك - هەرەنزم) ، ثورەییا (پەروین - هەرەبەرز) . ئەوانیش لەگەڵ دووریان ، لە (ث ، ر ، ا) یەکن ، ئینجا ئەم دوو جووتانە بۆ پێشاندانی پەیوەندی جووتێکی تر هاتوون (میهر و ماه) ئەوانیش لێك دووریان لە جوانی و گەشی و نەزاکەتدایە بەلام وەکو ئەوانی تر لە (م ، ه) یەکسانن. ئەم لێکچوون و جیاوازییەی نێوان جووت وشەکان و ئەو پەیوەندییە تەفسیرییەی جووتەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە ، ئیقاعێکی دەلالی قووڵ دەخوڵقێنێ ، شیعرەکە لەم جۆرە پەیوەندییانە بە (میهر) دەست پێ دەکات کە مەبەستی شاعیرە و بەوشەی سەروای (سەمەك) کۆتایی دێ کە هەرە نزمی تەوەرەی بەرامبەر دەگەیەنێ ، لێرەدا سەروا دەوری ڕاگرتنی تەوەرەی ئیقاعیی دژیەك و بەرامبەرەکانی بینیوە.

- ڕیتمی دارشتن : گۆڕین و پاش و پێش کردنی شوێنی وشەکان و تێهەڵکێشان و لێك دابڕاندنی ڕەگەزەکانی دێرە شیعر دەگرێتەوە ، پێچان و کردنەوەی پەیوەندییەکان گرژی و خاوییەك بە ڕیتمی هۆنراوەکە دەدا ، وەکو لەم دێرەی حاجیدا هەستی پێ دەکرێ :

بەشەستی زولف و ڕووی ماهی وەکو ماهی گرفتارم
کەمێ دڵگەستەیی مارم ، کەمێ گیان خەستەیی نارم [٦٠ : ٧٩].

دروست کردنی پەیوەندی لە نێوان (زولف - شەست) و (ڕوو - مانگ) و (خوێ - ماسی) کەتاکە تاك هاتوون ، ئینجا داگەڕانەوەی پێوەندییەکە بۆ دواوە کە گیرخواردنی خۆیەتی لەناو داو حاڵێکی تر ئەم (زولف و ڕوو)ی لەئی یەکەم ، بە داڕشتنێکی پێچراولەڵەتی دووەم دەکاتەوە و بە (مار و نار) دەیانبەستێتەوە . وشەی سەرواى دێڕەکە کە (نار)ە لایەنێکە لە ڕێچان و بڵاوکردنەوەی تەونی شیعرەکەی پێ چنراوە.

- ڕیتمی هاوشوێن ، لە دابەشبوونی وشەکان لە دوو لەتی دێڕێك یا دوو دێڕی هۆنراوەیەکدا لە شوێنی وەکو یەك ، کە وشەکان دەوری ڕێزمانی و پەیوەندی داڕشتنیان لەیەك بکات دروست دەبێ ، نالی لە شیعرێکدا ئەو هاوشوێنییەی لە پەیوەندی دوولێکچواندندا دامەزراندوە :

گەر بێیە دەرێ سەروی ڕەوانی لە ئیرەمدا
وەر نایێ دەرێ ئاهوویی چینی لە حەرەمدا [٢٠٩ : ٤٧].

وشەکان لەپەیوەندییەکی هاوشوێنیدا بەرامبەر یەك وەستاون (گەر ، وەر) (بێیە ، نایێ) (دەرێ) (سەروی ڕەوانی - ئاهوویی چینی) ئەمانە پەیوەندی لێکچواندن و دەرخەرو دەرخراویان لەنێودایە .

وەك دیارە کۆمەڵێ تریەو ئیقاع لە مەدای دێرە شیعر کاردەکەن ، هەموویشیان جەمسەر لەسەرواوە دەگرن ، سەروا وەك خاڵی ڕاکێشان ، هەموو ئیقاعەکان کۆدەکاتەوە و وەك سەدا دەبێ بە دەنگدانەوە بۆیان . مۆسیقای ناوەوە کە لەو پەیوەندییانەدا بەرجەستە دەبێ (جگە لەسەروای ناوەوە) (لەپەیوەندی وشە بە وشەکانی دەور و بەری ولە پەیوەندی گشتی وشەوە لەسەراپای ڕەوتی دێرپەیدا دەبێ) [٣٥٧ : ٢٣]. هەموو وشەکان هێزی کاریگەریيان وەکو یەك نییە ، جیاوازی هێزەکە لە خودی وشەکەو شوێنی لە ڕستە و دێڕدا دەگۆرێ : (شاعیر دەبێ بزانێ چۆن وشە بەهێزەکان لە شوێنی خۆیدا لەناو وشەکانی تردا بڵاوبکاتەوە) [٣٥٧ : ٢٣]. سەروا بە زۆری لەو وشانەیە کە بەهێز و تۆکمەن، سەروا جگە لە ڕێکخستنی ئیقاعی ناوەوە ، لەئاستی دەرەوە (کاریگەری ڕاستەوخۆی هەیە چونکە وەکو لازمەی ئاوازەیی دێرە شیعر وایە) [٣٨٨ : ٢٨٢].

ب- <u>سەرواو کێش</u> :

لە پێناسەی تەقلیدی شیعردا کێش بەپلە یەك و سەروا بەپلە دوو بە مەرجی شیعر داندراون . لەم ڕووەوە کێش لەسەروا پێشتر خراوە . بەڵام لە ڕوانگەی مێژووییەوە کە لای زۆربەی نەتەوەکان شیعر لە سەجعەوە گەشەی کردوە ، سەجعیش بایەخ زیاتر بە سەروا دەدا تا کێش ، دیارە سەروا بایەخی کۆنترە لە کێش بۆ گەڵاڵە کردنی بنەماکانی شیعر. پەیوەندی کێش و سەروا لە شیعردا لەم خاڵانەدا دەردەکەوێ :

- لە شیعری کلاسیکیدا کە یەکێتی بابەت دەترنجێتە ناو دێڕ، بابەتەکە بە گشتی و کێش و سەروا پێکەوە، وەك دوو ڕەگەز یەکێتی هۆنراوەکە دەپارێزن. هۆنراوەکە (جگە لەبابەت) هەمیی لەسەریەك کێش دەڕوا و کۆتایی بەیەك سەروا دێ.

- دەوری سەروا لە کێشە کورتەکان یان مەجزووئی کێشەکان زیاترە تا کێشە تەواو و زیادەکان، چونکە تا دێڕە شیعر کورتتربێ سەروا زووتر دووبارە دەبێتەوە، تا دێڕەکە درێژتر بێ سەروا درەنگتر سەر هەڵدەدا.

- زۆر جار ئیقاعی کێش ئەوەندە بەهێزە، سەروا بۆ ناوەوەش ڕادەکێشێ. لە جیاتی ئەوەی لە پێی کۆتایی دێڕیان لەت سەروا دووبارەبێتەوە، لە ناوەڕاستی لەتیش دێ (مُسمط) و جاری وا هەیە دوای هەرپێیەك سەروایەك ئیقاع بۆ کێشەکە ڕادەگرێ، ئەمە لە کوردیدا، زیاتر لەلای جزیری [٥٨ : ٤٤٠،٤٠٧ ...] هاتوە.

- لە کێشی عەرووزیدا، پێی کۆتایی دێر کە سەروای تێدایە پەیوەندییەکی پتەوتری بەسەرواوە هەیە و زیاتر دەسەلاتی بەسەردا دەسەپێ، بۆ نموونە ئەگەر پێی کۆتایی (فعلن) بێ کە مەخبوونی (فاعلن) یان مەخبوونی مەحزووفی (فاعلاتن)ە دەبێ بزوێنی پێش ڕەوی کورت بێ. یان ئەگەر پێی کۆتایی عیللەی قەسری هاتبێتە سەر (فاعلاتن - فاعلان)، دیارە سەرواکەی دەبێ ڕیدفی هەبێ و ڕیدفەکەی (ا) بێ و لە دێڕی یەکەم تا کۆتایی پەیڕەو بکرێ. ئەم پەیڕەوکردنی ڕیدفە جۆری وشەی سەروا دیار دەکا، واتە لەم حاڵەتەدا کێش حوکم بەسەر جۆری سەروادا دەکات.

- لە شیعری کوردیدا، بەزۆری یەکێتی سەروا لەگەڵ کێشی عەرووزی بەکاردێ، بەتایبەتی کێشە درێژەکان کەچی سەروای مەسنەوی زیاتر لەگەڵ کێشی خۆماڵی (بۆ نموونە کێشی شیعری گۆرانی) دەگونجێ لەگەڵ کێشە کورتەکانی وەکو خەفیف و ڕەمەلی شەشی مەحزوف وهەزەجی شەشی مەحزووف. لەبارەی کێشی عەرووزی، کێشە کورتەکان بۆ هۆنراوەی درێژ و سەروای مەسنەوی دەست دەدەن وەکو مەم و زینی خانی [٢] یوسف و زلێخای سەلیمی سلێمان[١١٣] و لەیلەو مەجنوونی حارسی بتلیسی [٦١] و زۆربەی مەولوودنامەکان. کەچی غەزەل و قەسیدەکان کە زۆربەی هەرە زۆریان بە کێشە درێژەکان هۆنراونەتەوە، ژمارەی دێڕەکانیان لەچاو ئەم چیرۆکە شیعریانە کەمە و یەکێتی سەروایان تێدا هاتوە.. ئەم جۆرە پەیوەندییە لە دیوانی حاجی قادر زۆر ڕوونە. ئەو شیعرانەی بە کێشی درێژ نووسراون یەکێتی سەروایان هەیە و ئەوانەی بە کێشە کورتەکانن مەسنەوین. مەسنەوی بوونی سەروا و کورتی کێشەکان کە زۆربەیان (١٠،١١) برگەیین بۆ هەرلەتێ، وای کردوە زیاتر خۆماڵیی بکەونە بەرچاو.

- زانستیترین شێوازی دۆزینەوەی پەیوەندی سەروا (بەتایبەتی ڕەوی) بە کێشی شیعر، لە جەدوەلێکی تەواوی کێش و ڕەوی شیعر و پەیوەندی لەگەڵ یەك هاتنیان دەردەکەوێ چ لە ئاستی

شیعری نەتەوایەتی بێ (کە ئەمە لەبەر زۆری زەحمەتە)، چ لە ئاستی تاکە شاعیرێک بێ کە بە ئاسانی ئەنجام بدرێ. لە کوردیدا تا ئێستا جەردێکی فراوان بۆ دەرخستنی ئەو جۆرە پەیوەندییە ئەگەر وەک پرۆژە هەشتێ، ئەنجام نەدراوە. بۆ دەرخستنی ئەم جۆرە پەیوەندییە لە جەردێکی دیوانی نالیدا دەرکەوت تەنیا (٧) کێشی بەکارهێناوە، لەمانەش چواریان (تەویل، رەجەز، موجتەس، بەسیت) تەنیا یەکەر هۆنراوەیان پێ دانراوە، بۆیە ئەمان خستنە ناو لەم ڕێژەیە، سێیەکەی تر (هەزەج، ڕەمەل، موزاریع) ڕێژەی بەکارهێنانیان بۆ ڕەوی جیا جیا بەم جۆرەیە :

کێشەکان	ڕەوییەکان	ا	ب	ت	ج	ح	د	ر
هەزەج	سەرجەم	١٤	١	٦	١	١	١	١١
	ڕێژە	١١،٩	٠،٩	٥،١	٠،٩	٠،٩	٠،٩	٩،٤
ڕەمەل	سەرجەم	٥	٣				١	٦
	ڕێژە	٤،٣	٢،٦				٠،٩	٥،١
موزاریع	سەرجەم		١					٢
	ڕێژە		٠،٩					١،٧

کێشەکان	ڕەوییەکان	ز	ژ	س	ش	گ	ف	ق
هەزەج	سەرجەم	١	١	١	١			٤
	ڕێژە	٠،٩	٠،٩	٠،٩	٠،٩			٣،٤
ڕەمەل	سەرجەم		١	١		١	١	
	ڕێژە		٠،٩	٠،٩		٠،٩	٠،٩	
موزاریع	سەرجەم			١				١
	ڕێژە			٠،٩				٠،٩

کێشەکان \ ڕەوییەکان		ك	گ	ل	م	ن	ر	هـ	ی
هەزەج	سەرجەم		١		٥	٨	٧	١	٦
	ڕێژە		٠.٩		٤.٣	٦..٨	٦	٠.٩	٥.١
ڕەمەل	سەرجەم			٣	٢	٥	٥		٤
	ڕێژە			٢.٦	١.٧	٤.٣	٤.٣		٣.٤
موزاریع	سەرجەم	١		١					١
	ڕێژە	٠.٩		٠.٩					٠.٩

کێش و سەروای هۆنراوەکانی نالی (١١٧ هۆنراوە)

وەکو لە نەخشەکەدا دیارە : (هەزەج -ا) ڕێژەی لە هەموویان زیاترە ، لەدوای ئەوەوە (هەزەج -ر) ئینجا (هەزەج -ن) و (هەزەج -و) ، پاشان (ڕەمەل -ر) و (هەزەج -ی) بەم جۆرە تا ڕێژەی هەرە نزم کە خۆی لە (هەزەج - ب ، ج ، ح ، د ، ز ، ژ ، س ، ش ، گ ، هـ) و (ڕەمەل - د ، ژ ، س ، گ ، ف) ولە (موزاریع - ب ، س ، ق ، ك ، ل ، ی)دا دەبینێ.

- (ج ، ح ، ش ، گ ، هـ) تەنیا لەگەڵ هەزەج هاتوون .
- (گ ، ف) تەنیا لەگەڵ ڕەمەل هاتوون .
- (ك) تەنیا لەگەڵ موزاریع هاتوە .
- هەموو ڕەوییەکان بەپلە یەك لەگەڵ هەزەج هاتوون تەنیا (ب) بەپلە یەك لەگەڵ ڕەمەل هاتوە.
- لەدوای هەزەج ڕەمەل دێ لە ڕاکێشانی ڕەوییەکان .
- موزاریع لە دوای هەموویان دێ .

جـ- سەرواو بابەتی شیعر :

ئایا سەروا پەیوەندی بەبابەتی شیعرەوە هەیە ؟ ئایا هەر جۆرە سەروایەك (ڕەوی) زیاتر لەگەڵ بابەتێکی تایبەتی دەگونجێ یان نا ؟ ئایا بابەت لای شاعیر پێشتر لەدایك دەبێ ئینجا بەدوای وشەی سەروادا دەگەڕێ تا کۆتایی دێڕەکانی پێ بڕیکاتەوە یان پێشتر کە بیەوێ هۆنراوەیەك دابنێ سەرواکان کۆدەکاتەوە ئینجا بابەتەکەی بە پێی وشە سەرواداڕەکان دابەشی سەر دێڕەکان دەکا ؟ لای (طاب) سەروا مل کەچە بۆ بابەت و مانا : (شاعیر لەگەر دێڕێکی بۆ هات لەگەڵ ئەو

مانایەی مەبەستییەتی بگونجێ یەکسەر دەیچەسپێنێ ، پاشان بە پێی پێویستی مانا بیر لە جۆری سەروا دەکاتـەوە) [٢٤٤ : ٥] . زیـاتر بۆچوونەکـەی ڕوون دەکاتـەوە و دەڵـێ : (شـاعیر کـە بیـەوێ هۆنراوەیـەك دابنێ بیر لـەو مانایە دەکاتەوە کە دەیەوێ بە شیعرەکە دەری ببڕێ ، یەکـەم جار لـە مێشکی خۆیدا بە پەخشان دایدەڕێژێ ، پاشـان وشـەی وای بۆ دەدۆزێتەوە لەگـەڵیدا بگونجێ و سەروای وا دێنێ لەگـەڵیدا ڕێك بکـەوێ و کێشی وا بـەکار دێنێ دارشتنەکەی لەسـەر ڕەوان بێ) [٢٤٤ : ٥] . بەم پێیە ئەو سەروا دەخاتە دەرەوەی ژانی لە دایکبوونی شیعر ، وەك بەرگێکی لێ دەکا پاش منداڵ بوون بکرێتە بەری ، نەك وەك ئەندامێکی عوزوی . سەیری کە چۆن سەروا لـە بارێك دەگوازێتەوە سەریارێکی تر ئەگەر مانا پێویستی پێ بێ (شـاعیر ئەگـەر سـەروایەکی بۆ بێ ر بۆ مانایـەك بەکاری بێنێ ، پاشـان مانایـەکی تری بۆ پەیدا بیـێ پێچەوانـەی مانـای یەکـەم بێ و سەرواکەی بـۆ ئـەم مانـای دووەمینـە کاریگـەرتر و لـەبارتر بێ ، سـەرواکە بـۆ ئـەو مانـای دووەمینـە دەگوازێتـەوە . یێـری یەکـەم هەڵدەوەشـێنێتەوە یـان هـەندێکی لێ لادەبـا ئەوسـا بـۆی بـەدوای سـەروایەکی وادا دەگـەڕێ لەگـەڵیدا بگونجـێ) [٢٤٤ : ٥] . حـازم قرتـاجێنیش بەهـەمان چـاو دەڕوانێتە پەیوەندی مانا و سەروا : (شاعیر دەبێ یەکەم جار بیرومانا هەڵبژێرێ ئینجا سەروای لەسەر بنیات بنێ و هەریەو شێوەیە (ڕەوی) هەڵبژێرێ و کێش دابڕێژێ . سەروای شاعیر پاشکۆی مانایە نـەك پێچەوانـە) [٢٧٨ : ٢٠٤] . ئـەبو هیـلالی عەسـکەریش ڕای وەکـو ئەمانەیـە : (ئەگـەر ویستت شیعرێك دابنێی ، ئەو مانایەی دەتەوێ بیهۆنیتەوە لە بیری خۆتدا ئامادەی بکە ، کێشێکی بۆ بدۆزەوە لەگەڵی بێت و سەروایەك هەڵی بگرێ . مانـا هەیـە دەتوانـی بەسـەروایەك دایبڕێژی کەچی ناتوانی بەسەروایەکی تر بیلێی ، یان ئەمەیان لەوەی تر نزیکتر و ئاسانترە) [٢٥٠ : ١٤٥] . بوالۆی ڕەخنە گری سەدەی حەڤدەی فەرەنسی بابەت و سەروا بە دوو ڕەگەزی ڕق لـەیەك دەزانێ : (بابەت هەرچەندە خۆش و بەرز بێ ، ئاگادار بە کە باش لەگەڵ سەروا بڕوا ، چونکە ئەم دوو ڕقیان لەیەکە بەڵام بێهوودەیە ، سەروا خزمەتکارە و دەبێ فەرمانبەردار بێ . ئەگەر بەدوایدا بگەڕێی ڕەنگە سەرەتا ماندووت بکات بەڵام هۆش - عقل - هەرزوو لە دۆزینەوەی ڕادێ ، ئیدی سەر بۆ هۆش دادەنەوێنێ و خزمەتی دەکا ، بەڵام ئەگەر پشت گوێ بخرێ هەڵدەچێ و ڕادەکا ، هەوڵی بۆ بدەی ماناکەیش لەگەڵیدا ڕادەکا) [٢٦١ : ٢٥٠] . ڕاستە سەروا دەنگە و دەنگیش بەتەنیا مانای نییە بەڵام هەندێ وای بۆ دەچن هەر دەنگێك (ڕەوی) لەگەڵ جۆرە کەش و هەوایەکی تایبەتیدا دەگونجێ . وەکو سلیمان البستانی لە پێشەکی وەرگێڕانی (ئەلیازە) دا بیرێکی وای هێناوەتە ئاراوە : (هیچ دەستوورێك نییە پیتەکانی سەروا بەبابەتی شیعرەوە گرێ بدا ، ئەمە وەکو پەیوەندی کێش و بابەتی هۆنراوە وایە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا تێبینی کراوە کە قاف (ق) دەشێ بۆ بابەتی شەڕ و تووندو تیژی بەکار بێ ، دال (د) بۆ پەسن و شانازی و دڵێری ، میم (م) و لام (ل) بۆ وەسف و خەبەر، ڕێ (ر) بۆ غەزەل و دڵداری بەکار بێ، بەڵام ئەمە قسەیەکی گشتییە ئەگەر لە ڕووی زۆرینەیەوە (الغلبە) ڕاستیش بێ ، لە ڕووی ڕەهاییەوە (المطلق) ڕاست نییە [٣٥١ : ٤٧٧] . هەر لە

پەیوەندی سەروا بە سۆزو ماناوە . د.محەمەد نوێیهی دەڵێ (دەبێ سەروا بە شێوەیەکی سروشتی بێ تا لەگەڵ شەپۆلەکانی سۆزدا بگونجێ) [٣٥٧ : ٢٢]. لەبارەی شاعیرانی نوێ و بەکارهێنانی سەرواوە دەڵێ (ڕاستی شاعیرەکان لە بەکارهێنانی سەروا و مۆسیقییەت ناپەنگننەوە ئەگەر بە شێوەیەکی سروشتی لەگەڵ ناوەرۆکدا بگونجێ و هەرتەنیا خشڵێکی ڕووکەش نەبێ) [٣٥٦ : ٢١٥] .
گونجانی سەروا لەگەڵ هەست و سۆز و ناوەرۆکدا ، نەك بەمانای تەعبیر کردنی ڕووت ، مەرجێکی سەرەکییە بۆ سەرکەوتنی کردەوەی خولقاندنی شیعر، چونکە وشە لەمانا جیا نابێتەوە ، تەنانەت لە مێشکیش ناکرێ مانات بۆ دروست بێ ئەگەر لە قالبی وشەی زەینیدا نەبێ ، هەر ئەو وشە زەینییانەش بەرەو زمانی دەرەوە دەگوازرێنەوە کە قسە و نووسینە . ڕەنگە لە چەردێکی شیعری شاعیران و پێکەوە گرتنی بابەت و ڕەوی هونراوەکانیان بگەینە ئەنجامێك یا بە دەستەوەرێکی زۆر ووردیش لێك نەدرێنەوە بەڵام پەیوەندییەك هەر دەردەخا یا (عفوی)یش بێ . ئێمە تاقی کردنەوەی چەردێکی لەم جۆرەمان لە دیوانی یەك شاعیری کورد (شێخ ڕەزا) کرد(٦) وتەنیا قەسیدەو غەزەلەکانمان وەرگرت نەك پارچە بچووك و فەردەکان ، ئەنجام بەم شێوەیە دەرچوو :

	ا	ب	ب	ت	د	ر	ز	س	ش
گلەیی	١								
مەدح	١	٢						١	
غەزەل	١	١		١	١				
هەجوو	٥			١	١	٩	١	١	٥
شین وخەم		١							
وەسف			١	١		١			
شانازی و ستایش					١	١			
پاڕانەوە				١					
حیکمەت						١			

(٦) شاعیرانی کلاسیکی لەبەر لاسایی کردنەوە و پەیڕەو کردنی یەك سەرەك و سەروانەوەی زۆربەی بابەتەکانیان بەدەوری غەزەل و ملدا ڕیدا ، ڕەنگە لە ئەنجامێکی ڕێکمان نەداتێ لە چەردێکی وادا . بەڵام لەبەر ئەوەی شێخ ڕەزا ، شیعرەکانی زیاتر لەگەڵ ژیان و ڕووداوەکانی سەردەمی خۆی تێکەڵە (هەرچەندە ئەویش هەجوی بەسەروا زاڵە) بەڵام ئەومان بەباشتر و لەبارتر زانی بۆ ئەم چەردە.

	غ	ف	ق	ك	ل	م	ن	و	ی
گلەیی									
مەدح		١					٢		
غەزەل									
هەجو	١		٢			٢	٢	٤	٢
شین و خەم									
وەسف					١				١
شانازی و ستایش			١	١		١			١
پارانەوە									
حیکمەت									

پەیوەندی بابەت و ڕەوی لە هۆنراوەکانی شێخ ڕەزادا

لەم خشتەیەدا ئەم خاڵانە دەخوێنینەوە :

١- وەك دیاردەیەکی ئاسایی بۆ شێخ ، هەجو زۆربەی هۆنراوەکانی داگرتوە ، لەسەرجەمی (٦٢) هۆنراوەدا ، هۆنراوەی هەجو(٣٦) و مەدح (٧) و شانازی و ستایش (٦) و وەسف (٥) و غەزەل (٤) و گلەیی و شین و پارانەوە و حیکمەت یەکەو (١) هۆنراوەن.

٢- زۆرترین ڕەوی ڕێیە (١٢) هۆنراوەی پێ نووسراوە ، لەمانە (٩) هەجوە ، یەکی وەسفە ، یەك شانازییە و یەك حیکمەتە.

٣- کەمترین ڕەوی لامە (١) بۆ وەسف بەکارهاتوە .

٤- لەناو ڕەوییەکان هەجو ، زۆرترینیان ڕێیە (٩) و کەمترین تێ و دال و زێ و سین و غەینە کە (١) هۆنراوەن .

٥- بە دوای یەکدا هاتنی ڕەوی لە هەجوکانی شێخ ڕەزا ، لە زۆرەوە بۆ کەم بەم جۆرەیە : (ر) ، (ا ، ش) ، (و) ، (ق ، م ، ن ، ی) ، (ت ، د ، ز ، س ، غ) .

٦- واتە لای شێخ ڕەزا (ر) زیاتر لەگەڵ هەجو دەگونجێ .

٦- سەرواو هەندێ دیاردەی دووبارە بوونەوەی دەنگ:

جگە لە سەروا کە بەیاسایەکی تایبەتی کار دەکات لە هۆنراوەدا ، دووبارەکردنەوەی دەنگ یا دەستە دەنگ لە شوێنی تری دێرە شیعردا یارمەتی پتەو کردنی ئیقاعی شیعرەکە دەدەن و لەگەڵ سەروادا ، کە شوێنی دیاری خۆی هەیە ، لەنگەر بۆ یەکتر رادەگرن .

شوسری لابری لای وایە (هەندێ هۆنراوە مۆسیقا و ئیقاعیان لە سیستەمی بەنامەکی ناوەوەی ئاشکرا نەکراوی دووبارەبوونەوەی دەنگو دەلالەت وەردەگرن کە تەواو جیایە لە ڕەوتی پێکهاتنی ڕستە سازییان و ئەم سیستەمی دووبارەبوونەوەیە دەچێتەوە سەر سیستەمی سەروای دەرەوەی توند و ڕێك و پێك) [٢٧٦ : ٩٠].

زۆر جار دووبارەبوونەوەی دەنگ لە وشەکانی ناوەوەی دێرە شیعر ، بە ڕێکی یان بە ناڕێکی لەگەڵ یەریدا یەك دەگرنەوە. ئەمە دروست کردنی پەیوەندییەکی ترە بۆ سەروا و بلاوکردنەوەی کاریگەر و سێبەرە بەسەر دێرەکەدا ، چۆن ئەم دووبارەبوونەوەیەی دەنگی ناوەوە، مۆسیقای شیعر قووڵ دەکاتەوە ئاوهاش دەلالەت و ئاراستەی دەلالی تایبەتی بەمانای گشتی دێر و هۆنراوە دەبەخشێ : (دووبارە کردنەوەی تیپێکی تایبەتی لای شاعیر ڕەنگە دەلالەتێکی دەروونی هەبێ ، ئەمە بۆی هەیە بۆ وێنە یان دەنگو ئیحای دەنگی تیپەکە بگەڕێتەوە لە دەروونی شاعیرەکەدا ، هۆکەیشی ڕەنگە پەیوەندی بە باری فزیۆلۆجییەوە هەبێ کە گۆکردنی دەنگەکەیە ..) [٣١٧ : ٢٤٠] . لەبەر ئەوەی چوونە پاڵ یەکتری دەنگەکانی زمان بۆ دروست کردنی وشە دەکەوێتە خانەی فۆنۆلۆجییەوە ، سەروایش چوونە پاڵ یەکتری دەنگی تێدایە، دەنگەکانی تر کە لە وشەی تر دووبارە دەبنەوە و لەگەڵ سەروادا یەك دەگرنەوە بەپێی یاسای فۆنۆلۆجی کار دەکەن چ لەیەك وشەدا بێ و چ (وشەی لەتەك یەك) ، بۆیە لانزۆلیج و یاکوبسن هەوڵیان داوە لە ڕوانگەی فۆنۆلۆجییەوە بۆ هەڵسەنگاندنی ئەم دیاردەیە بچن و بە دەستوور لێکی بدەنەوە . هەندێ جار نووسەر یا شاعیر زێدەڕەوی دەکا لە دووبارە کردنەوەی دەنگێکی تایبەتی . بۆ نموونە حەریری دوو نامەی هەیە سینی و شینی لە یەکەمیان هەموو وشەکان سینیان تێدایە و لە دوەمیان هەموو شینیان تێدایە ، جاری وا هەیە نەك یەك دەنگ دوو دەنگ لە وشەکان دووبارە دەبنەوە [٢٥٠ : ٦٠٤-٦١١] . لەسریانیدا عەبدیەشوعی سوباوی لەم سێیینەیەدا ، تیپی (ق)ی لەسەرەتا یان ناوەڕاستی هەموو دێرەکان بەکار هێناوە :

قال دقطا لسث لقرا لقبلانا
دنقل یوقرا دلطرا مقروانا
لك و قری ربقی قاروبا شبقبابانا [٣٦٨ : ٢٠]. (٧)

---

(٧) مانای ئەم سێینەیە بە کوردی بەم جۆرەیە :

ئەم دووبارەکردنەوەی نەبزوێنە زۆر جار لە زماندا (هەموو زمانێکدا) بۆ ڕاهاتنی گۆکردنی دەنگەکان و هەوڵی زمان زەلاندنی منداڵ بەکارهاتووە بە تایبەتی کە دوو دەنگی نەبزوێنی وابێ گواستنەوەی گۆکردن لە دەنگێکیانەوە بۆ ئەوەی تر نەختێ قورس بێ، لە کوردیدا وەکو:

- قورێ کۆڕێ کەرتێ قڕ بوو
- کەنداڵە فەڵ قەت قەلی لێ کەری نالێ.

لەم دوو نموونەیەدا هاتنی ل/ڕ لە وشەکاندا قورساییەکی دروست کردوە. خێرا گوتنی ڕستەکە زمان دەزڵێنێ و جێگای ل/ڕ بەیەک دەگۆڕێتەوە. ئەمە پێچەوانەی زمانڕەوا نییە.

هەندێ دیاردەی دووبارە بوونەوەی دەنگیان کۆمەڵە دەنگەهەر لەکۆنەوە، لە زمانی جیا جیا بۆ مەبەستی دەلالی و مۆسیقی لە دێرە شیعر بەکارهاتوون کە سەروا خەست بوونەوە و جێگیربوونی ئەو دیاردەیە و زاڵبوونبەنی بەسەر ئەوانی تر، ئەوە ڕەنگە لەبەر شوێنەکەی ئەو دەورەی دی بێ. ئەمەش هەندێ لەو دیاردانە:

أ- هاوبزوێنی (assonance):

ئەوەیە کە دوو وشە بزوێنی سەرەکییان (ئەوەی هێزی سەرەکی لەسەرە) یەک بێ وەکو (هاتەرە - دەباتەوە). جگە لە یەکچوونی بزوێنەکانی تر، بزوێنی بڕگەی هێزداری وشەکان (ها/با) کە (١)یە یەک شتە. لە هەندێ زمانی ئەورووپیدا بە تایبەتی فەرەنسی بەپلە یەک و ئینجا ئینگلیزی بەپلە دوو، ئەم هاوبزوێنیە، سەرەتا لە جیاتی سەروا بەکار هاتوە. کە دەکەوێتە کۆتایی دێرەوە پێی دەگوترێ سەروای هاوبزوێنی (ئەم زاراوەیە بە دوا بزوێنی هێزداری دێرە شیعر دەگوترێ، بەلام دەبێ ئەو بزوێنە هەر دووبارە بێتەوە تا ئەدگارێکی مۆسیقی بە شیعرەکە بدات) [٢٣٠ : ٦٩-٧٠]. لە فەرەنسیدا، هاوبزوێنی لە سەرەتادا پێش کەڵە بوونی سەروای کۆتایی دێر هەبووە: (شاعیران لە بنچینەدا - ئەم دیاردە - یان بەکارهێناوە بۆ دەستەبەرکردنی کاریگەری ڕاپەڵەی دەنگی بزوێن کە بریتی بوە لە دووبارە بوونەوەی هەمان بزوێن لە کۆتایی دێرە شیعردا) [٤٨٥ : ١٤٥]. لەم هاوبزوێنییە لەسەدەکانی ناوەڕاستیشدا هەر پەیڕەو دەکرا (شاعیران زۆر سوور بوون لەسەر هێنانەوەی هاوبزوێنی و هەرگیز نەدەبوو شاعیر لە دوو دێری دوای یەک بڕگەیەکی کورت و یەکی درێژ بەکاربێنێ. لەمە بترازێ هیچ بایەخیان بە دەنگی نەبزوێنی پاش و پێش بزوێنەکە نەدەدا. دەشێ وشەی montagne لە شیعردا لەگەڵ rame و patte بابێ) [٢٣٠ : ٧٠]. بە کورتی هاوبزوێنی بۆ زمانی فەرەنسی لەباتی سەروا بەکار دەهات بە تایبەتی (ئەو کاتەی لە کۆتایی

دەنگی ناتومەندی، بانگی هاتووەکەم بێ کرد.
بۆ ئەوەی سەنگبی ناتومەندی نزیک خۆی بگوازێتەوە
هەنسک بدە و بانگەکەم خوێنەری تاقیکراوە تاقی بکەوە.

دێڕەکان پەیڕەو دەکرا پێی دەگوترا سەروا)[٤٧٤ : ٦٧] . هەمان دیاردەی دووبارە بوونەوەی بزوێن و ئەرکی لە چڕکردنەوەی مۆسیقیەتدا لە ئینگلیزی پەیڕەو کراوە ، جا هەرچی بزوێنێک بێ و لە هەر کوێی دێڕە شیعر بێ ، گرنگەکەوەیە دەنگە دووبارە بووەکان لەتەک یەک یان لە نزیک یەک بن (دووبارەبوونەوەی دەنگی بزوێن بەتایبەتی لە نزیک یەکتر بۆ دەستەبەرکردنی کاریگەرییەکی مۆسیقی و دەنگی تایبەتی)[٥٠٢ : ٦٠] . لە ئینگلیزیدا دەوری هاوبزوێنی ئەگەرچی دیارە بەڵام ناگاتە ڕادەی دووبارەبوونەوەی نەبزوێنەکان لین و لیزلی دەڵێن : (شاعیر کە نەبزوێنەکانی بەراوێزی بڕگە دەگۆڕێ و بزوێنی چەق دووبارە دەکاتەوە ، ئەمە هاوبزوێنیە . ئەگەرچی هاوبزوێنی بەقەد هاونەبزوێنی بەکاردێ بەڵام کاریگەری لەو کەمترە)[٤٧٦ : ٣٤] . دەبێ ئەوەش لەبەرچاو بگیرێ ئەگەر هاوبزوێنی ، لە دێڕە شیعردا نەک هەر لە کۆتایی بەڵکو لە زۆر شوێنی تری دێڕە شیعر بەکاربێ ، دەوری لە خێراکردن یان هێدی کردنەوەی ڕیتمی شیعرەکەدا هەیە چونکە (بزوێنەکان - مەبەست بزوێنی درێژە - ئەگەر زۆر دووبارە ببنەوە جۆرە هێدی بوونەوەیەکی مۆسیقی یان خاوبوونەوەیەک بە بڕگەکان دەدەن . هەروەکو نەبوونیان جۆرە مۆسیقایەکی مەبلەو خێرا دروست دەکا)[٢٠٧ : ٣٤-] . وەکو ئەم دوو دێڕە شیعرە:

- ڕابڵێ تا ڕووبەڕووی کوڵۆی بەفرە ئابشار

با بای دەدات و ماسی پێدا دێ وەکو مەکووک[٢٠٨ : ٧٠].

- ئەتەوێ ئەگەر گوڵی سەرمەدی ، وەرەباخی ئەعتی موحەممەدی

بە بولبولێکی موئەبەدی ، ئەمە شێوەیی ئوەبایە[٣٦ : ١٠٤].

لەم دوو دێڕەدا ، بە خوێندنەوەی بە دەنگە زۆر چاک دەردەکەوێ کە یەکەمیان هێمن و لەسەرخۆیە ، کەچی دووەمیان ئەوەندە خێرایە هەر دەڵێی ڕاوی دەنێن . یەکەمیان لەسەر کێشی موزاریعە، تەفعیلەکانی ئەمانەن (مفعول، فاعلات، مفاعیل، فاعلن)، هەرلەتە دێڕێکی (١٤) بڕگەیە (٨)ی درێژو (٦)ی کورت. بڕگە درێژەکان یان کراوەن و بزوێنەکەیان درێژە یان داخراون جا بزوێنیان کورت بێ یا درێژ. لێرەدا بزوێنە درێژەکانی (ا ، وو ، ۆ ، ێ) زۆر دووبارە بوونەتەوە و ئیقاعەکەیان خاو کردۆتەوە چونکە بزوێنی درێژ کاتی زیاتر دەوێ لە بزوێنی کورت ، ئەم زیاتر کات خەرج کردنە خێرایی دوا دەخات.

کەچی دێڕی دووەمیان لەسەر کێشی کامیلە (متفاعلن / متفاعلن / متفاعلن / متفاعلن) کە هەرلەتی (٢٠) بڕگەیە (١٢) بڕگەی کورت و (٨) بڕگەی درێژ ، بزوێنەکانیش بە زۆری (ە ، ی) کورتن دووبارە بوونەتەوە و ئیقاعەکەیان توند کردوە ، چونکە گۆکردنیان کەم دەخایەنێ و هەر زوو دەگوازرێتەوە بۆ بڕگەی داهاتوو.

بێجگە لە دەوری بزوێن (کورت یا درێژ) لە جۆری ئیقاعەکە، دەوریان لە دروست کردنی وشەی هاو ئاواز و ئیقاعی هاو شوێن - داقری - نێوان دوو لەتە دێڕ یان دوو دێڕی دوای یەک هەیە ، وەکو

ئەم دێرەی ئەحمەدی خانی :

لەم دوو لەتەدا ، وەك دیارە (هەریەك ب) لەسەرەتای هەردووكیان دووبارە بۆتەوە كە خۆی لە خۆیەوە ئیقاعێكی دووبارە بوونەوەی هاوشوێنی بە دوو لەتەكە داوە ، جگە لەمیش وشەكانی تر بەپێی شوێن دوو دوو بەرامبەر یەك وەستاون لە ڕووی ئاوازەوە كە جۆری بزوێنەكەیان دروستی كردوە (كەمال - جەمال) یەكەم (بزوێنی كورت - بزوێنی درێژ) یان تێدایە جگە لە دوو نەبزوێنی (م- ل) ، (بەدری - سەدری) ، بزوێنەكەیان وەكو یەكە (ە-ی) و دوو نەبزوێنی (د ر)یشیان وەكو یەك هاتوە ، (شاهەك ، ماهەك) بزوێنەكانیان (ا - ە) وەكو یەك وایە ، لێرەش دوو نەبزوێنی (ه - ك) وەكو یەكن . هەڵبەت ئەوەی ئیقاعی هاو شوێنی لە وشەكان و لە شوێنی وشەكان لە دێڕدا دروست كردوە بزوێنەكانە.

هەندێ لە شاعیر و نووسەر هەر لە سەدەی رابردووەوە بیریان لەوە كردۆتەوە بەهای دەلالی بۆ بزوێنەكان دیاربكەن . ڕامبۆی فەرەنسی لە هۆنراوەی (voyelle-بزوێن)دا هەوڵی داوە هەر بزوێنێك بە ڕەنگێك ببەستێتەوە و لێكدانەوەی جیاجیایان بۆ بكات :

A Noir , E blanc , I rouge Uvert , D bleu , voyelles .
Je dirai quelque jour vos niassances latentes : (*) [٦٩ : ٤٨١]

شاعیر لە پێداچوونی ئەم هۆنراوەیەدا كە سێ چوارینە و دوو سێینەیە پەیوەندییەك دروست دەكات لە نێوان ڕەنگەكان و دەنگە بزوێنەكان یەك بە یەك. جگە لە ڕەنگەكەم بزوێنانە دەلالەتی تریشیان لێ دەكەوێتەوە (تاقی كردنەوەی بیستن دەشێ ئەوە بسەلێنێ كە پەیوەندییەكی بنەڕەتی لە نێوان بزوێنەكانی پێشەوە - I . e - و بابەتی نەرم و خێراو گەش و ئاشكرا هەیێ . هەروەها لە نێوان بزوێنەكانی دواوە u ، o - و بابەتی قورس و هێدی و تاریك و بێزەوەر هەیێ كە بە تاقی كردنەوەی بیستن دەردەكەوێ) [٤٧٨ : ١٦٢] . جگە لە دەلالەت لە ڕووی مۆسیقیشەوە ، بزوێن ڕەگەزی سەرەكیی دروست بوونی ئاوازی مۆسیقییە لەم ڕووەوە هەندێ توێژەرەوە هەوڵیان داوە جۆری بزوێن و جۆری دەنگیی مۆسیقی بەیەكەوە ببەستنەوە (بزوێن بە شێوەیەكی تایبەتی بۆ

(*) ئەم دێرە بە كوردی وای لێ دێ :
بزوێنی A ڕەش ، E سپی ، I سوور ، U سەوز ، O شین
ڕۆژێك باس لە لەدایكبوونی شاراوەتان دەكەم

لایەنی مۆسیقی شیعر گرنگە ، دەنگە بزوێنەکان بەم جۆرە پۆلێنیان بکەین : دەنگی تیژ : I ، e/ دەنگی کەمن : e, e, eu ی ناخراو ui ی لێوینی / دەنگی گڕ : eu ی کراوە و دەنگە لێوینیەکانی . au ، ou و un و a ، o ی کراوە یان ناخراو و ou) [٤٨٥ : ١٤٦] . بەم جۆرە بزوێن کە چەقی برگەیە و دیاردەی هاو بزوێنی لە دێرە شیعردا دروست دەکا چ لە سەرواوە چ لە شوێنەکانی تر ، دووبارەبوونەوەکەی ئەرکی مۆسیقی و دەلالی دەگێڕێ و خزمەتی تەعبیری شیعرەکە دەکا.

ب- هاونەبزوێنی Alliteration :

لە عەرەبیدا (الجناس الاستهلالي) ولە فارسیدا (همحرفی) بۆ دانراوە . بریتییە لە دووبارەبوونەوەی دەنگی نەبزوێن لەوشە لەیەك نزیکەکانی دێرە شیعر. لە ئینگلیزی کۆن و ناوەڕاست زۆر جەخت لەسەر ئەوە کراوە دەنگە نەبزوێنە دووبارەبووەکە لەسەرەتای وشەکان بێت (نەبزوێن دووبارە دەبێتەوە بەتایبەتی لەسەرەتای وشە یان برگەی بەهێزدا ، ئەمە هونەرێکی زۆر کۆنە لە شیعری ئینگلیزیدا) [٥٠٢ : ٢٧] لە ئینگلیزی کۆندا ئەم دیاردەیە بەشێکی سەرەکی و بەردەوامی کێش و ئیقاعی شیعر بوە تا بەرەبەری کۆتایی چاخەکانی ناوەڕاستیش باوی هەبوە بەلام (پاش کۆتایی سەدەی پازدەهەم کەم بووەوە) [٥٠٢ : ٢٧] . ئەم هاو نەبزوێنییە بۆ ئەوەدا جێگای سەروای دێرە شیعری پڕ دەکردەوە (بیناى شیعر لەسەر یەکەیەکی مۆسیقی دادەڕژا کە لەباتی سەروا بەهۆی هاو نەبزوێنییەوە دەستەبەر دەبوو) [٤٠١ : ١٠٢] . بۆ نموونە (لانگلند) ی شاعیری سەدەی چواردەمی ئینگلیزی ، بەرهەمی piers - man plow - پیری جوتیار -ی بەهاونەبزوێنی نووسیوە ئەگەرچی ئەو وەختە سەروایش کەوتبوە ناوەوە[٤٠١ : ١٠٢] هەرچەندە لەسەرەتا هاونەبزوێنی بریتی بوو لە دووبارەبوونەوەی هەمان دەنگ لەسەرەتای وشە دەهات ، بۆیە پێی دەگوترا (سەروای سەرەتا) یان (سەروای سەرەوە) ، بەلام وردە وردە گۆڕانی بەسەردا هات و وای لێ هات دووبارە بوونەوەی دەنگی لەیەك نزیکیش وەکو س /ز ، ش /ژ بگرێتەوە و پێی لەهەر شوێنێکی وشە بێت

لەئینگلیزیدا باوترین نموونەی ئەم دیاردە مۆسیقییە ، ئەم شیعرەی ئەدگار ئەلان پۆیە :

The cry in the sea
The viol the violet and the vine. [١٠٢ : ٤٠١][٩]

لە دێری دووەمدا دەنگی (V) لەسەرەتای سێ وشەدا دووبارە بۆتەوە :

لە کوردیدا نالی دەڵێ :

---

[٩] مانای شیعرەکە بە کوردی : هاواری ناو دەریا
کەمان ، مۆر ، شەراب
هەڵبەت وشەکانی دوایە ڕەمزی شیعرین شاعیر بۆ دەلالەتی تایبەتی بەکاری بردوون.

خاوبێ خاوی دو زولفی خاوم ئەز
چاوە چاوی یەك غەزالە چاوم ئەز [٢٠٨ : ٦٣]

لەنیوەی یەکەمدا سێجار (خ) لەسەرەتای وشە دووبارەبۆتەوە، دەنگەکە زۆرچاك لەگەڵ ئەو حاڵەتەدا دەگونجێ کە دەیەوێ باسی بکا، ئەویش بێ خەوی و خاو بوونەوەیە، دەنگەکان برخەی خەو بیر دەخەنەوە. لە نیوەی دووەمیشدا سێجار (چ) لەسەرەتای وشە دووبارەبۆتەوە. هەرچەند لەوشەی چاودا هاتون بەلام چاوە و چاوەڕێی چاو دەکات، چاوەڕێی نیگەرانی و پرس و دوودڵی تێدایە، ئەوەی نیگەران بێ زۆر پرسیار بەچی یەو چ بوو چۆن بوو دەکا، (چ)ەکان ئەو پرسیارەل مێشکی خوێنەر دەروژێنن.

زۆر نموونەوە هەرلێیان داوە وەکو بزوێن نەبزوێنیش بەمانای تایبەتی و دلالەتی تایبەتی بەستنەوە (لە پەیوەندی تیپ و ڕەنگکاری ستەمپف لۆلنگانگکۆهلەر هەولێکی لەم بارەیەوە داوە و گەیشتۆتە ئەو قەناعەتە دەشێ تیپی نەبزوێن دابەش بکرێ بۆ تیپی تاریك (لێوی و گەرووی)و تیپی ڕوناك (پدوویی و مەلاشوویی). ئەمەش نەك هەرتەنیا مەجاز نییە بەڵکو جۆرە پەیوەندییەك گومانی تێدا نییە لەسەر بەیەکچوونی دەنگو ڕەنگهاتوە) [٤٧٨ : ١٦٢]. لەفارسیدا سیروس شمیسا لە لێکۆڵینەوەی (ایمان بیاوریم بە آغاز فصل سرد)ی (فروغ)دا کە(٢٥٦) دێرە، شەش تیپی (س)ی هەڵگرتوە و هەوڵی داوە لەهەر وشەو دێرێکدا دەلالەتی ئەو تیپە ڕوون بکاتەوە [٢٩٩ : ٢٤١].

وەکو باس کرا مەرج نییە هاونەبزوێنی هەر لەسەرەتای وشە بێت، وا دەبێ دەکەوێتە ناوەڕاست یان کۆتایی وشەکانەوە. ئەمە لەم شیعرەی ئەحمەدی خانیدا ڕوون دەبێتەوە:

مولك و مەلەك و فەلەك بجارەك
بیلجومله تەچێ کرن، تەبارەك [٢ : ٦]

لە نیوەی یەکەمدا دەنگی (ل) سێجار لە ناوەڕاستی سێ وشەی تەك یەك دووبارەبۆتەوە. دەنگی (ك) لە لەتی یەکەم (٤) جار، لە کۆتایی هەرچوار وشەو لە لەتی دووەم دوو جار دووبارەبۆتەوە. (ك) کە ئەوەندە جارە دووبارەبۆتەوە دوو جاریان وەك (ڕەوی) هاتوە. لێرەدا سەرەڕا (ڕەوی) لەگەڵ هاونەبزوێنی ناوەوە یەکیان گرتوە و مۆسیقیەتی دێرەکەیان قووڵتر کردۆتەوە.

جـ- کۆنسۆنانس Consonance :

لە تێران دوو دیاردەکەی پێشوو هاوبزوێن و هاونەبزوێن جۆرە دیاردەیەکی تر سەر هەڵدەدا کە بریتییە لە (دووبارەبوونەوەی لەیەك نزیکی دەنگی نەبزوێنی پێش یان پاش بزوێنی جیاواز)[٢٠٠٢ : ل١٥٢]. نموونەی لەئینگلیزی وەکو slip - slop یان fill - feel، لەفەرەنسیدا وەکو par - pour

یان longue - langue ، لەفارسیدا وەکو (ساخت - سوخت) یان (باد - بود) لە کوردیشدا وەکو (ناو - دێو) یان (باك - بووك) ئەگەرچی (هەندێ ڕەخنەگر پێیانوایە لەسەر ئەوە دەکەن کە بەکارهێنانی زاراوەی کۆنسونانس تەنیا ئەوکاتە بەکاردێ کە نەبزوێنی پێش و پاش بزوێنە گۆڕاوەکە یەك بێ) [٤٧٧ : ٨٥] ئەمە پێیشی دەگوترێ Pararhyme ، بەڵام مەرج نییە لەم لاو ئەو لای بزوێنەکە هەردوو نەبزوێنی وەکو یەك بن ، بەکیان هاوبەش بێ بەسە وەکو: (باك - بووك) (ناسك ، برووسك) .. نموونەیەکی باوی ئەم دیاردەیە لە شیعری فارسیدا ئەمەیە کە حافظ دەڵێ :

نقد صوفی نەهمە صافی بی غش باشد

ای بسا خرقە کە مستوجب آتش باشد [٤٠١ : ١٠٤](١٠).

کۆنسونانس لە نێوان (ص) یا (ف)ی (صوفی) و (صافی)دا هاتووە . لە کوردیدا ، نالی ئەم دیاردەیەی لە نێوان (مار - موور) کە هەم کۆنسانسە و هەم لەگەڵ سەروادا خۆی لێکداوە ، پیشان داوە :

ئەو غاری یارە لێبستە پڕ نەغیارە یا نەخۆ

هەر غاری یارە یا بوەتە غاری مار و موور [٢٠٩ : ١٤٤].

لە نێوان (مار - موور) بزوێنەکان جیان (ا - وو) بەڵام نەبزوێنەکانی پاش و پێش بزوێنەکان یەکە (م - ر) یان بە زاراوەی بڕگە بڵێین ئەم دوو بڕگەیە چەقیان جیاو هەردوو پەراوێزیان یەکە.

هەندێ شاعیری ئینگلیزی ئەم دیاردەیە بۆ کۆتایی وشە بەکاردێنن وەکو دەنگی (t) لە وشەکانی (east ، west)دا . (ئیمیلی دیکسن شاعیری ئەمریکی لە بڕی سەروای کۆتایی و ئاسایی، لەشیعرەکانیدا سوودی لە کۆنسونانسی کۆتایی وشە وەرگرتووە ، بۆ نموونە (came ، home)ی کردووە بەسەروا) [٤٠١ : ١٠٤].

د - دەنگە لاسکە (onamatopocia) :

ئەم دیاردەیە (بریتییە لەو هونەرەی کە دەنگمانا بگەیەنێ) [٥٠٢ : ٤٦٦] ، یان (دەنگەکانی وشە لاساکردنەوەی دەنگە سروشتییەکان بن) [٤٧٦ : ٣٥] . وەکو گرمەو هاژەو گاڵەو نەقەنە ـ دەنگەلاسکە (پشت بەتوانای دەنگەکان دەبەستێ کە بتوانن ببن بەرایەڵە و دەنگدانەوەی مانا) [٤٧٤ : ٦٦] . ئەم دیاردەیە لە شیعردا زۆرە بەڵام لەپەخشانیشدا دێ ، لە هەموو سەردەمێك و لە هەموو ئەدەبێکدا خۆی دەنوێنێ . دەنگەلاسکە لەو دەنگو وشانە دەگرێتەوە کە ماناکەیان لە دەنگیانەوە نزیکە یا لەدەنگەکەوە گونگر ماناکەی وەردەگرێ چونکە دەنگی وشەکە وەك

---

(١٠) مانای شیعرەکە بە کوردی :

پارەی سۆفی هەمووی ساف و بێ غەش نابێ

وای خەرقەی زۆر هەیە کە شایانی ئاگر بێ

لاساکردنەوەی دەنگی سروشتی وایە. (هەریەکە لە دەنگەکان، بێ ڕەچاوکردنی لایەنی ئەتیلی کە لەگەڵ دەنگی تر یەك دەگرێ بۆ دروست کردنی وشە، بەتەنیا حاڵەتێ یان مەبەستی دەخاتە مێشکەوە. یەکەم بنەمای ئەم کاریگەرە بەیەکچوونی دەنگە لەگەڵ دەنگی سروشتی)[۲۹٥: ۱۲۳]. ئیبن سینا، هەوڵی داوە دەنگەکانی زمان لێك بداتەوە تا خۆی لە دەرەوە (سروشت) لە چ جۆرە دەنگێ دەکەن، یا بە چ جۆرێ دروست دەبن، ئەمەش هەندێ نموونە لە هەوڵەکانی ئیبن سینا:

(هاء: لە تێپەڕاندنی هەوا دەکات بەهێز بەناو تەنێکدا کە ئەبێتە بەربەستی. خاء: وەکو ئەوە وایە تەنێکی وشك بە تەنێکی ڕەقی باریك و درێژدا بخرێنێ کە تفری سەری بێدا بەڵام تیا ڕۆنەچێتە خوارەوە. وەکو ڕووشانی پێستە بە تەنێکی زبر. قاف: وەکو شەق بردنی تەن و لێك بوونەوەی بە تایبەتی کە شێدار بێ. فاء: وەکو دەنگی بڵەنا و درەختان و شتی وا. راء: وەکو شەکانەوەی توندی قوماشی بەربای توند وایە کە بە ڕستەیەکەوە کرابێ و لێی ئەبێتەوە)[۲۹٥: ۱۲۲-۱۲٤]. بەم جۆرە ئەگەر هەریەکێ لە دەنگە ئەبزوێنەکان بە توندی بڵێی سەیر دەکەی بە جۆرە جوڵەیەکی سروشتی یان حاڵەتێکی مرۆڤ دەچێ. وەکو بۆ نموونە گوتنەوەی دەنگی (خ) چەند جارێك، دەنگی لرخە لرخی مردن یان سەربڕانی ئاژەڵمان بیر دەخاتەوە، یان پرخە پرخی خەومان بیر دێنێتەوە کە ئەویش حاڵەتی وەستانی هۆشە. (خەو برای مردنە). یان دووبارەکردنەوەی دەنگی (ن) / منگە منگی گریانی منداڵمان بیر دەخاتەوە، کەبە دەم ناوازەوە بۆ شتێ دەگری. دووبارەکردنەوەی (ق) دەنگی بڵقە بڵقی ئاو لەشەربە یان لەهەر دەفرێکی گەروو تەنگکردن، یان هەڵلوڕاندنی ئاوی بێ پشوومان بیر دەخاتەوە (۱۱).

ئەم دیاردەیە وەکو یەکێ لە تیورەکانی پەیدا بوونی زمان سەیری کراوە کە بە تیوری (بۆویـوو) ناسراوە و دەڵێ زمانی سەرەتایی بریتی بووە لە لاسایی کردنەوەی دەنگەکانی سروشت، پاشان ورده ورده گەشەی کردووە و کەوتۆتە ئەم سیستەمە وردەی ئێستا[٤٥٧: ۳۱-۳۲]. لە ئەدەبدا بەتایبەتی لە شیعردا، ئەم دیاردەیە بۆ خوڵقاندنی کاریگەرییەکی درامی بەکاردێ، یەکێ لە نموونە هەرە باوەکانی زمانی فەرەنسی بۆ ئەم دیاردەیە شیعرەکەی ڕاسینە لە (ئەندروماك)، کاتێ کە ئۆریست گوێی لە فیشکەی مار دەبێ لە هەواوە دێ، تووشی جۆرە حەپەسان و شێتییەك دەبێ و هاوار دەکات:

---

(۱۱) لەبارەی کاریگەری عاتیفی دەنگەکانەوە هەندێ زانای زمانەوانی لێکۆڵینەوەی وردی زانستییان ئەنجام داوە، مەبەست لەم جۆرە لێکۆڵینەوەیە ئەوە بووە دەری بخەن گێڕانەوەی کاریگەر یا حاڵەتی تایبەتی بۆ دەنگەکان بنچینەیەکی سەرەکی و ئەلی ڕێزمان دەکرا بوون، داوایان لێ کردن وەڵامی ئەو پرسیارانە بدەنەوە کە پێشتر ئامادە کرابوون. وەڵامەکان هەموو وەکو یەك یان لەیەك زۆر نزیك بوون. هەموو گوتبوویانە بزوێنی (I) لە بزوێنی (U) سووکتر و خێراتر و ناسکترە. تیپی (R) پیاوە و تیپی (L) ژنە. هەموو دەریانخستووە (A) لە (O) مەیدانترە، (K) و (R) لە (L) سەختترن. (M) و (L) لە (T) و (K) نەرمترن- [۲۹٥: ۱۲۹].

Pour qui sont ces serpents qui sifflent sur vos tetes [١٢]

دووبارەکردنەوەی دەنگی (ی-س) لەسەرەتای پێنج وشەدا ، لاسای فیشکە کردنی ئەو مارەیە کە باسی دەکات . لە کوردیدا ، بۆ نموونە مەولەوی لە دێرە شیعرێکدا دەڵێ :

شاخەی شریخەی خشڵ نیمە ڕەنگ
فڕەی فڕتەی شۆر پازنۆی گوڵەنگچەنگ[١١٦ . ١١٤].

لە دێری یەکەمدا دووبارە بوونەوەی (ش ، خ) لە سێ وشەدا ، یەکسەر خشەخشی پلپلە و لەرزانە و گۆیەرۆك و خشڵەکانی ترمان بیر دەخاتەوە . یان پیرەمێرد دەڵێ :

گیانە لە پرخەی خەوی خاومدا
پێت بنێ وە بان هەردو چاومدا
مەڵێ برژانگت تیژە وەك چقڵ
ئەچەقێنە پای نازکترلە گوڵ

لە لەتی یەکەمدا ، کە ئەوەندە (خ)ە بە دوای یەکدا دێن و باسی خەو دەکا هەر دەڵێی دووستەوە و پرخەپرخی خەوی دێت . لە دێری دوەمدا دووبارەبوونەوەی (چ ، ق) لە دوو وشەدا ، دەنگی چقەی درك لە لەش چەقاندنمان دەخاتە بەر گوێ کە باسیش باسی چقڵ چەقینە پێی نازکە.

دەنگەلاسکە لە بەجێ هێنانی ئەرکی خۆیدا سوود لە دوو دیاردەی پێشوو (هاوبزوێنی و هاونەبزوێنی) وەردەگرێ.

<u>ئەرکی ئەم دیاردە دەنگییانە :</u>

ئەم دیاردە دەنگییانەی باس کران دەوریان لە قووڵ کردنەوەی ئاوازی دێرە شیعردا هەیە ، هەروەکو وشەکانی دێرە شیعر بەیەکەوە دەبەستنەوە و سەرەتاو کۆتایی دەخەنە ناو پەیوەندییەکی دەنگیی ترەوە کە زیاتر پێوەندی سەروا بە داڕشتنی دێرە شیعرەوە دەبەستێتەوە : (شاعیر پەنا دەباتە بەر دروست کردنی هەندێ کۆمەڵەی دەنگیی هاوجۆر و هاو ڕەگەز ، کە بریتیین لە بڵاوبوونەوەی هەندێ دەنگیە ناو وشەکانی دێرە شیعر)[٢٤٠ : ٢٤٢] و زۆر جار ئەو دووبارەبوونەوەی دەنگە جۆرە مۆسیقایەکی ناوەوە دروست دەکا (ڕێك بێ یان نارێك) کە کەشێکی مۆسیقی تایبەتی بە شیعرەکە دەبەخشێ و بەزۆری کەشێکی هێمن و لەسەرخۆو ڕەوانە ، وەکو سەروای تەقلیدی کۆتایی زەق و ئاشکرا نییە . خۆشیی و جوانییەکەیشی لەو سیحرە نهێنی و کاریگەرە هێمنەدایە . دەشێ بەکورتی ئەرکی دیاردە دەنگییەکان لەم خاڵانە چڕ بکرێتەوە :

---

[١٢] شیعرەکە بە کوردی :
بۆ کێن ئەو مارانەی بەسەر سەرتانەوە دەفیشکێنن

- لێك نزیك كردنەوەی وشەكان و تێك هەڵكێشانیان لە ڕێی دەنگە هاوبەشەكانەوە ، كە دەبێ بە مایەی پتەو كردنی پەیوەندی نێوانیان ، چ بۆ جەخت بێ و چ بۆ دەرخستنی جیاوازی بێ لە حاڵەتی دژیەك و بەرامبەریدا.

- ئەم دیاردە دەنگییانە وەكو سەروا پشت بە هاودەنگی وشە دەبەستن بەڵام لە چۆنیەتی دروست بوون و شوێنی دووبارەبوونەوەیان لەسەروا جیا دەبنەوە ، چونكە سەربەستن لە شوێن و كاتی دووبارەبوونەوەدا بەڵام سەروا وا نییە . لایەنێكی ئەركی سەروا بەجێ دێنن كە لایەنی مۆسیقی و دەلالی و دەروونی تێدایە.

- دەستەبەركردنی لاسایی كردنەوە و كارلێكی جۆری نێوان دەنگو مانا ، بەهۆی پەنا بردنە بەر دەنگەلاسكە و بڵاوكردنەوەی دەربڕینی تایبەتی لەبابەت و باسی تایبەتی بەخۆیدا .

- قووڵ كردنەوەی مۆسیقا و ئاوازی گشتی دێرە شیعر كە ئەمەیش خۆش كردنی كەشە بۆ پێشاندانی وێنەی شیعری و بزگەیاندنی مانا و خەست كردنەوەی سێبەر و لێحای وشەكان.

باسی دووەم - بنەمای سەروای شیعری جیهانی :

سەروا وەکو دیاردەی دووبارەبوونەوەی دەنگێک هەموو زمانەکانی دونیا هەیەو و هەیە بەڵام ئەوەندە هەیە لەسەردەمێکەوە بۆ سەردەمێکی تر و لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگۆڕێ .

سابیر ، دوای ئەوەی لەسەر بنچینەی دەنگسازی لە ئەدەبی زمانەکانی جیهان دەکۆڵێتەوە ، بوون و نەبوونی سەروا بۆ جۆری کێش دەباتەوە . کێش هەیە بەتەنیا لەنگەری شیعر ڕادەگرێ و پێویستی بەسەروا نییە . ئەگەر سەروا بێ بۆ بەهێز کردنی ئەرکی کێشەکەیە . کێشیش هەیە ناتوانێ بەتەنیا لەنگەری شیعر ڕابگرێ و هەردەبێ سەروا سەنگی بۆ ڕابگرێ . ئینجا جۆری کێشیش بۆ خاسیەتی فۆنۆلۆجی زمان دەباتەوە . واتە سەروا بەبنەمای فۆنۆ جی زمانەوە گرێ دەدا ، جالەبەر ئەوەی بنەمای فۆنۆلۆجی زمانەکانی جیهان یەك شت نییە و جیایە ، ئەم جیاییە جیاوازی دەخاتە نێوان ڕادەی پێویستی و ناپێویستی سەروا لە شیعردا . سابیر لەم بارەیەوە هەموو زمانانی جیهان دابەشی سێ کۆمەڵە دەکات:

١- ئەو زمانانەی چەندی و چۆنێتی ، واتە (کورتی و درێژی) بڕگە و (بەهێزی و بێ هێزی) بڕگەیان تێدا زاڵە . وەکو زمانی سەنسکریتی و گریکی و لاتینی (چەندین) ، ئینگلیزی و ئەڵمانی (چۆنێتین) . ڕەچاوکردنی ئەم چەندی و چۆنێتییە و چۆنیەتی بەدوای یەکدا هاتنی جۆری جیاوازی بڕگەکان لە دروست کردنی یەکەی ڕیتمی کە پێیە ، بەسە بۆ دەستەبەر کردنی خاسیەتی شیعری . تەنیا کێش ڕەگەزی بنیاتی شیعرە ، بۆیە ئەمانە پێویستیان بەسەروا نییە وەکو ڕەگەزێکی بنچی و بنیاتی. ئەگەر سەروا هەشبێ بۆ ڕاگرتنی لەنگەری کێش و زیادکردنی مۆسیقییەتی شیعرە نەك وەك پێویستیەکی شیعری .

٢- لەو زمانانەی کێشی شیعریان پشت بە ژمارەی بڕگە و لەنگەری وەستانی پێیەکان دەبەستێ نەك جۆری بڕگە و تەسلسولیان ، وەکو زمانی فەڕەنسی و ئەسپانی و پورتوگالی . یەکسانی ژمارەی بڕگە و ڕایەڵەی سەروا شان بەشانی یەکتر دەڕۆن ، وەکو دوو ڕەگەزی بنچی لەرکی بنیاتی هۆنراوە دەبینن.

٣- ئەو زمانانەی ژمارەی بڕگە و تەبەقەی دەنگ(pitch) دەور لە کێشی شیعردا دەبینن وەکو زمانی چینی . ئەمانە پێویستیان بە ڕەگەزێکی تریش هەیە کە ڕایەڵە (سەروا)یە بۆ تەواو بوونی شیعرییەت . واتە لەو زمانانە سێ ڕەگەز دەوری بنیاتی لە شیعردا دەبینن : ژمارەی بڕگە و تەبەقەی دەنگ و سەروا .

پاش ئەم دابەش کردنە سابیر دەڵێ : (هەریەکە لەم سیستەمی ئیقاعانە ، لە ڕەفتاری دینامیکی ناڵاگایی (لاشعوری) زمانی ئەو خەڵکەوە پەیدا دەبێ کە قسەی پێ دەکەن)[٦١ : ١٦٤]

بۆ پشتگیری ئەم بۆچوونەی سابیر ، ڕای دوو توێژەرەوەی تر وەردەگرین کە تا ڕادەیەک لەگەڵ ئەمەدا یەک دەگرنەوە :

- ڤانسانی فەرەنسی لەبارەی سەروا لە شیعری فەرەنسیدا دەڵێ (سەروا پێویستە بۆ هۆنینەوەی شیعری فەرەنسی چونکە ڕەگەزێکی بنچی خولقانی شیعرە. ئەگەر سەروا نەبێ هۆنی پەیڕەوکانی شیعر خاو دەبێتەوە و وەکو پەیڕەوکانی پەخشانی لێ دێ لای ڕوسو و شاتوبریان و میشولێ . دەبێ دان پێدا بنێین شاعیرە ئینگلیز و ئەڵمان و ئیتالیەکان زۆر سەرکەوتوون لە بەکارهێنانی (شیعری سپی - الشعر المرسل). چونکە برگەکان کێش دەکەن و هیچ پێویست بەسەروا ناکا کەچی لەفەرەنسیدا هەوڵەکانی لۆزلنارگ و مارمۆنتێل لەم بارەیەوە فەشەلی هێنا، جا ئەمە بەهۆی ڕاهاتنی گوێچکەی فەرەنسی بێ یان لە بڵیمەتی زمانەکە خۆی نابێ کە هێز (نبرە)ی بەهێزی تێدا هێندەی زمانەکانی تر تیژ نییە) [٣٢٠ : ٨٧]. ئەوەی جێی سەرنجە ڤانسان حیسابی زمانی ئیتالی وەکو ئینگلیزی و ئەڵمانی کردوە . بەپێی بۆچوونەکەی سابیر تەنیا ئینگلیزی و ئەڵمانی بەهۆی جۆری کێشەوە پێویستیان بەسەروا نییە ڕاستە ئیتالیش بەبێ سەروا دێ بەڵام لەم هۆیەکی تری هەیە ئەویش زۆری برگەی کراوەیە لەو زمانەدا کە دەبێ بەهۆی زۆری سەروا و زۆری سەرواش سواوی دەکات و بەهای ئیستاتیکی و مۆسیقی و تەنانەت دەلالی کەم دەکاتەوە و پێویستی نابەزێنێ .

- ئێلی ئەلمانی لەبارەی پێویستی سەروای شیعری عەرەبی دەڵێ : (لەعەرەبیدا ، سەروا نایێتە هۆی دەست نیشان کردنی بەیت و ڕاستەقینەی شیعر . هەر هێندە زیادەیەکە بۆ پاڵپشتی کێشەکە) [٢٧٣ : ٢٠] . هەرچەندە شیعری عەرەبی هەر لەسەرەتاوە زۆر توند بەسەروا بەستراوەتەوە لەگەڵ ئەوەشدا چونکە بنیاتی کێشەکەی چەندییە ، سەروا نابێ بە ڕەگەزێکی بونیادی شیعر.

سیستەمی سەروا لای هەموو نەتەوەیەک یەک نییە . ئەو سیستەمەی لە عەرەبیدا پەیڕەو دەکرێ (یەکێتی سەروا) کاریگەری بۆ زۆر نەتەوەی دەوروبەر و تەنانەت دووریش ڕۆیشتوە . ئەمە وای لە هەندێ توێژەرەوە کردوە هەر تەنیا لە ڕوانگەی سەروای کۆتایی و یەکێتی سەرواوە بڕواننە دیاردەکە و عەرەب بەداهێنەری سەروا بزانن و وا دابنێن نەتەوەکانی تر پێش وەرگرتنی سەروای عەرەبی سەروایان بەکار نەهێناوە ، وەکو فارابی [٣٦٣ : ٧] و محەمەد غونەیمی هیلال [٢٥١ : ١٧٥] و سلێمان بوستانی [٣٦٣ : ٤٦] و نەسیرەدین توسی [٢٩٠ : ١٨] و ئەلفرێد ژانرۆا [٢٨٢ : ٨٢] لە ڕاستیدا ئەو نەتەوانە و هی تریش هەریەکە دیاردەی دەنگو دووبارە بوونەوەی وەک ڕەگەزێکی شیعری بەکارهێناوە ، بەڵام هەریەکە بە پێی زمانی خۆی و بە گوێرەی زەوقی خەڵکەکە گەشەی پێ داوە :

١- <u>گریکی و لاتینی</u> : ئەگەرچی سروشتی ئەم دوو زمانە و بنەمای کێشیان وای کردووە

سروشتیی شیعر یان پێویستی سەرەکی بەسەروا نەبێ بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەرچەندە هۆمیرۆس داستانەکانی بە شیعری ڕەها نووسیوە [٣٦٢ : ٧] و شانۆگەرییە تراژیدیەکانی ئەسخیلۆس و ئەرستۆفان و یوریپیدیس سەروایان تێدا پەیڕەو نەکراوە . لە ئینسکلۆپیدیای بەریتانیدا هاتووە لەم بارەیەوە دەڵێ : (سەروا تەنانەت جاروبار لە شیعری کلاسیکی گریکی و لاتینیدا بەرچاو دەکەوێ) [٥٠٦ : ٥٥٨]. ئەرەستۆ لە (ریتۆریکا)دا . لەباسی شێوازدا لەسەجع دەدوێ کە سەروای داسیلەی پەخشانەو دەڵێ : (بەیەکچوونی برگەکانی کۆتایی لەهەر بەشێکدا پێی دەگوترێ سەجع و دەبێ ئەمە بکەوێتە سەرەتا یان کۆتایی بەشەکان . لەسەرەتا ، لێکچوونەکە هەمیشە لە وشەی تەواودا ئاشکرایە ، لە کۆتاییشدا لێکچوونەکە لە برگەکانی کۆتایی . یان گەڕیان کردنی هەمان وشە یان دووپات کردنەوەی هەمان وشەدایە) [٣٦٢ : ٢١٧] ئینجا نموونەی بۆ هەموو جۆرەکان داوە .

لە شیعری لاتینیشدا ، هەر لەسەردەمی گەشەسەندنی ئەدەبییەوە لە ڕۆما ، شاعیرەکان سەروایان بەکارهێناوە . هۆراس لە هونەری شیعر (Ars poetica)دا لانی کەم لەشوێنێکدا سەروای هێناوە (دێری ٩٩-١٠٠) کە دەڵێ :

non statis est , pulchra esse poomata , dulcia sunto
et quocumque volent animum auditoris agunto . [١١٧ : ٣٧٠] [١٣]

ئەوەی جێی سەرنجە شاعیر لەم دوو دێرەدا سەروای بەکارهێناوە ، کە داوا دەکا هۆنراوە کاریگەر بێ . داوای کاریگەرێتی هۆنراوە و بەکارهێنانی سەروا ئەرخایانێکە بەدەوری کاریگەری سەروا دا بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆیش بێ . (ئۆڤید)یش لە (هونەری خۆشەویستی)دا ئەم جۆرە سەروایەی بەکارهێناوە و زۆرتریش [٣٧١ : ٩٢] جگە لەمانە (دەقی لاتینی)دا هەیە جۆرە سەروایەکی ڕێکی تێدا ڕەچاو کراوە ، وەکو شیعرێکی تیۆدۆری ڕاهیبی کانتوری کە بۆ سەدەی حەفتەم دەگەڕێتەوە ، شیعرەکە سیستەمی سەروای بەم جۆرەیە - AAABB -) [٢١٦ : ٢٧] . وەك دیارە لە گریکی و لاتینیدا ، سەروا بەکارهاتووە - با بەکەمیش بێ - بەڵام دیاردەکە ئەوەندە زەق نەبووە .

<u>هەندێ لە زمانە ئەورووپییەکان :</u>

پاش گەڵاڵە بوون و دەرکەوتنی زمانە ئەورووپییەکان ، هەریەکە بە پێی تایبەتێتی خۆی گەشەی بەئەدەب و شیعری خۆیدا ، هەر بۆیە ئەگەرچی زۆریەیان سەرچاوەیان یەك بوو یان لەیەك نزیك بوو بەڵام پەیڕەوی سەروایان تا ڕادەیەك جیا بوو بەگشتی لەبایەخدان بە هێنانی کۆمەڵەی دەنگی (التجمعات الصوتیە) و دووبارەکردنەوەیان پەرەیان بە سەروا داوە . لە ئینسکلۆپیدیای

---

[١٣] مانای شیعرەکە بەکوردی :
هەر ئەوەندە بەس نییە هۆنراوە جوان بێ
بەڵکو دەبێ کاریگەر بێ و هەستی گوێگر ڕابکێشێ لە هەرکوێ بێ [٣٧٠ : ١١٧].

بەریتانیدا هاتوە (لەوانەیە لە شیعری ڕێژاودا ، سەروا لە یەکگرتنی تەکنیکە زۆرەکانی وەکو هاوبزوێنی و هاونەبزوێنی و کۆنسوناس دروست ببوبێ) [٥٠٦ : ٥٥٨].

٢- ئینگلیزی : لە کۆندا ، لە ئینگلیزی سەروای کۆتایی نەبوە ، ئەوەی زۆر باو بوو هاونەبزوێنی سەرەتا (alliteration) بوە کە (هونەرێکی زۆر کۆنە و لە ئینگلیزیدا لەسەروا کۆنترە) [٥٠٢ : ٢٧]. ئەم هونەرە تا سەدەکانی ناوەڕاست زۆر بەکاردەهات ، بەڵام لەوە بەدواوە وردە وردە لەکەمی دا . شیعری ئینگلیزی پێش غەزوی نۆرمەندی (١٠٦٦) دێری لە دوولەتی بێ سەروا پێك دەهات بەڵام ئیقاعی هاونەبزوێنی تێدا بەکاردەهات کە لە سەرەتا و ناوەڕاستی وشە دەهات نەك کۆتایی [٢٨٢ : ٩٩]. کەچی شیعری ئینگلیزی نوێ کە لەسەدەی دوازدە و سێزدە گەڵاڵە بوە ، لەسەرەتاوە کاریگەری شیعری پرۆڤنسی پێوە دیارە چ لەبارەی درێژیی لەتەکان بێ و چ لەبارەی بەکارهێنانی سەرواوە . شیعری ئینگلیزی بەسروشت کەم سەروا بەخۆیەوە دەگرێ بۆیە زیاتر بایەخ بە شیعری ڕەها (Blank verse) دراوە . (ئەم جۆرە شیعرە سەرەتا لە ئیتالیا باو بوە بەڵام لە ئەدەبی ئینگلیزیدا گەشەی پێ دراو گەیشتە پلەیەکی بەرز)[٢٤١ : ٦٦٠]. گوایە لە ئینگلیزی یەکەم کەس بەکاری هێنابێ هینری هاوارد بوە[٢٤١ : ٦٦١]. پاشان شەکسپیر لە شانۆگەرییەکانیدا، بەتایبەتی لە ڕۆمیۆ و جولیێتدا گەیاندیە پۆپە. بەڵام پاش شەکسپیر شیعری ڕەها لە پایەی بەرزی خۆی هاتە خوارەوە. لە ئینگلیزیدا ، سنوور و جۆری سەروا بە برگە دیارکراوە ، لە سنووری برگەدا زاراوەی تاك برگە و جووت برگە و سێ برگە[14] بەکاردێ : لەشیعری ئینگلیزیدا (سەروای سێ برگە و زیاتر بۆ شیعری گاڵتە و هەندێ جار هەر تەنیا بۆ مەبەستی مۆسیقا و هەندێ جاریش لە شیعری هاتەران و ماتەران بەکاردێ) [٤٦٢ : ٨٨].

بۆ جۆری سەروایش ، لیچ لە (ڕابەری زمانەوانیی بۆ شیعری ئینگلیزی)دا ، برگە و جۆرەکانی دەکا بە بنچینە و شەش جۆری لێ دیار دەکات :

(١- cvc - هاونەبزوێنی سەرەتا / ٢- cvc - هاوبزوێنی / ٣- cvc - کۆنسوناس / ٤- cvc - سەروای ئاوەژوو / ٥- cvc - برگەی سەروایانە / ٦- cvc - سەروا) [٤٦٦ : ٨٩]. فرێزەر تەعلیقی لەسەر ئەم جۆرە سەروایانەی لیچ هەیە ، لای ئەو : یەکەم مەرج نییە ئەم جۆرە سەروای هەرە سادەی ئەنگلۆسەکسونی بگرێتەوە ، سەروای ئاڵۆزی (ویلز)یش دەگرێتەوە کە هەندێ جار لە ئینگلیزیدا دەردەکەوێ . دووەم لە شیعری میللی زۆر و لەشیعری بەرز کەمە ، سێیەمیان سەروای ئاسانە و لە شیعری نوێدا زۆر بەکاردێ، بەڵام شاعیرانی ئینگلیز زۆر بەکاری ناهێنن، پێنجەم کە لە شیعری ئایسلاندی سەدەکانی ناوەڕاست بەکارهاتوە ، لەگەڵ شیعری نەبرو برگە ناگونجێ و تا

---

(14) (لەهەندێ ڕەخنەی ئەدەبی تەقلیدیدا ، زاراوەی (سەروای نێرینە) بۆ سەروای یەك برگەیی و (سەروای مێینە) بۆ سەروای دوو برگەیی بەکاردێ) [٤٧٧ : ٨٦]. بەڵام ئەم زاراوانە زیاتر لە ژێر کاریگەری لاتینی و فەرەنسیەوە هاتوون.

ئێستا بەسەرکەوتوویی بەکار نەهاتوە [٤٦٢ :٦٣-٦٦]. ئەگەرچی (شیعری ئینگلیزی لە ڕووی سەرواوە لە زۆر زمانان هەژارترە) [٤٦٣ : ٦١] بەلام لەگەڵ ئەوەشدا لە دابەش کردنی سەروای چوارین و سۆنێت و سەروای شاهانەدا تایبەتێتی خۆی هەیە.

٢- فەرەنسی : لە فەرەنسیدا ، سەرەتا سەروا نەبوە ، هاوبزوێنی assonance باو بوە (شیعری شاعیرە هەرە کۆنەکانمان سەروایان نەبوە ، تەنیا هاوبزوێنییان هەبوە) [٤٨٤ : ٣٣]. ئەم هاوبزوێنییە بەرێکی لە شیعری فەرەنسیدا بەکاردەهات (لە سەدەی دوازدەمەوە ، کلێشناسی فەرەنسی زانستانەتری لێ هات ، وای لێ هات پێیان دادەگرت لەسەر هاوەدەنگی نەک تەنیا دوابزوێنی بەهێز ، بەڵکو لەهەمان کاتدا هەموو ئەو دەنگانەی بەدوای بزوێنەکەدا دەهاتن ، واتە سەروا) [٤٨٤ : ٣٤]. لەسەدەی سێزدەدا سەروا جێی هاوبزوێنی گرتوە ، بەلام لەتەکنیکی زمانە رۆمانسیەکان نرخی هەرما بوو) [٥٠٦ : ٥٥٨] لە ڕووی ئەرکەوە هاوبزوێنی لەفەرەنسیدا دەوری سەروای دەدی لە دیارکردنی جۆری شیعری (ئەگەر کۆمەڵە دێرێك هاوبزوێنی کۆتاییان یەك بێ ، بێ ئەوەی ماوەیان لە نێوان هەبێ ، یان لە کورتی و درێژیدا (کێش) جیابن ، پێی دەگوترا زنجیرە یان بەنت - laisse -) [٢٢٠ : ٧٠]. لەسەدەی شازدەدا ، کە (لاپلیاد) سەری هەڵدا (دوبایێفی لاپلیاد و شاعیری تری وەکو پاسورا و رەهبان شایەنی ئەوەن وەکو شاعیرانی بەرایی یادیان بکرێتەوە کە گومانیان لە شیعری برگەیی سرفی، فەرەنسی دەکرد و سەروایان وەکو شتێکی چەسپاو و نەگۆڕ بە شتێکی هەرە بیرۆز دانەدەنا) [٤٦٥ : xxviii]. لەشیعری فەرەنسیدا ، بۆ دیارکردنی سنووری سەروا زاراوەی نێرینە (masculine) و مێیینە (feminine) بەکاردێ بەکەمیان بۆ ئەو سەروایەی کۆتایی بە برگەیەکی بەهێز دێ (کۆتایی نەبزوێنە) وتەنیا یەك برگە لەنێوان وشە هاوسەرواکان هاوبەش دەبێ ، دوەمیشیان بۆ ئەو سەروایەی کۆتایی بە (e) بێ کە دەنگی نیشانەی (مێ) یە ، وشە هاوسەرواکان دوو برگەیان یەك دەبێ ، برگەی بە هێزی پێش کۆتایی و برگەی بێ هێزی کۆتایی [٤٨٤ : ٣٤]. ئەمە جۆری برگەکانی کۆتایی ، ئینجا لەبارەی سنووری برگەکانی کۆتایی سێ زاراوەی تر هەن : سەروای (کافی - suffisante) ئەوەیە دوابزوێنی بەهێز و نەبزوێنەکانی دواوەی وەکو یەك بن وەك (desir - soupir)، سەروای (دەوڵەمەند - riche) ئەگەر دوو برگەی کۆتایی وەکو یەك بن (riviere - lumiere) سەروای عەیبدار (defectueuse) کە کۆتاییەکەیان وەکو یەك نەخوێندرێتەوە با نووسینیشیان یەك بێ وەکو (mer - aimer) کە لەیەکەمدا ® دەخوێندرێتەوە و لەدوەمدا ناخوێندرێتەوە[٢٦١ : ٢٤٧-٢٤٩]. جۆنیەتی دابەشبوونی سەروا ، ئەگەرچی بەگوێرەی شوێنی دووبارەبوونەوەی حسێبی بۆکراوە بەلام پارچە شیعر (strophe) یش کە سیستەمی تایبەتی خۆی هەیە، لەفەرەنسیدا زۆر باوە و بەژمارەی دێرو سەروا دیار دەکرێ[٤٨٤ : ٧٩- ...] جگە لە هەندێ جۆری تایبەتی وەکو رۆندۆ و

تریۆلێ و ....[15].

٤- زمانە هیند و ئێرانییەکان : هیگل لە باسی سەروای رۆمانسیدا کە بایەخ بە دەلالەتی ئاوەوە دەدا نەك هەر دەنگەکە ، ئەمە بەجیاوازییەکی دادەنێ لەگەڵ (سەروای هندوسی کە بۆ سەردەمی هەرە کۆن دەگەڕێتەوە) [٣٧١ : ٩٤]. واتە هیندی کۆن سەروای هەبوە بەلام مەرج نییە وەکو زمانەکانی تر بێ . لە سنسکریتی و ئەڤیستایی و پارسی کۆن سەروا بە پچڕپچڕی هەیە ، خانلەری دەڵێ: (لە دەقەکانی -ئەوستان- بەپێرەو کردنی سەروا هەمیشەیی نییە ولە -درخت اسوریك- زۆر دەگمەنە) [٣٩٠ : ٢٨]. لە زمانی پەهلەویدا کە تا ئێستا بە وردی هەمووی دیراسە نەکراوە ، سەروا بە مانای وردی نەهاتوە ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هیچ توێژەرەوەیەك ناتوانێ نکوڵی لە بوونی بکا [٣٩٠ : ٥٢]. دەقەکانی -یادگار زریران- لە رووی نابەشبوونی سەرواوە زۆر لە شیعری پارچەپارچەی هاوچەرخ دەکات و (تا رادەیەك سەروای تێدا بەکار هاتوە) [٣٩٠ : ٢٨]. رای هەندێ توێژەرەوەی عەرەبیش ئەوەیە کە (سەروا لە شیعری فارسیدا هەبوە ، پاشان گەشەی کردوە و هەندێ لایەنی لە شیعری عەرەبی وەرگرتوە) [٣٧٤ : ١٢١]. کەچی لە فارسەکان هەیە بە پێچەوانەوە دەڕواننە ئەم مەسەلەیە. پرویز اذکائی دەڵێ : (من رام لەگەڵ ئەوانەیە کە دەڵێن شیعری عەرەبی تەواو کراوی شیعری هەشت برگەیی سەرواداری ئاخر و ئۆخری سەردەمی ساسانییە) [٢٨٩ : ٢١٥][16]. ئەگەرچی فارس لەگەڵ سوڕانەوەی شیعر و ئەدەبی فارسی پاش ئیسلام ، تا رادەیەکی زۆر کەوتنە ژێر کاریگەری شیعری عەرەبی و ئەم کاریگەرە لایەنی سەروایشی گرتەوە و (یەکێتی سەروا) و کێشەکان لە فارسی کەوتنە پەیرەو کران بەلام لەگەڵ ئەوەشدا فارس لە پاڵ سەرواوە تایبەتێتی خۆیان پاراست کە لە مەسنەوی و روباعیدا خۆی دەنوێنێ : (مەسنەوی و روباعی سەر بە سیستەمی سەروان و لە داهێنانی فارسەکانن [٣٧٤ : ١٣٠]. لەگەڵ هەندێ هونەری وەکو تەرجیع بەند و تەرکیب بەند.

٥- عەرەبی : سەروای عەرەبی لەسەدەمەوە پەرەی گرتوە بۆ رەجەز و ئینجا بۆ قەسیدە. دەڵێن پێش یەکێتی سەروا کە لای مهلهل یان ئیمرئولقەیس قالبی خۆی گرتوە شاعیران بە

---

[15] ئەمانە هەریەکە جۆرە شیعرێکی پارچەدارە کە پارچەکان بە ژمارەی دێر و چۆنیەتی دابەشبوونی سەروا (وەندێ جار کلێشیش) دەناسرێنەوە ، بۆ نموونە (le triolet) لەسەدەی سێزدەمەوە نموونەی هەیە ، تا سەردەمی رابەرین زۆر بەکار دەهات ، پاشان بەرەوکزی چوو تا نیوەی دووەمی سەدەی حەفدەم. لەم سەدەیەدا دووبارە بایەخی هاتەوە ولەو ساوە هەر بەکاردێ. پێکهاتنی لە (٨) دێر پێك دێ. دێری یەکەم و چوارەم هاوسەروان ، دێری حەوتەم و هەشتەم لەگەڵ یەکەم و دووەم هاوسەروان . سەروای سەرەکی لە دێری دووەم و شەشەم و هەشتەمدایە . ئەگەر پارچەی حەوت دێر بێ ، دێری هەشتەم دەڕوا ، واتە سەروای دووەم لە کۆتایی دووبارە نابێتەوە [٤٨١ : ٩٤].

[16] مەبەست لەو کەسانەی رایان وایە ، ملك الشعراء بهارە لە بەرگی چوارەمی سبك شناسیدا ئەم رایەی داوە (بهار ، سبك شناسی ، دفتر چهارم ، بخش١ ، ١٣٤٥ ، ل٤٤-٦٧).

تاقی‌کردنەوەی دوور و درێژدا تێپەڕیون و (ئەوەهای ئەوە پێشتر خەریکی هۆنینەوەی سەرواى موسەممەت - هەمە ڕەنگە و شیعری ڕەها - مرسل - بوون کە پشت بە زەنگی وشەو شوێنی ڕەستان دەبەستن) [٢٦٤ : ٨]. لە عەرەبیدا دیراساتی سەروا و ڕاڕاوەی تایبەتی بەسەروا پێش کێش کەوتوە، بەڵام لای خەلیل و ئەخفەش و قوترووب و فەراء ڕاراوە و ڕێبازی لێکۆڵینەوەی سەروا چەسپاوە. ئەگەرچی جیاوازی کەم لە بۆچوونەکانیان دەبیندرێ بەڵام چوار چێوەی گشتی لای هەموویان یەکە. بە پێی تایبەتێتی زمانەکە کە تیپی ساکن و موتەحەریك دەوری تێدا هەیە و ئەوسایش لێکۆڵینەوەی دەنگیی وا پەرەی نەسەندبوو، بۆیە هەر لەسەر بنچینەی تیپ و حەرەکە یاساکانیان دارشتوە و ڕاڕاوەکانیان چەسپاندوە. ئەوان باس لەچەند ئەوەرێکی سەروا دەکەن، وەکو: تیپەکانی سەروا (ڕەوی، ریدف، تەئسیس، دەخیل، وەسل، خروج) و حەرەکەکانی سەروا (ڕەس، ئیشباع، حەزو، تەوجیە، مەجرا، نەفاز) و جۆرەکانی سەروا (موتەرادیف، موتەواتیر، موتەداریك، موتەکاویس، موتەراکب) و ئەنگیبەکانی سەروا (سیناد، ئیتا، ئیکفا، تەزمین، ئیقواء) [٥١١ : ٦٧] دەکەن. پاشتر هیچی وای بۆ زیاد نەکراوە (دیارەی هەرە باوی لێکۆڵینەوەکانی سەروای عەرەبی ئەوەیە ئەوانی دواوە هیچیان بۆ ئەوانی پێشەوە زیاد نەکردوە. جیاوازی نێوانیان، ئەگەر هەبێ، لە کورت کردنەوە و فراوان کردن و بەڵگە و دارشتندایە) [٢٨٢ : ١٥]. لەسەردەمی عەباسییەکان، گەشە سەندنی ژیانی شارستانێتی و ڕابواردنی کۆشك و سەرای دەوڵەمەندو خەلیفەکان و تێکەڵ بوونی عەرەب لەگەڵ نەتەوەکانی تر و بەرەسەندنی بزووتنەوەی وەرگێڕانی ئەدەب و فەلسەفە و مەنتیق و پزیشك و هەموو لقەکانی تری ڕۆشنبیری، گۆڕانێکی گەورەی لە بنەمای ڕۆشنبیری عەرەبی دروست کرد. ئەو گۆڕانە شیعرو سەروایشی گرتەوە، لە عیراق و شام و ئەندەلوس موەششەحات[(١٧)] پەیدا بوو. (بەزمانی عامی موالیا و قوما و دوبیت و کان یاماکان و سلسیلە پەیدا بوو. بەزمانی ستاندەریش موسەممەت و موزدەویج و موشەتتەر و چوارین و موخەممەس، کێشیان پاراست بەڵام سەرواپان گۆڕانی بەسەر داهات) [٢٥٩ : ٢٢٧]. لەسەدەی ڕابردوودا(١٩) رزق الله حسون و لەم سەدەیەشدا (٢٠) جەمیل زەهاوی پێشەنگی ڕەت کردنەوەی سەروا بوون [٢٠٦ : ٩٤]. لە کۆتاییشدا دەبێ بڵێین کە (س. مزری) لە پەراوێزی ل(٥-٦)ی کتێبەکەیدا هەوڵی داوە جۆرەکانی سەروای عەرەبی بە پێی بەدوای یەکدا هاتنی ح=حەرەکەو س=ساکن لێك بداتەوە و (١١) جۆری لێك جودا کردۆتەوە.

٦- عیبری: شیعری[(١٨)] عیبری کۆن ئەگەرچی (پشت بەئاوازی کۆتایی دێر دەبەستێ و هیچ

---

(١٧) (کێشەیەکی بەردەوام و ئەبڕاوە لە نێوان نوژەوەرەکانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا لەسەر ئەوە هەیە ئاخۆ عەرەب ئەم هونەرەیان لە (تروبادور)ی پرۆڤنسالی فۆلکلۆری فەرەنسی وەرگرتوە کە لە شێوە و بابەتدا زۆر لە موەششەح دەکەن، یان ئەوروپییەکان هونەری موەششەحیان لە عەرەبی وەرگرتوە) [٤٩٤ : ٢٦٧]. بۆ ڕای جیاوازی نووسەرەوە لەم بارەیەوە بڕوانە: [٣٨٣]، [٣١٦]، [٢٩٥]، [٢٤٨]، [٣٦٠].

(١٨) هەندێ ڕۆژهەڵاتناس لایان وایە وشەی شیعر لە (شیر)ی عیبرییەوە هاتوە کە بۆ ویرد و تەسبیحی پیرۆز

یەکێتی سەروای تێدا بێ) [٢٥٠ : ٤٧]. بەلام سەروای تایبەتی خۆی هەبوو
شیعرێ نییە پەیڕەوی یەکێتی سەروای یەکەمی (دەرچوون - الخروج) لە ئایەتی یەکەم بەدواوە
لەبەیمانی کۆندا (التوراة) سروودی یەکەمی (دەرچوون) لە ئایەتی یەکەم بەدواوە
هاوبڕوێنی تێدا ڕەچاوکراوە . شیعری عیبری (لەسەدەی هەشتەمەوە کەوتە ژێر کاریگەری عەرەبی
بەلام لەسەدەی دەیەم ولەسەر دەستی زانای نەحوی دونـاش بن لابرگ(٩٢٠ - ٩٧٠) کەوتە
قالبی کێش و یەکێتی سەرواوە) [٢٨٥ : ٦٥٥] . لە عیبریدا بۆ مەبەستی ئیستاتیکی زۆر جار تیپی
ئەبجەد لەسەرەتا یان کۆتایی دێر بە جۆرێ بەکاردێ کە ئەگەر کۆیان بکەیتەوە ناوی ئەو کەسە
دەردەچێ کە شیعرەکەی بۆ هەڵدراوە. ئەمە لە شیعری سریانیشدا هەیە ولە کوردیش نموونەی
بەرچاو دەکەوێ . ئیبراهیم هنداوی و ئەبو حەسەن لاوی و یەهوودا هەللیفی و حەریری ڕایان وایە
شیعری عیبری سەروای لە عەرەبی خواستۆتەوە [٢٥٠ : ٥٠]. ئەوەی لەدابەش بوونی سەروای
عیبریدا سەرنج ڕادەکێشێ دوو دیاردەیە : دیاردەی تەسمیت (کە دێڕێ دەکرێ بە چوار بەش -
صلعبوت- ، سێ بەشی پێشەوە یەك سەروایان هەیە و بەشی چوارەم سەروای جیایە لەوان) [٢٨٥
: ٦٥٦] . لەگەڵ دیاردەی هاتنەوە یەکی سەروا . لەم جۆرە هۆنراوەیەدا لەتی یەکەم و کۆتایی
هاوسەروا دەبن ،لەتی دوەم و پێش کۆتایی .. بەم جۆرە تا دوولەتەکەی ناوەڕاست دەکەونە تەك
یەك [٢٥٠ : ٥١]. لەم جۆرە دابەشبوونە دەگمەنە لای تروبادورەکانیش هەیە [٣١٦ : ٧٢] و
لەکوردیشدا گۆران نموونەی وای هەیە [١٧٢ : ١٧١].

٧- سریانی : سەروا لە شیعری سریانیدا زۆر کۆنە . لەسەدەی چوارەمی زاینی سەروا (یان دیاردەی وەکو سەروا) لە میدراشەکانی[19] ئەفرام (٣٧٣م لەدایك بوە) و ملمرەکانی[20] ئیسحاقی ئەنتاکی (٤٩١م لەدایك بوە) و مێمرەکانی یەعقووبی سرووجی (٥٢١م لەدایك بوە) هەیە [٢٦٨ : ٢٠]. ئەفرام سەروای سەرەتا (د) و سەروای کۆتایی (ن)ی بەکار هێناوە [٥٢ : ١٨]. سریان هۆنینەوەی شیعریان لەسەر تیپی ئەبجەد دا هەیە . (ئەفرام لە میدراشەکانی زۆر جار لاسای زەبووری داوی کردۆتەوە هەندێ جار لەسەر تیپی ئەبجەد و هەندێ جار لەسەر تیپی ناوی مەسیح شیعری داناوە . یەعقوب سروجیش لە مێمرەکانیدا هەمان هونەری سەروایی نواندوە) [٢٦٩ : ٤١] . ئەفرام جاری وا دەبوو ناوی خۆی وەکو (تخلص) بە تیپی ئەبجەد دەخستە سەروای میدراشەکانی، یان کورت کراوەی ناوی خۆی (ئەفرێیمێن)ی بەکاردەهێنا [٢٣٧ : ٢-٤] . وا دەبێ

دەگەڕێتەوە . وشەی شیعر لە زارەکانی کەنعانی و فینیقی و ئوگاریتی و عیبری و مرلابی و جلمادی بە شێوەی (شیر) هاتوە . لە کەنعانیدا فرمانی (شار بشیر) بەمانای گۆرانی کوت و گۆرانی دطێ هاتوە و بەکەنعانی دەگوترێ سیارە) [٣٥٩ : ٦٨]. لەگەرچی لە عەرەبیدا گوایە لەبەر زۆر پێشینی پەلی (شمارە) کاروانە چونکە زۆرگۆرانی تێدا دەگوترێ .

[19] میدراش بە سروودی ئاینی سریانی دەگوترێت.

[20] ملمر بە سروودی ئاینی سریانی دەگوترێت.

هەر بنیەکی (تفعیلە) دێرە شیعر سەروایەکی بۆ دانەندرێ، یەعقووبی سرووجی ئەمەی لە مێمریکدا بەکار هێناوە [٣٦٨ : ٢٢]، ئەمە لە کوردیدا لای جزیری دەست دەکەوێ [٥٨ : ٢٦٠].
جگە لە لازمە کە لە سروودە ئایینییەکان دووبارە دەبێتەوە (لە سریانیدا نەبرە هەیە کە وەکو لازمە وایە بەڵام لەباتی ئەوەی لە کۆتایی بێ لەسەرەتا هەموو باعوتێکی [21] پێ دەکرێتەوە) [٢٦٩ : ٤٩٨] جگە لەمانە لە سەدەکانی ناوەڕاست (زۆر شاعیر هاتوون کە لە دوو دێر یان چوار دێریان سەرەتای هۆنراوە پەیڕەوی سەروایان کردوە. بەناوبانگترینیان لیبنۆلمیدری و عەبد یەشوعی سوباوی و گورگیس وەردە و ئیشو عەباب و خامیسی قەرداحی) [٢٦٩ : ٤٤،٤٥]ن. سریان بە حوکمی دراوسێتی لە (سەرەتای سەدەی نۆیەمەوە کەوتنە ژێر کاریگەری شیعری عەرەبی و سەروایان لێ وەرگرتن و یەکێتی سەروایان پەیڕەو کرد) [٣٦٨ : ٣٥]، یەکەم کەس کە لە سریانیدا توانی سەروا بچەسپێنێ قەشە ئەنتۆنی زمانپاراو - انطون البليغ او الفصيح- بوو) [٣٦٩ : ٤٤-٤٥].
بە پێی شوێنی هاتنی سەروا، شیعری سریانی سەروای سەرەتای دێر و ناوەوە و کۆتایی دێری هەبوە، هەندێ دیاردەی وەکو دووبارە کردنەوەی دەنگێک لە هەموو وشەکان (بزوێن یان نەبزوێن)ی تێدا بەکارهاتوە، جگە لەسەروای دوو سەرە، کە هەمان دەنگ لە سەرەتاو کۆتایی دێر دووبارە دەبێتەوە [٣٦٨ : ٢٠-٢١].

---

[21] سروودێکە رۆژانە لە کاتی نوێژ دەخوێندرێتەوە.

باسی سێیەم : جۆرەکانی سەروا

سەروا لە ئەنجامی مێژووی دوور و درێژی بەکارهاتن و سووڕانەوەی لەناو زمانەکانی جیهان و هونەر نواندنی شاعیرانی جیا جیا لە چۆنیەتی دارشتن و دابەش کردنی ، زۆر جۆری جیاوازی لێ کەوتۆتەوە کە بە پێی سەردەم و نەتەوە و شاعیرەکان دەگۆڕێن . سەروا بە پێی گۆشە نیگای جیاجیا دابەش جۆری جیاجیا دەکرێ .

<u>یەکەم</u> : دابەشبوونی لە ڕوانگەی ئاسۆییەوە : ئەگەر لە ئاستی ئاراستەی ئاسۆییەوە کە کشانی دێڕە شیعر دەگرێتەوە سەیری جۆرەکانی سەروا بکەین ، سەروا دوولایەنی سەرەکی دەگرێتەوە :

یەك : لایەنی وشەیی. دوو : لایەنی دەنگی.

یەك : <u>لایەنی وشەیی لە ئاراستەی ئاسۆیی سەروادا</u> :

١- بە پێی پێکهاتنی وشەیی سەروا :

أ- <u>سەروای سەربەخۆ</u> : ئەوەیە لە کۆتایی لەتە دێر یان دێرە شیعردا ، تەنیا یەك وشە (وشەی سەروا) بە هاوبەشبوونی دەنگێ یان چەند دەنگێکی کۆتایی سەروایان دروست کردبێ. وەکو نالی دەڵێ :

مەکە ئیخلافی ئەو وەعدەی کە فەرمووت

دەخیلت بم کە خانەی سەبرەکەم سووت [٢٠٩ : ٥٩].

سەروا لە وشەکانی (فەرمووت - سووت) دایە ، ئەگەر ئەم وشانە لابدرێن وشەکانی پێشیان هیچ لەنگەری سەروای تریان پێ ڕاناگیرێ ، واتە (کە) لەگەڵ (سەبرەکەم) سەروا دروست ناکەن جگە لەمە لە پاش ئەم وشانەی سەروا ، یان لە پێشیانەوە ، وشەیەك یان چەند وشەیەك دووبارە نەبۆتەوە کە پاڵپشتی وشەکانی سەروا بێ لە ڕاگرتنی مۆسیقای کۆتایی دێڕ

وا دەبێ لە دوولەت یان دوو دێڕی هاوسەروادا ، دەنگەکانی سەروا لە یەکێکیان یان لە هەردووکیاندا بەسەر دوو وشە دابەشبووبێ . ئەم جۆرە سەروایە لە ئینگلیزی هەیە و پێی دەگوترێ (mosaic rhyme - سەروای نوخم جیا) ئەویش (سەروایەکە دوو برگەیی یان زیاتر ، لە یەك وشە زیاتر بەشداری تەواو کردنی -یەکە-ی سەروا دەکەن . ئەمە لە شیعری جولن و گاڵتە جاری زۆر بەکاردێ)[٢٠٥ : ٤٠٤] . لە ئینگلیزیدا وەکو نموونەی شیعرێکی سویفت swift کە بۆ دکتۆر- شێریدان-ی نووسیوە ، لە دێرێکدا دەڵێ :

I went in vain to look for Eupolis
Down in the Strand , just where the new pole is - [٤٠٤ : ٥٠٣][٢٢]

لە لەتی یەکەم دەنگەکانی سەروا هەموو وشەی سەروایان گرتۆتەوە کەیەك وشەی سێ بڕگەییە (eu/po/lis) ، کەچی لەلەتی دووەمدا ، دەنگەکانی سەروا کە سێ بڕگەن بەسەر سێ وشەدا دابەش بوون (new/pole/is) بڕگەی دووەم و سێیەم بە تەواوی و بڕگەی یەکەمیش بێجگە لە پەراوێزی پێشەوە. ئەم جۆرە سەروایە لە فەرەنسی پێی دەگوترێ (equivoquee) وەکو

Et cest a peine si l'allumette amorphose
Meme en reve eclairer cette metamorphose [٢٠ : ٤٨٢][٢٣]

لە کوردیدا نموونەی ئەم جۆرە سەروایە لەم شیعرەی نالیدا دەردەکەوێ :

ساقی بەمەیی کوهنە لەسەر عادەتی نەویە
بشکێنە بەیەك نەویە ، دوسەد مانەمی تەویە [٢٠٩ : ٩٢]

دەنگەکانی سەروا کە لە دوو بڕگەدایە ، لەلەتی یەکەمدا بەسەر دوو وشەدا دابەش بووە (نەو/یە) ئاوەڵناوێك و فرمانێکی داخوازی ، کەچی لەلەتی دووەمدا لەیەك وشەدایە (تەویە) .

ب- سەروای موردەدەف : ئەو سەروایە یە جگە لەوشەی سەروا کە دەنگە هاوبەشەکانی لە کۆتاییدا هاتوە ، ڕەدیف - پاش سەروا -ی تێدا بێ ، جا پاش سەرواکە لە هەرچی ئاستێکدا بێ (وشە ، دەستەواژە ، ڕستە) و هەر جۆرە وشەیەك بێ (ناو ، ڕاناو..) . نموونەی ئەم جۆرە سەروایە وەکو نالی دەڵێ :

نەمریم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
نەچم شەرتە هەتا ئەو خوارە بێ تۆ [٢٠٩ : ٩١]

دەنگی سەروا لە (ئەمجارە - ئەو خوارە) دایە کە وشەی سەروان . پاش تەواو بوونی دەستووری سەروا ئینجا شاعیر لەهەردوو لەتدا دەستەواژەی (بێ تۆ)ی بەهەمان مانا دووبارە کردۆتەوە . ئەمە پاش سەروایە.

ج- سەروای مەحجووب -پەردەدار- ئەو سەروایەیە پێش وشەکانی سەروا (حاجب)ی هەبێ

---

[22] مانای بەکوردی :
چووم ، بەهوودە بەدوای یوپۆلیزدا گەڕام
لە ناوەندی ستراند ، دەق لەو شوێنەی دیرەکەکەی لێیە

[23] مانای شیعرەکە بە کوردی :
ئەمە زۆر زەحمەتە دنکە شقارتە بتوانێ تێکی بدا
ئەم مەسخە ، بگرە لە خەونی ڕۆناکیشدا.

جا هەرچی هەبێ - حاجب وشەیەکە یا زیاتر بەهەمان مانا لە پێش وشەی سەروای لەتەکان یان دێرەکان دووبارە دەبێتەوە . حاجی دەڵێ :

کوڕێکی وا نەبوو هەستێتە سەرپێ
بزانێ خەڵکی چۆن کەوتوونە سەرپێ [٦٠ : ٢٢١].

لە پێش وشەکانی سەروادا ، وشەی (سەر) بەهەمان مانا دووبارە بۆتەوە . ئەگەر وشەکانی سەروا لابدرێن ئەو هاوئاهەنگییەی لە دووپات کردنەوەی ئەم وشەدا هەیە تا رادەیەك فەرەنێ دەکاتەوە . کە هەردووکێشیان پێکەوە دێن قوولێیەك بە ئاوازو زایەڵەی سەروا دەدەن .

د- سەروای مەحجووب موورەددەف : ئەوەیە کە جگە لە وشەی سەروا ، پاش سەروا و پێش سەروای هەبێ . حەمدی دەڵێ :

بەه بەه چی پڕ ژێکی ئەوە
هەی هەی چی عومرێکی ئەوە [٦ : ١٢٩].

لەم دێرەدا ، جگە لە وشەکانی سەروا ، پێش سەروا (چی) و پاش سەروا (ئەوە) هەن ئەمەو (بەه بەه) و (هەی هەی) سەرەرای دووبارە بوونەوەی (ه) لە هەردووکیاندا ، لە پەیوەندییەکی هاوشوێنی دان و ئاوازەکەیشیان وەکو یەکە .

٢- بە پێی ژمارەی سەروا لە ئاستی ئاسۆییدا : شاعیر وا دەبێ بنیاتی لەتە دێر یا هەموو دێر لەسەر یەك سەروا (سەروای کۆتایی) دادەمەزرێنێ ، وا دەبێ لەسەر دوو سەروا و بگرە سێ سەروا دایدەمەزرێنێ .

أ- تاك سەروا : ئەو لەتە یا ئەو دێرەیە تەنیا حیسابی یەك سەروای لە کۆتایی بۆ کراوە ، ئەمە سەروای هەرە باوە ، حاجی دەڵێ :

فەلەك بە تیروکەمانی لە ئێمە چووێتە کەمین
شکارگاهی زەمینە ، لەچەنگی کێوە دەچین [٦٠ : ٩٦].

هەر تەنیا وشەکانی کۆتایی (کەمین-دەچین) سەروایان تێدایە ، ئەگەر ئەم وشانە یان پێیەکانی (تەفعیلە) کۆتایی هەردوولەت لابدرێن ، هیچ سەروا نییە جێگای سەروای کۆتایی پڕ بکاتەوە .

ب- جووت سەروا : ئەوەیە شاعیر هۆنراوەکە لەسەر دوو سەروا بنیات بنێ ، وشەکانی کۆتایی وەکو باری ئاسایی سەروایان هەبێ و ئەگەر وشەکانی سەروای لەتەکان یان دێرەکان لابدرێن ، وشەکانی پێش کۆتایی جێگایان پڕبکەنەوە و لەگەڵ یەکتر ببن بە هاوسەروا .

حەمدی لە یەکێ لە هۆنراوەکانیدا سەرتاپای دێرەکانی لەسەر دوو سەروا دامەزراندوە .

هەردووکیشیان یەك شتن تەنیا دووەمەکان دەنگی کۆتاییان لە یەکەمەکان زیاترە :

تاکەی ئەدەی بە خەلقی لە عەقل و زەکا ، زەکات
کورە دەکا لە لیباسی حەیائا حەیا ، حەیات [٦ : ١٨٥].[24]

وشەی سەروا لەم دوو لەتەدا ، ئەمانەن (زەکات - حەیات) . ئەگەر گریمان لابدرێن وشەکانی پێش ئەوان هێزی بوونە سەروایان هەیە چونکە ئەوانیش دەنگی کۆتاییان (١) یەکە (زەکا - حەیا).

هەر لە جووت سەروا ، وا دەبێ هەر لەتێ بکرێ بە دوو بەش و هەر بەشە و سەروای خۆی هەبێ لەسەری بوەستێ ، عەبدولقادر ئەحمەد لە شیعرێکدا کە (٥) بەشە و هەر بەشێکی چوار لەتە و هەر لەتی لەسەر دوو سەروا بنیات نراوە ، لەسەرەتادا دەڵێ :

دڵداری ئەو گوڵێکم ، هوزاری سەر چڵێکم
زەدەی زام لە دڵێکم ، عەوداڵی خور سڵێکم [١٢٧ : ١٧٦].

لەم دێرە و لە هەموو دێرەکانی هۆنراوەکەدا ، بینای لەت لەسەر دوو سەرواو دێر لەسەر چوار سەروا هاتوە ، هەردوو پارچە سەروایان یەکە . لە هەر لەتێکدا نیوەی لابدە ، ئەو دوو نیوەی دەمێننەوە هەمان سەروایان هەیە :

دڵداری ئەو گوڵێکم
زەدەی زام لە دڵێکم

جـ- سەروای سێیانە : لەمەدا ، لەتەکان لەسەر سێ سەروا دادەمەزرێن ، بە جۆرێ سەروای کۆتایی لابدرێ ، ئەوەی تر جێگەی دەگرێتەوە و دەبێ بە کۆتایی ، ئەویش لابدرێ سێیەم دەبێ بە کۆتایی . لەم جۆرەدا سەرواکان لەگەڵ کۆتایی پێ (تەفعیلە) ڕێك دەخرێن ، بۆیە لە کاتی خوێندنەوەدا ئیقاعی لەتەکان لەگەڵ یەکتر بەهێز دێتەوە چونکە دوو ئیقاع لە کۆتایی پێیەکاندا تێکەڵ دەبن ، ئیقاعی پێ (تفعیلە) و ئیقاعی سەروا . کامیل ژیر لە هۆنراوەی (دیگاری مەم)دا ئەم جۆرە سەروایەی هێناوە . دێری یەکەمی بەم جۆرەیە :

خۆی پڕ بە جنگ   گۆی پڕ بەدەم   دیمەنی جوان
لەتەختی سنگ   دروێنکی کەم   ئەیگا بە دوان [١٦٥ : ٤٥].

ئەم هۆنراوەیە لە ئەسڵدا (٦) دێرە ، لەسەر کێشی خۆماڵی دوازدە برگەیی (٤+٤+٤) دامەزراوە و لەسەر سێ سەروا داندراوە و سەرواکان بەپێی پێیەکان شوێنیان دیارکراوە . دوای هەر

[24] لەتی دووەمی ئەم دێرە لەنێگە ، ئەگەر وەکو چاپی دووەم (١٩٨٥) ، وشەی (لیباسی) بکرێ بە (پەردی) کێشەکەی ڕاست دەردەچێ.

وشەکانی (جوان-دوان)دا خۆی پێیەك سەروایەکی جیا جێی کراوەتەوە. سەروای کۆتایی لە
ئەگەر پێیەکانی کۆتایی هەر دوو لەت لابەری، دەمێنێ:
دەنوێنێ.

خۆی پڕ بە چنگ   گوێ پڕ بەدەم
لەتەختی سنگ   دڕێکی کەم

بەم کارە، هۆنراوەکە نە لەمانا و نە لە شێوەدا (بەتایبەتی سەروا) بەهای شیعری لەدەست
نەداوە هەر بە شیعرێکی کێشدار و سەروادار ماوەتەوە، ئەوەندە هەیە بۆتە (٨) برگەیی (4+4).
وشەکانی (دەم-کەم)ی کۆتایی پێی دوەم، بۆ ئێرە بوونەتە سەروای کۆتایی.

ئەگەر پێیەکانی دوەمیش فڕێ بدەی، هەر دێرەی یەك پێ بمێنێتەوە دیسان سەروای خۆی هەر
دەمێنێ

خۆی پڕ بە چنگ
لەتەختی سنگ

ئەم دێرە (مەنهووك[٢٥])ە، هەم مانای خۆی پاراستوە و هەم سەروایش. (چنگ-سنگ)
بوونەتە سەروای کۆتایی.

وا دەبێ شاعیر بێنای لەتەکانی لەسەر سێ سەروا دەکات بەڵام ئیقاعی سەروا و پێ بەیەکەوە
نەبن، واتە سەرواکان لە کۆتایی پێیەکانی یەکەم و دوەمەوە نەبن، بەڵکو ئەم دوو جۆرە ئیقاعەی
(پێ) و (سەروا) لەیەك جیا کرابنەوە. ئەحمەدی خانی هەرچەندە لە جۆری یەکەمی ئەم سەروا
سێیانەدا زۆر دێری داڕشتوە و بەزۆری لای ئەو دووبارە دەبێتەوە بەڵام بۆ (تنوع) لەمەیشدا نمونەی
هێناوە، وەکو:

سەیرا فەلەکان لنك تە گاڵەك
فەخرا مەلەکان ژ تەسلاڤەك [٣ : ١٧].

لەیەك جیاکردنەوەی سێ سەرواکە بەم جۆرەیە:

سەیرا / فەلەکان / لنك تە گاڵەك /
فەخرا / مەلەکان / ژ تە سلاڤەك /

ئەگەر سەرواکانی کۆتایی لابدرێن (لنك تەگاڵەك-ژ تە سلاڤەك)، ڕاستە سەروای دوەم جێی
پڕ دەکاتەوە (فەلەکان-مەلەکان)، پاش ئەوانیش سەروای سێیەم دێتە پێش (سەیرا-فەخرا)
بەڵام دابەشبوونی سێ سەرواکە لەگەڵ دابەشبوونی پێیەکانی کێش ناڕوا، بۆیە دوو ئیقاعەکە

---

[٢٥] دێری مەنهووك ئەو دێرەیە کە هەر لەتێکی دوو پێی فڕێ درابێ و یەك پێ مابێ. وشەکە مانای شەکەت
و داهێزراو دەگەیەنێ.

لێك دەترازێن ولەباتی ئەوەی بکەونە بزنەی یەك گرتنەوە دەکەونە پەیوەندی بەدوای یەکدا هاتن و تەنیا لەسەروای کۆتاییدا تێك دەکەنەوە. دابەشبوونی پێیەکانی دوو لەتەکە بەم جۆرەیە :

سەیرا فە | لەکان لێك | تە گاڤەك |
فەخرا مە | لەکان ژنە | سلاڤەك | [26]
- - ب | ب - ب - | ب - - |
مفعول | مفاعیل | فعولن |

ئەگەر لە سنووری پێیەکانەوە بڕوانینە سەروای دووەم و سێیەم ، هەستیان پێ ناکەین چونکە خزاونەتە ناو پێیەکانەوە.

وا دەبێ لەگەڵ سێ سەرواکە ڕێکەزێکی دەنگیی مۆسیقی لە ئاستێکی ئاسۆیی لەگەڵ وشەکانی سەروادا کاردەکات و پەیوەندییەکی بەیەك بەستنەوەی ئاسۆیی و ستوونی لە ڕووی ئاوازەکە لە نێوان وشەکان دادەمەزرێنێ ، وەکو ئەم دێرەی ئەحمەدی خانی :

دادارێ و دەولەت و دیانەت
سەردارێ و سەولەت و سیانەت [٣ : ٣٥].

لەم دێرەدا کە لەسەر سێ سەروا دامەزراوە و سەرواو پێیەکانی لەگەڵ یەکتر هاتوون ، جگە لەمەش لەسەر ئاستی ئاسۆیی پەیوەندی نێوان وشەکانی هەرلەتێکدا ، سەرباری ئەوەی سەروای یەکەم و دووەم یەك شتن ، وشەکانی هەرلەتێك بە پەیوەندییەکی تری دەنگیی ئاوازە بۆ یەکتر دەبەستنەوە کە هاوپەشییانە لە دەنگیی یەکەم (Alliteration). لەلەتی یەکەم هەموو وشەکان بە (د) و لەلەتی دووەمدا هەموویان بە (س)، دەست پێ دەکەن. لێرەدا کۆبوونەوەی هاوئەبزوێنی سەرەتا و یەکگرتنی ئیقاعی پێیەکان و سەروا ، جۆرە ئاوازێکی بەهێزی بەدێرەکە داوە.

٣- <u>بەپێی شوێنی ئاسۆیی وشەکانی سەروا لە کێشانی لەت یان دێرە شیعردا</u> :

سەروا بە پێی شوێنەکەی لە ئاستی ئاسۆیی دێرە شیعردا ، سێ جۆرە :

ا- <u>سەروای کۆتایی</u> : ئەو هاودەنگییەیە لە وشەکانی کۆتایی لەتە دێر یان دێر دێ و لەهەموو جۆرەکانی تری سەروا باوتر و زیاتر وشەی سەروا بەمەوە بەستراوەتەوە ئەگەر چی فرێزەر لای وایە (هاتنی سەروا لە کۆتایی دێر نەك سەرەتا ، تەنیا مەسەلەی لاساکردنەوەیە و بەس. ئەگەر نا سەروای ناوەوە دیاردەیەکی زۆر باو و کاریگەرە) [٦٣ : ٤٦٠]. سەروای کۆتایی مەسەلەی لاساکردنەوە نی وەك فرێزەر دەڵێ یان مەسەلەی هێزی شوێنەکە بێ، سەروا لەوێ دەگیرسێنەوە ،

---

[26] پێی دووەمی لەتی دووەم دەبێ بڕگەی کۆتایی درێژ بکرێتەوە. (تە-تا) چونکە مفاعیلن لەهیچ کاتێکدا فعول وکەت وەرناگرێ. هەر یەکێکیان وەردەگرێ.

سەرواى كۆتايى لە هەمووى باوترو كاريگەرترە.

ب- سەرواى ناوەوە : ئەوەيە وشەكانى ناوەوە (حەشوو) لە نێوان خۆياندا يان لەگەڵ وشەى كۆتاييدا هاوسەروابن. نموونەى ئەوەى لەگەڵ وشەى كۆتاييدا هاوسەروابن وەكو مەولەوى دەڵێ :

سابێم دەر دەى دەى پەى پەى ئەوەەى مەى
لەتايف مەردەم يەكسەر بكەر حەى[١٨٦ : ٣٩].

سەرواى ئەم دێرە لە وشەكانى (مەى-حەى)دايە ، ڕەوييەكەى (ى-y)ى نيمچە بزوێنە. سەرواى ناوەوە لە وشەكانى هاندان (دەى دەى) و بەردەوامى (پەى پەى)دايە. ئەم دوو وشەيە جگە لەوەى لەگەڵ وشەى سەرواى كۆتايى هاو سەروان ، لەنێوان خۆيشيان ڕيتم و ئاوازێكى زۆر بە هێزى دووبارەبوونەوەيان دروست كردوە كە لە سێ شوێندا سەر هەڵدەدا چونكە بە هاوڕيتمى و هاوشوێنييەكى لەبار دوو برگە دوو برگە دەكەونە جوولەى دووبارەبوونەوە :

(دەى دەى / پەى پەى / مەى مەى). پەككرتنى سەرواى دەرەوە (كۆتايى) و ناوەوە لێرە ، قووڵييەكى ترى بەمەداى ئاوازەيى شيعرەكە داوە كە لە داگەڕانەوەى دەنگى كۆتاييە بەردەوام سەرەتا يان بەردەوام بوونى سەرواى ناوەوەيە تا لەگەڵ كۆتايى لەتەكەى ترى خۆى لێك دەدا.

سەرواى ناوەوە ، هەر جۆرێ بێت ، ئاوازێكى ناوەكى دەخولقێنێ و بەهايەكى ئيستاتيكى و بگرە دەلالى زيادەكى بە دێرەكە دەدا. (سەروا بەگشتى لە كۆتايى دێڕەوە چاوەڕوان دەكرێ، ئەمە پێى دەگوترێ سەرواى دەرەوە. هەندێ شاعير بۆ دەوڵەمەند كردنى ئاوازەى دەنگوشەيەك دەخەنە ناو دێرەكە، لە ناوەڕاست يان نزيك ناوەڕاست كە هاوسەرواى وشەى كۆتايى بێ. ئەم جۆرە سەروايە كاريگەرى كرێدانى سەروا بە هێزتر دەكا. ئەگەر لە هەموو دێرەكان نەبێ، جەختێكى زۆرە بۆ سەر هەندێ دێرى مەبەست) [٤٧٦ : ٣٢].

وا دەبێ سەرواى ناوەوە كە لە چەند وشەيەكدا دەردەكەوێ ، سەربەخۆيێ و پەيوەندى سەروايى بە وشەى كۆتاييەوە نەبێ. سەفوەت دەڵێ :

ئەو سەركەشە ، پەرچەم ڕەشە ، ئەو چاوكەشە ، تاكەى؟
بۆ من بەڕەوا ، شەربەتى مەرگ و بە ڕەقيب مەى؟ [١٠٨ : ٩٥].

جگە لەسەرواى كۆتايى كە لە وشەكانى (كەى-مەى)دايە ، لەتى يەكەم سێ سەرواى ناوەوەى تێدا هاتوە. كەوتوونەتە كۆتايى دەستەواژەكانى (سەركەشە ، پەرچەم ڕەشە ، چاوكەشە). جگە لەسەروا ئەم وشانە ڕيتمى فۆنۆلۆجى ناهەنگێكى تايبەتى پێ بەخشيون چونكە هەموويان ناوەڵناوى لێكدراون (ناو+ناوەڵناو) وسەر و پەرچەم و چاويش كە بنەماى دروست كردنى وشەكانن پەيوەندى تناسبيان لەنێوانديە چونكە شوێنەكەيان لە لەشى ئادەميدا لەيەك نزيكە.

- هەر لەسەرواى ناوەوە وادەبێ هەموو پێیەکانى حەشوو هاوسەروابن ، جزیری دەڵێ :

من دى سەحەر شاهێ مەجەر لەبسى دبەر مەخموور بوو
ئەو دێم زەرى سوور موشنەرى یارەب پەرى یا حوور بوو [٥٨ : ٤٠٧]

لەم دێرەدا ، سەرواى کۆتایى لە وشەکانى (مەخموور ، حوور) دایە . (بوو) پاش سەروایە، سەرواى ناوەوەش لەهەردوو لەتدا ، لەگەڵ کۆتایى پێیەکان هاتوون ، سەرواى ناوەوەى لەتەکان لەگەڵ یەکترلەسەرواى کۆتایى جیان . لەلەتى یەکەم (سەحەر ، مەجەر ، دبەر) سەروایان هەڵگرتووە ولەلەتى دووەمدا (زەرى ، موشنەرى ، پەرى) سەروایان هەیە . دامەزراندنى سێ تەشکیلەى سەروا لەیەك دێرە شیعردا ، کە هەریەکەیان سیستەمى خۆى هەیە، وەستایى شاعیرەکە دەردەخا . سەرواى کۆتایى لە دوو وشە کە بەرامبەر دوو لەت دەوەستێ ، سەرواى ناوەوەى هەر لەتێك لە سێ وشەدا کە سێ بەرامبەر سێ دەوەستن جۆرە هاوشوێنى و تەرتیبێکى ئیقاعى تۆکمەى بە دێرەکە داوە .

وا دەبێ سەرواى کۆتایى و ناوەوە یەك بگرن و هەموو پێیە عەرووزییەکان لەسەرەتاى دێر (نەك هەر لەت) تا کۆتایى بەیەك سەروا بڕۆن . جزیری دەڵێ :

بەژنا شەپال ، دێمێ بخال ، ئیعراب و دال ، قەوسێ هیلال
نەقشێ جەلال ، جاما زەلال ، خەمرا حەلال ، سوحبەت بحال [٥٨ : ٣٢٢]

وەك ئاشکرایە ، لەم دێرەدا کە (٨) پێیە و بەسەر دوو لەتى وەکو یەك (٤) پێیدا دابەش بوە ، هەر هەشت پێى یەك سەروایان تێدایە (-ال) . ئەم دەسەڵاتە بەسەر سەروادا ، توانایەکى فەرهەنگى و عەرووزى زۆرى دەوێ جگە لە بەهرەى شاعیرێتى. ئەوەى لەم دێرە شیعرەدا سەرنج ڕادەکێشێ وشەى سەرواى کۆتایى لەتى یەکەم لە سنوورى سەروادا لەگەڵ وشەکانى سەرواى ناوەوەى لەتى دووەم یەك دەگرنەوە (هیلال ، جەلال ، زەلال ، حەلال) کە هەموویان لە دەنگەکانى (لال) یەك دەگرنەوە ، بە پێچەوانەى ئەمەوە وشەى سەرواى لەتى دووەم لەگەڵ وشەکانى سەرواى ناوەوەى لەتى یەکەم لە سنوورى سەروادا لەیەك نزیك دەبنەوە کە تەنیا (ال)ە. (حال ، شەپال ، خال ، دال) . ئەم لێك تێپەڕاندنەى سەرواى کۆتایى لەتى یەکەم لەگەڵ سەرواى ناوەوەى دووەم و سەرواى کۆتایى لەتى دووەم لەگەڵ سەرواى ناوەوەى لەتى یەکەم جۆرە رایەڵەیەکى لێك ئاڵەپەڕەى بە دێرەکە داوە کە وەستایانە خراوەتە پەنا سنوورى سەرواوە .

جـ- سەرواى سەرەتا : لەم جۆرە سەروایە پەیوەندى بەیەکەم وشەى لەت یان دێرە شیعرەوە هەیە . ئەو هاوئەنگییەى بۆ بەهێز کردنى مۆسیقیەتى شیعر بەکاردێ دەخرێتە سەر یەکەم وشەى لەت یان دێرە شیعر . ئەمە بە دوو جۆر هاتوە :

• یان ئەوەتە وشەکانى سەرەتاى لەت یان دێر هاوسەروا دەبن (هاوبەشى دەنگى دەکەوێتە

دواوە وەكو هەموو سەروايەكی تر). خانی دەڵێ :

ئەعلابێ دكەت بقەهری ئەدنا
ئەدنابێ دكەت بلوتفێ ئەعلا [٣ : ٢٧].

وشەكانی سەرەتا (ئەعلا-ئەدنا) هاوسەروان، ڕەویان (ا)یە. گۆڕینی جێگای ئەعلا و ئەدنا لە لەتی یەكەم و دووەم (ئەعلا ئەدنا) كە پێچەوانەی یەكترن بەهێزی جووت وشەی دژیەكی (تەهرلوتف) ئەم گۆڕانە دێنە دی. جوولەی هەڵكشان و داكشانی دەلالەتی دژیەك جۆرە ئیقاعێكی پتەوو جوولانەوەیەكی درامی بە دێرە شیعرەكە داوە. دوو جوولانەوەی تەریب سەرەتایان دوو وشەی دژیەكەو كۆتاییان بە پێچەوانەی سەرەتا دێتەوە. ئەم دێرە ئاوازەكەی بە هونەرێكی تریش قووڵ بۆتەوە، دەنگی سەرەتا و كۆتایی هەرلەتێك، سەرەڕای دژیەكی وشەكان، وەكو یەك وایە، ئەم وەك یەكیی سەرەتا و كۆتاییە لەهەمان كاتدا لە ئاستی لەتدا لە دووری وشە یەكەمەكان چەقی بەستوە كە هەردووكیان بە (ا) دەست پێ دەكەن و بە (ا) كۆتاییان دێ، بەلام لەسەرەتا هەمزەو لە كۆتایی مەددەیە.

• یان ئەوەتە وشەكانی سەرەتای لەت یان دێر دەنگی سەرەتایان یەك دەبێ، ئەم دیاردەیە لە هاونەبزوێنی (alliteration)ی ئینگلیزی خۆی دەدۆزێتەوە. ئیبراهیم ئەحمەدی هۆنراوەیەكی دوورو درێژی هەیە. هەموو دەنگەكانی ئەلف وبێی كردوە بەسەرەتاو بۆ هەر دەنگێ كۆمەڵێ دێری نووسیوە كە هەموویان بە یەك دەنگ دەست پێ دەكەن. شیعرەكە پارچەی (ا)ی (١١) دێرە و ئەوانەی تر ژمارەی دێرەكانیان بەم جۆرەیە (ب=١٠، پ=١٠، ت=٧، ج=٩، چ=٩، خ=٨ ... هتد). نموونەیەك بۆ سەروای سەرەتای (ج) لەم هۆنراوەیەدا :

جێ ڕم بكەوە جا بیچەقێنە　　　بیر لە قسە كەوە جا بیدركێنە
جەرگ كەنەبوو سپەلاك چییە　　　غیرەت پێویستە چەك شتێك نییە
جۆ بە دیوارا هەڵدەگەڕێنێ　　　كڵاوی بابا عەییار دەفڕێنێ [٢٦ : ٦٦].

ئەم پارچەیە (٩) دێرە و هەموو دێرەكان وەكو ئەم سێ دێرەیە بە دەنگی (ج) دەست پێ دەكەن. ئەم هۆنراوەیە لەئەسڵدا مەسنەوییە، واتە هەر دوو لەتی لەسەر سەروایەكی كۆتایی دەڕوا و سەروای دێرەكان دەگۆڕێن. لەوەی هەموو دێرەكان بەیەكەوە دەبەستێتەوە (جگە لە كێش) لێرەدا سەروای سەرەتایە. ئەم دەنگە هاوبەشەی سەرەتا (ج) وەكو داوێك سەراپای دێرەكانی هەر پارچەیەك بەیەكەوە گرێ دەدا.

ئەم جۆرە سەروایە لە سریانیشدا هەیە، (لە جۆرەكانی مەداریش سروودێك پێی دەگوترێ السوكیث - لە شێوەی گفتوگۆدایە، بەكڵێسە حەوتی دەهۆنرێتەوە و زۆربەی لەسەر ئەبجەد دادەڕێ وەكو سۆكیی نێوان مەریەمی پاكیزە و جبرەئیلی فریشتە یان پاكیزە و مەجووسی، یان ئیبراهیم و

قوربانییەکەی) [٢٦٨ : ٢٥]. بەکارهێنانی یەك دەنگ (نیب) لەسەرەتای هەموو دێڕێکی هەر پارچەیەك و ڕەچاوکردنی تسلسلی ئەبجەدی لەپارچەکان لەسریانیدا زۆر هاتووە. وەکو ئەم پارچەیەی مار ئەفرام کە هەموو دێڕەکانی بە (د) دەست پێ دەکەن.

دا وێهو رعیانێ
دا مێو لایلانا
دسنق بخول یومین
دلستمنیه شقیا
دلیلای دنو دێلاخ [٢٦٨ : ٢٠](٢٧).

لەم پارچە شیعرەدا، سەروای کۆتایی پەیڕەو نەکراوە. ئەوە نەبێ لەتی (١) و (٢) ڕەویان یەکە (ن) و لەتی (٢) و (٤) یش ڕەویان (١)یە. کەچی هەموو لەتەکان بە دەنگی (د) دەستیان پێکردووە. ئەوەی سەرنج ڕادەکێشێ دوا لەت لە سێ وشە پێك هاتووە. سەروای سەرەتای پارچەکە لە سەرەتای هەموو وشەکان دووبارە بۆتەوە. ئەمە دا خستنێکی سەروای سەرەتایە کە تا دوا وشەی دوا لەت کشاوە.

لە ئاستی لەت و دێڕیان لەئاستی هۆنراوەدا، ئەو هۆنراوانەی کەیەکەم دەنگیان وەکو یەکە واتە یەکەم دەنگی وشەی یەکەمی لەتە دێڕی یەکەم، دەشێ هەموو بەیەکەوە لەیەك خانەدا پۆلێن بکرێن، ئەم پێکچوونی دەنگی سەرەتایە. لە کوردیدا، بۆ ڕێکخستن و پۆلێن کردنی هۆنراوەی مەسنەوی لە دو توێی دیوانەکاندا سوودی لێ وەرگیراوە. چونکە هۆنراوەی مەسنەوی یەکێتی سەروایان تێدا نییە تا بەپێی سەروای هۆنراوەکە پۆلێن بکرێن. ئیدی یەکەم دەنگی هۆنراوە لەو جۆرە دیوانانەدا کراوە بە بنچینەی پۆلێن کردن وەکو دیوانی مەولەوی [١٨٦] و دیوانی سەیدی [١١١] و دیوانی بێسارانی [٣٧].

دوو: لایەنی دەنگ لە ئاراستەی ئاسۆیی سەروادا:

١- پەیڵی دوا دەنگی سەروا: دوا دەنگی سەروا لە ڕووی پەیوەندی بە وشەی سەروا یان بەشێکی ڕەسەنە لە بنیاتی وشەکەدا، جا چ سادە بێ و چ ناسادە، یان زیادەیەکە و پێویستیەکی ڕێزمانی هێناویە و لکاندوویە بە کۆتایی وشەکەوە و ڕەوی بەرەو پێشەوە پاڵداوە و شوێنی هەرە

(٢٧) مانای ئەم چەند دێڕە بە کوردی:
هەزرمان ئەبە
وەکو درەخت وایە
دەیەوێ هەموو ڕۆژێ
بەئاودان خزمەتی بکرێ
کەم کەس سوپاسگوزاری تۆن

دواوەی بۆ خۆی داگرتووە. بەمەوە بەشێکی زۆری هێزی ڕەوی بۆ خۆی بردووە. لەم ڕووەوە سەروا دەکرێ بە دوو بەش :

أ- ئەو سەروایەی کۆتایی بە ڕەوی دێ و ڕەوییەکە کۆتایی دێڕ دەگرێ . نالی دەڵێ :

وەك قەفەس ئەم حوجرە كون تێیە کەوا گرتوومە ناو
تارو پوودی عەنکەبووتی زۆرە لێی کردووم بە داو[٢٠٩ : ١٤٥] .

ئەم دوو لەتە وشەی سەروایان بریتییە لە (ناو ، داو) کە جگە لەوەی لەسەر یەك کێشن ، کۆتاییان بەڕەوی هاتوە (و-w) . لەم جۆرەدا نابێ پاش سەروا هەبێ، چونکە پاش سەروا شوێنی کۆتایی دێڕ لە وشەی سەروا و ڕەوی دەسێنێ و دیسان نرخی ڕەوی لە ڕووی ئیقاعی کۆتاییەوە کەم دەبێتەوە. لێرەدا (ڕەوی) دەوری بنچینەیی خۆی دەبینێ کە ڕاگرتنی لەنگەری کۆتایی دێڕو بەیەکەوە گرێدانی هەموو دێڕەکانە بە داوێکی وەهمییەوە.

ب- ئەو سەروایەی کۆتایی بەڕەوی نایە ، یان پاش ڕەوی هەیە یان پاش سەروای هەیە یان پاش ڕەوی و پاش سەروای هەیە. - ئەو سەروایەی جگە لە دەنگی ڕەوی پاش ڕەوی هەیە وەکو نالی دەڵێ :

شەوهات و ئەمن مەستی خەیاڵاتی کەسێکم
مەشغوولی نەفەس گرتنی مشکین نەفەسێکم[٢٠٩ : ٧٧] .

وشەکانی سەروا (کەسێکم ، نەفەسێکم)ن . دەنگەکانی سەروا بریتیین لە (-ەس) و (س) ڕەوییە . (ێکم) بریتییە لە پاش ڕەوی چونکە لە ئەسلی وشەکانی سەروادا نییە. پێویستی ڕێزمانی و واتاسازی هێناویە . ئەم پاش ڕەوییە لە دوو مۆرفیمی (ێك ، م) دروست بوە . لەم جۆرە سەروایەدا ڕەوی لە ڕووی کاریگەرییەوە نرخی کەم دەبێتەوە و دوا دەنگی پاش ڕەوی جێگای دەگرێتەوە.

- وا دەبێ لە باتی پاش ڕەوی ، پاش سەروا جێگای بە ڕەوی لەق کردبێ و ئەگەرچی لە هەموو دێڕەکانیش وەکو خۆی دووبارە دەبێتەوە بەلام دیسان گرنگیی و چاو بەلای دوا دەنگی دێڕەکەدا دەچن کە دوا دەنگی پاش سەروای دووبارەبووەوەیە. هەر لەم جۆرەدا ، وا دەبێ ڕەوی بە دوو قۆناغ بەرەو پێشەوە تەکان دەدا و لە شوێنی ڕەسەنی خۆی دوور دەکەوێتەوە ، ئەو کاتەی پاش سەروا و پاش ڕەوی هەبێ : نالی دەڵێ :

ئەللا ئەللا کەچ عەقڵ و چ کەماڵێکی هەیە
لەگەڵ ئەو عەقڵ و کەماڵە چ جەماڵێکی هەیە[٢٠٩ : ١١٢] .

لەم دێڕەدا ، (هەیە) پاش سەروایە . (کەماڵێکی ، جەماڵێکی) وشەی سەروان . وشە ئەسڵییەکان بریتین لە (کەماڵ ، جەماڵ) ، واتە (-ەماڵ) چەپکە دەنگی سەروایە کە بەسەر دوو

برگەدا دابەش بوە ، (ل) ڕەوییە . وشەکانی سەروا پاش ڕەوییان هاتۆتە سەر (ێکی) کە لە دوو مۆرفیم پێکهاتوە (ێك ، ی) . لێرەدا دیارە ڕەوی دوو قۆناغ شوێنی خۆی گواستۆتەوە ، جارێکیان لەگەڵ وشەی سەروادا جێگای کۆتاییان بە پاش سەروا داوە ، جارێکی تریش خۆی پاش ڕەوی قبوول کردوە و کۆتایی وشەکەی بەو بەخشیوە ، بەمەوە دوو جار لە ئەرکی ئیقاعی کەم بۆتەوە وەك دوا دەنگی دێرە شیعر.

٢- بەپێی ھەوداى دەنگەکانی سەروا : بەپێی ژمارەی ئەو دەنگو برگانەی لە کۆتاییدا وەکو سەروا دووبارە دەبنەوە ، دەتوانین بەگشتی سێ جۆر سەروا دەست نیشان بکەین :

أ- سەروای لاواز : ئەوەیە تەنیا لەیەك بزوێنی بێهێز دروست بووبێ ، لەبەر ئەوەی بزوێنی کورت و بێهێز بەتەنیا باری سەروای پێ راناگیرێ ، ئەم جۆرە سەروایە بە یەکێ لە کەم و کورتییەکانی سەروا داندراوە . بۆ نموونە جزیری دەڵێ:

شێوەیی دلبەری بزان سوننەتە شێوە عیشوە فەرز
هەردو ئەزەر کوین فیران واجبە یەك گرشمە فەرز[٥٨ : ٥٨٨](٢٨).

(فەرز) پاش سەروایە ، (عیشوە ، گریشمە) وشەی سەروان ، وشەکانی تری سەروای هەمان هۆنراوە ئەمانەن (سەجدە ، فەرزە ، تەوبە ، ڕەقسە ، قیبلە ، شەهدە ، عومرە) ئەو دەنگەی لە کۆتایی ئەم وشانەدا دووبارە دەبێتەوە بۆ دروست کردنی سەروا تەنها دەنگی (ە) یە ، ئەمە بزوێنێکی کورتە و سەروای پێ هەڵناگیرێ، بۆیە ئەم جۆرە سەروایە بە (لاواز) حسێب دەکرێ لە فەرەنسیدا ئەم جۆرە سەروایە پێی دەگوترێ défectueuse - عەیبدار ، جا چ لەم جۆرە لاوازەی کوردی بێت و چ ڕەوییان جیابێ یان هەر عەیبێکی تری هەبێ .

ب- سەروای ئاسایی : ئەوەیە دەنگەکانی دواوەی وشەکانی سەروا توانای ڕاگرتنی لەنگەری سەروایان هەبێ . جا چ بزوێنێکی درێژبێ و چ بزوێنێك (کورت یا درێژ) و نەبزوێنێك بێ. ئەم جۆرە سەروایە لە ئینگلیزیدا پێی دەگوترێ (single) و لەفەرەنسیدا پێی دەگوترێ (suffisante) . نموونەی ئەم جۆرە سەروایە وەکو حەمدی دەڵێ :

قەت مەکە شەکوە لە ڕەفتاری کەجی ئەفلاکی پیر
مەنزیلی دوورە هەدەف هەر کورت ئەهێنێ دیارەتیر[٦ : ٢٢٩] .

وشەکانی سەروا (پیر ، تیر) هەریەکە یەك برگەو دەنگەکانی سەروا دوانن ، بزوێن و نەبزوێنی دواوەی (-cv) . لەکوردیدا بزوێنی درێژ بەتەنیا دەتوانێ سەنگی سەروا ڕابگرێ ، ئەگەر چی لە

---

(٢٨) هەژار ، سێ لاپەرە پێش ئەم هۆنراوەیە ، لە (سەرنجێکی هەژارانە)دا لەم هۆنراوانە بەھۆی جزیری ئالۆزانی جونکە جزیری قافیەی زەدەداری نەبوە ، لەگەڵیش وەوتی شیعردا کەمتر شاعیر کەمبونێ [٥٨ : ٥٨٥] . جزیری کە وەستاو شارەزایەکی بێ هەڵە لە داڕشتنی سەروادا ، بەسەروای لاوازی وەکو ئەمە ڕازی نابێ .

ئینگلیزیدا (لیچ) کە لێکدانەوەی بڕگەیی بۆ سەروا دەکا ئەو شیمانەیە (احتمال) دادەنێ کە سەروا تەنیا لە بزوێنی بەهێز پێک بێ. لەهەر شەش حاڵەتەکەی تر کە (cvc) بڕگە بەهێزەکە هەڵدەگرێ تەنیا تەمەیانی (cv-) بە سەروا ناو براوە [٦٦ : ٨٩]. ئەم جۆرە سەروایەی کە لە یەک بڕگە پێک دێ و کۆتایی بە تەبزوێن دێ (بڕگەیی داخراو). لە زمانی فەرەنسی و ئەسپانی، بگرە لە کۆنالە ئینگلیزیش، بەسەروای (نێرینە masculines) ناو دەبرێ لە لایەکی تریشەوە، لە زۆربەی زمانە ئەوروپییەکان سەروا بە دوا بڕگەی بەهێز دیار دەکرێ. جا ئەگەر دوا بڕگەی بەهێز کەوتبوە کۆتایی، بەتەنیا سەروا دروست دەکات. ئەگەر بڕگەیەکی تری بێ هێزی بەدوادا هاتبوو، لەبەر ئەوەی بڕگە بێ هێزەکە سەروای پێ دروست ناکرێ، بەهەردوو بڕگە ئینجا سەروای ئاسایی پێک دێنن. ئەمە لەئینگلیزیدا پێی دەگوترێ دوو بڕگەیی (double). لە کۆنیشدا هەر لە ئینگلیزی و ئێستایش لەفەرەنسی و ئەسپانی پێی دەگوترێ سەروای (مێینە - feminines) چونکە بڕگەی بێ هێزی کۆتایی بە بزوێنی (e)ی نیشانەی مێیینەی لاتینی دروست بوە. لەکوردیدا ئەگەر بڕگەی کۆتایی بڕگەیەکی کراوەی بزوێن کورت بوو وەکو لە جۆری یەکەم دیمان دەبێ بڕگەی پێشەوەی لەگەڵدا بێ ئەوسا بە هەردووکیان سەروای ئاسایی پێک دێنن وەکو مەولەوی دەڵێ:

ڕە خارو خاشاك موژەی چەسپیدە

سەد بەستەن نەدور سەرچەمەی دیدە [١٨٦ : ١٥٦].

وشەکانی سەروا بریتین لە (چەسپیدە، دیدە)، دەنگەکانی سەروا دوو بڕگەیان داگرتوە (پیـ/دە)، (دیـ/دە). بزوێنی کۆتایی کورتە (ە) بەسەروا ناشێ، بۆیە بڕگەی پێشتر کە کراوەیە و بزوێنەکەی درێژە حسێبی بۆ کراوە، بە هەردوو بڕگە ئینجا سەروایەکی ئاسایی دروست بوە.

ج- سەروای زێدەبار: ئەوەیە کە لە ڕادەی پێویستی خۆی دەنگی زیادەی تێدا ڕەچاو بکرێ لە ئینگلیزیدا ئەم جۆرە سەروایە لە سێ بڕگە پێک دێ و پێی دەگوترێ (سەروای سیانە triple rhyme) وجاری وا هەیە لە سێ بڕگەیش تێدەپەڕێ. لە عەرەبیدا ئەم پەیڕەو کردنە بە (لزوم مالایلزم) ناو براوە و هەندێ جاریش بە (اعنات) ئەم (اعنات)ە لەفارسیدا زیاتر چەسپاوە و لە لێکۆڵینەوەکانی سەرواناسیدا لە زاراوەی (لزوم مالایلزم) زیاتر بەکاردێ. لەفەرەنسیدا ئەم جۆرە سەروایە دەگوترێ سەروای (دەوڵەمەند riches). لەکوردیدا وەکو حەمدی لە هۆنراوەیەکدا دەڵێ:

قەومی کوردن ئەم گرۆهە، ئەی ڕەفیقان، یا مەلەك ؟

لەرزە کەبیە ئاسمان یا بۆتە فەرشی ئەرز فەلەك ؟ [٦ : ٢٧١].

وشەکانی سەروای ئەم دوولەتە و هەموو دێڕەکانی هۆنراوەکە ئەمانەن: (مەلەك، فەلەك، کەلەك، بەلەك، دەلەك، ڕەلەك). لەم وشانەدا کە کۆتاییان بە نەبزوێنی (ك) هاتوە، تەنیا بزوێنی پێشەوەی لەگەڵدا بێ، یا کورتیش بێ، (ەك) بەسە بۆ دروست کردنی سەروای ئاسایی.

ئیدی ئەوەی تر (دڵ) کە لە هەموو وشەکاندا دووبارە بۆتەوە زیادەبارە بەسەر سەرەوای هۆنراوەکەوە. ئەگەر چی ئەمە سەرواکەی دەوڵەمەند کردوە بەڵام بارگرانییە بەسەر شاعیرەوە. هەر لەم جۆرەدا، وا دەبێ دەنگەکانی سەروا لە یەك بڕگەوە بگەن بە چوار بڕگە. ئەم زۆرییەی دەنگەکانی سەروا زیاتر لە مەسنەوی دێ کە پشووی کورتە و بە زۆریش دەکەونە قالبی ڕەگەزدۆزییەوە. بۆ نموونە مەولەوی لە دێرە شیعرێکدا دەڵێ:

یانەی دڵ وە فەیزڕای مەولاناوا
تەوار تەڕلان لان مەولاناوا [١٨٦ : ٧٤](٢٩).

هەر دوو وشەی سەروا لە شێوەدا یەکن (مەولاناوا)، واتە ڕەگەزدۆزین. ئەم دەستە دەنگە لە چوار بڕگە پێك هاتوە (مەو-لا-نا-وا)، بەڵام دابەشبوونی فۆنۆلۆجییان جیایە، یەکەم دوو وشەیە (مەولا، ناوا)، دووەم یەك وشەی لێکدراوە (مەولاناوا). لە لەتی دووەمدا جگە لەوەی (تەوار) و (تەڕلان) بە هاونەبزوێنی سەرەتا بەیەکەوە بەستراون، (تەڕلان) لە هەمان کاتدا بە (لان)ەوە بەستراوەتەوە چونکە وشەی دووەم وەکو دووبارە بوونەوەی بەشی دووەمی وشەی یەکەمە، ئەمە جۆرێکی تری سەروایە. لە هەمان کاتدا هەموو وشەکانی لەتی دووەم بزوێنی (ا) یان تێدا دووبارە بۆتەوە کە بزوێنێکی بەهێزە، واتە هاوبزوێنی assonance- ی یەکترن.

٢- <u>بەپێی جۆری دەنگەکانی وشەی سەروا</u>: بەپێی جۆری دەنگەکانی وشەی سەروا و چۆنیەتی ڕیزبوونیان شەش جۆرە سەروا هەن:

أ- نیمچە سەروا (half-rhyme): بریتییە لە هاوبەشی وشەکانی سەروا لە دوا دەنگی نەبزوێنی دوا بڕگەی بەهێزی داخراوی وشە، بێ ئەوەی بزوێنەکەیان وەکو یەك وا بێ [٥٠٢ : ٢٠١] ئەمە جۆرێکە لە کۆنسۆنانس -consonance- کە بڕگەکانی سەروا پەراوێزی دواوەیان یەکەو چەقیان جیایە. ئەم جۆرە سەروایە بە زۆر ناوی تر ناسراوە وەکو (approximate-، embryonic-، imperfect-، near-، para- ، slant-). ئەمە لە شیعری ئایسلاندی و ئێرلەندی و وێلزی باوی هەبوە. هنری فۆگان یەکەم کەسە لە ئینگلیزی بەکاری هێناوە، بەڵام بە فراوانی و بەرێکی تا، تا سەردەمی هۆپکنز و بیتس لەو ساوە بڕەوی سەندو شاعیری وەکو وولفرید ئۆین و ت.س. ئیلیۆت و ئیمیلی دکنسن و ئۆدن بەکاریان هێناوە. نموونەی ئەم سەروایە وەکو pair-poer/step-up) [٥٠٢ : ٢٠١]. ئەم جۆرە سەروایە لە کوردیدا، وەکو سەروای کۆتایی نەهاتوە،

---

(٢٩) لە دیوانەکەدا، لەلەتی دووەمدا مەولاناوا لەناو کەوانە دایە و بەم جۆرە نووسراوە (مەولان ئاوا)، بەڵام لەبەر ئەوەی بۆ سووکی (ئ) دەسڕێ، وەکو سەدەها وشەی تر، دەمێنێتەوە (مەولاناوا) و ئەمەش لەگەڵ وشەکانی کۆتایی لەتی یەکەمەوە ڕەگەزدۆزی باشتر دروست دەکات بۆیە وام نووسیوە. مانای هەندێ لە وشەکان بەم جۆرەیە: یانە=خانە (ماڵ)، ڕا=ڕێگا، مەولا=خودا، ئاوا=سەراغەدەر، تەوار=بازی ملییتە، تەڕلان=چابوك و چالاك، لان=هێلانە، مەولاناوا=ناوی دێیەکە.

ئەگەرچی وا لە شاعیرێ ڕوویدا بە پێی یاسا تەقلیدییەکانی سەرواناسی بەکەم وکورتی دابنرێ ، بەلام دەشێ وەکو سەروای ناوەوە (کۆنسۆنانس) لەناو دێرە شیعرێدا بۆ جاڕ وشەی سەروای کۆتایی بگرنەوە یان نا . وەکو نالی دەڵێ :

دەمگوت دوچاوی خومە ئەگەر بەکرە جۆیی ئەشك

نەیوایەلێل و بێ سەمەرو گەرم و سوێر و سوور[٢٠٩ : ١٤١].

نیمچە سەروای ناوەوە لە وشەکانی (سەمەر ، سوێر ، سوور)دایە کە لە بڕگەکانی (مەر ، سوێر ، سوور) سەروایان دروست کردووە و پەراوێزی کۆتاییان یەکسانە و بزوێنییان جیایە . لەفارسیدا نموونەی ئەم جۆرە سەروایە هەر بەسەروای ناوەوە هاتووە ، وەکو مەولانا دەڵێ :

چون بنوشم قدح راح مروح زكفش

رخت زهد وورع از صومعه پس برچینم[٤٠١ : ١٠٤].

(قدح ، راح ، مروح) هەموویان تەنیا لەیەك دەنگی نەبزوێن هاوبەشن کە دوا پەراوێزی بڕگەی کۆتایییە و بزوێنی بڕگەکان جیایە.

ب- بڕگەی سەروایانە - pararhyme ، بەو سەروایە دەگوترێ کە بڕگەی هاو جۆری وشە سەرواداڕەکان (cvc) بێ و هەردوو پەراوێز یەك بن و جەق (بزوێن) جیا بێ. لە ئینگلیزیدا وەکو (sound - send) ، (groat - great) [٤٦٦ : ٨٩] ، لەکوردیدا وەکو نالی دەڵێ :

ئەو غاری یارە ئێستە پڕ لەغبارە یانەخۆ

هەر غاری یارە ، یا بووتە غاری مار و موور[٢٠٩ : ١٤٤].

ئەم جۆرە سەروایە لە (مار ، موور)دایە ، کە تەنیا بزوێنییان جیایە .

ج- سەروای ئاوەژوو reverse rhyme ، ئەوەیە کە ئەو بڕگانەی دەبن بە سەروا لەباتی بزوێن و پەراوێزی دواوەیان ، بزوێن و پەراوێزی پێشەوەیان وەکو یەك دەبێ. لە ئینگلیزیدا وشەکانی (send ، sell) ئەم سەروایەیان تێدایە. لە کوردیدا ئەم جۆرە سەروایە لە کۆتایی نایە، لەسەرەتا و ناوەڕاست دەست دەکەوێ، وەکو وشەی (جار ، جام) یان (کەم - کەف) بۆیە ئاوەژووی پێ دەگوترێ چونکە لەباتی ئەوەی بزوێنەکە پەراوێزی دواوە لەگەڵ خۆی بخاتە پەیوەندی لێکچوون و سەرواداریەوە کە ئاراستەیەکی ئاساییە، پەراوێزی پێشەوە ڕادەکێشێ ، ئەمە وەکو گەڕانەوەیەك دەکەوێتەوە بەرچاو چونکە بنچینەی بڕگە بزوێنەکەیە C V C . نالی دەڵێ :

ڕۆژبوو گۆیمان لەبەر لەنهار و جۆگە و هاژە هاژ

شەو نییە خەومان لەبەر قرژاڵ و بۆق وزاوە زاو[٢٠٩ : ١٤٦].

(قرژاڵ و ژاوەژاو) ئەم جۆرە سەروایە دەیانگرێتەوە . برگەکانی کۆتاییان ئەمانەن (ژاڵ ، ژاو) کە لە هەردووکیاندا بزوێن و بەراوێزی یەکەم وەکو یەکە و بەراوێزی کۆتایی جیایە .

. ب- سەروای پاژەیی (partial) : ئەم جۆرە سەروایە ، لەو وشانەدا دێتە دی کە برگەی کۆتاییان بێ هێز بێ و برگەی پێش کۆتاییان بەهێز بێ ، جا بۆ ئەوەی سەرواکە تەواو بێ دەبێ هەردوو برگەی دواوە حیسابیان بۆ بکرێ . لە زمانە ئەورووپییەکاندا (ئینگلیزی ، فەرەنسی ، ئەسپانی ..) لەم جۆرە سەروایە لە پاش بزوێنی برگە بەهێزەکەوە دەبێ هەموو فۆنیمەکان وەکو یەك بن و ئەوە سەروای تەواوە ، بەلام جاری وا هەیە بەتایبەتی لە زمانی ئەسپانیدا پاش بزوێنی برگە بەهێزەکە نەبزوێنێك لە هەردوو وشەدا جیا بێ ، ئەوەیە سەروای پاژەیی ، وەکو ئەم جووت وشە ئەسپانییانە (sicnes - eres) لەم چوارینەیەدا :

Madre del alma mia
que viejecite eres
ya los ochenta anos
pesan sabre tus sienes
Salvador Rueda [٢٣ : ٤٨٦]

لەنێوان هەردوو بزوێنی کۆتایی نەبزوێنێك گۆڕاوە لەیەکەم (r) و لەدووەم (n)ە. یان لە وشەکانی (elemento - cuerpo) لەم دوو وشەیەدا ،لە نێوان دوو بزوێنی کۆتاییدا دوو نەبزوێن هەن و گۆڕاون، لەیەکەمیان (rp) و لە دووەمیان (nt). ئەمە لە کوردی و عەرەبیدا لەو کاتەدا دەردەکەوێ کە (ا)ی تەئسیس هەبێ، ئیدی دەنگی دوای ئەو (دەخیل) پەیڕەوکردنی واجیب نییە.

هـ- سەروای کراوە : ئەوەیە کۆتایی بە برگەی کراوە هاتبێ . ئەمە دوو جۆرە :

- وا دەبێ بزوێنی کۆتایی کورت بێ ئەو حاڵە دەبێ جگە لەبرگەی کۆتایی برگەی پێش کۆتاییش دەوری هاویەشیی لە ڕۆنانی سەروادا ببینێ ، وەکو نالی دەڵێ:

سەراپای گوارە زەردێ ترس و لەرزە .
دڵێی عاسێ بوە لەو جێگە بەرزە [٢٠٩ : ٩٦].

دوا برگەی وشەکانی سەروا کورت و کراوەن (زە) ، بۆیە دوو برگە دەوری سەروایان دیوە (لەر- زە ، بەر-زە) .

- وا دەبێ بزوێنی کۆتایی درێژ بێ و ئەمە بەتەنیا سەرواکە دادەڕێژێ ، حەمدی دەڵێ :

کێ هیلالی دیوە شەو بێ ، ماهی نەخشەب بێ بەگز
تیفلی چاوی یار ئەکا یاری بە سەر کوڵم و برۆ [٦ : ٣٢٥].

و- سەروای داخراو : ئەوەیە برگەی کۆتایی بەنەبزوێن دوایی هاتبێ ، واتە دوا بەراوێزی

مەغریبی خانی دەڵێ :

خوەش ڕەنگی ئەدا گیایێ سوز گوڵ

خوەش دەنگی ئەدا نەوایێ بولبول [٢ : ٨] .

٤- بەپێی دەنگەکانی پێش ڕەوی : ئەو دەنگانەی جگە لە ڕەوی حیسابی سەروایان بۆ دەکرێ ئەگەر ڕەوی نەبزوێن بێ وادەبێ بزوێنی پێشەوە درێژ بێ یان کورت، وا دەبێ نەبزوێنێکی لە پێش بێ و پێش ئەویان بزوێن هەبێ ، هەروەکو وا دەبێ سەروا دوو برگە بێ و برگەی پێشەوە بزوێنەکەی (١) بێ . بەم بۆچوونە سەروا دەکرێتە چوار بەش :

أ- سەروای موردەف : ئەگەر پێش ڕەوی نەبزوێن ، بزوێنێکی درێژ (ا ، ی ، وو ، ۆ) هەبوو ، وەکو خانی دەڵێ :

ئیرۆ مەپەیمست کو خەڵ دگەڵ میر

تێکدا ب تەمبایی چوونە نێچیر [٢ : ١٣٥] .

ب- سەروای موسەمەت (مصمت) : ئەوەیە کە ڕەوی نەبزوێن بێ و پێش ئەویش ڕاستەوخۆ نەبزوێن هاتبێ [٢٧٢ : ٤٢] ، وەکو وشەی (دەشت ، بەرد ، خەست) خانی دەڵێ :

پێرێتە ، سەما و سازو گۆڤەند

شیرین وشەکەر لەب وشەکەر خەند [٢ : ٨٥] .

جگە لە نەبزوێنی کۆتایی (د) ، یەکسەر نەبزوێنی پێش ئەویش وەکو یەك هاتوە (ن) .

ج- سەروای موئەسسەس : ئەوەیە سەروا لەسەر دوو برگە دامەزرابێ ، برگەی پێش کۆتایی بزوێنەکەی (ا) بێ (الف التاسیس) . دەبێ تا کۆتایی پەیڕەو بکرێ و نابێ بە بزوێنی درێژی تر بگۆڕێ ، وەکو ، خانی دەڵێ:

شەقلول قەمەرانە یەك ئیشارەت

زاغول بەسەرانە یەك عیبارەت [٢ : ١٧] .

وشەکانی سەروا (ئیشارەت ، عیبارەت) ، دوو برگەیان بەر سەروا دەکەوێ (شا-رەت ، بارەت) ، لەهەردوو کیاندا بزوێنی برگەی پێشەوە (ا) یە . دەنگی نەبزوێنی نێوان ئەلف و ڕەوی کە لێرەدا (ر) یە . دەشێ گۆڕانی بەسەردا بێ ، بەمەوە لەسەروای هاژەیی ئەسپانی نزیك دەبێتەوە .

د- سەروای ڕووت (مجرد) : ئەوەیە نە ریدفی هەبێ و نە تەئسیس ، وەکو مەولەوی دەڵێ:

ئای بێ وەفا ولم من ڕاحەت وەش ڕەنگ

تۆ دڵتەنگ، بێ ڕەنگ، ئەسای سەرسەنگ [١٨٦ : ٢٤٤] .

(ڕەنگ، سەنگ) سەروای ڕووت (مجرد)یان پێك هێناوە .

٥- بەپێی کێشی زەرب : زەربی دێرە شیعر بیناى کێش و سەرواى لەسەر دادەمەزرێ لە شیعری کلاسیکی یەکێتی سەروادا . بە پێی کێشی زەرب کە دەبێ بە هۆی گۆڕانی ئاوازی دەنگەکانی کۆتایی، سەروا دەکرێتە چەند جۆرێك :

أ- سەروای موتەرادیف : ئەوەیە کە لە کۆتاییدا دوو تیپی وەستاو (ساکن) بەدوای یەکەوە بێن بەبێ ئەوەی هیچ تیپی بزوێنییان لە نێواندا بێ ، واتە ئەو دوو وەستاوەی خەلیل سنووری سەروای پێ دیار کردوون [٣٠٢ : ٧٦] لە کۆتاییدا دەکەونە تەك یەك . ئەم جۆرە سەروایە لەم کێش و پێیانە (تەفعیلە)دا دەردەکەوێ:

- هەزەجی هەشتی موسەببەغ ، مفاعیلان .
- هەزەجی هەشتی مەقسوور ، مفاعیل .
- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور ، مفاعیل .
- هەزەجی شەشی مەقسوور ، مفاعیل .
- هەزەجی شەشی ئەخرەبی مەقبووزی مەقسوور ، مفاعیل .
- ڕەمەلی هەشتی مەقسوور ، فاعلان .
- ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەقسوور ، فعلان .
- ڕەمەلی شەشی موسەببەغ ، فاعلاتان .
- ڕەمەلی شەشی مەقسوور ، فاعلان .
- ڕەمەلی شەشی مەخبوونی مەقسوور ، فعلان .
- ڕەجەزی هەشتی موزال ، مستفعلان .
- موزاریعی هەشتی ئەخرەبی موسەببەغ ، فاعلاتان .
- موزاریعی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەقسوور ، فاعلان .
- موجتەسی هەشتی مەخبوونی مەقسوور ، فعلان .
- موجتەسی هەشتی مەخبوونی ئەسلەم موسەببەغ ، فع لان .
- بەسیتی هەشتی مەتوی موزال ، فاعلان .
- موتەقاریبی هەشتی موسەببەغ ، فعولان .
- موتەقاریبی هەشتی مەقسوور ، فعول .
- خەفیفی شەشی مەخبوونی مەقسوور ، فعلان .
- خەفیفی شەشی مەخبوونی ئەسلەم موسەببەغ ، فع لان .

لەو تەفعیلانەی دەکەونە زەرب، کە تەفعیلەی سەروایە، لە کێشەکانی سەرەوە ئەمانەن :

(مفاعیلان ، مفاعیل ، فاعلان ، فعلان ، فاعلاتان ، مستفعلان ، فع لان ، فعولان ، فعول) . ئەمەیش نموونەی هەندێ لەم جۆرە سەروایە :

هێمن دەڵێ :

تریفە و پێکەنین و چەپڵە رێژان
هەموو بەشداری بەزمن خاوو خێزان [٢١٨ : ٢١٣] .

عەرووز و زەربی ئەم دێڕە (مەقسوور - مفاعیل ، فعولان) هاتووە.

ئەمەیش بۆ جۆرە زەربێکی تر (ئەسلەم موسەببەغ - فع لان) ، هێمن دەڵێ :

هەر لە بۆتانەوە هەتا سۆران
هەموو سۆرانی شێنە بۆ گۆران [٢١٨ : ١٥٢] .

بۆ زەربی (موزال - مستفعلان) ئەم دێڕەی جزیری :

دیسا ژنو بێ حالە دڵ ، ساقی ، وەرین جاما زوجاج
موشتاقی خەمری ئالە دڵ لێ خۆشی ئانی بت مزاج [٥٨ : ١٧٣] .

ب- سەروای موتەواتیر : ئەوەیە لە کۆتاییدا ساکنێك هەبێ و حەرەکەیەکی لە پێش هەبێ (متحرك+ساكن) ، ئەمە لە کێشدا بەرامبەر بەسەبەبی سووك دەوەستێ ، ئەم جۆرە سەروایە لەم تەفعیلانەدا دێ ولەم کێشانەدا دەردەکەوێ :

- هەزەجی هەشتی تەواو ، مفاعیلن .
- هەزەجی هەشتی مەحزووف ، فعولن .
- هەزەجی هەشتی ئەخرەب ، مفاعیلن .
- هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووف ، فعولن .
- هەزەجی شەشی مەحزووف ، فعولن .
- هەزەجی شەشی ئەخرەبی مەقبووزی مەحزووف ، فعولن .
- هەزەجی چواری تەواو ، مفاعیلن .
- رەمەلی هەشتی تەواو ، فاعلاتن .
- رەمەلی هەشتی مەخبوونی ئەسلەم ، فع لن .
- رەمەلی شەشی مەخبوونی ئەسلەم ، فع لن .
- رەمەلی چواری تەواو ، فاعلاتن .
- موزاریعی هەشتی ئەخرەب ، فاع لاتن .
- موزاریعی چواری تەواو ، فاع لاتن .

- موزاریعی چواری ئەخرەب ، فاع لاتن .
- موجتەسی هەشتی مەخبوون ، فعلاتن .
- موجتەسی هەشتی مەخبوونی ئەسلەم ، فع لن .
- موجتەسی چواری تەواو ، فاعلاتن .
- موتەقاریبی هەشتی سالم ، فعولن .

لەم کێش و قاڵبانەدا ، ئەو زەربانەی سەروای موتەواتیریان تێدایە لەم تەفعیلانەن (مفاعیلن ، فعولن ، فاعلاتن ، فع لن) . ئەمانە هەندێ نموونەی ئەم جۆرە سەروایەن. موتەواتیر لە (مفاعیلن)دا وەکو کوردی دەڵێ :

روخی وەك گوڵ ، تەنی وەك سیم ، لەبی وەك لەعلی رومانی
دەهان وەك فندق وغەبغەب وەکو نارنجی ئێمانی [١٧٢ : ٨٧] .

موتەواتیر لە (فعولن)دا ، وەکو هێمن دەڵێ :

ئەونیستانش بێ کەس و دووربوەتەن هەن
ئەونیستانش شاعیری پیرو رەبەن هەن [٢١٨ : ٢١٦] .

ئەو سەروایەی رەوییەکەی بزوێنی درێژە ، هەربەرئەم جۆرە موتەواتیرە دەکەوێ چونکە بزوێنی درێژ وەستاو (ساکن)ە و پێشەوەی بزوێنێکی هاو ڕەگەزی خۆیەتی ، وەکو نالی دەڵێ :

دەروونم پڕ کەباب و دەردە بێ تۆ
دڵم گەرم و هەناسەم سەردە بێ تۆ [٢٠٩ : ٩٠] .

جـ- سەروای موتەدارك : ئەوەیە کۆتایی زەرب دوو حەرەکە و یەك وەستاو بێ (متحرك+متحرك+ساكن) ، واتە وەکو وەتەدی کۆ (الوتد المجموع) بێ . ئەم جۆرە سەروایە لەم کێش و پێبانەدا دەردەکەوێ :

- رەجەزی هەشتی تەواو ، مستفعلن .
- رەجەزی هەشتی مەخبوون ، مفاعلن .
- رەجەزی هەشتی مەتوی مەخبوون ، مفاعلن .
- رەجەزی شەشی تەواو ، مستفعلن .
- رەجەزی چواری تەواو ، مستفعلن .
- موزاریعی ئەخرەبی مەکفوفی مەحزووف ، فاع لن .
- بەسیتی هەشتی تەواو ، فاعلن .
- بەسیتی هەشتی مەتوی ، فاعلن .
- رەمەلی هەشتی مەحزووف ، فاعلن .

- ڕەمەلی شەشی مەحزووف ، فاعلن .
- سەریعی مەتوی مەکشووف ، فاعلن .
- موتەقاریبی هەشتی مەحزووف ، فعل .
زۆربی ئەم کێش و قالبانە کە سەروایان تێدایە ، ئەم تەفعیلانەن : (مستفعلن ، مفاعلن ، فاعلن، فعل) . ئەمەیش هەندێ نموونەی ئەم جۆرە سەروایە :

سەروای موتەداریك لە (مستفعلن)دا ، جزیری دەڵێ :

خەلقۆ لن کەن شیرەتێ ئەو بلبەرا زەپرین کەمەر
من دی بحالی غەفلەتێ ، هات دەر ژ بورجێ وەك قەمەر[٥٨ : ٢٣١] .
دوا بڕێی ئەم دێرە لەسەر کێشی (مستفعلن) هاتوە و ڕوکنی کۆتایی وەتەدی کۆیە کە لە دوو (متحرك) و یەك (ساكن) پێك هاتوە. سەروای موتەداریك لەگەڵ (فاعلن)دا ، خادیم دەڵێ :

ناڵەیی دڵ زۆر بە مەحزوونی لەسینەم دێتە دەر
قەت نەبووم ڕاحەت لەشەوسانێ هەتا وەقتی سەحەر[٧٥ : ١٣٠] .
زۆربی ئەم دێرە کە لەسەر کێشی (ڕەمەلی هەشتی مەحزووفە) ، لەسەر کێشی (فاعلن) هاتوە (دێتە دەر - ... تی سەحەر) .

سەروای موتەداریك لەگەڵ زەربی (فعل)دا ، خادیم دەڵێ :

لە گێڕانی ساقی قەدەح پڕ لە مەی
لە دەورانی موتریب بە ئاوازی نەی[٧٦ : ١٨٩] .
دوا تەفعیلەی لەتەکان (لەمەی ، نەی نەی) لەسەر کێشی (فعل) هاتوە.

د- سەروای موتەراکیب : ئەوەیە کۆتایی زەرب سێ حەرەکە و یەك وەستاو بێ (متحرك+ متحرك+ متحرك+ ساكن) ، واتە کۆتاییەکەی فاسیلەی بچووك یان (سەبەبی گران+سەبەبی سووك) بێ . ئەم جۆرە سەروایە لەم کێش و تەفعیلانەدا دەردەکەوێ :
- ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووف ، فعلن .
- ڕەمەلی شەشی مەخبوونی مەحزووف ، فعلن .
- خەفیفی شەشی مەخبوونی مەحزووف ، فعلن .
- موجتەسی هەشتی مەخبوونی مەحزووف ، فعلن .
- ڕەجەزی شەشی مەتوی ، مفتعلن .
ئەم جۆرە سەروایە ، وەك دیارە لە زەربێکی وا دێ کە لەسەر کێشی (فعلن) یان (مفتعلن) بێ . نموونە بۆ زەربی فعلن ، خادیم دەڵێ :

شاهی گوڵ خیوەتی هەڵدا لە بەهارا ، لەچەمەن
کەوتە سەجدە بەقەدەمبا چەمەن و سەروو سەمەن [٧٥ : ١٨٩] .

ئەم دێرە کە لەسەر کێشی ڕەمەلی هەشتی مەخبوونی مەحزووفە ، عەرووز و زەربی لەسەر کێشی (فعلن) هاتوە (لەچەمەن - ووسەمەن) .

نموونە بۆ (مفتعلن) وەکو مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس دەڵێ :

قوربانی تۆم ئەی سەروەری زیندو دڵم
گیانم فیدات ، ئەی دڵبەری خونچە گوڵم [١٣١ : ٩٤] .

زەربی ئەم دێرە لەسەر کێشی (مفتعلن) هاتوە (خونچە گوڵم) و سەروای موتەراکیب لە (چەگوڵم) دایە .

هـ- سەروای موتەکاویس : ئەوەیە کە کۆتایی زەربی چوار حەرەکە و یەک ساکن بێ (متحرك+ متحرك+ متحرك+ متحرك+ ساكن) ، واتە لە نێوان دوو ساکینی کۆتایی ، (چوار حەرەکەی تیا بێ و ئەمەش بریتییە لە فعلتن و بەس) [٢٤٥ : ١٩]. ئەمە لە خەبلی مستفعلن هاتوە (خەبل = خەبن+تەی) [٢٠٧ : ٤٨] . ئەم جۆرە سەروایە تایبەتە بەعەرەب ، لە کوردیدا نموونەمان نەدیوە بەتایبەتی لە شیعری عەرووزی . چونکە ئەم جۆرە سەروایانەی باس کران لەگەڵ عەرووز و تەفعیلەکان هاتوون و بەهۆی تەفعیلەکانی زەربەوە لەیەک جیا کراونەتەوە .

ئەم هێڵکارییەی خوارەوە، دابەشبوونی سەروا بە پێی تەفعیلەکانی زەربە باشتر ڕوون دەکاتەوە

دابەشبوونی سەروا بەپێی کێشی زەرب

هەندێ سەرنج :

- موتەکلوس کە لە عەرەبیدا هەیە (بەلام کەمە) ،لەکوردیدا ، نییە .

- ئەو دوو ساکینەی خەلیل بۆ هەردوو سەرەوای داناوە ، تا لەیەك نزیك ببنەوە ژمارەی پێیەکانی سەرواکە و بەکارهێنانی زیاتر دەبێ و تا لەیەك دوور بکەونەوە و حەرەکەیان لە نێواندا زۆربێ ، ژمارەی پێیەکانی سەرواکە و بەکارهێنانی کەمتر دەبێ ، تەنیا (موتەواتیر و موتەدارێك) نەبێ کە ژمارەی پێیەکانیان وەکو یەکە بەلام ژمارەی حەرەکەی نێوان دوو ساکینەکانیان جودایە ،لە رووی زۆر بەکارهاتنەوە لە مەدای کێش و هۆنراوەدا ، دیسان هەر موتەواتیر، کە حەرەکەی کەمترە ، لە موتەراکیب زیاتر بەکاردێ . موتەواتیر لە (مفاعیلن ، فاعلاتن)دایە کە بنچینەی کێشی هەزەج و رەجەز و موزاریعن و ئەم سێ کێشەیەش رادەی هەرە زۆری شیعری کلاسیکی کوردیان پێ نووسراوە .

- موتەرادیف ئەگەر چی ژمارەی پێیەکانی لە موتەواتیر زیاترە ، بەلام ئەگەر بە گوێرەی کێش و ژمارەی هۆنراوەی کلاسیکی بێ ناگاتە ئەو .

- لەسەر ئاستی کێش تەنیا زەرب ، ریزی سەرواکان لە زۆرەوە بۆ کەم بەم جۆرەیە :

١- موتەرادیف . ٢- موتەواتیر و موتەدارێك . ٣- موتەراکیب .

- لەسەر ئاستی جۆری کێش و بەکار هاتنەوە بێ بەم جۆرەی لێ دێ :

١- موتەواتیر. ٢- موتەرادیف . ٣- موتەدارێك . ٤- موتەراکیب .

٦- بەپێی چالاکی رەوی : دەنگەکانی زمان لە بوون بە رەوی شیعردا ، چالاکیبان وەکو یەك نییە ، هەیانە زۆر چالاکە و زۆر دووبارە دەبێتەوە ، هەشیانە کەمتر دەوری رەوی دەبینێ . لەهەندێ زماندا بەگشتی دەنگی نەبزوێن زیاتر دەبێ بە رەوی وەکو عەرەبی کە بزوێنەکان دەوری وایان لە بوون بە رەویدا نییە ،لە نەبزوێنەکانیش هەر لەکۆنەوە هەوڵ دراوە جیاوازی دەنگەکان (تیپەکان) لە رووی زۆر بەکارهاتنەوە دەربخرێ . مەعەرری لە بلیشەکی (لزومیات)ەکەی دوای جەریێکی دەنگەکانی رەوی ، دەیانکا بەسێ جۆر: (سەروا دەکرێ بەسێ جۆر: الذلل و النفر و الحوش ، زولول ئەوەیە کە زۆر بەسەر زمانەوە بێ ،لەکۆن و نوێ هەروا هاتوون . نوفور، ئەوەیە لەوانی پێشوو کەمتر بەکاربێن وەکو جیم و زای و ئەمانە ، حوش : ئەوانەن کە بە دەگمەن بەکار دێن)[٢٠] . لە توێژەرەوە نوێکانیش ئیبراهیم ئەنیس هەوڵی داوە جەریێکی تر بکاو چالاکی دەنگەکان لە بوونە رەویدا دەربخا ، ئەولەم رووەوە چوار جۆرە رەوی دەست نیشان دەکا : ١- ئەو دەنگانەی زۆر

دەبن بە ڕەوی ، ٢- ئەو دەنگانەی بە ڕادەی سام ناوەنجی بەکاردێن، ٣- ئەو دەنگانەی کەم بەکاردێن ، ٤- ئەو دەنگانەی بە دەگمەن بەکاردێن [٢٤٣ : ٢٤٨] . لە کوردیشدا دەتوانین لە ڕووی ڕادەی بەکارهاتنەوە ڕەوی بکەین بە شەش بەش :

- ئەوانەی زۆر دووبارە دەبنەوە .
- ئەوانەی بە ڕادەی ئاسایی بەکاردێن .
- ئەوانەی کەم بەکاردێن .
- ئەوانەی زۆر کەم بەکاردێن .
- ئەوانەی بە دەگمەن بەکاردێن .
- ئەوانەی هەر بەکار نەهاتوە .

ئەم جۆرە دابەش کردنەی ڕەوی لە بەشی دوەمدا ڕوونتر دەکرێتەوە .

دووەم : دابەشبوونی سەروا لە ڕوانگەی ستوونییەوە :

یەك : لایەنی وشەیی لە ئاراستەی ستوونی سەروادا : ئەگەر بە ستوونی وشەکانی سەروا بەراورد بکەین ، دەکرێن بەچەند جۆرێکی جیا جیا :

١- سەروای ڕەگەزدۆزی ، کە وشەکانی سەروا هاوشکل بن ، بەڵام ئەم جۆرەیە تەنیا لە دوو دێڕ یان دوولەت دەبێ . کەم وا دەبێ لەمە زیاتر وشەی ڕەگەزدۆزیی تەواو بە دوای یەکدا بێن . حەمدی دەڵێ :

دەخیلت بم لە شاخ ر بەردو تەق تەق
ملم ئەشکێ ئیشارەم کە بە تەق تەق [٦ : ٢٦٦] .

وشەکانی سەروا ، لە هەردوولەتدا بە ڕواڵەت هەمان شتە (تەق تەق) ، بەڵام مانایان جیایە . یەکەم بە مانای بەردی زل هاتوە و دوەم بە مانای دەنگی لێدانی شتی ڕەق هاتوە جا دەرگا بێ یان بەرد بێ ...

٢- سەروای هەڵگەڕاوە : ئەوەیە کە دەنگەکانی وشەی سەروا پاش و پێش کرابن ، ڕیزیان هەڵگەڕابێتەوە ، لە هەندێ زماندا ڕەوی بەدەم هەڵگەڕانەوە دەگۆڕێ وەکو لە ئینگلیزیدا فرێزەر ئەم وشانەی داوە : dab-bad/crab-bark/mate-tame [٤٦٣ : ٦٣] . کەچی لە کوردیدا ، وشەکە تووشی هەڵگەڕانەوەی دەنگەکان دەبێ بەڵام سەروای خۆشی هەر دەپارێزێ ، حەمدی دەڵێ :

دەست لە دەریادا دەبا بۆ پووشێ ئینسانی غەریق
ناعیلاجی مەرد لەگەڵ نامەرد بە نامەردان ڕەفیق
گەر ڕەفیقت دڵ بشکێنێ بەبێ عەقڵی برا
ئەو ڕەفیقە زوو مرقابیل تۆ دەرەستێ وەك قەریق [٦ : ٢٦٧] .

(رەفیق و فەریق) کە وشەی سەروان ، دەنگەکانیان لەسەرەتاوە هەڵگەڕاوەتەوە بەڵام لە کۆتایی سەروایان پاراستوە (.یق). ئەم نموونەیە لای نالی لە وشەی (فتاح-تفاح) دا، لە شیعرێکدا بۆتە سەروا [٢٠٩ : ٦١] ، لە شوێنێکی تریشدا نالی بۆ ئەم جۆرە سەروایە وشەی (گردون) و (گدرون) ی بەکارهێناوە [٢٠٩ : ١٠٣] .

٣- سەروای هاو ئاواز: ئەوەیە وشەکانی سەروا ئاوازەیان یەك بێ ، بەڵام پەگەزدۆزی نەبێ بۆ ئەوەی ئاوازەی وشەکان یەك بێ دەبێ دەنگەکانیان بەقەد یەك بێ و بزوێنەکان بەهاوشوێنی وەکو یەك لە هەموو وشەکاندا تایبەت بوبن و جیاوازی لە نەبزوێنەکاندا هەبێ ، حەمدی دەڵێ :

نابەجایی کەس نەدی حەقتا لە حەیوانی ئەسیل

هەر بەدنا ئەسڵی بزانن زاڵمی ئەحمەق دەخیل [٦ : ٢٧٥] .

وشەکانی سەروای ئەم هۆنراوەیە هەر هەمووی لەسەر یەك ئاوازە دەروا (ئەسیل ، دەخیل ، بەخیل ، بەسیل ، جەمیل ، مەچیل ، زەلیل ، دەلیل ، بەدیل ، بەقیل).

٤- سەروای ئاسایی : ئەو جۆرە سەروایەیە کە وشەکانی هیچ پەیوەندییەکی دەنگو ئاواز بەکیان ناخات جگە لە دەنگەکانی کۆتایی . حاجی دەڵێ :

قوربان بە هەموو وڵاتەوەدا

تا موڵك و رەعیە پاکی فەوتا [٦٠ : ٢٠٠] .

(تا ، فەوتا) کە وشەی سەروان ، هەر چەندە هەردووکیان فەرمانی رابردووی سادەن بەڵام لە رووی دەنگو ئاوازەوە تەنیا رەوی (ا) یان وەکو یەك وایە .

دوو : سیستەمی دووبارە بوونەوەی سەروا : سەروا بەیەك لەت یان دێر (ئەگەر مەسنەوی نەبێ) دروست نابێ ، دەبێ لەلەتی تر (مەسنەوی و موسەممەت) یان لە دێری تر دووبارەببێتەوە ئەوسا سەروا دێتە کایەوە ، دووبارەبوونەوەی سەروا بە زۆر جۆر دەبێ گرنگترینیان ئەمانەن :

١- سەروای مەسنەوی یان موزدەوەج (couplet) : لەم جۆرە سەروایەدا دوو لەت هاو سەروا دەبن (لەزمانە ئەورووپییەکان دێر هەریەك لەتە بۆیە لای ئەوان دەگوترێ دوو دێری هاو سەروا). مەرج نییە سەروای لەم دوو لەتە لەگەڵ لەتەکانی تر یەك بگرێتەوە ، ئەگەر بە رێکەوت یان بەئەنقەس لەگەڵ چەند دێرێکی جیا جیا لە سەراپای هۆنراوەدا یان لە چەند دێرێکی دوای یەکتر بەکیش بگرێتەوە ئەنگی نییە . بۆ نموونە سەیدی هەورامی دەڵێ :

تاقەت چێم بڕیان ، نەمەندەن تابم

هوون مەشۆ نە جەرگ ، کزەی کەبابم [١١١ : ٥٠] .

شیعری کوردی زاری گۆران (لەمەلا بەرێشانەوە تا ئێستا) ، چەند هۆنراوەیەکی سەیدی و کاکز

شەهابی زەکەریایی و چەند دێرێکی مەولەوی لێ دەرچێ ئەوەی تر هەمووی سەروای مەسنەوییە ، هەموو چیرۆکە شیعری و بابەتە ئایینییەکانیش هەر مەسنەوین .

٢- یەکێتی سەروا : ئەو پارچە (stroph) و قەسیدە و غەزەلانە دەگرێتەوە کە هەموو لەتەکانیان یان هەموو دێرەکانیان لەسەر یەك سەروا بێ .

یەکێتی سەروا : ئەم جۆرە سەروایە لە شیعری لاتینی و ئیتالی و عەرەبی و ویلزی و سلاڤیدا هەیە . لە سلاڤیدا زۆر باوە بەتایبەتی لە شیعری زار گوتندا . لە شیعری ئینگلیزیدا یەکێتی سەروا باو نییە چونکە زمانی ئینگلیزی لەو زمانانە نییە سەروای بەئاسانی تێدا بێتە دەست ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا شەکسپیر نموونەیەکی باشی لێ هێناوە ، شیعرێکی داناوە نۆ دێری هاوسەروایە [٥٠٢ : ٤٠١] .

٣- سەروای موتەناویب (alternative) : ئەوەیە کە لەت نالەت سەروایان وەکو یەك بێ ، بەزۆری لە چوارین و هەندێ جار لە شەشینەدا پەیڕەو دەکرێ سیستەمەکەی بەم جۆرەیە : (ABAB) .

لەم جۆرە سەروایە ، وەکو گۆران دەڵێ :

بە ڕەنگی زەردو شێوەی دەست و شمشاڵی کزا دەرویش ------ A
حەزم کرد بەستەیەك ببیەم سەرا سەر حوزن و ماتەم بێ ----- B
لە سیمانا بەدیم کرد هەیکەلی عومرێکی حەسرەتکێش ------ A
وەها دیارە کە بەختت ئاشبانی بولبولی خەم بێ ------- B [١٧٢ : ١١٩]

٤- سەروای موتەعانیق (embraced) : لەم جۆرەدا هەر پارچەیەك ، کورت یان درێژ ، سەروای لەتی یەکەم و لەتی کۆتایی وەکو یەك دەبێ و سەروای لەتەکانی تری نێوانیان لەوان جیا دەبێ . بۆیە وای پێ دەگوترێ چونکە وەکو ئەوە وایە دوو سەروای یەکەم و کۆتایی ، سەرواکانی تریان لە باوەش گرتبێ .

وەکو گۆران دەڵێ :

لەبەر بەیانی شەباب و جوانیدا ، ئەی گوڵ A
گوڵی گەشی پەمەیی وەك ستارە پرشنگدار B
لەخەندەدا ئەگەرا جیلوەیی تلووعی بەهار B
لەنەغمەدا مەلی خوێندن ئەهاتە سۆزو کوڵ A [١٧٢ : ٩٥] .

لەمە لە سێینە (ABA) و چوارینە (ABAB) دا دەبێ و زیاتریش وەکو شیعرەکەی دلزار ، کە دابەشی چەند پارچەیەکی کردوە ، هەر پارچەیەکی (٩) لەتە و لەتی یەکەم و کۆتایی هاوسەروان [٨٧ : ٥٥] . ئەمە لە پێنج خشتەکیدا باش دەردەکەوێ کە لەسەرەتا تا کۆتایی پارچەکانی

دەکەونەوە ناو ئەلقەی سەرواى پارچەى سەرەتا و سەرواى لەتى کۆتايى هەر پارچەيەک:
AAAAA , BBBBA , CCCCA , DDDDA

٥- سەرواى لەناو يەک (المتداخله) : سەرواکانى هەر پارچەيەک بەجۆرێ دابەش دەبن کە جووت جووت دەکەونە ناو يەکتر، جوونەکەى ناوەڕاست وەکو مەسنەوى دەبن، لەگەڵ دوەکەى تر وەکو (موتەعانيق) دەردەکەون و کە لەوە زياتر بوو دەبێ بە سەرواى لەناويەک. محەمەد عەونى لەباسى ئەم جۆرە سەروايەدا دەڵێ : (شاعير سەرواى دوا دێر لەنەبجەديدا وەکو سەرواى دێرى يەکەم دێنێ، سەرواى پێش دێرى کۆتايى وەکو سەرواى دێرى دووەم ... هتد) [٢٥٠ : ٥٥]. ئەم جۆرە سەروايە لە سريانى و عيبريدا هەيە و لاى تروبادۆرەکانيش نموونەى هەيە [٢١٦ : ٧٢]. لە کورديدا گۆران چەند نموونەيەکى کورتى لەم جۆرە سەروايە هێناوە، قالبى ئەم جۆرە سەروايە بەم شێوەيە :
A B C D D C B A

گۆران دەڵێ :

لەم حاڵەتەدا ڕۆحم وەکو چاوى گلاوى A
ئانێکى بەقەد سڵێ پڕى ژەهرى ئەلەم بوو B
ناگا : هەميسان نيشتەوە لافاوى تەبيعەت C
ئاهێستە نەما زەلزەلەو نەعرەتى حيددەت C
کەوتە تەنکى هەورى ڕەش و چلکنى پێشوو B
ئەلوانى قەزەح تێکەڵى بوو کەوتە ناوى A [١٧٢ : ١٧٣].

٦-سەرواى دانتيانە : ئەم قالبە سەروايە (سێينە) لەسەر دەستى دانتى ئيتالى، لەشاکارى کۆميدياى يەزدانيدا چەسپا. کۆميديا سێ بەرگ و (١٠٠) سروودە، هەر سروودێک دابەش پارچەى سێ لەت سێ لەت بووە و کۆتايى بەيەک لەتى تەنيا هاتووە. سێينەکانى بەم جۆرە هاتوون و تێک هەڵکێشاون :

A B A B C B C D C D E D

هەموو پارچەکان سێينەن بەلام وەکو ئەڵقەى زنجيرە تێک هەڵکێشاون. سێينەکان موتەعانيقن، بەلام سەرواى لەتى ناوەڕاست دەبێ بە سەرەتاى سێينەى دواوە. واتە هەر سەروايەک، لەنگەرى ناوەوە بۆ سێينەى پێشەوە ڕادەگرێ و دەبێ بە ڕەوى سەرەکى سێينەى دووەم. هەر ڕەويەک سێ جار دێت. جارێک لە ناوەڕاست و دووجار لە سەرەتاو کۆتايى بەلام لە دوو سێينەى دواى يەک. لە کۆتايى هەر سروودێک لەولەتە تاکەى بەتەنيا دێ، بۆ ئەوەيە ڕەوى ناوەڕاستى دوا سێينە بەتەنيا نەمێنێ، لەنگەرى بۆ ڕادەگرێ :

بۆ نموونە، لەمە دوو سێينەى سەرەتاى سروودى چوارەمى (بەهەشتە) بە دەقە ئيتاليەکە خۆى

intra due cibi distanti e moventi ——— A
d'un modo, prima, si morria di fame ——B
che libre ' unomo l'un recasse de denti ——A
Si si starebbe un agno intra due dame ——B
di fieri lupi, ignalmente temendo ———C
Si si starebbe un cane intra due dame ——B [٦٠ : ٤٨٩]

لە هەموو سێبینەکاندا ، لە نێوان دوو سێبینەدا هەر سەروایەك سێ جار دووبارە دەبێتەوە ، تەنیا لە سێبینەی یەکەم نەبێ ، یەکەم سەروا دووجار دووبارە دەبێتەوە ، دوا سێبینەش سەروای ناوەڕاست یەك جار دێ و بۆ ئەوەی بەتەنیا نەمێنێتەوە و لانی کەم بێ بە دوو سەروا ، لە کۆتایی هەر سروودێك تاکە دێڕێکی هێناوە لەگەڵ لەتی دووەمی دوا سێبینەدا هاوسەروایە . لە کوردیدا ئەم جۆرە ئەلقەبەندە بەم شێوەیە بەرچاو ناکەوێ ، بەڵام رادەبێ سێبینەکان ، دوو دوو ، بەشێوەیەکی تر تێك هەڵبکشێن ، وەکو ئەم نموونەیەی گۆران :

ئەوەندەم بیست لە مۆسیقا خرۆشی رۆحی بێگانە ---- A
میزاجی کوردەواریم تێك چوو ، دەروێش عەبدوللا ---- B
دەخیلت بم دەسا بەو لاوکی ئای ئای و حەیرانە ------ A
شەپۆلی زەوقی مێللی پڕ دەروونی مات و چۆڵم کە ---- C
لە بتهۆڤن گەلێ زیاتر بە رۆحم ئاشنای ، وەللا ------- B
دە ، ئەی دەروێش ، سکاڵەیەك لەگەڵ رۆحی کلۆڵم کە -- C [١٧٣ : ١٢٠]

دوو سێبینەکە بەلەتی ناوەڕاست سەروایان بەیەکەوە بەستراوەتەوە کە لە هەردووکیاندا (ـللا)یە .

٧- سەروای ئازاد : لەم جۆرە سەروایەدا ، شاعیر خۆی بەهیچ جۆرە قالبێکی تایبەتی و بڕیار لەسەر دراودا نابەستێتەوە . کەی بیەوێ و چۆن و لە کوێ شیعرەکە بخوازێ بەو جۆرە سەرواکە دووبارە دەکاتەوە . بەشێو لە پارچەی دووەمی (سێ نامەی کورت)دا دەڵێ :

(١) خۆشەویستم ،
(٢) لەهیلاوێکی گەڕۆکم بیست
(٣) لەلای ئەوان کچانی کۆلە ،
(٤) لەمباتی گوڵ ،
(٥) هۆنراوە لەدەن لەبەرۆك
(٦) گەمرەکانیان ،
(٧) بۆ بەیەکەری هونەرمەندێ ،
(٨) دێنە سەرچۆك
(٩) کەچی لەگشت کوردستانا
(١٠) لە مەڵبەندێ ،

(١١) (بێکەس) و (حاجی) و (گۆرانا).
(١٢) گەر بگەڕێی ، سەرتا خوارێ ،
(١٣) وەك غەریبێ.
(١٤) بەدی ناکەیت،
(١٥) تابزی پەیکەری نەدیبێ. [١٢٢ : ٣٢-٣٣].

ئەم هۆنراوەیە لەسەر سێ سەروا دامەزراوە (ۆك) لە وشەکانی (کۆك ، چۆك ، بەرۆك) ، (انا) لە وشەکانی (کوردستانا ، گۆرانا) ، (یێ) لە وشەکانی (غەریبێ ، نەدیبێ). ئەم سێ سەروایە بەپێی هیچ سیستەمێکی تایبەتی نەهاتوون ، سروشتی داڕشتنی شیعرەکە چۆنی ویستبێ ، شاعیر بەو جۆرە هێناوینی . ڕەوی (ك) لە کۆتایی لەتی (٨،٥،٢) و ڕەوی (ا) لە کۆتایی لەتی (١١،٩) و ڕەوی (ێ) لە کۆتایی لەتی (١٥،١٣) دووبارە بوونەتەوە . کورتی و درێژی لەتەکان و ژمارەی لەتەکان لە نێوان سەرواکان و لە نێوان دوو سەروای جیاوازدا مل کەچی هیچ قالبێکی پێشتر داڕژاو نییە ، سەروا هەیە بەڵام ئازادە لە چۆنیەتی دووبارەبوونەوە .

بەشی دووەم

سنوور و ڕەگەزەکانی سەرەوای شیعری کوردی

بەسی یەکەم : دەنگەکانی سەرەوای کوردی :

یەك - ڕەوی

دوو - پێش ڕەوی

أ- ریدف (الردف) .

ب- قەید (القید) .

ج- تەئسیس (التأسیس) .

د- دەخیل (الدخیل) .

هـ- ئیشباع (الاشباع) .

و- تەوجیه (التوجیه) .

سێ- پاش ڕەوی

أ- پاش ڕەوی ئەسلی

ب- پاش ڕەوی زیادە

بەسی دووەم : وشەکانی سەرەوای کوردی

یەك- وشەی سەروا

دوو- پاش سەروا (ڕەدیف)

سێ- پێش سەروا (حاجب)

بەسی سێیەم : تێکەڵ بوونی کۆتاییەکان :

١- تێکەڵ بوونی دەنگەکان .

٢- تێکەڵ بوونی وشەکانی سەروا .

باسی یەکەم : دەنگەکانی سەروای کوردی :

مەبەست لە سنوور و ڕەگەزەکانی سەروا ، ئەو دەنگە یا ئەو دەنگو وشانەیە کە لە کۆتایی هەموو لەت یان دێرە شیعرەکاندا دووبارە دەبنەوە . هەموو زمانەکانی دونیا سنووری سەروایان وەکو یەك نییە ، هەریەکە سنووری خۆی هەیە بەڵام لە هەر زمانێکدا سنوورێك بۆ سەروا دانراوە ، سنوورەکە لە نێوان ڕادەی هەرە کەم و ڕادەی هەرە زۆر دایە . ئەوەی بۆ دیارکردنی سەروا گرنگبێ ڕادەی هەرە کەمی دەنگەکانە ، چونکە دەنگەکان نەگەنە ئەو ڕادەیە سەروا دروست نابێ ، بەڵام دەشێ شاعیر لەو ڕادە کەمە زیاتر پەیڕەوی دەنگو تەنانەت وشە بکات بۆ پتەوکردنی مۆسیقای کۆتایی شیعرەکە. سەروا کە لە ڕادەی هەرە کەم زیاتر بوو ، زیادییەکە هیچ مەرج و سنووری بۆ دانەندراوە ، چونکە بەپێی توانای شاعیرو بگرە زمانەکەش دەگۆڕێ.

لە کوردیدا ژمارەی ئەو دەنگانەی سەروا دروست دەکەن بە پێی بزوێن و نەبزوێنییان دەگۆڕێ . سەروا بەبێ هەبوونی بزوێنێك یان دوان هەرگیز دروست نابێ . بزوێنی درێژ دەتوانێ بەتەنیا ئەرکی هەموو سەروا ببینێ و ببێ بە (ڕەوی) ، بەڵام بزوێنی کورت ئەمەی پێ ناکرێ ، بۆیە ئەگەر کەوتە کۆتایی ، دەبێ لە برگەی پێشەوە بزوێنێکی تر (کورت یان درێژ) لەنگەری بۆ ڕابگرێ . بەڵام ئەگەر دەنگی کۆتایی (ڕەوی) نەبزوێن بوو ، بەتەنیا سەروای پێ دروست ناکرێ، دەبێ بزوێنی پێشەوەی هەر لەگەڵدا دووبارە بێتەوە ، جا چ بزوێنی هەرە درێژ بێ و ، چ بزوێنی هەرە کورت. مەرج نییە وشەی سەروا کۆتایی بە ڕەوی بێ ، بۆی هەیە داڕشتنی ڕێزمانی (مۆرفیم)ێك یان زیاتر بە کۆتایی وشەی سەروا بلکێنێ، بەمەوە ڕەوی جێگای خۆی بۆ دەنگێکی تر جێ دێڵێ و خۆی بەرەو پێشەوە دەخزێ. بۆیە دەبێ ڕەوی و پاش ڕەوی لێك جیا بکەینەوە. ڕەوی دوا دەنگی ڕەسەنی وشەی سەروایە و هەر مۆرفیمێکی تری لکاو کە پاش ڕەوی بێ دەبێ بە پاش ڕەوی، واتە سنووری ڕەوی و پاش ڕەوی لێك کردنەوەیان بە ئاستی مۆرفۆلۆجی و ڕستە سازی دیار دەکرێ . ڕەوی کە دەکەوێتە کۆتایی قورسایی هەرە زۆری ئاوازەکەی دەکەوێتە سەر ، بەڵام کە پاش ڕەوی لەگەڵدا بێ ئەم ئەرکەی کەم دەبێتەوە و بەشی زۆری دەکەوێتە سەر دوا دەنگی پاش ڕەوی کە شوێنی ڕەوی دەگرێتەوە. بۆ دیارکردنی ڕەوی و پەیوەندی بە وشەی کۆتاییەوە ، دلێبراهیم ئەنیس دەڵێ : (بنچینەی ڕەوی و هەست کردن بە ئاوازەکەی لەوەوە هاتوە کە بەشێکە لەبنیاتی وشەکە ، لکاوەکان ئەگەرچی بە کۆتایی وشەوەش نووساون بەڵام هەست بە سەربەخۆیی و جیاییان دەکەین . جا شاعیرەکان هەستیان بە پێویستی پتەوکردنی ئەم پەیوەندییە کردوە کە دەبێ وشەکان بە ڕەگەزێکی بنچینەیی بەیەکەوە ببەسرێنەوە) [٢٤٣ : ٢٥٦]. قەیسی ڕازیش بەمەرجی دەزانێ کە ڕەوی بەشێك بێ لە هەمان وشەی سەروا : (ڕەوی دوا پیتی وشەی سەروایە . ئەگەر لەهەمان وشە دابێ و سەبارەت بە هۆیەکەوە پێی نەلکابێ ، پێی دەگوترێ ڕەوی) [٤٠٢ : ١٩٥] . سەروا دەشێ تەنیا یەك دەنگبێ و دەشێ زیاتر ، زیادەکە دەشێ لە پێشەوە هاتبێ (پێش ڕەوی) کە

لە ئەسلی وشەکەدا بەو دەشێ لە دواوە هاتبێ (پاش ڕەوی) کە مۆرفیمی ڕێزمانین و لە ڕووی وشە ڕۆنانەوە پێوەندییان بە وشەی سەرواوە نییە و دەشێ زیادەکە لە پێشەوە و لە دواوەی ڕەوی هەبێ، بەم جۆرەی خوارەوە :

بەرلەوەی بچینە ناو لێکۆڵینەوەی دەنگەکانی سەروا، دەبێ ئەم چەند خاڵەمان لەبەرچاو بێ:

- دەشێ دەنگەکانی سەروا بەسەر سێ ئەوەرەدا دابەش ببن : پێش ڕەوی، ڕەوی، پاش ڕەوی

- ڕەوی دەبێ لە ئەسلی وشەی سەروادا بێ و مۆرفیمی ڕێزمانی نەبێ.

- ئەگەر ڕەوی بزوێن بێ، دەبێ بزوێنی درێژ بێ، چونکە بزوێنی کورت ئەرکی ڕەوی پێ ڕاپەڕ ناکرێ و ئەگەر بزوێنی کورت لە کۆتایی ئەسلی وشەدا بوو، دەنگی نەبزوێنی پێشەوەی دەبێ بە ڕەوی و ئەوسا دەبێ بزوێنێکی تری پێش نەبزوێنەکەش ڕەچاو بکرێ، واتە دوو برگە دەکەونە چوار چێوەی دەنگەکانی سەرواوە.

- ئەگەر کۆتایی وشەی سەروا (وەک وشەی بنجی) دەنەبزوێن (ڕەوی) هات، دەبێ بزوێنی پێشەوەی هەمان شت بێ.

- لە دوای بزوێنی سەرەکی سەروا، هەر دەنگێکی هەبێ دەبێ هەمووی وەک یەک بێ.

- پاش ڕەوی هەرچی هەبێ (یەک مۆرفیم یان زیاتر) دەبێ بەبێ گۆڕان وەکو خۆی دووبارە بکرێتەوە.

ئێستاش بۆ شیکردنەوەی هەریەکە لە سێ بەشەکەی دەنگەکانی سەروا.

یەک- ڕەوی (٣٠): دوا دەنگی بنچینەیی وشەی ڕەسەنی سەروایە و هۆنراوەی لەسەر بنیات دەنرێ و هۆنراوەکە هەر بەناوی ئەوەوە دەکرێ بەتایبەتی ئەگەر قیتعە وغەزەل و قەسیدە بێ، واتە لە چەند دێرێک پێک هاتبێ و یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو کرابێ، وەکو هۆنراوەی نالی و مەحوی و

(30) ڕەوی : دەڵێن بۆیە پێی دەگوترێ ڕەوی چونکە لە (الرویە) هاتوە کە بەمانای بیر کردنەوە دێ، چونکە شاعیر لەکاتی شیعر داناندا زۆربیری لێ دەکاتەوە، یان دەڵێن لە (رواء) هاتوە ئەویش ئەو گوریسەیە کە شتی پێ لەیەک دەبەسرێ، چونکە کۆتایی دێرە شیعرەکان بەیەکەوە دەگەیێنێ و پێکەوە دەیانبەستێتەوە [٢٠٢ : ٧٧]. حەتیبی تەبریزی دەڵێ (پێی دەگوترێ ڕەوی چونکە پێچینەی ڕەوی لەقسەدا کۆکردنەوەو پەیوەند گەیاندن و خستنە سەریەکە. ڕیوانیش هەر لەوەوە هاتوە کە مانای ئەو گوریسەیە کە بارو کەل و پەلی پێ شەتەک دەدرێ) [٢٨٥ : ١٥].

نوونی و ... مەرج نییە هەموو دەنگێك هێزی بوون بەسەروای هەبێ. لە عەرەبیدا هەندێ دەنگ هەن نابن بە ڕەوی و لە کتێب و لێکۆڵینەوەکانی سەروانامەدا باسیان کراوە، ئیبن جنی دەڵێ: (بزانە کە هەموو تیپەکانی میعجەم دەبن بە ڕەوی تەنیا ئەوانە نەبێ کە بۆت جیا دەکەمەوە) [٢٤٥ : ٢١-٢٢]. ئینجا ناوی ئەو دەنگانە دێنێ کە لە عەرەبیدا بۆ ڕەوی ناشێن. تەنوخی [٢٧٣ : ٦٦-٧٦] ئەبو عەلا مەعەڕری [٢٥١ : ٢] و سەییبان [٢٠٢ : ٨٢-٨٣] و ئیبن عەبد ڕەببە [٢٤٨ : ٢٠٧] و ئیبن ڕەشیق [٢٤٦ : ١٥٦] و دەمەنهوری [٢٤٧ : ١٣٩-١٤٢] باسی ئەو دەنگانەیان کردوە کە لە عەرەبیدا بۆ سەروا نابن تنوخی لە بارەی گرنگی دەنگی ڕەوییەوە دەڵێ: (ڕەوی چەسپان و چەقبەستێکی وای تێدایە لە تیپە پێویستەکانی تردا نییە، چونکە شیعر جاروایە بێ تەئسیسە و جاروایە بێ ریدفە، هەیە سیلەو خروجی لە سەروادا نایە، بەڵام هیچ شیعرێ بەبێ ڕەوی نایێ) [٢٧٣ : ٦٥]. لە کوردیدا، لە دەنگە ڕەسەنەکانی وشەی سەروا، بزوێنە کورتەکان، بەتایبەتی (ە) و هەمزە نابن بە ڕەوی و دەنگی (ھ)ش زۆر کەم دەبێ بە ڕەوی، ئەمانەی لێ دەرچێ هەموو دەنگەکانی تر، دەنگی ڕەسەن و ئەو دەنگانەش کە لەگەڵ وشەی عەرەبیدا هاتوونەتە ناو زمانی کوردی بۆ سەروا دەشێن، ئەوەندە هەیە دەنگە عەرەبییەکان زۆر جار دەکەونە قالبی فۆنۆلۆجی کوردی و لەگەڵ دەنگی کوردی ڕەسەن دەبن بە هاوسەروا، وەکو: خانی دەڵێ:

شەهری ژ موزەککەرو موئەننەث

بیلجوملە موزەیەن و مولەببەس [٢ : ٨٢].

هەرچەندە وشەی (ملبس) عەرەبییە، بەڵام دەنگی (س) چۆن عەرەبییە، ئاوا کوردیشە بەڵام وشەی (مؤنث) کە عەرەبییە دوا دەنگی (ث) لە کوردیدا بەرامبەری نییە، بۆیە لە کوردیدا هەندێ جار دەبێ بە (ت) و بەڵام بە زۆری دەبێ بە (س) و لێرە لەم شیعرەدا، دەنگە عەرەبییە کە لە ژێر کاریگەری فۆنۆلۆجی کوردییەوە گۆڕاوە و لەگەڵ (س)دا بوە بە ڕەوی. لە کوردیدا، زۆر جار، چۆن بۆ کێشەکان وشەی (بەحر) بەکاردێ، ئاوا بۆ ڕەوییەکان وشەی بەحریان بەکار هێناوە، بەحری میم و بەحری ئەلف و بەحری جیم ... ڕەفیق حیلمی لەبارەی ناسینەوەی شیعر بە ڕەوی و ناونانی بە بەحر دەڵێ: (نازانم بۆچی پێیان وتوە -بەحر-) [٩٥ : ١٣٦] ئینجا لەهەمان لاپەڕەدا وەك نموونە بەیتێك دێنێتەوە و ئەم تەعلیقەی لەسەر لێ دەدا (پێی دەڵێن غەزەل لە -بەحری ھ-، بەمەی کە پیتی دوایین قافیەکانی -جوێبارێکە-، -لالەزارێکە-، پیتی -ھ-یە. وا ئەزانم پێویست نییە کە ئێمە بە پێی -عیلمی عەرووز- مانای -بەحر- شتێکی ترە). جارێ دەنگی (ە) لە (جوێبارێکە و لالەزارێکە) بزوێنی کورتە و لە عەرەبیدا بەرامبەر فەتحە دەوەستێ و هیچ پەیوەندی بە (ھ)وە نییە کە دەنووسرێتێکی کیە، جگە لەمەش (ە) ڕەوی نییە، چونکە (ێکە) لە نیشانەی ئەناسیاوی (ێك) و فرمانی بێ هێز (ە ا be) (ە) پێك هاتوە، پاش ڕەوییە، چونکە مۆرفیمی ڕێزمانین و هاتوونەتە سەر وشەی سەروا. ڕەوی دەنگی (ر)یە سەروای وشەکان (-ار)ە. دکتۆر مارف خەزنەداریش باسی

بڵاوبوونەوەی شیعری نالی دەکات و ئەم وشەی بەحرە بۆ ڕەوی بەکاردێنێ (بۆ یەکەمین جار دە غەزەلی نالی لە ساڵی ١٩١٣ بڵاوکراوەتەوە ، نۆ غەزەلی لەبەحری -ە-یە ، وە غەزەلێکی لەبەحری -ی-یە)[٢٢٥ : ٩٤] . بێگومان ڕەوی بان دوا دەنگی دێرە شیعر یەکێکە لە هۆیەکانی ناونان و ناسینەوە و پۆلین کردنی شیعری کلاسیکی ، زۆربەی دیوانە بڵاوکراوەکان بە پێی دەنگی کۆتایی (نەك ڕەوی) پۆلین کراون و بە پێی ڕیزی ئەلف و بێ داندراون ، وەکو دیوانی نالی (هەردوو چاپی مەلا عەبدولکەریم و د.مارف) ، دیوانی سالم و کوردی و ئەدیب و وەفایی و غەزەلەکانی حاجی و دیوانی مەحوی .... ئەوەی لێرەدا پێویست بە ڕاست کردنەوەیە ، زۆربەی ئەوانەی دیوانە کلاسیکیەکانیان کۆکردۆتەوە و ڕێکیان خستوون و شیعرەکانیان پۆلین و ڕیز کردوە، دەنگی (ە)یان بە (ھ) داناوە ، بۆ ئەو شیعرانەی کۆتاییان بە بزوێنی کورتی (ە) هاتوە بردوویاننەتە کۆتایی و لەگەڵ دەنگی (ھ) ڕیزیان کردوون . لە ڕاستیدا (ە) هیچ پەیوەندی بە (ھ)وە نییە ، یەکەمیان بزوێنی کورتە ، دوەمیان نەبزوێنێکی کپە. ئەمانە بە هیچ جۆرێ نابن بەیەك . چون لەفەرهەنگدا هەموو جۆرە بزوێنەکان (کورت و درێژیان) بەدوای یەکەوە دێن، (ا ، ە)یش کە هەردووکیان یەك جۆر بزوێنن تەنیا لە کورت و درێژی جیان ، پێویستە لە ڕیزکردندا بکەونە تەك یەك. ڕەوی بە پێی جۆری دەنگەکە دەبێ بە دوو جۆر : بزوێن و نەبزوێن .

أ- ڕەوی بزوێن : ئەو بزوێنانەی دەبن بە ڕەوی بزوێنی درێژن و هەر بەتەنیا دەنگەدەتوانن باری سەروا ڕابگرن ، واتە بڕگەی کۆتایی دەبێ بە بڕگەیەکی کراوە ولەم بڕگەیەدا پەراوێزی یەکەم بۆ سەروا بەمەرج دانەندراوە ، کەواتە تەنیا بزوێنەکە دەمێنێتەوە. ئەگەر شاعیر جگە لە بزوێنەکە پەراوێزی پێشەوەی بڕگەکەیان ئەگەر دەنگو بڕگەی تریش پەیڕەو بکات ئەمە ئاوازەکە توانتر دەکاتەوە ، بەڵام شتێکی پێویست نییە ، شاعیر تا بەکەمترین دەنگی پێویست وازبێنێ باری سووکترەو هەناسەی درێژتر دەبێ بەتایبەتی لە شیعری یەکێتی سەروادا ، تا دەنگی زیاتر ڕاکێشێتە ناو بازنەی سەروا باری قورستر و هەناسەی کورتتر دەبێ ، چونکە وشەی کەمتر دەست دەکەوێ کە هەموو دەنگەکانی کۆتاییان تێدا هاوبەش بێ . ئەمەیش ڕەویە بزوێنەکان و نموونەیان لە کوردیدا :
١- (ا) ، نموونەی ئەم جۆرە ڕەویە ، حاجی دەڵێ :

گوتم بەبەختی خەراڵوو بەسە ئەتو بێ خودا
لەخەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە لەولا [٦٠ : ٣١] .

ئەم دەنگە لە دەنگە چالاکەکانی کوردییە لە بوون بە ڕەوی لەسەرجەمی (٤٦٨٠) هۆنراوەی (٦٤) دیوانی کوردی[٤١]، (٥٣٨) هۆنراوە ڕەویان (ا)یە کە (١١.٥٪) دەکات لە تێ

[٤١] ئەم ئامارییەی لەمەودوا بەژمارە دەخرێنە ڕوو لە (٦٤) دیوانی شاعیرانی کوردەوە وەرگیراوە کە یەکێتی سەروایان بەکارهێناوە: جزیری ، نالی ، حاجی ، مەحوی ، سالم ، حەمدی ، کوردی ، ئایەرەبەگی جاف ، حەریق ، نائیق ، ئەدیب ، سافی ، مەستوورە ، مەلا وەسمان ، سەیدی ، بێخود ، بێوەی ، ئەدەب ، دلدار ،

بەکارهاتندا بەپلە سێ دێت. زۆرترین هۆنراوە بەم ڕەوییە لای نالی هاتوە (٢٦) و کەمترینی (١) لای سەیدی و بێکەس و شێخ ڕەزا و ئەختەر و فەقێ تەیران و مەلای گەورە و هەردی و سەلام هاتوە کە یەکە و هۆنراوەیان پێ هەیە.

٢- (وو) : ئەدەب دەڵێ :

خاڵی حەبەشی قامەتە یا نەقشە لەسەر ڕوو
یا زەنگی هیندوو نەسەبە، ساکینی مینوو[١٤ : ٧٨].

هەمووی (٦٤) هۆنراوە بەم ڕەوییە (وو) هەیە کە ڕێژەی (٢.٠٪)ی هەموو هۆنراوەکانە و لە زۆریدا بەپلە (١٥) دێت. زۆرترینی ئەم ڕەوییە لای سالم هەیە (١٤) و کەمترینی لای کوردی و تایەر فوئاد و جاهید و ئەوڕەحمان بەگی بابان و شاهۆ و نالبەند و کەماڵی کە هەریەکە یەکە و هۆنراوەیان پێ هەیە.

٣- (ۆ)، نالی دەڵێ :

زولفت کە لەسەر ڕوو بەخەم و تابشە ئەمڕۆ
دوودی سیەهی عوودە لەسەر عاریزی پشکۆ[٢٠٩ : ٨٩].

(٤٢) هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە، دەکاتە ٩٪ی سەرجەمی هۆنراوەکان. (ۆ) بە پلەی (١٨) دێ لە زۆر بەکارهاتندا. زۆرترینی ئەم ڕەوییە لای حەمدی هاتوە (٦) و کەمترینی لای ئاتیق و سافی و مەلا وەسمان و بێدار و شێخ ڕەزا و وەفایی و خانی و ئەسیری و مینە جاف و شاهۆ هاتوە کە یەکەی هۆنراوەیان پێ داناوە.

٤- (ێ)، حاجی دەڵێ :

کوڕێکی وا نەبوو هەستێتە سەرپێ
بزانێ، خەڵقی چۆن کەوتۆتە سەرپێ [٦٠ : ٢٣١].

(٥٧) هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە، (١.٢٪)ی هەموو هۆنراوەکانە. (ێ) بەپلەی (١٦) دێ لە چالاکیدا. زۆرترینی ئەم ڕەوییە لای عەلی عارف ئاغا (شاری) هەیە (٥) و کەمترینی لای جزیری و نالی و حەریق و مەلا وەسمان و بێکەس و شێخ ڕەزا و وەفایی و ناری و ئەحمەد موختار و چڕوستانی

مەهوی، تایەر فوئاد، جاهید، بێکەس، شێخ ڕەزا، وەفایی، ناری، گانی، خەلیل موخلیس دووسەرەیی، بڕنەوی هەکاری، ئەحمەد موختار جاف، خانی، چڕوستانی، بەختیار زێوەر، شێخ نووری شێخ سالح، میرزا غەفوور، ئەسعەد مەحوی، خادیم، ئەختەر، ئەسیری، مینە جاف، قانع، فەقێ تەیران، مەلایێ باتەیی، زێوەر، لوتفی، شاکەلی، عەونی، سالیری، مەلای گەورە، هەردی، ئەوڕەحمان بەگی بابان، حیلمی، ئەحۆل، پیرەمێرد، شاهۆ، سەلام، سەید ئەحمەد نەقیب، سەفوەت، ئەحمەدی نالبەند، کەمالی، عەلی عارف ئاغا (شاری)، ویسالی، عارف عورفی.

و میینه جاف و شاکەلی و موفتی پێنجوێن و سەیید ئەحمەد نەقیب و نالبەند و کەمالی و ویسالی هاتوە.

٥- (وێ)، نالی دەڵێ :

تەشریفی نەوبەهارە کە عالەم دەکا نوێ
دڵ چونکە میسلی خونچەیە بۆیە دەپشکوێ [٢٠٩ : ١٣٢].

ئەمە لە ڕەوییە هەرە کەم بەکارهاتووەکانە ، تەنیا دوو هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە کە ڕێژەی دەکاتە (٠،٠٤ ٪). ئەم ڕەوییە بەقەد (ص ، ط ، ظ)، کە دەنگی عەرەبین، بەکارهاتوە و بەپلەی (٢٥) دێ لەبەکارهاتن . ئەم دوو هۆنراوەیەش یەکێکی لای نالی و ئەوەی تر لای حاجی هاتوە .

دوو تێبینی لەبارەی ڕەوی بزوێنەوە :

(١) دەنگەکانی (و-w) و (ی-y) کە لە گزکردن بزوێن و لەبەکارهاتن نەبزوێنن و سەبارەت بەمە پێیان دەگوترێ نیمچە بزوێن یان نیمچە نەبزوێن ، لێرەدا باس نەکراون و لەگەڵ نەبزوێنەکان دێن .

(٢) بزوێنە کورتەکانی (ە-e) ، (و-u) ، (ی-i) ، لەبەر بێهێزی توانای ڕاگرتنی قورسایی سەرواپان نییە و نابن بە ڕەوی ، ئەگەر (ە-e) لای چەند شاعیرێك بووبێ بە ڕەوی (١٠ هۆنراوەی بە ڕەوی -ە- هەن) ، ڕەوییەکی بێهێزە ، بۆیە لێرە نموونەمان بۆ نەداوە .

ب- ڕەوی نەبزوێن : بەگشتی نەبزوێن لە بزوێن زیاتر دەبن بە ڕەوی ، چ لەبەر ئەوە بێ ژمارەیان لە ژمارەی بزوێن زیاترە ، چ لەبەر ئەوە بێ شوێنی سەروا پێویستی بەوەستان و ناکوتانەوەیە کە ئەمە زیاترلەگەڵ نەبزوێن دەگونجێ ، بەلام هاتنی هێشوە نەبزوێن لە کۆتایی باری سەرواکە گرانترو شاعیرەکە ماندووتر دەکات . لەمە ڕەوییە نەبزوێنەکانن :

١- (ب) ، سالم دەڵێ :

لە زولف و بەرچەمت بۆ کولم و غەبغەب
مرهەییایە لە ڕیی دڵ مار و عەقرەب [١٠١ : ٤٣].

(١٣٢) هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە دەکاتە (٢،٨ ٪)ی هەموو هۆنراوەکان و ئەمەیان بە پلە (١٠) دێ ، واتە لە ڕەوییەکانی پێشەوەیە لە چالاکییدا . زۆرترینی ئەم ڕەوییە لای قانیع و حەمدی هاتوە (١٠) هۆنراوە و کەمترینی کەیەك هۆنراوەیە لای حەریق و بێخود و تایەر فوئاد و جاهید و ئەحمەد موختار جاف و مەلای بائەبی ولوتفی و مەلای گەورە و ئاوارە حەسان بەگی بابان و موفتی پێنجوینی و شاهۆ و سەلام و سەفوەت و کەمالی و ویسالی و عورفی هاتوە .

٢- (ب)، ئەسعەد مەحوی دەڵێ :

بێشەنێ کەرێ فەناری وا لە فوڕیا گوێچکە تەپ
خاوەنی ناماوەتێ، بێ ڕەونەق و بێ گاڵت و گەپ [١٦ : ١٥].

تەنیا یەك هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە، ئەویش ئەمەی ئەسعەد مەحوییە کە نموونەمان لێ وەرگرتوە. ئەم دەنگە لەگەڵ (پ) و (ء) کەمترین هۆنراوەیان پێ هۆنراوەتەوە. ڕێژەکەی دەکاتە (٠٫٠٢٪)ی هەموو هۆنراوەی کوردی و دوا پلەی لە بەکارهێناندا وەرگرتوە.

٣- (ت)، حەمدی دەڵێ :

ئەو سەروو قەدە سەرکەش و من خاکسار و پەست
چ بکەم خوا، کە نامەنی جارێ بگرمە دەست [٦ : ١٨٩].

ئەم دەنگە لە ڕەوییە زۆر چالاکەکانە، (٢٥٢) هۆنراوە بەم ڕەوییە هاتوە کە ڕێژەی (٤٫٥٪)ی سەرجەمی هۆنراوەکانەو بەپلە (٤) دێ لە زۆریدا. زۆرترینی ئەم ڕەوییە لای حەمدی هاتوە (١٣) هۆنراوەو کەمترینی کە یەك هۆنراوەیە لای ئەمانە هەیە : ناتیق و سەیدی و بێخەوی و دڵدار و تایەر فوئاد و فانی و میرزا غەفوور و ئەختەر و زێوەر و سەفوەت.

٤- (ث)، مەحوی دەڵێ :

زەمزەم چیە، بە زەمزەمەی ئایات و سەد حەدیث
پا بوونەوە لە شەئنی نییە تینەتی خەبیث [١٨٠ : ٩٠].

تەنیا ئەم هۆنراوەیەی حەمدی بە ڕەوی (ث) هەیە وبەس، واتە کەمترین ڕەوی شیعری هۆنراوەی یەکێتی سەرواى پێ داندرابێ ئەمەیانە لەگەڵ (پ) و (ء) کە ڕێژەیان (٢٪)ی هەموو هۆنراوەکانە و دوا پلەیان وەرگرتوە.

٥- (ج)، جزیری دەڵێ :

شمشادی خەرام و سەروی غەنناج
جانان دبرت بەعیشوە تاراج [٥٨ : ١٦٤].

ئەم دەنگە بە ڕادەیەکی مام ناوەنجی بەکارهاتوە. (٢٤) هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە. ڕێژەی دەکاتە (٠٫٥١٪)ی سەرجەمی هۆنراوەکان وبەپلە (٢٠) دێ لە زۆریدا. زۆرترینی ئەم ڕەوییە لای جزیری هاتوە (٤) هۆنراوە و کەمترینی کە یەك هۆنراوەیە لای نالی و مەحوی و سالم و مەلا وەسمان و بێکەس و وەفایی و ناری و پرتەوی هەکاری و ئەسعەد مەحوی و ئەختەر و عەونی و سەفوەت و شاری هاتوە.

٦- (چ)، گۆران دەڵێ :

ئەب ماتریەت دێ وڵنگەر قەیچ
بۆی ئەکەویت ئەعبای وەك حەیچ [١٧٣ : ٢٥٠].

ئەم دەنگە لە ڕوویە هەرە کەمەکانی یەکێتی سەروایە. (٤) هۆنراوەی پێ نووسراوە و ڕێژەی سەدی (٠.٠٩) یەو بە پلە (٢٦) دێت لە ڕیزبەندیدا. زۆرترینی لای عەونی هەیە کە دوو هۆنراوەی پێ نووسیوە و کەمترینی لای عارف عورفی هەیە کە یەك هۆنراوەی پێ داناوە.

٧- (ح)، حەمدی دەڵێ :

ئەهلی دونیا نین ئەوی پیاون لەکن ئەهلی سەلاح
گەر دەڵێن پیاوین، لە دونیا بۆ ئەکەن خۆیان نیکاح [٦ : ٢٠٧].

هەمووی (١٥) هۆنراوە بەم ڕوویە هەن، بە ڕێژەی (٠.٣٢٪) و لەگەڵ دەنگی (خ) ڕادەی بەکارهاتنیان وەکو یەکە. لە ڕیزبەندیدا بە پلە (٢٣) دێ. ڕادەی هەرە زۆری لە شیعری حەمدی دایە (٤) هۆنراوە و ڕادەی هەرە کەمی کە یەك هۆنراوەیە لای نالی و سالم و شێخ ڕەزا و ئەسعەد مەحوی و خادیم و ئەورەحمان بەگی بابان هەیە. جێی سەرنجە (ح) لەگەڵ کەمیش، بە زۆری هەر لەو وشانەدا هاتوە کە عەرەبین و گراون بەوشەی سەروا لەشیعرەکاندا، زۆر کەم وشەی کوردی بە ڕەوی (ح) هاتوە مەگەر وشەی سەرسوڕمانی وەکو (بەح بەح) و (تەح تەح). ئەمە نەگونجانی ئەو دەنگە پیشان دەدا بۆ ڕەوی کوردی.

٨- (خ)، حەمدی دەڵێ :

ناعیلاجە، عاقیبەت، سەر ڕەق ئەچێتە سەنگلاخ
چەند بەمەعنایە وتوویانە قەسبی : شێخ و شاخ [٦ : ٢٠٩].

ئەمەیش وەکو دەنگی پێشەوە (ح) زۆر کەم بەکارهاتوە، تەنیا پازدە هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٠.٣٢٪) و بەپلە (٢٣) دێ. زۆرترینی دوو هۆنراوەیە لای جزیری و یەکە لای حەمدی و سەیدی و بێخود و جاهید و موخلیس دووسەرەیی و ئەسعەد مەحوی و خادیم و کەمالی و شاری.

٩- (د)، مەحوی دەڵێ :

چە خەیاڵێکە لیقایێ بەفەنا چوونی جەسەد
تا پڕیشان نەبوو کار بسامان نەرسد [١٨٠ : ١١١].

لە ڕوویە چالاکەکانە: (١٤٠) هۆنراوەی پێ دانراوە بە ڕێژەی (٣٪)ی شیعری کوردی و بەپلە (٨) دێ لە ڕیزبەندیدا. زۆرترینی (١٢) هۆنراوەیە لای حەمدی و کەمترینی یەك هۆنراوەیە لای کوردی و تایەر بەگی جاف و حەریق و ئەدیب و بێخودی و جاهید و شێخ ڕەزا و مینە جاف و قانیع و لوتفی و

مەلای گەورە و موفتی پێنجوینی و سەلام و سەفوەت .

١٠- (د) : ئەم دەنگە تاکە دەنگێکە لە هۆنراوەی کوردیدا نەکراوەتە رەوی بەکێشی سەرەوای هۆنراوە .

١١- (ر) ، سالم دەڵێ :

غەم وەکو کۆهە ، تەن زەعیف و نزار
دڵ یەکێ غائیلەی زەمانە هەزار[١٠١ : ٥٩] .

ئەم دەنگە لە رەوییە هەرە چالاکەکانە و لە ریزی هەرە پێشەوەیە . هەموو (٩٩٨) هۆنراوەی پێ نووسراوە کە رێژەی (٢١,٢٪)ی هەموو هۆنراوەکانە و بەپلە دوو دێ دوای (ن). زۆرترینی لای حەمدی هاتوە کە (٥٨) هۆنراوەی پێ نووسیوە و کەمترینی لای مەلای گەورەو بەس کە یەك هۆنراوەی پێ هەیە .

١٢- (ز) ، جزیری دەڵێ :

عاشیق ئەو چارەك ژبالا لێ بدەت بەرقامە جاز
دێ لنك ساحیب دلان حەتتا ئەبەد بت سەرفیراز[٥٨ : ٢٤٤] .

ئەم دەنگە تا رادەیەك بەزۆری بۆتە رەوی ، هەمووی (٧٧) هۆنراوەی پێ نووسراوە کە دەکاتە (١,٧٪)ی هەموو هۆنراوەکان و بەپلە (١١) دێ . زۆرترینی لای (حاجی) هاتوە (٥) هۆنراوەو کەمترینی کە یەك هۆنراوەیە لای نالی و مەحوی و نائیق و ئەدیب و وەفایی و مەلا خەلیل دروسەرەیی و فانی و بەختیار زێوەر و شێخ نوری و ئەسعەد مەحوی و مینە جاف و قانیع و لوتفی و شاکەلی و شاهۆ و سەفوەت هاتوە.

١٣- (ژ) ، نالی دەڵێ :

هەی کەرێکم بوو ، چ پەیکەر ، تەبکەری هەوراز و لێژ
سینەپان و مووچە کورت و شانە بەرز و گوێ درێژ[٢٠٩ : ٦٤] .

ئەم دەنگە تا رادەیەکی باش بۆتە رەوی. هەمووی (١٨) هۆنراوەی پێ نووسراوە بە رێژەی (٠,٤٪)ی سەرجەمی هۆنراوەی کوردی و بەپلە (٢١) دێ لە زۆریدا . رادەی هەرە زۆری حەمدی بەکاری هێناوە (٤) هۆنراوە و رادەی هەرە کەمی کە یەك هۆنراوەیە لای مەحوی و پرتەوی هەکاری و ئەحمەد موختار جاف و فانی و ئەسعەد مەحوی و مینە جاف و قانیع و پیرەمێرد و نالبەند هەیە.

١٤- (س) ، حەمدی دەڵێ :

فەلسەفەی لوقمان لەکن ئەو زاتە ناکا فلووس
چی لەلەسیابی دەکا لابق بەرآوا بێ عەرووس [٦ : ٢٤١] .

(س) دەنگێکە تا رادەیەك دەوری ڕەوی دیوە، هەمووی (٦٦) هۆنراوەی پێ هەیە، بە ڕێژەی (٪١.٤١)ی هۆنراوەکان و بەپلە (١٣) دێ. زۆرترینی کە (٦) هۆنراوەیە لای حاجی و سالیری هاتوە و کەمترینی کە یەك هۆنراوەیە لای تایەر بەگی جاف و ناتیق و ئەدیب و شێخ ڕەزا و ناری و پرتەوی هەکاری و فانی و شێخ نەوری و خادیم و ئەسیری و مینە جاف و قانیع و زێوەر و لوتفی و شاکەل و عەونی و ئەوڕەحمان بەگی بابان و حیلمی و نالبەند و کەمالی و شاری و ویسالی هاتوە.

١٥- (ش)، سالم دەڵێ:

عەوبالی ئەیەد هەر منم ئەی چەرخی جەفاکێش
تا دەربەدەرو شەهربە شەهرم وەکو دەروێش [١٠١ : ٧٥].

(ش) لەو دەنگانەیە تا رادەیەك بۆتە ڕەوی. (٧٢) هۆنراوە بەم ڕەوییە نووسراوە بە ڕێژەی (٪١.٦)ی هۆنراوەکان و بەپلەی (١٢) دێ. زۆرترینی پرتەوی هەکاری (٩) هۆنراوەی پێ نووسیوە و کەمترینی کە یەك هۆنراوەیە لای ئەم شاعیرانە هاتوە: نالی و حاجی و مەلا وەسمان و بێخود و مەهری و جاهید و ناری و دووسەرەیی و شێخ نەوری و لوتفی و ئەوڕەحمان بەگی بابان و حیلمی و سەفوەت و ویسالی و عورفی.

١٦- (ص)، حەمدی دەڵێ:

تۆ دوژمنی گرۆهی وەفایی بە (ئیختیصاص)
زیاتر لەگەڵ منا بە جەفایی بە (ئیختیصاص) [٦ : ٢٤٩].

هەرچەندە لەم دێرەدا کە مەتلەعی هۆنراوەکەیە (بەئیختیصاص) دووبارە بۆتەوە و دەوری پاش سەروای دیوە چونکە لەبەر ئەوەی بەهەمان مانا دووبارە بۆتەوە و کەوتۆتە حوکمی پاش سەروا، وشەی پێشتر (وەفایی، جەفایی) سەروایان ڕاگرتوە لەگەڵ ئەمەشدا تەنیا لەم دێرەدا وایە، لە دێرەکانی تر وشەی سەروا لەگەڵ ئیختیصاص دێن کە ئەمانەن: (قەصاص، خاص، ئیخلاص، خەلاص) ئەم دەنگە عەرەبییە کە لە بنچدا لە کوردیدا نییە(٢٢)، لەگەڵ دەنگی (ف) کە لە کوردیدا هەیە و بەرامبەری لە عەرەبیدا نییە، بەیەك ڕادە بوونەتە ڕەوی. بەکەمی سێ هۆنراوەیان پێ دانراوە. بە ڕێژەی (٪٠.٠٦)ی هۆنراوەکان و کەوتوونەتە دواوە. (ص) بەپلە (٢٧) دێ. سالیری دوو هۆنراوە و حەمدی یەك هۆنراوەی پێ نووسیوە.

١٧- (ض)، مەحوی دەڵێ:

واعیزلە ڕەندی مەیکەدە دەگرێ کە (لیعراض)
ڕازی نییە بەسەرنووشتی ئەزەل: (اننی لراض) [١٨٠ : ١٥٦].

---

(٢٢) ئەم دەنگە تەنیا لە هەندێ وشەی کرمانجی خوارووا وەکو (صەد) و هەندێکی دەنگی کرمانجی سەروو وەکو (صە ، وصا) دەردەکەوێ.

(ض) لەدەنگە هەرە تایبەتیەکانی زمانی عەرەبییە وبگرە بۆتە ناوی بۆ ئەو زمانە . زۆر جار لەباتی زمانی عەرەبی دەگوترێ (لغة الضاد) ، ئەم دەنگە لە کوردیدا نییە ، بەڵام بۆی هەیە لەگەڵ وشەی عەرەبی لە کوردیدا بەکاربێ . لە دەنگە هەرە کەم بەکارهاتووەکانە بۆ ڕەوی شیعری کوردی ، لەگەڵ دەنگی (ط ، ظ ، وێ) بەیەك ڕادە بەکار هاتوون . هەمووی دوو هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٠،٠٤٪)ی هۆنراوەکان . مەحوی و حەمدی یەکەو هۆنراوەیان پێ داناوە. بە پلە (٢٨) هاتووە.

١٨- (ط) ، نالی دەڵێ :

مووی سپی کردم بە شووشت ن ئاوی عەینی (شۆڕە دەط)

شۆڕە شەت، یەعنی کە تێیدا ، خود بەخود، قەل بوو بە (بط) [٢٠٩ : ٥٧].

ئەم دەنگە عەرەبییە و زۆر بەئاسانی لە کوردیدا بە (ت) دەخوێندرێتەوە . (ط) لە دەنگە هەرە کەم بەکار هاتووەکانە بۆ ڕەوی کوردی . تەنیا (٢) هۆنراوەی پێ نووسراوە کە دەکاتە (٠،٠٤٪)ی هۆنراوەکان و بە پلە (٢٨) دێ و لەگەڵ (ض ، ظ ، وێ) بەیەك ڕادە بەکار هاتوون . نالی و حەمدی یەکەو هۆنراوەیان پێ نووسیوەو بەس .

١٩- (ظ) ، مەحوی دەڵێ :

بەناوە وەعزی بێ خۆشی بە تاوە (یا حفظ)

لە هەڵتوڵانە کەلیکی دەم و لچی (واعظ) [١٨٠ : ١٦٢].

ئەمەش یەکێکە لەو دەنگانەی لە عەرەبیدا هەیە و لە کوردیدا نییە . لە ڕەوییە هەرە کەم بەکار هاتووەکانە . تەنیا دوو هۆنراوەی پێ نووسراوە کە (٠،٠٤٪)ی هۆنراوەکانە و بە پلە (٢٨) هاتووە و بە ڕادەی (ض ، ط ، وێ) بەکار هاتووە . جزیری و مەحوی یەکەو هۆنراوەیان بەم ڕەوییە نووسیوە و بەس .

٢٠- (ع) ، حەمدی دەڵێ :

غەیری ئەسراری جنوون نایێ بکا عاشق سەماع

ڕووتیە گەر دەست بدا بۆ عاقیلان ئەمڕۆ مەتاع [٦ : ٢٥٦].

ئەم دەنگە لە ڕەوییە کەم بەکارهاتووەکانە . (٨) هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٠،١٧٪)ی سەرجەمی هۆنراوەکان . بەپلە (٢٥) دێ لە زۆریدا . زۆرترین هۆنراوەی پێ نووسرابێ دوو هۆنراوەیە لای حەمدی و پرتەوی هەکاری و کەمترین هۆنراوە کە یەکێکە، لای مەحوی و جاهید و خانیم و سابیری هاتووە .

٢١- (غ) ، خانیم دەڵێ :

سەحەر دیفاعی غەمم بوو دەمێ ئەچووم بۆ باغ

کە بڵکی هەر وەکو بلبل بکەم عیلاجی دەماغ [٧٥ : ١٥٤].

ئەم دەنگە تا رادەیەك دەوری ڕەوی دیوە ، هەمووی (١٨) هۆنراوەی پێ نووسراوە، بە ڕێژەی (٤٠،٠٪). بەپلە (٢١) دێ لە زۆریدا و لەگەڵ دەنگی (ژ) بەیەك رادە بوونەتە ڕەوی. ئەم دەنگە زۆرترینی (٣) هۆنراوەی پێ نووسراوە لای شێخ ڕەزا و کەمترینی یەك هۆنراوەی پێ هەیە لای مەحوی و بێخود و جاهید و وەفایی و دووسەرەیی و پرتەوی هەکاری و لوتفی و عەونی و سالیری و شاهۆ.

٢٢- (ف) . حەمدی دەڵێ :

سەیری حەربەی عیشقی جانان کەن کەهاتۆتە مەساف

ئەبرۆ وەك مەهـ لەت کەرە ، موژگانە تیری دڵ شکاف[٦ : ٢٦٢].

هەمووی (٢٣) هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە کە ڕێژەی (٤٩،٠٪)ی هۆنراوەکانە. ئەم ڕەوییە بەپلە (٢٠) دێ لەزۆریدا . زۆرترینی (٦) هۆنراوەیە لای حەمدی و کەمترینی یەك هۆنراوەیە لای جزیری و نالی و مەحوی و بێخود و شێخ ڕەزا و ئەحمەد مەحوی و خادیم و ئەوڕەحمان بەگی بابان.

٢٣- (ڤ) . نالبەند دەڵێ :

ئەو چەك و ئەو زینەت و زێڕو براڤ

ئەو بوخارو عەنبەر و مسك و گولاڤ[١١ : ١٨٧].

(ڤ) لە ڕەوییە کەم بەکارهاتووەکانە . هەمووی (٣) هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٠٦،٠٪). بەپلە (٢٧) دێت. لەگەڵ دەنگی (ص) بەقەد یەك لەهۆنراوەی کوردی بوونەتە ڕەوی تەنیا یەك شاعیرلە یەکێتی سەرواى هۆنراوەدا بەکاری هێناوە ئەویش نالبەندە ، کە (٣) هۆنراوەکە هی ئەون . ئەوەی شایەنی سەرنجە ئەم دەنگە لەعەرەبی و تورکیدا نییە ،لە فارسی دەنگەکە هەیە بەلام ڕەمزی (تیپی) بۆ دانەنراوە . بەش بە حاڵی کوردی ئەم دەنگە زیاترلە کرمانجی سەروو هەیە ،لە کرمانجی خوارووا لەچەند وشەیەکی کەمی وەکو بەڤە و گاڤە دەربەکەوێ و بەس . ئەوەی تر هەمووی وشەی کرمانجی سەروە هاتۆتە ناو زاری کرمانجی خواروو وەکو مرۆڤ و ئیڤان و ئەڤین و ناڤگە و ....

٢٤- (ن) . مەحوی دەڵێ :

وەك بلبل ، ئەی نازە گوڵم ، پڕ بە دڵمە شەوق

وەك قومری لەی تو سەروسەهی پڕ بە ملمە تەوق[١٨٠ : ١٨٣].

(ن) لەو ڕەوییانەیە تا ڕادەیەکی باش بۆ یەکێتی سەروا بەکار هاتووە . (١٦) هۆنراوەی پێ نووسراوە ، بە ڕێژەی (٠،١٪)ی هۆنراوەکان ، بەپلە (١٦) دێ لە زۆریدا . زۆرترین هۆنراوەی پێ نووسرا بێ (٩)یە لای حەمدی و کەمترینیش کە یەك هۆنراوەیە لای حاجی و جاهید و بێکەس و سالم و پرتەوی هەکاری و بەختیار زێوەر و میرزا غەفوور و قانیع و سالیری و حیلمی و پیرەمێرد و

شاهۆ هەیە .

٢٥- (ك) ، سالم دەڵێ :

تیری ئاهی سوبحگاهم ، ڕەنگە کون کون کا فەلەك

ئەشکی ئاتەشناکی من تەحقیق ئەگاتە سەر سەمەك [١٠١ : ٧٧] .

ئەم دەنگە لەو ڕەوییانەیە تا ڕادەیەکی باش لە کوردیدا بەکارهاتوە . (٧٣) هۆنراوەی پێ نووسراوە و بە ڕێژەی (١٠.٦٪)ی هۆنراوەکان و بەپلە (١٢) دێ . زۆرترینی بەکارهاتنی لە (٧) هۆنراوەدایە لای حەمدی و خادیم کەمترینی کە یەك هۆنراوەیە لای ئەم شاعیرانە هاتوە : نالی و کوردی و ئاتیق و مەلا وەسمان و تایەر فوئاد و جاهید و وەفایی و پرتەوی هەکاری و شێخ نووری و میرزا غەفوور و ئەسعەد مەحوی و عەونی و موفتی پێنجوینی و سەلام و سەید ئەحمەد نەقیب و نالبەند و کەمالی و ویسالی و عورفی .

٢٦- (گ) ، جزیری دەڵێ :

کو ئبشارەت ب بیشارەت بهەرت نەغمەیی چەنگ

ژڕیی ئاینەیی دل برتن پەرەیی زەنگ [٥٨ : ٢٣٩] .

(گ) لەو ڕەوییانەیە بە ڕادەیەکی مام ناوەنجی بەکارهاتوە . (٢٧) هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە بە ڕێژەی (٠.٥٧٪)ی هۆنراوەکان و بەپلە (١٨) دێ . زۆرترین هۆنراوە بەم ڕەوییە نووسرابێ (٣)یە لای حەمدی و ئەدەب ، کەمترینی یەك هۆنراوەیە لای نالی و حاجی و مەحوی و سالم و تایەر بەگی جاف و ئاتیق و ئەدیب و مەلا وەسمان و دلدار و خادیم و ئەختەر و قانیع و شاکەلی و شاهۆ و سەفوەت و کەمالی و ویسالی .

٢٧- (ل) ، حەمدی دەڵێ :

ڕۆژی وەسڵێکم ئەوێ هەروەك شەوی هیجران بە تووڵ

تا لە نیسبەت میحنەتم دا ئارەزووم بێتە حوسووڵ [٦ : ٢٧٨] .

لە پێشدا دەبێ بڵێین ، لە کوردیدا دوو فۆنیمی لەیەك نزیك هەن (ل ، ڵ) ، ئەمانە هەریەکە فۆنێمی سەربەخۆیەو دەبێ حیسابێکی تایبەتی بۆ بکرێ ، بەڵام لەبەر ئەوەی شاعیرانی کلاسیکی کە پەیڕەوی بەکلێتی سەروایان کردوە لە غەزەل و قەسیدەکانیاندا ، بەیان بەجیاوازی ئەم دوو دەنگە نەبردوە و شوێن شکڵەکانیان کەوتوون (تیپەکە) نەك دەنگەکانیان ، بۆیە لە زۆربەی هەرە زۆری ئەو هۆنراوانەدا کە دەنگی (ل)یان کردوە بە ڕەوی ، بەهەردوو فۆنیم هاتوە . واتە تێکەڵییەکی سەیر لەم ڕووەوە هەیە . بۆیە ئێمە لە ژێر یەك ناونیشاندا باسیان دەکەین ، بەڵام ئەگەر یەك دێر وەربگرین یان یەك ڕەوی دەبێ جۆرە (ل)ەکە دیار بکرێ .

ئەم ڕەوییە لە (٢٢٧) هۆنراوەدا بەکارهاتوە کە دەکاتە ڕێژەی (٩.٤٪)ی هۆنراوەکان. بەپلە

(ە) دێ لە زۆریدا ، واتە لە ریزی هەرە پێشەوەی ڕەوییەکانی شیعری کلاسیکییە. زۆرترین هۆنراوە بەم ڕەوییە لای حەمدییە کە (٢٤) هۆنراوەی پێ نووسیوە و کەمترینییان یەک هۆنراوەیە لای شێخ ڕەزا و چڕوستانی و حیلمی و شاری.

٢٨- (م) ، نالی دەڵێ :

(فاتیحە!) ئەسکیرە شاری دڵ بە تابووری ئەلەم

موردەتێکی زۆرە پاتەختە لەبۆ خاقانی غەم [٢٠٩ : ٧٢].

(م) لە ڕەوییە هەرە چالاکەکانە ولە ریزی پێشەوە دێ ، (١٩٠) هۆنراوە بەم ڕەوییە هەیە بە ڕێژەی (٤٠.١٪)ی هۆنراوەکان و بەپلەی (٧) دێ . زۆرترین هۆنراوە بەم ڕەوییە (٢٢) هۆنراوەیە لای سالم و کەمترینییان کە یەک هۆنراوەیە لای ئەم شاعیرانە هەیە : حەریق و بێخود و میهری و جافید و کانی و میرزا غەفوور و ئەختەر و ئەسیری و مەلایێ باتەیی و موفتی پێنجوینی و سەلام و سەید ئەحمەد نەقیب و نالبەند.

٢٩- (ن) ، حەمدی دەڵێ :

گەر تەقازای عیشقە هەڵکەندن ، ڕەفیقان ، بێستوون

با بە تیشەی ئاهەوە هەڵچم لە چەرخی بێ ستوون [٦ : ٢٠٩].

ئەم دەنگە (ن) لە هەموو دەنگەکانی زمانی کوردی چالاکترە ، (١١٤٨) هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٢٤.٥٪). واتە نزیکەی چارەکێکی هەموو هۆنراوەکان بەم ڕەوییە هاتوون کە بە پلە یەک دێ . زۆرترین هۆنراوە بەم ڕەوییە (٩٢) هۆنراوەیە لە هەردوو بەرگی دیوانی خانیم و کەمترینی کە یەک هۆنراوەیە لای بێوەی و فەقێ تەیران و پیرەمێرد هاتوە .

٣٠- (هـ) ، خانی دەڵێ :

ڕۆژان دگری ، بشەف دکر ئاه

ئەو ڕەنگەڕیا زەعیف ئەو ماه [٣ : ١٠١].

ئەم ڕەوییە (هـ) تا ڕادەیەکی کەم بەکارهاتوە . هەمووی (١٦) هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٠.٣٤٪) و بەپلە (٢٢) دێ لە زۆریدا . زۆرترینی (٢) هۆنراوەیە لای جزیری و سالم و بڕتەلی هەکاری کەمترینی یەک هۆنراوەیە لای نالی و مەحوی و سافی و میهری ئەحمەد موختار جاف و عەونی و شاهۆ و کەمالی و عورفی .

٣١- (و-W) ، بێخود دەڵێ :

هاتە بەزمی ئێمە دوێنێ شەو بروّ داسێ بەدەو

هەر بەناکامی بەڵەی سەبری دڵی کردم دروو [٣٦ : ٧٦].

(و) لە ڕەوییە هەرە چالاکەکانە (١٢٧) هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٢.٩٪)ی

هۆنراوەکان و بەپلە (٩) دێ لە زۆریدا . زۆرترینی (١٥) هۆنراوەیە لای خادیم بە هەردوو بەرگە دیوانەوە ، کەمترینی کەیەک هۆنراوەیە لای ئەم شاعیرانە هاتوە : ئەدیب و مەلا وەسمان و شێخ ڕەزا و مەلای گەورە و موفتی پێنجوینی و پیرەمێرد .

٣٢- (ی-ێ) ، نالی دەڵێ :

وەرە ساقی بە شینی مەزهەبی دەی

ئەوا فەرشی حەیاتی خۆم دەکەم تەی[٢٠٩ : ١٢٥] .

ئەم دەنگە لە ڕەویبە هەرە چالاک ولە پێشەوەکانە . هەمووی (٢٢١) هۆنراوەی پێ نووسراوە بە ڕێژەی (٤.٧٪)ی هۆنراوەکان و بەپلە (٦) دێ لە زۆریدا . زۆرترینی (١٦) هۆنراوەیە لای سالم و کەمترینی کە یەک هۆنراوەیە لای حەریق و مەستوورە و سەیدی و بێوەی و دلدار و دووسەرەیی و بڕنەوی هەکاری و ئەختەر و ئەسیری و مینە جاف ولوتفی و مەلای گەورە و هەردی و حیلمی و موفتی پێنجوینی و سەلام و سەید ئەحمەد نەقیب و ئەخۆل.

- هەڵسەنگاندنێکی ڕەوی لە یەکێتی سەرواى شیعری کلاسیکی کوردیدا :

لە وردبوونەوەیەکی ئەو سەر ئەژمێرییەی بۆ (٦٤) دیوانی شیعری کلاسیکی کوردی لەنجام دراوە ، چەند ڕاستییەکمان لەبارەی ڕەوی شیعری کوردی بۆ دەردەکەوێ کە دەتوانین بە کورتی بەم جۆرە دەست نیشانیان بکەین :

١- مەحوی لە هەموو ڕەوییە باسکراوەکان (٣١) ڕەوی جۆراو وجۆری بەکارهێناوە ، ئەو بەپلە یەک دێ لەناو هەموو شاعیرەکان و دوای ئەو حەمدی دێ کە (٣٠) ڕەوی بەکارهێناوەو لەهەموشیان کەمتر مەستوورەیە کە تەنیا دوو ڕەوی بەکارهێناوە. ئەمە بێگومان هۆی ئەوەیە کە شیعرەکانی مەستوورە زۆربەیان بەزاری گۆرانی و قەڵبی مەسنەوی نووسراون و لەدیوانەکەیدا تەنیا سێ هۆنراوە بەکێتی سەروای تێدا پەیرەو کراوە ئەوانیش لەسەر دوو ڕەوی دارژاون . مەستوورە لێ دەرچێ جروستانی کەمترین سەروای بەکارهێناوە ، لەهەموو هۆنراوەکانیدا تەنیا (٤) ڕەوی هەیە . لەهەموو شاعیرەکان ، دوو یان سێ سەرواو بەسەرەوەیان هەیە ، دەیان لە نێوان (٢٠-٢٩) سەروایان هەیە و سێ وسێیان لەنێوان (١٠-١٩) سەروایان هەیە و ئەوانی تر کە (١٩) شاعیرن لە نێوان (١-٩) سەروایان بەکارهێناوە ، بەمەوە دیارە ڕادەی هەرە زۆریان ئەوانەن کە لە (١٠-١٩) سەروای جیاوازیان هەیە و ڕێژەی ئەمانە لەچاو هەموو شاعیرەکان دەکاتە (٢٤.٤٪) و لە هەموشیان کەمتر ئەوانەن لە سێ بەسەرەوەیان هەیە و دەکاتە (٣.٢٪) .

٢- چالاکی ڕەوییەکان لە زۆر بەکارهاتنیدا ئەگەرچی لە شاعیرێکەوە بۆ شاعیرێکی تر تا ڕادەیەک دەگۆڕێ بەلام هەمووی بەسەریەکەوە ، وەربگرین زۆر و کەمی بەکارهاتنیان لەم خشتەیەی خوارەوەدا دەردەکەوێ کە ژمارە و ڕێژەی سەدی و پێی هەریەکێکیان دەردەخا :

رەوی	ن	ر	ا	ت	ل	ی	م	د	و	ب
ژمارەی	١١٤٨	٩٩٨	٥٣٨	٢٥٣	٢٢٧	٢٢١	١٩٠	١٤٠	١٣٧	١٣٢
ڕێژەی سەدی	٢٤.٥	٢١.٣	١١.٥	٥.٤	٤.٩	٤.٧	٤.١	٣	٢.٩	٢.٨
ڕیزی	١	٢	٣	٤	٥	٦	٧	٨	٩	١٠

رەوی	ز	ش	ك	س	وو	ێ	ق	ۆ	ک
ژمارەی	٧٧	٧٣	٧٣	٦٦	٦٤	٥٧	٤٦	٤٢	٢٧
ڕێژەی سەدی	١.٧	١.٦	١.٦	١.٤	١.٢٦	١.٢	١	٠.٩	٠.٥٧
ڕیزی	١١	١٢		١٣	١٤	١٥	١٦	١٧	١٨

ع	ف	ڕ	غ	ه	ج	خ	ە	ح	ع
٢٤	٢٣	١٨	١٨	١٦	١٥	١٥	١٠	٨	٤
٠.٥١	٠.٤٩	٠.٤	٠.٤	٠.٣٤	٠.٣٢	٠.٣٢	٠.٢	٠.١٧	٠.٠٩
١٩	٢٠	٢١	٢١	٢٢	٢٣	٢٣	٢٤	٢٥	٢٦

ڤ	ص	ض	ط	ظ	ڵ	پ	ث	ە	ژ
٣	٣	٢	٢	٢	٢	١	١	١	
٠.٠٦	٠.٠٦	٠.٠٤	٠.٠٤	٠.٠٤	٠.٠٤	٠.٠٢	٠.٠٢	٠.٠٢	
٢٧	٢٧	٢٨	٢٨	٢٨	٢٨	٢٩	٢٩	٢٩	٣٠

ژمارە و ڕێژەی سەدی و ڕیزی ڕەویەکان

٣- شتێکی ئاساییە کە ئەو دەنگانەی لە عەرەبی هەن و لە کوردیدا نین (ص ، ض ، ط ، ظ ، ث ، ذ) بە ڕادەی کەم دەوری ڕەوییان دیوە ئەویش لەگەڵ ئەو وشە عەرەبییانەی کە بۆ سەرواى شیعرەکان بەکارهاتوون . بگرە لە یەکێتی سەروادا هیچ ڕەوی (ذ) مان بەدی نەکرد ، ڕەنگە لە شیعری مەسنەوی ئاك و ئووك هاتبێ بەڵام بۆ غەزەل و قەسیدە ، نەء . ئەوەی جێگای سەرنجە ، شاعیرانی کلاسیکی بۆ ئەوەی شاعیرێتی خۆیان بسەلمێنن زۆر جار بیریان لەوە کردۆتەوە کە بە هەموو کێشەکان و بە هەموو ڕەوییەکان شیعر دابنێن ، ئەگەر نا دیوانەکەیان تەواو نابێ، جا بۆ ئەو دەنگە عەرەبییانە ،لەباتی ڕەوی ، کە ڕەنگە ئەوەندە وشەیە دەست نەکەوێ کە لەگەڵ زەوق و شێوازی ئەدەبی کلاسیکی بگونجێ ، پەنایان دەبردە بەر یەك وشەی وەکو (حظ) یان (واعظ) یا (حدوث) یان (تلبيد) و دەیانکرد بە پاش سەروا . ئەو دەنگە عەرەبییانە وەك لە خشتەکەدا دیارە کلکەی دواوەیان گرتوە (٢٧،٢٨،٢٩،٣٠) بەمین ڕەوین .

٤- جێی سەرنجە کە ئەو دەنگانەی تایبەتین بە کوردی وەکو (گ ، ژ ، چ ، ڤ ، پ) چالاکییان لە بوونە ڕەویدا بەهێز نییە ، بەتایبەتی (چ ، ڤ ، پ) کەوتوونەتە کلکەی دواوە و تەنیا بە ڕادەی دەنگە ناکوردییەکان بەکار براون ، بەڵام (گ ، ژ) نەختێ لەوان زیاتر هاتوون ، هۆی ئەمە بەلای منەوە بۆ چەند ئەگەرێك دەگەڕێتەوە :

- سروشتی دەنگەکان بە جۆرێ هەڵکەوتوە ، بۆتە هۆی کەم بەکارهاتنیان لە ڕەوی ، (ڤ ، ژ ، چ ، پ) دووبارە بوونەوەیان لە سەرەتاو ناوەڕاستی وشە زیاترە تا لە کۆتایی ، ئەمە وای کردوە دەوریان لە بوون بە ڕەویدا کز بێ ، ئەمە نەك هەر لە شیعری کلاسیکی لە شیعری نوێش هەستی پێ دەکرێ کە ئەم دەنگانە کەمتر دەبنە ڕەوی .

- شاعیرانی کلاسیکیی کوردمان ڕۆشنبیرییان عەرەبی - ئیسلامی بووە زیاتر فەرهەنگی عەرەبییان لە مێشك بوە تا فەرهەنگی وشەی کوردی ڕەسەن و پەتی . ئەوەندەی وشەی عەرەبی هێزی بەهێز کردنی شێوازی شیعری کلاسیکی دەدا ، وشەی ڕەسەن پێی نەدەدا ، بگرە لە هێزی کەم دەکردەوە ، بۆیە بیریان لە بەکارهێنانی وشەی ڕەسەنی کوردی (کە ئەو دەنگە ڕەسەنانەیان تێدا بێ) نەدەکردەوە بەتایبەتی بۆ شوێنێکی بەهێزی وەکو شوێنی سەروا ، ئەمەش لە ڕادەی ئەم ڕەوییانەی کەم کردۆتەوە .

٥- دەتوانین دەنگەکانی ڕەوی لە زۆرییەوە بۆ کەمی بابەتی ئەم شەش کۆمەڵەیە بکەین :

- ن ، ر ، ا .
- ت ، ل ، ی ، م ، د ، و ، ب .
- ز ، ش ، ك ، س ، وو ، ێ ، ق ، ڕ .
- گ ، ج ، ف ، ژ ، ع ، ه ، ح ، خ .

- ە ، چ ، ڤ ، ص ، ح ، ط ، ظ ، ویٚ ، پ ، ث ، ،

- د (نییە).

دوو- پێش ڕەوی : تەنیا ئەگەر ڕەوی بزوێنی درێژ بێ پێویستی بە پێش ڕەوی نابێ ، ئەگەر پێش ڕەوی دەنگێك یان چەند دەنگێك پەیڕەو بکرێن لەبەر پێویستی نییە بەڵکو بۆ قووڵ کردنەوەی ئاواز و بەهێز کردنی تریە (ایقاع)ی شیعرەکەیە، بەلام ئەگەر ڕەوی نەبزوێن (نیمچە بزوێنیش) بێ دەبێ دەنگێك یان چەند دەنگێکی پێشەوەی ڕەچاو بکرێ :

١- ئەگەر یەکسەر نەبزوێنێکی تری لە پێش هاتبێ ، واتە کۆتایی وشەکە بە هێشوو نەبزوێن هاتبێ ، هێشووکە دەبێ بەتەواوی پەیڕەو بکرێ ، واتە نابێ دەنگی نەبزوێنی پێش ڕەوی بگۆڕێ .

٢- لە پێش ڕەوی نەبزوێن (وئەگەر هەبوو هێشوو نەبزوێن) ، دەبێ بزوێنەکە (کورت بێ یان درێژ) لە سەرەتا تا کۆتایی پەیڕەو بکرێ ، واتە بڕگەی کۆتایی لە ناوکەوە بە دواوە دووبارە دەبێتەوە.

٣- ئەگەر بڕگەی پێش کۆتایی ناوکەکەی (ا) بێ ، ئەم (ا)یە دەبێ لەگەڵ ناوك و پەراوێزی کۆتایی بڕگەی دووەم (کە دوا بڕگەیە) پەیڕەو بکرێ .

<u>پێش ڕەوی بەم زاراوانە ناسراوە :</u>

أ- ریدف : ئەو نەبزوێنە وەستاوە یان بزوێنە درێژەیە کە یەکسەر لە پێش ڕەوی دێ ، (بۆیە پێی دەگوترێ ریدف چونکە وەکو پاشکۆی زین وایە لە چاو ڕەوی یان وەکو ئەو کەسە وایە لە پشت سوارەوە سوار بووبێ . ریدف هەرچەندە لە پێش ڕەوی دێ بەلام پایەی لەو کەمترە چونکە بەقەد ئەو(لازم) نییە)[٢٠٢ : ٧٩] . ریدف سێ جۆرە :

١- ریدفی ئەسلی : بریتییە لە بزوێنە درێژەکانی پێش ڕەوی .

- (ا) ، ئەدەب دەڵێ :

ئەی شەککەرین دەهان و شەکەر نوتقی لەب نەبات

شیرین هەموو شەمایل و شیرین هەموو ئەدات[١٧٧ : ٣٦] .

وشەکانی سەروای ئەم هۆنراوەیە ئەمانەن : (نەبات ، ئەدات ، پات ، وەفات ، حەیات ، نات ، ئیلتیفات ، نەهات ، دوعات) . لە هەموویان (ا) ریدف و (ت) ڕەوییە . تەنیا لە (وەفات ، دوعات) نەبێ دەبێ (ا) ڕەوی بێ چونکە (ت) لە ئەسلی وشەکەدا نییە و مۆرفیمێکی ڕێزمانییە. بەلام چونکە لەگەڵ وشەکانی تر چۆتە سەروا بەندی دەبێ حیسابی ڕەوییان بۆ بکرێ .

- (وو) ، حەمدی دەڵێ :

کەسەر ڕوخساری داگیرساوی ناو ئەگریجەی وەك عوود

لەسەر مەجمەر خەیاڵی مشکی چینی کردە دەروەك دوود[٦ : ٢٦٨].

لەم هۆنراوەیەدا (د) ڕەوییە و (وو) پێش ڕەوی کە لە هەموو وشەکانی سەروادا هاتوە (عوود، دوود، مەوجوود، سوود، ڕوود، مەعدوود، مەحموود، مەسدوود).

- (ۆ)، حەمدی دەڵێ:

نۆخەی نۆخەی چەتەی بارم تازەتینە و شۆخ و خۆش
وەك کریارە بە خەندە وا بە غەمزە خود فرۆش [٦ : ٢٤٧].

ڕەوی (ش) و ڕیدف (ۆ)یە کە لەم وشانەی سەروادا دووبارە دەبێتەوە (خۆش، خۆدفرۆش، نۆش، هۆش، خرۆش، بۆش، بادەنۆش، پۆش، خەمۆش). تەنیا لەوشەی (تۆش)، (ۆ) ڕیدف نییە و ڕەوییە، (ش) ڕەوی نییە و پاش ڕەوییە بەڵام چونکە لەگەڵ وشەکانی تر کەوتۆتە سەروابەندی جێگەی ڕەوی گرتوە و (ۆ) کشاوەتەوە بوە بە ڕیدف.

- (ێ)ی درێژ، سالم دەڵێ:

هەڵپڕژا خوێن بە جگەرما دەمی غەمزەت لە زەمیر
هاتە جونبوش کە بە ئاهم لە دەروونما پڕی تیر[١٠١ : ٦٨].

ڕیدفی (ێ) لەهەموو وشەکانی سەروادا (زەمیر، تیر، حەریر، ئەسیر، دەبیر) دووبارە بۆتەوە.

- (ێ)، گۆران دەڵێ:

بۆنی درەخت و دەوەنی ناو کێو
تازەی کردەوە تیر گیانی سەر لێو[١٧٣ : ١٤٠].

(و)ی دەمچە بزوێن ڕەوییە و (ێ) پێش ڕەوی.

- (وێ)، هەژار لە مەم و زینی خانیدا دەڵێ:

بیگوێزنەوە ئاشکرا بە جێ و شوێن
زۆر خۆشە تلانەوەی لەسەر نوێن[٢ : ٣١٢].

(وێ) ڕیدفە و (ن) ڕەوییە.

تێبینی:

-(وو، ۆ)لەیەکەوە نزیکن، بۆیە وا ڕوودەدا کە لە یەکێتی سەروادا پێکەوە بێن بەسەروا بەڵام ئەمە ڕاست نییە، بەکەم و کورتییەکی سەروا دادەنرێ.

-لەعەرەبیدا کە ڕیدف تەنیا بە سێ دەنگ(و، ا، ی) دروست دەبێ، دەشێ (واو و یێ پێکەوە سەروا دروست بکەن. بەیەکەوە لەیەك هۆنراوە بێن بە ڕیدف، واو لە دێڕێك و یێ لە دێڕێکی تر بێ) [٢٧٣ : ٨٨]، بەڵام هەرگیز لەگەڵ (ا)دا نابن بە ڕیدف لەیەك هۆنراوەدا[٢٤٥ : ٢٥]. لە

عەرەبیشدا شاعیری بەدەسەلات بوە، واو وئی پێکەوە نەهێناوە ، بۆ نموونە (ئیبن رومی یەکێ بوولەو شاعیرانە خۆی بە بیارەی نایپێویست بەستوتەوە ، ئەو هەرگیز واو و یێی بەیەکەوە نەکردوە بە ڕیدف) [٢٤٦ : ١٦٠].

٢- ڕیدفی زائد : ئەو دەنگە نەبزوێنە وەستاوەیە کە لە نێوان ڕیدفی ئەسلی و ڕەوی دێت ، واتە لەگەڵ ڕەویدا هێشوە نەبزوێن دروست دەکا ، ڕیدفی زائد لە فارسیدا ژمارەیان شەشە و لە دوو وشەی (شرف سخن) دا کۆبوونەتەوە [٤١٠ : ١٤٩-١٥٠]. لەکوردیدا ، ئەم دەنگە نەبزوێنانە بوونەتە ڕیدفی زائد :

- (ن) ، حەریق دەڵێ :

چاوەکەم ، ئەمڕۆ لە گوڵشەن گوڵ بە عیشوە خۆی نواند

نەك نەعك گیر بم بەمەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند [٦٢ : ١٩].

دوای بزوێنی درێژی (ا) کە ڕیدفە ، دوو نەبزوێن لەناویەك هێشەودا هاتوون (ن، د)، یەکەمیان (ن) ڕیدفی زائدە و دووەمیان (د) ڕەویە ، ئەمە لە هەموو وشەکانی سەرەوادا دووبارە بۆتەوە (ستاند، گراند ، ڕفاند ، شکاند ، جەقاند ، دراند ، هەڵکراند).

- (س) ، خانی دەڵێ :

هەرچەندە تۆ چوویە بەر دەرێ دۆست

لێ دۆست لنك منە ل ویێ پۆست [٣ ١١١].

(ۆ) ڕیدفی ئەسلیە. هێشوە نەبزوێنی (ست) . دەنگی یەکەمەوەی (س) ڕیدفی زائدە و دەنگی دووەمی (ت) ڕەویە .

- (ش) ، خانی دەڵێ :

مەیلا تەیە عاشقان دکێشت

دەردێ تەیە دل ژیەر دئێشت [٣ : ٧].

(ێ) کە بزوێنی درێژە بۆتە ڕیدف و (ش) ی نێوان ڕیدفی ئەسلی و ڕەوی بۆتە ڕیدفی زائد.

٣- ڕیدفی موڕەککەب : بریتیە لە ڕیدفی ئەسلی و ڕیدفی زائد بە سەریەکەوە (سەرجەمی ڕیدفی ئەسلی و ڕیدفی زائد پێی دەگوترێ ڕیدفی موڕەککەب) [٤٠٣ : ١٥٥]. بەحیسابی حەرەکە و ساکینی عەرەبی ، لەم جۆرە سەروایەدا سێ ساکین کۆدەبێتەوە کە شتی وا لە فۆنۆلۆجی عەرەبیدا ڕێ نەدراوە ، هەربۆیەش ئەم جۆرە ڕیدفە ، یان ڕیدفی زائد لەعەرەبیدا نییە . خانی دەڵێ :

هەردوو تەرەفان قەبولی کرمانج

بۆ تیری قەزا کرینە ئامانج [٣ : ٢٢].

(ج) ڕەویە و (ان) کە لە پێش ڕەوی هاتوون ، بە هەردووکیان ڕیدفی موڕەککەبیان پێك هێناوە

لێکی بکەیتەوە دەبێ بە ڕیدفی ئەسلی (بزوێنی درێژ) و ڕیدفی زائد نەبزوێنی ساکن.

ب- قەید: ئەو نەبزوێنەیە کە لە نێوان بزوێنی کورتی بڕگەی کۆتایی و ڕەوی دێ. لە فارسیدا بەم جۆرە پێناسەی کراوە (هەر ساکنێکی جگە لە -واو و ئەلف و یێ- بێ دابڕان پێش ئیبی ڕەوی بێ، پێی دەگوترێ قەید) [٤١٠ : ١٥٢]. لە فارسیدا قەید (١٠) دەنگە و لە ڕستەی (سەشب فرخ نغز) کۆبوونەتەوە و بەم دێڕە شیعرەیش پێشان دراون:

باء و خاء و رای و سین و شین
غەین و فاء و نون و ها می دان یقین [١٠ : ١٥٢].

لە عەرەبیدا زۆرە بەڵام پەسند نەکراوە، عەبدوللا مەجزووب لە هەڵسەنگاندنی قەیدا دەڵێ (زەحمەتترین سەروای موقەییەد سەروای موتەرادیفە کە لە کۆتاییدا دوو ساکن بەدوای یەکەوە بێن، بەڵام لەویش زەحمەتتر ئەوەیە دوو ساکینەکە نەبزوێن بن وەکو- سحل، فحل- ئەمە جۆرێکی سەختە و شاعیرەکان خۆی لێ لادەدەن، تەنیا لە مەشتوورە کورتەکان دێن)[٣١٤ : ٤٢]. بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەی قەید و شوێنی نیمچە بزوێن تێیدا، دەڵێ: (ئەگەر تیپی پێش ڕەوی وەستاو، یێی یان واوی وەستاوبێ و پێشیان مەفتووح بێ، وەکو یەوم، دوم[(٣٣)]، لەسەختیدا وەکو دوو ساکین وایە)[٣١٤ : ٤٢].

جیاوازی نێوان قەید و ڕیدفی زاید لە بزوێنی پێشەوەیاندایە، ئەگەر بزوێنەکە درێژ بێ ڕیدفی زائدە و ئەگەر کورت بێ قەیدە.

لە کوردیدا قەید دوو جۆرە و هەر جۆرەی چەند دەنگێک دەگرێتەوە.

- قەیدی نیمچە بزوێن: ئەو بزوێنانەن کە لە بەکارهێنندا وەکو نەبزوێن بەراویز دەگرن و لێرەدا لەگەڵ ڕەوی دەبن بە هێشووی دراوەی بڕگە.

• (و-w)، مەولەوی دەڵێ:

فەقێ بێ تەدریس، مەدرەسە بێ زاوق
مزگی بێ ئیمام، جەماعەت بێ شەوق[١٨٦ : ٢٨٧].

[(٣٣)] ئەم دوو نموونە هەردووکیان بۆ (و) هێنراوە، ئەگەر نموونەیەکی (ی) بایە باشتر بوو وەکو بیت.

(ڤ) ڕەوییە و (و)ی نیمچە بزوێن قەیدە . بەهەردووکیان (-وڤ) هێشووی بەراوێزی کۆتایی بڕگەی دواوەیان پێك هێناوە .

• (ی-ڕ) ، مەولەوی دەڵێ :

گێج سەرکاوان چە سەرد بێن کەیل
بۆ مەدان چون بۆی بێ وەفایی لەیل [١٨٦ : ١٦٠] .

(ل) ڕەوییە و (ی) نیمچە بزوێن قەیدە . لێرە (یل) بۆتە هێشووی بەراوێزی دواوەی بڕگەی کۆتایی وشەکانی سەروا .

- قەیدی نەبزوێن : ئەو نەبزوێنەیە کە لە وشەی سەروادا بێ بە قەید باوترینیان ئەمانەن :

• (س) ، حەمدی دەڵێ :

ئەو سەروو قەدە سەرکەش و من خاکسارو پەست
چ بکەم خوا کە دامەنی جاری بگرمە دەست [٦ : ١٨٧] .

• (ش) ، خانی دەڵێ :

وان سەبرگەهان تولێ دکی گەشت
ئەزمامە ژبۆمرا دەر و دەشت [٢ : ١١٢] .

• (ڕ) ، حەمدی دەڵێ :

وەختێ شەفەق ، لە غەریبەوە بارم کە کەوتە بەرق
عالەم وتی قیبامەتە خۆر غەریبی کرد بە شەرق [٦ : ٢٦٧] .

• (ف) ، خانی دەڵێ :

خونچەژ خەوا سەحەر فەپشکفت
وێ بوویی ب بولبولێ خوە ڕاجفت [٢ : ١٣١] .

• (ن) ، ئەدەب دەڵێ :

ئەگەرزیندانە ، گەرداره وه گەربەند
بەسە ، جانا ، عەزابی مە هەتا چەند [١٤ : ٣٥] .

• (ل) ، خانی دەڵێ :

مەحبوویێ قولوویێ (من لە القلب)
قەلبان تو دکی ب بال خۆڵە جەلب [٢ : ٢] .

ئەگەرچی (ل) لێرە لە وشەی عەرەبیدا هاتوە بەڵام لە شیعری کوردیدایە .

• (خ) ، حەمدی دەڵێ :

بۆگەدایانیان بە جێ هێشت پادشاهان تاج و تەخت
ئاسمان بۆ یارە وەك سەحرا ئەکەن یەکپارە تەخت [٦ : ١٨٦] .

لێرەدا ، ئەگەرچی یەك وشەیە لە هەردوو لەتدا بۆتە وشەی سەروا (تەخت) بەلام لەهەریەکێکیاندا مانایەکی هەیە ، (ڕەگەزدۆزی)یە. هەموو وشەکانی تری سەروای هۆنراوەکە ئەم قەیدەیان تێدا پەیڕەوکراوە (بەخت ، سەخت ، نەخت ، درەخت ، جەخت) .

•(ﻫ) ، خانی دەڵێ :

تاجدین و بران ب شەریەتەك ژەهر

نوشی دەمەکی ئەوان ڕکی قەهر[٢ : ١٦٢] .

• (ب) ، مەلایێ باتەیی دەڵێ :

(اصطرا سها جما) هاته ئەمر

ئادەما دی بێتە ئە لێکن ب سەبر[٥١ : ٣١] .

بینای کێش و سەروا لەسەر زەربە نەك عەرووز ، بۆیە سەروای سەرەکی لەزەربدا دێ بەلام لێرە لەبەر ئەوەی مەستەوییە دەبێ سەروا لە هەردوو لەتدا پەیڕەو بکرێ ، ئەوەی جێی سەرنجە قەید لەلەتی دووەم (ب)ە ، بەلام لەلەتی یەکەم (م)ە ، ئەمە یەکێکە لە کەم و کورتییەکانی قەید ، دیارە شاعیری بالا دەست ڕێگا بەم جۆرە عەیبەدا .

• (م) ، نموونەکەی سەرەوە ، ئەم قەیدەشی تێدایە .

• (ص ، ط) ئەم دوو دەنگە عەرەبین و لە ئەسلدا لەکوردیدا نین . هاتنی هەردووکیان وەك قەیدی یەك دێڕی مەسنەوی یان لەیەك هۆنراوەدا ، یەکێکە لە کەم و کورتییەکانی قەید ، بەلام لێرەدا ، هەردووکیان بە (ز) دەخوێنرێنەوە لە کوردیدا ، بۆیە ئەگەر قەیدەکە بکرێ بە دەنگی (ز) بۆ هەردووکیان ، کارەکە لەبارترە ، خانی دەڵێ :

دەم خاصیە بێت ئەوێ بکەت هەضم

دەم نافیعە بێت ئەوێ بکەت کەظم[٢ : ٢٠٦] .

ڕوون کردنەوە : ئێمە لە کوردیدا ، تەنیا ئەم (١٤) قەیدەمان کەوتە بەرچاو ، کە دوویان (و-w ، ی-y) نیمچە بزوێنن و دوازدەیان نەبزوێنن . لەمانەش دوویان دەنگی تایبەتین بە زمانی عەرەبی ولەکوردیدا نین (ص ، ط) . ئەگەر بە پێی فۆنۆلۆجی کوردی مامەڵەیان لەگەڵدا بکەین دەبن بەیەك دەنگ(ز) و بەمەوەش ژمارەی قەیدە نەبزوێنەکان دەبێ بە یازدە ، کەچی لەفارسیدا دە دەنگی قەیدی نەبزوێن دیارکراوە . لەبەراوردکردنی قەیدی نەبزوێنی کوردی و فارسی دەردەکەوێ :

نۆ دەنگ لە هەردوو زمان هاوبەشن (س ، هـ ، ش ، ب ، ف ، ر ، خ ، ن ، ز) دەنگێك لە فارسی هەیە ولەکوردیدا نییە (غ) ، دوو دەنگیش لە شیعری کوردی هاتوون و لە فارسیدا نین (ل ، م) . جگە لە قەیدی نیمچە بزوێن کە دوو دەنگن (y،w) فارس لە لێکۆڵینەوەی سەرواناسیدا نەیانخستوونەتە ناو قەیدەکانەوە ، کەچی لە عەرەبیدا باسیان کراوە بەلام نەك بەناوی قەید ،

تەنتوخی ئەم دوو نیمچە بزوێنەش بە ڕیدف دەزانێ بەڵام زاراوەی (الجزم المبسط)ی بۆ داناوە، بەرامبەر بە ڕیدفی (وی)ی بزوێن کە پێیان دەڵێ (الجزم المرسل) [٢٧٣ : ٨٤].

ج- تەئسیس : ئیبن ڕەشیق لە پێناسەی تەئسیسدا دەڵێ : (ئەلفێکە لەگەڵ ڕەویدا تیپێکیان بەینە دەشێ ئەو تیپە بگۆڕێ) [٢٤٦ : ١٦١]. تەئسیس دەبێ وەکو ڕەوی لەسەرەتاوە تا کۆتایی هۆنراوە پەیڕەو بکرێ . ناشێ (ا)ی تەئسیس بگۆڕێ ولە دێڕێکی تر ببێ بە (و) ولە یەکێکی تر ببێ بە (ی) . هۆیەکەش ئەوەیە (ئەلفی مەدلە تیپەکانی تری مەد ، لەبەر گوێ ئاشکراترە ، بۆیە شاعیرو عەرووززانەکان زیاتر بایەخیان پێداوە ، نەك هەر پێش ڕەوی (کە دەبێتە ڕیدف) بەڵکو کاتێ لەگەڵ ڕەوی تیپێکیشیان بکەوێتە نێوان شاعیر هەر ئیلتزامی پێ دەکا و عەرووززانەکان بە واجبی دەزانن شاعیر پەیڕەوی بکات ... هۆی ئاشکرایی دەنگی (ا) زیاتر لە بزوێنەکانی دی ئەوەیە کە ماوەیەکی زەمەنی زیاتری دەوێ بۆ گۆکران) [٢٤٣ : ٢٧٢-٢٧٣] . هەر لەبارەی ئەم تەئسیسەوە زاناکانی عەرووزی عەرەبی مەرجێکی تریشیان بۆ داناوە : دەبێ (ا)ی تەئسیس و ڕەوی لەیەك وشەدا بن ، ئەگەر بەسەر دوو وشە دابەش ببن بە تەئسیس دانانرێ (ئەگەر ڕەوی لە وشەیەك و تەئسیس لە وشەیەکی تر بێ ، لەبەر دووری بە تەئسیسی دانانێن) [٢٤٦ : ١٦١] . ئەم ئەلفە بۆیە پێی دەگوترێ تەئسیس چونکە (لە پێش هەموو تیپەکانی سەروا دێ ولەم بارەیەوە وەکو بناغەی خانوو وایە) [٢٤٧ : ١٥١] . حەمدی دەڵێ :

لەلاتووێ بۆیە وتوویە نایێ قەت ئەمساڵی خۆر جازیب
بزانە چۆنی ڕاکێشا ، بە ڕێی یاری کە کرد حاجیب [٦ : ١٨٢] .

(جازیب ، حاجیب) وشەی سەروان . (ب) ڕەوییە ، (ا) تەئسیسە . ئەم ئەلفە لە هەموو وشەکانی تری سەروای هۆنراوەکە پەیڕەو کراوە (نائیب، واجیب ، غائیب ، غالیب ، کازیب، تالیب) ئەگەر تەئسیس لە دێڕێك بێت ولە دێڕێك نەبێت، ئەمە دەبێ بە کەم وکوڕتی)[٢٥١ : ٩] چونکە ئاوازی وشەکە دادەتەکێ.

د- دەخیل : ئەو دەنگە نەبزوێنەیە کە ڕاستەوخۆ دوای ئەلفی تەئسیس دێ . ئیبن جنی بەم جۆرە پێناسەی دەخیلی کردوە : (ئەو تیپەیە کە دەکەوێتە نێوان تەئسیس و ڕەوی ، وەکو زای - المنازل - و هائی - الدراهم) [٢٤٥ : ٢٧]. هۆی ناونانی ئەم دەنگەی بە دەخیل بەم جۆرە لێك دەدرێتەوە (بۆیە پێی دەڵێن دەخیل چونکە وەکو دەخیلی ناو میللەت وایە . بە پێچەوانەی بنچینەدا هەن وانییە ئەم تیپە بگۆڕێ چونکە لەتیپی پێش خۆی ، زیاتر لە کۆتایی سەرواوە نزیکە . لەبەر ئەوەی پێچەوانەی ئەم بنچینەیەیە ، وەکو پاشکۆیەکی سەروای لێ دێ ، دەشێ بۆیە پێی بگوترێ دەخیل چونکە دەچێتە نێوان تەئسیس و ڕەوی) [٣٠٢ : ٨٢] . و سەبیان ڕای وایە کە دەخیل دەشێ بگۆڕێ و مەرج نییە لە هەموو دێڕەکان پەیڕەوی بکرێ . ئیبن ڕەشیقیش هەروای بۆ

دەڵێ (خەڵك هەموو ڕایان وایە کە دەخیل دەگۆڕێ، بگرە هەندێك هەر ناویان نەهێناوە چونکە لە گۆڕان و جیاوازیدایە، بەشتێکی نابێویستی سەروایان زانیوە و خۆیان لێ بێ دەنگکردوە) [٢٤٦ : ١٦١]. مەحوی دەڵێ:

کەلامێکە لە حیکمەت کەیل و جامیع
عەتاکەر هەریەکە، هەر ئەوشە مانیع [١٨٠ : ١٦٧].

وشەی سەروا (جامیع، مانیع)ن. (ع) ڕەوی و (ا) تەئسیسە، (م، ن) دەخیلن. وەك دیارە دەخیل لەم دوو وشەیەدا یەك نییە و گۆڕانی بەسەردا هاتوە. بۆ وشەکانی تریش هەمان شتە (دافیع، قانیع، فاقیع، تابیع، جوامیع، قاتیع) وەك دیارە لەم (٧) دێڕ (٨) سەروایەدا، دەنگەکانی دەخیل (م، ن، ف، ق، ب، ت) تەنیا دوویان دووبارە بوونەتەوە (م، ن)، ئەوانەی تر تەنیا یەکە و جار هاتوون. بەپەرش کردنی دەخیل لەسەرانەی هۆنراوەدا، جۆرێکە لە خۆبەستنەوە بەشتی نابێویست. (لزوم ما لایلزم) و ئەگەرچی ئیقاعی وشەی سەروا پتەوتر دەکات بەڵام دەبێ بەبارگرانییەکی زیادەکی بەسەر ئەستۆی شاعیرەوە، بە تایبەتی ئەگەر هۆنراوەکە درێژ بێ.

هـ- ئیشباع (الاشباع): ئیشباع (حەرەکەی تیپی دەخیلە) [٢٤٥ : ٢٩]. لەم بزوێنە کورتەی دوای دەخیل (کە دەکەوێتە پێش ڕەوی). خەلیل دەڵێ دەشێ لە دێڕێکەوە بۆ دێڕێکی تر بگۆڕێ بەڵام ئەخفەش دەڵێ نابێ بگۆڕێ [٢٤٦ : ١٦١]. قازی ئەبولفەزڵ ڕای لەگەڵ خەلیل یەك دەگرێتەوە، دەڵێ (بزوێنی دەخیل مادام ئیشباع بێ دەشێ لە نێوان سەرو بۆرو ژێردا بگۆڕێ) [٢٤٦ : ١٦١]. بەڵام ئەم گۆڕانە لە نێوان بۆرو ژێردا کەمترە تا لە نێوان سەر لەگەڵ هەریەکێ لە بۆرو ژێردا. لەبوعەلا دەڵێ دەخیل بەزۆری بزوێنەکەی ژێرە، ئەگەر بەبۆریان سەر بێ لەمە ناپەسەندە، هاتنی بۆرو ژێر لە گوێ نزە چونکە وەکو جووتە خوشك وان، کەچی سەر لەگەڵ هەریەکێ لەمانە بێ ترتوی دەکا) [٢٥١ : ١٢] ئیشباع بەزۆری ژێرە ئیبن جنی دەڵێ: (تەئسیس بەزۆری بە دەخیلی ژێردار هاتوە دەشێ دەخیلەکەی بۆریش بێ بەڵام (سەر) دارەکەی کەمە) [٢٧٢ : ٨٢]. لە عەرەبیدا، ئەوەندە شیعر بەتەئسیس و ئیشباعی ژێر نووسراوە وەکو پێویستی لێ هاتوە، هۆنراوەی بە ئیشباعی سەر زۆر کەم دەست دەکەوێ، دەلیبراهیم ئەنیس لەبارەی بزوێنی ئیشباعەوە دەڵێ: (عەرووز زانەکان وایان پێ پەسەندە، ئەگەر ئەلفی تەئسیس هەبوو، تیپەکەی نێوان تەئسیس و ڕەوی بزوێنەکەی دواوەی ژێر (کەسرە) بێ) [٢٤٣ : ٢٧٤]. لە کوردیدا، بەتایبەتی لە غەزەل و قەسیدەدا. ئیشباع و دەخیل و تەئسیس لەو کاتە دێن کە وشەکانی سەروا عەرەبی بن، لە هەموو هۆنراوەی کلاسیکی کوردی هۆنراوەیەك دەست ناکەوێ هەموو وشەکانی سەروای وشەی کوردی بە تەئسیس بن، ڕەنگە بە دەگمەن لەمەسنەویدا هەبێ بەڵام ئەویش بەشێوەی کورتە. گەڕانەوەیەك بۆ دوو نموونەکەی پێشەوە (تەئسیس) و (دەخیل) دوو ڕاستیمان لەم بارەیەوە بۆ دەردەخا: ١- هەموو وشەکانی سەروای هەردوو هۆنراوە، وشەی عەرەبین. ٢- بزوێنی ئیشباع لە هەردووکیاندا

زێرە (کسرە) بەو لە هیچ وشەیەکدا ئەم بزوێنە نەگۆڕاوە . گۆڕانی ئەم بزوێنە بۆتە یەکێ لە کەم و کورتییەکانی سەروا. نموونەیەکی ئیشباع ، حاجی دەڵێ :

مەعدەنی عیلم و عالیمی عامیل
قوتبی دەوران و خورشیدی کامیل [٦٠ : ٢٢١].

بزوێنی کورتی دوای (م)ەکان ئیشباعە .

و- تەوجیە (التوجیە) : (بزوێنێکی کورتە لە پێش ڕەوی نەبزوێن دێت) [٢٤٥ : ٢٩]. لە بارەی ناونانی ئەو بزوێنەیە بە (تەوجیە)، سەیبان دەڵێ (بۆیە پێی دەگوترێ تەوجیە چونکە بزوێنی پێش ئیپی وەستاو وەکو بزوێنی خۆی وایە ، وەك ئەوەی ئەو ڕەوی ئاراستە بکات و ڕەوی وەکو قوماشی دوو ڕوو ، دوو پاڵی هەیە وەستان و بزوان) [٣٠٢ : ٨٥]. گۆڕانی بزوێنی تەوجیە لە دێڕێکەوە بۆ دێڕێکی تر یەکەم و کورتی سەروا دانراوە. تەوجیە و ئیشباع لەم ڕووەوە وەکو یەك وان کە هەردووکیان بزوێنی کورتن و پێش ڕەوین و دەبێ بەبەردەوام بکرێن بەلام تاکە جیاوازییەکیان ئەوەدایە کە ئیشباع لەگەڵ تەئسیس دێ و تەوجیە لە کاتێکدا دێ کە تەئسیس نەبێ .

مەحوی دەڵێ :

ئەوەندەی ئەهلی دونیان ئەهلی دونیا ، نافە ڕێژی گەر
بەقەڕنێ من ئەوەند ئەهلی خودا بم دەسە پێنەسەر [١١٠ : ١٢٠].

وشەکانی سەروا (گەر ، پێنەسەر) ، ڕەوییان (ر) بەو بزوێنی پێش ڕەوییەکە (ە) کورتەبزوێنی دەگوترێ (تەوجیە) .

چەند تێبینییەك لەبارەی دەنگەکانی پێش ڕەوی :

١- تەئسیس و ڕیدف هەرگیز بەیەکەوە لە یەك وشەدا کۆنابنەوە ، چونکە ئەگەر (ا)ی تەئسیس هەبێ ، بزوێنی درێژی ڕیدف نابێ ، ئەگەر بزوێنی درێژی ڕیدف هەبێ ، تەئسیس نابێ . دەشێ وشەیەکی سەروا هیچ یەکێ لەم دوانەی تێدا نەبێ ، بەلام ناشێ هەردووکیانی تێدا بێ . لەمیش ئاساییە کە تەنیا (موئەسسەس) یان تەنیا (موڕەدەف) بێ .

٢- ئیشباع و تەوجیە هەرگیز بەیەکەوە نایەن ، چونکە هەردووکیان لە پەیوەندییان بە ڕەوییەوە یەکن ، بزوێنی کورتی پێش ڕەوین بەلام جیاوازی نێوانیان لە ئەلفی تەئسیس پەیدا دەبێ کە تەئسیس هەبێ ، دوای تەئسیس دەخیل دێ و بزوێنی دوای دەخیل ناوی دەبێ بە ئیشباع و ئەگەر تەئسیس نەبێ، یەکسەر بزوێنە کورتەکە دەبێ بە تەوجیە . دەشێ وشەیەکی سەروا هیچ یەکێ لە ئیشباع و تەوجیەی تێدا نەبێ .

٣- لە پێش ڕەوی ، تەنیا دەخیل بۆی هەیە بەبەردەوام نەکرێ و لە دێڕێکەوە بۆ دێڕێکی تر بگۆڕدرێ

دەنگەکانی تر هەمووبان دەبێ لە هەموو وشەکانی سەروادا وەکو خۆیان دووبارە ببنەوە ئەگەر نا یەکەم و کورتی دادەنرێ.

دەنگەکانی سەروا تا ڕەوی (بەبڕگە) : ئەو دەنگانەی کە لە کوردیدا ڕەوی و پێش ڕەوی پێك دێنن بە پێی بڕگە بەم جۆرە دەردەکەون :

أ- بزوێنی درێژ : - v -

ب- بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن : - v c

ج- بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن + نەبزوێن : -ccv-

د- بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن + بزوێن (کورت) - v - c v-

ئەوەندە وەك پێویستی دروست بوونی ئیقاعی سەروا دەبێ لە وشەکانی سەروادا هاوبەش بن ئەگەر نا سەرواکە دروست نییە و ناتوانێ لەنگەر ڕابگرێ. بەڵام زۆر ئاساییە کە لە شیعری کورتی وەك مەسنەوی یان لە شیعری تریشدا شاعیر لەمە زیاتر پەیڕەوی یەکسانی دەنگەکان بکات بەمەوە تریەو ئاواز و ڕابیطەی سەروا پتەوتر و کاریگەرتر دەبێ بەڵام ئەرکی شاعیر زیاد دەکات چونکە وشەکانی سەروا لەم ڕووەدا کەمتر دەبێتەوە و بواری ڕستەی لەگەڵ هەست و بیرو سۆزدا گونجاوی لێ تەسکتر دەبێتەوە. لە کوردیدا تا ئەم سنوورانەی خوارەوە پەیڕەوی دەنگو بڕگە کراوە :

أ- نەبزوێن + بزوێن (درێژ) : c v - حاجی قادر دەڵێ :

کام حەبیس و نایەتی موعجیز نوما

هاتوە بۆ ڕەغبەتی ڕەقس و سەما [٦٠ : ٢٠٤].

وشەکانی سەروا (موعجیز نوما ، سەما) ، لە دوو دەنگی کۆتایی (ما) (-vc) هاوبەشن . لەبەر ئەوەی بزوێنی کۆتایی درێژە ، بە تەنیا دەکرا ببێ بە سەروا ، بەڵام شاعیر بۆ زیادکردنی ئاوازی مۆنراوەکە نەبزوێنی (م)ی لە پێش ئەو بزوێنە هێناوە .

ب- نەبزوێن + بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن : c v c واتە بڕگەیەکی تەواوی داخراو لە کۆتاییدا دەبێ بە سەروا، حاجی دەڵێ :

لە دەشت و دێ و ویلایەت ببنە ئەحباب

وەکو شەخسێکی واحید بن لە هەرباب [٦٠ : ٢٣٣].

وشەکانی سەروا (ئەحباب ، باب) بڕگەی کۆتاییان (باب) وەکو یەك وایە ، تەنانەت دوەمیان هەر لەو بڕگەیە پێك هاتوە و وەکو بەشی دواوەی وشەی پێشوو خۆی دەنوێنێ .

ج- نەبزوێن + نەبزوێن + بزوێن (درێژ) :- - c c v - ، لێرەدا وەك دیارە دەنگە هاوبەشەکان کەوتوونەتە ناو دوو بڕگەی کۆتاییەوە ، بەراوێزی کۆتایی بڕگەی پێشەوە و بڕگەی

کراوەی دواوە، حاجی دەڵێ :

لە ئادەم بگرە تا دەورای ئێستا
بەکێکە حاجی لەو خاکە هەڵستا[٦٠ : ٢٥٢].

دەنگە هاوبەشەکانی وشەکانی سەروا (ستا) بەسەر دوو برگەدا دابەش بوون، (س) لەگەڵ برگەی پێشەوە دایە (ئێس ، هەڵس) و(تا) برگەی کراوەی سەربەخۆیە.

د- بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن + بزوێن (درێژ) : - ٧ - c ٧ - لێرەشدا ، دەنگە هاوبەشەکان بەسەر دوو برگەدا دابەش دەبن ، ناوکی برگەی پێشوو و برگەی کراوەی دواوە ، خانی دەڵێ :

ژ سەنعەتێ ژی حەکیمێ زانا
نەقشێ ئەوی قادرێ تەوانا[٣ : ١١].

دەنگە هاوبەشەکان ئەمانەن (-انا) ، (ا) ناوکی برگەی پێشەوەیە و (نا) برگەی کراوەیە .

هـ- بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن + بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن : ٧ - c ٧ c - . لێرەشدا دەنگە هاوبەشەکان لە دوو برگەدان ، ناوکی برگەی پێشەوە و برگەی داخراوی دواوە ، حاجی دەڵێ :

بە فیکرت دێ زەمانێ چوونە بەڵەك
بەبێ خەوسی، نەکەوشم بوو، نەکاڵەك[٦٠ : ٢٤٦].

دەشێ لە وشەکانی سەروادا (بەڵەك ، کاڵەك) دەنگی (ا) بە تەنسجس لێك بدرێتەوە و (ڵ)ەکە دەخەیل (ە)ی پاش (ڵ) نیشداعە. لەم حاڵەتەدا ئەوەی سەرنج رادەکێشێ دەخەیل پەیڕەو کراوە کە پەیڕەو نەکردنیشی لە کێشناسیدا هەر رەوایە .

و- بزوێن (کورت یان درێژ) + نەبزوێن + نەبزوێن + بزوێن : - ٧ c c ٧ - . دەنگەکانی سەروا دەچنەوە سەر دوو برگە ، برگەی پێشەوە بە راوێژی پێشەوەی ئاوا و برگەی دواوەش کراوەیە ، لەبەر ئەوەی بزوێنی دوو برگە دەکەونە ناو ئاوازی سەرواکە ، مەرج نییە بزوێنی کۆتایی درێژ بێ ، بە درێژی و بە کورتیش هاتوە ، بۆ بزوێنی درێژ نالی دەڵێ :

حیرەت زەدە، وا دیدە وەکو حەلقەیی دەرما
بێ پایە نییە عاشیقی بێچارە بفەرما [٢٠٩ : ٥٠].

لە وشەکانی سەروا (دەرما ، بفەرما) ، دەنگە هاوبەشەکان (-ەرما) بەسەر دوو برگەدا دابەش بوون (-ەر) و (ما-) . لێرە تەنیا (ا)ی کۆتایی ، چونکە بزوێنێکی درێژە، بەس بوو بۆ سەروا ، ئەوانەی تر هەموو زیادەن و بۆ زیاد کردنی مۆسیقیەتی سەروا هاتوون.

نموونه بۆ بزوێنی کورت، وەکو حاجی دەڵێ :

دەوەن ئاخیر دەبێتە داری گەورە
مەڕی لەڕ خدمەتی بۆ کوشتنی چەورە [٦٠ : ٣٦٠].

ز- ئەگەر وشەکانی سەروا ڕەگەزدۆزی بن ، ئەو حاڵە دەنگە هاوبەشەکان هەموو بڕگەکانی وشەکە دەگرێتەوە هەرچەندی هەبێ . حاجی دەڵێ :

سەد وەکو ڕۆستەم بە دڵ قەمچی لە ڕەخشی دا ، بەزی
وەك گەبشتە خەندەکی پایانی عومری دابەزی [٦٠ : ١٦٤].

کۆتایی هەر دوو لەتە دێڕ ڕەگەزدۆزییە (دابەزی) ، لە یەکەمیان (دا) فەرمانی لێدانە و بەزی لە بەزینەوە هاتوە ، لە دووەمیاندا دابەزی لە فەرمانی دابەزین (پیادبوون)ەوە هاتوە . پێش ئەویش لە هەردوو لەتدا (ی) هەیە ، واتە دەنگە هاوبەشەکان ژمارەیان (٧)ە و بەناو چوار بڕگەدا دابەش دەبن : ٠ - ٧ - ٧ c - ٧ c - ٧ c - کە هەموویان بڕگەی کراوەن .

سێ- پاش ڕەوی : ئەو دەنگە زیادانەیە کە وەکو مۆرفیمی ڕێزمانی بە کۆتایی وشەی سەرواوە دەلکێن ، چونکە لە کوردیدا وشەی سەروا ، بەشێوەی ڕووت و ڕەسەنی خۆی بەڕەوی کۆتایی دێ ، ئەنجا ئەگەر کۆتاییەکەی بزوێنی کورت بێ ، جا کە لە ڕەوتی ڕستەی دێرە شیعردا زیادەیەکی ڕێزمانی پێوەلکا ، ئەم زیادەیە بە پاش ڕەوی دەناسرێ . لەعەرەبیدا پاش ڕەوی دوو جۆرە :

١- تیپێکە دوای ڕەوی دێ و پێیەوە دەلکێ و یەکێکە لەم چوار تیپە : و ، ا ، ی ، ه وپێی دەگوترێ (الصلە) یان (الوصل) [٢٧٣ : ٩٨].

٢- ئەو تیپەیە کە لە (ه)ی (صلە)ی بزواوەوە پەیدا دەبێ ، ئەگەر جەرەکەی (ه) بۆر بێ دەبێ بە (واو) و ژێر بێ دەبێ بە (ی) و سەر بێ دەبێ بە (ا) ، ئەمەش پێی دەگوترێ خروج [٢٧٣ : ٩٨].

واتە (ه)ی وەستاو (صلە)یەو (و ، ا ، ی) لەگەڵ لە ئیشباع کردنی جەرەکەی ڕەوییەوە هاتبن (صلە)ن و لەگەڵ لە ئیشباع کردنی (ه)ی (وصل)ەوە هاتبن (خروج)ن . لەوە بڵاوێ لە عەرەبیدا هەر زیادەیەکی بێتە سەر وشەی کۆتایی ناڵێ بە پاش ڕەوی .

کەچی لەفارسیدا ، جگە لە (وصل) و (خروج) دوو دەنگی زیادەی تریش هەن (مەزید ، نایرە). بەم جۆرە پاش ڕەوی لە فارسیدا دەبێ بە چوار (وصل ، خروج ، مەزید ، نایرە) . (وصل) و (خروج)ی فارسی لەوانەی عەرەبی جیایە . لە فارسیدا وصل (ئەوەیە کە ڕەوی پەیوە بلکێ و ئەمە لە شیعری فارسیدا ئەلف و دال و کاف و هاو یاو تیپەکانی ئیزافە و کۆو جاوگ و بچووك کردنەوە و پەیوەندین) [٤٠٢ : ٢٣٩] ، قەیسی ڕازی یەکەم دێرە شیعری بە نموونە بۆ ئەم (وصل)انە هێناوە. [٤٠٢ : ٢٣٩-٢٤٠] . (خروج)یش لە فارسیدا بە دەنگی تایبەتی دەبەستراوەتەوە ، هەر دەنگێکی

دوای (وصل) بێ بە (خروج) ناودەنرێ[٤٠٢ : ٢٤١]. کەچی دووەکەی تر کە تایبەتین بە فارسی، یەکەمیان (مەزید) (ئەوەیە کە خروج بێتەوە دەلکێ و بۆیەش پێی دەگوترێ مەزید چونکە لە عەرەبیدا ئەو بەپێی تیپی سەروا تا خروج دەڕوا، جا ئەگەر لەسەروای عەجەم، تیپێك لەوە زیاتر بێ پێی دەگوترێ مەزید) [٤٠٢ : ٢٤١] و جۆری تیپەکەیان دەنگەکەی دیار نەکردوو بە پەهایی جێی هێشتوە. دووەمیشیان (نایرە)یە، ئەویش (ئەوەیە کە تیپی مەزیدی پێوە دەلکێ، بنچینەی ئەم ناوە لە -نوار- هاتوە کە مانای ڕاکردنە و (نار)یش هەربۆیە بە ئاگر دەگوترێ چونکە لە کڕی هەڵگرتوو بڵاو بووەوە دایە. دەڵێن سامراە نوار- واتە ئەو ژنەی پارێزگارەو لە کاری خراپە دوور دەکەوێتەوە، جا لەبەر ئەوەی ئەم دەنگە ئەو پەڕی تیپەکانی سەروایە، بە دوو پلە دوورتر دەکەوێتەوە و پێی دەگوترێ نایرە... وا دەبێ کە نایرە دووبارەبێتەوە و دوو سێ نایرە بە دوای یەکتردا بێن) [٤٠٢ : ٢٤١-٢٤٢]. لە کوردیدا، وامان بە چاك زانی هەر زیادەیەکی پێنە سەر ڕەوی لە ژێر ناوی پاش ڕەوی لێی بکۆڵینەوە بێ ئەوەی ئەو زاراوانەی بۆ دابنێین چونکە جیاوازییەکی تەواو لە نێوان کوردی و عەرەبی و فارسیدا هەیە لە ڕووی ئەو دەنگە زیادانەوە. پاش ڕەوی لە کوردیدا دوو جۆرە:

أ- پاش ڕەوی ئەسلی ئەو بزوێنە کورتەیە (ە) کە لە کۆتایی ئەسلی وشەی سەروادایە، ئەم دەنگە وە نەبێ زیادەی ڕێزمانی بێ، بەڵکو بەشێکە لە وشەکە خۆی بەڵام لەبەر بێ هێزی نابێ بە ڕەوی و نەبزوێتی پێشەوەی دەبێ بە ڕەوی، ئیدی ئەو دەکەوێتە خانەی پاش ڕەوییەوە، پاش ڕەوی ئەسلییە، حاجی دەڵێ:

زۆر سەگم دیوە فەقەت ئەمدی ڕەقیبی هەندە سە
وەزعی نامەوزوون دەبێ وەك خانوویی بێ هەندە سە [٦٠ : ٢٧٢].

(ە)، هەرچەندە لەهەر دوو وشەی سەروادا (هەندە سە) لە ئەسلی وشەکەدایە، بەڵام لەبەر ئەوەی بزوێنێکی بێ هێزە نەبۆتە ڕەوی (س) بۆتە ڕەوی و (ە) کشاوەتەوە دواوە و کەوتۆتە پاش ڕەوی، جا لەبەر ئەوەی لە ئەسلی وشەکەدایە و زیادە نییە، پاش ڕەوی ئەسلییە.

ب- پاش ڕەوی زیادە: ئەو مۆرفیمە ڕێزمانییانە دەگرێتەوە کە بە کۆتایی وشەی سەرواوە دەلکێن و خانەی پاش ڕەوی داگیر دەکەن. لە کوردیدا ئەم جۆرە پاش ڕەوییە دەشێ تەنها یەك مۆرفیم بێ، هەروەکو دەشێ لەیەك مۆرفیم زیاتر بێ.

١- پاش ڕەویی زیادەی یەك مۆرفیمی: ئەمە هەندێ لەم جۆرە پاش ڕەوییانە و نموونەیان:

- (ە) و (ەن - ی هەورامی)ی فەرمانی بوون (الکینونە، lobe)، حەمدی دەڵێ:

لە ئەحوالی زەمانە گفتوگۆ ناکەم خرافاتە
هەموو عالەم کە سەرمەستی مەیە و دنیا خراباتە [٦ : ٢٢٤].

له وشەکانی سەروا (خرافلتە ، خرابلتە) کە هاو شلوازن ، ڕەوی دەنگی (ت)ەو فەرمانی بوون ی بزکەسی سێیەمی تاك دەبێ بە (ە) ولێرەدا بە ئەسلی وشەی سەرواوە لکاوە پاش ڕەوییەو لە دواییدا ئەم فەرمانە دەبێ بە (ـەن) ، مەولەوی دەڵێ :

دڵ گوم بۆیا گەش مەنزلگەی چەمەن
چەم گوم بۆیا گەش دڵەی پر خەمەن [١٨٦ : ٨٠].

وشەکانی سەروا (چەمەن ، خەمەن) ، ڕەوییەکەیان (م)ەو (ەن)ی فەرمانی بوون بۆتە پاش پاڵی.

- نیشانەی ئیشارەت (ە) ، هەژار دەڵێ :

لەو بگرەو بەردە ، لەو هەرایە
لەو زرم و کوت و زەنازەنایە [٣ : ٢١٤].

ڕەوی (ا)ەو پاش ڕەوی (ە)ی نیشانەیەو (ی) نیمچە بزوێنی ناو بەندە بۆ ڕاگرتنی تێوانی دوو بزوێن (ا-ە) هاتوە .

- نیشانەی کۆ (ان) ، مەولەوی دەڵێ :

خورشید سەمای شیرین جەمالان
ڕەشك ئەفزای گروی دیدە غەزالان [١٨٦ : ١٨٩].

- نیشانەی نەناسیاوی (ـەك ، یك) ، خانی دەڵێ :

تاجدین ب خوە بویە پادشاهەك
مەم ژی ل تەنیشتی شبهێ ماهەك [٢ : ٨٤].

وشەکانی سەروا (شاه ، ماه) ڕەوییان دەنگی (هـ)یە ، (ەك)ی نیشانەی نەناسیاوی پاش ڕەوییە. هەژار دەڵێ :

نیتن چ وەزیر و پاریکارێك
لات وەك یەکە پاشاو هەژارێك [٢ : ٢٤١].

(ێك) کە دوای (ر)ی (پاریکار ، هەژار) هاتوە ، پاش ڕەوییە .

- ڕاناوی لکاو بە هەموو جۆرەکانییەوە ، نالی دەڵێ :

حەنایی کردوە پەنجەیی بە خوێناوی دڵی زارم
ئەمە ڕەنگی شەهادەت بێ کە کوشتەی دەستی دڵدارم [٢٠٩ : ٧٥].

(زارم - دڵدارم) وشەی سەروان ، (ر) ڕەوییە و (م) پاش ڕەوییە . دوا برگەی وشەکانی سەروای ئەسلی بریتین لە (زار ، دار) کە برگەی داخراون ، بەڵام کە ڕاناوی (م) دێ ، ئەمە دەنگێکی نەبزوێنە و بزوێنێکی بچووك لەگەڵ خۆیدا دێنێ و سنووری برگەکانی پێشوو بەرەو پێش پاڵ دەدا و

و بەراوێزەکانی کۆتایی بۆ خۆی ڕادەکێشێ و دەنگەکانی سەروا بەم جۆرە دابەش بڕگە دەبن (را-رم ، دا-رم).

٢- پاش ڕەوی زیادەی فرە مۆرفیمی : ئەمەش هەندێ لەم جۆرە پاش ڕەویانە :

- نیشانەی ناسیاوی – نیشانەی کۆ ، حاجی دەڵێ :

پەندی من خامی دەزانن ، خامەکان
شیرین و پوختەی دەزانن ، پوختەکان[٦٠ : ٢٠٤]

وشەکانی سەروا (خامەکان ، پوختەکان) ، ئەسڵەکانیان (خام ، پوختە)یە . ئەمانە ڕەویان یەك نییە و لەمەش کەم و کورتییەکی گەورەی شیعرەکەیە . جێی سەرنجە حاجی لە زۆر شوێندا گوێی بە پاراستنی دەستووری سەروا نەداوە ، ئەو زیادانەی هاتوونەتە سەر وشەکان (ەکان یان کان) جێگای پاش ڕەوی گرتووەتەوە و لە دوو مۆرفیمی جیاواز پێك هاتوە ، نیشانەی ناسیاوی (ەکە) و نیشانەی کۆ (ان).

- نیشانەی نەناسیاوی و ڕاناو (هەر جۆرێ بێت) ، نالی دەڵێ :

شەوهات و ئەمن مەستی خەیاڵاتی کەسێکم
مەشغوولی نەفەس گرتنی مشکین نەفەسێکم[٢٠٩ : ٧٧].

وشەکانی سەروا (کەسێکم ، مشکین نەفەسێکم) ، ئەسڵەکانیان (کەس ، مشکین نەفەس)ە و ڕەویان (س)ە ، (ێکم) پاش ڕەوییە و لە دوو مۆرفیم پێك هاتوە (ێك) و (م).

- نیشانەی ناسیاوی و ڕاناو (هەر جۆرێ بێ) ، سافی دەڵێ :

دڵبەری ، نازپەروەری ، ڕوو ئەنوەری ، مەهپارەکەم
ئەونیهاڵ ، ئەبرۆهیلال ، شیرین جەمال ، نازدارەکەم[١٠٠ : ٢٦].

ئەم دێڕە شیعرەی سافی پڕ سەروایە ، هەر لەتێکی سێ سەروای ناوەوەی هەیە ، جگە لە سەروای کۆتایی کە لە وشەکانی (مەهپارەکەم ، نازدارەکەم) خۆی دەنوێنێ . لەم دووش ئەسڵەکانیان (مەهپارە ، نازدار)ە . ڕەوییەکەیان (ر)ەو (ەکەم) پاش ڕەوییە و لە دوو مۆرفیمی ناسیاوی (ەکە)و ڕاناوێك (م) پێك هاتوە .

- دوو ڕاناو ، حەمدی دەڵێ :

بەستەیی زنجیری زوڵف و داغداری خاڵتم
ئەی سەنەم ، شێتی تۆم زنجیرەیی خڕخاڵتم[٦ : ٢٩٨].

(خاڵتم ، خڕخاڵتم) وشەی سەروان . ئەسڵەکەیان (خاڵ ، خڕخاڵ)ە ، (ڵ) ڕەوییە دوو ڕاناوە لکاوەکەش (ت ، م) پاش ڕەوین .

- ڕاناوی لکاو و فەرمانی بوون (to be) ، ئەحمەد موختار دەڵێ :

حەقمە من شەوتا بەیانی ئارەزووی گریانمە
شێت نەبووم وا تا بما هەر مەیلی قوڕپێوانمە [١٠ : ١٠٧].

(گریان ، قوڕپێوان) وشەی ئەسڵی سەروان و (ن) ڕەوییە ، (م ، ە) کە دوو مۆرفیمی ڕێزمانین (ڕاناوی لکاو و فەرمان) بوونەتە پاش ڕەوی .

پاش ڕەوی دەبێ بەگشتی ، لەهەموو وشەکانی سەروادا بەهەمان دەنگو ماناوە بێ بەڵام جاری وا دەبێ پاش ڕەوییەکان دەنگیان یەك بێ و مانایان جیا بێ. هەژار دەڵێ :

هەر قەل نەگەیی بە تۆزی گەردی
قەیسەر سەری خۆی دەدا لەبەردی [٢ : ٢٤٥].

(گەردی، بەردی) وشەی سەروان. (د) ڕەوییەو (ی) لە هەردووکیاندا پاش ڕەوییە بەڵام مانایان یەك نیە لە یەکەمیاندا ڕاناوی کەسی سێیەمی تاکە، کەچی دووەمیان نیشانەی دۆخە (حالەت).

بەم جۆرە هەر زیادەیەك لە وشەی ئەسڵی سەروا ڕێزمان بە وشەکەوە بیلکێنێ دەبێ بە پاش ڕەوی بەڵام لە ڕووی ئاواز و ئیقاعەوە ، قورسایی ئاوازەکە دەکەوێتە سەر دەنگی دواوە ، جا چ تاکە پاش ڕەوییەك بێ و چ دووەم پاش ڕەوی بێ. بێگومان ئەمەش شوێنەکە وای لێ دەکا ئەم دۆخە تایبەتییە بکات و دۆخەکەی لەسەر حسێبی ڕەوی ڕاستەقینەیە کە دەخرێتە پێشەوە وتا ڕادەیەك دەکەوێتە ژێر سێبەری پاش ڕەوی و هەر لەمەش وای کردوە زۆر شاعیر گوێ بە ڕەوی ڕاستەقینە نەدەن . وەکو شیعرەکەی حاجی قادر کە وشەکانی سەروای (خامەکان و پوختەکان) بوو .

باسی دووەم : وشەکانی سەروای شیعری کوردی :

سنووری سەروای شیعری کوردی هەر لە چوارچێوەی ئەو دەنگانەدا نییە کە لە کۆتایی وشەی سەروادا دووبارە دەبنەوە ، بەڵکو سەرواکە پەل بۆ پێش و پاش وشەی سەروایش دەکێشێ و ئیقاعەکە فراوانتر و قووڵتر دەکاتەوە ، بۆیە ئەگەر لە ئاستی وشەوە سەیری سەروا بکەین ، دەتوانین سێ جۆری لێ دەست نیشان بکەین ، وشەی سەروا و پێش سەروا (حاجب) و پاش سەروا (ڕەدیف) ، وەکو لەم هێلکارییەدا دیارە :

یەک- وشەی سەروا :

ئەو وشەیەیە دەنگەکانی سەروای لە کۆتاییەوە دێ و دەکەوێتە کۆتایی لەت یان دێرە شیعرو بە هەمان مانا دووبارە نابێتەوە، ئەگەر بەهەمان مانا دووبارە بێتەوە وشەکانی پێش ئەو دەبن بە وشەی سەروا . حەمدی دەڵێ :

قەت مەکەن بۆمن حیکایەی عەندەلیب و باسی گوڵ
پڕ لە نەشئەی حوسنی یارە تێکهەڵێ بەو باسە دڵ[٦ : ٢٧٦].

(گوڵ، دڵ) وشەی سەروان، دەنگەکانی سەروا لە کۆتاییەوە هاتوون و وشەکان خۆیشیان کەوتوونەتە کۆتایی لەتەکانەوە.

بە زۆری وشەی سەروا یەک تاکە وشەیە ، بەڵام جاری وا هەیە دەنگەکانی سەروا بەسەر دوو وشەدا دابەش دەبن ، لەمەیان هەرچەندە لە کوردیدا کەمە بەڵام هەیە ، بۆ نموونە خانی دەڵێ :

تا دەست ژ لێکێ بەر نەدایی
نابینی چولەزەتێ ژ بادی[٢ : ١٩٨].

دەنگەکانی سەروا بریتین لە (ادی) ، لە لەتی یەکەم لەیەک وشەدان (نادی). بەڵام لە لەتی دووەمدا کەوتوونەتە ناو دوو وشە (با ، دی -ئەوەی تر) . وا دەبێ (بەڵام زۆر بە دەگمەن) یەک دەنگ ، مۆرفیمێکی سەربەخۆبێ و لە کۆتاییدا لەگەڵ دەنگی تری کۆتایی وشەی پێشە خۆی دەنگەکانی سەروا تەواو بکا ، هەژار لە مەم و زینەدا دەڵێ :

یەک خەم دەڕەوێنێ ، یەک کزولکەو
یەک ڕۆژ دەپەرستێ ، یەک چرای شەو[٢ : ٢٦٢].

لەلەتی یەکەمدا دوو مۆرفیم دەنگەکانی سەروایان تەواو کردووە (کزۆلکەمی) . لێرە (و) مۆرفیمێکی ڕێزمانی سەربەخۆیە و وەك یەك وشە وایە . لە لەتی دووەمدا دەنگەکانی سەروا لە یەك وشەدان (شەو) . دەنگی نیمچە بزوێنی (و) ڕەوییە و دەنگەکانی سەروا بریتین لە (ـەو) . ئەم (و)ی ڕەوی لەتی یەکەم دیاردەیەکی دەگمەنە ، یەك فۆنیمە و بۆتە مۆرفیمێکی ڕێزمانی و جێگای ڕەوی گرتووە .

لێکۆڵینەوەی وشەی سەروا : ئەو وشانەی دەبن بە هاوسەروا ، دەشێ لە زۆر گۆشە نیگاوە سەیر بکرێن و هەڵبسەنگێنرێن .

أ- لە ڕووی دەنگسازییەوە (کێش و ئاواز) :

١- دەشێ وشەکانی سەروا ، کێش و ئاوازیان جیا بێ ، نالی دەڵێ :

چییە گوارە گوناهی وا بەئەستەق

بە گوێ هەڵئاوەسیوە سەر موعەللەق[٢٠٩ : ٦٩] .

وشەکانی سەروا (ئەستەق ، سەر موعەللەق) لە ڕووی کێشەوە یەك نین ، (ئەستەق = فع لن) ، (سەر موعەللەق = فاعلاتن) . بە ژمارەی بڕگەیش بێ یەکەمیان دوو بڕگەیە و دووەمیان چوار بڕگەیە . کە دوو وشەکە کێشیان جیا بوو ، بێگومان ئاوازیشیان جیا دەبێ .

٢- دەشێ وشەکان کێشیان یەك بێ بەڵام ئاوازیان جودا بێ ، سالم دەڵێ :

لە ڕووی تیری موژەی خوێنڕێژی مەحبووب

سەراسەر موڵکی دڵ پڕ بوو لە ئاشووب[١٠١ : ٤٤] .

(مەحبووب ، ئاشووب) کە وشەی سەروان ، کێشیان یەکە (فع لان) و هەریەکە لە دوو بڕگەی درێژ پێك هاتوە ، بەڵام ئاوازیان جیایە . وایە بڕگەی دووەمیان هاوئاوازە ، لە هەردوو وشەدا بڕگەی داخراوە و بزوێنەکەی هەر دووکیان یەکە بەڵام بڕگەی یەکەمیان لە ڕووی ئاوازەوە جیایە ، لە یەکەمیان بڕگەیەکی داخراوە (مەح) و لە دووەمیان کراوەیە (ئا) ، جگە لەوە بزوێنەکانیان جیایە ، بزوێنی یەکەم کورتە هی دووەم درێژە . بەگشتی ئاوازی وشەکانی وەکو یەك نییە .

٣- دەشێ وشەکان هاوکێش و هاوئاواز بن ، سالم دەڵێ :

لە تەرەف یارەوە نۆبەی زەفەرە

ئەی دڵ ئامادە بە خوێنت هەدەرە[١٠١ : ١٢٥] .

وشەکانی سەروا (زەفەرە ، هەدەرە) کێشیان یەکە (فعلن) ، ئاوازیشیان یەکە چونکە هەریەکە لە سێ بڕگەی کراوە پێك هاتوە و بزوێنی هەرسێکیشیان (ە)یە ، ئەم کورتی و کراوەییەی بڕگەکان ئاوازەیان یەك دەخا .

لە هۆنراوەی کلاسیکیدا (قیتعە و غەزەل و قەسیدە) کە بەکێتی سەروای تێدا بەدیدەکرێ ،

هەموو وشەكان لەبارەی كێش و ئاوازەوە دەكەونە ناو ئەم سێ پەیوەندییەی باس كران ، بۆ نموونە ئەم شیعرەی حەمدی كە پەم دێرە دەست پێ دەكا :

لاچارە دەرهێنانی ریشەی ڕۆحیبە مەردی نە ساز
تێك ئەدا قانوونی عیشرەت ئەو تەلەی دەرچێ لەساز[٦ : ٢٢٥].

وشەكانی سەروای ئەم هۆنراوەیە ئەمانەن : (نەساز، ساز، مەجاز، بەراز، ئەیاز، ڕاز، ناز، شاز، نەماز، فەراز، نیاز) .

ئەوانەی كێش و ئاوازیان یەكە : (ساز، ڕاز، ناز، شاز) هەریەكە لەسەر كێشی (فاع) هاتووە و لە برگەیەكی داخراو دروست بووە و بزوێنەكەی (ا) یە . (نەساز، مەجاز، بەراز، ئەیاز، نەماز، فەراز)یش كێش و ئاوازیان یەكە ، هەموویان لەسەر كێشی (فعول) هاتوون و بزوێنی یەكەمیان (ە) و بزوێنی دوومیان (ا) یە ، برگەی یەكەمیان كراوە و دووەمیان داخراوە . وشەی (نیاز) لە كێش وەكو كۆمەڵەی دووەمە (فعول) بەڵام لە ئاواز لەوان جیایە ، چونكە بزوێنی كورتی برگە كراوەكەی لەوان جیایە. لەم سێ كۆمەڵەی سەرەوەدا ، كۆمەڵەی یەكەم و دووەم لەناو خۆیاندا هاوكێش و هاو ئاوازن ، كۆمەڵەی یەكەم و دووەم ئەوخەكانیان لە كێش و ئاوازدا جیاوازن ، كۆمەڵەی سێیەم لەگەڵ كۆمەڵەی یەكەم لە كێش و ئاوازدا جیان ، بەڵام لەگەڵ كۆمەڵەی دووەم كێشیان یەكە و ئاوازیان جیایە .

وەكو ئەمە هەیە ، ئەوەیش هەیە كە هۆنراوەیەك لەسەرەتا تا كۆتایی هەموو وشەكانی سەروای هاوكێش و هاوئاواز بن ، نالی دەڵێ :

ساقی وەرە مەیخانە كە تۆكۆنە ڕەفیقی
گەر مایلی تەرقی حەرەم و بەیتی عەتیقی[٩٠٢ : ١٢١].

ئەم هۆنراوەیە پێنج دێرە و وشەكانی سەروای ئەم شەشەن : (ڕەفیقی ، عەتیقی، حەقیقی، عەقیقی ، تەریقی ، سەلیقی) كە هەموو هاوكێشن (فعولن) و ئاوازیان یەكە ، هەریەكە لە سێ برگەی كراوە پێك هاتووە ، لە هەموویان بزوێنی برگەی یەكەم (ە) و بزوێنی برگەی دووەم و سێیەم (ی)یە .

ب- لە ڕووی وشە سازییەوە :

١- بەشەكانی ئاخاوتن : دەشێ وشەكانی سەروا هاوجۆر بن لە ڕووی بەشەكانی ئاخاوتنەوە ، وەكو :

- وا دەبێ هەردووكیان (ناو) بن ، عەونی دەڵێ :

گوتی : عوود و كەمانت بێ ، گوتم : نەی
گوتی : جامی شەرابت بێ ، گوتم : مەی[١٤٥ : ٢٢٣].

(نەی ، مەی) هەردووکیان ناون .

- وا دەبێ وشەکانی سەروا (ئاوەڵناو) بن ، حەمدی دەڵێ :

شێواوە ، پەرێشانە ، دڵم حەقییە کە تەنگە
مەحروومە لە دیداری کەسێ شۆخ و قەشەنگە [٦ : ٢٣٢] .

(تەنگە ، قەشەنگە) کە وشەی سەروان ، ئاوەڵناون .

- هەردوو وشەکە (کار) بن (هەر جۆرێك و هەر کاتێك بێ) ، نالی دەڵێ :

ئەو سیلسیلە وا مشکی خەتا ناوی براوە
پڕ پێچ و شکەن ، خەم بە خەم و حەلقە کراوە [٢٠٩ : ١٠٥] .

(براوە ، کراوە) کە وشەی سەروان ، هەردووکیان بۆ رابردووی تەواو (ئەنجامداری) بکەر نادیاری کەسی سێیەم بەکار هاتوون .

- هەردووکیان (ئاوەڵکار) بن (بەهەموو جۆرەکانییەوە) ، نالی دەڵێ :

نەمردم من ئەگەر ئەمجارە بێ تۆ
نەچم شەرت بێ هەتا ئەم خوارە بێ تۆ [٢٠٩ : ٩١] .

وشەی سەروا لەم دوو لەتەدا (ئەمجارە ، ئەم خوارە)[٢٤]ن . (بێ‌تۆ) پاش سەروایە . هەردوو وشەکە ئاوەڵکارن ، یەکەم ئاوەڵکاری کاتی و دووەم ئاوەڵکاری شوێنییە .

ئەمە بەشە سەرەکییەکان . دەشێ بەشە ناسەرەکییەکانیش ببن بە سەروا ، بەڵام ئەوان لەگەڵ یەکتر نابەن ، چونکە ئەگەر بێن دەبێ دووبارە ببنەوە ، لەوەی دووبارەش بێتەوە لە سەروا دەترازێ و دەبێ بە پاش سەروا . دەشێ بەشە ناسەرەکییەکان لەگەڵ سەرەکییەکان بکەونە پەیوەندی سەرواییەوە ، ئەمەیش چەند نموونەیەك بۆ جیاوازی وشەکانی سەروا لە رووی بەشەکانی ئاخاوتنەوە :

- ناو و ئاوەڵناو ، مەلا وەسمان دەڵێ :

سەرم سەودایە بۆ زولفی پەرێشان
دڵم مەجمووعە بۆ تێشانی تێشان [٢١٣ : ٩٤] .

وشەکانی سەروا (پەرێشان ، تێشان) یەکەمیان ئاوەڵناوە ، دووەمیان ناوە ، کۆی (تێش)ە .

- ناو و ئاوەڵکار ، حاجی دەڵێ :

گوتم بە بەختی خەواڵوو بەسە ئەتوویی خونا
لە خەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەولا [٦٠ : ٣١] .

---

(٢٤) ئەم جۆرە ئاوەڵکارە پێی دەگوترێ (adverbial) چونکە لە وشەیەك زیاتر پێك هاتووە ، وەکو دەستەواژەی ئاوەڵکار وایە ، (ئەم + جارە) (ئەم + خوارە) .

(خوبا ، ئەولا) کە وشەی سەروان ، یەکەمیان ناو و دووەمیان ئاوەڵکارە .

- ناو و کار ، حەریق دەڵێ :

بەقوربان ئێستە هیجرانت دەناسم
کە ناری فیرقەتت بۆتە لیباسم[٦٢ : ٣٤] .

(دەناسم ، لیباسم)، یەکەم کارو دووەم ناوە . لەم دوو وشەیەدا (س) ڕەویە (م) پاش ڕەویە .

- ناو و ڕاناو ، سالم دەڵێ :

ئەزیەهایەك شەو ببینێ ماری زولفت گەر لە خەو
ئەم دەسێنێ ئینتیقام هەرچی ئەزیەت بێ لە ئەو[١٠١ : ١١٧] .

(خەو ، ئەو) وشەی سەروان ، یەکەم ناوە و دووەم ڕاناوی سەربەخۆی کەسی سێیەمی تاکە .

- ناو و ڕاناوی پرس ، سالم دەڵێ :

دەبا هەردەم شەکەر خەندەت (سەمەر قەند)
بەقوربانی شەکەر خەندەت سەمەر قـــەند
خوبا یا ، میحنەتی ســالم هەتا کـــەی
لە کارا سستی ، بێ بەختی ، هەتا چەنـــد ؟[١٠١ : ٥٦] .

(سەمەرقەند ، چەند) وشەی سەروان ، سەمەرقەند دووجار هاتوە ، هەرجارەی بە مانایەك ، یەکەمیان (سەمەر - قەند) واتە خەندەی شیرین وەك شەکری تێز هەمیشە بەری شەکر دەدات ، دووەمیشیان (سەمەرقەند)ی شاری بەناو بانگە . (چەند) ڕاناوی پرسە .

ئەمە چەند لایەنێك بوو لە پەیوەندی وشەکانی سەروا ، لەگۆشە نیگای بەشەکانی ئاخاوتنەوە ، ڕەنگە بەشی تریش بکەونە ناو ئەم جغزەوە بەڵام کەمن و ئەوەندە بـۆ ڕوون کردنـەوەی مەبەست بەسە . لەبەر ئەوەی هۆنراوەی کلاسیکی یەکێتی سـەروای تێدا پـەیڕەو کـراوە ، هـەر هۆنراوەیـەك کۆمەڵێ وشەی سەروا دەگرێتە خۆی و وشەکان دەچنە خانەی جیاجیای بەشەکانی ئاخاوتنەوە ، با نموونەیەك وەربگرین ، حەمدی دەڵێ :

لەباسی زولفیا ، جانا ، قسوورم بوو بە موو ، فەرموو
ڕەزام هەڵما وەسی ، ئەما نەتئلۆزێ بە شەرتێ موو[٦ : ٢٢٩] .

هـاتنی وشەی (مـوو) لەسـەروای دووەم و پێش سـەروای یەکـەم ، جۆرە جوانکارییـەکی تێدایە . هەموو وشەکانی سەروای هۆنراوەکە ئەمانەن : (فەرموو ، موو ، بەدخوو ، شوو ، زوو ، ڕوو ، ئاهوو ، چوو) . ئەم وشانە بەناو خانەی چواریەشی سەرەکی ئاخاوتندا بڵاو دەبنەوە :

- ناو : (موو ، شوو ، ڕوو ، ئاهوو) .
- ئاوەڵناو : (بەدخوو) .

- کار : (فەرموو ، چوو) .
- ئاوەڵکار : (زوو) .
وەك بەراوردێك ، دیارە (ناو) بەپلە یەك و کار بەپلە دوو و ئاوەڵناو و ئاوەڵکار بە پلە سێ دێن .

٢- ڕۆنانی وشەکان : لەم بۆچوونەدا ، چاو ئادرێتە بەشی ناخاوتنی وشەکە ، تەنیا لە ڕووی دروست بوونەوە سەیری دەکرێ

• وشەکانی سەروا ، وا دەبێ لە ڕۆناندا هاوجۆر بن .

- وا دەبێ هەردووکیان وشەی سادە بن ، قانیع دەڵێ :

بێ حەیایی باوە ئەمڕۆ ، فوو بەسەر ناکا ، حەیا
کەندەڵان سەر بەرز و شادە ، خۆی بشارێتۆ چیا [٥٥ : ١٥٥] .

(حەیا ، چیا) وشەی سادەن .

- وا دەبێ هەردووکیان وشەی لێکدراو بن ، خانی دەڵێ :

لەی سونبول لەگەر هەبی تو خوەش بوو
ڕەیحان ژتە بووینە سیەه روو [٢ : ١٣٠] .

(خوەش بوو ، سیەه روو) وشەی سەروان ، هەردووکیان وشەی لێکدراون ، یەکەمیان لە (خوەش + بوو) واتە (بۆنخۆش) ، دووەمیان لە (سیەه + روو) واتە (ڕووڕەش) پێکهاتوون و ئاوەڵناوی لێکدراون .

- وا دەبێ هەردوو وشەکە داڕێژراو بن ، حاجی دەڵێ :

قەت نەسەروو مەکەن تەرەفداری
غەیری غیرەتکەشی بو غەمخواری [٦٠ : ٢١٠] .

(تەرەفداری ، غەمخواری) وشەی داڕێژراون ، یەکەم لە (تەرەف + دار + ی) و دووەم لە (غەم + خوار + ی) دروست بوە . لە یەکەمیان (دار) لە (داشتن - هەبوون)ەوە هاتوە لە دووەم (خوار) لە (خواردنەوە) هاتوە .

• وا دەبێ وشەکانی سەروا لە ڕۆناندا جیا بن .

- سادە و داڕێژراو ، جزیری دەڵێ :

دل یەکە ، دێ عیشق یەك بت عاشقان یەك یار بەس
قیبلە دێ یەك بت قولوویان دلبەرەك دلدار بەس [٥٨ : ٣٦٤] .

(بەس) پاش سەروایە . (یار ، دلدار) وشەی سەروان . یەکەم وشەیەکی سادەیە ، دووەمیان وشەیەکی داڕێژراوە . لە ناوێك (دل) و ڕەگی فرمانێك (دار) دروست بوە .

- سادە و لێکدراو ، مەحوی دەڵێ :

ڕۆڵە ، گەر حەز دەکەی ببیە شا کوڕ
پەندی مەحوی لە گوێ گرە وەك دوڕ [١٨٠ : ٣٢٧] .

وشەکانی سەروا (شاکوڕ ، دوڕ) ، یەکەمیان لێکدراوە (شا + کوڕ) و دووەمیان سادەیە .

- لێکدراو و داڕژاو ، خانی دەڵێ :

ڤان سادیق و ڕاست و خێرخواهن
ڤان قەمسی و خوار و ڕووسیاهن [٣ : ٩٥] .

(خێرخواه ، ڕووسیاه) وشەی سەروان ، یەکەمیان داڕژاوە لە (خێر - چاکە) و (خواه) لە خواستنەوە هاتووە ، بچێتە سەر هەر وشەیەك مانای خوازیاری ئەو شتە دەگەیەنێ . دووەمیان لە دوو وشەی (ڕوو - سیاه) لێکدراوە .

لە هۆنراوەی کلاسیکیدا کە بە یەکێتی سەروا دێ ، بۆی هەیە وشەکانی سەروا ، لەسەرەتا تا کۆتایی هۆنراوەکە ، جۆری ڕۆنانی جیا جیایان هەبێ ، بۆ نموونە ئەو هۆنراوەیەی سالم کە سەرەتاکەی بەم دێڕە دەکاتەوە :

وەکو نەی نالەبم نەگرێ لەبی یار
نەی ئاسا دێتە گوێم ناڵەی دڵی زار [١٠١ : ٥٨] .

وشەکانی سەروای ئەم هۆنراوەیە ئەمانەن : (یار ، زار ، تار ، سیاکار ، میعمار ، تاتار ، گوڵنار ، گرفتار) وشەکان دەکەونە نێو هەرسێ خانەی ڕۆنانەوە :

وشەی سادە (یار ، زار ، تار ، تاتار ، میعمار) ، وشەی لێکدراو : (سیاکار ، گوڵنار) وشەی داڕێژراو (گرفتار) .

٢- ڕەسەنێتی وشەکان : لێك جیاکردنەوەی وشەی ڕەسەن و نارەسەنی هەر زمانێك کارێکی زەحمەتە ، چونکە لێکۆڵینەوەی وردو زانستی ئیتیمولوجی بۆی هەیە ڕەگی هەندێ وشەی وا بباتەوە زمانەکانی ترکە بە وشەی زۆر ڕەسەن ناسراو بن ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ وشەی خوازراوە زەق دیارن . چونکە تەواو لە بۆتەی فۆنۆلۆجی و سیمانتیکی کوردیدا نەتواونەتەوە . لەبەر ئەوەی شاعیرانی کلاسیکی کورد زۆر لە ژێر کاریگەری زمانە دراوسێکانمان بوون ، زۆر وشەی ئەو زمانانەیان لە شیعرو بۆ سەروا بەکار هێناوە . هەندێ جار نەك هەر وشە بەڵکو دەستەواژەی زەقی بیانی لە کۆتایی دێڕ و لەتدا قیت دەبنەوە . مەلای گەورە دەڵێ :

ڕوحی زەغلوول لە (جنه الماوی)
شادمان ئەبێت (کیف ما یهوی) [١٢٦ : ١٤٧] .

شاعیرانی کلاسیکیمان ، وشەی عەرەبی و فارسی و تورکی زۆریان خواستۆتەوە کردوویانە بە

وشەی سەروا. زۆر جار وشەی لەت و دێڕی یەکەم بە جۆرێ بوە وای سەپاندوە سەرواپای وشەکانی سەروا بیانی بن ، بۆ نموونە شاعیر ئەگەر لە لەت و دێڕی یەکەمدا وشەیەکی سەروای بە پەوی دەنگێکی عەرەبی (ص ، ض ، ط ، ظ ، ث ، ذ) هێنا ، لەبەر ئەوەی ئەم دەنگانە لە کوردیدا نین شاعیر ناچار دەبێ هەموو وشەکانی سەروا بکا بە عەرەبی تا پەوییەکانیان یەك بێ. جار و باریش بە پێچەوانەوە دەبێ ئەم دەنگە عەرەبییانە حسێبی دەنگی کوردییان بۆ کرابێ ، وشەیەکی کوردییان کردبێ بە هاوسەروای کە پەوییەکەی (س ، ز) بێ چونکە ئەو دەنگە عەرەبییانەی سەروا لە کوردیدا بە زۆری بەیەکێ لەم دوو دەنگە کوردییە گۆ دەکرێن . لێرەدا لە هەر سێ زمان هەندێ نموونەی وشەی سەروا دێنینەوە کە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بەکار هێنراون . ئەمە چەند نموونەیەکی ئەم جۆرە وشانە:

ـ لە عەرەبیدا : (فەنا ، قەدەر ، مەرمز ، سەحەر ، تۆفان ، حەرەم ، حاشا ، ئینشا، موتالا ، مال ، مەعنا ، سەبەب ، تەلەب ، ساقی ، موخاتەب ، موڕەککەب ، خەت ، غەلەت ، سەقەت ، موختەلەت ، وەسەت ، ئیشارەت ، ئەرواح ، میسباح ، نوففاح ، میفتاح ، ئەفراح ، ئیلحاح ، لایوتاق ، ئیراق ، نیفاق ، مەحاق ، موعەللەق ، موتەوەڕڕق ، عەدەم ، بولهەوەس ، نەفەس ، قەفەس ، مەسەل ، جەدەل ، عەسەل ، عەمەل ، ئیبلاغ ، کاتیب ، لاعیب ، لەهیب ، موسیب ، نەسیب ، مەهیب ، مەکسوورە ، مەعموورە ، کوققفلکەئە ، عوششاق ، قوبوور ، سروور ، مەزبەلە ، موحەووەلە ، مەشغەلە ، موعامەلە ، ئەسرار ، عەلەن ، بەینولحەرەین ، قەرار ، ریبا ، کەمال ، جەمال ، جەلال ، خەیال ، زولال ، لەجووج ، بەشارەت ، رەفیق ، عەتیق ، حەقیقی ، تەریق ، مینەللەیالی ، ئەسما ، ئیفتیخار ، ئافات ، خەسارات ، موناجات ، موباهات ، عادات ، تەعبیر ، تەفسیر ، قەسیر ، زەمیر ، سونەن ...) ئەمانە و زۆر وشەی عەرەبی تریش کەنالی کردوونی بە وشەی سەروا .

- لە فارسیدا : سالم دەڵێ :

دابێنە بە پەهلوویی رووخا حەڵقەی گێسوو
مەتبووعە بە ئەتڕافی گوڵا سونبولی خۆشبوو[١٠١ : ١١٥].

(گێسوو ، خۆشبوو) وشەی سەروان ، هەردووکیان وشەی فارسین ، یەکەمیان لە کوردیدا تەنیا لە شیعری کلاسیکی هاتوە و دوەمیان کوردییەکەی داڕشتنی جیایە (بۆنخۆش) .

ئەمانەش هەندێ وشەی سەروای فارسی : (هوما ، فەرما ، زانیقابەخشا ، بیا ، گەوهەر ئەفشانی ، ئابشار ، ئەرجوو ، خورووس ، بێدار ، بیمار ، دەست پەس ، سیا ، رووسیا ، سەرشار ، کولاە ، ماە ، راە ، شکەم ، تەخت ئارا ، جەمجا ، خار ، دلفریب ، شابوور ، شام ، خام ، ئەیشەکەر ، خیرەدەمەن ، خورسەند ، فرزەند ، بریان ، زیبا ، زەنەخدان ، دەریان ، سوخەندان ، سەناخوان ، مرمرگوشا ، بیار ، پەرهیز ، کووس ، کوور ، شاهوار ، بام ، زانوو ، تەیهوو ، زەبەر ، ناخودا ، جاروب ، دلجو ، فریب ، نشیب ، دەهەن ، دوختەر ، کەبوتەر ، سیمبەر ، دلاویز ، ئەخگەر ، شەنا ، مادیان ،

بسنەر، ماکیان، سەبوو، سوکواری، هەما غوش، خەرگوش، دۆلچەوشەن...).

هۆی بەکارهێنانی وشەی فارسی لە کوردی بە گشتی و لە شیعری کلاسیکی بە تایبەتی و لێرەش بۆ سەروا بە تایبەتی تر بۆ کاریگەری ئێران ئەو دوو زمانە دەگەڕێتەوە :

١- هەردوو زمانەکە لەیەک خێزانن و بەرەچەڵەک دەچنەوە سەر یەک سەرچاوە، ٢- دراوسێتی ئەم دوو نەتەوەیە، چونکە پێکەوە ژیان دەبێ بەهۆی ئاڵوگۆڕی کەرستەی هۆی لەیەک گەیشتن کە زمانە. ٣- دەسەڵاتی فەرمانڕەوایی فارسی بەسەر ناوچەیەکی زۆری کوردستان بۆ ماوەیەکی دوور و درێژی مێژوویی جگە لەوەی بەکارهێنانی ئەم وشانە بۆ سەروا بۆ کاریگەری ئەدەبیش دەچێتەوە، کە شاعیرانی کورد کەوتبوونە ژێر کاریگەری فارسی لە زۆر لایەنی کێش و سەروا و وشەو دەستەواژە و بابەتی شیعر چاویان لەوان دەکردەوە. ئەم وشانەی بۆ سەروای کوردی خوازراونەتەوە زیاتر پەیوەندییان بە وەسفی یارو ئازاری شاعیر و مەی و مەیخواری و مەیخانە و دەردە دڵ و گڵەو گازاندە و شتی لەم جۆرە یەکە ڕەنگدانەوەی بابەتی غەزەلە.

لە تورکیدا، لەبەسەر کردنەوەیەکی گشتی وشەی سەروای شیعری کلاسیکی دەردەکەوێ تورکی بەقەد عەرەبی و فارسی دەوری نەبوە. ئەگەر چی شاعیرە کلاسیکییەکانمان تورکیشیان وەکو عەرەبی و فارسییە کە زانیوە چونکە زمانی دەسەڵاتی عوسمانی بوە و لە حوجرەدا خوێنراوە، لەگەڵ ئەوەشدا وشەی تورکی تا ڕادەیەک لە شیعری کوردیدا کراوە بە سەروا، نالی دەڵێ :

تیپی شکۆلە، خەیمەیی هەڵدا لە هەر تەرەف

پاشاهی ئەو بەهارە، هەڵیداوە هۆردوێ[٢٠٩ : ١٢٢].

(هۆردوێ) کە وشەی سەروایە، تورکییە (اوردو)، واتە لەشکرگاە. ئەمەش هەندێ لەو وشە تورکییانەی لە شیعری کلاسیکی کوردیدا بوونەتە سەروا : (سالووس، عەفار، قەنارە، هۆردوو، چاپەر، جان، قرمزی، تاپوور، یەلغار، دونار، تاق دەنگز، سۆقار، یەساغ، وەجاغ، یاغش، ...).

ئەمە نموونەی هۆنراوەیەکە کە یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو کراوە و وشەی کوردی و زمانە دراوسێکان جێگەی سەروایان پڕ کردۆتەوە، سالم دەڵێ :

غەبغەب و خاڵ و لەب و تیرەیی یار

سونبول و سیب و بنەفشە و گوڵنار[١٠١ : ٥٧].

لەم هۆنراوەیەدا، سالم ئەم وشانەی کردوە بە سەروا (یار، گوڵنار، بێدار، بەهار، مار، قومار، مشار، چنار) قومار و مشار عەرەبین، یار و بەهار و مار لە کوردی و فارسیدا هاوبەشن، چنار کوردییە، گوڵنار تورکییە و لە فارسیشدا هاتوە.

جـ- لە ڕووی ڕستە سازییەوە : ئەرک و شوێنی هەر وشەیەک، وەک چوارچێوەی گشتی و

لەزماندا تا رادەیەك چەسپاوە ، بەلام لە كاتی قسەكردن و دوان (خیتاب)دا ، بە پێی مەلۆیستەكە كە باری گوێگر و نیازی قسەكەری تێدا ڕەچاو دەكرێ ، دەشێ ئەركی وشەكانی ڕستە بگۆڕێ و شوێنیان بەرەو پێش و بەرەو پاش بخزێ و لەگەڵ ئاوازی دەنگدا مانای تر و مەبەستی تر بگەیەنن. وەك دەزانین داڕشتنی شیعر داڕشتنێكی سینتاكسی ئاسایی نییە چونكە دەكەوێتە ژێر كاریگەری كێش و سەروا ، واتە شاعیر لە ژێر پاڵەپەستۆی ئاواز و كێش و هێنانەوەی سەروا ناچارە ریزی ئاسایی وشەكان تێك بدات. جگە لەوەی زۆر جار مانا و جەخت كردنیش جێگای وشەكان دەگۆڕێ. نالی لەم دێرە شیعرەدا ، یارییەكی سەیری بە شوێنی وشەكان كردووە ، هەر بۆ ئەوەی كێشەكەی تۆكمە و نەكورێ و ئیقاع و ئاوازی كاریگەر بێ ، دەڵێ :

لەجگەر گۆشەیی شیعرم مەدە مەعنایی خەراپ
بێ خەتا ، كەس نییە ڕازی ، كە لە ئەولادی درێ [٢٠٩ : ١٣٢].

لە لەتی یەكەمدا ، ئەگەر بە ڕستەیەكی ئاسایی ماناكە دەربڕین دەڵێین (مەعنای خراپ لە جگەر گۆشەی شیعرم مەدە) ، پاش و پێش كردنی ئەم لەتە لە ژێر حوكمی كێش دا هاتووە ، لە داڕشتنەوەی ڕێزمانی لەتەكە ، بێ ئەوەی هیچی لێ زیاد و كەم بكەی ، كێشەكەی نامێنێ و ئیقاعەكەی لەدەست دەدا . خۆ ئەگەر لەتی دووەم بە ڕستەی ئاسایی دابڕێژینەوە ، شوێنی وشەكان بەم جۆرە دەگۆڕێ : (كەس ڕازی نییە كە بێ خەتا لە ئەولادی درێ) لێرەش كێش شوێنی وشەكانی گۆڕیوە و ئیقاعەكەی بەو گۆڕانە دەستە بەر كردووە . دەوری سەروایش لە ڕاكێشانی وشە بۆ دواوە و تێكدانی ڕیزی وشەكانی ڕستە ، لەم دێرە شیعرەی مەحویدا باش خۆی دەنوێنێ :

دەم و ڕازێ تیا مابێتەوە ڕەنگاری ڕیق ئەمما
پیاڵێكی عەقیقە ، پڕ لە بادێكی عەقیق ئەمما [١٨٠ : ٢٠].

(ئەمما) پاش سەروایە و وشەكانی (ڕیق ، عەقیق) وشەی سەروان . شاعیر ڕیزی ئاسایی ڕێزمانیی وشەكانی تێكداوە هەر بۆ ئەوەی (ئەمما) بچێتە دواوە و ببێ بە پاش سەروای هەموو دێرەكان ، كە هەرگیز لە ڕستەی ئاساییدا ئەمما لە دواوە نایە ، وشەكانی (ڕیق و عەقیق) سەروا بۆ ئەو شوێنە بە كێشی كردوون ئەگەر نا شوێنی ئەسڵیان ئەوێ نییە. داڕشتنەوەی ئەم دوو لەتە بە پێی دەستووری ڕێزمانیی ئاسایی بەم جۆرەیە : (ئەمما دەم و ڕازێ ڕەنگاری ڕیقی تیا مابێتەوە پیاڵێكی عەقیقە ئەمما پڕ لە بادێكی عەقیق) . ئەو شوێنانەی لە شیعرەكەدا بە وشەی پاش سەروا و وشەی سەروا دراوە ، لە بنچینەدا هی ئەو وشانە نییە ، وشەكان لە شوێنی تری لەتەكانەوە گوێزراونەتەوە ئەوێ تا لەگەڵ كێش و لەگەڵ سەروا و پاش سەروای دێرەكانی تردا بگونجێن .

سالم لە شیعرێكدا دەڵێ :

هەوای سێوی زەنەخ ، ئەی دڵ نەكەی قەت
موهەییایە لە ڕێتا چاهی هاڕووت [١٠١ : ٥٠].

لەتی یەکەم ، لەم شیعرەدا پێویستی بەسەروا نییە . ئەو گۆڕانەی بەسەر ڕیزی وشەکانیدا هاتووە ، پێویستی کێش سەپاندوویەتی . لە ئەسڵدا بەم جۆرە بووە (ئەی دڵ ، قەت هەوای سێوی زەنەخ نەکەی !) کەچی لە دوەمیاندا کێش و سەروایشی لەگەڵ ، سەپاندوویانە کە بەشی نیهادی ڕستەکە بخزێتە دواوە تا دەرخەری بکەرەکەی ببێ بە سەروا و لەنگەر بۆ سەروای دێڕەکانی تر ڕابگرێ ، ئەگینا داڕشتنی ئاسایی ڕستەکە بەم جۆرە دەبێ (چاهی هارووت لە ڕێتا موهەییایە).

لە ڕستەی ئاساییدا تەواوکەری بەشی گوزارە ، لە فەرمانی تێپەڕدا پێش فەرمانەکە دەکەوێ بەتایبەتیش ئەگەر هۆ (وسیلە) بێ ، کەچی کێش و بەتایبەتی سەروا وای لە نالی کردووە لەم دێڕە شیعرەدا (نووك) بباتە دواوە تا ببێ بەسەروا ، دەڵێ :

ئەی شۆخی بێ نیاز و گران ناز و غەمزە سووك

تیری موژەت نیشانەی دڵ کون دەکا بە نووك [٢٠٩ : ٧٠].

داڕشتنەوەی لەتی دوەم بە پێی ڕیزی ئەسڵی ڕستە سازی بەم جۆرەیە (تیری موژەت ، نیشانەی دڵ بە نووك کون دەکا) یان (تیری موژەت ، بە نووك نیشانەی دڵ کون دەکا). لە هەردوو باردا (نووك) دەکەوێتە ناوەوە و (کون دەکا) کە فەرمانە دواوە دەگرێ ، بەڵام سەروا نالی ناچار کردووە نووك بباتە دواوە تا لەگەڵ وشەکانی تری سەروا ڕێك بکەوێ (سووك ، سولووك ، چووروك ، گولووك ، مولووك، بووك ، نووك ، مەکووك ، تووك ، پووك ، بچووك) .

هەژار لە مەم و زیندا دەڵێ :

ئەو زینی بە داوی دڵ گرفتار

ئارامی لە لا نەما بە یەکجار [٢ : ٣٢٦] .

لەتی یەکەم داڕشتنەکەی ئاساییە بەڵام لە لەتی دوەمدا ئاوەڵکاری (بەیەکجار) لە شوێنی خۆی نەهاتووە ، بۆیە گوازراوەتەوە دواوە تا لەگەڵ وشەی (گرفتار)ی لەتی پێشەوە ببێ بە هاوسەروا. ئەو شوێنەی گونجاییە لە ئەسڵدا هی فەرمانی (نەما)یە وەك لەم داڕشتنەوەیەدا دەردەکەوێ : (بەیەکجاری ئارامی لەلا نەما) .

د- لە ڕووی واتا سازییەوە : ئەو وشانەی دەبن بەسەروا ، جگە لەوەی بە پەیوەندی واتا سازییەوە بە وشەکانی تری لەت یا دێڕەکە دەبەسرێنەوە (پەیوەندی ئاسۆیی) ، لە هەمان کاتدا لەگەڵ یەکتر جۆرە پەیوەندییەکی واتا سازی دروست دەکەن (پەیوەندی ستوونی) . ئەمە بە زۆری لە غەزەل و قەسیدەدا باش دەردەکەوێ کە یەکێتی سەروایان تێدا پەیڕەو دەکرێ و بەدەوری یەك لەنگەر دەگرێ ، بۆیە نزیکترین وشە لەمەبەست و لەکاریگەری دێر یان لەت وشەی سەروایە. ئەگەر وشەکانی سەروای هەموو دێڕەکان کۆبکەینەوە بەشێکی زۆر و بنچینەیی واتای هەموو

بیرۆکانت بۆ دەربکەوێ. لە هۆنراوەیەکدا هەموو وشەکانی سەروا دەربێنە و بەڕیزیان بە تێکەڵاوی لەبەردەمی خۆت بڵاویان بکەوە و بیانخوێنەوە، بۆت دەردەکەوێ کە هۆنراوەکە بە گشتی باس لە چی دەکا و چ هەست و سۆزێك دەردەبڕێ چونکە سەروادارێکی واتایی وەهمی هەیە هەموویان بەیەکەوە دەبەستێتەوە. سەرەڕو ئیحایان یەك دەخا و هەست و بیر بۆ لای مەبەستی شاعیر دەبا. با بۆ نموونە هۆنراوەکەی نالی وەربگرین کە سەرواکەی بەم بێرە دەکاتەوە:

ئەریان مەحاڵە پێکەوە بێ سەبر و ئیشتیاق
خاریج لە ئەسسی ئایەتە، تەکلیفی لایوتاق [۲۰۹ : ٦٨].

وشەی سەروای بێرەکانی ئەمانەن (ئیشتیاق، لایوتاق، فیراق، نیفاق، تەلاق، سماق، فاق، مەحاق، سوقاق) - چ بەڕیز و چ بێ بەبەرەو کردنی ڕیزی وشەکان، هەریەکە شتێکت لە مێشکتدا دەزرێنێ و هەموو شتە ورێژارەکانی ژیووەوت بخەیتە چوار چێوەیەکی لۆجیکیەوە تاوەرۆکێکت دەستگیر دەبێ زۆر لە بیری گشتی شیعرەکەی نالی نزیکە: (ئیشتیاق کە پەرۆشیە بیرت بۆ پەرۆشی عاشیق دەبا بۆ یارەکەی، پەرۆشی لە ئەنجامی لێك دوورکەوتنەوە پەیدا دەبێ، ئەگەر ئەو پەرۆشیە درێژە بکێشێ، وای لێ دێ بەرگەی ناگیرێ (لایوتاق)، لەو پەرۆشیە هێزبڕەش دیارە لە ئەنجامی (فیراق) - لێك دابرانەوە پەیدابوە، دوور نیە ئەم لێك دابڕانە ئەنجامی نیفاق (دوو زمانی و دووڕوویی)ی بەدکارو رەقیب و ناحەزانەوە بێ، کە دەبێ بە هۆی تەلاق (دەست لێك بەربان)، یان دەست لە یار بەربان کە ئەمە لە یاسای دلداراندا نیە، یان دەست لەکەسێك و شتێکی تر بەربانە بۆ خاتری یار کە ئەمەیان زیاتر ڕێی تێ دەچێ. ئەو جەفاو ناخۆشیەی عاشیق لە دووری یارەوە دەیکێشێ و بۆی بە پەرۆشەو قوربانی بۆ دەدا، لەباری تەندروستی ڕەنگدەدانەوە کزو بێ هێز و لاوازی دەکا وەکو (مانگی مەحاق)ی لێ دێ کە لە دوا هەیڤەدایە و هاکا بەیەکجاری نوایەوە و نەما، وەکو فاقەی لێ دێ لە لەڕو لاوازی، یان لەسەد لاوە فاقەی بۆ دانەنرێنەوە تا دەستگیر بکرێ چونکە (سەیارەت بە چاوی یار دەکەوێتە بن باری لۆمان) و هەموو کەس بە ڕوویەکی ترشی وەك (سماق) و بە مرووموچی سەیری دەکەن یان یارەکەی هێشتا لەگەڵ ئەمەشدا لێی ڕازی نیە و بە ڕوویەکی ترشی وەکو سماق تێی دەڕوانێ، ئەم عیشق و دەردی دووری یارە و ئەم بێ مرووەتی خەلکە لەگەڵیا، وای لێ دەکەن بکەوێتە کووچەو سوقاقان و بێ خان و مان و بێ حاڵ و ماڵ بمێنێتەوە). مەرج نیە ئەم لێکدانەوەی لێرە، بۆ وشەکانمان کرد لەسەدا سەد وەکو شیعرەکەی نالی دەربچێ بەمانا و زمان و خوازە و داڕشتنەوە بەڵام زۆر لێیەوە نزیکە. ئاخر قسەی ئاسایی و ڕوون کردنەوەی لۆجیکی و لێکدانەوەی خیتابانە چۆن وەکو دەربڕینی ئەدەبی و شیعری دەبێ بەتایبەتی ئەگەر لە پێنووسی شاعیرێکی وەکو نالی کەوتبێتەوە. فەرموو ئەو بۆچوونەی سەرەوە، کە بۆچوونی خوێنەرێکی وشەکانی سەروای شیعرەکەیە، لەگەڵ بەرەفرلێزی هەڵوەشاندنەوەی شیعرەکە بەراورد بکە کە بەم جۆرەیە: شاعیر ڕوو لە یارەکەی دەکات و دەڵێ:

قوربان . مەحاڵە یەکێ سوێز و بەرۆشی تۆی لەدڵدا بێ بتوانێ ئارام بگرێ و خۆی بێ ڕابگرێ . ئەمە لە توانای کەس دا نییە ، ئەرکێکە بەکەس هەڵناگیرێ . ڕووی گەش و زوڵفی ڕەشی تۆ و بەژنی شادبوون کە بۆ مـن وەکو ڕۆژەو لێت دوورکەوتنـەوە کـە وەکو شـەو وایـە . ئەمـە هـەمووی مانـای ڕووناکی و تاریکی . کە یەکەمیان سەرچاوەی ئایین و خواپەرستییەو دووەمیان سەرچاوەی گومڕایی و ناپەتیییە ، و مانای بڵاوکردنەوەی ژیان و مردنـە . ئـەوەی خـۆی وا پیشـان بدا کـە دەتوانێ لـە ئاستی دەردی دووریت دان بە خۆیدا بگرێ ، ئەم لاف و خۆپێشاندانەی ڕاست نییە ، یان فێڵە ، یان پلانە ، یان درۆیە یان دوو ڕووییە . تۆکە وەکو حۆریی بەهەشت تـازە کچێکی پاکیزەی ، جێی خۆیەتی بۆ خاتری گەیشتن بەتۆ دەست لە دونیا هەڵبگرم کە وەکو پیرە ژنێکی فەرتووت وایە . تۆ خۆت شیرینیت ، بەڵام ڕووت پڕ گلە و گازاندەی ترش و تاڵە و لەبەر ئەو ڕووترشیەت خەڵکی سەر هەنیەت وەکو دانەی سماقی ترشی لێ هاتوە . سۆفی لەبەر نەبوونی و هـەژاری وەکو فان لە ڕیوو یەسەر یەکدا چەمایەوە ، ئەمەش لەبەر تاڵە کەبازی خۆیەتی چونکە ئەو تەسبیحەی هەڵی گرتوە ، بۆ فریودانی خەڵکە وەکو دان و داو وایـە ، خەڵکەکـە بـە دوای دانەکـە دێـن و دەکەونـە داوی فێڵەکانییەوە ، ڕیشە دو فلیقانەیشی هەر بۆ ڕیایە و وەکو فاق خەڵك دەگرێ و دەیان کا بە نێچیری نیازەکانی خۆی . ئەی یاری وەکو خۆر ، ئەی دڵ پڕ مەزەو میهرەبان ، سەیفان وەرە سەریان بۆ ئەوەی کە تۆ دەرکەوتی هەموو ئەوانەی ڕوویان وەکو مانگە لەبەر دەرکەوتنی شەوقی تۆ بێن بە مانگی کۆتایی مانگو بتوێنەوە . ئاڵی کە کاتی خۆی لەسـەری کۆڕو مەجلیسان پـاڵی دەدایەوە ئێستا بۆ تۆ دەربەدەری کوچەو کۆڵانان بوو[٢٠٨ : ٢٤٨-٢٥٤].

هـ- لە ڕووی شێوازەوە : شێواز ناسی لە هەموو ئاستەکاندا (دەنگ، وشە ، ڕستە) کار دەکات و تایبەتێتی جۆرە شێوازێك و شێوازی نووسەرێك لە شێوازەکانی تری نووسەرەکانی تر جیا دەکاتەوە . لێرەدا کە باسەکەمان بابەتی وشەی سەروایە ، لـە هـەندێ پەیوەندی شێواز ناسی وشەکانی سەروا دەکۆڵینەوە .

- هاوتایی (الترادف) ، وشەی سەروا بۆی هەیە بە پەیوەندی هاوتایی لەگەڵ وشەی تری دێرە شیعرەکە یان وشەکانی تری سەروا ببەسرێتەوە ، نایەر بەگ دەڵێ:

زاهیدی خرد بین کە حەیرانە لە وادی عیشقدا
ڕیشەکەی پـان و درێژی ڕەشمە و هەوسارییە [٤٨ : ١٦].

ڕەشمە و هەوسار هاوتایی یەکن یان لەیەکەوە نزیکن .

- دژیەك (التضاد) ، وا دەبێ پەیوەندی دژیەك وشەی سەروا بە وشەکانی ترەوە گرێ بدا ، سالم دەڵێ :

ڕەبیەنا دڵ کون کونی سا چ غولام و چ ئەمیر
وەکو یەك ئەهلی نیازن چ غەنی و چ فەقیر[١٠١ : ٦٥].

لەلەتی یەکەم (ئەمیر × فەقیر) و لەلەتی دووەم (فەقیر × غەنی) دژیەکن. هەموو وشەکانی سەروای ئەم هۆنراوەیە لەگەڵ وشەی پێشە خۆیان ئەم پەیوەندییە ناکۆکەیان (ئەمیر × گەدا، قەسیر × تەویل، کەسیر × قەلیل، کەبیر × سەغیر، پیر × بورنا، حەسیر × حەریر).

- جووتبەندی (اللازمیە و الملزومیە)، ئەو جووتە وشەو چەمکانە دەگرێتەوە کە بەیەکەوە بەستراونەتەوە. یەکێ هەبێ ئەوەی تریش دەبێ وەکو ساقی و مەی، بووك و زاوا، ڕۆژ و ڕوناکی، مامۆستا و قوتابی ... حەمدی دەڵێ:

فەلسەفەی لوقمان لەکن ئەم زالە ناکا فلووس
چی لەئەسبابی دەکا، لایق بەزاوا بێ عەرووس [٦ : ٢٤١].

(عەرووس - بووك، زاوا) جووتبەندن، یەکێ هەبێ ئەوەی تریش دەبێ، بۆیە سەروای عەرووس جگە لە سەدای دەنگی سەروا و جەختی شوێنەکە، ڕابطەیەکی زاوایشی تێدایە، ئەم ڕابطەیە ئیقاعی دێڕەکە قووڵتر دەکاتەوە.

- تەناسوب، ئەوەیە کۆمەڵێ شت لەیەك خانەی زمانەوانی - Field - دا کۆببنەوە، نالی دەڵێ:

قاروونە فەلەك موستەحەقی گرتن و خەسفە
زیوو زەڕی شەمس و قەمەرە، دڕهەمی کەوکەب [٢٠٩ : ٥٧].

(کەوکەب) کە وشەی سەروایە لەگەڵ (شەمس و قەمەر) لەتەناسوبدایە، ئەو تەناسوبەی لەوانەوە هاتوە تەناسوبێکی تریشی دروست کردوە لە نێوان (دڕهەم، زیو، زەڕ). کە هەر دوولا بە پەیوەندی لێکچوون بەیەکەوە بەستراون.

- دووبارەکردنەوە (التکرار)، شاعیر زۆرجار پەنا دەباتە بەر دووبارە کردنەوەی وشەی سەروا. ئەم دووبارەکردنەوەیە چ لە ئاستی ستووندا بێ و چ ئاسۆیی، جەخت کردنە لەسەر ئیقاع و چەمك و مۆسیقای شیعرەکە، نالی لە شیعری (بیحەمدیللا-)دا، هەموو عەجزەکانی، کە بەسەروا کۆتاییان دێ، کردوە بە دووبارەکردنەوە و لەهەر یەکێکدا دوو سێ جار وشەکانی هێناوەتەوە، هۆنراوەکە حەوت دێڕە و لە دێڕی کۆتاییدا دەڵێ:

گوتی (نالی) ئەتۆ بمرە ئەمن دێم
خودا کەی بێ؟ خودا کەی بێ؟ خودا کەی؟ [٢٠٩ : ١٣٦].

سالم خاوەنی شێوازێکی دیەو بە جۆرێکی تر وشەی سەروا دووبارە دەکاتەوە، هەر وشەیەك دووجار دێنێ، وەکو لەسەرەتای هۆنراوەیەکدا دەڵێ:

لازمی عەرزی حاله، کاغەزی زەڕ تەبەق تەبەق
شەرحی میحەن بەخوێنی دڵ سەبتی دەکەم وەرەق وەرەق [١٠١ : ٧٦].

لەسەرتاپای هۆنراوەکەدا ، هەموو سەرواکان بەم جۆرە دووبارە بوونەتەوە (شەبەق شەبەق ، سەبەق سەبەق ، حەق بە حەق ، دەق بە دەق ، فیرەق فیرەق) . ئەم شێوازە لای حەمدیش هاتووە[٦ : ٢٩٢] .

- لاساکردنەوە : شێوازێك کە چەسپا لای زۆربەی شاعیرانی سەردەم و شێوازە پەیڕەو دەکرێ ، واتە هەموویان لە ڕەگەزە سەرەکییەکانی شێوازەکە لاسای یەکتر دەکەنەوە. وشە و دەستەواژە و لێکچواندن و شێوەی داڕشتنی یەکتر دووبارە دەکەنەوە . شاعیرانی کلاسیکی کورد ، کە لە بەکارهێنانی وشەی بیانی نەپرینگاونەتەوە ، زۆر جار وشەی سەرواییان ، بەهەرجی زمانێ بێ، دووبارە دەبێتەوە . با سەیری وشەکانی سەروای هەندێ هۆنراوەی چەند شاعیرێك بکەین ، بزانین چۆن لە هەڵبژاردنی وشەی سەروادا شوێن پێی یەکتریان هەڵگرتوە.

- نالی لە هۆنراوەی لاپەڕە (٤٥)دا ، ئەم وشانەی کردوە بە سەروا : (قەمەر ، سەر ، تەڕ ، نەزەر ، بەر ، بەشەر ، کەمەر ، پەسەر ، سەحەر) .

- کوردی بۆ هەمان سەرواو ڕەوی ، لە لاپەڕە (٢٧)دا ئەم وشانەی بەکارهێناوە: (دلبەر ، سەر ، خەنجەر ، بەر ، پەیکەر ، ئەفسەر) .

- سالم (ل٢٠) : (بەدەر ، زەبەر ، سەر ، سەفەر ، خەتەر ، گوزەر ، کەمەر ، قەمەر ، لەبەر ، هەدەر ، گوڵشەکەر) .

- ناری (ل٥٨) : (هونەر ، موعتەبەر ، بەشەر ، قەمەر ، کەدەر ، نەزەر ، شوعلەگەر ، گوهەر ، سەفەر ، نەیشەکەر ، سەقەر ، دەر ، بەر ، سەر ، زەرەر ، خەبەر، لەسەر ، خەتەر ، بەسەر ، سەمەر) .

- حەمدی (ل٩٠) : (شەرەر ، شەڕ ، زەبەر ، زەرەر ، خەتەر، هەدەر ، کەمەر ، قەمەر ، پەدەر ، دەر ، بەشەر ، سەر ، زەڕ ، گوهەر ، نەزەر ، قەدەر ، موختەسەر) .

- مەحوی (ل١٣٠) : (گەر ، پێغەمبەر ، وەرەر ، دەر ، کەڕ ، تەڕ ، عەنبەر ، خەنجەر ، دەفتەر) .

- خانیم (بـ١ ، ل١٢٠) : (دەر ، سەحەر ، ئەسەر ، خەبەر ، تەڕ ، جیلوەگەر ، نەزەر ، سەر) .

- قانیع (ل٩٢) : (جەوهەر ، گەوهەر ، دەفتەر ، بەر ، سێبەر ، نەشتەر ، مورتەڕ ، پەڕەن کەر) .

- ئەحمەد موختار (ل٥٢) : (بەر ، قەمەر ، جگەر ، سەحەر ، سەر ، گوزەر) .

- وەفایی (ل٤٦) : (پەسەر ، قەمەر ، گوڵشەکەر ، نیلوفەڕ ، خەبەر ، دەر ، جگەر ، سەحەر ، نەزەر ، سەر ، بەر ، کەمەر) .

لەسەرنجێکی خێرای ئەم وشانەدا ، کە ئەم دە شاعیرە بۆ سەروای (-ەر) هێناویانە بۆمان دەردەکەوێ کە هەندێ وشە لای زۆریان دووبارە بۆتەوە و هەندێکیشیان کەمتر دووبارە بوونەتەوە ، بۆ بەدەست خستنی ئەنجامی وردتری بەراوردەکە و ڕادەی لاساکردنەوەی بەکارهێنانی وشەی سەروا لە لایەن ئەو شاعیرانەوە ، ئەم خشتەیەی خوارەوە کە لێ ڕاستیمان بۆ دەردەخاو ئەنجامی زانستی وردمان دەداتێ :

وشەی سەروا	قەمەر	سەر	تەپ	نەزەر	بەر	کەمەر	بەسەر	سەحەر	دلبەر	خەنجەر
ژمارەی دووبارە بوونەوە	٦	٨	٣	٥	٦	٤	٣	٤	١	٢

پەیکەر	ئەفسەر	دەر	زەبەر	سەفەر	خەتەر	گوزەر	لەبەر	هەدەر	گولشەکەر	هونەر
١	١	٦	٢	٢	٣	٢	١	٢	٢	١

مرعتەبەر	بەشەر	کەدەر	شوعلەگەر	گەوهەر	نەیشەکەر	سەقەر	زەرەر	خەبەر	ئەسەر
١	٥	١	١	٤	١	١	٢	٢	٢

سەمەر	شەرەر	شەپ	پەدەر	زەپ	قەدەر	مرختەسەر	گەر	پلنەبەر	وەرور	کەپ
٢	١	١	١	١	١	١	١	١	١	١

عەنبەر	دەفتەر	جیلوەگەر	سێبەر	نەشتەر	مورتەیەر	پەروەر	کەر	جگەر
١	٢	١	١	١	١	١	١	٢

دە شاعیر لە دە هۆنراوەدا ، (٥١) وشەیان کردوە بەسەروا . ئەم وشانەی لەلایەن یەك شاعیرەوە بەکارهاتوون ، واتە لاسا نەکراونەتەوە ، ٢٨ وشەن : (دلبەر ، پەیکەر ، ئەفسەر ، لەبەر ، هونەر ، مرعتەبەر ، کەدەر ، شوعلەگەر ، نەیشەکەر ، سەقەر ، سەمەر ، شەرەر ، پەدەر ، زەپ ، شەپ ،

نەشتەر، سێبەر، جیلوەگەر، عەنبەر، کەپ، وەروەر، پێغەمبەر، کەر، موخنەسەر، قەدەر، مورتەپو بەروەر، کەر) دەکاتە ٥٢،٩٪ی هەموو وشەکان.

ئەو وشانەی لە لایەن دوو شاعیرەوە بەکارهاتوون ، واتە لاساکراونەتەوە بەلام زۆرنا ، ژمارەیان (١١) وشەیە : (خەنجەر، زەبەر، سەقەر، گوزەر، هەدەر، گوڵشەکەر، زەرەر، خەبەر، ئەسەر، دەفتەر، جگەر) ، دەکاتە ڕێژەی ٢٣،١٪ی هەموو وشەکان.

ئەو وشانەی لە لایەن سێ شاعیرەوە بەکارهاتوون ، واتە لاساکردنەوەیان زیاترە لەوەی پێشەوە ، ژمارەیان (٣) وشەیە : (تەپ، بەسەر، خەتەر) دەکاتە ڕێژەی ٧،٧٪ی هەموو وشەکان.

ئەو وشانەی لە لایەن چوار شاعیرەوە بەکارهاتوون ، واتە لاساکردنەوەیان چالاکە ژمارەیان (٢) وشەیە : (کەمەر، سەحەر، گوهەر (گەوهەر)) ، ڕێژەی ٥،٨٪ی هەموو وشەکان.

ئەو وشانەی لەلایەن پێنج شاعیرەوە بەکارهاتوون دوو وشەن : (نەزەر، بەشەر) دەکاتە ڕێژەی ١،٩٪ی هەموو وشەکان.

ئەو وشانەی لە لایەن شەش شاعیرەوە بەکارهاتوون ژمارەیان سێیە : (قەمەر، بەر، دەر) ، بە ڕێژەی ٥،٨٪.

ئەو وشانەی لەلایەن هەشت شاعیرەوە بەکارهاتوون تەنیا یەك وشەیە (سەر)، بەڕێژەی ١،٩٪ . ئەم وشەیە لە هەموو وشەکان چالاکترە لە ڕووی لاساکرانەوەدا .

هەر بەم جۆرە کە شاعیرێك جۆرە سەروایەك بۆ بابەتی هۆنراوەیەك بەکاردێنێ، سروشتی بابەتەکە وای دەوێ لەبارترین و شلوەترین وشە بخاتە خانەی سەرواوە ، جا شاعیرانی دوای خۆی کە مامەڵە لەگەڵ هەمان بابەت دەکەن هەمان وشە بۆ سەروا هەڵدەبژێرن ، واتە لە هێنانەوەی وشەی سەروادا دەکەونە بەر کاریگەری لاساکردنەوەی ئەوەوە . ئەم ڕاستییە وای کردوە ئەوانەی سەروا بە کۆت دەزانن بڵێن یەکێ کە دەیەوێ شیعرێ بنووسێ و بابەتێك دەست نیشان دەکا کە یەکەم دێری دامەزراند و سەرواکەی چەسپاند ، بێ ئەوەی هەست بێ بکا لە مێژووی شیعری نەتەوایەتیدا یەك تابووری دوور و درێژی شاعیرانی لە مێشکدا دەڕوێ کە بەو سەروایە شیعریان داناوە ، لێدی بیەوێ و نەیەوێ لە وشەکانی سەروای ئەوان سەروا بۆ شیعری خۆی هەڵدەبژێرێ. لێرەدا دێنان لە هەڵبژاردنی وشەی سەروا بۆ شاعیرانی بەڕای دەمێنێتەوە و شاعیرانی دواتر ،لەسەر لاساکردنەوە، بنەمای هەڵبژاردنی وشەی سەروا دادەڕێژن و لای خۆیانەوە شتی بۆ زیاد دەکەن.
لێرەدا جیاوازییەکی تر لە نێوان شیعری کۆن و نوێ سەر هەڵدەدا . لە شیعری کۆندا ، چونکە یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو دەکرا ، شاعیر پشتی بە فەرهەنگی سەروا دەبەست بۆ دەستە بەر کردنی ئەم هەموو سەروایە کەچی شاعیری نوێ لە هێنانی سەروادا ، گوێ بە شاعیرانی پێشوو نادا

، چونکە پەیڕەوی یەکێتی سەروا ناکات و زۆر پێویستی بە گەڕانەوە سەر فەرهەنگی سەروا نییە. هێنانی سەروا لای شاعیری نوێ فەردییەت و تایبەتێتی خۆی تێدایە ، بۆیە شاعیری نوێ داهێنەرە لە سەروا هێناندا .

دوو- پاش سەروا (ڕەدیف) :

ئەگەر چی نەتەوە موسڵمانە ناعەرەبەکان لەزۆر لاوە پەیڕەوی دەستوورەکانی غەزەل و قەسیدەی عەرەبییان کردوە ، بەڵام داهێنانی خۆیشیان تێدا کردوە . پاش سەروا یەکێکە لەو ڕەگەزە شیعرییانەی نەتەوەکانی تر بە زۆری بەکاریان هێناوە و بەرەیان پێداوە چونکە لە عەرەبیدا نەبوە ، یان زۆر دەگمەن بوە و ئەو بایەخەی پێ نەدراوە . ڕەشیدەددین وەتوات لەبارەی پاش سەروا لە شیعری عەرەبی ڕای وایە (عەرەب پاش سەروایان نەبوە ، تەنیا نوێکانیان - محدث - هەندێ جار بەزۆر لەخۆکردن دەیهێنن . من یەک پارچە شیعری فەخری خوارزەمم دیوە لەستایشی خوارزمشاه کە نازناوەکەی لەسەر شێوەی شیعری عەجەم کردوە بە پاش سەروا. سەرەتای هۆنراوەکە ئەمەیە :

الفضل حصله علاء الدولة   والمجد أكده علاء الدولة

زۆربەی شیعری عەجەم بە پاش سەروایە، سروشتی بەرزی شاعیر و توانای لە شیعردا ، لە هێنانەوەی پاش سەروادا دەردەکەوێ)[٣٥٦ : ١٢٧] . تەها حوسێن و ئەوانی تر لەبارەی پاش سەرواوە دەڵێن : (شاعیرە فارسەکان لە زۆربەی هۆنراوەکانیاندا ، خۆیان بە دەستووری سەروای عارەبی بەستۆتەوە ، بەڵام لە پاڵ ئەمەشدا هونەری خۆیان تێدا نواندوە. هۆنراوەیان هەیە سەرواو پاش سەروای هەیە ، واتە : لە کۆتایی دێرە شیعردا ، وشەیەک وەکو خۆی دووبارە دەکەنەوە و پەیڕەوی سەروای وشەی پێش ئەویش دەکەن)[٢٠٤ : ٢١٥]. پاش سەروا مەرج نییە هەر تەنیا یەک وشە بێ ، دەشێ دەستەواژەیەک و بگرە ڕستەیەک بێ . کەدکنی لە باسی پاش سەروا لای عەرەب دەڵێ : (سەکاکی لە - مفتاح العلوم - دا پارچە شیعرێکی بە پاش سەروای - ایها الزمن - هەیە ، بەم جۆرە دەڕوا :

حلم تنكر للدرى ايها الزمن   بها ، وتزجر صدرى ايها الزمن

لە چاخەکانی دواتریش لەم لا و لەولا نموونەی تری پاش سەروا لە شیعری عەرەبیدا دەست دەکەوێ بەڵام هیچیکیان لە نموونەی بەرزی ئەدەبی نین و زۆربەی ئەدەبناسان بڕوایان وایە پاش سەروا لە زمانی عەرەبیدا شوێنێکی سروشتی نییە)[٤٠٧ : ٢٢٢-٢٢٣] . لە فارسیدا ، هەر لەکۆنەوە پاش سەروا هەبوە و لە غەزەل و قەسیدەدا زۆر بە ڕێکی بەکارهاتوە . کەدکنی بە زێدە ڕۆیینەوە باسی پاش سەروای شیعری فارسی دەکات و دەڵێ : (پاش سەروا یەکێکە لە تایبەتێتییەکانی شیعری فارسی کە ئەوەندەی من ئاگادار بم لە ئەدەبی هیچ زمانێکدا بەو فراوانییە

نەھاتوە) [٤٠٧ : ٢٢١] و کۆنترین نموونەی شیعری فارسی بۆ پاش سەروا ، ئەوەی دارە :

ابست و بلاست   و عصارات زبیب است

وسبه رو سپیداست

خانلەری دەرهەق ئەم سێبەندیە دەڵێ : (مێژووی هۆنینەوەی ئەم شیعرە ساڵی پەنجارەکی کۆچییە ، بەم پێیە ئەم شیعرە کۆنترین نموونەیە کە پاش ئیسلام لە زمان و شیعری فارسی مابێتەوە) [٣٩٠ : ٥٨] ، کدکنی نموونەیەکی کۆنی تریشی بۆ پاش سەروای فارسی هێناوە. ئەو چوارینەیەی گوایە ساڵی ١٨٠ی کۆچی خەڵکی خوراسان لە داشۆرینی ئەسەدی کوڕی عەبدوڵای قەسری والی خوراسان گوتویانە دوای شکانی بەرامبەر میری خەتلان و خاقانی تورك :

از ختلان آمدیە   بروتباه آمدیـــە

آبار باز آمدیـــە   خشك نزار آمدیە [٣٩٠ : ٥٨] .

کدکنی لای وایە کە پاش سەروا هەمیشە ڕەگەزێکی دیار و ئاشکرای شیعری فارسی بوە و لە ژێر کاریگەری شیعری فارسی کەوتۆتە ناو شیعری زمانانی تری وەکو عەرەبی و تورکی و کوردی و ... [٤٠٧ : ٢٢٢] . کدکنی چ لە ئەشارەزایی بێ و چ لە ئەمارگرتنی هیچ ئاوڕی لە شیعری کوردی نەداوەتەوە ، ئەگەر نا بۆی دەردەکەوت شیعری کوردی چ لە ڕووی مێژووییەوە بێ و چ لە ڕووی فراوانییەوە بێ لەوەندە لە فارسی کەمتر پابەندی پاش سەروا نەبوە . بابا تاهیری هەمەدانی (٩٣٥-١٠١٠) کە کۆنترین شاعیرە بەرهەمی زۆری مابێتەوە و پایەیەکی دیاری لە شیعری کوردیدا هەبێ ، لە ٢٩٤ چوارینەدا ، ١٨٣ چوارینەی بە پاش سەروایە [٣٠] کە دەکاتە ڕێژەی ٦٢،٣٪ی هەموو چوارینەکان . ئەمەش نموونەیەك بۆ پاش سەروا لەیەکێ لە چوارینەکانی بابا تاهیر :

مەگەر شێر و پلنگی ئەی دڵ ، ئەی دڵ

بە مودایم بە جەنگی ئەی دڵ، ئەی دڵ

ئەگەر دەستم ڕەسەد خونت بریجەم

بوینە تا چ ڕەنگی ئەی دڵ ئەی دڵ [٣٠ : ٦٣] .

پاش ئەویش جزیری لە (١٠٦) هۆنراوەدا ، کە غەزەل و قەسیدە سەرەکییەکانن، ٤٢ هۆنراوەی بە پاش سەروای هەیە کە دەکاتە ڕێژەی ٣٩،٦٪ی سەرجەمی شیعرەکان .

أ- <u>پاش سەروا چییە</u> ؟ قەیسی ڕازی بەم جۆرە پێناسەی پاش سەروا دەکا : (پاش سەروا وشەیەکی سەربەخۆیە ، جیایە لە سەروا ، دوای تەواو بوونی سەروا دێ چونکە شیعرەکە لەباری کێش و ماناوە پێویستی پێ هەیە . پاش سەروا بەهەمان مانا لە کۆتایی هەموو دێڕەکاندا دووبارە دەبێتەوە) [٤٠٢ : ٢٣٥] . پاش سەروا مەرج نییە هەریەك وشە بێ ، دمحەمەد نورەددین دەڵێ (پاش سەروا بریتییە لە وشەیەك یان زیاتر ، دوای سەروا ، لە کۆتایی هەموو دێڕەکان دووبارە

دەبینەوە و ئەو شیعرەی پاش سەروای هەبێ پێی دەگوترێ - مورەددەف[٢٥٦ : ١٢٥]. لە کوردیدا یەکەم کەس باسی پاش قافیەی کردبێ ، د. مارفە ، دەڵێ : (پاش قافیە یاخود ئەتوانین قافیەی دووەمی پێ بڵێین ، ئەمە بریتییە لە وشەیەك یاخود رستەیەك. لە دوایی هەموو دێرە شیعرێکدا وەکو خۆی دووبارە ئەکرێتەوە ، بەمەرجێك پێش ئەم قافیەی دووەمە دیسانەوە دێرە شیعرەکان قافیەی تایبەتییان بێ)[١٨٤ : ٥٩]. کەچی محەممەد سەعیدی ئیبراهیمی پاش سەروا بە وشەیەك دادەنێ (لە ئاخیری میسراع ولنگدا خودی خۆی لە پاش قافیە دووبات دەبێتەوە) [١٩٢ ، ل١٠٤]. لەم بۆ چوونانەی سەرەوە دەگەینە ئەوە کە : پاش سەروا ئەو وشە یان دەستەواژە یان رستەیەیە کە دوای وشەی سەروا لە کۆتایی لەت یان دێرە شیعر بە هەمان مانا دووبارە دەبێتەوە. لە هەر کوێ سەروا هەبێ دەشێ پاش سەروای بە دوادا بێ ، لە مەسنەوی و سێینە و چوارینە و پێنجینە و ... غەزەل و قەسیدە ، تەنانەت جاری وا هەیە پاش سەروا لەگەڵ سەروای ناوەوەیش دێ.

هێنانەوەی پاش سەروا لە کۆتایی هەموو لەت یان دێرە شیعرێکدا کۆتێکی ترە لە ملی شاعیر چونکە شاعیر دەبێ پاش سەروایەکی وا هەڵبژێرێ لەگەڵ مانای سەراپای دێرەکانی هۆنراوەکەدا بگونجێ. ئەگەر سەروا لای هەندێ کەس وەکو کۆت وابێ ، کۆتەکە لە وشەکاندا نییە ، بەڵکو لە دەنگەکانی دواوەی وشەکاندایە. وشەکان دەگۆڕێن تەنیا پەیڕەوی وەك یەکیی دەنگەکانی دواوە دەکرێ ، ئەمە ئازادیی پای ئەوەندە تێدایە کە شاعیر لەسەدان وشەی هاوسەرواوە ئەوە هەڵبژێرێ کە بۆ دەربڕینی مەبەستەکەی دەگونجێ ، بەڵام لە حاڵەتی پاش سەروادا وا نییە. شاعیر لە یەکەم لەت یان دێرە شیعرەوە ، کە پاش سەروایەکی هێنا ، هیچ سەربەستی هەڵبژاردنی پاش سەروای تری بۆ نامێنێتەوە. دەبێ هەر دەست بەو پاش سەروایەوە بگرێ تا هۆنراوەکە کۆتایی دێ و لە هەموو دێرەکانیشدا دەبێ مانای دێرەکە بە جۆرێ دابڕێژێ لەگەڵ پاش سەرواکە یەك بگرێتەوە ، بەڵام لەهەمان کاتیشدا پاش سەروا هێنانەوە نیشانەی باڵا دەستی شاعیرە لە شیعردا (ئەگەر دیوانی شاعیرێك لە رووی بوون و نەبوونی پاش سەرواوە هەڵسەنگێنین دەبینین توانای داهێنانی شاعیر لە شیعرە پاش سەرواکان زیاترە)[٤٠٧ : ٢٢٦]. پاش سەروا وەکو چەقێك وا دەبێ ئەو سەروایانە بۆ خۆی رادەکێشێ کە لە رووی ماناوە لە گەڵیدا دەگونجێن و ئەوانەی تر وەلادەنێ. پاش سەروا ئەگەر داهێنانی شاعیری تێدابێ هێزێکی زیادەکی بە هۆنراوەکە دەدا بەڵام پاش ئەویش هەر زوو دەبێ بەبابەتی لاساکردنەوە و شاعیران پاش سەروای یەکتر وەردەگرن و لەگەڵ ناوەرۆکی بابەتی خۆیانی دەگونجێنن.

ب- هۆی پەیدابوونی پاش سەروا : پاش سەروا یەکێکە لەو رەگەزە شیعرییانەی نەتەوەکانی غەیری عەرەب (فارس ، کورد ، تورك ، ئوردوو ...) غەزەل و قەسیدەی عەرەبییان پێ موتوربە کردووە. هۆی چییە پاش سەروا ، کە لە عەرەبیدا نەبوو ، لە زمانەکانی تر بۆی زیاد کراوە ؟ کەمکێ بوونی

پاش سەروا لە فارسی و نەبوونی لە عەرەبیدا بۆ سێ هۆ دەباتەوە : (١- هەبوونی فەرمانی -بوون to be- کە لە تایبەتییەکانی زمانە ئارییەکانەو لە عەرەبیدا نییە . ٢- فارسی زیاتر پێویستی بە مۆسیقییەتی سەروا هەیە چونکە لەعەرەبیدا سەروا بەهۆی ئیعراب و حەرەکەی کۆتاییەوە توانای کشان و درێژ بوونەوەی زیاترە ، بەڵام لە فارسیدا چونکە کۆتایی وشەی سەروا بە زۆری وەستاوە ، دوا دەنگی کۆتایی توانای کشانی نییە . ٣- شوێنی وشە لە رستەدا ، لە زمانی فارسی ، تایبەتێتی خۆی هەیە . ئەو فراوانی و بڵاوییەی فارسی لەم روەوە هەیەتی لەکەم زماندا هەیە) [٤٠٧ : ٢٢٥] . ئەمە لە فارسیدا ، بەڵام لە کوردیدا ، لە ئەنجامی ئەو سەرژمێرییە نەختێ فراوانەی بۆ شیعری کوردی کردوومانە ، دەرکەوتوە کە هۆی زۆری پاش سەروا لە کوردیدا بۆ ئەم خاڵانە دەگەڕێتەوە :

- هەبوونی (فەرمانی بوون to be) لە کوردیدا کە لە زمانە هیند و ئەورووپییەکاندا هەیە ، لەگەڵ فەرمانی (هەبوون to have) و (فەرمانی کردن to do-) کە دەوری زۆر چالاکانە دەگێڕن لە دروست کردنی دەستەواژەی تر. لە سەر زەمینەی گشتی هۆنراوەی کلاسیکی دەرکەوتوە کە ئەم سێ فەرمانە ، بە هەموو جۆرە گەردان و کاتێك ، لە پێشەوەی هەموو پاش سەرواکان دێن . لە (٦٤) دیوانی کلاسیکی کە (٤٦٨٠) هۆنراوەیە ، (١٥٢٠) هۆنراوەیان بە پاش سەروایە کە دەکاتە رێژەی ٣٢.٥٪ . لەمانەش ٩٣٦ هۆنراوە پاش سەروایان فەرمانە کە دەکاتە ١٩.٨٪ی هەموو هۆنراوەکان و ٦١.٦٪ی هۆنراوە بەپاش سەرواکان ، لەمانەش (٧٠٩) هۆنراوە پاش سەرواکانیان فەرمانی (بوون - هەبوون - کردن)ە ، کە دەکاتە رێژەی ١٥.٢٪ی هەموو هۆنراوەکان و ٤٦.٧٪ی هۆنراوە بە پاش سەرواکان و ٧٥.٨٪ی بە پاش سەروا فیعلییەکان .

- سروشتی زمانی کوردی کە بە زۆری فەرمان لە کۆتایی رستەوە دێ ، دووبارە بوونەوەی یەك فەرمان بۆ زۆر حاڵەتی جیاجیا ، چ ئەوانەی سەرەوە و چ فەرمانی تر ، وای کردوە پاش سەروا لە کوردیدا زۆر بێ .

- مەیلی شاعیرانی کورد بۆ بەکارهێنانی کێشی درێژ لەو دڵنیاییە ماوە بە شاعیر دەدا پاش سەروا لە کۆتایی دێر بەکاربێنێ . یەکێ لە جیاوازییەکانی عەرووزی عەرەبی و کوردی ئەوەیە زۆربەی کێشە شەش تەفعیلەکانی عەرەبی لە کوردیدا ، جگە لە شەشی ، قالبی هەشتیشیان لێ دروست کراوە کە ئەمە لە عەرەبیدا نییە ، بۆ نموونە رەمەل و هەزەج و رەجەز و موزاریع و موجتەس لە عەرەبیدا هەر بە شەشی یان بە مەجزووئی بەکاردێن کەچی لە کوردیدا دەشێ بە هەشتیش بەکاربێن . ئەم درێژ کردنەوەی کێشانە دەرفەت بە شاعیر دەدەن وشەیەك یان دەستەواژەیەك و بگرە رستەیەك لە کۆتایی دووبارە بکاتەوە .

- ناوەرۆکی بابەتی شیعریش دەوری هەیە لە بەکارهێنانی پاش سەروادا ، کەشین بێ (رۆ)ی تێدا دووبارە دەبێتەوە ، کە نائومێدی بێ (چ بکەم) و...

ج- شی‌کردنه‌وه‌ی پاش سه‌روا له کوردیدا : پاش سه‌روا ده‌شێ وشه‌یه‌ك یان زیاتر بێ تا ده‌گاته نیوه‌ی له‌تی دووه‌می دێره شیعر. واته ده‌گاته ده‌سته‌واژه و رسته و بۆی هه‌یه له رسته‌یه‌کیش زیاتر بێ. له‌م روانگه‌یه‌وه پاش سه‌روا ده‌کرێته چوار جۆر :

١- یه‌ك وشه : ئه‌م وشه‌یه بۆی هه‌یه :

- ناوێ : حه‌مدی (شاخ)ی کردوه به پاش سه‌روای ئه‌م هۆنراوه‌یه :

را به گوڵ ئارایشی دا گۆشه‌یی ده‌ستاری شاخ
خۆشه بۆ سه‌یرانی ڕۆژی حه‌زره‌تی دلداری شاخ [٦ : ٢١٠].

- ئاوه‌ڵناو : دیسان حه‌مدی ئاوه‌ڵناوی (ساغ)ی کردوه به پاش سه‌روا :

حه‌رفی ناساغی به‌جێم لاچاکه ئه‌ك بێجایی ساغ
کاسه‌یی گڵ بێ له مه‌ی پڕ خاڵی ئه‌ك مینایی ساغ [٦ : ٢٦٠].

- کار : سالم (ده‌کا)ی کردوه به پاش سه‌روا :

چاوه‌که‌م، چاوم به داغم ئینتیزاری تۆ ده‌کـــــا
شه‌و به‌یادی عاریزت، یادی گوڵی شه‌و بۆ ده‌کا [١٠٠ : ١٩].

ئاوه‌ڵکار : شێخ نووری (شه‌و)ی به پاش سه‌روا داناوه :

خۆت بپارێزه له ئاهی دڵ بریندارانی شـــــه‌و
ئه‌ك خودا ناکه‌رده گیرابێ، دوعای نالانی شه‌و [٩٢ : ٢٢٧].

- راناوی جودی که‌سی : وه‌فایی ده‌ڵێ :

له‌و ڕۆژه‌وه که دوور بوته‌وه سایه‌ت له‌سه‌ری من
سووتاوه له تاوت هه‌موو جان و جگه‌ری من [٢١٤ : ٩١].

وشه‌ی پرسیاری (بۆچ) ، حه‌مدی ده‌ڵێ :

مه‌ستی سورمه‌ی ناز‌ه چاوت نێرگسی شه‌هلایه بۆچ؟
زوڵفی ئه‌فشانت شه‌وه‌ی تووڕه‌یی له‌بلایه بۆچ ؟ [٦ : ٢٠٣].

٢- ده‌سته‌واژه : واته له‌یه‌ك وشه زیاتر بێ و رسته‌ی ته‌واو نه‌بێ ، جا ده‌سته‌واژه‌که ناوی بێ یان کاری :

- ده‌سته‌واژه‌ی ناوی : ئه‌حمه‌د موختار به‌گی جاف (ئه‌و چاوه)ی کردوته پاش سه‌روا :

غه‌زاله‌ی چینه یا خۆ پیاله‌یی سه‌هبایه ئه‌و چاوه
شه‌رابی نابه یا خۆ نێرگسی شه‌هلایه ئه‌و چاوه [١٠ : ١٥٢].

- ده‌سته‌واژه‌ی کاری : سالم ده‌سته‌واژه‌ی (بم) که فه‌رمانی بوون له ڕێژه‌ی ئینشائی له‌گه‌ڵ راناوی لکاوی (م) که ئه‌رکی بکه‌ری فه‌رمانه‌که ده‌بینێ به‌کار هێناوه :

له مه‌حشه‌ردا ئه‌گه‌ر بێ ڕۆژی تۆ مائیل به جه‌ننه‌ت بم

لەلای یارانی ئەهلی دڵ سەر ئەفگەندەی خەجلەت بم[١٠١ : ٧٩].

٣- ڕستەیەك . حەمدی ڕستەی (ناكەم)ی كردووە بە پاش سەروا ، دەڵێ :

لە ڕووی تۆدا نەبێ ، شەرتە وجودی خۆم تەلەف ناكەم
كە ڕووحم عائیدی تۆیە فیدای تۆ بێ لەسەف ناكەم[٦ : ٢٠١].

٤- لە ڕستەیەك زیاتر : بە تایبەتی لەو شیعرانەی كە نیوەی لەتی دووەم لە هەموو دێڕەكان وەكو خۆی دووبارە دەبێتەوە ، جزیری دەڵێ :

شۆخ و شەنگی زوهرە ڕەنگی دڵ ژ من بر دڵ ژ من
ئاوڕێن هەیبەت پلەنگی دڵ ژ من بر دڵ ژ من[٥٨ : ٢٩٩].

پاش سەروا لە ڕستەی (دڵ ژ من بر) و دووپات كردنەوەی دەستەواژەی (دڵ ژ من) پێك هاتووە كە لێرەدا دووپات كردنەوەی بەشێكی ڕستەكە بۆ جەخت كردنە . هەمان پاش سەروا لای بڕنەوی هەكاریش هەیە[٤٠ : ١٧٦]. حەمدی پاش سەروایەكی هێناوە لە ڕستەیەك زیاترە و دووپات كردنەوەیش نییە و ئاگاتە ئاستی نیولەت ، دەڵێ :

یا محەممەد ڕوو ڕەشی دەرگا ئەكەی تۆم ، تۆبەبێ
هەرچی هەم بێ شك سەگی ئاستانەكەی تۆم، تۆبەبێ[٦ : ٢٩٢].

(تۆبەبێ) ڕستەیەكی تەواوە ، جگە لەم ڕستەیە دەستەواژەی (تۆم)ی لەگەڵ كردووە بە پاش سەروا (ـتۆم ، تۆبەبێ). وایش دەبێ پاش سەروا دوو ڕستە بێ ، مەحوی دەڵێ :

بەدەم هەرچی خوێنی ئەشكەوەم ، بڕوانە چۆنم بۆت
دەروونم كەبابی ڕووحی دەربوغەم ، بڕوانە چۆنم بۆت[١٨٠ : ٧٦].

(بڕوانە چۆنم بۆت) كە پاش سەروایە لە دوو ڕستە پێك هاتووە (بڕوانە - چۆنم بۆت).

ب- پاش سەروا لە ڕووی <u>ڕەسەنێتییەوە</u> : لەبەر ئەوەی شیعری كلاسیكیمان كاتی خۆی وشەی زمانەكانی دەوروبەری كردووە بە كەرەستەی دەربڕین ، زۆرجار ئەو وشە بێگانانە بوون بە پاش سەروا ، بۆیە لە ڕوانگەی ڕەسەنێتی پاش سەروا ، دەتوانین بیكەین بەم جۆرانەی خوارەوە :

- پاش سەروای یەك زمان : ئەوەیە كە وشە یان وشەكانی پاش سەروا سەربەیەك زمان بن .

• پاش سەروای كوردی : عەونی ڕستەی (دەیزانم)ی كردووە بە پاش سەروا ، كە كوردییە ، دەڵێ:

لە شوێنی چی دەچی ، ئەی دڵ ، خەیاڵت خاوە دەیزانم
ئەوەی تۆ بۆی خەریكی ئەو لە تۆ تۆراوە دەیزانم[١٤٥ : ٣٦].

• وا دەبێ پاش سەروا عەرەبی بێ ، جزیری دەڵێ :

تۆ مەحەر گەهـ ب تەماشا وەرە بازاڕێ حدوث
لێ تەبێ فائیدە ئازار نەدەت خاری حدوث[٥٨ : ١٥٥].

یان وا دەبێ ڕستەیەکی عەرەبی بکرێتە پاش سەروا ، وەیسالی دەڵێ :

غەریقی بەحری عیسیانم (اغثنی یا رسول الله)
حەریقی ناری نسیانم (اغثنی یا رسول الله) [٢١٦ : ١٣٦].

ئەو وشە و دەستەواژە عەرەبییانەی کراون بە پاش سەروا ، بە زۆری ئەمانەن : عیشق ، غەلەت (غلط) ، خەت (خط) ، فەرز (فرض) ، غەرەز (غرض) ، ڕابیع (رابع) ، قەت (قط) ، خوسووس (خصوص) ، مەخلووق (مخلوق) ، ئەلوستەغاس (المستغاث) ، لەزیز (لذيذ) ، فیراق (فراق) ، عاقیبەت (عاقبه) ، عەبەس (عبث) ، ئەلوەداع (الوداع) ، موبارەك (مبارك) ، میرات (ميراث) ، غەوس (غوث) ، واعیز (واعظ) ، حەز (حظ) ، خەلاس (خلاص) ، وەتەن (وطن) .. کاتێ خۆی شاعیران بۆ سەلماندنی توانای شاعیریەتی خۆیان هەوڵیان دەدا بە هەموو دەنگەکان سەروا بێننەوە، جا لەبەر ئەوەی ئەو دەنگانەی لە عەرەبی هەن و لە کوردیدا نین وشەکانیان بە گرانی کۆدەکرێنەوە و تێگەیشتنیان گرانترە . پەنایان دەبردە بەر یەك وشەو دەیانکرد بە پاش سەروا تا کۆتایی دێڕەکان بەو دەنگە بێنن کە مەبەستیانە وەکو (خلاص ، غرض ، خط ، حظ ، عبث ، لذيذ).

- وا دەبێ پاش سەروا فارسی بێ : بێخود دەڵێ :

سەحەر سێبای ڕووی ساماڵی (خورشید)
شەفەق سووراوی گۆنەی ئاڵی (خورشید) [٣٦ : ٣٢].

(خورشید - ڕۆژ) وشەیەکی فارسییە و بۆتە پاش سەروای شیعرێکی کوردی . وشەی فارسی بەقەد عەرەبی لە شیعری کوردیدا نەبۆتە پاش سەروا ، ڕێژەیان کەمترە . گرنگترین وشەی فارسی لە پاش سەروا هاتبێ ئەمانەن : (خورشید ، باد ، شما ، جا ، چراغ ، خود ، دیگەر ، فریاد ، اوست ، ئاشکار ، جان /جانان ، دریغ ، ماهی نەو ، بەشمە ، ماهروو) ، وشەیەکی ڕووسی وەکو (سەماوەر)یش یەك جار بۆتە پاش سەروا [٢١٦ : ٢٨٣].

- پاش سەروای فرە زمان : ئەوەیە دەستەواژەکەیان ڕستەکەی پاش سەروا وشەکانی لە دوو زمان یان زیاتر بێ ، ئەسعەد مەحوی دەڵێ :

کون بە کون دەوران ئەکەم هادی ئەماوە ئەی دریغ
هەرمەکانێ بۆی ئەچی طالی ئەماوە ئەی دریغ [١٦ : ٣٩].

(ئەماوە ئەی دریغ) ، لە کوردی و فارسی پێك هاتوە (ئەماوە ئەی - دریغ) . پرتەوی هەکاری پاش سەروای لە کوردی و عەرەبی دارشتوە ، دەڵێ :

کافرێ بوتخانە گەریام عاقیبەت
ساکینی ویرانە گەریام عاقیبەت [٤٠ : ١٠٢].

(گەریام عاقیبەت) پاش سەروایە . (گەریام) کوردی و (عاقیبەت) عەرەبییە .

هـ- سەروای پاش سەروا : پاش سەروا بە پێی هۆنراوە و دێرەکە دەگۆڕێ، بۆی هەیە بەش مۆرفیمی کورت بێ وەکو (کە - ەکە) و بۆیشی هەیە لە ڕستەیەك تێپەڕێ. بۆ نموونە لە فارسیدا دەشێ پاش سەروا (است - lobo) بێ و دەشێ جگە لەوشەی سەروا، سەرەتای دێریان لەت بگرێتەوە، وەکو ئەم چوارینەیە :

با من بودی منت نمی دانستم
یا من بودی منت نمی دانستم
چون من زمیان شدم ترا دانستم
تا من بودی منت نمی دانستم [٤٠٧ : ٢٢٥].

ئەم چوارینەیە، لە ڕووی سەرواوە لەوانەیەکە لەتی یەکەم و دووەم و چوارەمی هاوسەروان و لەتی سێیەمیان ئازادە. ئەمە لە عەرەبیدا چوارینی خەسلوو لە ئینگلیزیدا چوارینی خەییامی پێ دەگوترێ. لەم سێ لەتە هاوسەروایەدا، تەنیا وشە دوو فۆنیمییەکانی (با، یا، تا، وشەی سەروان و ئەوەی دوای ئەمانە کە لە هەر سێ لەت وەکو خۆی دووبارە بۆتەوە پاش سەروایە (من بودی منت نمی دانستم). وشەکانی سەروایش کە هەریەکە دوو دەنگە، لە دەنگی کۆتایی هاوبەشن کە ڕەوی چوارینەکەیە (ا) و تەنیا دەنگی یەکەمیان جیایە (ب، ی، ت) کە ئەرکی دروست کردن و جیاکردنەوەی مانای سێ لەتەکەیان کەوتۆتە سەر. لەلەتە ئازادەکەشدا تێبینی ئەوە کراوە کە وشەی کۆتایی (دانستم) لە ڕەگەزێکی جیاکە وشەی سەروا بێ. لە کوردیدا، وا دەبێ تەنیا یەك دەنگ دوو لەتە دێر لێك جیا بکاتەوە، دەنگو وشەکانی تر هەمووی یەك بن، بەڵام لەو نموونەیەی لێرە وەری دەگرین هەموو وشە دووبارەبووەکان هەر پاش سەروانین، یەکێ لە وشەکانیان پێش سەروایە، مەولەوی دەڵێ :

ئەو ئانەی دڵ ئەو نەبۆیەی چێش
ئەو لانەی دڵ ئەو نەبۆ یەی چێش [١٨٦ : ١٤٢].

هەموو وشەکانی دوو لەتەکە یەکن، وشەیەکیان پێش سەروایە (ئەو)، ئەوانی تریش پاش سەروان (یەی دڵ ئەوتە بۆ یەی چێش)، تەنیا جیاوازییان لە وشەی (ئانە، لانە) دایە، کە تەنیا دەنگی یەکەمیان جیایە. (ئ، ل). گۆڕانی مانای لەتەکانی دەکەوێتە سەر یەك دەنگو بەس.

- وا دەبێ دوو لەت دەبێ بە پاش سەروا و لە هەموو دێرەکان دووبارە دەبێتەوە، ویسالی دەڵێ:

ئەسیری چەرخی دەوارانم، غەریبم ساخوا ڕەحمێك
دەلیلی مولکی بەلخوانم، غەریبم ساخوا ڕەحمێك [٢١٦ : ٢٠١].

(غەریبم ساخوا ڕەحمێك) پاش سەروایە و لە کۆتایی هەموو دێرەکان دووبارە دەبێتەوە.

و- دەوری پاش سەروا لە ڕووی واتاوە : ئەگەر وشەی سەروا لە هەموو وشەکانی لەت یان دێرا

شیعر فۆرسایی مۆسیقاو مانای زیاتر بکەوێتە سەر، ئەوا پاش سەروا لە هەموو وشەکانی سەروا زیاتر ئەو ئەرکە دەبینێ، چونکە پاش سەروا وەك پێتی چەق گرتن مانای هەموو دێڕەکان کۆدەکاتەوە. پاش سەروا وەکو بستەی ئاش هەموو هۆنراوەکەی لەسەر دەسوڕێ. پاش سەروا دەبێ بەو خاڵە سەرەکییەکەی بیری سەرەکی سەراپای هۆنراوەکە هەڵدەگرێ ولەوێوە بەسەر وشەکانی سەرواو ئینجا وشەکانی ناو دێڕە شیعردا بلاو دەبێتەوە. لە پاش سەرواوە دەردەکەوێ بیری سەرەکی هۆنراوەکە لە چ بابەتێك دەدوێ، بۆ نموونە تۆ کە لە شیعرێکی ویسالی پاش سەروای (کنێچ)(٣٥) ببینی [٢١٦ : ٢٤٨]. یەکسەر دەزانی سەراپای شیعرەکە بە دەوری کنێچ دا دەسوڕێتەوە و زیانی کنێچ و بێزاری مرۆڤ لەدەست کنێچ دەردەبڕێ وەکو لەوە وابێ، پاش سەروا ناونیشان بێ بۆ هۆنراوەکە. یان کە لە شیعرە ناودارەکەی مەحوی پاش سەروای (نەکەم چ بکەم)[١٨٠ : ٢٣] دەبینین یەکسەر دەزانین شاعیر لە هەڵوێستی هەڵبژاردنێکی ناچاری دایە و هەموو دێڕەکان حاڵەت و نموونەی ئەم هەڵوێستە ناچارییەن. یان کە حەمدی وشەی (واعیز) دەکا بە پاش سەروا[٦ : ٢٢٥] دیارە شیعرەکە لە بارەی واعیزە، گلەو گازاندەیە، ڕەت کردنەوەی قسەو ئامۆژگارییەکانیەتی. وەك نموونە لە شیعری کلاسیکیدا کە ئەم پاش سەروایانەی خوارەوە دەبینین، یەکسەر دەرگای هۆنراوەکەمان بۆ دەکرێتەوە ولە هێلی سەرەکی هۆنراوەکەدا حاڵی دەبین: حەمدی (ماچ)[٦ : ٢٠٤]، سالمی (کەس بە دەردی من نەزانی)[١٠٠ : ٩٣]، جزیری (ئەمرۆ)[٥٨ : ٤٠٣]، مەحوی (نیمە مەلاز)[١٨ : ١١٦]، زیوەر (دروێنە)[٩٧ : ٢٥]، بێخود (پێغەمبەر)[٣٦ : ٢٥]، پرتە و (دەردێ ئینتیزار)[٤٠ : ١٢٤]، ئەسیری (سەی تەنها)[١٧ : ١١]، سالم (ئەلوەداع)[١٠١ : ٧٥]، خادیم (بولبول)[٧٥ : ١٦٣]... هتد.

چۆن وشەی سەروا لە ئەنجامی زۆر بەکارهاتنەوە کەوتۆتە بەر کاریگەری لاسا کردنەوە لای شاعیرانی کلاسیك، هەر بەو جۆرەش پاش سەروا، زۆر جار دەبێ بەمایەی لاساکردنەوە. پاش سەروا هەیە چەند شاعیرێك لە هۆنراوەدا بەکاریان هێناوە. بۆ نموونە پاش سەروای (نەکەم چ بکەم)ی مەحوی، لای زۆر شاعیری دوای خۆی سەری هەڵداوەتەوە، وەکو خادیم[٧٦ : ١١٠، ١٧٠، ٢٠٢] عەونی[١٤٥ : ٣٦] کردوویە بە (نەکا چ بکا)، میرزا غەفوور[٢٠٤ : ١٣٢] ناری[٢٠٦ : ٧١]، سافی[١٠٠ : ٢٢] تەنیا (چ بکا)ی بەکارهێناوە. وەك دیارە هەر لەم چەند نموونەیەدا، (٦) شاعیر هەمان پاش سەروایان هێناوە.

ز- پاش سەروا و هونەرەکانی شیعر: پاش سەروا ئەگەرچی لە هۆنراوەی خاوەن یەکێتی سەروا (قیتعە و غەزەل و قەسیدە)دا ئاشکراتر دەردەکەوێ، بەڵام لە هەموو هونەرەکانی شیعردا هاتوە. لە کوێ سەروا هەبێ دەگونجێ سەرواکان پاش سەروایان هەبێ. ئەگەر شیعرێ مەسنەوی

(٣٥) لە لەهجەی ئەردەڵاندا، وابوە کنێچ کراوە بە جلی زوانی بەیەك گەیشتنی خوێنی دوو دڵدار، چونکە کنێچ خوێنی هەردووکیان دەمژێ و خوێنەکان لەناو لەشی کنێچەکە تێکەڵ دەبن و یەك دەگرن.

بێ ، پاش سەروا لەگەڵ لەتەکانی دێ ، هەروەها بە گوێرەی سێبینە و چوارینە و پێنج خشتەکی و ...
بۆ نموونە لە چوارینەدا بە هەر جۆرێ سەرواکەی دابەش بوو بێ ، پاش سەروا لەگەڵ سەروا وەکو یەکەکان دەڕوا . لە (٢٨) شاعیری کلاسیکیمان [٣٦] کە چوارینەیان بەکارهێناوە ، ژمارەی هەموو چوارینەکانیان گەیشتۆتە (١٠٨٢) و لەمانە (٣٠٨) یان بە پاش سەروان کە دەکاتە ڕێژەی (٢٨,٥٪) . ئەوەی لە پێنج خشتەکیدا پێویستە ، بە ڕوون کردنەوەیە ، ئەوەیە ئەو چوار لەتەی سەروای سەربەخۆیان هەیە دەشێ پاش سەروایان هەبێ یان نەبێ ، بۆیە لە زۆر پارچەی پێنج خشتەکیدا ئەگەر پاش سەروا هەبوو ، پاش سەرواکان بە زۆری جیا دەبن ، تەنیا لەتە پێنجەمەکان ئەگەر پاش سەروایان هەبێ دەبێ لە هەموویان وەکو یەك بێ . ئەوەی شایەتی سەرنجە ، نەك هەر لە نێر و لەتە شیعر بگرە لەگەڵ سەروای ناوەوەش جاری وا هەیە پاش سەروا دێ .

سێ- پێش سەروا (حاجیب) : پێش سەروا ، ئەو وشە یان دەستەواژە یان ڕستەیە کە لە پێش وشەی سەروادا بە هەمان مانا دووبارە دەبێتەوە . ئەم دیاردەیە لە شیعری عەرەبیدا نەکەوتۆتە بەرچاو و لە لێکۆڵینەوەکانی سەرواناسی باسی نەکراوە . ئەمەیش لە داهێنانی نەتەوە موسلمانە نا عەرەبەکانە ، بەتایبەتی فارس کە لە ڕووەوە کەوتنە خۆ و دەستیان دایە زیندوو کردنەوەی زمان و ئەدەبیاتی خۆیان پاش ئیسلام و داهێنانی خۆیان لە جۆرو هونەرەکانی ئەدەبی عەرەبی کرد . وادیارە لەسەرەتادا ، لە فارسی ، حاجیب و ڕەدیف وەکو دوو زاراوە تێکەڵ کراون ، بۆیە قەیسی ڕازی بە ڕەخنەگرییەوە لەو جۆرە کەسانە دەداتەوە و دەڵێ : (هەندێ لە پێشینان بە ڕەدیفیان گوتووە حاجیب) [٤٠٢ : ٢٣٥] ئینجا بۆ ڕوون کردنەوەی مەبەست دەڵێ : (بینای شیعر لەسەر سەروای دروست هاتووە ، بۆیە مرۆڤ یەکەم جار بیری بۆ سەروا دەچێ . وشەی ڕەدیف دوای تەواو بوونی سەروا دێ ، بۆیە وا چاکە زاراوەی ڕەدیفی بۆ بچەسپێنرێ . کەچی حاجیب لای شاعیرە گەورەکان ئەو وشەیەیە کە لە پێش سەروا دووبارە دەبێتەوە) [٤٠٢ : ٢٣٥] پاش ئەم ڕوون کردنەوەیە نموونەی شیعرێکی مەسعوود سەعدی داوە کە لەبارەی سوڵتان مەلیکی کوڕی سوڵتان مەسعوود گوتوویەتی و وشەی سوڵتانی تێدا کردوە بە پێش سەروا . لەبارەی حاجیبەوە سەرچاوەیەن زەمانیان دەڵێ : (حاجیب ئەو وشەیەیە کە پێش سەروای ئەسڵی بەهەمان مانا دووبارە دەبێتەوە) [٤٠٢ : ١٦٢] ، لێرەدا جەخت لەسەر دووبارە کردنەوەی ڕووت کراوە ، واتە بەهەمان مانا نەك بە ڕەگەز دۆزی ، لەم بارەیەوە وەکو پاش سەروا وایە . لە کوردیدا ئەوانەی باسی سەروایان کردوە ، چ وەکو لێکۆڵینەوەی سەروا و چ لە چوارچێوەی لێکۆڵینەوەی هۆنراوەدا ، هیچیان بەلای پێش سەروادا نەچوون . ڕەنگە هۆکەیشی ئەوە بێ ، پێش سەروا ئەگەرچی لە مەسنەویدا زۆرە ، بەڵام لە غەزەل و

---

[36] شاعیرەکان ئەمانەن : بابا تاهیر ، حەمدی ، شێخ ڕەزا ، ئەحمەد موختار ، بێخود ، خانیم ، حاجی ، کمالی ، ئەسعەد مەحوی ، سەفوەت ، ناری ، شاهۆ ، لوتفی ، تایەر هوکاد ، هەردی ، زێوەر ، جاهید ، گۆران ، ئەختەل ، میرزا غەفوور ، مبهری ، مەلا وەسمان ، شاری ، خانی ، عەونی ، شێخ نووری ، حیلمی ، هەژار

قەسیدە بەرچاو ناکەوێ کە یەکێتی سەروایان تێدایە و دەبێ لەسەرەتا تا کۆتایی پێش سەروا وەکو خۆی دووبارە بێتەوە. نموونەیەك بۆ پێش سەروا، مەولەوی دەڵێ :

ئیسە تەن وەی زام دڵ وەی خەریکی
دیدا رودەی دووری مەرگ وەی نزیکی [۱۸٦ : ۱۹٦].

لەم دێڕە شیعرە مەسنەوییەدا، (خەریکی، نزیکی) وشەی سەروان. پێش ئەم دوو وشەیە لە هەردوو لەتدا وشەی (وەی) وەکو خۆی، بە هەمان مانا دووبارە بۆتەوە. ئەمە پێش سەروایە (حاجیبە). جاری وا هەیە دێرە شیعرێك پاش سەرواو پێش سەروای هەیە، هەژار دەڵێ :

ژیان خۆشە لەگەڵ ئەوین برا بێ
گیان خۆشە بەهۆی ئەوین جیا بێ [۲ : ۲۱۵].

(برا، جیا) وشەی سەروان. کەوتۆتە نێوان دوو وشە (بێ) پاش سەروایە و (ئەوین) پێش سەروایە. لەم دێڕە جگە لەم سێ وشەیە کە سەرواکەیان دەوڵەمەند کردوە، دوو وشەکەی بەرایش جۆرە سەروایەك بەیەکەوە دەیانبەستێتەوە، (ژیان) و (گیان) سەروای سەرەتایان پێك هێناوە، (خۆشە) بۆتە پاش سەروایان. واتە لەهەر لەتە دێڕێك تەنیا یەك وشە لە پەیوەندی سەروا چۆتە دەرەوە، لەیەکەم (لەگەڵ) و لە دووەم (بەهۆی)، ئەوانەی تر هەموو وشەکان هەریەکە بە جۆرێ دەچێتە ناو چوارچێوەی سەرواوە.

بۆی هەیە پێش سەروا بکەوێتە نێوان دوو سەرواوە، سەروای کۆتایی و سەروایەکی ناوەوە، خانی دەڵێ :

سەحرا و وچەمەن دکرنە مەسکەن
بەیدا و دەمـــەن دکرنە گولشەن [۲ : ٤٤].

لەم دێرەدا (مەسکەن، گوڵشەن) وشەی سەروان. (دکرنە) پێش سەروایە. لەم پێش سەروایە لە لەتی یەکەمدا کەوتۆتە نێوان (چەمەن) و (مەسکەن) کە سەروای ناوەوەیان لەتێودا هەیە، لەلەتی دووەمیش لە نێوان (دەمەن، گوڵشەن) هاتوە کە لەوانیش بەسەروای ناوەوە بلکەوە بەستراون. سەروای ئەسڵی لەتەکان (مەسکەن، گیلشەن) و سەروای سانەوی (چەمەن و دەمەن). واتە (دکرنە) بۆ سەروای ئەسلی بۆتە پێش سەروا و بۆ سەروای سانەوی بۆتە پاش سەروا.

وا دەبێ دێرەکە سێ سەروای هەبێ، پێش سەروا لە پێش وشەی کۆتایی نەبێ بەڵکو لە پێش وشەی سەروای ناوەڕاست بێ، خانی دەڵێ :

خوەش ڕەنگی تەدا گیایێ سۆر گوڵ
خوەش دەنگی تەدا نەوایێ بولبول [۲ : ۸].

(سوزگول ، بولبول) وشەی سەروای کۆتایین ، (گیایێ ، نەوایێ) وشەی سەروای دووەمن ، (خۆش ڕەنگی ، خۆش دەنگی) وشەی سەروای یەکەمین . پێش سەروا (تەدا) نەکەوتۆتە پێش سەروای کۆتایی ، کەوتۆتە پێش سەروای ناوەڕاست و بۆ سەروای یەکەم بۆتە پاش سەروا . لێرەش هەموو وشەکانی لەتەکان کەوتوونەتە بەر چەمکی سەروا .

دەشێ هەر لەتێکی دێرە شیعرەکە لە دوو سەروا و دوو پێش سەروا پێک هاتبێ ، خانی دەڵێ :

ئەڤ ڕەنگە فەلەک هەمی موعەززەم

ئەڤ چەندە مەلەک هەمی موکەررەم [٢ : ٥] .

ئەم دێرە لەسەر دوو سەروا بنیات نراوە ، لە لەتی یەکەمدا (فەلەک ، موعەززەم) لەلەتی دووەمدا (مەلەک) بەرامبەر (فەلەک) و ، (موکەررەم) بەرامبەر (موعەززەم) ، هەردوو سەروایش پێش سەروایان هەیە ، سەروای کۆتایی پێش سەرواکەی (هەمی)یە و سەروای ناوەوە پێش سەرواکەی (ئەڤ)ە بەلام پلەیەک خزیوەتە پێش وشەیەکی تر هاتۆتە بەبنیاتەوە (ڕەنگە) ، (چەندە) .

أ- <u>مەودای پێش سەروا</u> : پێش سەروا لە هەموو دێرە شیعرێکدا وەکو یەک نییە ، کورت و درێژی لە نێوان وشەو ڕستەدا دەردەکەوێ ، ئەمەش چەند جۆرێک لە مەودای پێش سەروا :

١- وا دەبێ پێش سەروا یەک وشە بێ (ناو ، ئاوەڵناو ، کار ، ئاوەڵکار ، ڕاناو ...) خانی دەڵێ :

گۆیا هەمی جیسمەکێن تو جانی

گۆیا هەمی شەهرەکێن تو خانی [٢ : ٧] .

(جانی ، خانی) وشەی سەروان و (تو) پێش سەروایە ، یەک وشەیە ، ڕاناوە .

٢- وا دەبێ پێش سەروا دەستەواژەیەک بێ ، خانی دەڵێ :

مەعلوولە ل باگەلەک عەلیمان

مەقبوولە ل باگەلەک حەکیمان [٢ : ٣٦] .

ئەم دێرە شیعرە سەراپا وشەکانی لە مۆسیقای سەروا بەشدارن (عەلیمان ، حەکیمان) وشەی سەروان . سەروای کۆتایی . (مەعلوولە ، مەقبوولە) سەروای سەرەتایین . (ل باگەلەک) پێش سەروایە . لە هەمان کاتدا بۆ سەروای سەرەتا دەبێتە پاش سەروا .

٣- وا دەبێ پێش سەروا ڕستە بێ ، خانی دەڵێ :

وەللاهی یەکێ نەمایە ڕاحەت

بیللاهی یەکێ نەمایە تاقەت [٣ : ٥٦] .

(نەمایە) یان (یەکێ نەمایە) ، ڕستەیە بۆتە پێش سەروا بۆ (ڕاحەت ، تاقەت) .

ب- پێش سەروا ، وشەی سەروا ، پاش سەروا : ئەم سێیانە وشەی سەروا ، بنچینەیەو بۆ دروست بوونی سەروای دێرە شیعر ، دەبێ هەر هەبێ ، بەڵام دووەکەی تر بوونیان مەرج نییە ، ئەگەر چی هاتنی یەکێکیان یان هەردووکیان ئیقاعی شیعرەکە بەهێزتر دەکا . زۆرجار کە ئەم سێیانە لە دێرە شیعرێکدا کۆدەبنەوە ، سەرەڕای وشەکانی دێرەکە گوێی سەروایان بەبەردا دەچێ و دەکەونە ناو کارلێکی ئاوازی دەنگی شیعرەکە و هەریەکە بە جۆرێ بە وشەی سەرواوە دەبەسترێتەوە . ئەم شیعرەی خانی :

مەم بۆ من و هەیمەنەت ژ بۆتە
غەم بۆ من و سەلتەنەت ژ بۆتە [٣ : ١٧٢] .

هەر هەموو وشەکان بەشداری دروست کردنی ئاوازی دێرە شیعرەکە دەکەن و لەگەڵ سەروای کۆتایی تێك دەکەنەوە . وشەکانی سەروای کۆتایی بریتین لە (هەیمەنەت ، سەلتەنەت) وشەکانی سەروای سەرەتایی بریتین لە (مەم ، غەم). وشەکانی تر کە دووبارەن دەوری دەنگدانەوەی دوو سەرواکە و بەیەك گەیاندنی هێڵی ئیقاعی دێوانیانە . (ژ بۆتە) پاش سەروایە . (بۆ من و) پێش سەروایە و لەهەمان کاتیشدا بۆ سەروای سەرەتایی ، دەبێ بە پاش سەروا . واتە (بۆ من و) هەردوو دەور دەگێڕێ ، دەوری پێش سەروا و پاش سەروا ، بەمەوە وەکو ئەڵقەی پێوەندی جەمسەری دوو سەرواکە بەیەك دەگەیەنێ .

وا دەبێ دێرە شیعرێك لەسەر دوو سەروا ڕێنرابێ ، سەروای کۆتایی و سەروای سەرەتا . لە نێوان ئەم دوو سەروایەدا وشەیەك دووبارە ببێتەوە ، جارێك بۆ سەروای کۆتایی ببێ بە پێش سەرواو جارێك بۆ سەروای سەرەتا ببێ بە پاش سەروا ، وەکو خانی دەڵێ :

گوینده هنەك] . [هنەك دخاموش
بیننده هنەك] . [هنەك دمەدهوش [٣ : ٤٨] .

(هنەك) لە هەر لەتێکدا دووجار هاتوە ، جارێك بۆتە پێش سەروا و جارێك بۆتە پاش سەروا .

- وا دەبێ دێرە شیعرێك لەسەر سێ سەروا ڕێنرابێ ، لەو حاڵەتەدا دەشێ پێش سەروا لە پێش هەر کامەیان بێ . ئەگەرچی شوێنی خۆی پێش سەروای کۆتاییە ، وەکو خانی دەڵێ :

قەلبێ دژەغەل دکەت بلووری
بولێ د دەغەل دکەت فلووری [٣ : ٢٧] .

وا دەبێ هەر لەم جۆرە دێرەدا کە سێ سەروای هەیە ، پێش سەروا ئەڵقەیەکی تر خۆی بۆ پێشەوە هەڵکوتێ و بکەوێتە پێش سەروای ناوەڕاست ، خانی دەڵێ :

مەرجوونە دوێ شەهادەت و غەیب

مەشهوورە دوێ سەبادەت و عەیب [٢ : ٤].

وا دەبێ زیاتر خۆی ڕەپێش دەکات و دەکەوێتە پێش سەرواى سەرەتا ، خانی دەڵێ :

هەریەك ب كەمال بەدری ماهەك

هەریەك ب جەمال سەدری شاهەك [٢ : ٤١].

بەم جۆرە پێش سەروا بەپێی جۆری سەرواى دێرە شیعر شوێنی جیاجیا دەگرێ و بە زۆریش بەرەو پێشەوە دەڕوا .

سنووری ڕەگەزەکانی سەروا بە هێڵکاری :

باسی سێیەم : تێکەڵبوونی کۆتاییەکان :

بەپێی ئەو دوو باسەی لە پێشەوە بۆ دەنگەکانی سەروا و وشەکانی سەروا کرا ، دەردەکەوێ کە لە هەریەکێکیان دوو کۆتایی جیاواز دەردەکەوێ و بۆی هەیە ئەو دوو کۆتاییە لە هەندێ باردا تێکەڵ بن ، واتە ئەو سنوورەی لە نێوان کۆتاییەکان دانراوە هەڵبگیرێ و جۆرە تێکەڵبوونێک پێکە ئاراوە .

یەک- تێکەڵبوونی دەنگەکانی کۆتایی سەروا : دوا دەنگی ڕەسەنی وشەی سەروا ڕەوییە :

ئەگەر وشەیەکی سەروا کۆتایی بە ڕەوی هاتبوو ، دەبێ هەموو وشەکانی تری سەروا کۆتاییان بە ڕەوی بێ ، خۆ ئەگەر کۆتایی بە پاش ڕەوییەکی تایبەتی هاتبوو دەبێ هەموو وشەکانی سەروا ئەو پاش ڕەوییە یان هەبێ ، وەکو (چاران ، یاران) هەردووکیان پاش ڕەوی (ان) یان وەرگرتووە و کۆتایی وشەکانی سەروا (ن)ە . یان وشەکانی (چاوەکەم ، ناوەکەم ، خاوەکەم) ڕەوییان (و)ە و (ەکەم) پاش ڕەوییە و لە دوو مۆرفیمی ڕێزمانی پێک هاتوە و کۆتایی بە دەنگی (م) هاتوە . لە وشەی سەروادا ، بە شێوەیەکی ئاسایی ، دەبێ ڕەوی لەگەڵ ڕەوی بێت و پاش ڕەوی لەگەڵ پاش ڕەوی ، بەڵام ئەم وردییە لای هەموو شاعیران بەیەک ڕادە پەیڕەو نەکراوە ، هەیانە ئەم دوو کۆتاییەی تێکەڵ کردوە . ڕەوی و پاش ڕەوی لە کۆتایی وشەکانی سەروا هێناوە . ئەمەش هەندێ لەو حاڵەتانە :

١- وا دەبێ وشەیەکی سەروا کۆتایی ڕەوی بێ و وشەکەی تر یا وشەکانی تر خاوەن پاش ڕەوی بن و ڕەوی و پاش ڕەوی هاوبەنگبن ، وەکو حاجی دەڵێ :

ئێستەکەش فرسەتە گەل یاران
کەیەنێ بۆ چییە لە پاشی باران [٦٠ : ٢٣٧] .

وشەکانی سەروا (یاران ، باران) ، کۆتاییان بە (ن) هاتوە ، بەڵام لە وشەی یەکەم ئەم (ن)ە لە پاش ڕەوی (ان) دایە کە نیشانەی کۆیە و جزئە سەر وشەی (یار) ، کەچی لە دووەمیاندا (ن)ەکە ڕەوییە چونکە بەشێکە لە ئەسلی وشەی (باران) و زیادەی ڕێزمانی نییە . لێرەدا یەکبوونی دەنگی کۆتایی دوو وشەکەی سەروا ، لە دوو حاڵەتی جیاوازەوە پەیدا بوە ، ڕەوی و پاش ڕەوی کە هەردووکیان تێکەڵ بوون ئینجا یەکێتی دوا دەنگیان دەستە بەرکردوە فارس بەم جۆرە سەروایە دەڵێن قافیەی جەعلی.

٢- وا دەبێ دەنگی یەکگرتووی کۆتاییەکان ڕەوی تێدا نەبێ ، لە پاش ڕەوییەوە هاتبێ بەڵام پاش ڕەوییەکان جیابن ، حاجی دەڵێ :

شکڵی تەکیە و خانە قاهی شێخەکان
واقیعا ڕەنگینە ، لەمما بۆ ڕیـــان [٦٠ : ٢٠١]

(شێخەکان ، ڕێیان) وشەی سەروان ، هیچیان کۆتایی بە ڕەوی نەهاتوە ، ئەو دەنگە کۆتاییەی کۆیان دەکاتەوە (ن) لە پاش ڕەوی دایە کە لە یەکەمیان مۆرفیمی ناسین و کۆ (ەك +ان) و لە دوەمیان مۆرفیمی ڕاناوی کەسی سێیەمی کۆیە (ن). ئەگەر دوا دەنگی ڕەسەنی وشەکان وەربگرین بۆ گەڕان بە دوای ڕەویدا ، دەبینین یەکەم کۆتایی بە (خ) و دوەم بە (ا) دێ، ئەمانە وەکو یەك نین و ڕەوییان دروست نەکردوە ، پاش ڕەوییەکان بە دەنگی کۆتایی ئەم ئەرکەیان هەڵگرتوە . ئەوەی جێی سەرنجە ، بۆ تەواو کردنی مەرجی سەروا کە دەبێ ناوك و پەراوێزی کۆتایی یەك بن ، لە وشەی یەکەمدا (ان)ی کۆ دەگرێتەوە کە مۆرفیمێکی ڕێزمانی سەربەخۆیە کەچی لە دوەمدا (ان)ەکە بەسەر دوو مۆرفیم دابەش بوە . بزوێنەکە دوا دەنگی ئەسلی وشەی سەروایە و (ن)ەکە بەتەنیا مۆرفیمێکی ڕێزمانییە .

هەژار دەڵێ :

ڕووناکی دڵ و بینایی چـــاوان
گەرتۆ نەبی کێ لەوێنی دا وان [٣ : ٢٢٩].

لێك کردنەوەی ڕەوی و پاش ڕەوی لەم دێڕەدا نەختێ ئاڵۆزی تێدایە. وشەی سەروا (وشەی کۆتایی کە بەهەمان مانا دووبارە نەبووبێتەوە) لەیەکەم (چاوان)و لە دوەم (وان)ە ، یەکەمیان لە (چاو+ان) پێك هاتوە ، واتە (و) ڕەوییەو (ان) پاش ڕەوییە. دوەمیان ڕاناوێکی سەربەخۆیە (وان)، سواو و سوکراوەی (ئەوان)ە . ئەگەر (ئەوان) وەربگیرێ دەشێ (ئەو) بە ڕاناوی کەسی سێیەمی تاك و(ان) بەکۆ دابنرێ .ئەوسا ڕەوی دەبێ بە (و) لە (ئەو) دا ، بەم بۆچوونە ڕەوی هەردوو وشەکە (چاو - ئەو) یەك دەبێ بەڵام سەرواکە دروست نییە چونکە ناوکی دوا برگە لە وشەکاندا یەك نییە (ا ،ە). لەم دێڕە شیعرەدا وەك وشەو دەنگەکانی سەروا (چاوان) و (دا وان) بەرامبەر یەك ڕاگیراون ، یەکەمیان یەك وشەی دوو مۆرفیمە و دوەمیان دوو وشەیە : فەرمانێك (دا)و ڕاناوێك (وان)، ئەگەر (وان) حسابی کۆی بۆ بکرێ (ان)ی لێ لابدرێ تەنیا (و) دەمێنێتەوە ، ئەم (و)ە لەگەڵ (ا)ی (دا) سەروا دروست دەکا و (و) دەبێ بە ڕەوی ، بەڵام لەبەر ئەوەی بەم کارە (و) پاش سواوی هیچ مانا نادا (داو) مانای (دا ئەو) ناگەیەنێ ، بۆیە (ن)ی کۆتایی بە جێگری ڕەوی دادەنرێ و ڕەوی وشەکانی سەروا توانای هەڵگرتنی باری ئیقاعی و دەلالی شوێنەکەی خۆیان نییە .

دوو- تێکەڵ بوونی وشەکانی سەروا : سەروا تا سێ وشە حسێبی بۆ دەکرێ ، وشەی سەروا، پێش سەرواو پاش سەروا. پێش سەروا چەسپاو و ناگۆڕێ ، ئەوەی تێکەڵییەکە دروست بکا پاش سەروایە ، زۆرجار لە سەرپای هۆنراوەیەکی بە یەکێتی سەروادا ، پاش سەروا لە زۆربەی وشەکان وەکو خۆی دووبارە دەبێتەوە کەچی لە هەر لەیەك دوانێکیان مانای دەگۆڕێ و لەگەڵ وشەی سەروادا خۆی لێك دەدانەوە ، بۆ نموونە ، نالی دەڵێ :

بەزستان دڵ شکستەی بەر بەر سەر مام
بەهاوین جەستە خەستەی دەربەو گەرمام [٢٠٩ : ٧١].

لەم دێرەدا پاش سەروا نییە . (سەرمام ، گەرمام) وشەی سەروان (ا) ڕەوییە ڕاناوی (م) پاش ڕەوییە . بەڵام کە دێینە سەر وشەی سەروای دێرەکانی تری ئەم هۆنراوەیە ، ئەم کۆتاییانە دەخوێنینەوە (دەربەدەر مام ، بێباڵ و پەڕمام ، سەفەر مام ، هەر مام ، من بێ پەدەر مام ، دەربەدەر مام ، بێ بەسەر مام) ، لە هەموویاندا (مام) پاش سەروایە ، لە فەرمانێك (ما) و ڕاناوێك (م) پێك هاتوە . وشەکانی پێشوو بوونەتە وشەی سەروا و مانایان سەربەخۆیە (دەربەدەر ، بێ پاڵ و پەڕ ، سەفەر...) لە هەموویان دەنگی سەروا (ە ر)و ڕەوی (ر)ە ، ئەوەندە هەیە چەند جارێك (ر-ڕ) کە فۆنیمی جیان بەرامبەر یەك هاتوون. ئەم دیاردەیە لە شیعری کلاسیکی زۆر دووبارە دەبێتەوە . لە هیچێکیان تێکەڵی دروست نەبوە . ئەو تێکەڵبوونەی مەبەستمانە لە دوو لەتەکەی دێری یەکەمدا یە (سەرمام ، گەرمام). ئەگەر وەکو دێرەکانی دواوە (مام) بۆ پاش سەروا جیا بکرێتەوە ، ڕاستە ئەو وشانەی دەمێننەوە (سەر ، گەر) هەم مانای سەربەخۆیان هەیە و هەم سەرواو ڕەوییشیان لەگەڵ دێرەکانی تر یەکە ، بەڵام (سەر ، گەر) لەم دوو لەتەدا بە مانای سەربەخۆ لەگەڵ مانای لەتەکان ناڕۆن . مانای لەتەکان وا دەخوازێ بە (سەرما) و (گەرما) مانایان لێك بدرێنەوە ، چونکە پەیوەندییان بە زستان و هاوینەوە هەیە . لەم حاڵەتەدا (ا) دەبێ بە ڕەوی (م) دەبێ بە پاش ڕەوی . وەك دیارە تێکەڵبوونی پاش سەروا و سەروا ، بۆتە هۆی تێکەڵ بوون و لێك جیابوونەوەی (ڕەوی) و پاش ڕەویش . بەم جۆرە لە دوو لەتی یەکەمدا پاش سەروا نامێنێ و لەتەکان بە وشەی سەروا کۆتاییان دێ ، کەچی لە دێرەکانی تر بە پاش سەروا کۆتاییان دێ . نالی لە شیعرێکی تریشدا ئەم دیاردەی دووبارەکردۆتەوە ، لە شیعری لاپەڕە (٩٢)دا (ساقی بەمەیی کوهنە ...) ، دێرەکان کۆتاییان بەم وشانە هاتوە (نەوبە ، تەوبە ، لەوبە ، جەدەوبە ، قەڵەوبە ، جلەوبە ، خەوبە ، نەوبە) . (نەوبە) دووجار هاتوە ، شوێنی هاتنەکەیان حسێبی تایبەتی بۆ کراوە ، کۆتایی لەتی یەکەم و کۆتایی دوا لەتی هۆنراوەکە ، ئەمە کۆکردنەوەو بەیەکەوە گرێدانی سەرەتا و کۆتایی هۆنراوەیە ، هەریەکەیان بەمانایەك هاتوە ، یەکەمیان لە دوو بەش پێك هاتوە (نەو/بە) یەکەمیان ئاوەڵناوە (عادەتی نەو) ، دووەمیان فەرمانی داخوازییە بۆ کەسی دووەمی تاك و لە (بوون) داڕژاوە (بە، ببە) .

لە هەموو کۆتاییەکان (تەنیا دوو نەبێ) (بە) پاش سەروایە و لە (بوون)ەوە داتاشراوە ، وشەکانی پێش ئەمە دەبن بە وشەی سەروا (نەو ، لەو ، جەدەو ، قەڵەو، جلەو ، خەو) کە ڕەوی (و)ە ، کەچی لە (تەوبە)ی کۆتایی دێری یەکەم و (نەوبە)ی کۆتایی دێری کۆتایی ، (بە) بەشێکی پەسەنە لە وشەکان و سەربەخۆ نییە . بۆیە نابێ بە پاش سەروا ، لەگەڵ ئەمانەدا بکرێ بە پاش سەروا . ئەو بەشەیەی لە پێشەوە دەمێننەوە (نەو ، تەو) لە دێرەکان مانا تەواو ناکەن . ئەگەرچی

لە ناوەراستی ئەم دوو وشەیەدا (دو) هاتوە ، دەنگەکانی سەرواو ڕەوی لەگەڵ ڕەوی وشەکانی پێشوو یەك دەگرنەوە بەڵام (بە)ی کۆتاییان سەربەخۆ نییە، ڕەوی وشەکانی تری خستۆتە ناو ئەم دوو وشەیە یان پاش سەروای ئەوانی لەم دوو وشەیەدا تواندۆتەوە .. قەیسی رازی دەڵێ پێشینان (تێکەڵ کردنی ڕەدیف و قافیە یان بە پەسند نەزانیوە)[٤٠٢ : ٢٣٦] بەڵام من وای بۆ دەچم نالی کە ئەمەی کردوە ، لەم دوو هۆنراوەیەدا لەبەر بێ دەسەلاتی شیعری نەبوە تا ئێمە پەسند نەکەین . بەڵکو بۆ هونەر و جوانکاری و وردەکاری بوە ، لەوانەیە ئەمە یەکێ بێ لەو سەد داوەی بۆ (ئەو کەسە کە شاعیرە) بە (داوە شیعری دەقیقی خەیالی شیعر) ناوبەتەوە . قەیسی رازی کە ئەم جۆرە کارە لای پێشینان بە پەسند نازانی ، نموونەیەکی بۆ ڕوون کردنەوە داوە ، کە چوارینەیەکی معزییە دەڵێ :

بهاری کز دو رخسارش همی شمس و قمر خیزد
نیگاری کز دو یاقوتش همی شهدو شکر خیزد
خروش از شهر بنشاند هر آن گاهی کە بنشیند
هزار آتش برانگیزد هر آن گاهی کە برخیزد[٤٠٢ : ٢٣٦] .

لە دوو لەتی یەکەمدا (قمر ، شکر) بوونەتە وشەی سەرواو (خیزد) سەربەخۆیە و بۆتە پاش سەروا ، کەچی لە لەتی چوارەمدا (برخیزد) وشەیەکی سەربەخۆیە ، لە دوو بەش پێك هاتوە (بر- خیزد) ، خیزەد وەکو پاش سەروا خۆی دەنوێنێ و (بر) لەگەڵ قمر و شکر هاوسەروایە ، بەڵام لەم لەتەدا (برخیزد) وەك یەك وشە حیسابی بۆ دەکرێ ، بۆیە دەبێ بە وشەی سەروا .

ئەم تێکەڵ بوونەی لە کۆتاییەکان سەرهەڵدەدا ، چ لە ئاستی دەنگدا بێ و چ لە ئاستی وشە ، یان بۆ بێ دەسەلاتی شاعیر دەگەڕێتەوە ، ئەوسا دەبێ بە عەیب ، یان بۆ زەبر بەدەستی شاعیر دەچێتەوە ئەوسا دەبێ بە وردکارییەکی زیادەو قووڵیەکی تر بە ئیقاع و دەلالەت و یاری بە وشە کردن دەدا .

بەشی سێیەم

دابەشبوونی سەرواى شیعری کوردی

بەشی یەکەم : چەمك و جۆرو پێکهاتنی پارچە هۆنراوە

یەکەم: چەمکی پارچە هۆنراوە

دووەم : ناونانی پارچە هۆنراوە

سێیەم: دابەش کردنی پارچە هۆنراوە

١- لە روانگەی کێشی لەتەکانەوە

٢- لە روانگەی کێش و ژمارەی لەتەکانەوە

٣- لە روانگەی سەرواى لەتەکانەوە

چوارەم : کردنەوە و داخستنی هۆنراوەی پارچەدار

بەشی دووەم : پارچەی گشتی

یەکەم : تاك

دووەم: سێینە

سێیەم: چوارینە

چوارەم: پێنجینە

پێنجەم : شەشینە

شەشەم: حەوتینە

حەوتەم: هەشتینە

هەشتەم: نۆیینە

نۆیەم: دەیینە

دەیەم: پارچەی بازدە برگەیی

بەشی سێیەم : پارچەی تایبەتی

یەکەم : قیتعە و غەزەل و قەسیدە

دووەم: تەسمیت و تەرجیع بەند و تەرکیب بەند

سێیەم: موستەزاد و قەلبە سەرواکانی

چوارەم: سۆنێتە

پێنجەم: موەششەح

شەشەم: شیعری ئازاد

باسی یەکەم : چەمك و جۆرو پێکهاتنی پارچە هۆنراوە :

یەکەم - چەمکی پارچە هۆنراوە - stroph , stanza :

وشەی (stroph) کە بۆ پارچە شیعر بەکارهاتوە لە بنچینەدا (وشەیەکی گریکییە بەمانای - بادانەوە - هاتوە. لە درامای گریکیدا بۆ پارچەی یەکەمی کۆرس بەکار دەهات لەکاتی ڕۆیشتنیدا لە سەرێکی شانۆوە بۆ سەرەکەی تر دەیانچڕی ، ئینجا - anti - stroph - پەیدا بوو. ئەو پارچەیە بوو کە کۆرس لەکاتی گەڕانەوەیدا بۆ شوێنی بەرایی دەیانچڕی ، دواتریش -epode- هاتە ئاراوە ، ئەو پارچە بوو کە لەتەکانی کێشیان وەکو یەك نەبوو ، کۆرس لەکاتی وەستاندا دەیانچڕی . وردە وردە زاراوەکە وای لێ هات بوو بە هاوتای stanza بەتایبەتی لە سرووبا ، دواتریش بۆ پارچەی شیعری ئازاد بەکاردەهات)[٥٠٢ : ٦٦٢] ، کەچی (stanza) بەم جۆرە ڕوون کراوەتەوە (وشەکە بەمانای - شوێنی وەستان - دێ ، بریتییە لە کۆمەڵێك لەتە دێڕ ، ژمارەیان هەر چەندەی هەبێت ... ستانزا یەکەی بونیاتی هۆنراوەی پارچەدارە)[٥٠٢ : ٦٥٧] . ئالنسان بەم جۆرە پێناسەی پارچە شیعر دەکات (پارچە شیعر ، کۆمەڵە لەتێکە بە هۆی سیستەمی تایبەتییەوە کۆبوونەتەوە سەریەك. هەر شیعرێك یان پارچە یان چەند پارچەیەکە کە لە ڕووی شکلی شیعری و لە ڕووی واتاوە پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە . لەتە دێڕەکانی پارچەکانی یەك هۆنراوە هەندێ جار یەکسانن و هەندێ جار یەکسان نین . سەرواکان یان مەسنەوییە یان موتەناوبە یان ئازادە . هەندێ جار سەروای مەسنەوی و موتەناوب لە یەك پارچەدا کۆ دەبنەوە . پارچەکان هەندێ جار بەڕێکی دووبارە دەبنەوە و هەندێ جار یاسای دووبارە بوونەوەیان دەگۆڕێ ، پارچە هەیە ٣،٢ دێڕە ، پارچەیش هەیە ٥،٦،٨،١٠ دێڕە)[٢٣٠ : ٨٤] . لەبرامز دووبارەبوونەوەی سیستەمی سەروا و یەکێتی ژمارەی لەتەکان و درێژییان لە هەر پارچەیەکدا بەمەرجی سەرەکی دەزانێ[٥٠٠ : ١٦٤] .

پارچە هۆنراوە دەبێ سەربەخۆ بێ ، واتە بە هیچ پارچەی ترەوە نەبەسرابێتەوە بەڵام سیستەمی سەروای تایبەتی وادەکا حسابێکی تایبەتی بۆ بکرێ و بەجۆرە پارچەیەکی دیاریکراو دابنرێ . وایش دەبێ پارچە هۆنراوە بەتەنیا نەبێ ، لەگەڵ چەند پارچەیەکی تر هۆنراوەیەك دروست بکەن . کاتێ هۆنراوەیەك دابەش چەند پارچەیەك دەکرێ (پارچەکان هەر جۆرێك بن) ، بەزۆری یەکسان دەبن بەڵام دەبێ جیاپش بن (لە زۆربەی هۆنراوەی پارچەداردا پارچەکان ناگۆڕێن بەڵام جاروبار گۆڕانیشیان تێ دەکەوێ)[٥٠٢ : ٦٥٧] . بۆ نموونە چوارینەو پێنجینە و شەشینە ، پارچەکانیان ناگۆڕێ . بەڵام لای شاعیرێکی وەکو خدر مەحموود مەندەلاوی لە دیوانی (پەروەخولێ) ، هەندێ هۆنراوە پارچەکانیان (٥،٤) یان (٦،٥) یان (٦،٥،٤) لەتین .

لەبارەی دیارکردنی ڕادەی هەرە کەم و هەرە زۆری ژمارەی لەتەکانی هەر پارچەیەك ڕای جۆراو

جۆر هەیە . کەمترین ژمارەی لەتی پارچە شیعر (چ بەتەنیا و چ لە چوارچێوەی هۆنراوەدا) ، لای فرانسواز یەك لەت (نیو ئیتر- mono stiche-) بەسە بۆ دروست بوونی پارچە شیعر بەڵام لەهەمان کاتدا لەم جۆرەیان بە دیاردەیەکی زۆر دەگمەن دەزانن و لەتێکی سەریەخۆی (ئەپولینێر) بە نموونە دێنێتەوە کە دەڵێ :

Et l'anique cordeau des trompettes marine . [٢٠ : ٤٨٢]

لە کوردیدا ، ئەمە چوار لەتی سەریەخۆمان لای میهری دیوە ، کە لە دەستنووسەکەی خۆیدا لەسەری نووسیوە (مصراع) ، لە یەکێکیاندا دەڵێ :

دەست لە دەستی یارە عالەم گەردشی سەیران ئەکەن [٢١٠ : ٨٩].

لەو چوار لەتەی میهری یەکێکیان (٥) نییە کە ئەمە لە کوردیدا دیاردەیەکی زۆر دەگمەنە . هەر لە فەرەنسیدا ، بەڵام مۆریس گرامۆن، نەك یەك لەت بگرە مەسنەوی و سێینەی هاوسەرواو چوارینەی هاوسەرواو چوارینەی دوو مەسنەویش بە پارچە نازانێ. لای ئەو پارچە لە سێینەی سەروا جیاواز و چوارینەی فرە سەرواوە دەست پێ دەکات [٤٨٤ : ٩١] . لە ئینگلیزیدا ، بەلای جۆرج ویبز پارچە لە مەسنەوییەوە دەست پێ دەکا . دەڵێ (پارچە شیعر بریتییە لە دوو لەتە شیعر یان زیاتر کە بە پێی نەخشەی تایبەتییەوە بەیەکەوە بەستراون و بەشێك لە هۆنراوە پێك دێنن) [٤٦٧ : ١٤] . چەلەی کۆبۆن کەمترین ژمارەی دیار نەکردووە هەر دەڵێ پارچە بریتییە لە (کۆمەڵە لەتە شیعرێك ، دەشێ ژمارەیان هەر چەندی هەبێ) [٢-٥ : ٦٥٧] بێ ئەوەی ژمارەی هەرە کەمی لەتەکان دیار بکا . لە ئەسپانیدا ، ئەنتۆنیۆ کیلیس کەمترین ژمارەی لەتەکانی پارچە شیعر بە دوو لەت دادەنێ ، بچووکترین پارچە بە مەسنەوی (pareado) ناو دەبا و دەڵێ (سادەترین پارچە شیعرە ، لە دوو لەت پێك دێ کە هاوسەروای یەکترن . مەسنەوی بۆ خۆی پارچەیەك پێك دێنێ کە بۆ لازمە و بۆ دەربڕینی بیروڕای فەلسەفی بەکار دێ ، ئەم دوو لەتەی مەسنەوی پێك دێنن دەشێ لە رووی کێشەوە یەکسان بن هەروەکو بۆی هەیە جیاواز بن) [٤٨٦ : ٩١] . لە کوردیدا ، وەکو باس کرا یەك لەت سەریەخۆمان هەیە بەڵام زۆر کەم و دەگمەنە ، پاش یەك لەتی (تاك)مان هەیە کە یەك دێرە شیعری سەریەخۆیە و مانای تەواوی هەیە . ئەم دوە کە سەریەخۆ پێی حسێبی پارچەی هەرە کورتیان بۆ دەکرێ ، لەوە بترازێ پارچە لە سێ لەت دەست پێ دەکات چ سەریەخۆیی و چ لەناو هۆنراوەدا .

ئەمە لەبارەی رادەی هەرە کەمی لەتەکان . لەبارەی رادەی هەرە زۆریش ، جگە لە سۆنێتە کە (١٤) لەتە ، فرانسواز لە فەرەنسیدا درێژترین پارچەیە (١٢) لەت دادەنێ. لای ئەو پارچە (stroph) لە یەك لەت دەست پێ دەکات و تا (١٢) لەتی دەڕوا بەڵام (١١) لەتی لە فەرەنسیدا

بەرچاو ناکەوێ لە ئینگلیزیدا، لای جۆرج وێز پارچە لە دوولەت (couplet) دەست پێ دەکات و تا (٩) لەت دەڕوا، جگە لە پارچەی تایبەتی کە ژمارەی تایبەتی خۆیان هەیە (سۆنێتە)[٤٦٧ : ١٤]. وکو بۆت نطێ دەشێ ژمارەی لەتەکانی دێڕ هەرچەندی هەبێ بەڵام لە دوازدە لەت زیاتر باو نییە و لە هەمووی باوتر پارچەی چوار لەتییە [٥٠٢ : ٦٥٧]. لە ئەسپانیدا وەکو ئەنتۆنیۆ کیلیس بۆی دەچێ پارچە تا (١٠) دەڕوا [٤٨٦ : ١١٠] لە کوردیدا، پارچەی چوار لەتی و پێنج لەتی و شەش لەتی لە هەمووی باوترە و بەتایبەتی چوار و پێنجی، بەڵام تا یازدە لەتیش بەرچاو دەکەوێ، جگە لە سۆنێتەی (١٤) لەتی کە نموونەی لای گۆران هەیە وەك پاشتر باسی دەکەین.

دووەم : ناونانی پارچە هۆنراوە :

لە ڕووی ناونانەوە پارچە (stanza - stroph)، دەکرێ بە دوو جۆر :

١- ئەوانەی کە شێوەیان چەسپاوە (fixed forms) و هەر شێوەیەکیان ناوێکی تایبەتی بۆ دانراوە وەکو سۆنێتە کە بە ئەسڵ ئیتاڵییە و لە هەموو زمانە ئەورووپییەکاندا هەیە، بگرە بەرپووتە ڕۆژهەڵاتیش، لە تورکی و کوردیدا نموونەی هەیە. یان لە فەرەنسیدا وەکو: (لێ، فیروێ، ڤیلانێل، تریۆلێت، ڕۆندێل، ڕۆندۆ، گلۆز، بەلاد، شانت ڕۆیال، پانتۆم)[٤٨٤ : ٩٠-١٠٣] یان وەکو سەروای شاهانە (rhyme royal) کە لە ئینگلیزیدا پارچەیەکی تایبەتییە و مەرجی تایبەتی خۆی هەیە. لە ئەسپانیشدا هەندێ پارچەی تایبەتی هەیە وەکو: (سێگێندیا، لیرا، سێرڤێنتێسیۆ، ڕۆدێندیا، ئۆیلخۆ)[٤٨٦ : ٩١-١١٢]. لە ئیتالیدا جگە لە سۆنێتە (تێرزا ڕیما) پارچەیەکی زۆر باوە لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتدا، لە عەرەبی موەششەح و زەجەل و لە فارسی و کوردیدا، تەرجیع بەند و تەرکیب بەند و موسەممەت نموونەی پارچەی شێوە چەسپاون. ئەم جۆرە پارچە شێوە چەسپاوانە بە گوێرەی ژمارەی لەت و کێشی لەتەکان و هەندێ جار بابەتەکەش قاڵبی خۆیان وەرگرتووە و گۆڕان هەڵناگرن.

٢- ئەوانەن کە بە گوێرەی ژمارەی لەتەکانەوە ناو دەبرێن، وەکو:

(دوولەتی (مەسنەوی) complet و سێینە و tercet و چوارینە quatrain و پێنجینەو (- quintain) و شەشینە (sextain) و حەوتینە (septain) و هەشتینە (octava) و نۆیینە ...)
ئەمانە هەریەکە بە پێی دابەشبوونی سەرواو کێش و ناوەڕۆکەوە جۆری جیا جیایان هەیە.

بەم جۆرە قاڵبی پارچە شیعر، چ شێوە چەسپاو بێ کە ناوی تایبەتی هەیە و چ بەناوی ژمارەی لەتەوە کرابێ، بەپێی ئەم هۆکارانە دیار دەکرێ:

أ- سیستەمی سەروا.

ب- کورتی و درێژی لەتەکان.

ج- جۆری کێش.

د- ناوەرۆك.

لەمانە هەریەکە بەدەوری خۆیەوە کاریگەری تایبەتی دەکاتە سەر پارچەکە (لەتی کورت بۆ چڕکردنەوە و خەست کردنەوەی مانا و هەست و سۆز بەکاردێ کەچی لەتە درێژەکان خاوبوونەوە و هێور بوونەوەیان لەگەڵدایە. بەدوای یەکدا هاتنی سەرواکان کەوتنە پاڵ یەکتر و توندی و گرژی و پێکەوە لکانیان لە گەڵدایە کەچی سەروا لێك دوورەکان ئازادی و خاوبوونەوەی پتریان بەدەمەوەیە. گۆڕانی سەروای لەتەکان چێژێکی تایبەتی تێدایە و وەڕسی دوور دەخاتەوە، لەهەمان کاتدا شێوەی پارچە شیعر دەبێ لەگەڵ بابەتەکەدا بگونجێ یان سروشتی بابەتەکە ڕەنگبداتەوە) [٤٦٧ : ١٤]. پارچە شیعر بە هەموو بەشەکانییەوە وەکو هونەرێکی تایبەتی خۆی دەنوێنێ.

سێیەم : دابەش کردنی پارچە هۆنراوە :

پارچە هۆنراوە بە گوێرەی ژمارەی پارچەکە و کێش و سەروای لەتەکان لە سێ ڕوانگەوە دابەش جۆری جیا جیا دەکرێ :

١- لە ڕوانگەی کێشی لەتەکانەوە : لەبارەی کێشی لەتەکانەوە دوو جۆرە پارچە هەن :

أ- پارچەی یەك کێشی (isometrique). ئەوەیە هەموو لەتەکانی هەر پارچەیەك کێشیان یەك بێ، واتە ژمارەی برگەیان یان ئەگەر عەرووزی بوو کێشە عەرووزییەکەیان یەك بێ، وەکو چوارین و پێنجینە و... کە بە دەگمەن کێشی لەتەکانیان دەگۆڕێ.

ب- پارچەی فرە کێش -Heterometrique- ئەوەیە کە پارچەکانی هەموو لەسەریەك کێش نەبن، وەکو (سووری کوڵم و نووری چاوت)ی زەکی ئەحمەد هەناری کە چوار پارچەی شەشینەیە و هەر شەشینەیەك لەتەکانی (١،٢،٤،٥)ی (٨) برگەییە و لەتەکانی (٣،٦)ی (٥) برگەییە. شەشینەی یەکەمی ئەمەیە :

سووری کوڵم و نووری چاو	(٨ برگە)
بە برۆیان و زوڵفی خاوت	(٨ برگە)
ئەی ماهی چاردە	(٥ برگە)
بەڵەنجەو نەشئەو پێکەنین	(٨ برگە)
بێ ئەژمار عاشقی کوژراوت	(٨ برگە)
دڵ پڕ لە دەردە	(٥ برگە) [٤٧ : ١١١].

جگەلە کێش لەتە جیاوازەکان سەروایشیان جیایە. ئەم جیاوازییەی سەرواو کێشی لەتەکان جۆرە گۆڕانێك (تنوع) بە پارچەکە دەدات.

٢- لە ڕوانگەی کێش و ژمارەی لەتەکانی هەرپارچەیەك کە شکلی ئەندازەیی پارچەکە دیار دەکات، سێ جۆرە پارچە هەن:

أ- پارچەی چوار گۆشەیی: ئەوەیە ژمارەی لەتەکانی لەگەڵ ژمارەی بڕگەکانی هەر لەتێکی یەکسان بێت. وەکو پیرەباڵ مەحموود لە هۆنراوەی (سبەی)دا شەش پارچەی هێناوە هەر پارچەیەکی لە دە لەت پێك هاتوە و هەر لەتێکی دە بڕگەیە. ئەمەش نموونەی پارچەی یەکەم.

سبەی بە زەبری پایزی بکەوێ
ئەوەی کەلای ئەمامی شەنگت
لالەی سوارت بە ڕەنگی شەبەق
سپیس ئەبێ لەسەرگردی ڕەنگڕەنگت
لەژێر چنارانی کەدێ ئەتبەتەوە
ئەنلێنێ بۆ ژنەی قەشەنگت
ڕەبشوومەی تاکەم بەرەو دەشتی زەق
ڕاوەنێنێ سەری بەهارەم هەنگت
بێ بەشت ئەکا لەو جوانی
ئەتخاتە کەرووی خەمی شەوانی [٤٦ : ١١٩]

ب- پارچەی ناسوێی: ئەوەیە ژمارەی لەتەکانی لە ژمارەی بڕگەکانی هەر لەتێکی کەمتر بێت [٨٢ : ٢٠] ولەکاتی نووسین و چاپ کردندا وەکو لاکێشێکی ناسوێی خۆی بنوێنێ، وەکو زۆربەی چوارینە و پێنجینەکانی شیعری کوردی، بۆ نموونە (ئەدەب) لەسەرەتای پێنجینە بەناو بانگەکەیدا دەڵێ:

نوێ شەو شەوی شەمە کە لە شەمعی مەه و ئەختەر
ئاراستە بوو سەتحی سەراپەردەیی ئەخزەر
من بەندە لە کاشانەی تاریك و موحەققەر
بوو دیدەی عیبرەت بەبەر ئەو سەقفی موجەددەر
کەوا غەرقی خەیاڵات و کەهێ والیە و مەزتە [٣٦ : ١٤]

ئەمە پێنجینەی یەکەمە لە هۆنراوەیەکی (٤١) پارچەیی. هەمووی لەسەر کێشی هەزەجی هەشتی ئەخرەبی مەکفووفی مەحزووفە. هەر لەتێکی (١٤) بڕگەیە و هەر پارچەیەکی (٥) لەتە. لەبەر ئەوەی ژمارەی بڕگەکانی هەر لەتێك لە ژمارەی لەتەکان زۆر زیاترە شکلە هەندە سییەکەی

هەر پارچەیەك بەلاكێشێكی ئاسۆیی دەكەوێتە بەرچاو.

ج- پارچەی ستوونی : ئەوەیە ژمارەی لەتەكان لە ژمارەی برگەكان زیاتر بێ [٤٨٤ : ٢٠] ولە كاتی نووسین و چاپ كردندا وەك لاكێشێكی ستوونی دەر بكەوێ. بەختیار زێوەر (بۆ گوڵەكەم)ی كردووە بە سێ پارچە. هەر پارچەیەكی (١٠) لەتەو هەر لەتێكی (٨) برگەیە، بۆیە بە شێوەی ستوونی دەكەوێتە بەرچاو، لە پارچەی یەكەمدا دەڵێ :

گوڵــەكــەم نــازەنینــەكــەم	A
ئەی گوڵی باخی نیشتمـــان	B
وەرە بنـــوارە ژینـــەكـــــەم	A
چۆن لە دووریت بوە بەژان	B
بـرژە بـرژی برینـــە كـــەم	A
ڕاستگۆییـم ئــەدا نیشـان	B
هەرمنم سینە كـون كونـم	C
جەرگ و دڵ لەنجن ئەنجنـم	C
وا بــەرەو ڕۆژی مـردنـــم	C
وەرە نـزیـك سەرینــەكــەم	A

[٣٢ : ١٧٣].

پارچەكە (١٠) لەتییە، شەش لەتی یەكەم سەروایان مونەناوییە، واتە بە دوو سەروای جیاواز هاتوون. ئینجا سێینەیەكی هاوسەروا دێ و دوا لەت بە سەروای سەرەتا داخراوە. ئەم جیاوازی سەروایە شكڵێكی تایبەتی جگە لە شكڵە هەندەسییە ستوونییەكە بە پارچەكان داوە و لەیەك ئاوازیی كەوەرێنی هاوسەروایی دووری خستۆتەوە.

٣- لە ڕوانگەی سەروای لەتەكانەوە : دوو جۆرە پارچە هەن :

أ- پارچەی هاوسەروا : ئەو پارچانەی هەموو لەتــەكانیان هاوسەروان، جا ژمارەیان هەر چەندی هەبێت، جاری وا هەیە هۆنراوەیەك دابەشی پارچەی چوارینە یان پێنجینە یان شەشینە دەكرێ و هەموو لەتەكان یەك سەروایان هەیە و سەروا كە ئەنیا لە پارچەیەكەوە بۆ پارچەیەكی تر دەگۆڕێ، بۆ نموونە پیرەمێرد لە هۆنراوەی (بیدی مەجنوونی) كە بەناوی بێسارا نییەوە گوتوویەتی، پێنج پارچەی چوارینەی هێناوە و هەر چوارینەیەك یەك سەروای سەربەخۆ و جیا لە سەروای چوارینەكانی تری هەیە، لە چوارینەی یەكەمدا دەڵێ :

بیدی مەجنوونی بیدی مەجنوونی

باڵا بەرزو نەرم، زارو زەبوونی

بەلار و لەنجە لەیلا نموونی
بەڵام لەناخی گوڵ سەرەنگونی [٤٤ : ٢٩٤].

ب- پارچەی فرەسەروا ئەو پارچانەی لەتەکانیان زیاتر لەیەك سەروایان هەیە ، ئەمە لە دوو سەرواوە و تا چوار پێنج سەروا دەڕوا ، بۆ نموونە زۆر چوارینە و پێنجینە جگە لە پارچەی سەرەتا کە وەکو ئەسریعی دێڕی یەکەمی غەزەل هەموو لەتەکانی هاوسەروان ، پارچەکانی تر لەتەکانی پێشەوەیان هاوسەروایە و دوا لەتی هەموویان سەروایەکی ترە ، واتە پارچەکانی تر هەر یەکە دوو سەروای هەیە. شەشینە بەزۆری چوار لەتی پێشەوەی یەك سەروا و دوو لەتی دواوەی سەروایەکی ترە ، نموونە بۆ پارچەی فرە سەروا ، کە لە دوو سەروایش زیاتر بێ وەکو شیعری (بۆ بەهاری ٩٤٦)ی بەختیار زێوەر کە چوار پارچەیە و هەر پارچەیەکی (١١) لەتە و هەموویان بەسەروای دوو لەتی دواوە پەیەکەوە بەستراون (ار) . هەر پارچەی (٤) سەروای جیاوازی هەیە و سیستەمی نابەشبوونیان بەم جۆرە (A B A B A B C C C D D) ، ئەمە پارچەی یەکەمە :

ئەرێ لەتەختی بەندەنا .... A
بوە بە میرغوزار .... B
لە دۆڵ و شیو و چەمەنا .... A
ڕەوانە جۆبار .... B
لە مێرگ و دەشت و گوڵشەنا .... A
شەماڵی بێ قەرار .... B
چییە ؟ چ باسە ؟ گوڵڕوان C
بەدەستە جەشنی ئاهوان C
بە ڕازو عیشوەو دوان C
هەموو لەدەوری شار .... D
ئەڕۆن بەکەیف و بێ جەخار .... D [٣٢ : ١٨٥].

ئەم سیستەمە وەکو خۆی بە سەروا و کێشی لەتەکانەوە لە هەموو پارچەکان دووبارە بۆتەوە.

چوارەم : کردنەوەو ناخستنی هۆنراوەی پارچەدار :

یەکێ لە ئەرکەکانی سەروا ئەوەیە شکڵێکی هەندەسی بەهۆنراوە دەدا و چوارچێوەی بڵاوبوونەوەی - outline - دەکێشێ و مەودای هاتنە دەرەوە و بەناوەوە ناچوونی دیاردەکا و شوێن و جۆنیەتی ئابڕان و پێکەوە لکانی لاپەڵەکان دەست نیشان دەکات و پەیوەندی لەت و پارچەکانی دەکێشێ و شکڵی کۆتایی پێ دەدا کە لەخوێندنەوەدا خۆی لە ئیقاع و بڵاوبوونەوەی سەرواکان و وەستانی

کورت و درێژی لەت و پارچەکان دا دەبینێتەوە و لە نووسین و چاپیشدا لە ڕاکێشانی بەسەر لاپەڕەدا و پەیوەندی بە فەرای گشتی و بەتایبەتیدا جووتی نووسین و شێوازەی لاپەڕەدا دەردەکەوێ. ئەم ئەرکەی سەروا زیاتر لە شیعری پارچەدارا (strophic) دەردەکەوێ کە هەر پارچەیەك بەجیا شکڵێکی تایبەتی وەردەگرێ و هەمووشیان بەیەکەوە شکڵێکی گشتی و فراوانتر دروست دەکەن. ئەو پارچانەی کە بەشێکی هۆنراوە پێك دێنن، بە زۆری هاوشکڵییان لەنێودا هەیە کە خۆی لە کورت و درێژی دێڕەکان و لە دابەشبوونی سەروا و لە ژمارەی لەتەکانیان دا دەنوێنێ. پارچەکان بە زۆری ژمارەی لەتەکانیان بەقەدەر یەکە، بەڵام ئەمە مەرج نییە، چونکە هۆنراوە هەیە ژمارەی پارچەکانی وەکو یەك نییە، لەو حاڵەتەدا ڕەگەزەکانی تر دەوری سەرەکی دیارکردنی شکڵی پارچەکان دەگێڕن. لەم ڕوانگەیەوە دوو جۆرە هۆنراوەی پارچەدار هەن:

أ- ئەو هۆنراوانەی پارچەکانیان بەقەد یەکە، وەکو چوارینە و پێنج خشتەکی و پێنجینە و شەشینە و حەوتینە و... کە ناویان بە ژمارەی لەتەکانەوەیە.

ب- هەندێ شیعری پارچەدار هەن، ژمارەی لەتی پارچەکانیان بەقەد یەك نییە، بۆ نموونە شێخ نووری شێخ ساڵح (لە ئێرەوڵێی دلاوەران)دا [٢١٢ : ٦١] کە (٧) پارچەیە ژمارەی پارچەکانی وەکو یەك نەهێناوە، یەکەم پارچە (١٠) لەت و دووەم (١٨) و سێیەم (١٢) و چوارەم (١١) و پێنجەم (٨) و شەشەم (٧) و حەوتەم (١٠) لەتە. وەك دیارە لەتەکان لە نێوان (٧-١٨) دان. لە شیعری ڕۆژ دا [٢١٢ : ٦٨] کەسێ پارچەیە، دوو پارچەی (٢،١) (٥) لەتییە و پارچەی کۆتایی شەش لەتییە. لە گریەی خوسران دا [٢١٢ : ٢١٦] کە (٦) پارچەیە، بە حوکمی ئەو هونەرەی تێیدا نواندووە لە دابەش کردنی سەروا و کۆکردنەوەیان لەپارچەیەکدا دوا پارچەی لەباتی چوار لەتی بە پێنج لەتی هێناوە شیعری (نامەبزاد)[٢١٢ : ٢٢٩] کە چوار پارچەیە، (٣) پارچەی پێنج لەتییە و دوا پارچەی شەش لەتییە. لە دیوانی شێخ نووریدا ئەم جیاوازییەی ژمارەی لەتی پارچەکان لە هۆنراوەی تریشدا هەیە، بەڵام ئەوەندە بۆ نێرە بەسە. گۆران یش ئەم گۆڕانەی لە پارچەکانی هەندێ شیعردا کردووە، بۆ نموونە لەشیعری (بەستەی بلندار)[١٧٣ : ٢٨] کە (٧) پارچەیە. ژمارەی لەتی پارچەکان لە نێوان (١٢،٤) دایە. شیعری دەروێش عەبدوللا [١٧٣ : ١١٩] کە (٧) پارچە، پارچەکانی لەنێوان (٦،٤)دایە. (شەونکی بەهار) [١٧٣ : ١٧١] شەش پارچەیە، ژمارەی لەتەکانیان (٦،٤)ە. (یار)[١٧٣ : ٢٠٤] سێ پارچەیە و لەتەکانیان لەنێوان (٨-١١) دایە. (نەورۆزی ٦١) [١٧٣ : ٢١٧] نۆ پارچەیە و ژمارەی لەتەکانیان لە نێوان (١٠،٤) دایە. لەمە لە زۆر هۆنراوەی تری گۆران دووبارە بۆتەوە پیرەمێردیش (گورگانە شەوێ)ی [٤٤ : ٤٣٢] کە (٥ پارچە)یە بە دوو جۆرە پارچەی جیا (چوارینە و پێنجینە) هۆنیوەتەوە.

هۆنراوەی پارچەدار، بە هەردوو جۆرەکانییەوە، زۆرجار کردنەوەو داخستنی تایبەتی دەبێ، وەکو لێرە بەدواوە ڕوونی دەکەینەوە.

۱- کردنەوەی هۆنراوەی پارچەدار:

یەکەم شت لە هۆنراوەدا، دوای ناونیشان دەست پێ کردن و سەرەتایە. سەرەتا وەکو دەرگای چوونە ناو هۆنراوە وایە، یەکەم هەنگاوی مامەڵە کردنی خوێنەرە لەگەڵ کیانی هۆنراوەکە بە هەموو رەگەزەکانییەوە، بۆیە دەبێ بایەخێکی تایبەتی پێ بدرێ و قورسایییەکی زیادەی هونەر نواندنی بخرێتە سەر بۆ ئەوەی خوێنەر بۆ خۆی ڕابکێشێ. لە شیعری پارچە داردا هەر پارچەیەک قەوارەیەکی تایبەتی هەیە کە چوار چێوەیەکی دیارو جۆرە داڕشتنێکی تایبەتی هەیە. کردنەوەی سەرەتای ئەم جۆرە شیعرە، بە گشتی بە دوو شێوە دەبێ:

ا- وا دەبێ سەرەتای هۆنراوەکە بەپارچەیەک دەکرێتەوە کە وەکو پارچەکانی ترە وایە لەقەبارە (ژمارەی لەتەکان) و دابەشبوونی سەرواوە. وەکو لەو چوارینە و پێنجینە و شەشینانەی کە هەموو پارچەکانیان وەکو یەک وایە، پارچەی یەکەم دابەشبوونی سەروای هیچ جیاوازییەکی وەکو تەسریع و تەقفیەی لەگەڵ پارچەکانی تردا نییە، یان لە ڕووی ژمارەی لەتەکان هیچی لەپارچەکانی تر کەمتر و زیاتر نییە. هەر بۆ نموونە وەکو هۆنراوەی (ئاواتی دووری گۆران) [۱۷۳ : ۱۲] کە هەموو پارچەکان لە ڕووی ژمارەی لەت و کێش و سەرواوە وەکو یەک وان و پارچەی یەکەم هیچ لایەنێکی سەرنج کێشی تێدا بەدی نەکراوە کە لە پارچەکانی تری جیابکاتەوە. گۆران زۆر هۆنراوەی پارچەداری تریشی هەیە کە لە سەرەتا هیچ هونەرێکی نائاسایی تێدا نەنواندراوە وەکو هۆنراوەی (جوانی بەچە) [۱۷۳ : ۱۹] و (ژن) [۱۷۳ : ۷٤] و (چوارینەی تەمووز) [۱۷۳ : ٤١٤] و زۆری تر. شێخ نووری شێخ سالحیش کۆمەڵێ هۆنراوەی پارچەداری وای هەیە کە پارچەی سەرەتا و پارچەکانی تر جیاوازیان نییە. هەر بۆ نموونە (تەفەکور) [۲۱۲ : ۷۲] و (ئەمشەو من لە خەوا) [۲۱۲ : ۳۲]. بەختیار زێوەر کە زۆر شیعری پارچەداری هەیە و لەزۆربەی هۆنراوەکانیدا وەستاییەکی بەرزی لە سەروایەندی پارچەکان نواندوە، لە (گۆرانی پیرەمەگروون) [۳۰ : ٥٥] و (شارەکەم) [۳۲ : ۹۹] و (ئەری پەپوولە) [۳۲ : ۱٥۰] و (جەژنی قوربان) [۳۲ : ۱٦٥] و زۆری دیکەشدا گۆڕینی لە ژمارەی لەت و سیستەمی سەروای پارچەکانی سەرەتا نەکردوە.

ب- بۆی هەیە شاعیر لە ڕوانگەی بایەخدانی زیادلە پێویست بە کردنەوەی سەرەتای هۆنراوەکە و ڕاکێشانی خوێنەر، گۆڕانێک لە ژمارەی لەت و سیستەمی سەروای پارچەی یەکەم بکات، یان پێشەکییەک داوێ کە وەکو ڕوناکییەک بێ بۆ سەر سەروای پارچەکانی تر و ڕاڕەوێک بێ بۆ چوونە ناو هەیکەلی پارچەکانەوە. ئەمە لە هۆنراوەی پارچەداری کوردیدا بەزۆر شێوە ئەنجام

دراوە ، گرنگترینیان ئەمانەن :

• گۆڕینی سیستەمی سەرواى پارچەى یەکەم :

- ئەگەر هۆنراوەکە تەخمیس بێ ولەسەر غەزەل یان قەسیدەیەکی موسەرپەع کرابێ ، بە حوکمی تەسریع هۆنراوەی پارچەی یەکەم، تەخمیسە کە لە ڕووی سەرواوە لە پارچەکانی تر جیا دەبێ. لە پارچەی یەکەم هەر پێنج لەت هاوسەروا دەبن کەچی هەموو پارچەکانی تر ، چوار لەتی پێشەوەیان هاوسەروان ولەتی پێنجەمی هەموویان وەکو سەرواى پارچەی یەکەمە . لەبەر ئەوەی (تەخمیس) لە کوردیدا زۆرە پێویست بەنموونە هێنانەوە ناکات .

- هۆنراوەکە ئەگەر شاعیرەکە خۆی نووسیبێ و ژمارەی لەتی پارچەکانی هەرچەندە بێ (چوارینە ، پێنجینە ، شەشینە) ، ئەگەر سیستەمی سەرواى بەو جۆرە بێ کە دوا لەتی هەموو پارچەکانی هاوسەروابن و لەهەر پارچەیەکیشدا لەتەکانی پێشەوە (جگە لە لەتی کۆتایی) هاوسەروابن ، زۆر جار وا دەبێ شاعیرەکە هەموو لەتەکانی پارچەی یەکەم تەسریع دەکا ، واتە وەکو سەرواى لەتی کۆتایی پارچەکانیان لێ دەکات کە سەرواى گشتی هۆنراوەکەیە. بۆ نموونە چوارینە ناودارەکەی بێخود (لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتوە) [٣٦ : ٦٦] و پێنجینەی (ساوای ئاشتیخواز)ی گۆران [١٧٣ : ٤٢١] و شەشینەی (دڵی من)ی شێخ نووری [٢١٢ : ١٦٧] .. هتد . بەم جۆرە سەروا بەندیەی پارچەی یەکەم کراونەتەوە . ئەمەیان لە ڕووی نابەشبوونی سەروار تەسریعی هەموو لەتەکانی پارچەی یەکەم دەق وەکو تەخمیس وایە ، ئەوەندە هەیە لە تەخمیس هۆنراوەکە زادەی بیری دوو شاعیرە کەچی ئەوانی تر هی یەك شاعیرە و بەس .

- شێخ نووری لە شیعری (نیستیقبال بۆ تازە پێگەیشتوەکان) [٢١٢ : ١٦٣] (٨ پێنجینەیە) جۆرە سیستەمێکی تری سەرواى بەکارهێناوە و پارچەی یەکەمی بە جۆرێکی تر تەسریع کردوە . هەموو پارچەکان سەرواى لەتی پێنجەمیان یەکە ، لە هەموشیاندا چوار لەتی پێشەوە سەرواى پتراركییان هەیە (ABBA C). بۆ پارچەی یەکەم تەنیا لەتی یەکەم و چوارەمی لەگەڵ سەروا گشتیەکە گونجاندوە نەك هەر چوار لەت ، بۆ ئەوەی سیفەتی پتراركی لەسەر چوارینەی یەکەم هەر بمێنێ بەلام بەگونجاندنی لەگەڵ سەرواى گشتی ، نابەشبوونی سەرواى پارچەکان و جۆری تەسریعەکە لەم قاڵبەندیەدا دەردەکەوێ :

ABBAA CDDCA EFFEA

- کاکەی فەلاح لە هۆنراوەی (تێبینی) [١٥٨ : ١٧] [٨ چوارینەیە] ، لە هەموو چوارینەکاندا سەرواى لەتی (٢،٤)ی وەکو خۆی دووبارە کردۆتەوە و هەموو پارچەکانی بەم دوو سەروایە گرێ

دراوە . قاڵبی چوارینەکان بەم جۆرەیە . (YBXB) جا بۆ ئەسریعی چوارینی یەکەم هەر تەنیا لەتی یەکەمی لەگەڵ سەروای گشتی چوارینەکان یەك دەخستوە و بەمەوەش چوارینەی یەکەم لە ڕووی سەروا بەندی وەکو چوارینەی خەیامی خۆی دەنوێنێ (AAYA) ولە چوارینەکانی دی جیا دەبێتەوە ، سەروای دەوڵەمەندتر دەبێ و زیاتر خوێنەر ڕادەکێشێ . ئەسریعەکە بەم قاڵب بەندییە ڕوونتر دەبێتەوە :

AAYA XAZA

وا دەبێ شاعیر سیستەمی سەروای پارچەی یەکەم بگۆڕێ ، بێ ئەوەی سەرواکەی زیاد بکات یان ژمارەی لەتەکانی بگۆڕێ ، هەر بۆ ئەوەی گۆڕانی سیستەمی سەروا خوێنەر لەبارێکەوە بباتە سەر بارێکی تر ، بۆ نموونە گۆران لە شیعری (بۆ سالم)دا [١٧٢ : ١١٧] چوار چوارینەی هێناوە و بەشە شیعەیەك هۆنراوەکەی دا خستوە ، چوارینەکانی بە سستەمی مرتەناوب (ABAB) هاتوون ، هەریەکە لەسەر دوو سەروا هاتوە ، چوارینەی یەکەمیش هەر بە دوو سەروا هاتوە بەلام سستەمەکەی لە مرتەناوب گۆڕاوە بۆ هترارکی (ABBA) ئەم گۆڕانە جیاوازی دەخاتە نێوان سەرەتا و هەیکەلی گشتی هۆنراوەکە .

• <u>بچووك کردنەوەی پارچەی یەکەم و تێرکردنی سەرواکەی :</u>

- دەشێ کە هۆنراوەکە دابەش کۆمەڵێ پارچەی (٦،٥،٤) لەتی کرا بێ ، لەتی کۆتایی هەموو پارچەکان هەمان شت بێ و سەراپای هۆنراوەکەی لەسەر ڕۆنرابێ و لەتەکانی تری پارچەکان هاوسەروابن ، ئینجا شاعیر وەك سەرەتا و دەرگا کردنەوەیەك یەك مەسنەوی بەسەروای لەتی کۆتایی دێرەکان لە پێشەوە بێنێ وەك ڕێ خۆشکردنێك بۆ دامەزراندنی سەروای گشتی هۆنراوەکە ، وەکو هۆنراوەی (دانە ... دانە)ی گۆران [٣٧٣ : ٢٩٧] یان هۆنراوەی یەکەمی مەلا خدری مەندەلاوی [٨٤ : ٥] ، زۆربەی هەرە زۆری هۆنراوەی دیوانەکەی مەلا خدر بەم دیاردەیە دەست پێ دەکەن .

- وا دەبێ لەباتی مەسنەوی سێینەك لەسەرەتاوە بێ بۆ دامەزراندنی سەروای گشتی هۆنراوەکە کە لەتی کۆتایی پارچەکان پێکی دێنن ، سەروای سێینەی سەرەتا دوو لەتی لەگەڵ سەروای گشتی هۆنراوەکە یەك دەگرێتەوە، جا ئەو دوو لەتە ، لەتی یەکەم و سێیەم بێ وەکو هۆنراوەی ژمارەی دووی دیوانی (پرە خوێن)ی مەلا خدری مەندەلاوی [٨٤ : ٨] ، یان لەتی دوەم و سێیەم بێ ، وەکو هۆنراوەی ژمارە (١٦)ی هەمان دیوان [٨٤ : ٦٢] .

٢- داخستنی هۆنراوەی پارچەدار :

ئەگەر کردنەوەی سەرەتای هۆنراوە دەوری هەبێ لە ڕاکێشانی خوێنەر ، ئەوا داخستن و کۆتاییەکەی دەوری هەیە لە بەجێ هێشتنی کاریگەرییەکی زۆر لای خوێنەر و بەستنەوەی بەکەش و هەوای هۆنراوەکە و بەرەو ڕووکردنەوەی بەرامبەر بە دیاردەیەکی ڕەچاو نەکراوی ڕا کە خۆشییەکی زیادەکی پێ دەبەخشێ . تا شاعیر ئەدیبانە و هونەرمەندانە و وەستایانە هۆنراوەکەی دا بخات هۆنراوەکەی سەرکەوتووتر و بەهێز وکاریگەرتر دەبێ ، بۆیە دەبێ کۆتایی هۆنراوە بایەخێکی تایبەتی پێ بدرێ . لەهۆنراوەی پارچەداردا شاعیران بەزۆر شێوەی جۆراوجۆر توانیویانە ئەم داخستن و دەرچوونە پەیڕەو بکەن ، گرنگترینیان ئەمانەن :

- وا دەبێ شاعیر ، یەك لەت بۆ کۆتایی پارچەکان زیاد بکات ، بۆ ئەوەی لەنگەر بۆ سەروای یەکێ لە لەتەکانی پارچەی کۆتایی ڕابگرێ . بۆ نموونە گۆران لە هۆنراوەی (بێشکەی منال)[١٧٣ : ٣٢٦] پێنج پارچەی سێینەی هێناوە و لە کۆتایشدا یەك لەتی بۆ زیاد کردوە . سێینەکان دوو دوو سەروای یەکتر تەواو دەکەن و هەریەکە لەتی یەکەم و سێیەمی هاوسەروان و لەتی دووەمی هەردووکیشیان پێکەوە سەروا دروست دەکەن و دوو سێینەکە لێك دەبەستنەوە و بەرەو پایەی شەشینە بەرزی دەکەنەوە ، بەم سیستەمە (ABACBC) ، لە کۆتاییدا یەك سێینە بەتەنیا دەمێنێتەوە ، ئەویش لەتی یەکەم و سێیەمی هاوسەروا دەبن بەڵام لەتی دووەمی ڕەها و بێ سەروا دەبێ ، جا بۆ ئەوەی لەولەتە هاوسەروای بۆ پەیدا ببێ ، لەکۆتایی هۆنراوەکە یەك لەتی بەو سەروایە زیاد کردوە ، سەروای پارچەی کۆتایی و لەتە تاکەکە بەم جۆرە بەیەکەوە دەبەسترێنەوە (ABA / B)، ئەم دیاردەیە بۆکۆمەڵێ داڵنتی دەگەڕێتەوە [٤٨٩] . شاعیرانی تورك لەم دیاردەیەیان لە ئەوروپا وەرگرت و لە زۆر شیعری سێینە و چوارینەدا چەسپاندیان ، وەکو جناب شهابەدین لە هۆنراوەی (تماشای لیال) [٤٢١ : ٣٤٦] و هۆنراوەی (نوروز اشتیاق)[٤٢٦ : ٣٤٤] وهۆنراوەی (تماشای احزان) [٤٢٨ : ١٢٤] بەکاری هێناوە. تۆفیق فیکرەت لە (عشق و شباب) [٤٢٢ : ٢٥٤] و (زواللی خسته) [٤٢٠ : ٣٠٧] و (پاشادقچه) [٤٢١ : ٣٢٨] لەنگەری سەروای دوو پارچەی چوارینەی پێ ڕاگرتوە .

- بۆی هەیە هۆنراوەکە پارچەکانی چوارینە و هەوارتر بن و کۆتایی بەمەسنەوییەك بێ، گۆران چەند هۆنراوەیەکی پارچەداری خۆی بەم جۆرە داخستوە ، وەکو (گوڵی کەم خایەن)[١٧٣ : ٩٥] (٥ چوارینە) و (دوا سرنج)[٧٣ : ٢٠٦] (١٣ چوارینە) و (شەهید)[١٧٣ : ٢٦٥] (١٠ چوارینە).

- دەشێ شاعیر سەرواى پارچەی یەکەم یا پێش بەندی پارچەی یەکەم ، بەدەقی خۆی لە

کۆتایی هۆنراوەکە دووبارە بکاتەوە ، دوو جەمسەری سەرەتا و کۆتایی لە شێوەی بازنەیەکی داخراو بەیەکەوە گرێ بدا و خوێنەر بخاتە ناو چوارچێوەی ئەو جەماوە داخراوە کە بنیاتی شیعرەکەی بەخۆوە گرتووە و دیواری دەرباز بوون و جێ هێشتنی هۆنراوەکەی نادا ... گۆران لە هۆنراوەی (مارشی ئاشتی خوازان)دا [١٧٢ : ٤١٥] کە (٤) پارچەیە ئەم هونەرەی بەکارهێناوە . لە ڕاستیدا هۆنراوەکە (٤) پارچە نییە (٣) پارچەیە ، پارچەی یەکەم و چوارەم هەمان شتە ، گۆران سەروێنی هۆنراوەکەی پێ لەبەیەک شەتەک داوە. وەک داخستنی هۆنراوە بە زیاکردنی یەک لەت یان مەسنەویەک یان بە دووبارە کردنەوەی پارچەی یەکەم دەبێ ، بە پێچەوانەوە بە پچڕاندن و کورت کردنەوەی پارچەی کۆتاییشی دەبێ. لەم حاڵەتەدا مفاجەئەیەک بۆ خوێنەر پەیدا دەبێ ، وەک بڕینی کت و پڕی فیلمێک بەرەو ڕووی کۆتاییەکی چاوەڕوان نەکراو دەبێتەوە. ئەمە خۆی لە خۆیەوە جۆرە ناساتێک و داخوریان و هۆشیار کردنەوەیەکی خوێنەرە. گۆران ئەم جۆرە کۆتایی بڕینەی لە هۆنراوەی (مەدەنییەت) [١٧٢ : ٧١] خستۆتەکار کە چوار پارچەیە سێ پارچەکەی پێشەوە هەریەکە شەشینەیە (چوارینەیەکی بزارکی + مەسنەویەک) کەچی پارچەی چوارەم لەبەر مەسنەوییەکی دەکرێتلێرێ و تەنیا چوارینەکە دەمێنێ . ئەم کۆتاییە زەخم و سەرسامی و موچڕکێک بە خوێنەر دەدا .

باسی دووەم : پارچەی گشتی :

پارچەی گشتی ئەو پارچانە دەگرێتەوە کە ناوی تایبەتییان بۆ دانەنراوە بەڵکو بەناوی ژمارەی لەتەکانەوە ناو دەبرێن و هەریەکە بەپێی سەروای لەتەکانی چەند جۆرێکی هەیە . پارچە شیعر (ستانزا) لە ئەدەبی جیهانیدا (شێوەی ئەوەندە زۆرە نزیکەی کۆتایی بۆ نییە . لەدوو لەتییەوە تا هەژدە لەتی - stanzas seizain- شیپنسەر- و زیاتر دەڕوا) [١٧ : ٤٦٧] ، بەڵام لە کوردیدا لە (دوو لەتی)یەوە دەست پێ دەکات و تا (١١) لەتی . یەك گرنگترین پارچەی گشتی لەیەك تاکی (دوو لەتی)یەوە دەست پێ دەکات و تا (١١) لەتی . یەك لەتیمان بە پارچە دانەناوە چونکە هەم زۆر دەگمەنە و هەم بەتەنیا ناکەوێتە ناو هیچ پەیوەندییەکی سەروایییەوە . بۆی هەیە سەروای گشتی لە (١١) لەتیش زیاتر بێ بەڵام لە لایەکەوە ئەوەندە زۆر نییە و لەلایەکی ترەوە بەزەقی لەپارچە بچووکەکان پێك هاتوە ، بۆیە وەك پارچەی سەربەخۆ باسمان نەکردوە .

یەکەم : تاك :

(تاك) بریتییە لەیەك دێرە شیعری سەربەخۆ کە مانایەکی تەواو دەگەیەنێ . لە کوردیدا یەك تاکی [١٢٧ : ١٧١] و تەك بەیت و [١٩٢ : ١٠٩] و تاك [٢٣٦ : ١١]ی بۆ بەکار هاتوە ، جگە لە (مفرد) و (مفردات) کە لە زۆر دیوانێدا لە ژێر ئەم ناوەدا کۆکراونەتەوە . لە بارەی پێناسەی تاکەوە ، سجادی ، دەڵێ : (ئەوەیە کە هونەر هەندێ جار هەندە بیرێکی بۆ پەیدا ئەبێ و ئەیخاتە ناو هۆنراوێکی تەنهاو ئەم هۆنراوە ئاشنایەتی لەگەڵ هیچ شتێکی تردا نییە . خۆی بۆ خۆی سەربەخۆیە)[١٢٧ : ١٧١] . محەمەد نەوراهیمی بەم جۆرە لێکدانەوەیە (تەك بەیت) هەڵدەسەنگێنێ : (جاری وا هەیە شاعیر مەبەستی خۆی لەیەك هۆنراوەدا دەڵێ و لە زاراوەی شیعردا تەك بەیت یا مفردی پێ دەڵێن)[١٩٢ : ١٠٩] . د.مارف خەزنەدار بە شێوەیەکی فراوانتر مانا و مەبەست و شکڵی (تاك)ی ڕوون کردۆتەوە ، دەڵێ : (بریتییە لە دێرە شیعرێکی عەرووزی لە دوو نیوە دێرشیعرێك هاتوە ، هەردوو نیوە دێرەکە دەبێ لەسەر یەك قافیە بێ(AA) . ئەم جۆرە شیعرە بۆ پەندی پێشینان و قسەی نەستەق و ووتەیەکی کورتی داناپانە و بیرێکی ژیری فەلسەفییانە دادەنرێ)[٢٢٦ : ١١] . ئەم بۆ چوونانە هەموویان لەوە یەك دەگرنەوە کە (تاك) یەك دێری (دوو لەت) سەربەخۆیە . لە ڕووی ماناوە پەیوەندی بە هیچ شتی ترەوە نییە . لەبارەی کێشی تاکیشەوە دەشێ بەهەر کێشێك بێ و لە ڕووی سەرواوە دەشێ وەکو مەسنەوی لەتەکان هاوسەروا بن و دەشێ کۆتاییان وەکو یەك نەبێ . لەفارسیدا ، زەینولعابدین بەم جۆرە لە (تاك) دەدوێ : (بەو دێرە سەربەخۆ تاکانە دەڵێن کەبێ چاوبانە موسەڕەع لە هەستی شاعیرەوە چکاون، بۆی هەبە ڕێنێ بێ و ئەو تاکە دێرە بێ بە بناغەی غەزەل یان قەسیدە یان هەر جۆرێکی تری

شیعر یان شاعیرەکە بیخاتە ناو شیعرێکی گونجاوی خۆیەوە . ئەم دێڕە تاکانە ، بەهۆی تەسکی بابەت یان تەنگبی سەروا ، یان بەردەوام نەبوونی شاعیر لە تاقی کردنەوە و حاڵەتی شیعری خۆی، دەمێنێتەوە . ئەمە یان لە بەشێکی سەربەخۆی دیوانی شاعیرەکەدا بەناوی مفردات بڵاو دەکرێتەوە یان بە جیاجیا لێرە و لەوێ ، بەناو دیوانەکەدا بڵاو دەبنەوە) [۲۹٦ : ۱۱۱] . ئەو دێڕە شیعرە تاك و سەربەخۆیانەی هەندێ جار شاعیر لەکاتی نووسینی بەرهەمێکی بەخشانەدا دەیهۆنێتەوە و بەخشانەکەی پێ دەڕازێنێتەوە هەر بە (تاك) نادەنرێ . عەرەبیش ئەم هونەرەیان هەیە و بە دێڕی تەنیا و سەربەخۆ دەڵێن (هەتیو-البیت الیتیم) ، وەکو فیراء دەڵێ : (عەرەب بەتاکە دێری سەربەخۆ دەڵێن دێری هەتیو) [۲٤۷ : ۱۲۲] چونکە لە هەموو پەیوەندییەکی تر بچڕاوە و بەتاقی تەنێ ماوەتەوە .

(تاك) لە دوو لەت پێك دێ ، لەبارەی سەروای ئەم دوو لەتە ، دوو جۆرە (تاك) هەن :

١- وا دەبێ هەر دوو لەت یەك سەروایان هەبێ ، وەکو نالی دەڵێ :

سەوتی نەغمەی بولبولە ، یا جەهجەهەی خڕخاڵیبە
دەنگی سۆلە ، یا لە ژێربێی نڵە نڵی تاڵیبە [۲۰۹ : ۱٦۹] .

وشەکانی سەروا (خڕخاڵیبە ، تاڵیبە) سەروایان (البیە)یە . (ی) ڕەوییە و (ە) پاش ڕەوییە . دەبێ تێبینی ئەوە بکرێ (ی) لەیەکەمدا پاش ڕەوییە و لە دووەمدا ئەسڵییە ، بەڵام بەیەکەوە سەروایان دروست کردووە .

٢- وا دەبێ لەتەکان کۆتاییان وەکو یەك نەبێ ، واتە سەروایان لە نێویاندا دروست نەبووبێ ، مەحوی دەڵێ :

دروێیە مەنعی جەمعی زید، نەزەر کەن
لە بەزمی ئەم شەوە ڕۆژێ دیارە [۱۸۰ : ۳٦٤] .

وشەی کۆتایی لەتەکان بریتین لە : (نەزەرکەن ، دیارە) ، لە ڕووی دەنگەکانی کۆتاییەوە هیچ شتێ کۆیان ناکاتەوە ، واتە سەروایان لە نێوان دا نییە .

ئەم دوو جۆرە (تاکە) جیاوازییان تەنیا لە سەروادایە . یەکەمیان وەکو دێڕێکی هۆنراوەی مەسنەوی یان وەکو دێری یەکەمی مرسەڕەع و موقەففای غەزەل و قەسیدە خۆی دەنوێنێ . ئەم جۆرەیان نەك هەر لە شیعری شاعیران ، بگرە لە شیعری زارگوتنیشدا زۆرە. ئەو کۆمەڵە هۆنراوانەی کۆکراونەتەوە ، بریانە لە (تاك) (بۆنی هەڵالان دێ) [۱۹۹] کە (۱۳۲) لاپەڕەیە،(۱۰۰۱) (تاك)ی مەسنەوی گرتۆتە خۆی . کەچی جۆری دووەمیان وەکو ئەوە وایە کە دێرێك بێ لەغەزەل یان قەسیدە دەرهێنرابێ ، چونکە هیچ سەروایەك دوو لەتەکەی پێکەوە نابەستێتەوە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا

وەکو دێڕی سەرەتای قیتعەیە کە (موسەڕڕەع و موقەففا) نییە ، خوێنەر لەگەڵ خوێندنەوەیدا ئەو هەستەی لا دروست دەبێ کە دێڕەکانی پاشتر لەسەر هەمان سەروای لەتی دووەم بێن . بۆیە لە یەك تاکیشدا وا هەست دەکا کە کۆتاییەکەی سەروا بێ ، بەڵام سەروا دووبارە بوونەوەی تێدا نەبێ دروست نابێ ، بۆیە ناشێ دەنگەکانی کۆتایی ئەم جۆرە تاکە بەسەروا دابنێین .

(تاك) زۆر جار وەکو دێڕی تەرجیع و تەرکیب بەکاردێ و لە سروودەکاندا وەکو لازمە دووبارە دەبێتەوە . (تاك) بابەتێکی گرنگی فیکری یان فەلسەفی یان عیرفانی یان حاڵەتێکی دەروونی تایبەتی دەردەبڕێ . لەوە دەکا سەرەتای قیتعە یان غەزەل و قەسیدە بێ ، شاعیر سەرەتاکەی دانابێ ئیتر لەبەر هەرچی هۆیەك بێ وازی لێ هێنابێ و تەواوی نەکردبێ . یان دەشێ شابەیتی (بیت القصید)ی هۆنراوەیەك بێ ، شاعیر هەستی کردبێ مادام هەست و بیری سەرەکی هەموو هۆنراوەکە بەیەك دێڕ دەربڕێ ، دێڕەکانی تری بۆچییە؟ . ئیتر بە شابەیتەکە وازی هێناوە و کردوویە بە (تاك).

لە کوردیدا هەردوو جۆرەکە هاتوون ، بەڵام بەڕادە و ڕێژەی جیاجیا . لە شاعیرانی کلاسیکی(٢٨) شاعیرمان بەنموونە وەرگرتووە[٣٧] . بە هەموویان (٣٠٩) (تاك)یان هەیە . لەمانە(٨١) دێڕیان بێ سەروایە و (٢٢٨) یان سەروادارن . ڕێژەی سەدی سەروادارەکان دەکاتە (٧٢،٨٪) و ڕێژەی سەدی بێ سەرواکان (٢٦،٢٪)ە . لەم شاعیرانە ، شێخ ڕەزا تاکی لە هەموویان زیاترە ، (١٠٢) تاکی هەیە کە دەکاتە ٣٣٪ی سەرجەم تاکەکان. لەم (١٠٢) دێڕە(٨٨)یان لەتی هاوسەروان دەکاتە ٨٦،٣٪ی هەموو تاکەکانی خۆی و ٢٨،٥٪ی سەرجەم تاکە باس کراوەکان . کەمترینیشیان سەیدی و نالی و زێوەر و ئەسعەد مەحوی و بێخەوییە کە یەکە تاکیان هەیە ، ئەویش دەکاتە ٠،٣٢٪ی سەرجەم تاکەکان . تاکەکەی نالی و زێوەر و ئەسعەد مەحوی و لوتفی سەروادارن ، ئەوەی سەیدی و بێخەوی (زاری گۆران) بێ سەروان . لەوەوە دیارە تاکی شاعیران زیاتر لادەکا بەلای سەروادار ی وەکو مەسنەوی و کەمتر بەبێ سەروا هاتوە . لە زۆربەی زمانە ئەورووپییەکان (distique - distich) وەکو (زاراوەیەکی تەکنیکی بۆ پارچەی دوو لەتی بەکارهاتوە. لە ئەسپانیدا (parcada) بۆ (تاك) بەکاردێ (یەك تاکی خۆی لە خۆیەوە پارچەیەکی سەربەخۆ دروست دەکا)[٤٨٦ : ٩١] ، ئەوەی لەتاکی ئەسپانی گرنگبێ کێش نییە ، چونکە دەشێ دوو لەتەکە کێشیان جیابێ ، بەڵکو سەروایە (ئەوەی گرنگبێ ئەوەیە یەك تاکی یەك سەروای هەبێ) [٤٨٦ : ٩١].

---

[37] شاعیرەکان ئەمانەن : سەیدی ، نالی ، مەحوی ، زێوەر ، ئەسعەد مەحوی ، شاهۆ ، شێخ نووری ، عارف بەرزنجی ، مەلا وەسمان ، مەهری ، بێخود ، ناری ، عەونی ، سەلام ، میرزا عەفوور ، مەولەوی ، شێخ ڕەزا ، حاجی ، جاهید ، بێخەوی ، سەفوەت ، کەمالی ، تایەر فوئاد ، کانی ، قانیع ، ئەحزول ، حیلمی ، لوتفی .

(ناك) دەماندناتەوە سەر مەسنەوی کە ئەویش تایبەتێتی خۆی هەیە. مەسنەوی بە دوولەت دەگوترێ کە یەك سەروا بەیەکەوە دەیانبەستێتەوە [٤٦٧ : ١٤] جا چ بیرێکی سەربەخۆ بگەیەنن و پارچەیەکی سەربەخۆ پێك بێنن کە ئەوسا دەبێ بە (تاك) و چ دێڕێك بێ لە هۆنراوەیەکی دوورو درێژ: سجادی لە پێناسەی مەسنەوی (دووتاکی)دا دەڵێ: (ئەوەیە کە هەر هۆنراوێك بەتەنها، دوایی هەردوو نیوە هۆنراوەکەی یەك سەروای هەبێ. وە بەم جۆرە داستانی کۆمەڵە هۆنراوەکە بهۆنێتەوە) [١٣٧ : ١٦٧]. کەچی محەمەدی ئیبراهیمی لە باسی مەسنەویدا دەڵێ: (مەنسووب بە مەسنەوییە یانی دووتایی لە (اصطلاح - زاراوە)دا هۆنراوێکە کە هەردوو مەسرەعەکە یەك قافیەیان بێ و قافیەی هەر هۆنراوەیەك بە ئازادی بگۆڕدرێ، زۆر حیکایەت و داستان و مەبەستی مێژوویی پێ بەیان دەکرێ [١٩٢ : ١٢٤]. هەندێ توێژەرەوە رایان وایە کە مەسنەوی هونەرێکی فارسیە (هەندێك رای بۆ دەچن کە ئەم جۆرەیان لە بنچینەدا فارسییە. براون دەڵێ: ئەم جۆرە لە ئەدەبی فارسییەوە دروست بوە و لە شیعری کۆنی عەرەبیدا نەبوە .. ئێرانییەکان زۆر بایەخیان پێ داوە چونکە هۆیەکی لەبار بوە بۆ هۆنینەوەی شیعری درێژ)[٣٦٦ : ١١٩-١٢٠]. پاش فارس ئینجا عەرەب وەریان گرتوە و بەکاریان هێناوە، لەعەرەبیدا زیاتر بە (مزدوج) ناسراوە کە (شاعیر هەموو دێڕەکان تەسریع دەکا، سەروای لەتی یەکەم و لەتی دوەم یەك شتە. هەندێ شاعیری عەباسی ئەم جۆرە هۆنینەوەیان لە لاوە ئاسان و بێ ماندوو بوون بوە و یەکێتی سەروا بەسەر بیرو مانا و مەبەستی دەروونیاندا زاڵ نەبوە، یەکەم کەس بەشاری بن برد و ئەبو عەتاهیە بەکاریان هێناوە. ئەم جۆرەیان بە قەڵبێکی لەبار زانیوە بۆ دارشتنی چیرۆکی درێژ و پەند و ئامۆژگاری ...) [٢٤٣، ل٢٠٠-٢٠١]. وەك دیارە شاعیرە عەرەبە ئەسڵ فارسییەکان بۆ یەکەم جار لە عەرەبیدا بەکاریان هێناوە، یان هێناویانەتە ناو ئەدەبی عەرەبی کە زۆر نۆرجۆرەی دیداکتیکی وەکو الفیە (ئەلفیەی) رێزمانی عەرەبی و زانستەکانی تری پێ هۆنراوەتەوە. لە کوردیدا هەر لەکۆنەوە زۆربەی شیعری زارگوتن و زۆربەی هەرە زۆری شیعری زاری گۆران بەمەسنەوی هۆنراوەتەوە. هەر لە مەلا پەرێشانەوە (سەدەی چواردەم) تا نزیکەی داهێنانی ئەو زارە لای مەولەوی و تا ئێستایش. لە زاری کرمانجی خوارووشدا چەکێکی نوێ کردنەوەی شیعری کوردی دانە دوارەی یەکێتی سەروا بوو، کە سەرەتا بە مەسنەوی و ئینجا پاشان بە شیعری ئازاد گۆڕا. پیرەمێرد کە وردە وردە رازی لە عەرووز و یەکێتی سەروا هێنا، کەوتە هۆنینەوەی شیعری مەسنەوی، عەلی کەمال باپیر لە گوڵدەستەدا ئەمە بەگەڕانەوە بۆ رەسەنایەتی دادەنێ (پیرەمێرد خەریکی ئەوەیە کوردی لە زنجیری قافیەی بێگانە دەرکا) [١٤٢ : ١٦]. لە کوردیدا، مەسنەوی دوورو درێژ بۆ زۆر بابەتی جیا جیا بەکارهاتوە، وەکو:

١- بۆ بابەتی دیداکتیکی (فێرکردن): وەکو نەوبەهاری ئەحمەدی خانی [٩٩] و

ئەحمەدی [١٧٩] شێخ مەلا مارفی نۆدەیی و دوو ڕشتەی مەلا عەبدولکەریمی مدرس [١٣٢] کە هەموویان فەرهەنگن ، هەروەها بەشێکی زۆری بەدیع وعەرووزی نالی [١٣١] ، کە بەشیعر بەخشان زانستی جوانکاری و عەرووزشی دەکاتەوە .

٢- بۆ بابەتی ئایینی ، وەکو عەقیدەی مەولەوی [١٨٧] و عەقیدەی مەرزیە [١٨٨]ی مەولەوی لە زانستی کەلام و باوەڕی ئایینی [١١٠] شێخ سەعیدی بانەیی و قەسیدەی بوردیەی تاهیر بەحەرکەیی [٥٠] و سەفوەت [١٠٨] و حسین سەعدی [٧٢] .

٣- چیرۆکی شیعری دوور و درێژ : وەکو مەم و زینی ئەحمەدی خانی و وەرگێرانەکەی هەژار [٣] و شیرین و خوسرەوی خانای قوبادی [٧٧] و لەیلاو مەجنوونی حاریس بدلیسی [٦١] و یوسف و زلیخای سلیمی بن سلیمان [١١٣] و هەموو چیرۆکە شیعرییە سادەکانی مێژوویی ئیسلام وەکو : فەتحی قەلای خەیبەر و بەدر و حونەین و غەزەواتی محەمەد حەنیفە و چیرۆکە ڕۆژهەڵاتیەکانی وەکو ڕۆستەم و زۆراب و ڕۆستەم و جیهانگیر و خورشیدی خاوەر و ئیسماعیل نامە و ناگەهان و باغەبان و بیابان و نان و ماست و سەنگتراش [٢٨] و شیرین و فەرهاد و زۆر چیرۆکی شیعری خۆماڵی وەکو داستانی سوورمەخانی رازی [٨٩] و ...

٤- ژینامەو ڕووداوەکانی پێغەمبەر (ص) : وەکو مەولوودنامەکان [٢١] ، [٧٣] ، [٨٢] ، ... ، وەفاتنامەی ڕەسوولی ئازیز و میعراجنامە .

٥- وتوێژە (مناظرة) : وەکو وتوێژەی نێوان سەماو زەمینی میرزا ئەبولقاسم [٢٠٣] .

٦- چیرۆکی منداڵان : وەکو خۆشی و ترشی حوزنی [٨٦] و شێری ساختە [١٥٧] و چرۆ [١٥٦]ی کاکەی فەللاح .

<u>بەکورتی</u> : مەسنەوی لە کوردیدا جێگەیەکی فراوانی داگرتووە و لەبەر سووکی سەروا و زۆر گۆڕانی ، بۆ بەرهەمی دوور و درێژ بەکار هاتوە بەڵام هەرکاتێ یەك دێڕ (دوولەت)ی مەسنەوی بەتەنیا هاتبێ و مانای سەربەخۆی دابێ کەوتۆتە ژێر حوکمی (تاك) ، (تاك) لە کوردیدا دوو قالبە سەروای هەیە :

1- A B
2- A A

<u>دووەم : سێینە</u>

سێینە (triplet - tercet) بریتییە لە پارچەیەکی بچووك لە سێ لەتە دێڕ پێك دێ ، دەکەوێتە قالبە سەروای جۆراوجۆرەوە . سێینە دەشێ بەتەنیا بێ و مانای سەربەخۆی هەبێ و دەشێ لە هۆنراوەیەکی پارچەدار بێ ، پارچەکانی یەکسان بن (هەموو سێینە بن) یان جیا بن . لە کوردیدا

زۆربەی ئەو توێژەرەوانەی باسی جۆرەکانی شیعریان کردوە، لە (دوو تاکی - تاك - مەسنەوی)یەوە یەکسەر بازیان داوە بۆ چوارینە و باسی سێینەیان نەکردوە. سێینە لە بنچینەدا ئیتالییە، لە سۆنێتاکانی پترارك هاتوە کە دوو بەشە، بەشی یەکەم (٨) لەتە و بەشی دوەم (٦) لەتە. شەش لەتەکەی کۆتایی کراون بە دوو سێینە و بەم جۆرە دابەش کراون (cdc cdc) یان (cdc dcd) ویان هەر دابەشبوونێکی سیانەی تر. بێرتێ لەدوای باس کردنی ئەم جۆرەیان دەڵێ: (لەمانەیان هەر جۆرە دابەشبوونێکی تری سەرواکان کە لای پترارك هەبوە) [٤٥٦ : ٥٧]. کودێن لە پێناسەی سێینەدا دەڵێ: (بریتییە لە سێ لەتی دوای یەك لەناویەك پارچەدا ،(وەکو ستانزا یان هۆنراوەی سەربەخۆ، یان لە شیعرێکدا کە قالبە سەروای سەرەکی جیا بێ بەتایبەتی بەسێ لەتی هاوسەروای دوای یەك دەگوترێ کە لە کۆتایی هۆنراوەی مەسنەویدا دێ) [٥٠٢ : ٧٢٣]. لە ئینگلیزیدا (دۆن) و (شیلی) و (ویلیام کارلۆس) لەشیعردا بەکاریان هێناوە [٥٠٢ : ٧٢٤]. پرێدز دەڵێ سێینە (پارچەیەکی سێ لەتییە بەیەك سەروا دادەڕێژێ... بەڵام کە لەگەڵ قالبە سەروای (تیرزا ریما) بەکاربێ کاریگەری زیاترە. ئەم تیرزا ریمایە لە ئیتالییەوە هاتوە و کۆمێدیای دانتی باشترین نموونەیە بۆ ئەم جۆرە سەروایە)[٤٦٧ : ١٥]. تێرزا ریما لە هەموو قالبە سەرواکانی سێینە باوترو پەسندترە لە ئەوروپا، چونکە هەموو پارچەکانی وەستایانە تێك هەڵدەکێشێ و بەردەوامی و بێ گرێی تەوان پارچەکان دەستەبەر دەکات. لەم جۆرە سێینەدا کاتێ سەر دوو سەروا دادەڕێژێ (ABA) سەروای ناوەڕاست بۆ سێینەی پاشی دەبێ بەسەروای سەرەتا و کۆتایی (BCB). بەم جۆرە بەردەوام دەبێ. تیرزا ریما لە داهێنانی دانتی ئیتالییە کە لە کۆمێدیا بەکاری هێناوە و هەر سروودێکی بریتییە لە کۆمەڵێ سێینەی تێك هەڵکێشاو، لە هەر یەکێکیاندا لەتی دوەم لەگەڵ لەتی یەکەم و سێیەمی پارچەی دواوەی هاوسەروا دەبن: (ABABCB) لە کۆتایی هەر سروودێکیشدا تاکە دێڕێك زیاد دەکرێ کە لەگەڵ لەتی ناوەڕاستی سێینەی کۆتایی هاوسەروا دەبێ (wxwx)[٥٠٢ : ٦٨٩]. لە ئیتالیا دانتی و پترارك و بۆکاشیۆ، لە ئینگلیزیدا چۆسەر و سیرتۆماس و یات و لە ئەسپانیدا بۆسکان بەکاریان هێناوە. لەبەر ئەوەی ئەم قالبەی سەروای سێینە گرانە کەم شاعیری ئیتالی توانیویانە سەرکەوتوانە بەکاری بێنن. لەدەرەوەی ئیتالیاش کەم بەکارهاتوە هەندێ شاعیری سەدەی نۆزدەم و بیستەمی ئیتالیا شیعریان پێ هۆنیوەتەوە، لەفەرەنسا گۆتیێ Gautier و لەئینگلتەرا بایرۆن و شیللی و براونینگ و لۆدن بەکاریان هێناوە. لەئەسپانیدا سێینە بە زۆری قالبەکەی بەم جۆرەیە (ABA) و تیرزا ریما لەهەموو قالبەکانی باوترە بەڵام قالبی (ABB) و (AAA)یشی تێدا بەکاردێ. پارچەی سێینە لە ئەسپانیدا بەتەنیا بەکار نایە بەڵکو لەگەڵ پارچەی تردا بەکاردێ سێینە بێ یا جۆرەکانی تر[٤٨٦ : ٩٢-٩٣]. لە فارسیدا توێژەرەوەکان باسی سێینەیان نەکردوە، وەك ئەوەی بابە حێکی ئەو نوێ

نەبێ بێتە ڕیزی مفردات و رباعی و... لەعەرەبیدا . سێینە پارچە شیعرێکی ڕەسەن نییە ئیبراهیم ئەنیس بەم جۆرە باسی سێینە دەکا لە عەرەبی : (ئەو هۆنراوەیەی دابەشی پارچەی سێ لەتی دەکرێ ، هەر پارچەیەك لەتەکانی هاوسەروان و سەرواکەیان لەپارچەکانی تردا دووبارە نابێتەوە ، هونەرێکی بێگانەیە بە شیعری عەرەبی. بۆی هەیە نەتوانین یەك نموونەی لە شیعری کۆن و نوێمان بدۆزینەوە ، بەلام هەندێ لەشاعیرەکانمان جۆرە سێینەیەکیان بەکارهێناوە کە سەروای لەتی سێیەمی هەموو سێینەکان وەکو یەکە و هەر پارچەیەك سەروای دوو لەتی پێشەوەی دەگۆڕێ و بەس) [٢٤٣ : ٢٠٢-٢٠٣] . لە تورکیدا بەتایبەتی پاش جوولانەوە نوێخوازییەکانی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم ئەم جۆرە قالبە سەروایە (سێینە) زۆر بەرچاو دەکەوێ بەتایبەتی لە سۆنێتەدا . جەناب شەهابەددین لە سۆنێتەی (ایلك محبت)دا ، شەشێنەی کۆتایی بەم جۆرە دابەش دوو سێینە کردوە (AAB-CCB) [٤٢٤ : ٧]، کەچی تۆفیق فیکرەت لە سۆنێتەی عیشقدا . دوو سێینەی کۆتایی بەم جۆرە هێناوە (ABA-CBA)[٤٢٤ : ٩] و لە سۆنێتەی (نەن شعر)دا سەروای سێینەکانی بەم جۆرە داڕشتوە (ABC، ACB) [٤٢٧ : ٩] . حسین دانش لە (آلبومی قاریشدر بوریم)دا ، سێینەکانی بەم جۆرە نووسیوە (ABB CDD) [٤٤١ : ١٢] واتە هیچ پەیوەندییان بەیەکەوە نییە . لەوە نەبێ سیستەمەکەیان یەکە چ سامی لە (امتحان قورقوس) سێینەکانی وا لێ کردوە (ABB BBA) [٤٤٤ : ٢٠٨] . وەك دیارە ، لەتورکیدا سێینە بەزۆر سیستەمی سەروای جیاواز بەکارهاتوە و گەلێ هونەری داهێنەرانی تێدا نواندراوە . لە کوردیدا ، سێینە لە زارگۆتندا زۆر بەکارهاتوە . هەر کۆمەڵە شیعرێکی فۆلکلۆری کۆکراوە سەیربکەی بە دەیان نموونەی سێینەی تێدایە ، بەتایبەتی (ترانەهای کوردی) محەمەد موکری [١٩٨] کۆمەڵێ سێینەی بەخۆوە گرتوو (کەلامێ ئەکورمانجی)ی کاتبمال هەمووی بریتییە لە سێینە و (٢٠٢) [٤٠٦] سێینەی هەشت برگەیی تێدایە و تێکستە فۆلکلۆرییەکەی مەم و زین (محبت مم و زین) زۆربەی پارچەکانی سێینەن [١٧٨ : ٢٥١،٢٨٠] . سێینە لە کوردیدا چ بەتەنیا هاتبێ و چ وەك پارچەیەکی ناو هۆنراوەیەك بەزۆر قالبە سەروای جیاجیا هاتوە ، گرنگترینیان ئەمانەن :

١- سێینەی هاوسەروا : ئەوەیە هەر سێ لەتەکە یەك سەروایان هەبێ . ئەمە لە هەموو قالبەکانی سێینە باوترە بەتایبەتی لە شیعری زارگۆتندا . هەر ئەمەیان باوە و بە دەگمەن جۆرەکانی تر دەکەونە بەرچاو . وەکو ئەم سێینەیە :

خۆم لەسەر گردێ شام لەکن بووکێ
بەژنی شامۆکێم داری مێکووکێ
شامێ هەر دەگرم دەچمە کەرکووکێ [١٩٥ : ٢٨] .

ئەم سێ سەروایە کە لە زارگۆتندا باوە و لە لاوك و حەیرانیشدا هەیە ، ڕەنگە بنەماکەی بۆ

ژمارەی جیرۆك و بیر و خەرافاتی میللی بچێنەوە كە ژمارە سێ یەكێكە لەو چەند ژمارانەی بەزۆری دووبارە دەبنەوە . لەوەی لەو بۆچوونە پتەوتر دەكا بەتایبەتی لە كوردیدا زۆریی ئەم قالبەیە لە فۆلكلۆردا . نەك هەر شیعر بگرە حەیران و لاوكیش بەزۆری لەسەر سێ سەروا دادەڕێژن (جگە لە پێش بەند و پاش بەند - ئەگەر هەبن) ، ئەگەرچی لە حەیران و لە لاوكی بەبەنددا ، هەموو بەندەكان لەتی یەكەمیان كورت و دووەمیان ناوەنجی و سێیەمیان درێژە و دەشێ سەروای ناوەوەی تێ بكەوێ لەمە نموونەیەكە بۆ ئەم جۆرە حەیرانە :

(حەیران ماروێران ، چەندی گاز دەكەم ، دەرێم ئاخێ لەسەر كەسەرێ ،

لەنگۆوەرن زەمینێ خۆ بدەنە تاقمێ كیژۆران ، لە كێبێ من خۆش دێ ڕەنگەی بازنان وەكی دەكەن خلتان و خڕنووكان لەگەر قەسەرێ ،

كیژ دەرێ : كورە حەیران ، هەر دوو چاوەكەم ، ئەو سارەكە بەوێ بوارێ ، یانەكە بم خوازە بە ماری دنیایێ ، یان بە خوشكەكەی لەماك و بابی ، یان لۆ خۆم دەریینە بە زەبری خەنجەرێ)[197 : 86].

هەر سێ لەتی هاوسەروان ، وشەكانی سەروا (كەسەرێ ، قەسەرێ ، خەنجەرێ) ، ڕەوییان (ر) و پاش ڕەوییان (ێ)یە . ئەم قالبە سەروایە بەم جۆرەیە AAA BBB .

٢- وا دەبێ سێینەكە سەربەخۆ نەبێ . كۆمەڵێ سێینە لە هۆنراوەیەكدا كۆ دەبێنەوە و لە هەر سێینەیەكدا دوو لەتی پێشەوە هاوسەروا بن و سەروای سێیەم لە هەموو سێینەیەكان یەك بێ . وەكو هۆنراوەی (ئەمین بەیەك گیان)ی پیرەیال مەحموود كە (١٠) سێینەیە و لە شێوەی (دابلۆج) دایە ، لە سێینەی یەكەم دەڵێ:

چی بڵێم ئەگەر گەڕایەوە ماڵ .... A

ڕوانییە دەورەی تۆی ئەدی لە پاڵ .... A

بڵێ لەبەر تۆ تێژرا لە ژێر خاك .... B

ئەگەر كلافەی هەوری خەمناكی C

ئالأیە ئاسۆی چاوی ڕوناكی C

دڵی بدەوە وەك خوشكی دڵ پاك .... B [46 : 48].

بەم جۆرە هەموو سێینەیەكان لەتی سێیەمیان بەسەروای (اك) هاتووە ، لەتی یەكەم و دووەمیش لە هەر سێینەیەكدا سەرواكەیان بە جۆرێ دێ . یەكبوونی سەروای لەتە سێیەمەكان ئەركی بەیەك بەستنەوەی پارچەكان دەبینێ . ئەم بەیەكەوە بەستنەوەی پارچەكان بەهۆی سەرواوەوە لە قالبی یەكەمدا نەبوو . لەوەی لەم هۆنراوەیەی پیرەیال سەرنج ڕادەكێشێ ئەوەیە هۆنراوەكە لەسەر دیالۆگ

- گفتوگۆ - ئاوڕاوە و هەمیشە دەنگی یەکەم دوولەتی پێشەوەی بەرەکەوێ کە وەکو مەسنەوی وان و لە سێینەکان دەگۆڕێن ، دەنگی دووەمیش لەتی سێیەم دەڵێ کە لە هەموویان یەک شتە .
سیستەمی دووبارە بوونەوەی سەروای ئەم قاڵبە بەم جۆرەیە :

AAB   CCB   DDB ....

٣- وا دەبێ سێینەکان هاوسەروابن ، تەنیا لەتی دووەمیان جیا بێ و ئەوانیش لە ناو خۆیاندا سەروایان وەکو یەک وا بێ ، وەکو مەلا خدری مەندەلاوی لە شیعرێکدا دەڵێ :

ئەمشەو دونیا گشتی حەزینە .... A
ملایکەت و جان ، زەمین و ئاسمان .... B
گشتی عەزادار ئیمام حوسێنە .... A
وەناو کەربەلا قەومێل کینە .... A
وەناو مەیدان شەمەر بێ ویجدان .... B
بەئیم کرد ئەمڕۆ حەزرەت سکینە .... A   [١١١ : ٨٤].

قاڵبی ئەم سەروایە بەم جۆرەیە :   ABA   ABA

٤- لە قاڵبێکی تردا نەک هەر تەنیا لەتی ناوەڕاستی سێینەکان هاوسەروان ، لەتی یەکەم و سێیەمی هەر سێینەیەک هاوسەروان و مەرج نییە ئەم دوولەتە لە هەموو سێینەکان یەک سەروایان هەبێ . گۆران لە (دەرویش عەبدوڵلا)دا (٥) چوارینە و دوو سێینەی هێناوە[١٧٣ : ١١٩]. لەتەکانی ناوەڕاستیان هاوسەروان و لەتی یەکەم و سێیەمی هەریەکێکیشیان سەروای تایبەتی خۆی هەیە . لەمەی لە کۆتایی (شەونمی بەهار) [١٧٣ : ١٧١] و لە کۆتایی (هەستیم) [١٧٣ : ٢٢٥]یش هێناوە (بێشکەی منداڵ)ی[١٧٣ : ٢٣٦] بەهەمان قاڵبە سەروا دارشتووە کە (٥) سێینەیە و لەتێکیان بەدوادا دێ، هەردوو دوو بەسەروای لەتی ناوەڕاستەوە بەیەکەوە دەبەسرێنەوە، ئەوەی پێنجەمیش سەروای لەتی زیادەی کۆتایی لەنگەر بۆ سەروای ناوەڕاستی ڕادەگرێ. ئەمە تا ڕادەیەکی زۆر لە شیعری (تماشای لیالی)[٤٢١ : ١١٥] جەناب شەهابەدین دەکات کە بریتییە لە مەسنەوییەکی سەرەتا و (١٥) سێینە و لەتێکی کۆتایی . ئەوەندە هەیە لای جەناب هەموو سێینەکان ، دوو دوو بە سەروای لەتی یەکەم نەک دووەم بەیەکەوە بەستراون ، سێینەی کۆتاییش لەتە تاکەکەی دواوە لەنگەری بۆ سەروای لەتی یەکەمی ڕاگرتووە. بەم جۆرە : (A / ABB) .
نموونەی ئەم جۆرە سێینەیە لە کوردیدا وەکو گۆران لە (بێشکەی منداڵ)دا دەڵێ :

دایک دای ڕەنج بۆ منداڵ دای .... A
بۆ بزەی ناو بێشکەی ئارام .... B
بۆ شیرینی گڕوگاڵ دای .... A

باوك هەچ ئارەقێكی ڕشت C
بۆ ئەوەی ڕشت من دڵنیام .... B
ئەمریی كات : بڕیڕەی پشت .... C [١٧٢ : ٣٢٦].

قاڵبە سەروای ئەم سێینەیە بەم جۆرە هاتوە : CBC ABA

٥- وا دەبێ سێینەكان دوو دوو بە سەروای هەر سێ لەتەوە بەیەكەوە ببەسرێنەوە ، لەم حاڵەتەدا سێینەكان تەنیا بە تەنی هیچ هاوسەروایییان لە نێوان لەتەكاندا نییە ، هەر لەتێك لەگەڵ لەتی هاوجێی خۆی لە سێینەكەی تردا سەروایان یەكە ، واتە پەیوەندییەكی سەروایی هاوجێ لەتەكان و ئنجا سێینەكان بەیەكەوە گرێ دەدا. گرێدانی دوو سێینەیەكە زۆر پتەو دەربەچێ چونكە نەك بەیەك لەت بەڵكو بەهەر سێ لەت بەیەكەوە دەبەسرێنەوە . گۆران لە پارچەیەكی هۆنراوەی (نەورۆزی ٩٦١) ئەم سیستەمەی بەكارهێناوە ، دەڵێ :

تیرگزی بەر هەتاوی گەرم .... A
مژدەی پێ بوو بۆ وەنەوشە .... B
وتی : خوشكێ C
خوشكی جوانی چاو پڕ لە شەرم .... A
خۆ داخراو دەرگای حەوشە .... B
فرمێسك لە چاوت بۆ ئەتكێ .... C [١٧٢ : ٣١٧].

لەهەردوو سێینەدا ، لەتەكانی یەكەم سەروایان (-ەرم) ولەتەكانی دووەم سەروایان(-ەوشە) و سێیەمەكان (كێ)یە . هەر دوو سێینە بەهەر سێ لەت كەوتوونەتە ناو پەیوەندی هاوسەروای توند ڕێتەوەوە . د. ئیبراهیم شوانیش هەر لە بابەتی نەورۆزدا (نەورۆزی من)[٥١٠](١٠) سێینەی هێناوە هەر دوو دوو ، لە شەشینەیەكدا كەوتوونەتە ئەم پەیوەندیبە سەرواییەوە .

ئەم قاڵبە سەروایە لە دوركیدا لای تۆفیق فیكرەت ، لە كۆتایی سۆنێتەی (پەری خەزان) هاتوە[٤٢٩ : ١٥٠] . قاڵبی ئەم جۆرەیان بەم شێوەیە : ABC ABC

٦- وا دەبێ سێینەكە سەروای لەتی یەكەمی ئازاد بێ و دوو لەتی كۆتایی هاوسەروابن . مارف بەرزنجی لە هۆنراوەیەكدا (....) چوار سێینەی هێناوە بە سیستەمی سەروای جیاجیا سێینەی دووەم بە قاڵبی (ABA) و سێینەی سێیەم بە سیستەمی (AAA) و دوو سێینەكەی سەرەتا و كۆتایی بەم قاڵبەیە كە باس دەكەین ، لە یەكەمیاندا دەڵێ :

ئەی دڵ بەچی ئەكرێیتەوە .... A
كام كۆشك كام تەلاری جوان .... B
كام جل كام خشڵ وكام سەیران .... B [٤٢ : ١٣٠].

ئەم قالبە سەروایە لە تورکیدا زۆر بەکارهاتوە . ئەحمەد کەمال لە (بولکە) [٤١٢ : ٣٧٥] ، (٨) سێینەی بەم سیستەمە سەروایە هێناوە . تۆفیق فیکرەت لە کۆتایی سۆنێتەی (تصادف) [٤٢٢ : ٤٠٦] و جەناب لە سۆنێتەی (نوروز اشتیاق) [٤٣٦ : ٨٥] و (تماشای احزان) [٤٣٨ : ١٣٤] بەکاریان هێناوە .

سیستەمی سەروای ئەم قالبە بەم جۆرەیە : ABB CDD

پوختەی ئەم پارچەیە : پارچەی سێینە لە کوردیدا بە زۆری ئەم قالبە سەروا باوانەی وەرگرتوە :

1- AAA , BBB
2- AAB , CCB
3- ABA , ABA
4- ABA , CBA
5- ABC , ABC
6- ABB , CDD

سێیەم : چوارینە

چوارینە پارچەیەکی چوارلەتییە کێش و سەروای تایبەتی خۆی هەیە، پارچەیەکی تەنیایە و مەبەستێکی تایبەتی دەربڕیوە وەکو (سۆفیزم و ئلحادی و فەلسەفە و مەی و مەیخانە و پەند و قسەی نەستەق و دانایی و شتی تر..) [٢٣٦ : ١١] . زۆر جاریش پارچەیەکە لە هۆنراوەیەکی دوور و درێژ کە بەسەر چوارینەدا دابەش بوە ، هەر چوارینەیەکی بیرێکی بچووک دەگەیەنێ لە چوار چێوەی بیری گشتی و سەرەکی هەموو هۆنراوەکە. ئەمەیان بە چوار خشتەکی ناوبراوە. چوارین یان رباعی چۆن پەیدا بوە و یەکەم جار لە چ زمانێکەوە چەکەرەی کردوە و بە چ کێشێک نووسراوە ؟ ئەوە لە شوێنی تر باس کراوە [٤٩٤ : ٢٧٦–٢٩٠] ، دووبارەی ناکەینەوە . ئەوەی لێرە مەبەست بێ قالبەکانی سەروای چوارینەیە . بەڵام پێش چوونە سەر پۆلێن کردنی قالبەکان ، هەندێ جۆری چوارینە هەن دەبێ لێکیان جیا بکەینەوە چونکە ئەمانیش هەر پەیوەندی بە شکڵ و سەروای جۆرەکانەوە هەیە . لەم بارەیە ئەم جۆرە چوارینانە هەن :

١- چوارینە یان چوار خشتەکی : ئەوەیە چوارینەکە یان چوارینەکان سەراپا هی شاعیرەکە خۆی بێ و بەپێی قالبە سەروای تایبەتی هۆنیبێتەوە . لە کوردیدا زۆربەی چوارینەکان لەم جۆرەن ، بۆیە پێویست بە نموونە هێنانەوە ناکات .

٢- وا دەبێ چوارینەکە (تەربیع) بێ ، واتە شاعیر هۆنراوەی شاعیرێکی تر وەربگرێ (چوارینە بێ یان غەزەل و قەسیدە) و بۆ هەر دێرێک یان لەتە دێرێک، چەند لەتێکی خۆی زیاد بکا بەڵام بەهەمان کێش و بەپێی سیستەمێکی تایبەتی سەرواوە . لە کوردیدا ، ئەگەرچی (تربیع) کەمە ، بەقەد تەخمیس نابێ ، لەگەڵ ئەوەشدا بەچەند جۆرێکی جیاواز هاتوە ، گرنگترینیان ئەمانەن :

أ- وا دەبێ شاعیر هۆنراوەیەکی شاعیرێکی تر وەربگرێ و بۆ هەر دێڕێکی شیعرە کە دێڕێک (دوو لەت) لەپێشەوە زیاد بکا کە لەسەر هەمان کێش بێ و سەروای هەردوو لەتە زیاد کراوە کە لەگەڵ سەروای لەتی یەکەمی شیعرە ئەسڵیەکە یەک بگرنەوە. ئەگەر هۆنراوەکە موسەڕڕەع بێ، یەکەم پارچە هەر چوار لەتی هاوسەروا دەردەچێ و پارچەکانی تر سێ لەتی پێشەوەیان یەک سەروایان دەبێ و لەتی چوارەمی هەموو پارچەکان سەروایان وەکو یەک دەبێ کە سەروای شیعرە ئەسڵەکەیە. بۆ نموونە کاتێ خۆی شێخ نووری شیعرێکی چوار دێری بۆ (ئومێدی ئیستیقلال) نووسیوە، ڕەفیق حیلمی شیعرەکەی تەربیع کردوە. پارچەی یەکەم و دووەمی تەربیعەکە بەم جۆرەیە:

له دنیادا چ قەومێکە بکا میللەتی ئیهمال .... A
جیهانی پڕ جیداله، ئێستە بۆ تەئمینی ئیستیقلال .... A
(خودایا، بەسیە ئیتر لابەری دەیجووری ئیزمیحلال .... A
تلووعی پێ بکەی خورشیدی ڕۆژی پاکی ئیستیقبال) .... A

* * *

له ڕێی حوڕڕییەتا شەرت بێ بگاتە ئاسمان شینم .... B
هەر ئیستیقلالە مەقسووم هەتاکو باقیبە ژینم .... B
(لەگەڵ خاکپایی هیجرەتدا بەسەرچوو عومری شیرینم .... B
دەسا تۆبەی ویسالە. ئاه، ئەی ئومێدی ئیستیقلال) .... A [٢١٢ : ٢٩٠]

ئەم هۆنراوەیە لەسەر کێشی هەزەجی هەشتی تەواوە بەلام دێری یەکەمی لەنگە. ئەگەر لەنێوان وشەی (میللەت) و (ئیهمال) وشەی (خۆی) هەبێ کێشەکە تەواو دەردەچێ. دوور نییە ئەم وشەیە یان هەر وشەیەکی تری لەسەر ئەم کێشە هەبووبێ بەلام لەچاپکردن بەرپێ. چوار خشتەکییەکان هەموویان لەتی چوارەمیان یەک سەروایە (ال). چوارینەی یەکەم موسەڕڕەعە (هەر چوار لەتی هاوسەروان -ال-) و چوارینەکانی تر سێ لەتی پێشەوەیان (دووی شاعیری دووەم و یەکی شاعیری یەکەم) هاوسەروان.

ب- وا دەبێ دیمان شاعیرێک شیعری شاعیرێکی تر وەربگرێ و بیکا بە (تەربیع) بەلام ئەو دوو لەتەی زیادی دەکا لە پێشەوە نەبن، لە دواوە بن. واتە دێرە شیعری شاعیرە ئەسڵەکە بنووسێتەوە ئینجا خۆی دێڕێک (دوو لەت)ی بۆ زیاد بکا. ئەمە نموونەی لە مەسنەوی کەوتۆتە سەرچاو. سەروای دوو لەتە زیادەکە بەجۆرێ دەبێ کە لەتی دووەم لەگەڵ دوو لەتە ئەسڵیەکە هاوسەروا بێ و لەتی یەکەمی زیادەکە سەروای جیابێ و لە هەموو چوار خشتەکییەکان دووبارە بێتەوە. لێرەدا هەر پارچەیەکی دەبێ بە چوارینەیەک کە سەرواکەی خەیاڵی (AABA) بێ و هەموو چوارینەکانیش بە سەروای لەتی سێیەم (کە لە هەموویان وەکو یەکە) بەیەکەوە دەبەسرێنەوە.

ساییر رێبوار سەراپای هۆنراوەی (ئەی مانگەکەی بیکەسی بەم جۆرە (تربیع) کردوە ، لە چوارینەی یەکەم و دوەمدا دەڵێ :

ئەی مانگمن و تۆ هەردوو هاو دەردین .... A
هەردوو گرفتار یەك ئاهی سەردین .... A
(تۆ لە ئاسمانی بێگەرد و زیوین .... B
منیش وا لەسەر خڕۆکەی زەمین) .... A

* * *

تۆ وێل و ڕەنگزەرد بە ئاسمانەوە C
منیش دەربەدەر بە شارا ئەوە C
(گرتوومەتە بەر ڕێی ئەمرو ئەژین .... B
تۆش قەت ئاسرەوی لە سوورانەوە) .... C [٥١٢] .

بەم جۆرە لە هەموو چوارینەکان لەتی (٤،٢،١) هاوسەروان و لەتی (٣) جیایە بەڵام لەتی سێیەمی هەموو چوارینەکان یەك سەروایان هەیە (ین) . کە لەم وشانەدا دەردەکەوێ : (لەوین، پلکەنین ، شیرین ، برین ، بەتین ، دلێرین ، بژین ، دووریین ، ژین ، خاوین ، خائین ، بێ دین ، ڕەنگین، خوێنین ، بژین ، خۆرنشین ، زەمین) . تێمە لە کوردیدا چوار خشتەکی وامان زۆرە کە چوارینەکان بە سەروای لەتی چوارەم بەیەکەوە ببەسرێنەوە ، بەڵام نموونەی سەرەوە دەگمەنە کەم کەس لای لێ کردۆتەوە . لەتورکیدا تۆفیق فیکرەت دوو هۆنراوەی چوار خشتەکی هەیە، هەر چوارینەیەکی لەتەکانی (٤،٢،١) هاوسەروان و هەموو چوارینەکان بەسەروای لەتی دوەم (نەك سێیەم وەکو کوردییەکە) بەیەکەوە بەستراون، هۆنراوەی (عشق و شباب)[٤٢٢ : ٢٥٤] کە سێ چوارینەیە و لەکۆتاییدا لەتێك سەروا بۆلەتی دوەمی چوارینەکان ڕادەگرێ و (زواللی خستە) [٤٢٠ : ٣١٧] کە ئەویش دەق وەکو عشق و شبابەکەیە . جیاوازی شیعرە کوردییەکە و تورکییەکان ئەوەیە ، یەکەم کوردییەکە تەربیعە ، تورکییەکان نووسینی یەك شاعیرە ، دوەم لە کوردییەکەدا سەروای لەتی سێیەم لە هەر چوارینەیەك جیایە و لە هەموو چوارینەکان وەکو یەکە کەچی لە تورکییەکاندا لەتی دوەم ئەو دەورە دەبینێ .

ج- را دەبێ ، لە (تەربیع)دا ، شاعیرێك تەنیا لەتی دوەمی شیعری شاعیرێك (عجز) وەریگرێ و خۆی بەپێی سیستەمێکی سەروای تایبەتییەوە ، بەڵام لەسەر هەمان کێش سێ لەتی بۆ زیاد بکات . جزیری ، شیعرە بەناوبانگەکەی حافیزی شیرازی (الا یا أیها الساقی) بەم سیستەمە کردوە بە تەربیع . بۆ هەر لەتێکی (عجز)ی شیعرەکەی حافیز، سێ لەتی خۆی زیاد کردوە ، دوو لەتی پێشەوە هاوسەروان (مەسنەوین) و لەتی سێیەم ئازادە و هیچ پەیوەندی بەسەروای لەتەکانی چوارینەکەی خۆی و هیچ چوارینەی ترەوە نییە ، سەروای چوارەمی هەموو چوارینەکانیش یەك شتە کە سەروای شیعرە ئەسلییەکەیە . لەمەیش دوو چوارینەی سەرەتای تەربیعەکەی جزیری لەسەر شیعری حافیز کە هەمووی (٨) چوارینەیە :

نەوایا موتریب و چەنگێ فغان ئاوێتە خەرچەنگێ
وەرە ساقی حەتا کەنگێ نەشۆیین دل ژ ژەنگێ
حەیاتا دل مەیا باقی بنۆشین دا بە موشتاقی
(ألا یا ایها الساقی أدر کاسا و ناولها)

* * *

کو کاتب دبێ جەدوەل کەت ، شکستە خەت مرسەلسەل کەت
ژ بەك حەرفان موفەسسەل کەت. کیبە وێ موشکیلی حەل کەت
دزانی ڕووە و عوود ئەووەل، چنالیتێ سروود ئەووەل
(کە عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها) [٥٨ : ٣].

هەموو چوارینەکان بەم قاڵبە داڕێژاون . لەتی یەکەم و دووەم هاوسەروان ، لەتی چوارەم لەگەڵ لەتی چوارەمی هەموو چوارینەکان یەك دەگرنەوە ، لەتی سێیەم سەروای ڕەهایە . بەکورتی بەم سیستەمە سەروایە داڕێژاوە : AA BC , DD EC FF G C

لەم چوارخشتەکییانەدا ، جزیری لە داڕشتنی سەروادا هونەری نوێشی نواندووە. دوو لەتەکەی خۆی هەریەکە لەسەر دوو سەروا (سەروای لێونین) دامەزراندوە و بەهەردوو لەتەکە چوار سەروای وەکو یەکیان هەیە. لە چوارینەی یەکەمدا وشەکانی سەروا ئەمانەن : (چەنگێ ، خەرچەنگێ - کەنگێ ، ژەنگێ) . لە چوارینەی دووەمیش وشەکانی سەروا ئەمانەن : (جەدوەل ، موسەلسەل - موفەسسەل ، حەل) . جگە سەرنجە لە چوارینەی دووەمدا دوو لەتەکەی شاعیر ، سەروای دەرەوەو ناوەوەیش سەروایان هەیە (کەت) . لەدوو لەتەکەی کۆتایی هەر چوارینەیەکیشدا دیسان هەر لەتێ دابەش دوو کەرت بووە و سێ کەرتیان (دوو کەرتی لەتی سێیەمی جزیری و کەرتی یەکەمی لەتە نێوە وەرگیراوەکەی حافیز) لەسەر یەك سەروا دەڕۆن و کەرتی کۆتایی لەتەکەی حافیز یەك سەروای سەربەخۆی هەیە ، ئەویش لەگەڵ لەتی کۆتایی چوارینەکانی تر یەك دەگرنەوە ـ بەمەوەش لەتی سێیەم ، ئەگەرچی لە ڕوانگەی سەروای کۆتاییەوە کە لەگەڵ کۆتایی لەتەکانی تر دەخرێتە بەراوردەوە ، ئازادە ، بەڵام لە ڕاستیدا ئەویش لەگەڵ کەرتی یەکەمی پێش خۆی و کەرتی یەکەمی لەتی پاش خۆی هاوسەروایە . شاعیر لێ ئەگەڕاوە ئەم لەتە بەرەڵا بێ ، بەسەروای ناوەوەی گرێ داوە . هەر چوارینەیەك هەشت سەروای هەیە و بەسەر سێ سەروای جیاواز دابەش بووین . بەم سیستەمەی خوارەوە :

AA   AA   BB   BC   DD   DD   EE   EC , ...
1   2   3   4   1   2   3   4

جزیری کە سەروەستای داڕشتنی سەروایە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا ، هەر بەوەندەش ناوەستێ ، لە زۆر شوێنیدا لە کەرتەوە دەچێتە سەر بڕێ و سەروای زیادەکی دێنێ ، وەکو لە چوارینەی چوارەم ، لەسەرەتادا دەڵێ :
(دڵێ تالێ ، دڵێ خالێ) و لە چوارینەی پێنجەمدا دیسان هەر لەسەرەتادا دەڵێ : (ب توڕلانێ ، ب ئاباتێ) ، لەم دوو لەتە لەباتی دوو سەروا دەبن بە سێ سەروایی .

قاڵبەکانی سەرەوای چوارین :

چوارینە ،لە کوردیدا ،لە ڕووی دابەشبوونی سەرەوای لەتەکانییەوە چەند جۆرێکی هەیە، گرنگترینیان ئەمانەن :

١- وا دەبێ هەر چوار لەتی چوارینەکە یەك سەرەوایان هەبێ (AAAA)و ئەگەر هۆنراوەکە چوار خشتەکی بوو و بەسەر چەند چوارینەیەك دابەش بوویوو، دیسان چوارینەکان لەتەکانیان هاوسەروان و هیچ پەیوەندییەکی سەروا بەندی لەنێوان چوارینەکاندا نییە. دمعارف دەڵێ چوارینەیەك کەهەر چوار لەتی هاوسەروابێ (چوارینی تەواوی پێ دەوترێ)[٢٣٦ : ١١] لەعەرەبیدا د.ئیمعاد ئەم جۆرە چوارینەی بە(کامل) ناو دەبات[٢٦٦ : ١٦٧]و دداود سلوم السامرائی[٢٨٧ : ٢٣٠]و د.ئیبراهیم ئەنیس[٢٤٣ : ٢٠٢] بە(دوبیت) ناوی دەبەن، ئەگەرچی (دوبیت) لەفارسیدا بەکێش دەست نیشان دەکرێ نەك بەسەرواو لەوێ ئەم جۆرە سەروایە پەیوەندی بەناوی (دوبیت)ەوە نییە[٤٩٤ : ٢٧٦-٢٩٠]. ئەم جۆرەیان لەئینگلیزیدا کەم بەکار هاتووە، هەندێ توێژەرەوە هەر باسیان نەکردووە[٥٠٢ : ٥٤٥] لەوەی باسیشی کردبێ خستوویەتە هەرە دواوەو جەخت لەسەر ئەوە دەکا کە جاروبار بەکار دێ[٤٦٧ : ١٦]. لەفەرەنسیدا بایەخێکی ئەوتۆی پێ نەدراوە، لەئەسپانیدا ئەم قاڵبە سەروایە لەسەدەی (١٣-١٤)ی زاینیدا بەکار هاتووە بەناوی (cndemovia). لەکوردیدا کۆنترین کەس ئەم جۆرە سەروایەی بۆ چوارینە بەکار هێنا بێ جزیرییە کە سێ (چارین)ی نووسیوەو لەیەکێکیاندا دەڵێ:

قەوسی دهیلالی بدەلالی کەشها
بەژناتە ژ شەنگی بدرەنگی مەشها
ماری ژ حەریری دعەبیری خوشها
ملوەر بوژوان زولفی درەنگی وەشها [٥٨ : ٥٥٨]

لەسەردەمی نوێشدا، شێخ نووری و گۆران و پیرەمێرد و بێکەس و بەختیار زێوەر و خانیم و کامەران و شاعیرانی تر بەکاریان هێناوە. جگە لەوەی لەچوار خشتەکیدا، بەزۆری چوارینەی یەکەم موسەڕڕەع دەبێ و هەر چوار لەتی هاوسەروا دەبن، ئینجا چوارینەکانی تر بەپێی میسقەمی تایبەتی خۆیان دەکەونە ناو پەیوەندی سەروابەندی تایبەتییەوە. قاڵبە سەروا لەم جۆرە چوارینەیە بەم شێوەیە: AAAA , BBBB , CCCC

٢- وا دەبێ چوارینەکە لەتی یەکەم و دووەم و چوارەمی هاوسەروا بێ و لەتی سێیەمی ئازاد بێ، بەم قاڵبە: (AA X A). شکڵەکەی زیاتر لەوە دەچێ کە دوو دێڕی سەرەتای غەزەل یان قەسیدەی موسەڕڕەع بێ. کۆنترین شاعیری کورد چوارینەی بەم قاڵبە داڕشتبێ باباتاهیرە، هەر هەموو وەرگێڕەکانی چوارینەکانی خەیامیش بۆ کوردی ئەم قاڵبە یان لەکوردییەکە بەکار هێناوە وەکو سەلام[٧٩]و هەژار[٨٠]و عەبدوسەلام نەبی[٨٢]و عەونی[١٤٥ : ٢٣١-٢٤٨]و لەپەراوێزی چاپی

یەکەمی خەیامی سەلامدا سجادی هەندێ چوارینی وەرگێڕاوی بڵاو کردوەتەوە کە (فازل) ناوێك کردوونی بەکوردی. ئەم قاڵبە سەروایەی چوارین لەکوردی و فارسیدا لە هەموو قاڵبەکانی تر باوترە. لەتورکیدا بەکار هاتووە بەڵام کەم [٤١٤ : ٧]. لەعەرەبیدا ناوی تایبەتی بۆ دانراوە. داود سلوم [٢٨٧ : ٢٢٠]و احمد الهاشمي [٢٥٨ : ١٤٦] ناویان ناوە (الرباعي الاعرج- چوارینی شەلە). وەك ئەوەی چوار لەتەکە چوار پەلی ولاغ بێ و لەتی سێیەمی ئازاد پەلێکی پەك کەوتوو بێ. لەفارسیشدا، لەو عەرەبانەی لەشیعری فارسییان کۆڵیوەتەوە، دمحەمەد نورەدین عەبدولمونعیم [٣٥٦ : ٢٢٦]و دلیسماد قەندیل [٢٦٦ : ١٦٧] چوارینی خەساو (الرباعي الخصي)یان بۆ دانـاوە، کەچی لای خۆمان دمارف ئەم جۆرە چوارینەی کردوە بەچوارینی... (گونك) [٢٣٦ : ١١]. ئەم جۆرە قاڵبەی سەروا لەئەوروپادا باوی نەبوو، تا لەسەدەی رابردوودا فیتزگرالد چوارینەکانی خەیامی بەهەمان قاڵبە سەروای خۆیەوە کرد بەئینگلیزی. ئیدی لەوە بەدواوە بەکارهێنانی ئەم قاڵبە لەئەوروپا گۆڕی سەندو لەبەر ئەوەی لەژێر کاریگەری چوارینەکانی خەیام کەوتەوە ئەوروپا ئێستایش (بەچوارینی خەیامی ناو دەبرێ) [٥٠٣ : ٥٤٦]. وویز لەم بارەیەوە دەڵێ: (پارچەی چوار لەتی کە سێ لەتی هاوسەروا بن (AABA) قاڵبێکی دەگمەنە، بەڵام فیتزاگرالد زۆر سەرکەوتوانە لەوەرگێرانی روباعیاتی خەیام بەکاری هێناوە) [٤٦٧ : ١٦]. لەکوردیدا بۆ نموونەی ئەم قاڵبە، ئەم چوارینەیەی باباتاهیر دێنین کە دەڵێ:

تن محنت کشی دیرم خدایا | دل حسرت کشی دیرم خدایا
زشوق مسکن و یاد غریبی | بسینه اتشی دیرم خدایه [٣٠ : ١٠]

لەم قاڵبەدا هەر چوارینەیەك لەسەروا یەندیدا سەربەخۆیە و چوارینەکان ئەگەر لە یەك هۆنراوەشدابن هیچ سەروایەکی گشتی بەیەکەوە نایانبەستێتەوە . قاڵبی ئەم جۆرە چوارینەیە بەم شێوەیە AABA , CCDC

٢- وا دەبێ لەچوارینەدا، سەروای لەتی یەکەم و دوەم و سەروای لەتی سێیەم و چوارەم وەك یەك بێ ئەم جۆرە چوارینەیە قاڵبەکەی وەکو دوو دێری مەسنەوی (مزدوج) دەکەوێتە بەر چاو. دمارف بۆ ئەم جۆرە چوارینەیە زاراوەی (دووبەیت)ی بەکارهێناوە [٢٣٦ : ١١] ئەگەرچی دووبەیت لەفارسیدا لەگەڵ روباعی بەکێش لەیەك جیا دەکرێنەوە نەك بەسەروا، چونکە سەروای هەردووکیان (AABA)یە، هەر بۆیەش هەمیشە بۆ چوارینەکانی بابا تاهیر دەنووسرێ دوبێتهایان ترانەهای بابا تاهیرو بۆ خەیام دەنووسرێ روباعیاتی خەیام. دمارف لەبارەی ئەم قاڵبەی چوارینەوە دەڵێ: (زاراوەی دوو بەیت لەگەڵ چوارین لەئەدەبی کوردیدا هاوسەرن لەباتی یەکتری بەکار دەهێنرێن، چونکە لەزۆر رووەوە لەیەکتری دەکەن. دوو بەیت واتە دوو دێرە شیعر) [٢٣٦ : ١١] . هەموو چوارینەکانی مەولەوی بەم قاڵبە نووسراون، وەکو لەچوارینەیەکدا دەڵێ:

سەرلەنەرەی خەم خۆڵ ئاوەردەوە
تای گرژ مەینەت نووبادەکەردەوە
مرفەددیەی خەم تلّی مەزاقەن
دەی وەخەبر نەبۆ رادەی لیراقەن [١٨٦ : ٢٩٤].

ئەم جۆرە قالبە سەروایە لەتورکیدا بەکارهاتوە، بەلام زۆرتا [٤٣٥ : ٢٩٠]. لەئینگلیزیدا بەکارهاتوە. وودز دەڵێ: (زۆر چوارینە بە دوو مەسنەوی داڕژاون) [٤٦٧ : ١٦] و پاشان چوارینەیەکی شیلی بەنموونە داوە. ئەگەر ئەم چوارینانە ببن بەیەك هۆنراوەش (چوارخشتەکی) هەر چوارینەیەك سەربەخۆیەو پەیوەندی سەروا بەندی بەهیچ چوارینەیەکی تری نابەستێتەوە. ئەوسا هۆنراوەکە وەکو مەسنەویەکی درێژی لێ دێ ئەوەندە هەیە لەڕووی ناوەرۆکەوە دابەشی چەند چوارینەیەکی دوو مەسنەوی دەکرێ. وایش دەبێ وەك لەقالبی دادێ ڕوون دەبێتەوە چوارینەکان بەسەروا بەندی بەیەکەوە گرێ بدرێن، بۆ نموونە پیرەمال مەحموود لە(کاتێ) [٤٦ : ٣٢] ئەم قالبەی بەکارهێناوە. قالبەکە بەم جۆرەیە AABB CCDD EEFF.

٤- وا دەبێ لەهۆنراوەی چوار خشتەکیدا، چوارینەکان هەریەکە دوو مەسنەوی بێ، بەلام لەهەر چوارینەیەکدا مەسنەوی یەکەم سەربەخۆ بێ و جیابێ لەمەسنەوی یەکەمی چوارینەکانی تر بەلام مەسنەوی دووەمی هەرهەموو چوارینەکان یەك سەروایان هەبێ. وەکو (شەوگاری دلداری) بەختیار زێوەر کە پێنج چوارینەیە، یەکەمیان موسەڕڕەعە (هەموو لەتەکان هاوسەروان- چوارینی تەواوە) مەسنەوی دووەمیان یەك سەروایان هەیە، وا بۆ ڕوون کردنەوە چوارینەی (٢،٣) وەردەگرین:

هەرچەندە وەك ئەستێرە شوناسێکی جیهانی ...... A
لەڕوانە ئاسمانی هیوای پڕ لەنیهانی .... A
لێم دیار نییە ئەستێرەیی بەختی منی بیمار...... B
هەی هەی کەمتی زار، بەدبەختم و بێدار .... B

* * *

شەوگار، دەبڕۆ! پەردەیی ڕەش لادە لەچاوم C
من خۆم بە گەڵی دەردەوە باش تێوە گلاوم C
تۆش هەر وەکو ململ مەبە ڕەنگری دیدار ...... B
بەس بمخەرە هاوار، دڵپەستم و دووچار ...... B [٣٢ : ١٩٧].

لەسەروای ئەم هۆنراوەیەدا دوو شت سەرنج ڕادەکێشێ، یەکەم چوارینەی یەکەم لەتەکانی هاوسەروایە (AAAA)، دووەم لەهەر چوارینەیەکدا لەتی چوارەم دابەشی دوو کەرت کراوە کەرتی یەکەمیش وەکو کەرتی دووەم و لەتی پێش کۆتایی یەك سەروای هەیە. بەکورتی مەسنەوی دووەمی هەموو چوارینەکان لەپاڵی دوو سەروا، سێ سەروای هەیە، سەروای لەتی سێیەم و دوو سەروای

لەتی چوارەم (سەروای ناوەوە). ئەم قالبە سەروایە بەم جۆرەیە :

AAAA BBAA CCAA DDAA

ە- وا دەبێ لەهۆنراوەی چوار خشتەکیدا، چوارینەکان سێ لەتی پێشەوەیان هاوسەروا بێ و لەتی چوارەمی هەموو چوارینەکان یەك سەروایان هەبێ کە چوارینەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە. بەزۆری چوارینەی یەکەم موسەڕڕەع دەبێ، واتە هەر چوار لەتی هاوسەروا دەبێ. ئەم جۆرەیان لە چوار خشتەکی کوردیدا زۆر باوە. قالبە سەرواکەی ئەم جۆرە چوار خشتەکییە بەم شێوەیەیە :

AAAA , BBBA , CCCA , DDDA

بۆ نموونە چوار خشتەکییە ئاوبارەکەی بێخود (لەو رۆژەوە رۆیشتوە)، بەم قالبە سەروایە نووسراوە، کە چوارینەی سەرەتای موسەڕڕەعەو ئەمەش نموونەی چوارینەی دووەم و سێیەم :

ئەو هەمدەمی غەمخوار و نەدیمی منە یارەب
ئەو مەحرەمی ئەسرار و قەدیمی منە یارەب
ئەو گەوهەری شەهوار و یەتیمی منە یارەب
کەوتۆتە چ بەحرێکەوە خنکاوە دڵی من

* * *

مەجنوونی دوگێسوویی چ لەیلایەکە ئاخۆ
باوامیلی جادوویی چ عەزرایەکە ئاخۆ
دێوانەیی ئاهوویی چ سەحرایەکە ئاخۆ
کام چەهرەپەری دیوە کەتر ساوە دڵی من؟ [٣٦ : ٦٦].

چوارینەی یەکەم لەسەر دوو سەروا رۆنراوە، سێ لەتی پێشەوەی سەروایان (یمی)یەو پاش سەروای (منە یارەب) یان لەگەڵ هاتوە. لەتی چوارەمیش سەرواکەی (ـاوە)یەو پاش سەروای (دڵی من)ی بەدوادا هاتوە. چوارینەی دووەمیش هەر لەسەر دوو سەروا هاتوە، سەروای سێ لەتی بەرایی (ایەکە)یەو پاش سەروای (ئاخۆ)ی بەدەمەوەیە، لەتی چوارەمیش هەمان سەرواو پاش سەروای لەتی چوارەمی چوارینەکانی ترە (اوە - دڵی من). ئەم قالبە لەکوردیدا، لەچوارینەی سەرەخۆدا نەکەوتۆتە بەرچاو، هەمیشە لەچوار خشتەکیدا هاتوە. زۆر شاعیری کورد سەرکەوتوانە ئەم قالبەیان بەکارهێناوە، وەکو گۆران لە(جوانی لادێ) [١٧٣ : ٣٢]و شێخ نووری شێخ سالح لەوەرگێڕانی شیعرێکی (لیلیا لەبوو مازی) [٢١٢: ٦٥] ئەم قالبەی چوارین و چوار خشتەکی بەکارهێناوە، بەڵام دوو خاڵی تێدا تێبینی دەکرێ: یەکەم چوارینەی یەکەم موسەڕڕەع نییە، وەکو هەموو چوارینەکانی تر سێ لەتی پێشەوەی یەك سەروای تایبەتییەو لەتی چوارەم لەگەڵ لەتی چوارەمی چوارینەکانی تر هاوسەروایە. دووەم : لە لەتی چوارەمی هەموو چوارینەکان کە ژمارەیان پێنجە، یەك وشە بەدەقە خۆی، بەشکڵ و ماناوە، دووبارە بۆتەوە (تێناگەم)، بێ لەوەی وشەی پێش

ئەمەیان لەچوارینەکانیدا سەروادارین. پیرەمێرد کۆمەڵێ چوار خشتەکی بەم قاڵبە داناوە [٤٤ : ٢٨٩، ٣٤٩] پیربال مەحموودیش چەند هۆنراوەیەکی بەم قاڵبە سەروایە داناوە [٤٦ : ٤٦، ٦٣، ١٣٢، ١٥٢]...

٦- وا دەبێ لەهۆنراوەیەکی چوار خشتەکیدا، چوارینەکان هەریەکە دوو سەروای هەبێ لەتی یەکەم و دووەم و چوارەم هاوسەروابن و سەروای لەتی سێیەم لەهەموو چوارینەکان هاوبەش بێ و پێکەوە بیانبەستێتەوە. ئەمە هەمان چوارینەی خەیامییە، بەڵام چوارینەکان بەتەنیا نین. لەهۆنراوەیەکی درێژدان و لەتە ئازادەکەی سێیەمیان، چوارینەکان پێکەوە گرێ دەدا، بۆ نموونەی ئەم جۆرە، هۆنراوەی تەرییە کە سابیر رێبوار لەسەر نەی مانگی یێکەس دایناوە کە قاڵبەکەی بەم جۆرەیە: AA BA , CC BC , DD BD ....

٧- وا دەبێ لەچوارینەدا، هەر چوار لەت بەدۆرە سەروایان بچێتەوە سەریەك، واتە لەتی یەکەم و سێیەم لەلایەك و لەتی دووەم و چوارەم لەلایەکی ترەوە هاوسەروابن. بەمەوە چوارینەکە دەکەوێتە سەر دوو سەروای جیاواز. ئەم جۆرە سەروایە لەرێی ئەدەبی فارسی و بەتایبەتیش تورکییەوە هاتۆتە ناو ئەدەبی کوردی. نموونەی ئەم جۆرە چوارینەیە وەکو شێخ نووری دەڵێ:

دەربی دڵی خۆم جوملەیێکی بڵێمە تەقریر........ A

لبنس و مەلەك و جبن و پەری بڵێمە گریان ...... B

بێ شك موتەحەییر دەبێ ، دلوانە لەزنجیر.......... A

سەد عاقیل و هۆشیار ئەخەمە کلو و بیابان .... B [٢١٢ : ١٨٤].

ئەم جۆرە چوارینەیە لەئینگلیزیدا پێی دەگوترێ چوارینەی پاڵەوانێتی (heroic) یان پارچەی شین و چەپەر (elegiac). زۆر جاریش بەچوارینەی شەکسپیری ناوی هاتوە، چونکە شەکسپیر لەسۆنێتەکانیدا چوارینەکانی هەشتینەی پێشەوەی بەزۆری بەم سەروایە داڕشتوە. لەفەرەنسیدا بەسەروای لێك تێپەڕیو (croisee) ناوبراوە و عەرەبیش کە وەریانگرتوە وشەی (متناوب)یان بۆ داناوە. ئەم سەروایە بەلاسایی کردنەوەی لەوروپا، هاتۆتە ناو شیعری فارسی و تورکی. زەینولعابدین لەبارەی وەرگرتنی ئەم جۆرە سەروایە و پەیرەو کردنی لەفارسیدا لەسەردەمی مەشرووتیەت، دەڵێ: (لەسەردەمی مەشرووتیەتدا، لەئەنجامی پەیوەندی و ئاگادار بوونی وڵاتە ئەوروپییەکان و ئەدەبی ئەوروپی، جۆرە شیعرێکی نوێ هاتە کایەوە، چ لەڕووی ژمارەی دێڕو لەت و دابەش کردنی هۆنراوەو چ لەڕووی ڕیزی سەروای شیعر. هەندێ لەم جۆرە شیعرانە لەناو زۆربەی شاعیرە نوێخوازەکان برەوی باشی سەند. باوترینی ئەو جۆرانە ئەوەیە کە وەکو موسەممەت دابەشی پارچەی بچووك بچووك دەکرێ و بەزۆری هەر پارچەیەکی چوار لەت و هەر چوارینەیەك لەتی (١-٣) و (٢-٤)ی هاوسەروان. وەکو (وداع)ی دکتۆر حەمیدی شاعیری هاوچەرخ ...) [٢٩٦ : ١٢٦]. لەتورکیدا زۆر شاعیر لەم قاڵبە سەروایەی چوارینەیان بەکارهێناوە وەکو جناب شەهابەدین

لە(ایلك محبت) [٤٢٤ : ٣٩٨]و (سكا نانر) [٤٢٧ : ١٠٣]و حسنین لە(گزرگاە بخت) [٤٤٠ : ٢١٦]. قاڵبی ئەم جۆرە چوارینەیە بەم شێوەیە: .... ABAB , CDCD , EFEF

٨- وا دەبێ لەچوارینەدا، سەروای یەکەم و چوارەم یەك بێ‌و سەروای دوولەتەکەی ناوەڕاست (٢،٢) وەکو مەسنەوی یەك شت بێ. وەکو ئەوە دەکەوێتە بەرچاو سەروای دوولەتەکەی سەرەتاو کۆتایی باوەشیان بەسەروای دوولەتەکەی ناوەوە کردبێ، هەر بۆیەش لەفەرەنسی پێی دەگوترێ (embrassees) و لەئەسپانیدا پێیە بە(abrazadas)و عەرەب کردوویانە بە(موتەعانیق). ئەم جۆرە قاڵبە سەروایە لەبنچینەدا لەئیتاڵیەوە هاتوە، بترارك لەسۆنێتەکانیدا دوو چوارینەی پێشەوەی بەم قاڵبە سەروایە دارشتوە، بۆیە زۆرجار هەر بەناوی ئەوەوە ناو دەبرێ (سەروای پترارکی) ئینجا لەوێوە چۆتە ناو شیعری ئەنەوە ئەورووپەکانی ترو بەڕێوەتە ناو زمانی تورکی‌و فارسی‌و لەوانەشەوە گەیشتۆتە ناو شیعری کوردی. لەتورکیدا حسێن دانش لە(آلبومی قاریندر بوردم) [٤٤١ : ٣٠٩]و ئیسماعیل سەفا لە(خاطره مقدسه) [٤١٦ : ٣٧٤]و محەمەد رۆشدی لە(تسلیت خیال) [٤٥٠ : ٥٤]و جەناب شەهابەدین لە(مست و متفکر) [٤٣٢ : ٢٩٠]...و هی تر بەکاریان هێناوە. لەکوردیدا بەزۆری گۆران لەچوارینەدا پەیڕەوی ئەم قاڵبەی کردوە، وەکو لەشیعری (کەنیشکە جوانەکە) [١٧٣ : ٧٠] کە لەژێر ناوی (لاسایی ئەدەبی عوسمانی)دا نووسیویەتی، هەروەها لەشیعری (مەدەنیەت) [١٧٣ : ٧١]و (گیلی کەم خاوەن) [١٧٣ : ٩٥]و چەند چوارینەیەکی (جیلوەی شانۆ) [١٧٣ : ١١٠]و چوارینەیەکی شیعری (بۆ سالم) [١٧٣ : ١١٧]... رەفیق حیلمی لە (پاش ئەمڕۆ)دا چەند چوارینەیەکی بەم جۆرە سەروایە نووسیوە [٩٤ : ٤٥-٥٤]. ئەمەیش نموونەیەك بۆ ئەم قاڵبە چوارینەیە لەکوردیدا. گۆران دەڵێ:

کەنیشکە جوانەکە! بۆچی فریبی حوسن و جەمال .... A

هەڵت نەداتە سەمایی تەکەبور و عەزەمەت .... B

ئیلە لئەبەد نیبە بۆکەس مەلاحەت و شەوکەت .... B

هەموو بەهاری مرووری سەرێعە بەرق میسال .... A [١٧٣ : ٧٠].

سیستەمی سەروای ئەم قاڵبە بەم جۆرەیە : .... ABBA CDDC EFFE

٩- وا دەبێ لەچوارینەیەکدا تەنیا لەتی (٤،٢) هاوسەروا بن، لەتی (٣،١) هیچ پەیوەندی سەروایان نەبێ، نە لەنێو خۆیانداو نە لەگەڵ لەتەکانی چوارینەکانی تری چوار خشتەکییە (ئەگەر لەچوار خشتەکی دابوو). ئەم جۆرە سیستەمە سەروایە لەئینگلیزیدا هەیە بەلام زۆر باو نییە، وەکو شیعری (ژیانی شاعیر)ی چارلز کۆزلی [٥٠٢ : ٥٤٥]. لەئەسپانیدا لەهەندێ چوارینەی (ئاوازی قەرەج Seguidilla gitane) دەریدەکەوێ [٤٨٦ : ٩٧]. نموونەی ئەم قاڵبە سەروایە، شێخ نووری دەڵێ:

خوبا گەر بەدڵما تێپەڕێ هەر خەیاڵتێ X
لەعەزرەت ئێشی سەخت و کڵپەی دڵەوا بەشێواوم ... B
بەلوتفی خۆت مەگەر بروانیتە کرداری نارێکم .... Y
لە سجلی نائومێدی بسڕی تۆ کردەوە و ناوم .... B [٢١٢ : ٣٢٧].

لەتی یەکەم و سێیەم هیچ پەیوەندییەکی سەروایی لەوشەی کۆتاییاندا نییە (خەیاڵتێ، نارێکم) سەروا لە لەتی دووەم و چوارەمدایە (شێواوم، ناوم) کە ڕەوی (و)و پاش ڕەوی (م)ە، سیستەمی ئەم قاڵبە سەروایە بەم جۆرەیە: XBYB,......

ئەم جۆرە سەروایە لەشیعری ئەوروپیدا لەبەلاد (ballad) بەرچاو دەکەوێ کە گۆرانییەکی چیرۆکئامێزە و بەدەم سەماوە دەگوترێ (باوترین پارچەی بالاد چوارینەیە و بەزۆری تەنیا لەتی (٤،٢)ی هاوسەروان) [٥٠٠ : ١٣]، بالاد هەر ئەم قاڵبە سەروایەی نییە، ئەگەرچی ئەمە یان زۆر باوە، قاڵبی تریشی هەیە وەکو (ABAB) (AABB) [٤٦٧ : ١٥].

١٠- وا دەبێ لەچوارخشتەکیدا، لەتی (٤،٢،٢)ی چوارینەکان هاوسەروابن، لەتی یەکەم کۆتاییەکەی وەکو ئەوان نەبێ، بەڵام هەموو چوارینەکان لەتی یەکەمیان هاوسەروا بێ و بەسەروای ئەو لەتانەوە بەیەکەوە بپەسرێنەوە. شێخ نووری شێخ سالح هۆنراوەیەکی لەم جۆرەی هەیە (گریەی خوسران) کە پێنج چوارینەیە و کۆتایی بەپێنجینەیەک هاتوە، چوارینەکان هەموو بەم سیستەمە سەروایە نووسراون کە باس کرا، پێنجینەکەیش بریتییە لەکۆکردنەوەی لەتی یەکەمی هەر پێنج چوارینەکەی پێشوو. بۆ نموونە لەچوارینەی یەکەمدا دەڵێ:

بگری لەی شاعیری ناتەوان بگری .... A
مرد لە ڕۆحی منا هەموو ئامال .... B
بێخەبانە کفن بپۆش ملال .... B
لەگەڕێ سەر سەری بەری خەیال .... B [٢١٢، ل٢١٦].

سەروای ئەم قاڵبە بەم جۆرەیە:

ABBB ACCC ADDD AEEE AFFF AAAAA

<u>بوختەی چوارینە :</u>

چوارینە یەکێکە لەپارچە هەرە باو و بڵاوەکانی ئەدەبی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا بەڵام ئەوەندە هەیە ڕادەی باوی قاڵبەکان لای هەموو نەتەوەکان وەکو یەک نییە، بۆ نموونە لەئینگلیزیدا قاڵبی هەرە باوی چوارینە ئەمانەن: (ABAB , XBYB , AABB , ABBA) [٥٠٢ : ٥٤٥-٥٤٦]. لەفەرەنسیدا قاڵبە هەرە باوەکان ئەمانەن: (AABB , ABBA , ABAB) [٤٨٣ : ٢٧]، لەئەسپانیدا قاڵبە هەرە باوەکان ئەمانەن: (ABBA , ABAB) [٤٨٦ : ٩٤]، لەتورکیدا بەزۆری (ABAB , ABAA , ABBA) بەکارهاتوە، لەفارسی و کوردیدا (AABA , AAAB) هەرە زۆرەکەیانە. هەندێ لەو

ئیلیە چوارینانە بەناوی ئەو شاعیرانەوە کراون کە سەرەتا ئەوانیان لەبەکارهێنان و چەسپاندنی هەبوە ،وەکو چوارینەی پترارکی و شکسپیری و سپنسەری و خەیامی. لەکوردیدا ئەم قاڵبانەی چوارینە دەکەونە بەرچاو:

1- AAAA . BBBB . CCCC ......
2- AABA . CCDC . EEFE ....
3- AABB . CCDD . EEFF ....
4- AAAA . BBAA . CCAA ......
5- AAAA . BBBA . CCCA ......
6- AABA . CCBC . DDBD ......
7- ABAB . CDCD . EFEF ......
8- ABBA . CDDC . EFFE ......
9- XBYB ....
10- ABBB . ACCC . ADDD ...

چوارەم : پێنجینە

پێنجینە پارچە هۆنراوەیەکی پێنج لەتییە کە بەپێی سیستەمی تایبەتی سەرواوە دادەڕێژێ جا ئەو پێنج لەتە چ بەتەنیا پارچەیەکی سەربەخۆی پێك بێنن و چ پارچەیەك بن لەناو هۆنراوەیەکی دوور درێژ کە بەزۆری دابەشی پارچەی پێنج لەتی دەکرێ. لەئینگلیزیدا زاراوەی (quintain)ی بۆ دانراوە کە بەگشتی (پارچەیەکی پێنج لەتییە چ سەربەخۆ بێ و چ لەناو هۆنراوەیەکی درێژ دابێ) [٥٠٢ : ٥٤٨]. دوو جۆری جیاوازی هەیە. یەکێکیان (quintet) کە بریتییە لە(پارچەیەکی پێنج لەتی کە سیستەمی سەرواو درێژی لەتەکانی جیان، سیستەمی سەروای ئەمەیە (ABA BB) کە شێلی لەشیعری (بۆ کلاو کورە)[(٢٨)] بەکاری هێناوە)[٥٠٢ : ٤٥٨]. ئەوەی تریش پێی دەگوترێ (quintillc) کە بەئەسپانی مانای (پێنجۆکە) دەگەیەنێ بریتییە لە(پارچەیەکی پێنج لەتی هەشت بڕگەیی، لەسەر دوو سەروا دەروا یان هەر پارچەیەکی (٥) لەتییە کە دوو سەروای هەبێ) [٥٠٢ : ٥٤٨]. ئەم جۆرەیان لەئەسپانیدا پارچەی هەشت بڕگەی هەرە باوە لەکاستیدا لەسەدەی (١٥) سەری هەڵداوە لای ئەوان ئەم جۆرە پێنجینەیە لەسەر دوو سەروا دروست بوە کە (هەرگیز سێ سەروای بەدوای یەکدا نایەن و دوو لەتی کۆتاییش مەسنەوی پێك ناهێنن)[٤٨٦ : ٩٩]. قاڵبەکەی بەم جۆرەیە: (AABAB). لەفەرەنسیدا، دەشێ (Quintil) دوو سەرواکەی بەم جۆرە دابەش بێ (AABBA)[٤٨٢ : ٢١] و بەزۆری لەڕوانگەی سەروای کۆتاییەوە حسێبی بۆ دەکرێ. پێنجینە کە لەسەر دوو سەروا دروست دەبێ. دەشێ خوێنەر پێش ئەوەی بگاتە لەتی پێنجەم بزانێ سەرواکەی دەبێ چی بێ، چونکە لەگەڵ لەتەکانی پێشوو یەکێکیان بەتەنێ مابێتەوە دەبێ پێنجەم بۆی تەواو بکا. قاڵبەکەی بەم جۆرەیە (ABAAB). و دەشێ خوێنەر نەزانێ داخۆ لەتی پێنجەم سەروای چۆن دەبێ چونکە چوارەکەی پێشوو هەموو مەرجێکی هەردوو سەرواکەیان هێناوەتە دی - ئیدی لەفەرەنسیدا وەکو لەسپانی نییە، مەسنەوی لەکۆتایی هەڵدەگرێ [٤٨٤ : ٨١] قاڵبەکە بەم جۆرەیە (ABABA). لەڕۆژهەڵاتدا، پێنجینە لەڕووی ناوەڕۆك و دابەشبوونی

---

(٢٨) کوران لەم شیعرەی بەناوی (بۆ بلبل) کردوە بەکوردی [١٧٢ : ١٠٢].

سەرواوە تایبەتێتی خۆی هەیە. لە عەرەبیدا ئەگەر چی زۆر بەکار نەهاتوە بەلام هەر لەڕووە ئامازەی بۆ کراوە. ئیبن ڕەشیق دەڵێ: (جۆرێکی تر هەیە پێی دەگوترێ پێنجینە، ئەوەیە پێنج لەت سەروایان یەک بێ، ئینجا پێنج لەتی تر لەسەر هەمان کێش بن بەلام سەروایان جیا بێ، بەم جۆرە تا هۆنراوەکە تەواو دەبێ) [٢٤٦ : ١٨٠] د.ئیسعاد لەباسی پێنج خشتەکی لەشیعری عەرەبیدا دەڵێ (شاعیرە عەرەبەکانی دوایی زۆر مەراقیان ئەم جۆرە بووە بۆ نموونە هۆنراوەی (البردە) و (بانت سعاد) و زۆر هۆنراوەی تری بەناوبانگیان کردوە بەپێنج خشتەکی) [٢٦٦ : ٣١٥]. د.ئیبراهیم ئەنیس دەڵێ پێنجینەی ڕاستەقینە ئەوەیە شاعیر هۆنراوەکەی لەسەر پارچەی پێنج لەتی دابەزرێنێ، هەر پارچەیەکی لەتەکانی لەسەر یەک سەروا بڕوا -AAAAA- وەکو -الیاس فرحات- لە شیعری -بین الطفولة و الشباب- [٢٤٣ : ٣٠٨-٣٠٩] ئینجا دەڵێ بەلام ئەم جۆرەیان لای شاعیرە تازەکان ئەوەندە زۆر نییە (ئەو پێنجینەی کە ئەوان پەسندیان کردوە و مۆسیقاکەیان لێ خۆش هاتوە، ئەوەیە کە سەروای لەتی پێنجەمی هەموو پارچەکان یەک شتە. شاعیرە تازەکان زۆر شیعریان بەم قاڵبە هۆنیوەتەوە و گەلێ بابەتیان پێ نووسیوە کە پێشینان بۆی نەچوون، وەکو شیعرەکەی (حافظ ابراهیم) لەلاواندنەوەی فیکتوریا) [٢٤٣ : ٣٠٩]. لە کوردیدا، د.مارف لەباسی (پێنجین و پێنج خشتەکی)دا دەڵێ: (پێنجین و پێنج خشتەکی هونەرێکی شیعری باوو بڵاوە لەئەدەبی کلاسیکی نەتەوە موسڵمانەکان. قەسیدەی پێنجینە تەنیا لەناو ئەدەبی نەتەوە موسڵمانەکان نەماوەتەوە، بەڵکو چووەتە ناو ئەدەبی نەتەوە ناموسڵمانەکانیش لەو دیو قەفقاس) [١٧٨ : ١٨٤]. د.مارف پێنجین یان پێنجینە بەتەواوی پێنج خشتەکی لەیەک جیا دەکاتەوە کە یەکەمیان هی یەک شاعیرەو دووەمیان دوو شاعیر بەشداری تێدا دەکەن، جا شاعیری یەکەمیان چ کورد بێ و چ غەیری کورد. ئەگەر شاعیری یەکەم کورد نەبێ و شیعرە ئەسڵییەکە بەزمانێکی تری (فارسی یان تورکی) ئەوا (بەدیەن وەکو مولەممەع دێتە پێش چاو) [١٧٨ : ١٨٩]. لەبارەی کێشی پێنج خشتەکییەوە د.مارف لە [١٧٨] و [٢٢٦]دا و عەبدوڵلا تاهیر لە [٢٢١]دا جەخت لەسەر ئەوە دەکەن کە کێشی پێنج خشتەکی عەرووزییە. ئەمە بەشێوەیەکی گشتی ڕاستە، بەلام ئەگەر بچینە ناو جەرگەی سەرژمێری وردی پێنج خشتەکییەوە بۆمان دەردەکەوێ کە پێنج خشتەکی بەکێشی خۆماڵیش کراوە، وەکو پێنج خشتەکی ڕازی لەسەر دوو شیعری مەولەوی (خاڵۆ خاڵۆتەن) [٨٨ : ١٠٥] و (دەخیلە گەردوون) [٨٨ : ١٠٨]. لەبەر ئەوەی شیعرەکانی مەولەوی بەکێشی خۆماڵی نووسراون، ئەم دوو پێنج خشتەکییە، هەر پارچەیەکیان بگرە لەتەکانیان هەموو هاوسەروان و پەیوەندی سەروا بەندی لەنێوان پارچەکانیدا نییە. لەمەش زیاتر جەعفەر شێخ حوسێن بەرزنجی سێ هۆنراوەی فۆلکلۆری کردوە بە پێنج خشتەکی کە بێگومان کێشەکەیان خۆماڵییەو عەرووزی نییە، بەلام لە هەر سێ هۆنراوە (بەسم لێ بگرە، مەلمان مالاوسێ، چنارو لاولاوە) [٤٧ : ٢١٧-٢٢٦]. لەهەر یەکێکیدا یەک دێڕی فۆلکلۆری وەرگرتوەو چەند پارچەیە لەوەندە جارە سێ لەتی بۆ زیاد کردوە. یەکەمیان (٧) پارچەو دووەمیان (٥) پارچەو سێیەمیان (٦) پارچەیە. بۆیە لەم سێ پێنج خشتەکییەدا (کە جۆرێکی تایبەتین) هەموو لەت و پارچەکان لەسەرەتا تا کۆتایی یەک

سەروایان هەیە، سەروای هۆنراوەی یەکەم (انی)و هی دووەم (ایە)و هی سێیەم (بیر)ە. جگە لەوەش تێکەڵ کردنێکی شیعری عەرووزی و خۆماڵی لە شکڵی پێنج خشتەکیدا لە هۆنراوەی یان گۆرانی (دەمسا ج بکەم نیمە چارە)ی تایەر تۆفیق [٤٧ : ٢١٢] خۆی دەنوێنێ کە هونەرێکی تایبەتی تێدا خەرج کراوە. تێبینیەکی تر لەبارەی پێنج خشتەکی ئەوەیە کە مەرج نییە موڵکی تەنیا دوو شاعیر بێ، شاعیرە ئەسڵەکەو ئەوەی زیادەکانی بۆ نووسیوە، جاری وا هەیە موڵکی سێ شاعیرە، لەمەیش دوو جۆرە:

١- وا دەبێ دوو شاعیر بەیەکەوە دانیشتبن و بە دوو قۆڵی شیعرێکیان نووسیبێ، پاشان شاعیرێکی تر هاتبێ شیعرەکەی کردبێ بە پێنج خشتەکی، وەکو شیعری (بە غەمزەی چاوی مەخمووری) کە ناری و تاهیر بەگ بەیەکەوە دایانناوە[39] [٤٨ : ٣٤] هەروەها[٢٠٦ : ٧٨]. ئینجا سافی هاتوە شیعرەکەی کردوە بە پێنج خشتەکی بەمەوەش سێ شاعیر (ناری، تاهیر بەگ، سافی) دەبن بە خاوەنی پێنج خشتەکییەکە.

٢- وا دەبێ شاعیرێك شیعرێکی نووسیبێ وەکو شیعرە بەناو بانگەکەی حافیزی شیرازی (آلا یا ایها الساقی)، یەکێ بێ ئەم شیعرە تێهەڵکێشی شیعری خۆی بکا، لەتی یەکەمی هەموو دێرەکان لابدا و لەتێکی خۆیان بخاتە شوێن، وەکو سالم لە شیعری (بەدەل کەین)[١٠١ : ٣٦] وای لە شیعرەکەی حافیز کردوە. لەبەر ئەوەی لەتی دووەمی شیعرەکەی حافیز وەکو خۆیان ماونەتەوە هەر ئەوانن بۆ هۆنراوە نوێکەی سالم و حافیز دەبن بە سەروا. ئینجا شاعیرێکی تر دێ ئەم شیعرە تێهەڵکێشە دەکا بە پێنج خشتەکی، بۆ هەر دێرێك (لەتێکی سالم و یەکی حافیز)، سێ لەتی خۆی زیاد دەکا، وەکو کەمالی هاتوە ئەمەی کردوە [١٧١ : ١٥٠]. بەمەوە پێنج خشتەکییەکە دەبێ بە هی سێ شاعیر: یەکەم حافیز، دووەم سالم، سێیەم کەمالی[40].

---

[39] کاکەی فەللاح گومانی لەوە هەیە ئەم شیعرە بە دوو قۆڵی لەلایەن ناری و تاهیر بەگەوە دانرابێ. لەو لای وایە شیعرەکە تەنیا هی نارییەو مافی تاهیر بەگی بەسەرەوە نییەو دەڵێ: (ناری وتوویەتی بەناهەق ئەم غەزەلەیان کردوە بەدانانی تایەر بەگ. راستییەکەی لەوە هەمووی هی خۆمە - بەڵێ وایە چونکە دارشتنەکەی لەهی یەك شاعیر دەچێ. ئەم راستییە لەحاجی مەلا ئەحمەدی قازی بیستراوە) [٢٠٦ : ٧٨]. ئێمە لەو باوەڕە داین شیعرەکە هەر تەنیا ناری نووسیبێتی، چونکە: یەکەم زۆر جار روویداوە دوو شاعیر بەیەکەوە شیعرێکیان نووسیوە، وەکو مەلا و جاهید بەیەکەوە شیعری (شاهباز یا شەهێن)یان داناوە [١٢٥ : ١٧٧]. دووەم شیعرەکە بە زمانی کۆ - جمع - قسە دەکا (مەسلی مەی کردین، مەزەی کردین). سێیەم لە لەتی یەکەمی دێری کۆتایی ناوی هەردوو شاعیرەکە ئاشکرا هاتوە:

عیلاجی دەردی دڵ (ناری)، لە (تاهیر بەگ) ئەمەنناکە

بڵێ: ئەمڕۆ کزلە تامێ بخێوێ جەرگی بەی کردین

[40] بەشداری کردنی دوو شاعیر یان زیاتر لە ئەنجامدانی یەك هۆنراوە، بیرمان بۆ لای هونەرێکی شیعری یابانی دەبا کە پێی دەگوترێ (هۆنراوەی لێك بەستراو linked poem). ئەمە لە یابانیدا زۆر کۆنە لە(٨١-١١٢)ز. ضوونەی هەیە کە شیعرێکی کورتەو دوو شاعیر تەواوی دەکەن، بە کێلکیان لەتێکی (٥/٧/٥) برگەیی دەنووسێ و ئەوی تر دێ لەتێکی (٧/٧) برگەیی بۆ زیاد دەکا. لە سەدەی هەشتەم و نۆیەم هۆنراوەی درێژی بەنجا، سەد، بگرە هەزار لەتی نووسراوە کە بە زنجیرەی (٥٧٥/٧٧/٥٧٥/٧٧/-٠٠٠٠) دەنووسرا. یەکێ لەتی

(تخمیس) لەشیعری کوردیدا ئەوەندە کۆن نەوەی جێی سەرنجە، هونەری پێنج خشتەکی کردن نیە، لەمێش سەدەی نۆزدەم نموونەی تەخمیسمان دیار نییە. جا یا هەر نییە، یا هەبووە ئەماوە یان هێشتا نەدۆزراوەتەوە. کۆنترین پێنج خشتەکی ئەوەی سالە لەسەر شیعری نالی. دووریش نییە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و شیعری داهاتوو، پێنج خشتەکی کردنی لەوە کۆنترمان بۆ بدۆزێتەوە.

کەوانە لە کوردیدا ئەو هۆنراوانەی بە پارچەی پێنج لەتی دادەڕێژێن، چەند جۆرێکیان هەیە گرنگترینیان ئەمانەن:

١- بڕێ هەیە پێنجینەکە سەربەخۆ بێ، پەیوەندی بە هیچ پارچەو شیعری ترەوە نەبێ. لەم حاڵەتەدا پێنجینەکە وەك هۆنراوەیەکی سەربەخۆ بیرێکی تایبەتی دەگەیەنێ. ئەمە لە کوردیدا زۆر کەم و دەگمەنە و ڕەواجی چوارینەی سەربەخۆی نییە.

٢- وا دەبێ هەموو شیعرەکە هی یەك شاعیر بێ (پێنجینە)، جا دابەشبوونی سەرواى پارچەکان بە هەر شێوەیەك بێ.

٣- وا دەبێ شیعرەکە هی یەك شاعیر نەبێ، هی دوو سێ شاعیر یان زیاتر بێ (پێنج خشتەکی). ئەو شیعرە ئەسلییەی دەکرێتە پێنج خشتەکی، وا دەبێ کوردی بێ کە ئەمە هەرە زۆرو باوەکەیە و وا دەبێ هی شاعیرێکی فارس بێ. لەو حاڵەتەدا پێنج خشتەکییەکە بە دوو زمان دەبێ. دوو لەتی ئەسلی بە فارسی و سێ لەتە زیادەکە بە کوردی دەبن. بە زۆری شیعری حافیزی شیرازی لە کوردیدا کراوەتە پێنج خشتەکی (تێهەڵکێش کراوە) وەکو ئەمە هەیە. ئەوەیش هەیە کە شاعیرێکی کورد یەك لەتی شاعیرێکی فارس وەردەگرێ و لە هەر پارچەیەکدا چوار لەتی کوردی خۆی بۆ زیاد دەکا.

لەم جۆرەیاندا، لە هەموو پارچە پێنجینەکاندا لەتی پێنجەم هەمان لەتەو دووبارە دەبێتەوە. تەنیا ئەم لەتە هی شاعیرە ئەسڵەکەیەو شاعیری کورد چوار لەتی بۆ زیاد دەکا. ئەمە بە زۆری بە تێهەڵکێش ناوبراوە. هەمدی دوو پێنج خشتەکی لەم جۆرەی هەیە. کە لە یەکێکیان دا لەتە شیعری (تا خوا جەمی خورد بغزلهای پهلوی)ی حافیزی وەرگرتووە و لە هەر پارچەیەکدا چوار لەتی خۆی بۆ زیاد کردووە و لە پێنجینەی یەکەمدا سەرواکەی تەسریع کردووە [٦ : ٧٧] لە شیعرەکەی تریشدا لەتی (این همه از پی آنست کە زر میخواهد)ی حافیزی تێهەڵکێش کردووە [٦ : ٧٥].

یەکەمی دەنووسی و هەرچی دەهات لەتێکی بۆ زیاد دەکرد. لەتەکانیش بە نۆرە حەڵقە بڕگەیی و چوارینە بڕگەیین. لەسەردەمی نوێشدا ئەم هونەرە باوی هەر ماوە، بەڵام لە باتی زیاد کردنی یەك لەت، بە نۆرە لە نووسین و زیادکردنی سێ لەت و دوو لەتدایە. بۆ نموونە لە ١٩٦٠ چوار شاعیری گەورەی پایانی: (پاشێو، گیۆران، بزنجیز، شیهۆ) بە هاوکاری شیعرێکیان لەبارەی (بەکەم بارانی زستان) نووسیوە. شیعرەکە (٣٦) پارچەیە. پارچەی یەکەم سێ لەتەو دووەم دوو لەتە، شیعرەکە بەم جۆرە بەردەوام دەبێ بەڵام مەرج نییە هەر چوار شاعیرەکە بە نۆرە یەك لە دوای یەك پارچە زیادەکان بنووسن. وا دەبێ دوویان پاش و پێش بێ. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە [٥٥ : ١٢٢-١٣٨].

ب- فۆرمەی پێنج خشتەکی گۆرانیش هەیە کە گۆرانی بێژ شیعری شاعیرێک وەردەگرێ و لە دوای (نەک لە پێش) هەر دێڕێک (دوو لەت)، سێ لەتی فۆلکلۆری دوو پات دەکا، وەک گۆرانی (مسا ج بکەم)ی نابەر تۆفیق [٤٧ : ٣١٢]. شیعرەکە هی کوردییە [١١٦ : ١٣] و سەکنی سەروای تێدا پەیڕەو کراوە و هیچ پەیوەندی بە سەروای لەتە فۆلکلۆرییەکانەوە نییە. کە لەم نموونەیەدا لە هەموو پارچەکاندا (هەمووی چوار پارچەیە) یەک سەروایان هەیە. لەم پێنج خشتەکییەدا چەند جیاوازییەک تێبینی دەکرێ لەگەڵ پێنج خشتەکییەکانی تر یەکەم: ئەوەی پێنج خشتەکییەکەی ئەنجام داوە، خۆی شاعیر نییە و لە خۆیەوە لەتەکان زیاد ناکا، بەڵکو لە فۆلکلۆر لەتەکان دێنێ و دەیانخاتە سەر شیعرە ئەسڵییەکە، دووەم: ئەو لەتانەی زیاد دەکرێن ناکەونە پێشەوەی دێڕەکانی شیعرە ئەسڵییەکە بەڵکو دەکەونە دواوە. سێیەم: سەرواکانی پێنج خشتەکییەکە، پارچەکانی، لەتی یەک سەروا یەک سەروا بەیەکەوە بەستراونەتەوە: سەروای شیعرە ئەسڵییەکە کە دەکەوێتە لەتی دووەمی هەموو پارچەکان و سەروای لەتە زیادەکان کە لە هەر سێ لەتەکەدا دووبارەیە.

<u>قالبەکانی سەروای پێنجینە :</u>

پارچەی پێنجینە، جا هەر جۆرێک بێ، زۆر قالبی جیاجیای هەیە، گرنگترینیان ئەمانەن (تێبینی زۆر جار پێنج خشتەکی بە هەموو جۆرەکانییەوە پارچەی یەکەمی دیسەروا نییە).

١- بۆی هەیە هۆنراوەکە کە لە شێوەی پێنج خشتەکیدایە، لەسەرەتا تا کۆتایی هەموو لەتەکانی هاوسەروابێ، وەکو پێنج خشتەکی (یارەکەم لەسەفەرە)[٨ : ٤٩] و (کچی بێ حەیا بۆ بلوبەلایە) [٨ : ٥٠]. قالبەکەی بەم جۆرەیە :

AAAAA . AAAAA. ....

٢- بۆی هەیە پێنج خشتەکییەکە هەر پارچەیەکی بەتەنیا لەسەر یەک سەروا بڕوا و هیچ پەیوەندی سەروا بەندی لەنێوان پارچەکاندا نەبێ، وەکو پێنج خشتەکی رازی لەسەر هەڵبەستی مەولەوی کە لە پێنجینەی یەکەمدا دەڵێ:

بەلێش و ئۆف و سزاو ڕەنگی زەرد .... A
بەناڵەی گەرم و بەهەناسەی سەرد .... A
وابە دوادا هات دێوانەکەی هەرد .... A
(دەخیلە گەردوون بلووری بێ گەرد .... A
ئامانەتی تۆو ناڵەی پڕ لە دەرد) .... A [٨٨ : ١٠٨]

قالبەکەی بەم جۆرەیە: AAAAA . DBBBB . CCCCC . ...

٣- وا دەبێ لە پێنجینەکەدا، چوار لەتی پێشەوە لە سەر یەک سەروا بێ و لەتی پێنجەم سەروای جیابێ، بەڵام لەگەڵ سەروای لەتی پێنجەمی هەموو پێنجینەکانی تری پێنج خشتەکییەکە یەک

شب بێ، وەکو زۆربەی هەرە زۆری ئەو پێنج خشتەکیانەی شاعیرێك لەسەر غەزەل و قەسیدەی شاعیرێکی تر کردوویەتی، یان ئەو پێنج خشتەکیانەی خۆیان نووسیویانە. بۆ نموونە ئەمە پێنجینەی دووەمە لەپێنج خشتەکی سالم لەسەر شیعرێکی نالی:

گاهێ بەدوعا ڕوونەکەیە قیبلەیی حاجات .... A

گاهێ لەڕەعییەت دەبی بە مەرگی موجافات .... A

تاکەی لە دڵ قەت بەئەبەد فیکری موکافات ..... A

(ئەی جامیعی دونیا و قیامەت بەخەیالات .... A

ئەو ڕۆژە کە مردی نەئەوت بوو نەئەمت بوو) .... B [۱۷۸ : ۱۹۲].

لەم جۆرەدا بەزۆری پارچەی یەکەم موسەڕڕەع دەبێ. قالبە سەروای ئەم جۆرەیان بەم شێوەیە داڕژاوە :

AAAAAA, AAAAB, CCCCB, ...

٤- وا دەبێ لەپێنج خشتەکیدا ، هەر پێنجینەیەك سیستەمی سەروای تایبەتی خۆی هەبێ و هیچ سەروا بەندییەك لەنێوان پارچەکاندا نەبێ بەگشتی، بەلام لەهەر پارچەیەکدا بەیەك دەستوور سەرواکان دابەش بین، لەتی یەکەم و دووەم و سێیەم و پێنجەم هاوسەروابن و کۆتایی لەتی چوارەم ئازاد بێ و بەهیچ سەروایەکەوە نەبەسرابێتەوە. وەکو هۆنراوەی (بەبۆنەی لادانی تارا لەسەر بەیکەری شاعیری مەزن، حاجی قادری کۆیی)ی حەسیب قەرەداغی کە (١٠) پارچەیەو هەموویان بەم سیستەمە داڕژاون، ئەمەیش پێنجینەی یەکەم:

حەرفی کوردی ، گیانەکەی بوو پێش ئەوەی تۆ دەرکەوی ..... A

تۆ بەبورجی ڕۆژی ڕووناو بۆ نیگای بیر سەرکەوی .... A

قوڵی مەردی هەڵبکەیت و پێشەوا بی و بەرکەوی .... A

مامە حاجی ئەو ئەوژمەی دات بەحەرف و بیری کورد .... B

وای شەپۆل داتۆ ئەمێستا پێشی سەد ڕەهبەرکەوی .... A [٦٨ : ٢٠٥]

قالبەکەی بەم جۆرەیە:

AAABA , CCCDC , EEEFE , ...

٥- وا دەبێ پێنجینەکە کۆتایی لەتی یەکەمی ئازاد بێ، لەتی دووەم و پێنجەم یەك سەروایان هەبێ و لەتی سێیەم و چوارەم یەك سەروایان هەبێ. حەسیب قەرەداغی لەپێنجینەیەکدا دەڵێ:

لەمیانی من و تۆ ، خۆزگە ، پردە X

لەسەرپایەی وڕکی دڵم دامەزراوە .... A

هەرچی لافاو هەیە هەستێ .... B

پردی شاعیرنا پسێنێ .... B

چونکە بەخەم دارنژراوە .... A [٦٨ : ٩٦].

قالبە سەرواکەی ئەم پێنجینەیە بەم جۆرەیە: XABBA.

٦- هەرچەسیب قەرەداغی سەروای پێنجینەیەکی تری بەجۆرێکی تر داڕشتوە. لەتی ناوەڕاست (لەتی ٣) کۆتاییەکەی ئازادە، هەرچوار لەتەکەی تر هاوسەروان و دوو دوو وەکو مەسنەوی دەکەونە بەرچاو، دەڵێ:

شیعرێکم هەڵکرد بۆ یارێ .... A
مەڵێکی جوانم بۆ بگرێ .... A
کە دەستم برد بیهێنمەوە ، X
لادیوارێ ، .... A
بەسەر سەرما هاتە خوارێ .... A [٨٨ : ٣١].

لەتی دوەم هەرچەندە کۆتاییەکەی (رێ) وەکو لەتی (١، ٤، ٥) وایە بەڵام مەرجی سەروای بەتەواوی تێدا نییە، چونکە (یٛ) لەهەموویان پاش ڕەوییە. ڕەوی دەنگی (ر)ە، دەبێ بزوێنی پێش (ر) لە هەموو لەتە هاوسەرواکان یەك بێ کەچی لەمەیاندا گۆڕاوە. ئەم قالبە بەم شێوەیەی سەرەوە، ئاوا دەردەچێ: AABAA.

٧- وا دەبێ لەپێنج خشتەکیدا، پێنجینەکان لەڕووی سەرواوە سەربەخۆبن، پەیوەندییان بەیەکەوە نەبێ. هەر پێنجینەیەکیش دوولەتی پێنجەمی یەك سەرواو سێ لەتی پاشەوەی سەروایەکی تریان هەبێ، ڕازی لە پێنج خشتەکی (دڵی شکاوم)دا کە سێ پێنجینەیە و بە مەسنەوییەك داخراوە، لە پێنجینەی یەکەمدا دەڵێ:

ئەی دڵ شکاو خۆم ، ئەی دڵ شکاو خۆم ...... A
دەروون پڕ ئاگر، چاو پڕلە ئاو خۆم .... A
پەروەردەم کردی وێنەی داری گوڵ .... B
چێم کردیتەوە لەناو داخی دڵ ....B
ئەمخوێند لەدەوریت بەوێنەی بولبول .... B [٨٨ : ١٠٤]

ئەم جۆرە پێنج خشتەکییە قالبەکەی بەم چەشنەیە:

AA BBB, CC DDD, EE FFF, ...

٨- پێنج خشتەکی هەیە، لەهەر پارچەیەکدا لەتی (١، ٢، ٣) هاوسەروان و لەتی (٤، ٥) هاوسەروان و لە هەموو پارچەکاندا دووبارە دەبنەوەو پارچەکان بەیەکەوە دەبەستنەوە، وەکو شیعری (شین بۆ سێ هاوڕێی لەسێدارە دراو)ی مارف بەرزنجی (پشکۆ)، کە لەپێنجینەی یەکەمدا دەڵێ:

چۆن دڵ نەتەقێ و مێشك نەڕژێ .... A

چۆن دەستی حەسرەت لەمشەو نەمکوژێ ..... A

چۆن لەدوو دیدە هەر خوێن نەڕژێ .... A

هەتا ئیمتیمار نەکەین سەنگەسار .... B

لەتۆڵەی خوێنی رەفیقی سەربار .... B [٤٢ : ٩٢]

سەروای دوو لەتی دوایی (ا ر) لە دوو لەتی کۆتایی هەموو پێنجینەکاندا دووبارە دەبێتەوە. زنجیرەی سەروای ئەم قاڵبە بەم شێوەیە دەڕوا:

AAA BB , CCC BB , DDD BB

٩- وا دەبێ هەمان قاڵبی پێنجینەکانی پێشوو (ژمارە ٨) (AAA BB) لەپێنج خشتەکییەکدا دابڕێژێ بەڵام هەر پێنجینەیەك لەرووی سەرواوە سەربەخۆبێ و پەیوەندی بەسەروای پارچەکانی ترەوە نەبێ وەکو قاڵبی پێشوو وەکو (گوڵی سەربەستی) بەختیار زێوەر، لەپێنجینەی یەکەمدا دەڵێ:

گوڵێك شیرینتر لەخونچەی بەهار .... A

نازکتر جوانتر لەشەوبۆی ناز دار .... A

گەشتر لەدیدەی وەنەوشەی نزار .... A

گوڵێکە ناوی گوڵی سەربەستی .... B

مەرجە ئەو گوڵەی بگاتە دەستی .... B [٣٢ : ٢١٥]

شیعرەکە (٦) پارچەیە، هەر پارچەیەك سەروای سەربەخۆی هەیە، بەڵام قاڵبی هەموویان وەکو یەك وایە، بەم جۆرەیە:

AAA BB CCC DD EEE FF

١٠- وا دەبێ هۆنراوەکە دابەش پارچەی پێنجی پێنجی بووبێ و لەهەر پێنجینەیەکدا لەتی یەکەم کۆتاییەکەی ئازاد بێ و (جگە لەتەسریع) هیچ پەیوەندییەکی سەروایی نەبێ نەلەناو پێنجینەی خۆیدا و نەلەگەڵ پێنجینەکانی تری هۆنراوەکەدا، لەتی دووەمیش لەناو پێنجینەی خۆیدا ئازاد بێ، بەڵام لەگەڵ لەتی دووەمی هەموو پێنجینەکانی تر هاوسەروا بێ، هەر سێ لەتی کۆتایی هەموو پێنجینەکانیش هاوسەروا بن. ئەم قاڵبە لەتێهەڵکێش کردنی شیعرەکەی کوردی و شیعرە فۆلکلۆرییەکەی گۆرانی (چلوکەم)دا دەردەکەوێ، ئەمە پێنجینەی دووەم و سێیەمی هۆنراوەکە[41]:

وێڵ و سەرگەردان و خوار و عاجز و ئاشفتە حاڵ X

---

[41] بۆیە لێرەدا دوو پێنجینەمان وەرگرت تا سەروابەندی لەتی دووەم و ئازادیی لەتی یەکەم باشتر دەربکەوێ.

دڵ بەتاڵان چووی سوپای کاکۆڵی تێك ئاڵاوی تۆم ... A

وەرن وەرن تیمە چارە .... B

دڵ عاشیقەو بێ قەرارە .... B

یار نەڵێن لێمان بێزارە .... B

گەر دەپرسی داد و گریان و فیغانم بۆ چییە ---- Y

ڕاستە پاوك مردەنیم ئەمما جگەر سووتاوی تۆم ... A

وەرن وەرن بمکەن چارە .... B

دڵ عاشیقەو بێ قەرارە .... B

دەرمانم نییە لەم شارە .... B[٤٧ : ٢١٣]

قالبی ئەم هۆنراوەیە بەم جۆرەیە:

X A BBB , Y A BBB, Z A BBB, ...

١١- وا دەبێ پێنج خشتەکییەك، هەر پێنجینەیەکی لەسەر دوو سەروا دامەزرابێ. لەتی (١، ٣، ٥) یەك سەروایان هەبێ و لەتی (٢، ٤) یەك سەروایان هەبێ. هیچ پەیوەندییەك لەنێوان سەروای پێنجینەکانا نەبێ. وەکو هۆنراوەی (ئـالەمیرزاد)ی شێخ نووری شێخ ساڵح کە (٣) پێنجینەو شەشینەیەکە. لە پێنجینەی یەکەمدا دەڵێ:

لەناو شەپۆلی خەما، سەرنگوون و بێ ئارام ...... A

بەکێوی سەختی ژیانا بەبێ و چنگەرنێ .... B

خەریکی هەڵمەتی سەرکەوتنە. بگاتە مەرام ...... A

لەپرشنگی کلۆڵی بواری لێ ئەتەنێ .... B

بەداوی جەوری خەفەت، تارو پۆی لە تێش و ژام ... A [٢١٢ : ٢٢٩]

قالبی ئەم جۆرە پێنجینەیە بەم شێوەیە دەڕوا:

A B A B A, C D C D C, E F E F E, ...

١٢- وا دەبێ لە پێنج خشتەکیدا، هەموو پێنجینەکان لەتی پێنجەمیان هاوسەروا بێ، بەڵام لەناکە تاکی پێنجینەکان ئەم پێنجەمین لەتە هیچ پەیوەندی سەروایی نەبێ و بە ئازادی بێڵێتەوە، چوار لەتەکەی بەرایش بەقالبە سەروای چوارینی پتراکی (ABBA) بەیەکەوە بەسرێنەوە. شێخ نووری لە(ئیستیقبال بۆ تازە پێگەیشتووەکان)، (٧) پێنجینەی هێناوە هەر هەموویان بەم قالبە دارژاون. پارچەی یەکەمی موسەڕڕەعە بەوەی کە سەروای لەتی پێنجەمی وەکو سەروای لەتی (١-٤) هێناوە. لەپارچەی دووەمدا دەڵێ:

ئەی فەجری بێ غوبارو کەدەر، عیلمی ئەمەل ...... A

چاوی لەتۆیە، تۆ کە ئومێدی هەموو کەسی .... B

ئەلحەق عیلاجی دەردی دەوایێکی نەورەسی .... B

هێندە چاوەڕێ بوو چاوی هەتا بێ گەبی سویەل ..... A

فەرموو دەرەنگە، وەختی تلوعێکە بێ حیجاب .... C [١٦٣ : ٢١٢]

قالبی سەروای ئەم پێنج خشتەکییە بەم جۆرەیە:

ABBA C, DEED C, FGGF C, ...

١٢. وا دەبێ پارچەکانی پێنج خشتەکی، بەپێی دەستوورێکی تایبەتی لەسەر دوو سەروا دامەزرا بن، بەلام هیچ پەیوەندی سەروایی لەنێوان پێنجینەکاندا نەبێ. هەر پێنجینەیەک لەتی (١، ٢، ٥)ی هاوسەروا بن و لەتی (٣، ٤)ی هاوسەروا بن، وەکو هۆنراوەی (ئەگەر گەرەکتە)ی دڵزار کە سێ پارچەیە و هەموویان بەو دەستوورەی سەرەوە سەروایان دامەزراوە، ئەوەندە هەیە لە هەموو پارچەکاندا لەتی (٣-٤) کورتن و لەتەکانی تر (١، ٢، ٥) درێژن، بەمەوەش لە موستەزاد نزیک دەبێتەوە ئەگەرچی موستەزادیش نییە چونکە پارچەکان بە لەتی درێژ کۆتاییان هاتووە لە پێنجینەی بەرابیدا دەڵێ:

ئەگەر گەرەکتە شادو تەڕوتەڕزی .... A

تۆ بژی .... a

ڕێگەی زۆر راستی ڕەها بوونی گەل .... B

ڕێی عەمەل .... b

بگرە هەتا دەرچی لە چنگی خوێنمژی ..... A [٨٧، ل٦٥]

قالبە سەروای ئەم جۆرە پێنجینەیە ئاوهایە:

A a B b A, C c D d C, E e F f E, ...

بوختەی سەروای پێنجینە:

هونەری یان پارچەی پێنجینە لەزمانە ئەورووپییەکان لەبارەی سەرواوە لە پێنجینەی رۆژهەڵات بەگشتی و کوردی بەتایبەتی جیایە. جیاییەکە لەم خاڵانەدا دەردەکەوێ: یەکەم هەموو پێنجینەی زمانە ئەورووپییەکان (ئینگلیزی، فەرەنسی، ئەسپانی) لەسەر دوو سەروا دادەمەزرێ کە بەشێوەی جۆراوجۆر دووبارە دەبنەوە، واتە لەو پێنج لەتە، دوویان یەک سەرواو سێیان سەروایەکی تریان دەبێ، بەلام دابەشبوونی ئەو دوو سەروایە لەناو لەتەکان لە پێنجینەیەکەوە بۆ پێنجینەیەکی تر دەگۆڕێ کەچی لە پێنجینەی کوردیدا، دەشێ پێنجینە لەسەر یەک یان دوو یان سێ سەروا بێ. دووەم: لەزمانە ئەورووپییەکان پێنجینەکانی ناو یەک هۆنراوە بەسەروای هیچ لەتێکی پارچەکان بەیەکەوە نابەسترێنەوە چونکە لەو هەناسە درێژەیان نییە لەسەروا هێنانەوە، کەچی لە پێنج خشتەکی کوردیدا لەمە هەر زۆر باوە کە پێنج خشتەکی هەبە بکاتە هەرچەند پارچە، هەموو

پارچەکان بەسەرواى یەکێ لەلەتەکانەوە پێکەوە دەبەسترێنەوە. لەزمانە ئەورووپییەکاندا، ئەوەى گوان و ناپەسەند بێ لەدابەشبوونى دوو سەرواکەى پێنجینە ئەوەیە: یەکەم سەرواکان هەموویان بەدواى یەکدا نەبەن وەکو (AAABB) یان (AABBB)، دوەم کۆتایى پێنجینە مەسنەوى بێ پەسند نییە، وەکو (ABABB) یـان (ABBAA)، لەمانـە بـترازێ هـەموو جـۆرە دابەشـکرینەکانى تـر پەسەندن ئەگەرچى لـەئینگلیزى (AABAB)و لەفەرەنسى (AABBA)و لەئەسپانى (AABAB) لە هەموویان باوترن. بەش بەحاڵى کوردیش، باووترین قالبە سەرواى پێنجینە پێنج خشتەکى و پێنجینەیە کە سەرواى لەتى پێنجەم لەسەرەتا تاکۆتایى هۆنراوەکە لەهەموو پارچەکان دووبارە دەبێتەوە. لەم دوانەش پێنجینە باوو بڵاوترە لەپێنج خشتەکى. باوترین قالبە سەرواى پێنجینە ئەمانەن:

1- AAAAA , AAAAA , AAAAA , ...
2- AAAAA , BBBBB , CCCCC , ...
3- AAAAA , BBBBA , CCCCA , ...
4- AAABA , CCCDC , EEEFE , ...
5- XABBA ,
6- AAXBB ,
7- AABBB , CCDDD , EEFFF, ...
8- AAABB , CCCBB , DDDBB , ...
9- AAABB , CCCDD , EEEFF , ...
10- XABBB , YABBB , ZABBB , ...
11- ABABA , CDCDC , EFEFE , ...
12- ABBAC , DEEDC , FGGFC , ...
13- AaAbA , CcDdC , EeFfE , ...

پێنجەم : شەشینە

شەشینە (sextain) پارچەیەکى شەش لەتییە، چ سەربەخۆ مانایەکى تەواو بدات چ پارچەیەک بێ لەهۆنراوەیەکى پارچەدار کە بەزۆر کێش و سیستەمى سەرواى جیاواز دروست دەبێ. شەشینە لەهەر زمانێکدا بەجۆرێ گۆڕانى بەسەردا هاتووە، لەبنچینەدا ئیتالییە، لە (٦) لەتى (١١) بڕگەیى پێک دێ و پێى دەگوترێ sextina (یەکەم جار ترۆبادۆرى پرۆڤنسالى [ئارنۆ دانییل] ئەم شەشینە ئاڵۆزەى داهێناوە. لەکۆتایى سەدەى (١٢). دانتى سوودى لێ وەرگرتووەو شکڵى تایبەتى داوەتێ بەڵام لەسەردەستى پترارک بوو بەپارچەیەکى هەرە باوى لیریکاى ئیتالى)[٤٨٦ : ١٢٩].

ئاڵۆزى و قورسى ئەم جۆرە شەشینەیە لەوەدایە کە لەشەش پارچە پێک دێ، هەر پارچەى شەش لەتەو هۆنراوەکە بەکۆتاییەکى ٣ لەتى دوایى دێت. سەرواى ئەم جۆرە شەشینەیە لەدووبارە بوونەوەى وشەکانى کۆتایى دایە. کە بەم جۆرە جێگایان دەگۆڕێ:

/ECBFAD /CFDABE /FAEBDC /ABCDEF/ AB-DE-CF/ BDFDCA)

(DEACFB)[٢١٦ : ٧١]. لەم جۆرە شەشینەیە لەسەر دەستى سەرفلیپ سدنى لەشیعرى (ئەرکادیا) کەوتۆتە ناو شیعرى ئینگلیزى، لەو بەولاوە پترە وردە بەکار هاتوە، نموونەى هەرە سەرک

ئەم جۆرە لە شیعری ئینگلیزیدا (سکالای لیزا)ی (سوینبێرن)ە. کیپلینگ و پاوەندو ئیلیۆت و ئۆدسن بەکاریان هێناوە [٥٠٢ : ٦٢٠]. لە فەرەنسیدا کە پێی دەگوترێ (sixain) نموونەی هەرە دێرین بەم جۆرەیە (AABCCB) [٤٨٢ : ٢١]. لە فەرەنسیدا بەزۆری شەشینە بە دوو یان سێ سەروا دەبێ. ئەگەر چوار لەتی بە یەك سەروا بێ جوان نییەو شاعیران خۆیانی لێ لادەدەن. لە ئینگلیزیدا یەکێ لە شەشینە باوو پەسندەکان ئەوەیە کە پێی دەگوترێ (کلکە سەروا tail - rhyme) کە لە دوو بەش پێك دێ. بەشی یەکەم سێ لەتی درێژو لەتێکی کورتە (کلکە)، بەشی دووەمیش لەتێکی درێژو لەتێکی کورتە. لەتە کورتەکان (کلکەکانی) سەروایان یەکەو لەتە درێژەکانیش سەروایان یەکە (AAA bAb). [لەبەر ئەوەی (بێرنز) زۆری ئەم قالبە بەکار هێناوە، بەزۆری پێی دەگوترێ شەشینەی (بێرنز)ی] [٤٦٧ : ١٦]. شەشینە لە سەدەی (١٤) چۆتە ناو ئەدەبی ئەسپانی و جۆری جیاوازی لێ دەرکەوتوە وەکو (ABA BA/ABC ABC/AAB AA B AAB CCB/B) [٤٨٦ : ١٠٢ - ١٠٤]. لە ئەدەبی تورکیدا، لە کۆتایی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم لە ئەنجامی کاریگەری ئەوروپییەوە پەیدا بوە. بەزۆری لە بەشی دووەمی سۆنێتای پترارکی کە شەشینەیەو بە شێوەی جیا جیا هاتووە، وەکو بەرهەمەکانی جەناب و تۆفیق فیکرەت و حسێن دانش و سیرت... بۆ نموونە محەمەد رەوشەندی لە سۆنێتەی (تسلیت خیال) شەشینەکەی بەم جۆرە (ABB ACC) [٤٥٠ : ٥٤] هێناوەو تۆفیق فیکرەت لە سۆنێتەی (فنار)دا، شەشینەکەی بەم جۆرە هێناوە (ABA, CBC) [٤٢٨ : ١٣٥] و ج. سامی لە سۆنێتەی (امتحان قور قیس) سەروای شەشینەکەی بەم جۆرە داڕشتوە (ABBAB B) [٤٤٤ : ٢٠٧]. لە فارسیدا شەشینە لە ژێر ناوی (موسەممەت)و (تەسمیت) باس کراوە. قەیسی رازی بەم جۆرە قالبە سەروای شەشینە روون دەکاتەوە: (ئەوەیە هۆنراوەکە دابەشی پارچەی شەش لەتی بکرێ، لە هەر پارچەیەکدا پێنج لەتی پێشەوە یەك سەروایان هەبێ و لەتی شەشەم سەروای جیا بێ) [٤٠٢ : ٢٢٥]. بەم پێیە قالبە سەرواکەی شەشینە بەم جۆرە دەبێ (AAAAA B). زەینولعابدین لە باسی شەشینەدا وەکو جۆرێکی موسەممەت دەڵێ: (لەم ماوەی دواییەدا، لە بەشەکانی شیعر بایەخی زۆر بە موسەممەت دراوەو شاعیران جۆری جیا جیای ئەم ژانرەیان تاقی کردۆتەوە. پەیوەندی موسەممەتی ئەم دواییەو موسەممەتی کلاسیکی لە دووبارە بوونەوەی لەتێکە بە شێوەی تەرجیع لە کۆتایی هەموو پارچەکاندا. بەزۆریش سەروای لەتی پێش کۆتایی وەکو سەروای کۆتایی دەبێ بە پێی رای مامۆستایانی پێشوو ژمارەی لەتەکانی هەر بەندێکی موسەممەت لە نێوان چوار و شەش دایە) [٢٩٦ : ١١٤]. ئینجا نموونەیەکی لە شەش خشتەکی (بهار) نووسیوە کە قالبە سەرواکەی بەم جۆرەیە: (AAAABB , CCCCBB .....). لە کوردیدا، عەلائەدین سجادی لە (ئەدەبی کوردی و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی)دا باسی (داچنراو - موسەممەت - مسمط) دەکات و چوار بۆ جۆری جیاجیا دەخاتە پێش لە دوومیان دا دەڵێ: (بە لای کوردەوە هۆنراوەی داچنراو ئەوەیە کە شەش بەر بێ. دوو جۆرە هۆنراوەی دوایی خاوەنی سەروایەك بێ کە جیا بێ لە سەروای چوار

بووەکەی پێشووی) [١٣٧ : ١٧٥] و نموونەیەکی بەختیار زیوەری داوە. دلشاد عەلی لە (بنیاتی بەڵەبەست لە هۆنراوەی کوردیدا) کە دێتە سەر باسی موسەممەت، قسە لە (موسەممەتی خەمسی)ش دەکات. بۆ چوونەکەی سجادی وەردەگرێ و نموونەیەکی شێخ نووری شێخ سالح دێنێتەوە کە لەسەر هەمان ئەو قاڵبە سەروایەیە کە سجادی باسی کردوە بەلام لەتی کۆتایی لە هەموو پارچەکانی هەمان شتەو دووبارە بۆتەوە (تەرجیعە) [٩٢ : ١١٦]. ئەو قاڵبە سەروایەی کە باسیان کردوە بەم جۆرەیە (AAAABB). لەڕاستیدا شەشینە لەکوردیدا، هونەرێکی شیعری نوێیە، لەم سەدەیەدا و لەژێر کاریگەری شیعری تورکی و فارسی و لە ڕەوتی تازەکردنەوەی شکڵی شیعری کوردی و بەرەسەندنی سروودو گۆرانی سەری هەڵداوەو زۆر قاڵبی جۆراو جۆری هەیە کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١- باوترین قاڵبی سەروای شەشینە لەکوردیدا، ئەوەیە کە چوار لەتی پێشەوەی لەسەر یەك سەرواو دوو لەتی دواوەی لەسەر سەروایەکی تر بێدا. ئەمە چەند لقێکی لێ دەبێتەوە:

أ- وا دەبێ هەر شەشینەیەك سەربەخۆیی و پەیوەندی سەروایی بەشەشینەکانی تری هۆنراوەکەوە نەبێ، وەکو سەلام دەڵێ:

دنیا هەموو چاوڕاوە فێروفێڵ و بەند و داوە
ڕاستە ڕاستی هەڵگێڕاوە درۆ خۆشە بڵێشاوە
من لە درۆ گوێ ناگرم
ڕاستیم لەوێ هەتا ئەمرم [١٠٩ : ٣٦].

لێرەدا دوو سەرواکە (-اوە) و (-رم)ن، لەشەشینەی دووەمدا دوو سەرواکە دەبن بە (-ەم) و (یوە). لەسێیەمدا دەبن بە (-ارە) و (-ردن). بەم جۆرە هیچ سەروایەك نییە هەموو شەشینەکان بەیەکەوە ببەستێتەوە. قاڵبی لەم سیستەمە سەروایە بەم شێوەیە خۆی دەنوێنێ: AAAABB CCCCDD , EEEEFF .

ب- وا دەبێ سەروای دوولەتی دوایی (تەنیا سەروا) لەهەموو شەشینەکان دووبارە بێتەوە و بەیەکەوە بیانبەستێتەوە، وەکو ئەم شەشینەی (لەسەر لووتکەی بیرە مەگروون)ی بەختیار زێوەر، کە لە پارچەی یەکەمدا دەڵێ:

لەسەر لووتکەی بڵندی پیرەمەگروون کە لای من بۆتە شاخی زێڕو ئاڵتوون
شەونك دیم دووبەری پرسۆزو مەحزوون لەبان وت ئێ بگە ئەی چەرخی گەردوون
ئەگەر چی ڕۆژ هەلاتن و کەساسن
لە ڕۆژئاوایی جوانتر دوو شوناسن [٢٢ : ١٩٠].

لەم هۆنراوەیەدا کە (٩) شەشینەیە، لە هەموو شەشینەکاندا سەروای لەتی (٦،٥) یەکە (-اسن) و سەروای چوار لەتەکەی پێشەوە لەپارچەیەکەوە بۆ پارچەیەکی تر دەگۆڕێ، قاڵبە سەروای

ئەم جۆرەیان بەم شێوەیەیە:

AAAA BB . CCCC BB . DDDD BB ....

ج- وا دەبێ هۆنراوەکە هەموو شەشینەکانی بەهەمان سەرواى ژمارە (١-ب) داڕێژابێ بەڵام دوولەتەکەی کۆتایی هەموو شەشینەکان یەك شت بێ، وەکو خۆی دووبارە بووبێتەوە، واتە تەرجیع بێ، ئەم قاڵبەیان زیاتر بەموسەممەتی تەرجیعی شەشی ناسراوە، وەکو هۆنراوە بەناو بانگەکەی بێکەس (سەدەی بیستەمە) کە (٨) پارچەیە و لەهەر پارچەیەکدا چوار لەتی پێشەوە هاوسەروان و دوولەتی کۆتایی بەدەقە خۆیان دووبارە بوونەتەوە، ئەمەیش پارچەی سەرەتای هۆنراوەکە:

سەدەی بیستەمە کوڕە غیرەتێ   لە خەو ڕاپەڕە هەوڵێ هیمەتێ
بەسیە نەزانی، عیلم و سەنعەتێ   سوێکی هەتا کەی؟ ناوێ، حورمەتێ

هۆش و بیرت بێ، پیاوی ژیرت بێ
لەجێی سەربەستی بۆ چ زنجیرت بێ [٢٨ : ١٧]

قاڵبی سەرواى ئەم جۆرەیان وەکو ئەوەی پێشەوەی خۆی وایە، جیاوازییەکە تەنیا لەخودی دوو لەتی کۆتایی پارچەکاندایە، لە هەموویاندا هەمان شتەو دووبارە دەبێتەوە.

٢- وا دەبێ لەسەراپای هۆنراوەیەکدا، شەشینەکان هەریەکە هەموو لەتەکانی هاوسەروا بێ و پەیوەندی سەروابەندی لەنێوان پارچەکاندا نەبێ. بۆ نموونە پیرەمێرد لەهۆنراوەی (گۆرانی نەسرین)، (٦) پارچەی شەشینەی هێناوە، هەر پارچەیەك لەڕووی سەرواوە سەربەخۆیەو لەسەر یەك تاکە سەروا بنیات نراوە، لە پارچەی یەکەمدا دەڵێ:

نەسرین گوڵی نەسرینە   چرووزەی یاسەمینە
خنجیلە و خوێن شیرینە   دەمی بە پێکەنینە
کەیفی لە هەڵپەڕینە   شنە شنی بێنە [٤٤ : ٢٥٦].

هەر شەش پارچە بەریز سەروایان ئەمانەن: (-ینە، -ارە، -ێنە، -یزە، -انە، -رد). ئەم جۆرە شەشینەیە لەفارسیدا زۆر کەمە، زەینولعابیدین دەڵێ: (مەنوچەهری یەك موسەممەتی (٦) لەتی هەیە کە لەتەکانی هەر پارچەیەك هاوسەروان و پارچەکان پەیوەندی سەروایان لەنێودا نیە، تەنیا پەیوەندی مانا و کێش لەنێو پارچەکاندا هەیە) [٢٩٦ : ٢٠]. قاڵبەکە بەم جۆرەیە:

AAAAAA , BBBBBB , CCCCCC

٣- وا دەبێ هۆنراوەیەك لەچەند شەشینەیەك دروست ببێ، شەشینەی یەکەم (موسەڕڕەع) بێ و ئەوانەی تر هەموویان پێنج لەتی پێشەوەیان هاوسەروا بێ و لەتی شەشەمیان جیا بێ، بەڵام هەموو لەتە شەشەمەکانی پارچەکان هاوسەروابن، واتە پارچەکانی هۆنراوەکە بەلەتی سەرواى شەشەم بەیەکەوە بەسترابن، وەکو قەسیدەی (دڵی من)ی شێخ نووری کە (لەسەر شێوەی

قەسیدەیەکی مامۆستا ئێخود)ەو لەشەشینەی دووەمدا دەڵێ :

هەرچەندە بەدونیا ئەگەڕێم شارو وڵاتان .... A

دەشت و کەژو سەحراو و چیا ، چۆڵ و بیابان .... A

نایدۆزمەوە ، بێ سەرو شوێن ڕۆیبووە دیمان .... A

شێتانە ئەمێ ڕوویی لە چ لاکرد بێ یاران .... A

وەك بلبلەکەی وێڵی گولستان بەبەهاران .... A

ئاخۆ لە چ گوڵزارێ ، غەزەلخوانە دڵی من .... B

هۆنراوەکە ھاژدە پارچەیەو هەر هەموویان سەرواى لەتی کۆتاییان (انە)و پاش سەروایان (دڵی من)ە. وا دەبێ ئەم جۆرەیان لەباتی شەشینە (شەش خشتەکی) بێ، واتە شاعیرێك غەزەلی شاعیرێکی تر وەربگرێ و هەر دێڕێکی (دوو لەت) دوو دێڕی (چوار لەت) بەهەمان کێش و بەسەرواى لەتی یەکەمی شیعرە ئەسڵەکە بۆ زیاد بکا. واتە هەر پارچەیەکی شەش لەتە، چوار لەتی پێشەوە هی شاعیری دووەمە و دوو لەتی دواوەی هی شاعیری یەکەمە. ئەمە لە کوردیدا زۆر کەمە، بەڵام لانی کەم نموونەیەکی هەیە : شەش خشتەکی (تسدیس) شێخ ڕەمەزان بوتی لەسەر غەزەلی مەلای جزیری وەك لە دیوانی جزیری چاپی سادق بەهائەدیندا هاتووە. پارچەی یەکەمی موسەڕڕەعە، هەر شەش لەتی لەسەر یەك سەروا دەڕوا کە سەرواى غەزەلەکەی جزیرییە (ـەرێ). لە پارچەکانی ترینیدا لەتی پێشەوە هاوسەروان و لەتی شەشەمی هەموو پارچەکان (ـەرێ)یە. لە پارچەی دووەمدا دەڵێ :

بووئەی بادی سەبا دەغدەغە بەردل تو مەدار .... A

گەر نزانی وەتەنێ شۆخێ قەدا لالە عوزار .... A

تو بنێرکی دەرە ئەنوار ئەوە ئەیوانی نیگار .... A

تا ئەبێژی تە چ تشتن قەوی شریهەت قەدی یار .... A

[ئلرگرا نازك و تەپ تەیشەکە رامەست و خومار .... A

مێم دوو لەعلی لەب و موحتەشەم و موعتەبەرێ] ...... B [٢٥٨ : ٥٢٩]

سیستەمی دابەشبوونی ئەم قاڵبە سەروایە بەم جۆرەیە :

AAAAAA, BBBBBA , CCCCCA , ...

ا- وا دەبێ شەشینەکانی هۆنراوەکە لەتەکانیان دوو دوو لەشێوەی مەسنەویدا هاوسەروابن و سەرواى دوو لەتی کۆتایی هەموو پارچەکانیش وەکو یەك وا بێ، بەو سەروایەی مەسنەوی کۆتایی پارچەکان پێکەوە گرێ بدرێن، بەختیار زێوەر هۆنراوەی (پێشکەشی نیشتمان)ی کردووە بە(٨) پارچە،لەهەموویاندا ئەو یاسایە پەیڕەو کراوە . لەپارچەی یەکەمدا دەڵێ :

فیدات بم خاکی کوردستان   نموونەی جەننەتی عەدنان

لەسەرتا خوار

گوڵ و گوڵزار

دڵی غەمبار ئەکا دەرمان   فیدات بم خاکی کوردستان [٣٢ : ١٤٧].

لێرەدا سەروای سێ مەسنەوییەکە بەم جۆرەن: (ـان، ـار، ـان)، لەپارچەی دووەمدا دەبن بە(-افت، -انە، -ان)و لەسێیەمدا دەگۆڕێن بۆ (-ین، -ەش، ـان)... قاڵبی ئەم سستەمە سەروایە بەم جۆرە داڕژاوە:

AAbbCC , DDeeCC . FFggCC , ...

٥- وا دەبێ هۆنراوەیەك شەشینەکانی هەریەکە لەسەر چوار سەروا داڕژابێ، لەهەر پارچەیەکدا چوار لەتی پێشەوە دوو مەسنەوی بن و دوو لەتی کۆتایی یەکەو سەروای سەربەخۆیان هەبێ و نە هیچ پەیوەندییان بەیەکترەوە هەبێ و نە بە سەروای مەسنەوییەکانی پێشەوە، بەلام ئەوەندە هەیە، لەتی پێنجەمی هەموو لەتەکان یەك سەروایان هەیێ و لەتی شەشەمیشیان سەروایەکی تر، واتە پارچەکان لەدوو تەوەرەوە، بەدوو سەروای جیاواز بەیەکەوە بەستراونەوە، ئەمە پەیوەندی سەروا بەندی نێوان پارچەکان تۆکمەو پتەوتر دەکات. هەردی لە(پەیامی یار)دا ئەم وەستاکارییەی کردوە، ئەمەش پارچەی یەکەم و دوەم:

لەیارەوە .... a

لەشۆخ و شەنگی یارەوە .... A

لەرازی پڕ نیهانیا .... B

لەتەك شنەی بەیانیا .... B

پەیام لەیاری جوانەوە C

گەیشتە لام .... d

* * *

بەرامەکەی .... e

گوڵاوی باخی نامەکەی .... E

کە ئاوی زیندەگانییە .... F

شەرابی کامەرانییە .... F

گوڵی هیوای ژیانەوە C

گوڵی هیوام .... d [٥ : ٨٥].

هەموو پارچەکان یەکەم لەت و دوا لەتیان کورتە، ئەم دیاردەیە زیاتر سەربەخۆیی و یەکگرتنی پارچەکان دەستەبەر دەکا، کە بەرامبەر دوو ڕێگەی سەروابەندی نێوان پارچەکان دووەسلی پارچەکان بەسەروای لەتی پێنجەم (-انەوە)و سەروای لەتی شەشەم (ـام) پێکەوە بەستراون.

تاتی ئەم سەروا بەندییە بەم شێوەیە داندراوە: aA BB C d . cE FF Cd . gG HH Cd,....

٦- وا دەبێ هۆنراوەیەك شەشینەكانی سەربەخۆبن و هەر پارچەیەك لەتەكانی بەنۆرە بەسەر دوو سەروا دابەش بووبن (سەروای موتەناوبیب)، كە ئەگەر دوو لەت دوولەت بەرامبەر یەك بوەستن بەشێوەیەكی ئەندازەیی جوان دەكەوێتە بەرچاو، هەر دەڵێی لەتە تاكەكان (٥،٣،١) لەژێر یەك یەك سەروا دێنە خوارێ و لەتە جووتەكانیش (٦،٤،٢) لەژێر یەك بەسەروای دووەم ڕێز دەبن (وتوێژی مەلا و میرعبدالەدینی جزیری) كە (٢٨) پارچەیە هەمووی بەم قالبە سەروایە نووسراوە، لەپارچەی یەكەمدا مەلا دەست پێ دەكاو دەڵێ:

سەلامامن سەناخوانی	سەحەرگە گەوهەر ئەفشان بێت
بەسوورەت ئەمری سوبحانی	سەر ئەلقاب و زەڕ ئەفشان بێت
بخدمەت عەرزی سولتانی	عەبیرو عەنبەر ئەفشان بێت[٥٨ : ٥٦٢]

سەروای (-ان) و (ەر -) لەگەڵ پاش سەروای (ئەفشان بێت) بەنۆرە دووبارە دەبنەوە. (وەڵام و وەرامی فەقێ تەیران و جزیری) [٥٨ : ٥٧٤] كە (٥٠) پارچەیەو (خێتابا مەلا مەنسووری مەلایێ بلتەیی) [١٠،ل٢٢٠] كە (١٨) پارچەیەو (تلكرە العوام یان بەیتی ئەووەل و ئاخر)ی مەلا محەمەدی سیوچی [١٩٤] كە (١٢٧) پارچەیەو دوو هۆنراوەی دریلێژی ئەحمەدێ نالبەند (مێ جەفا موسلمانا) [١١ : ٥٦] و (بیك و خەسی) [١١ : ١٢٠] هەموویان بەم قالبە سەروایە هاتوون. ئەمیش دەستەی دووبارەبوونەوەی سەروای ئەم قالبە:

ABABAB , CDCDCD , EFEFEF , ...

٧- وا دەبێ لەهۆنراوەیەكدا پارچە شەشینەكان بەشێوەی چوارینەیەكی پتراركی و مەسنەوییەك سەروایان وەرگرتبێ، واتە هەر شەشینەیەكی لەسەر سێ سەروا بڕوار بەپەیوەندی سەروابەندی لەنێوان پارچەكاندا نەبێ، گۆران لەهۆنراوەی (مەدەنییەت) كە چوار پارچەیە، ئەم قالبەی بەكارهێناوە، لەپارچەی یەكەمدا دەڵێ:

مەدەنییەت : گوڵی بەهاری حەیات .... A
مەدەنییەت : هەوایی نەشئونوما .... B
مەدەنییەت وەسیلەیی ئیحیا .... B
بۆ هەموو میللەت و عمومی وڵات .... A
مەدەنییەت ، ئەلكتریك ، قەمەر C
ئەی زیا بەخشی حەقی نەوعی بەشەر.................... C[٧١ : ١٧٣]

سیستەمی دابەشبوونی سەروای ئەم قالبە ، بەم جۆرەیە ؛

ABBACC , DEEDFF , GHHGII .

٨- وا دەبێ پارچەكانی هۆنراوەیەك دیسان وەكو چوارینەیەك و مەسنەوییەك خۆی بنوێنێ

بەڵام چوارینەکە چوارینەی موتەناویب (شەکسپیری) بێ، نەك بەتراوکی واتە هەر پارچەی بەسێ سەروا نەوسرابێنەوە، بەڵام سەرجەمی پارچەکان هیچ سەروای هاوبەشیان نەبێ، هەریەکە سەربەخۆ بێ، وەکو شیعری (تەفەککور)ی (رەجایی زادە ئەکرەم بەگ) کە شێخ نووری لەتورکییەوە کردوویە بەکوردی و لەپارچەی دووەمدا دەڵێ:

دەمێ کە شامی غەریبانە ڕوو بەڕەی ئافاق .... A

ئەسیری زولەت و دەنزووری چەشمی ریققەت ئەکا .... B

دەمێ کە بادی سەبا غونچەی گوڵ و ئەوراق .... A

بە ئاهی حوزنەوە مەئلووفی دەردی حەسرەت ئەکا .... B

فەلەك کە ئەجمی درەخشانی پرتەو ئەفشانە C

تەفەککوراتم ئەرێ موتەسەللی خۆشانە .... C [٧٢ : ٢١٢].

سیستەمی سەروای ئەم قاڵبە شەشینەیە بەم جۆرەیە:

ABABCC , DEDEFF, GHGHII ....

٩- وا دەبێ لەهۆنراوەکە هەر پارچەیەکی مەسنەوییەك و چوارینەیەکی تەواو (هاوسەروا) بێ، واتە لەتی یەکەم و دووەم هاوسەروابن و چوار لەتەکەی دوایش هاوسەروابن و سەروایان لەمەسنەوییەکە جیابێ بەمەوە هەر شەشینەیەك دوو سەروای جیاوازی دەبێ، بەڵام پارچەکان هیچ لەتیان هاوسەروا نابێ. هەر شەشینەیەك پارچەیەکی سەربەخۆیە لەڕووی سەرواوە. بەختیار زێوەر هۆنراوەی (لەکوێی ئەی شادمانی) کردوە بە(٥) پارچەو هەر پارچەیەکی بەم شێوە سەروایە داڕشتوە ، لەپارچەی یەکەمدا دەڵێ:

لەکوێی ئەی شادمانی ، لەی هیوای بەرزی ژیانی دڵ ! ...... A

لەکوێی ئەی ئاقە ئەستێرەی بەیانی کامەرانی دڵ ! .... A

لەباخێکا هەتا چاو بڕ لەکا گوڵ چەتری هەڵدابێ .... B

لەناوەندی گوڵا چەند دوڵبەری عیشوە وەستا بێ .... B

بەبەزم و ڕەزمەوە زۆر کەس لەوێدا مەست و شەیدا بێ ...... B

کە ئەڕوانم دڵم هەر بەستە ئەشلەی تیا پەیا نابێ .... B [٣٢ : ١٦٠] .

قاڵبە سەرواکەی ئەم جۆرە شەشینەیە ئاوهایە:

AABBBB , CCDDDD , EEFFFF .

١٠- وا دەبێ پارچەی شەشینە وەکو خۆلێکدان و تێك هەڵکشانی دوو ستینە وا بێ، لەمە زیاتر لەشەشینەی sestet سۆنیتەی بەتراركیدا دەردەکەوێ و لەشیعری ئەوروپییەوە، بەڕێگای شیعری تورکییەوە هاتۆتە ناو ئەدەبی کوردی بەتایبەتی گۆران لەژێر کاریگەری سۆنیتە نووسەکانی تورکی وەکو جەناب شەهابەدین و تەوفیق فیکرەت و سیروەت و ج سامی و حسین دانش و... وەری گرتووە

هەندێ شیعریا بەکاری هێناوە. ئەمەش چەند جۆرێك لەو شەشینە پتراوکییانە:

أ- وا دەبێ دوو سێینەکە بەسەروای لەتی ناوەڕاستەوە بەیەکەوە بەسرا بنەوە، واتە لەتی (٢،١) هاوسەراوبن و لەتی (٦،٤) هاوسەروابن و ئینجا لەتی (٥،٢)یش هاوسەروابن. گۆران لەهۆنراوەی (شەوێکی بەهار)دا کە چوار لەتی یەکەمی وەکو سۆنێتەی پتراوکی هاتووە و دوا پارچەی شەشینەکە بەم قاڵبە سەروایەی باس کرا نووسراوە، دەڵێ:

ئەستێرەیەکی جوانی گەشی پڕلەتەپەسسوم ...... A
دەرکەوت و گەیشت لێوە بەدڵ زەوقی تەماشا ..... B
بەحری هەوەس و شەوقم وەها هاتە تەلاتوم .... A
بۆ سەیری جەمال کردنی دنیایی بەیانی C
هێشتا شەوی زۆر مابوو کە من کەوتمە سەحرا .... B..
وەك شێت .. بەڵام شێتی شیعر، شێتی جوانی ...... C [١٧٢ : ١٧٣]

ئەم شەشینەیە لەسەر سێ سەروای جیاواز هاتووە. هیچ جارێك دووبان بەشێوەی مەسنەوی نەکەوتوونەتە دوای یەك. ئەم جۆرە سەروایە لەشەشینەی سۆنێتەی (فەنار)ی تۆفیق فیکرەت و (دەمان یار)ی جەناب شەهابەدین هەیە. قاڵبە سەرواکەی بەم جۆرەیە : ABACBC

ب- وا دەبێ دابەشبوونی سەروای شەش لەتەکە بەجۆری بێ کە ئەو لەتانەی هاوسەروان بەدوایەکدا چووبن، لەم قاڵبەدا لەتی (٦،١)و لەتی (٥،٢)و لەتی (٤،٣) دوو دوو هاوسەروان، دوو لەتی ناوەڕاست وەکو مەسنەوی دەکەونە بەرچاو. چوار لەتی ناوەوە وەکو چوارینەی پتراوکی (مونەعانیق) دەردەکەون و هەموو شەشینەکەیش وەکو سێ حەلقەی بەناو یەکچوودا خۆی دەنوێنێ. ئەم جۆرە دابەشبوونی سەروایە لەبنچینەدا لەشیعری تروو بادوری پرۆفنسالییەوە هەستاوە. نموونەی ئەم قاڵبە سەروایە وەکو ئەم شەشینەیەی گۆران:

چار چار لەنوقی رائەوەشا شیری برووسکە .... A
گرمەی غەڕەبی گولی کەڕ لەکرد هەورە تریشقە ...... B
باران سەرەتای ریللەتی بوو: نم نم لەگریا C
وەستا بوو زەوی تینوو زەلیلانە، لەبەریا! C
ئەمجا بەخورەم باری، لەپاش یەك دوو دەقیقە .... B
ئاڵاقی لەمەل رەش بوو، نەما پلەو ترووسکە .... A

سیستەمی سەروای ئەم قاڵبە بەم جۆرەیە: A B C C B A

ج- وا دەبێ شەشینەکە لەسەر سێ سەروا دابەزێو لەهیچ شوێنێکدا دوو لەتی هاوسەروا بەدوای یەکدا نەیەن، لەتی (٤،١)و (٦،٢)و (٥،٣) دوو دوو هاوسەروابن. گۆران پارچەیەکی هۆنراوەی (جیلوەی شانۆ)ی بەم قاڵبە داڕشتووە (هەموو لەتەکان لەڕیزیدا وەکو یەك نین. وەکو

موسته‌زادیکی هەڵگەڕاوە وایە: لەموستەزادا لەتە درێژەکان لەپێشەوەن و لەتە کورتەکانیان بەدوادا دێ، لێرە لەتە کورتەکان پێش کەوتوون) دەڵێ:

سەما، سەمای سەنعەت .... a
حەیاتی جوانی، جەمالی بزووتن و گیانی .... B
وجوودی عیشوەوو ناز c
لەخواوە بەهرەیەکە پڕ بەپێستە بۆ ئافرەت ..... A
ئەویش بەسەد ئیعجاز c
زیای سروور ئەڕژێنێتە ژینی ئینسانی .... B [١٧٣ : ١١٢- ١١٣].

وەك دیارە قالبە سەروای ئەم شەشینەیە بەم جۆرە هاتوە: a B c A c B

د- وا دەبێ شەشینەکە وەك دوو سێینە وابێ کە لەتەکان بەپەیوەندی هاوجێیەتی (تـەطرز) لەگەڵ یەك هاوسەروابن (٤،١)، (٥،٢)، (٦،٣). ئەم قالبە لەسێینەی ژمارە (٥) باس کراوە.

١١- دەشێ پارچەی شەشینە لە سێ مەسنەوی پێك هاتبێ و شاعیر پارچەکانی بەئەستێرە یان بۆشایی زیادە لێك جیا کردبێتەوە. چونکە ئەگەر ئەم جیا کرانەوەی پارچەکان نەبێ شیعرەکە هەمووی بەمەسنەویەکەوە دەبێ بەمەسنەوییەکی دوورو درێژ. جێی سەرنجە لەزمانە ئەورووپییەکان ئەو پارچانەی بەشێوەی مەسنەوی نابەش دەبن، پەسەند نین. شێخ سەلام، شیعری (کەی کورد ئەجووڵێ)ی، کە (٣) پارچەی شەشینەیە، بەم قالبە سەروایە نووسیوە، ئەمە پارچەی یەکەمی هۆنراوەکەیە:

وەکو قەومی تر کەی کورد راپەڕێ؟ لەحقووق هەڵچێ، لەتەمام گەڕێ؟
دەروونی بەکوڵ بۆ کورد بجۆشێ؟ خۆی فیداکا وەتەن نەفرۆشێ؟
بگری بڕێژێ فرمێسکی خوێنین هەتاکو وەتەن دڵیتە پێکەنین [١٠٩ : ٥٧].

ئەمەش قالبەکەیەتی:.... AA BB CC ، DD EE FF

١٢- بۆی هەیە سەروای شەشینەکانی هۆنراوە بەشێوەی چوارینەی خەیامی و مەسنەوییەکی کۆتایی نابەش بووبن، وەکو سروودی (وریا بوونەوە)ی عەبدولواحید نووری، کە لەپارچەی دووەمدا دەڵێ:

ژیانێکی شێرانە خاکمان ئەکەین بەلانە
ئەی پارێزین لەمیکرۆب لە میکرۆبی بێگانە
ئەژی، ئەژی
دەری لەسارەت ئەژی [١٣٦ : ٢٠٨].

لەهەموو شەشینەکاندا، کۆتایی لەتی سێیەم بەرەهاو ئازادی دەمێنێتەوەو ناکەوێتە نێو پەیوەندی سەروای پارچەکەیان سەراپای هۆنراوەکەوە، ئیتر هەر شەشینەیەك لەسەر سێ سەروا

دامەزراوە بەم قاڵبە:

A A B A C C, D D E D F F, G G H G I I, ...

١٢- وا دەبێ شەشینەکە، وەکو دوو سێینەی هاوسەروا وابێ و دوو لەتی کۆتایی لە هەردوو پارچەکان وەکو خۆی دووبارە بێتەوە و لە هەموویان سێ لەتی کۆتایی یەك سەروایان هەبێ و هەموو لەتەکان پێکەوە ببەستێتەوە. لێرەدا، بەیەکەوە گرێدانی پارچەکان بەدوو هۆکار ئەنجامدراوە، دووبارە بوونەوەی سەروای سێ لەتی کۆتایی و دووبارە بوونەوەی دوو لەتی کۆتایی بەدەنە خۆی، شێخ نووری ئەم قاڵبەی لە(ساقیا نەوبەهارە ڕۆژی مەی) بەکار هێناوە، لەدووەم پارچەدا دەڵێ:

ساقیا بولبولان لەسەر لقی گوڵ .... A
نالەیان دێتە گوێم بە سۆزو کوڵ.............. A
تۆش وەرە، هەڵسە بۆ فەراغەتی دڵ............... A
بێنە گەردش پیاڵە پڕکە لەمەی................... B
چونکە بیستوومە من لەناڵەی نەی................ B
(ومن الماء کل شئ حي) .... B [٢١٢ : ١٩٦].

لە هەموو پارچەکان، سێ لەتی کۆتایی سەرواکەیان (ەی)یەو دوو لەتی کۆتایی وەکو تەرجیع دووبارە دەبنەوە قاڵبە سەرواکەی ئەم شەشینەیە بەم جۆرەیە:

A A A B B B, C C C B B B, D D D B B B, ...

__پرختەی سەروای شەشینە:__

شەشینە لەئەدەبی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا بەکار هاتوە، بەڵام وەك دیارە ئەوەی ڕۆژهەڵات (تورکی، فارسی، کوردی) لەژێر کاریگەری ڕۆژئاواوە هاتوە. لەڕۆژاوا شەشینە لەکۆنەوە هەندێ قاڵبی تایبەتی هەیە، کە جگە لەسەروا کێش و ناوەرۆکیش دەوری لەڕۆنانی هەیە. شەشینە لەئەورووپا بۆ سەردەمی تروبادۆرەکانی پرۆڤنساڵی خوارووی فەرەنسا دەگەڕێتەوە. گیۆمی نۆیەم کە بەنابەڕزترین و چەسپێنەری تروبادور دادەنرێ، زۆربەی شیعرەکانی بەقاڵبە سەروای شەشینە نووسیوە، بەڵام بەداشێوەی جیاجیا، وەکو:

AAABAB (سەروای لەتی - ٦٤ - لە هەموو پارچەکان هەمان شتە : ABBAABB, AABCBC, AAABCB)[٢٨٣ : ٧٨-١٠١] لە ئیتالیا پترارك بەشی دووەمی سۆنێتەکانی بەشەشینەی جۆراوجۆر هێناوەتەوە، کە لەوێوە چۆتە ئینگلتەرا و فەرەنسا و ئەسپانیا، لەوانیشەوە دەبینین لەفەرەنسیەوە بەڕێوەوە ڕۆژهەڵات بۆ تورکیا. (شاعیرانی ثروت فنون) و بۆ ئێران (شاعیرانی سەردەمی مەشروتیەت) و لەڕێی تورکیشەوە، شێخ نووری و گۆران و پیرەمێرد.

لەبستەکانی ئەم سەدەیەو بەدواوە، لەڕەوتی نوێ کردنەوەی شیعری کوردیو قووڵ کردنەوەی لایەنی شکڵی، پەریان گرتووەو سەروای شیعری کوردییان پێ دەوڵەمەندو بەهێز کردووە. بەکار هێنانی سەروای جیاواز لەیەك پارچەی شەشینەدا. لەکوردی، لەنێوان یەك سەرواو چوار سەروا دایە. بەڵام لەهەموویان باوتر دوو سەروایە بەهەموو جۆرە دابەشبوونەکانییەوە.

ئەمەیش قاڵبە سەرواکانی شەشینەی کوردی:

1. a) AAAABB , CCCCDD , BBBBFF
   b) AAAABB , CCCCBB , DDDDBB . ...
2. AAAAAA , BBBBBB , CCCCCC , ...
3. AAAAAA , BBBBBA , CCCCCA . ...
4. AA bb CC, DD ee CC , FF gg CC . .....
5. aABBCd , cEFFCd , gGHHCd ......
6. ABABAB , CDCDCD , EFEFEF , ...
7. ABBACC , DEEDFF , GHHG GHGHI I. .....
8. ABABCC , DEDEFF , ...
9. AA BBBB , CC DDDD . EE FFFF . .....
10. a) A B A C B C , ...
    b) A B C C B A , ...
    c) a B c A c B , ...
11. AA BB CC , DD EE FF , GG HH I I , ...
12. AABACC , DDEDFF , GGHGII ....
13. AAA BBB , CCC BBB , DDD, BBB .....

شەشەم : حەوتینە

حەوتینە (septet) پارچەیەکی سەربەخۆیە یان پارچەیەکە لەهۆنراوەیەکی درێژی پارچەدارکە بەپێی کێشی جۆراوجۆرو سیستەمی سەروای جیاجیا دەنووسرێ. لەئینگلیزیدا بەناوبانگترین حەوتینە (پارچەی چۆسەری) یان (سەروای شاهانە Rhyme royal)یەو دابەشبوونی سەروای لەتەکانی بەم جۆرەیە (A B A BB CC). بۆیە پێی دەگوترێ (شاهانە) بەزۆری لەبەر ئەوەیە کە (جێیمسی یەکەمی سکۆتلەندە لە(١٤٢٣) شیعری پارچەداری (Kingis Quair)ی پێ نووسیبوو) [٥٠٢ : ٥٧٣] بەکێشی ئەیامبی پێنج پێی، دە بڕگەیی، بۆیەش پێی دەگوترێ چۆسەری چونکە (یەکەم کەس لەشیعری ئینگلیزی بەکاری هێنابێ چۆسەر بوو، هەر بۆیەش ئەم زاراوە بەزۆری پەسەندترە بۆ ئەم قاڵبە سەروایەو سیستەمی سەروای پارچەکان بۆ بابەتی لیریکیو شیعری چیرۆکئامێز زۆر لەبارە [٤٦٧ : ١٧]. یەکەم شیعری چۆسەر بەم قاڵبە سەروایە شیعری (Complaint Unto Pity)یەو پاشان زۆر شیعری تریشی پێ نووسیوە [٥٠٢ : ٥٧٣]. لەفەرەنسیدا (septain) دوو قاڵبی باوی هەیە، یان چوارینەیەکی پتەرکیبەو سێ لەتی بەدوادا دێ، لەتی کۆتایی لەگەڵ لەتی (٤،١)ی چوارینەکە یەك دەگرنەوە، بەمەوە حەوتینەکە دەکەوێتە سەر سێ سەروا (A BB A CC A). ئەم پارچەیە چ لەسەرەوە بۆ خوارەوە بێ و چ لەخوارەوە بۆ سەرەوە هەمان شێوە لەڕووی سیستەمی دابەشبوونەوە، چونکە سەروای سەرەتا (١)و کۆتایی (٧)و ناوەڕاستیش (٤) یەك شتەو لەتەکانی نێوان ئەمانەش بەدوو مەسنەوی هاتوون. یان ئەوەتە لەتی (٢،١) هاوسەروان و لەتی (٧،٣) هاوسەروان و لەتی (٦،٥،٤) هاوسەروان (AA B CCC B)، لەلای

دووپسەوە ئەم قالبە لەهەموو قالبە حەوتینەکانی فەرەنسی (باشترو پێکەوە لکاوترەو دابەش بوونی سەروای پتەوترە) [٤٨٤ : ٨٤]. بەلای ئەوەوە لەفەرەنسیدا ناپەسندترین قالب ئەوەیە کە سێ لەتی دوارەی هاوسەروابن چونکە کۆتاییەکەی وەکو سێینەیەکی دابڕاو دەکەوێتە بەرگوێ. ئەم جۆرەیان قالبەکەی چوارینەیەکی پتەوکرو سێینەیەکی هاوسەروایە (A BB A CCC) [٤٨٤ : ٨٤].
لەئیسپانیدا (septima) کەم بەکار دێ (دابەشبوونی سەرواکەی بەپێی زەوقی شاعیرەکە دەبێ بەمەرجێك تاکە مەرج کە سێ لەت بەهەمان سەروارە بەدوای یەکدا دووبارە نەبنەوە) [٤٨٦ : ١٠٥].
بەگشتی لەشیعری رۆژاوادا حەوتینە بایەخی چوارینە و بگرە پێنجینەو شەشینەی نییە، بەکارهێنانی کەمەو قالبەکانیشی ئەوەندە زۆر نییەو لەو زمانانەی باس کران لەدوو سێ قالب تێنەپەڕی. لەکوردیدا، ئەوانەی باسی شیعرو بنیاتی شیعرو جۆرەکانیان کردوە هیچ ئاماژەیان بۆ حەوتینە نەکردوەو دارشتنەکەیان شی نەکردۆتەوە، چ لەڕووی کێش و چ لەڕووی سەرواوە. لەمێدا جرونەوەی سەروای پارچە شیعری کوردی، چەند قالبێکی جیاوازی حەوتینەمان هاتوتە پێش کە گرنگترینیان ئەمانەن:

١- وا دەبێ لەتی سێیەم کۆتاییەکەی ئازاد بێ (هاوسەروای نەبێ)، لەتەکانی تر هەموو مەسنەوی بن، حەسیب قەرەداغی لەحەوتینەیەکدا دەڵێ:

هۆ خەڵکینە، لێرە هەستان شیعرەکانم بەخێر مەکەن ... A
وا بەتوانجی بێ سەروبەرو شەکانم دڵگیر مەکەن .... A
دایکەکانتان بەئێوەوە ژان گرتنی هەربوو سات بوو X
شاعیر هەموو عومری ژانە، ژان لەیگرێت هەموو ساتێ...... B
بەڵکو تۆڵە شیعری ببێت دەنگی گریان بنانگاتێ .... B
جێم مەهێڵن منی شاعیر تەوژم و تیبنی کاروانم C
لەدوێڕای گشت تەوژتکا قەسیدە و تەکبیر و قورئانم .... C [٦٨ : ١٨٤].

ئەم پارچەیە لەسەر سێ سەروا دامەزراوە، چونکە لەتی سێیەم تەنیا بە (X) سەروا دروست ناکا، کۆتاییەکەی ئازادەو وەکو پشوو دانێک وایە. (دانیال دولاش و جاك فیلیزۆلێ) ئەم جۆرە کۆتاییە جێ هێشتنە، بەتێر بوونی گوێچکەیی دادەنێن (saturation occoustique)، [٢٧٩ : ٧٠] چونکە لەم لەتە ئازادەدا گوێچکە لەلێدانی سەروا دەحەسێتەوەو لەتەکە پەیوەندی سەروایی دەپسێنێ و تەنیا پەیوەندی بەتان و پۆی ماناوە دەمێنێ. قالبە سەروای ئەم جۆرە حەوتینەیە بەم شێوەیە: AA X BB CC

٢- وا دەبێ حەوتینەکە لەسەر دوو سەروا رێژرابێ. لەتی یەکەم و سێیەم هاوسەروابن و هەموو لەتەکانی تریش یەك تاکە سەروایان هەبێ، لێرەدا چوار لەتی هاوسەروا لەکۆتاییدا بەدوای یەکدا دێن دەبن. ئەمە لەپارچەی تۆکمەدا زۆر پەسەند نییە، چونکە لەپارچە شیعردا ئا سەروا هاوجۆرەکان لەیەك بترازێن و لەگەڵ لەتی دوورتر بکەونە پەیوەندییەوە پەسەند ترە، نموونەی ئەم قالبە وەکو:

تلوێ بێ لام تۆ خوار کەلام بەڵەنجە .... A
وا بەرەو ماڵ هاتەوە .... b
بەدەستی خۆت تیمار کەزام بەڵەنجە ...... A
وا بەرەو ماڵ هاتەوە .... b
بولبولی جوان ئەوا بەهار هاتەوە .... B
جەژنە بولبول گوڵان دەم ئەکاتەوە .... B
بەشەو رۆژ دڵم وا بەلاتەوە .... B [١٤٣ : ٢٣٢].

لەم حەوتینەیەدا ئەوە دیارە کە لەتی (٤،٢) کێشەکەیان کورتترە ، بۆیە چوار لەتی یەکەم وەکو موستەزاد دەکەونە بەرچاو ، جگە لەوەی کە لەتی دوەم و چوارەم نەك هاوسەروان ، بگرە وەکو خۆیان بێ گۆڕان دووبارە بوونەتەوە . لەلایەکی تریشەوە لەتی یەکەم و سێیەم جگە لەسەروای (-ام) پاش سەروایان بەدوادا هاتوە (بەڵەنجە) . قاڵبە سەرواکەی ئاوهایە : AbAbBBB

٣- بۆی هەیە حەوتینەکە (٥) لەتی پێشەوەی هاوسەروابن و دوەکەی کۆتایی وەکو مەسنەوی وابن و لەهەموو بەندەکان وەکو خۆیان دووبارە ببنەوە. ئەم جۆرە قاڵبەکە وەکو تەرجیع وایە پێی دەگوترێ موسەممەتی حەوتی ، چونکە پێنج لەتەکەی پێشوو بەڕێز سەروایان لەدوای یەکەوە هاتوە . لەلایەکی تریشەوە هەر حەوتینەیەك وەکو دوو پارچەی جیا خۆی دەنوێنێ (پێنجینە و مەسنەوی) چونکە ئەو سەروایەی حەوتینەکەی لەسەر دادڕێژاوە هەریەکە سەربەخۆ سووچێکی پارچەکەی گرتوە و تێك هەڵنەکشاون ، تێك هەڵکشانی سەرواکان ڕەگەزێکی گرنگە بۆ مسۆگەر کردنی تۆکمەیی پارچەکەو پتەو کردنی پەیوەندی نێوان لەتەکان و دوور خستنەوەی لێك ترازانی بەشەکان شێخ نووری لە هۆنراوەی (بۆ ساڵی ١٩٢٦) دا ، (٦) حەوتینەی هێناوە ، لەهەموویاندا دێڕی کۆتایی (ئەی ساڵی گوزەشتە ، جگەرت لەت لەتی غەم بێ نەتبینمەوە مەسکەنەکەت شاری عەدەم بێ) یە و لەپارچەی یەکەمدا دەڵێ :

ئەی ساڵی جیهان دیدە ، ئەیا سەحنەیی میحنەت .... A
ئەی ساڵی گوزەشتە ، سەنەیی ماتەمی ئومەت .... A
ئەی سەحنەیی گریان و فیغان ، شیوەن و زیللەت .... A
جەللادی جگەر ئاهنی بێ شەفقەت و ڕیققەت .... A
ئەی نازیری سەد مێشکی پژێنراوی بەقیمەت .... A
ئەی ساڵی گوزەشتە ، جگەرت لەت لەتی غەم بێ .... B
نەتبینمەوە ، مەسکەنەکەت شاری عەدەم بێ .... B [٢١٢ : ٣١٦]

قاڵبی ئەم حەوتینەیە بەم جۆرەیە :
AAAAABB , CCCCCBB , DDDDDBB ....

٤- وا دەبێ هەوتینەکە دیسان لەسەر دوو سەروا بونرابێ، پێنج لەتی پێشەوە سەروایەك و دوو لەتی دواوە سەروایەکی تریان هەبێ ، بەڵام لەم قاڵبەدا دوولەکەی کۆتایی ، نەوەکو خۆیان نە سەرواکەشیان دووپارە نابنەوە ، بەڵکو سەرواکەیان لەپارچەیەکەوە بۆ پارچەیەکی تر دەگۆڕێ ، بەمەوەش ئەو پەیوەندییەی لە قاڵبی پێشوو لە نێوان پارچەکاندا هەبوو ، لێرە نامێنێ. هەر پارچەیەك بە شێوەیەکی سەربەخۆ دەکەوێتە بەرچاو ، تەنیا شکڵی دابەشبوونی سەروا یەکیان دەخات ، وەکو م.شاریازێری لە گۆڤاری هیوا (ژمارە ٧)ی ساڵی ٩٥٨ ، شیعرێکی نووسیوە بە ناوی (هیوا) ، (٤) پارچەیەو هەر پارچەیەکی حەوت لەتە و بە دوو سەروا داڕژاوە ، لە حەوتینەی یەکەمدا دەڵێ :

هیوا لە ژینا ڕێ پیشاندەرمە .... A
وێل و ئاوارەم، هەر ئەو رابەرمە .... A
بۆ لووتکەی بەرزی باڵ پێوەنەرمە .... A
بۆ شەڕی ژیان قەڵاو سوپەرمە .... A
خۆراکی گیان و توێشوی سەفەرمە .... A
بێ هیوا، ژیان زیندانی تەنگە .... B
تاریك و نوتەك، وەك شەوە زەنگە .... B

قاڵبی ئەم حەوتینەیە بەم جۆرەیە : ..... , AAAAABB , CCCCCDD , EEEEEFF

٥- دەشێ حەوتینەکە وەکو چوارینەیەکی تەواو و مەسنەوییەك و لەتێکی ئازاد بێ ، بەڵام لەتە ئازادەکەی حەوتەم لە هەموو پارچەکاندا یەك وشە بێ و دووپارە بێتەوە و پارچەکان بەیەکەوە بەستێتەوە . ئەگەرچی ئەم جۆرە دابەشبوونەی سەروا ، لەتەکانی هەر پارچەیەك توند بەیەکەوە نابەستێتەوە ، چونکە سەروای لەتەکان تێك هەڵنەکشاون ، تەنیا ئەوەندە هەیە لەتی کۆتاییان دەوری سەرەداوی لێك گرێدانی پارچەکان دەبینێ. گۆران لە هۆنراوەی (گۆرانی گوڵە گەنم)دا کە (٩) پارچەیە ، هەر پارچەیەکی بەم قاڵبە سەروایە نووسیوە و هەموویشیان لەتی حەوتەم (دەنکە گەنم) دووپارە دەبێتەوە ، لە پارچەی شەشەمدا دەڵێ :

بەهارێ قەف دەرئەکا .... A
گوڵ تا بەر سنگسەر ئەکا .... A
قەلاس نووك ئەشنەر ئەکا .... A
دڕکی پاسی بەر ئەکا .... A
بەشنەی با .... B
شەپۆل ئەدا .... B
دەنکە گەنم .... C [٤٢٨ : ١٧٢] .

قاڵبەکەی بەم جۆرەیە :

AAAABBC , DDDDEEC , FFFFGGC

پوختەی سەرواى حەوتینە :

حەوتینە بە گشتی چ لە رۆژهەڵات بێ و چ لە رۆژئاوا ، بەقەد قاڵبەکانی تر بایەخی پێ نەدراوە ، چ لە رووی زۆری قاڵبەکانەوە بێ و چ لە رووی بەکارهێنانی لەئەدەبی بەرز و جیددی ، لە کوردیدا ئەم قاڵبانەی هەیە :

1- AAXBBCC
2- AbAbBBB
3- AAAAABB , CCCCCBB, DDDDDBB,
4- AAAAABB , CCCCCDD , EEEEEFF
5- AAAABBC , DDDDEEC , FFFFGGC

حەوتەم : هەشتینە

هەشتینە (octave) یان (octate) بریتییە لە پارچەیەکی (٨) لەتی ، چ سەربەخۆ بێ و چ لەناو هۆنراوەیەکی پارچەداری درێژ بێ ، بەپێی کێش و سەرواى تایبەتی دەنووسرێ . لە زمانە ئەورووپییەکان ، وا دەبێ هەشتینە سەربەخۆ بێ (ottavarima) و وا دەبێ یەکەم بەشی سۆنێتە بێ . لە سۆنێتەدا بەزۆری سیستەمی سەرواى بەم جۆرەیە (ABBAABBA) ، کەچی (ottovarima) کە (زاراوەیەکی ئیتالییە، تایبەتە بە هەشتینەی لەبیاسیی کە سیستەمی سەرواى بەم جۆرە بێ (ABABABCC) ، بەئەسڵ لەئیتالیا لە سقلیە هاتوە ، هەندێ شاعیری ئیتالی سەدەکانی ناوەڕاست شیعریان پێ داناوە و چەسپاندوویانە) [٥٠٣ : ٤٧٠] . لەو شاعیرە ئیتالییانەی بەکاریان هێناوە بۆکاچیۆ (١٣٤٠) چەند شیعرێکی پێ داناو کردی بە شکڵی سەرەکی چیرۆکە شیعری ئیتالی، بۆیاردۆ و پولچی و ئەلیزیانۆش لەسەدەی پازدەدا شیعریان پێ نووسیوە ، تاسۆ شیعری Gernsasemmue liberara ی پێ نووسیوە . لە سەدەکانی ناوەڕاست لە گۆرانیدا بەقاڵبە سەرواى (ABABBCCB) بەکار هاتوە [٤٨٦ : ١٠٨] . لەم هەشتینە ئیتالییە لەسەردەمی کلاسیکی و ئینجا رۆمانتیکیدا بە قاڵبی سەرواى (ABBCDEEC) سەری هەڵداو برەوی سەند [٤٨٦ : ١٠٨] . هەشتینە بەتایبەتی (octava rima)ی ئیتالی بۆ یەکەم جار (لە سەدەی شازدەدا ، سێر تۆماس ویات لە ئینگلیزی بەکاری هێنا ، پاشان سپنسر و درایدن شیعریان پێ نووسی ، ئیدی رەواجی کەم بووە تا سەردەمی رۆمانتیکی کە شێلی و کیتس و بەتایبەتیش بایرون لە شیعرە چیرۆکامێزەکانیدا بەکاریان هێنا) [٥٠٣ : ٤٧١] لە فەرەنسیدا پەسندترین هەشتینە ئەوەیە کە لەسەر سێ سەروا دابەزرێ ، چونکە دەشێ لەتەکان زۆر بە مکوومی یەبەکەرە ببەسترێنەوە، نموونەیبترین قاڵبی ئەم جۆرە سەروایە ئەمەیە (AAABCCCB) بەلام (ئەم جۆرەیان تەنیا بۆ شیعری زۆر کورت دەگونجێ، چونکە دوو سەرواى یەکە و سێ جار دووبارە دەبنەوە، هەر زوو شاعیرەکە شەکەت دەکا) [٤٨٤ : ٨٤] . هەشتینەی دوو سەروایی لە فەرەنسیدا پەسند نەکراوە

(هەشتینەی دوو سەروایی هەمیشە ناپەسەندە، چونکە بۆ ئەوەی لەتەکان باش و تووند لێک بەستریێنەوە دەبێ یەکێ لە دوو سەرواکە شەش جار دووبارە بێتەوە کە ئەمە بە هیچ جۆری پەسەند نییە . خۆ ئەگەر سەرواکان یەکەو چوار جار دووبارە ببنەوە ، هەشتینەکە کۆتاییەکەی بە شێوەی پلیکۆ دێ)[٤٨٤ : ٨٥] چوار لەتی پێشەوە وەکو دوو مەسنەوی دەبن و چوار لەتی کۆتایی وەکو چوارینەیەکی مونەناویب بەلام بەهەمان سەروای دوو مەسنەوییەکەی پێشەوە ، هەر ئەمەیشە دەبکا بە پلیکۆ (AABBABBA) . خۆ ئەوەی لەسەر چوار سەروا دادەمەزرێ، بەلام بەدوو چوارینەی پەرارگی دادەڕێژێ، هەر پەسەند نییە چونکە یەکێتی هەشتینەکە پتەو نابێ و زیاتر بە دوو چوارینە لێک دەدرێتەوە (ABBACDDC) . هەشتینە لەسەدەی شازدەوە لەلایەن (ئیرسیلا)وە کەوتە ناو شیعری ئەسپانی و لەسەدەی حەڤدەدا کامۆێنز زیاتر پەرەی پێ داو چەسپاندی [٢ ٥٠ : ١٧٠] ، قالبی هەرە باوی هەشتینەی ئەسپانی ئەمەیە(ABBAACCA) و پێی دەگوترێ پارچەی یان کۆپلەی (خوان دێ مینا) چونکە یەکەم جار خوان دێ مینا لە شیعری Laberinto de fortuna) بەکاری هێناوە [٤٨٦ : ١٠٦] . لە ئەسپانیدا (octava-rima)ی ئیتال (ABABABCC) بۆ یەکەم جار لەسەر دەستی (بۆسکان) گەیشتە ئەسپانیا کە شیعرێکی پێ نووسی سەد پارچە زیاتر بوو . ئینجا شاعیرانی تری وەکو : بۆیاردۆ و پێمبۆو ئەریۆستۆ بەکاریان هێناو برەویان پێداو چەسپاندیان . جۆرە هەشتینەیەکی تر لە سەردەمی کلاسیکی نوێدا سەری هەڵدا بەلام لەسەردەمی ڕۆمانتیکدا پەرەی سەند ، هەر چەندە (ئەویش هەر لە ئیتالیاوە وەرگیراوە بەلام زۆر جار پێی دەگوترێ (هەشتینەی تیژ) و لەسەر چوار سەروا دادەڕێژێ و قالبەکەی بەم جۆرەیە (ABBC DEEC)[٤٨٦ : ١٠٧] . لە تورکیدا ، هەشتینە زیاتر لە شیعری پارچەدارو سۆنێتەدا دەرکەوتوە کە شاعیرانی نوێخوازی تورک لە ئەوروپاییان خواستوتەوە و شیعری تورکییان پێ مرتووبە کردوە ، بۆ نموونە حسین دانش لە شیعری (شانۆگربیرلە)دا ، (دە) هەشتینەی هێناوە کە قالبەکەیان بەم جۆرەیە : (ABBACCDD) و لە هەموویاندا مەسنەوی کۆتایی (DD) دووبارە دەبێتەوە و هەشتینەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە، شەش لەتەکەی پێشەوە وەکو دوو سێینە وان . سروت لە سۆنێتەی (غروبدن صوکرە)دا ، هەشتینەکەی بە دوو چوارینەی پەرارگی داڕشتوە (ABBA . CDDC) . کەچی هەشتینەی (فنار)ی تۆفیق فیکرەت بەم جۆرە سەروای لەتەکانی دابەش بوە (ABABCDCD) و (قبل الغرام)ی جەناب هەشتینەکەی بەجۆرێکی ترە (ABAB CCDD) ، واتە چوارینەیەکی موتەناویب و دوو مەسنەوی . وەك دەردەکەوێ زۆربەی قالبە هەشتینەکان لە تورکیدا هەر ئەوانەن کە لە زمانە ئەوروپییەکان و بەتایبەتیش لە هونەری سۆنێتەدا پەیرەو کراوە . لە فارسیدا ، هەشتینە لە ژێر ناوی (موسەممەت)دا باس کراوە ، ئەگەر چی لە فارسیدا موسەممەتی پێنجی و شەشی شێوەی هەرە باوە بەلام جارو بار هەشتیش بەکارهاتوە. بۆ نموونە خواجەی کرمانی موسەممەتێکی هەشتینەی هەیە کە چەند پارچەیەکە و لە هەریەکێکیاندا حەوت لەتی بەرایی هاوسەروان و لەتی هەشتەم کۆتایی جیایە، ئەم لەتی

هەشتەمە سەرواکەی لە هەموو پارچەکان دووبارە دەبێتەوە و بەیەکتریان دەگەیەنێ [٢٩٦ : ٣١] .
جۆرێکی تری موسەممەتی هەشتی فارسی ئەوەیە کە پارچەکان سەربەخۆن ، هیچ سەروایەك بەیەکەوە نایانبەستێتەوە ، هەر پارچەی لەسەر دوو سەروا دروست بوە. شەش لەتی یەکەم یەك سەروا و دوو لەتی دوەم سەروایەکی تریان هەیە. وەکو موسەممەتی هەشتی (وحشی) کە بە (ای گل تازە) دەست پێ دەکا [٢٩٦ : ٤١]. لە کوردیدا زۆر قاڵبی جیاوازی هەشتینە بەکار هاتوە ، هەیانە لاسای هەشتینەی سۆنێتەی رۆژئاوایی پێوە دیارە و هەیە لەسەر شێوازی موسەممەتی هەشتی فارسییەو هەشیانە لە داهێنانی شاعیرەکانی خۆمانە ، چۆنیان بەلاوە پەسند و بلگرو بەکاریگەر بوو بێ بەو چەشنە سەرواکانیان بەسەر لەتەکاندا بڵاو کردۆتەوە و ئیقاعی پارچەکەیان پێ جرکردۆتەوە و لەتەکانیان لێك شەتەك داوە . گرنگترین قاڵبە سەروای هەشتینە لە شیعری کوردیدا ئەمانەن :

١- دەشێ هەر هەشت لەت لەسەر یەك سەروا بڕوا. ئەمە بۆ شاعیر ماندوو بوون و بۆ خوێنەر وەڕەسی تێدایە . ئەگەرچی لە زمانەکانی تر ئەم جۆرە هەشتینەیە بەکار نەهاتوە ، بەڵام لە کوردیدا ، (دڵشۆ) دوو پارچەی پێ هۆنیوەتەوە ، هەردووکیان لەسەر داخوازی کچان و بۆ پەسن و پێ هەڵگوتنی ئەوانی گوتوە . لەیەکێکیان دەڵێ :

نارنجاوی وەك پاپەی جیمەنتۆ   زۆر توندوتۆڵ و کورج و کۆڵی تۆ
وا لە باخەڵتا نارنج ولیمۆ   پێکەوە بڕۆین بەرەو (بەکرە جۆ)
لەوێشەوە بۆ چەمی تانجەرۆ   تکات لێ ئەکەم لەگەڵ کەس مەڕۆ
ئەکا ئەم و ئەو بتکەن دەسخەرۆ   دەس بخەرە ناو دەسی دڵشۆ [١١٨ : ٤٦]

قاڵبەکەی بەم جۆرەیە :   AAAAAAAA, BBBBBBBA

٢- وا دەبێ هەشتینەکان وەکو هەشتینەکەی خواجە کرمانی ، حەوت لەتی پێشەوەیان لەسەر یەك سەروا بێ و هەشتەم لەت کۆتایی جیابێ و لە هەموو پارچەکاندا ئەم هەشتەم لەتە یەك سەروای هەبێ پارچەکان بەیەکەوە ببەستێتەوە . ویسالی هۆنراوەیەکی هەیە (٨) هەشتینە بەناوی (سەختیی زستانی ئەم ساڵ) . لەتی هەشتەمی هەموو پارچەکان سەروای (بن)ە و هەر هەشتینەیەکیش حەوت لەتی پێشەوەی هاوسەروان . ئەم شیعرەی ویسالی زۆر بە شێوەیەکی تێکەڵ و پێکەڵی نووسراوە ، بەڵام بەهۆی سەروا ناسییەوە خوێنەر دەتوانێ سنووری سێ پارچەی یەکەم و شوێنی ناونیشانەکە ڕاست بکاتەوە . ساغ کەرەوەی دیوانەکە ، ناونیشانی هۆنراوەکەی لەسەرەتادا نەهێناوە ، خستوونیە پاش لەتی چوارەم ، بەمەوە سنووری پارچەی دوەم و سێیەم تێکەڵ بوە ، دوو لەتی پاش شوێنی ناونیشانەکە دەبێ بدرێتەوە پارچەی پێشوو ئەوسا هەردووکیان (٨) دەردەچن و سەروای لەتی هەشتەمیشیان شوێنی خۆی دەگرێ ، چونکە بە دابەش کردنی ساغ کەرەوە ، پارچەی دوەم بۆتە (٦) لەت و سێیەم بۆتە (١٠) لەت ، سەروا جیاوازەکەی لەتی

دەستەمی پارچەی دوەم کەوتوتە ناو پارچەی سێیەم لە پارچەی یەکەمدا دەڵێ :

لەئەزەل تاکو ئاخیر ئەم قاربەی جادووکار ....A

نەبینشتەوە غەیری سێ لە عالەما یەك دەبیار ....A

خاڵی نییە لە حیکمەت ئیشی خودایی قەهار ....A

ئەو سێ کەسەش کە ملون ئەلبەت تیا هەیە ئەسرار ....A

دنیاو نەفس وشەیتان ، هەرسێ وەکو سەگی هار ....A

دوژمنی جینن و ئینسن هەتا ئاخیر بە ئاسار ....A

تا ئینقیرازی عالەم هەرقیتنە جۆن و مەککار ....A

خودا بمانپارێزی لەشەڕی ئەو سێ لەعین ....B [٢٦٢ : ٢١٦]

قالبەکەی بەم جۆرەیە : AAAAAAAB , CCCCCCCB , DDDDDDDB

٢- وا دەبێ هەشتینەکان هەریەکە (٦) لەتی پێشەوەی یەك سەرواو دوو لەتی کۆتایی سەروایەکی تر بێ وەکو شەشینەیەکی هاوسەرواو مەسنەوییەك دەکەوێتە بەرچاو ، لەبەر ئەوەی دوو سەرواکەی پارچەکە سەربەخۆن ولێك دابڕاون و هیچ بەناو یەکدا چوون و تێك هەڵکشانیان لەتوانادا نییە کە پارچەکە پتەومکووم بکات لێك ترازانیان ئاسانە ، کەریم شارەزا ، هۆنراوەی (جوانی) بەم قالبە سەروایە نووسیوە کە (٥) پارچەیە ولە پارچەی یەکەمدا دەڵێ :

جوانی ئەی گۆرانی ژیان جوانی ئەی بەهاری ژیان

گوڵ و لالەی گوڵستان چیمەنی عەترو رەیحان

نازو لەنجەی عاشقان وەی شۆخی ئەرزو ئاسمان

جوانی ئەی مایەی خۆشی

تۆ بزوێنەری هۆشی [١٦٨ : ٢٤]

قالبەکە بەم جۆرەیە :

AAAAAABB , CCCCCCDD , EEEEEEFF

٤- بۆی هەیە هەشتینەکە لەسەر دوو سەروا ڕۆنرا بێ کە بە موتەناوب لە لەتەکان دووپارە ببنەوە . لەم قالبەدا ئەگەر لەتەکانی دوو دوو لەشێوەی دێڕە شیعردا لەتەك یەك بنووسرێ ، دوو سەروا جیاوازەکە بەڕێکی دابەشی سەر هەردوو لەت دەبن ولەتەکانی پێشەوە سەروایان بەڕێز و لەژێر یەکەوە وەکو یەك دەبێ و لەتەکانی دواوەش سەروایان وەکو یەك دەبێ ، چیرۆکی سیسەبانی مەلا خلیدی ڕێباری کە (١٠٩) پارچەیە ، هەموو پارچەکانی بەم قالبە نووسراوە یەکەم پارچەی موسەڕەعە ، هەر هەشتی یەك سەروای هەیە . ئینجا لە پارچەکانی تر ئەم قالبەی وەرگرتووە . لە پارچەیەکدا دەڵێ :

دنیای بە چەرخ و لەولەبە — زیو کەس نابێت دەوام
بۆ کەس نابێت مەرتەبە — زخاس و خەڵکی عەوام
مەشریق هەتا بە مەغرەبە — شاهوو گەدا وو غولام
ساحێبی تیرو مەزەبە — هەمی دێ چن بێنتەمام [١٨٩ : ١٠٦].

ئەم قاڵبە زۆر تۆکمەیە چونکە ئەو دوو سەروایە بە شێوەی ئەڵقەکانی زنجیر لەتەکانیان بەیەک بەوەی تر بەستراوەتەوە . لەسەرەتا تا کۆتایی شیعرێکی ڕێک و ئیقاعی سەروا هەستی پێ دەکرێ . قاڵبەکە بەم جۆرەیە : ABABABAB , CDCDCDCD

٥- وا دەبێ هەر هەشت لەتی پارچەکە دوو دوو بەشێوەی مەسنەوی هاتبن و هۆکاری تری وەکو کورت و درێژی لەتەکان و جۆری کێشەکە چوارچێوەی هەر پارچەیەك دیار بکات جگە لەوەی کە شاعیر خۆی پارچەکان لێك جیا دەکاتەوە. گۆران ، شیعری بەناوبانگی (ئاواتی دووری) کردوە بە (٥) پارچە ، جۆرە هونەروەستاییەکی تایبەتی تێدا خەرج کردوە ، کێشی عەرووز و خۆماڵی تێکەڵ کردوە لەتی کورت و درێژی بە حسێبێکی وردە خستۆتە ناویەك[١٩٤ : ١٣] لەم قاڵبەدا پارچەکان هیچ پەیوەندییەکی سەروا بەندییان لەنێودا نییە ، هەریەکە سەربەخۆیە. گۆران لە پارچەی یەکەمی هۆنراوەکەیدا دەڵێ :

ئەی چاوی جەژنی باڵی قەفەز هەڵوەری پەڕت .... A
کوا پەڵە دزەکانی نیگای حوسنی دڵبەرت؟ .... A
کوانێ دو چاوی مەست کوانێ ؟ .... B
کوانێ برۆی پەیوەست کوانێ ؟ .... B
کوانێ زوڵفی ڕەش ؟ C
کوڵمی ئاڵ و گەش ؟ C
کوا هەیکەلی جەمال ؟ .... D
کوا حوسنی بێ مەمال .... D [١٣ : ١٧٢]

قاڵبە سەرواکەی ئەم جۆرە پارچەیە ئاوایە :

AABBCCDD , ...

٦- وا دەبێ پارچەی هەشتینە سەروای لەتەکانی وەکو دوو مەسنەوی سەرەتاو کۆتایی و چوارینەیەکی پتەوکی ناوەڕاست دابەش بێ. گۆران (جیلوەی شانۆ)ی کردوە بە سێ پارچە باری بە تێکەڵ کردنی لەتی کورت و درێژ کردوە ، درێژەکان هەمیشە چوار تەفعیلە و کورتەکان دوو تەفعیلەی یەکەم و چوارەمی لەتە درێژەکانن . پارچەی سێیەمی بەم قاڵبە سەروایە دارشتوە ، دەڵێ :

فیدات بم ژنی جوان ، ئەی جەمالی سنعەتکار .... A
بەڵێ، دەلیلی سەعادەت ئەخەیتە پێش ئەنزار .... A

بەڵام هەموو تاوێ .... b
دەوام ناکا . لە پڕێکا وەکو مەلی ئاوات C
کەنتۆ فڕێت هەیهات ! c
ئەویش لەبەر ئەبێجرێ، نیشانەیەك، تاوێ .... B
لەتۆ بمێنێ : بەنایە بەخاترەی مەئیووس .... D
وەلێ لە ئەولەسەعادەت : سفر سفر ئەفسووس .... D [۱۷۳ : ۱۱۳].

قلبە سەرواکەی بەم جۆرەیە : AAbCcBDD

۷- وا دەبێ پارچەی هەشتینە لەسەر سێ سەروا هەستابێ ، دوو سەروا لەشەش لەتی پێشەوە بەنۆرە دووبارە ببنەوە و سەروای سێیەم دوو لەتی کۆتایی بکا بە مەسنەوی. بەختیار زێوەر لە هۆنراوەی (جەژنی قوربان)دا ، سێ پارچەی هەشتینەی وەکو یەکی هێناوە ، سەروای پارچەکان پەیوەندییان بەیەکەوە نییە ، هەریەکە بەو جۆرەی باس کرا داڕژاون. لە پارچەی یەکەمدا ، دەڵێ :

وا بەرەو جەژنانە لەڕوانم زەمین　　　بەرگی سەوزو سووری شادی کردەبەر
کیژو کوڕ دڵخۆش و دەم پڕ پێکەنین　　　هەرزەکار بۆشایی بەستوویە کەمەر
گیانلەبەر گەورە و بچووك هەرچی ئەژین　　　هەستی خۆشی کردوە و کەوتۆتە فەڕ
جەژنی قوربانە، وڵات سەیرانییە
هەر بەشی من دەردو سەرگەردانییە [۳۲ : ۱٦٥]

جێی سەرنجە لەتی (٦) کە لەگەڵ (٤،٢) هاوسەروایە ، لەبەر جیاوازی دەنگییان لەنێویدایە. دوەکەی پێشەوە (ر)ی لاوازن و ئەوەی سێیەم (ڕ)ی قەڵەوە ، ئەم دوو (ر-ڕ) هەریەکە فۆنیمێکی سەربەخۆیە ، لەگەڵ ئەوەشدا ، لەبەر ئەوەی شاعیرانی کورد (کۆن و تازەکانیش) شارەزای بنچینەکانی فۆنۆلۆجی کوردی نەبوون. زۆر جار ئەم دوانەیان کردوە بە یەوی کە لە ڕاستیدا نابێ، چونکە وەکو دەنگی تەواو جیاوازوان بانەختێ لەیەکتریش نزیك بن. ئەمە یەکێکە لە کەم و کورتییەکانی سەروای کوردی. سیستەمی سەروای ئەم جۆرە هەشتینەیە بەم شێوەیە دەڕوا :

ABABABCC , DEDEDEFF , GHGHGHII , ...

۸- وا دەبێ هەشتینەکە لە دوو چوارینە پێك هاتبێ ، بەڵام شاعیر هەشت هەشت پارچەکانی لەیەك جیا کردبێتەوە چونکە هەر هەشتیان بەیەکەوە مانایەك تەواو دەکەن. بۆ نموونە وەکو هەشتینەی سۆزنیە کە هەرچەندە دابەشبوونی سەروا لە زۆربەی جۆرەکانی بەشێوەی دوو چوارینە هاتوە بەڵام لە ڕووی ماناوە بەیەك پارچە دادەنرێ ، بەرامبەر بە شەشینەی دوەم کە ئەویش سەرواکەی دەچێتە سەر پەیوەندی سەروابەندی دوو سێینەوە ، ئەم جۆرە پارچە هەشتینەیە زۆر حاڵەتی جیاجیای هەیە ، گرنگترینیان ئەمانەن :

أ- بۆی هەیە هەشتینەکە لە چوارینەیەکی تەواو (چوار لەتی هاوسەروا) و دوو مەسنەوی پێك

هاتبێ ، ڕازی لە پارچەی سێیەمی (تۆی دوور)دا دەڵێ:

به فرمێسکی سوور ڕەنگینم کردی .... A
به برژانگی چاو پەرژینم کردی .... A
لەسەر لێوی خەڵك شیرینم کردی .... A
خۆم بۆ دڵی خۆم بە تینم کردی .... A
تۆی مەبەستی من .... b
هیوا و هەستی من .... b
دڵت شکاندم C
هەستت مووتاندم .... C [٨٨ : ٩٥].

ئەمە لەهەمان کاتدا بەو جۆرە درێژی و کورتییەی لەتەکانی ، خۆی لە موستەزاد نزیك دەکاتەوە کە پاش چوار لەتی درێژ ، چوار لەتی کورتی نیو هێندەی درێژەکان هاتوون ، هەریەکە لەلەتە درێژو کورتەکان جۆرە قافیە سەروایەکیان هەیە . قالبی ئەم جۆرە پارچە هەشتینەیە ئەمەیە :

AAAAbbcc , ...

ب- دەشێ هەشتینەکە وەکو چوارینەیەکی موتەناوب و چوارینەیەکی دوو مەسنەوی دەربکەوێ ، ئەم جۆرە هەشتینەیە لە دوو هێڵەوە بواری لێك ترازانی تێدایە. پاش چوارینەکەو تێوان هەردوو مەسنەوییەکە ، چونکە ئەو چوار سەروا جیاوازەی قافیەکەیان پێك هێناوە بە جۆرێ خۆیان داوەتە پاڵ یەك زۆر بە ئاسانی لەیەك دەکرێنەوە ، بەتوندی نەکەوتوونەتە ناویان و پێوەی یەکترو بەدەم یەکەوە نەچنراون، شێرکۆ دەڵێ :

کاتێ پرشنگی سەرنجی نیگات .... A
دنیای ئارامی لێ دەپەڕژانم .... B
کاتێ کە لەنجەی پڕلە موسیقات .... A
ئەزووی ئارەزووی خستە سەر گیانم .... B
زانیم کە ژینی دوێنێی بێ تۆیی C
ئەمەنی لاریم بێ هووە ڕۆیی C
زانیم کەبێ تۆ تا ئەم ژیانە .... D
ئاخە ، کسپەیە ، ئاسۆرە ، ژانە .... D [١٢٠ : ٢٤].

سێیەمی سەروای ئەم قالبە بەم شێوەیەیە :

ABAB CC DD , ...

ج دەشێ هەشتینەکە ، چوارینەی یەکەمی چوارینەی تەواو (هاوسەروا) بێ و چوارینەی دووەمی

هونەناویب بێ ، ڕازی یەکێ لە پارچەکانی (تۆی دوور)ی بەم قالبە داڕشتووە ، دەڵێ :

بەرەوڕەدەم کردی وێنەی داری گوڵ .... A
ئەم پڕاند لە ڕووت خوێنی گەشی دڵ .... A
دایم نالەم بوو بەچەشنی بولبول .... A
بەجۆشی سینەو دەروونی لە کوڵ .... A
بۆ ڕوو شکێنی ؟ .... b
تۆخوا لەسەرچی ؟ c
بەدڵ نامدوێنی ؟ .... b
پێم بڵێ لەبەرچی ؟ ....a [٨٨ : ٦٥]

قالبەکەی بەم جۆرەیە :

AAAAbcba

ب- وا دەبێ پارچەی هەشتینە لە دوو شەشینەی هاوڕێکی پێك هاتبێ ، وەکو گۆران لە سۆنێتەی (ئاواتەی هەستیم)دا[٤٦] هەشتینەکەی بەم جۆرە هێناوە ، قالبی ئەم جۆرە هەشتینەیە ئاوایە :

ABBA , CDDC

٩- هەشت خشتەکی : ئەمە وەکو پێنج خشتەکی (تەخمیس) هونەرێکی سەربەخۆیە، بەڵام تەخمیس لە کوردیدا زۆرەو هەشت خشتەکی (تهمین) زۆر کەم و دەگمەنە. ئەوەی لێرە باسی دەکەین تاکە نموونەیەکە لە شیعری کوردیدا هاتۆتە پێشمان. شاعیری یەکەم چوارینەیەك دەنووسێ کە هۆنراوەیەکە و لەچەند چوارینەیەك پێك هاتوە و هەموویشیان یەك قالبە سەروایان هەیە ، شاعیری دووەم دێ هەر چوارینەیەك و چوار لەتی خۆی بۆ زیاد دەکات هەر چوار لەت سەروایان لەسەر سەروای لەتی یەکەمی چوارینە ئەسڵەکە دەڕوا. بەمەوە هەموو هەشتینەیەك پێنج لەتی پێشەوەی هاوسەروا دەبێ و سێ لەتی دواییش بەپێی چوارینەکە دەگۆڕێن. بەڵام لە نموونەکەی بەردەستمان لە سێیەتەکەی دواوە ، دوویان هاوسەروان و لەتی نێوانیان ئازادە . بێگومان دەبێ زیادەکەو شیعرە ئەسڵییەکەش لەسەر یەك کێش بن . کاکەی فەلاح شیعرێکی فەلسەفییانەی بەناوی (تێبینی) نووسیوە کە (٨) چوارینەیە و بەسەروای (XBYB) نووسراون [١٧ : ١٥٨]. چوارینەی یەکەم جۆرێکی لە تەسریع تێدا بەرچوکراوە کە لەتی یەکەمی وەکو دوو لەتە سەرواداره‌کە وایە (AAXA). ئینجا خادیم هاتوە ، بەهەمان کێشی چوارینەکان (کە ١٠ بڕگەییەو وەستان لە ناوەڕاستە ٥+٥) ، بۆ هەر چوارینەیەك چوار لەتی بەسەروای لەتی پێشەوەی چوارینەکە زیاد کردوە. بەمەوە هەر پارچەیەکی بوە بە هەشت لەت (هەشتینە)، ئەمەیش

(٤٦) لێرە نموونەمان بۆ نەهێناوە ، چونکە نموونەکە لە بەشی سۆنێتەدا نوسراوە .

هەشتینەی دووەم :

هەموو ڕەنجێکت را کەدێنە پێش ....A

هەموو نۆشێکت بەدوای ئادێ نێش ....A

هەرچەند ئەبینی تۆ ئازارو ئێش ....A

گەر موبرەم نەبی هەر ئەڕوا لەپێش ....A

(هەموو ئاگرێ بۆنە خۆڵەمێش ....A

هەرچەند بڵێسەی بەرز بێتەوە ....B

تەنها ئاگری سۆزی دەروونە X

هەرکە هەڵگیرسا ناکوژێتەوە) ....B [٧٥ : ٢٧٨].

قالبە سەروای هەشت خشتەکیەکە بەم شێوەیە هاتوە :

AAAAABXB , CCCCCDYD , EEEEEFZF ,

ئەوەی لەبارەی ئەم هەشت خشتیەکەوە دەبێ بگوترێ ئەمەیە :

- تا ئێستا بەپێی ئاگاداری ئێمە یەکەم هەشت خشتەکی کوردییە کە بەو جۆرە کرابێ.

- ساغ کەرەوەی دیوانەکە هەموو هەشتینەکەی بۆ خادیم حسێب کردوە و نیشارەتی نەداوە کە ئەمە هەشت خشتەکیەو چوارلەتی هی خادیم و چواری هی کاکەی فەللاحە. ڕەنگە لەدەستنووسەکەدا نەنووسرابێ بەڵام ساغ کەرەوە هەوڵی نەداوە خاوەنەکەی بدۆزێتەوە.

- هەندێ وشەی چوارینەکانی کاکەی فەللاح لەناو هەشت خشتیەکەدا گۆڕانیان بەسەردا هاتوە. جا ئایا خادیم خۆی وای نووسیوە، یان لەکاتی نووسینەوەو چاپ کردندا لەدەست ساغ کەرەوە وایان لێ هاتوە ؟ بۆنموونە، لەچوارینەی دووەم، لەتی یەکەم وشەی (بۆتە) گۆڕاوە بۆ (ئەبتە). لەهەمان چوارینەدا، لەتی دووەم (بێتەوە) کراوە بە (نەبێتەوە). لە چوارینەی سێیەمدا، یەکەم لەت وشەی (هەموو) کراوە بە (هەر). لەچوارینەی شەشەمی (لەگەڵ شەپۆلەکانا) کە لای خادیم بوە بەپێنجەم، لەتی یەکەم کە بەم جۆرەیە (هەموو شەونمی سەر پەڕەی گوڵێ) گۆڕاوە بۆ (شەونم کە نیشتوە لەبەرگی گوڵێ). لە چوارینەی پێنجەمی (لەگەڵ شەپۆلەکانا) کەبوە بە شەشەم لای خادیم، لەتی یەکەم، وشەی (جوانی یەك) گۆڕاوە بۆ (جوانێك). لە چوارینەی حەوتەمیش لەتی یەکەم کە ئەمەیە (هەموو هیوایەك نائومێد ئەبێ) لای خادیم نییە، ڕەنگە لەکاتی چاپ بەڕێ بێ. دوا چوارینەیش، لەتی چوارەمی وشەی (خۆی) پەڕیوە.

- وەك لە ڕاست کردنەوەی وشەکان دەرکەوت، چوارینەی پێنجەم و شەشەم جێگایان پاش و پێش کراوە.

پوختەی هەشتینە :

لە لێکۆڵینەوەی قاڵبە سەروای هەشتینە ، بەرەوکەوین کە ئەوانەیان پتەو و نزیکترن کە سەرواکانیان بەناویەکدا دەچن و ڕەنگای بجران و لێلک ترازانی پارچەکە دەگرن ، بەتایبەتی لە کۆتایی قاڵبەکانەوە تا بواری لێکدانەوەی قاڵبە سەروای پارچە بچووکەکان کەمتر بێ. هەشتینەکە تۆند و پتەو و بەستەتر دەبێ. گرنگترین قاڵبە سەروای هەشتینە لە کوردیدا ئەمانەن:

1- AAAAAAAA , BBBBBBBB
2- AAAAAAAB , CCCCCCCB , ...
3- AAAAAABB , CCCCCCDD , ...
4- ABABABAB , CDCDCDCD , ...
5- AABBCCDD , ...
6- AAbCcBDD
7- ABABABCC , DEDEDEFF
8- a/ AAAAbbcc ,
 b/ ABABCCDD ,
 c/ AAAAbcba ,
 d/ ABBA , CDDC
9- AAAAABXB , CCCCCDYD

هەشتەم : نۆیینە

نۆیینە ، پارچەیەکی نۆ لەتییە ، بەپێی کێش و سیستەمێکی سەروای تایبەتی دەنووسرێ. پارچەی نۆلەتی بەقەد پارچەکانی تر زۆر نییە ، چ لەزمانە ئەوروپییەکان بێ و چ لەزمانەکانی ڕۆژهەڵات. لەفەرەنسی و لەسپانیدا هەر باسی نەکراوە ، لە ئینگلیزیدا پارچەی سپنسەری هەیە کە نۆلەتەو سەروای لەتەکان بەم شێوەیە بابەش بوو (ABABBCBCC) ، (ئەم شکڵە شیعرییە لیدمۆند سپنسەر داینەناوە و بە داهێنانێکی گرنگدا دەنرێ لە مێژووی شیعری ئینگلیزی)[٥٠٣ : ٦٤٩]. یەکەم جار لە شیعری The Faerie Queene - ١٥٨٩/١٥٩٦ - بەکاری هێناوە . ئەم جۆرە پارچەیە لە (٨) لەتی لەباسی پێنج پێی و لەتێکی شەش پێی -ئەلکساندەری- پێك دێ. ئەم جۆرە قاڵبە بۆ شیعری گێڕانەوە و چیرۆکامێز ناگونجێ ، چونکە سەروای هەر نۆ لەت جارێك دەگۆڕێ و ڕەوانی و بەردەوامیەکەی دەبچڕێ (جگە لەسپنسەر کەم کەس توانیویە وەستایانە ئەم جۆرە قاڵبە بەکار بێنێ ، لەوانەی تێیدا سەرکەوتوون کیتس و شێللی یەکەم هۆنراوەی بەرزیان پێ نووسیوە)[٦٦٧ : ١٧]. نۆیینە لە کوردیدا گرنگترین قاڵبی ئەمانەن :

١- دەشێ هۆنراوەیەك کرابێتە چەند نۆیینەیەك ، هەریەکەیان لە چوار مەسنەوی و لەتێکی تەنیا پێك هاتبێ ، لەتە تەنهاکە کە لەتی نۆیەمە سەروای لەگەڵ مەسنەوی یەکەم یەك جووت بێ، بەم لەتی نۆیەم پارچەکە بادەخاو بەلەتی یەکەمەوە گرێی دەدا و یەکێتی پارچەکە دەستەبەر دەکا. نالی هۆنراوەی (لەلادێدا)ی کردووە بە (٦) پارچە ، هەر پارچەیەکی سەربەخۆیە.

پەیوەندی سەروایان لەنێودا نییە. یەکبوونی سەروای سەرەتا و کۆتایی، لەتەکانی ناوەوەی لەخۆ گرتوە و بەرزەفتی کردوون. لەنۆزینەی شەشەمدا دەڵێ:

زیانێك پڕ لە خۆشی و کامەرانی .... A
ژیانێك پڕلەنا بو میهرەبانی .... A
دوور لە درۆ و خوێنمژین .... B
دوور لەناکۆکی و لەکین .... B
دوور لە هەژاری c
لەدەربەداری c
دوور لە کوشتن .... d
لە خوێن ڕشتن .... d
لەبێ نانی .... a [٨٧ : ٥٧].

ئەوەی بەلای ئێمەوە لەم پارچانەدا گرنگبێ، یەك خستنی سەروای لەتی کۆتایی و لەتی سەرەتاییە. بلۆزار ئەم یاسایەی لەهەموو پارچەکان پەیڕەو کردوە تەنیا لە پارچەی چوارەم نەبێ کە لەتی نۆیەمی بەئازادی جێ هێشتوە. هەرچەندە ئەمەیش ڕێگرتنە لە پچڕانی پارچەکە بەڵام بەستنەوەکەی تێدا نییە. ئەمەش قاڵبی ئەم پارچەیە: AABBccdda

٢- وا دەبێ نۆزینە بەسێ مەسنەوی و سێ لەتی هاوسەروا دابڕابێ. بۆ لێك جیا کردنەوەی پارچەکان هەم جیاوازی کێش دەور بگێڕێ (سێ لەتەکەی کۆتایی پارچەکان کورتتر بن لەشەشەکەی پێشەوە) و هەم دابەش کردن و لێك جیا کردنەوەی پارچەکان لەلایەن شاعیرەکە خۆیەوە کە بە نیشانەیەکی چاپ یان بۆشاییەکی زیادە پارچەکان لێك دا دەبڕێنێ. هەروەک لە شیعری (ڕازی تەنیایی) کە نافە دیوانەکەی بەناوی ئەوەوە کردوە، سێ پارچەی بەم سیستەمەی سەرەوە هێناوە، ئەمەیش پارچەی یەکەم:

ژیان و ئەرکی ناخۆشی بەپوولەی ئارەزووی کوشتم .... A
شەرابی جامی بڵداری لە نافی لاویا ڕشتم .... A
تەمی ڕۆژانی پڕ مەینەت، وەها تاریك و چڵکن بوو .... B
نیگاری خۆشەویستی دڵ بەری ئاسایی تیاون بوو .... B
شەوی تەنیایی، ڕووناکی چرای ئاواتی خنکانم C
دەسی ناکامی ئاوازی دەروونی کەیلی ئاسانم C
ئەوا ئێستا لەگەڵ ڕامی
d ....
دەروونی پڕلە ناکامی
d ....
لەبلوم جۆلی سەرسامی
d .... [٥ : ٧٩].

لە ڕووی سەرواوە تێك هەڵكشانێكی پتەو لە نێوان لەتەكاندا نییە ، چونكە سەرواكان (كە ژمارەیان چوارە) هەریەكە بەشێوەیەكی سەربەخۆ هاتوە. پارچەكە بەسەر مەسنەوی و سێینەدا دابەش بووە بەستنەوە و تێك چرژانی عوزویان لەنێواندا نییە كە نان و بڕی لەتەكان بەیەكەوە ببەستێ ، لەگەڵ ئەوەشدا گۆڕانی كێشەكە (كە لە سێینەی كۆتایی ڕوو دەدا) لێك كردنەوەی پارچەكان ئاشكراتر دەكا . سیستەمی سەروای ئەم قالبە بەم جۆرەیە :

AABBCCddd , EEFFGGhhh

<u>پوختەی سەروای نۆینە :</u>

نۆینە لە كوردیدا ، وەكو زمانەكانی تر كەمە ، بەلام گرنگترین قالبە سەروای كە پارچە شیعری پێ نووسرابێ ئەمانەن :

1- AABBcodda ,
2- AABBCCddd . EEFFGGhhh ....

<u>نۆیەم : دەیینە:</u>

دەیینە ، پارچەلیكە بەتەنیا یان لەناو هۆنراوەیەكی درێژ ، بەكێشی تایبەتی و سیستەمی سەروای تایبەتی دەنووسرێ ئەگەرچی دەیینە لەچاو قالبە سەرواكانی تر كەمە . لە ئەسپانیادا كە پێی دەگوترێ (La decima) لەسەدەی شازدەدا ڤیسێنتی ئێسپینێل دایهێناوە و بۆ یەكەم جار لە كتێبەكەیدا (سەروای جیاواز) (١٥٩١) چەند قالبێكی دەیینەی بەكار هێناوە) [٨٦ : ١١٠]. هەر بۆیەشە زۆر جار ئەم قالبە سەروایە بەناوی ئەو شاعیرەوە دەبرێ (دەیینەی ئێسپینێلی) . بەزۆری قالبەكەی لە ئەسپانیدا بەم جۆرەیە (ABBA Y cddcy) . قالبی تریشی هەیە وەكو (ABBAACCDDC/ ABAABCDCCD) . لە كوردیدا سەروای دەیینە چنگەكەوێ بەلام تەواو نییە ، تۆكمەترین قالبە سەروای دەیینە، ئەم دووەی خوارەوەن كە بەختیار زێوەر (١٩٤٥) و گۆران (١٩٥٩) دایاننا‌وە :

١- ئەو قالبە دەیینەی بەختیار زێوەر هۆنراوەی (بۆ گوڵەكەم)ی پێ هۆنیوەتەوە (سێ پارچەیە)، بریتییە لە شەشینەیەكی سەروای موتەناوب و سێینەیەكی هاوسەروا و دوا لەت لەگەڵ لەتی یەكەم دەبێ بە هاوسەروا. لە پارچەی یەكەمدا دەڵێ :

گوڵەكەم نازەنینەكەم .... A
ئەی گوڵی باخی نیشتمان .... B
وەرە بڕوانە ژینەكەم .... A
چۆن لە دووریت بوە بەژان .... B
برژە برژی برینەكەم .... A
ڕاستگۆییم ئەدا نیشان .... B

هەر منم سینە گین کونم C

جەرگ و دڵ ئەنجن ئەنجنم C

وا بەرەو ڕۆژی مردنم C

وەرە نزیك سەرینەکەم .... A [٢٢ : ١٧٢].

تۆکمەو پتەوی ئەو قالبە لەوەدایە کە کۆتاییەکەی کراوە نییە و بواری داخران و پچڕانی پارچەی بچووکی تێدا نییە. کۆتاییەکە بەسێ سەروای پێشەوە گرێدراوە ، یەکێ سەرەتاو دووی ناوڕاست (٥،٢) . ئەم وردییە لەدابەش کردنی سەرواو لێك بەستنەوەی لەتەکان لەهەر سێ پارچەدا بەیەك دەستوور هاتوە . قالبەکە بەم جۆرەیە : ABABABCCCA

٢- دەبینەکەی گۆران هۆنراوەی (مارشی ئاشتیخواز)ە. سەرواکەی بەشێوەی چوارینەیەکی تەواو (هاو سەروا)و دوو سێینەی هاو سەروا دابەش بوە. لەم قالبەی گۆراندا چنینی سەروا بەندی جرو پتەو نییە ، سەرواکان تێك هەڵنەکشاون و وەك پارچەیەکی تێهچرژاو نە چوونەتە ناو یەکتر. قالبەکە لەسەر سێ سەروا دامەزراوە و هەر سەروایەك بەتەنیا چەند لەتێکی پێکەوە بەستۆتەوە و سەرواکان بەناو یەکدا نەچوون. ئەمە شلۆقی دەکات و دەرفەتی پچڕان و هەڵوەشانەوەی زیاتر دەکات ، لەپارچەی دووەمدا دەڵێ :

خوێن ڕشتنی یەکتری لاران بەسە .... A

بەکەلاوەکردنی شاران بەسە .... A

بلێسکەی مناڵ ئاگر تێبەربان بەسە .... A

ئەتۆم کرین بە دراوی نان بەسە .... A

ئەی شەڕ فرۆشان .... B

قاسە پڕو کەللە بۆشان .... B

بەس بێ بەس : بۆ شەڕ تێکۆشان .... B

شەڕ هەڵبگیرسێ C

ئەوەی لەمەرگ زۆر ئەترسێ C

خاوەن ملیار ناخەلەسێ .... C [١٧٢ : ٤١٦].

ئەم هۆنراوەیە چوار پارچەیە و هەموویان بەم قالبە سەروایە هاتوون . پارچەی چوارەم دووبارە کردنەوەی پارچەی یەکەمە و بۆ جەخت و داخستنی هۆنراوەکە هاتۆتەوە . ئەمەیش قالبە سەرواکە : AAAABBBCCC , DDDDEEEFFF

<u>پوختەی سەروای دەبینە :</u>

دەبینە بابەتێکی ئەوتۆی پێ نەدراوە ، چ لەزەمانەکانی تر و چ لە کوردیدا ، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو دوو قالبەی لە کوردی دەستە نیشانمان کردوە ، لەوەی بەختیار زێوەر زۆر تۆکمە و پتەوە و

بەحیسابێکی ورد کراوە و دارشتنێکی سەروابەندی بەهێزی هەیە. ئەمەش قالبەکانی دەبینە لە کوردیدا:

1- ABABABCCCA, ...
2- AAAABBBCCC, ...

دەیەم : پارچەی پازدەیی

ئەم پارچەیە لە پازدە لەت پێك دێ ، بەپێی کێش و سەروا بەندی تایبەتی دەهۆنرێنەوە . پارچەی پازدەیی زۆر کەمە ، لەگەڵ ئەوەشدا بەختیار زێوەر ئەم قالبەی ئەوەندە بەشارەزایی و وردەکاری بەکارهێناوە نەمانتوانی بیخەینە لاوە باسی نەکەین و نموونەی پێشان نەدەین . بەختیار زێوەر ساڵی (٩٤٦) هۆنراوەی (بۆ بەهاری ٩٤٦)ی نووسیوە کە چوار پارچەیە ، هەر پارچەیەکی پازدە لەتە هەموو لەتەکانی بەیەك پاسای سەروا بەندی کار دەکەن. هەریەکە لە شەشینەیەکی مونەناوب و سێینەیەکی هاوسەروا و مەسنەوییەك پێك هاتوە ، سەروای مەسنەوییەکە لە هەر چوارلەتدا یەك شتە و هەموو پارچەکانی بەیەکەوە گرێ داوە . لە پارچەی یەکەمدا دەڵێ :

ئەرێ لە تەختی بەندەنا .... A
بوە بە میرغوزار .... B
لەدۆڵ و شیو و چەمەنا .... A
ڕەوانە جۆیبار .... B
لەمێرگ و دەشت و گوڵشەنا .... A
شەماڵی بێ قەرار .... B
چییە ؟ چ باسە ؟ گوڵڕوان C
بەدەستە چەشنی ئاهوان C
بەڕاز و عیشوە وو دەوان C
هەموو لە دەوری شار .... D
ئەڕۆن بەکەیف و بێ جەخار .... D[١٨٥ : ٣٢].

هەرچوار پارچەکە سەروای مەسنەوی کۆتاییان (ـار)ە. ئەرکی ئەم سەروایە بەیەکەوە گرێدانی پارچەکانی هۆنراوەکەیە. ئەم قالبە سەروایە بەم جۆرەیە :

ABABABCCCDD , EFEFEFGGGDD , ...

باسی سێیەم : پارچەی تایبەتی

پارچەی تایبەتی ئەو پارچانەن یان ئەو جۆرە هۆنراوانەن کە ناوی تایبەتییان وەرگرتووە، لەزۆربەی زمانەکاندا پارچەی تایبەتی هەیە، لەکوردیدا ئەوەی هەرە باو بێ، قیتعەو غەزەل و قەسیدە، ئینجا تەرکیب بەندو تەرجیع بەندو موسەممەت و موستەزاد... کە هەر یەکە لەڕووی بابەت و شکڵی دەرەوەو کێش و سەرواوە سەربەخۆیە، لەم بەشەدا هەوڵ دەدەین جۆرە باوەکانی هۆنراوەی تایبەتی کوردی شی بکەینەوەو بەتایبەتی لەڕووی سەرواوە هەڵیانسەنگێنین و خاسیەتەکانیان جیا بکەینەوە:

یەکەم- قیتعەو غەزەل و قەسیدە:

ئەو قیتعەو غەزەل و قەسیدەیەی ئێستا لەئەدەبی نەتەوە موسڵمانەکانی ڕۆژهەڵات شکڵی هەرە باوی شیعر گرتووە، لەبنچینەدا بۆ کاریگەری شیعرو زمان و ناوەڕۆکی شیعری عەرەبی دەگەڕێتەوە، بەڵام نەتەوەکانی تر کت و مت لاسایی غەزەل و قەسیدەی عەرەبییان نەکردۆتەوە، بەڵکو زەوقی ئەدەبی نەتەوایەتی و میراتی ڕۆشنبیری و زاراوەی ئەدەبی زمانی خۆیان دەستکاریان کردووەو بۆیان زیاد کردووە، تا لەئەنجامی ئێش تێدا کردنی نەتەوە موسڵمانەکان ئەو جۆرە غەزەل و قەسیدە تایبەتییە هاتە کایەوە کە دەتوانین پێی بڵێین غەزەل و قەسیدەی ئیسلامی. شاعیرانی کورد، ئەوانەی پێشەنگی داڕشتن و چەسپاندنی غەزەل و قەسیدە بوون لەکوردیدا، لەژێر کاریگەری شیعری عەرەبی ئیسلامی و بەتایبەتیش شیعری فارسی ئەو هونەرەیان گواستەوە ناو ئەدەبی کوردی و ئەفراندن و داهێنانی خۆیان خستە سەرو دەوڵەمەندیان کرد. لەسەرەتاوە (ئەدەبی عەرەبی ئەدەبی ڕەسمی گەلە موسڵمانەکان بوو، کاتێ ئەو گەلانە کەوتنە پایەخدان بەزمانی نەتەوایەتی خۆیان و وەکو زمانی ئەدەبی بەکاریان هێنا، ئەدەبی عەرەبی کاریگەری هەر مابوو بەسەریان، شاعیرە کلاسیکییە کوردەکان، ڕۆشنبیریان ئیسلامی بوو و لەحوجرەی دینی خوێندبوویان و پێگەیشتبوون کە ئەو کاتە سەرچاوەی وەرگرتنی زانیاری بوو، لەو کاتەی ڕۆشنبیری کوردی لەو بنکە ئاینییانەوە کەوتە گەشە کردن، ڕۆشنبیری نەتەوە موسڵمانەکانی تری وەکو فارس و تورکیش لەگەشە کردندا بوو، ئەوانیش کاریان لەشاعیرە کلاسیکییە کوردەکان دەکرد کە بەتایبەتی کەوتبوونە ژێر کاریگەری شاعیرە فارسەکان) [۲۲۲ : ۱۲]. لەبارەی جۆری شیعرییەوە، کە هەر لەکۆنەوە شیعر کراوە بەلیریکی (غنائی) و ئیپیکی (مەلحەمی) و دراماتیکی، قیتعەو غەزەل و قەسیدە لەگەڵ هەندێ جۆری تر بەر هۆنراوەی لیریکی دەکەون.

سەرهەڵدان:

هونەری قەسیدە نووسین لەبنچینەدا بۆ شیعری عەرەبی دەچێتەوەو شاعیری نەتەوە موسڵمانەکانی تر پەیڕەوی ئەوانیان کردووەو هونەری خۆیان تێدا نواندووە. لەعەرەبی سەردەمی

زیرینی قەسیدە نووسین سەردەمی جاهیلیەو تا ئەو پەڕی سەدەی پێنجەمی پێش ئیسلام دەڕواو لەموعەللەقاتی (٧ یان ١٠)دا دەگاتە ترۆپکە. لەسەردەمای زیندوو کردنەوەی زمان و ئەدەبی نەتەوایەتی گەلە موسلمانەکانی پاش ئیسلام. قەسیدە خزاوەتە ناو ئەو نەتەوانەو جێگای تایبەتی خۆی کردۆتەوە، غەزەلیش لەسەردەمی (سامانی و غەزنەوی)یەکان گەیشتۆتە ئێران)[٢٩٦ : ٢٠٩]و بەچەند قۆناغێکدا تێپەڕیوە تاپێگەیشتووە دوا قالبی خۆی گرتووە. لای خۆیشمان (یەکەمین شاعیری کوردی کە غەزەلی ئیسلامی نووسیبێ مەلای جزیری بووە. ئەم فۆرمی کلاسیکی غەزەلی عەرەبی- ئیسلامی بەناوەڕۆکی لیریکی سۆفێتی تەقلیدییەوە هێناوەتە ئەدەبی کوردییەوە)[٢٠ : ١٠٦] ئینجا شاعیرانی تری هەموو زارەکان هونەری خۆیان تێدا خەرج کردووەو پێشیان خستووە .

<u>پەیوەندی قیتعەو غەزەل و قەسیدە:</u>

لەقەسیدەدا شاعیر یەکسەر ناچێتە سەر بابەتی سەرەکی، لەسەرەتاوە هەندێ باسی لاوەکی دێنێ کە وەکو ڕێ خۆش کردنێك وایە بۆ چوونە ناو باسەکە. ئەمە وەکو پێشەکی وایە، (ئەم پێشەکییە بەزۆری لەنێوان (٥-١٥) دێردایەو جاری وا هەیە دەگاتە سی چل دێر کورتی و درێژی پێشەکی بەگوێرەی قەبارەی گشتی قەسیدەکە دەگۆڕێ جا ئەو پێشەکییە بەزۆری بۆ شیعری پێدا هەڵگوتن (مدح) بێ، ئەگەر لەبارەی بابەتی دڵداری و وەسفی کۆڕی مەیخواردنەوەو بەزم و ڕابواردن بێ پێی دەگوترێ (تغزل) یان (نسیب). خۆ ئەگەر دەربارەی بابەتی تری وەکو وەسفی باخچەو گوڵ و گەزی ساڵ و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا وشەو دیمەنی تری سروشت بێ یان لەبارەی دادو گلەیی و شانازیی بەخۆ پەسنین و شتی وابێ پێی دەگوترێ - تشبیب-)[٢٩٦ : ١٣]. ئەمە لاساکردنەوەی قەسیدەی سەردەمی جاهیلی عەرەبییە کە (-نسیب- یا تشبیب-) شوێنی یەکەمی لەقەسیدەدا هەبوو بگرە ئەگەر هۆی سەرەکی دزوانێدنی شاعیرەکە بۆ شیعر نووسین شتێکی تریش بوایە، دەبوایە پێش چوونە ناو بابەتی سەرەکی پێشەکییەکی -تشبیبی- بهۆنێتەوە)[٢٩٦ : ٤]. پاشان ئەو پێشەکییە دڵدارییەی قەسیدەو شیعری پێدا هەڵگوتن، وردە وردە بایەخی زیاتری پەیدا کرد بەهۆی پێش کەوتنی شارستانێتی و زیاد بوونی بەزم و ڕابواردنی کۆشکی خەلیفەو پاشاکان و پەرەسەندنی گۆرانی و کۆڕ گەرم کردن، ئیدی ئەو بایەخە وای لێ کرد لەقەسیدە جیا بکرێتەوەو وەکو جۆرێکی سەربەخۆ مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ (زۆربەی خاوەن ڕایەکان وای بۆ دەچن کە سەرەتا غەزەل بەشێوەی سەربەخۆ نەبووە، بەشێك بووە لەقەسیدە، هەمان -تغزل یا تشبیب- کەبووە پاشان بەشێوەی سەربەخۆو جیا لەقەسیدە، هۆنراوەتەوە)[٤٠٥ : ١٨]. ڕەنگە هەر بۆیەش بێ کە غەزەل بەقەبارە لەقەسیدە کورتترە چونکە لەبنچینەدا وەکو پێشەکییەك وابووە بۆ قەسیدە. هەڵبەت پێشەکی لەئەسڵی بابەت زۆر کورتتر دەبێ.

قیتعە (چەند دێڕێکی هاوکێش و هاوسەروایە بەلام بەپێچەوانەی غەزەل و قەسیدە سەرەتای موسەڕڕەع نییە)[٢٩٦ : ٤٢]و بەلای قەیسی ڕازییەوە نەبوونی تەسریعی دێڕی یەکەم خەلی

جیاکردنەوەیەتی لە غەزەل و قەسیدە، ئەو دەڵێ: (هەر قەسیدەیەك سەرەتاكەی موسەڕڕەع نەبێ، با درێژیش بێ، هەر پێی دەڵێن قیتعەو ناوی قەسیدەی بێ نادەن)[٤٠٢ : ٣٦١]. بۆیە پێی دەگوترێ قیتعە چونكە، لەبەر بێ تەسریعی، هەر دەڵێی قیتعە - پارچە -یەكەو لەناوەندی غەزەل یان قەسیدە دەرهێنراوە. خۆی پارچەیەكی كورتەو (بەگشتی ژمارەی دێڕەكانی قیتعە زۆر نییە)[٤٠٥ : ٢٠]. كەواتە لەبنچینەدا قەسیدە لەدووەكەی تر ئەسڵترو درێژترە. غەزەل كە بنیاد وەكو پێشەكی قەسیدە وابوە، بەحوكمی پێشەكییاتیەكەی دەبێ لەقەسیدە كورتتر بێ‌و قیتعەش كە وەكو پارچەیەكی لەغەزەل یان قەسیدە پچڕێنراو وایە دەبێ لەهەردووكیان كورتتر بێ‌و بشێ بخرێتەوە ناو هەریەكێكیان. بەم جۆرە لەبارەی ئەسڵی و نا ئەسڵی و گەورەیی و بچووكی قەبارەوە: قەسیدە ئینجا غەزەل ئەوسا قیتعە دێ.

جیاوازیی قیتعە و غەزەل و قەسیدە:

ئەم سێ جۆرە شیعرە، جگە لەزۆر ڕووی تێكچوونی نێوانیان لەزۆر لاوە جیاوازن. گرنگترین جیاوازییان ئەمانەن:

١- لەبارەی دێڕی یەكەمەوە. لەغەزەل و قەسیدەدا دەبێ موسەڕڕەع بێ، بەڵام لەقیتعەدا نابێ موسەڕڕەع بێ.

٢- لەبارەی قەبارەی (كورتیی و درێژی) هۆنراوەكەوە جیاوازی لەنێوان ئەم سێیانەدا هەیە. ڕادەی هەرە زۆرو هەرە كەمی دێڕەكانی هەر جۆرێكیان بەپێی ڕای نووسەر و توێژەرەوەكان جیایە، بەڵام لای هەموویان بەگشتی قەسیدە لەهەموویان درێژترو قیتعە لەهەموویان كورتترەو غەزەلیش لەناوەڕاستدایە. لەكوردیدا، درێژی قەسیدە (چامە) لای سجادی لەبیست بەسەرەوەیە[١٢٧ : ١٦٩]، لای دەمارف لەهەژدە دێڕ تێپەڕ دەكا[٢٣٦ : ١٢]. غەزەل لای سجادی (مەگەر بەدەگمەن نەبێ ئەگینا لەدەیا دوانزە هۆنراو تێپەڕ ناكا)[١٢٧ : ١٦٨]، دەمارف ڕای جیاوازی هێناوە لەبارەی ڕادەی هەرە كەمی دێڕەكانی غەزەل (٧،٢)و ڕادەی زۆری دێڕەكانی(١٢، ١٥، ١٨). لەبارەی قیتعەوە سجادی باسی درێژی نەكردوەو دەمارف درێژییەكەی دەخاتە نێوان (٢-٦) دێڕ[٢٣٦ : ١٢]. لەبارەی قەبارەی ئەو جۆرانە لەعەرەبیدا محەممەدی دەمەنهووری دەڵێ: (قەسیدە لەحەوت و بەسەرەوەیە، قیتعە لەسێ دێڕە تاحەوت دەشڵێن كەمترین ڕادەی قەسیدە (٣) یان (١٠) یان (١١) یان (١٦) یان (٢٠) دێڕەو لەهەموو بارێكدا قیتعە لەقەسیدە كورتترە)[٢٤٧ : ١٣٣]. ئیبن جنی دەڵێ: (قیتعە (٣) یان (١٠) یان (١٥) دێڕە، لەوە زیاتر بوو عەرەب پێی دەڵێ قەسیدە)[٢٧١ : ١٨١]. لەفارسیدا كورت و درێژی بەپێی شاعیرو سەردەم دەگۆڕێ، سەرەتا غەزەل كورت بوو پاشان وردە وردە زیادی كرد. غەزەل هەیە(٤،٥) دێڕەو هەیە (٢٣) دێڕە[٢٩٦ : ٥٤]. قەسیدە لەفارسیدا (١٥-٢٠) زیاترە[٢٩٦ : ٧]و قەسیدەی درێژ هەیە دەگاتە (٢٠٠) دێڕو زیاتریش

(فرخی) قەسیدەیەکی هەیە ١٧٥ دێرە، قاانی قەسیدەیەکی نووسیوە ٢٣٧ دێرە، عونسوری قەسیدەیەکی ١٥٧ دێری لەباسی فتوحاتی سولتان مەحموود نووسیوە) [٣٩٦ : ٨]. قیتعە قەبارەی لەوان بچووکترە. د.ئیسعاد دەڵێ قیتعە لە(٢) کەمتر نییەو لە درێژیدا بە قەسیدە ناگا. هەرچەندە شاعیر بتوانێ بە کەمترین دێر مەبەست دەربڕێ پەسندترە) [٢٦٦ : ٢٣٠]. ئەم بۆچوونە جیاوازانەی سەرەوە لەبارەی قەبارەی ئەو سێ جۆرە شیعرییە لەوە یەك دەگرنەوە کە قیتعە کورتە، غەزەل لەو درێژترەو قەسیدە لە هەموویان درێژترە. لەکوردیدا قەسیدە لە(١٥) دەست پێ دەکات و غەزەل بەزۆری لە (٥) دەست پێ دەکا تا (١٥) ئەگەرچی لە (٥) کەمتریش هەیە، نالی و مەحوی غەزەلی (٤) دێریان هەیە. غەزەل لەکوردیدا بەزۆری ژمارەی دێرەکانی تاکە (٥،٧،٩،١١،١٣،١٥)و زۆریش لە(٧)و ئینجا (٩)و (١١)یە. د. مارف ژمارەی دێر بەتاکە ڕەگەزی جیاوازی نێوان قەسیدەو غەزەل دادەنێ (قەسیدە ئەدگاری وەکو غەزەل وایە، تەنیا لە ژمارەی دێر لەگەڵیدا دەگۆڕێ) [٢٣٦ : ١٢]. کەچی لای سجادی جیاوازی قەسیدەو غەزەل جگە لە ژمارەی هۆنراوەکان لە پاسەکەشدایە [١٢٧ : ١٦٨].

٢- لەبارەی بابەت و ناوەرۆکەوە هەریەکە لەم سێ جۆرە مەیدان و بواری تایبەتی خۆی هەیە. بۆ نموونە (قەسیدە بۆ ڕووداوی درێژو قسەی زۆر بەکاردەهێنرێ، بەتایبەتی ناوەرۆکی قارەمانێتی و ڕووداوی کۆمەڵایەتی و هەندێ جاریش دڵداری و ئایین (موناجات و نەعت) و هی تریش دەبنە هەوێنی ئەم جۆرە شیعرە. گیانی مەلحەمی و ڕووداوی چیرۆکی لە هەندێ قەسیدەدا دەبینرێ) [٢٣٦ : ١٣]. بەم جۆرە مەیدانی قەسیدە فراوانەو نزیکەی هەموو بابەتێکی ئەدەبی لێکدەگرێتەوە وەکو مەدح و لاواندنەوەو ڕەوشت و شانازی و ڕتوڵرەو جنێو پەرتەو داننەوەو وەسف و شین و سکاڵاو دەربڕینی دڵ ـ (بەڵام بابەتی قەسیدە بەپلەی یەك مەدح و لقەکانییەتی، لەدوای مەدح بابەتی ڕەوشت و حیکمەت دێ) [٣٩٦ : ٨]، کەچی غەزەل بابەتی سەرەکی دڵداری و عیشق و ئەوین و دەربڕینی ڕازی خۆشەویستییە، بەڵام لەپاڵ ئەمیشدا بۆ بابەتی فراوانتر بەکاردێ (غەزەل بەپلە یەك بۆ ڕازلە کردن و لێکدانەوەی بابەتی عیشق دێ، حەقیقی بێ یان مەجازی، ئینجا بەپلە دوو بۆ ڕوون کردنەوەی بابەتی سۆفیزم و فەلسەفەو کۆمەڵایەتی و ڕەوشت و بەدوا پلەش بۆ پەسن و شانازی و شین و شتی وا دێ) [٣٩٦ : ٧٣]. بەم جۆرە دیارە کە غەزەل زیاتر پەیوەندی بە هەست و سۆزی ناوەوەی شاعیرەوە هەیەو لە عیشق و دڵداریدا خۆی دەنوێنێ. ڕووی دەمی شاعیر لە ناوەوەی خۆیەتی و مامەڵە لەگەڵ سۆزی هەڵچوونی خۆی دەکا. کەچی لە قەسیدەدا پەیوەندی بە دونیای دەرەوە هەیە، یەکێکی تر هەیە پێی هەڵدەڵێ، سروشت هەیە وەسفی دەکا. لێرەدا جیاوازییەکی غەزەل و قەسیدە ئەوەیە (هاندەری شاعیر بۆ نووسینی قەسیدەو زۆربەی بەشەکانی شیعر هۆکارێکی دەرەکییەو بەزۆری پەیوەندی بە هەست و جۆشی ناوەوە نییە، بەڵام لەو شێوەی شاعیر ناچار دەکا غەزەل بنووسێ هەست و سۆزێکی پڕاوپڕ هەڵچووی شاعیر خۆیەتی کە لە هۆنینەوەی

غەزەلدا بەپەیڕەوی فەرمانی دڵی خۆی دەکات. ئاگرێکی لەهەناو بەرەدەبێ و سەرەتای گیانی دادەگرێ، ئەوسا بێ دەستی خۆی زاری دەکاتەوەو وشەی سووتێنەری وەک ئاگرو بڕندەی وەک شیر هەڵدەڕێژێ[٢٩٦ : ٧٤]. قیتعەکە پارچەیەکی کورتە دەبێ ناوەرۆکەکەیشی چڕو خەست بێ. زیاتر بۆ دەربڕینی (لایەنی ڕۆحی و بیروڕاو فەلسەفەو ڕەوشت و ژیانی تایبەتی شاعیرو ئەو ڕووداوانەی بەسەری هاتوون و ئەو تاڵ و شیرینیەی چەشتوویەتی و ئەو ڕاستیانەی فێریان بووە لەو ئەزموونانەی پێیان تێپەڕیوە)[٢٩٦ : ٤٦] بەکاردێ. کەواتە ئەم سێیانە هەریەکە بەپلەی یەک تایبەتێتیەکی هەیە ئینجا لەپاڵ ئەوەدا شتی تری پێ دەنووسرێ: قەسیدە پەسن و غەزەل عیشق و قیتعە خەمی تایبەتی شاعیر دەردەبڕێ.

ل- شاعیرانی ڕۆژهەڵات، بەزۆری لەغەزەلدا، ناو یان نازناو (تخلص)ی خۆیان لەدێری کۆتایی یان پێش کۆتایی دەنووسن. بەزۆریش لەو دێرەدا دەمی قسەو خیتابیان دەکەنە خۆیان، وەک ئەوەی قسەکەری ناو شیعرەکە کەسێ بێت. شاعیرەکانی کەسێکی تر لەفارسیدا (تخلص) نووسین لەسەدەی شەشەمی کۆچیەوە دەرکەوتووەو باوی سەندووە. لەکوردیدا لەگەڵ یەکەم غەزەلنووسی گەورەی زاری کرمانجی ژووروو مەلای جەزیری هاتووە کە زۆر جار بە مەلاو مەلێ ناوی خۆی بردووە. کەواتە ئەم (تخلص) هێنانەیە جیاوازیەکی ترە لەنێوان غەزەل لەلایەک و قەسیدەو قیتعە لەلایەکی ترەوە.

مەتلەع و مەخلەس و مەقتەع:

ئەم سێ زاراوە لەدیراسەتی قیتعەو غەزەل و قەسیدەدا زۆر دووپات دەبنەوە، چونکە لەبنیات و هەیکەلی هۆنراوەدا شوێنی گرنگیان هەیەو وەک سێ حەڵقەی توندی بەیەکەوە گرێدان و سێ ستوونی پتەوی داڕژان و ڕاگرتنی هۆنراوەن (حوسنی) داڕشتنی ئەم سێ ڕەگەزە بەمەرجی هۆنراوەی سەرکەوتوو دانراوە (حوسنی مەتلەع و لوتفی مەخلەس و حوسنی مەقتەع). حوسنی مەتلەع: ئەوەیە شاعیر سەرەتای هەر شیعرێک بەجۆری بێنێ لەمەبەستی خۆی بوەشێنێتەوەو سەرەتا بەوشەی دزێو دەست پێ نەکا (تەنیا ئەگەر شین و چیتی بنووسێ، ئەوسا ئەویش بۆ بابەتەکە لەبارو گونجاوە)[٢٩٦ : ٣٥١]. لەبەر ئەوەی مەتلەع سەرەتای هۆنراوەیەو لەوێوەڕا بە خوێنەر دەچێتە ژوورەوەو یەکەم شتە لەهۆنراوەکە (پێش ناونیشان) بەرەو ڕووی دەبێتەوە، دەبێ لەهێنەوەی داڕشتن و هەڵبژاردنی وشەو ڕازاندنەوەو جوانکاری و ڕەچاوکردنی جۆری بابەت لەدێرەکانی تر بەرزتر بێ. تۆژەرەوانی غەزەل و قەسیدە لەبارەی یەکەم دێرەوە باوەڕیان وابوو کە (دەبێ هەردوو لەتی هاولەنگو هاوکێش و شایەنی ناوەرۆکەکەی بن و مەبەستەکە بگەیەنن و لەهەموو بارەیەکەوە بەرامبەرو تەواوکەری یەکدی بن، ناوەرۆکی لەتی دووەم لەسەر ڕەوتی لەتی یەکەم بێت و بەجێی چاوەڕێ کردنی خوێنەر بێ)[١٩٦ : ١٠]. لایەکی هەرە گرنگی مەتلەع، لەڕووی بیناو شکڵی

شیعرییەوە، تەسریعە[٤٣]. (تەسریع ئەو دێڕەیە کە عەرووزەکەی دەستکاری بکرێ کە لەبارەی کێش و سەرواوە- وەکو زەربی دەربچێ)[٢٨٣ : ٢١]. ئیبن ڕەشیق هۆی تەسریع کردنی دێڕی یەکەم بەم شێوەیە لێك دەداتەوە (جۆری تەسریع ئەوەیە شاعیر دەیەوێ زوو سەرواکە ڕەپێش بکا، تا هەر لەسەرەتاوە بزانێ دەستی داوەتە شیعر نەك پەخشان، بۆیە دەکەوێتە سەرەتای هۆنراوەکە) [٢٤٦ : ١٧٤]. ئەگەرچی غەزەل و قەسیدە هەمیشە دێڕی یەکەمیان تەسریع دەکرێ و ئەمە دەجیاوازییەکی لەوانە دانراوە لەگەڵ قیتعە بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا بەتایبەتی لەعەرەبیدا جاری وا هەیە هۆنراوەکە تەسریع ناکرێ. قدامە دەڵێ: (شاعیر هەبوە لەدێڕی یەکەمی هۆنراوەدا تەسریعی پشت گوێ خستوە، پاشان لەهەندێ دێڕی تری هۆنراوەکە هێناویە)[٣٣١ : ٦٠]و لەشوێنێکی تردا دەڵێ (زۆربەی شیعری ئەو الرمە بێ تەسریعە)[٣٣١ : ١٧٦]. تەها حوسێن لەم بارەیەوە رای وایە: (وا ڕێکەوتوە شاعیر لەسەرەتای هەموو هۆنراوەیەکدا سەروای دوولەتی دێڕی یەکەم یەك دەخا بەلاّم ئەمە مەرجێکی پێویست نیە، چونکە هۆنراوەی ئەوتار هەیە سەروای لەتەکانی دێڕی یەکەمی وەکو یەك نییە وەکو هەندێ شیعری فرزدق و تەنانەت شەرەن و موتەنەبیی، بەلاّم ئەمە کەمەو تەسریعی سەرەتا بۆتە تەقلید)[١٠٤ : ١٤١]. ئیبن ڕەشیق لای وایە (هەندێ کەس لەکەم بایەخ دان بەشیعرەوە، سەرەتای شیعریان تەسریع نەکردوە، فرزدق کەم وابوو دێڕی یەکەم تەسریع بکا یا بایەخ بەشیعرەکانی بدا)[٢٤٦ : ١٧٥]. وەکو ئەمە هەیە، ئەوەش هەیە کە شاعیر هەر بە تەسریعی دێڕی یەکەم ناوەستێ، بەڵکو جاروبار لەشوێنی تریشدا تەسریع دووبارە دەکاتەوە. وا دەبێ شاعیر هۆنراوەکەی بەدێڕێکی هاوسەروای لەتەکان دەست پێ دەکا، پاش چەند دێڕێك سەرەتاکەی بەهەمان سەروا نوێ دەکاتەوە (واتە تەسریعی دەکا)... جاری وا هەیە لەشیعری فارسیدا مەتلەع پێنج شەش جار تازە دەبێتەوە وەکو هەندێ شیعری خاقانی)[٢٦٤ : ٨٠]، ئەمەش بەزۆری ئەو کاتە ڕوو دەدا کە هۆنراوەکە دوورو درێژ بێت و چەند بابەتێکی جیاوازی تێدا بێ، وەك ئاگادار کردنەوەی نائاگایی خوێنەر لەسەرەتای هەر بابەتێکی تازە مەتلەع و تەسریعێکی تازە دەست پێ دەکا.

---

[٤٣] تەسریع (تصریع) وتەقفیە (تقفیە) دووزاراوەی جیان و دەبێ لەیەك جیا بکرێنەوە، تەسریع یەك خستنی دوولەتی دێڕە بەتایبەتی دێڕێ یەکەمی هۆنراوە لەڕووی (کێش و سەرواوە)، واتە لەئەسڵدا جیاوازی هەبوو لەکێشی عەرووزو زەربدا. ئەو جیاوازییە یەك خراوە ئینجا سەرواشیان وەکو یەك دانراوە. یەك خستنی کێشەکە وادەبێ بەزیادە بێ یان بەکەمی، واتە پێی -تفعیلە- عەرووز شتێکی زیادەی خرایێتە سەر یان شتێکی لێ کەم کرابێ ئەوەکو زەربی لێ بێت. کەچی تەقفیە ئەوەیە دوولەتە دێڕ عەرووزو زەربیان لەڕووی کێشەوە لەئەسڵدا وەکو یەك بێ و تەنها لەبارەی سەرواوە یەك بخرێن. واتە: هەر دێڕێك لەئەسڵدا عەرووزو زەربی جیا بێ، ئەگەر کێش و سەروایان یەك بخرێ ئەمە تەسریعە، بەلاّم ئەگەر عەرووزو زەربەکە یەك بوو تەنها سەروایان یەك بخرێ پێی دەکوترێ (تقفیە). تێکەڵ کردنی تەسریع و تەقفیە زۆر جار لەنێوان کێشناس و رەناکانی ڕەوانبێژی ڕووی داوە. زاناکانی ڕەوانبێژی تەسریع بەیەك خستنی سەروای دوولەتی دێڕ دەزانن کە ئەمە لای کێشناسەکان تەقفیەیە نەك تەسریع، واتە تەسریع لای کێشناسەکان بەکێش و سەروا دەبێ کەچی لای زاناکانی ڕەوانبێژی تەنیا بەسەروا دەبێ بێ گوێدانە کێش

لوتفی مەخلەس (یان تخلص):

ئەمە لەناو قەسیدەدا دێ و زۆر جار بەفارسی (گریز)ی بۆ بەکار هاتوە، مەخلەس یان تەخەلوس ئەوەیە شاعیر لە پێشەکی نسیب و تشبیبەوە بچێتە سەر مەبەستی سەرەکی هۆنراوەکە. ئەم گواستنەوەیە دەبێ بەشێوەیەکی وەستایانە بکرێ کە خوێنەر بەزەقی نەکەوێتە بەرچاوی و وەك بچڕانی هۆنراوەکەو بازدانی شاعیرو خوێنەر نەبێ. دەبێ گواستنەوەکە ئەوەندە بەناسکی (لوتفی) بکرێ کە بابەتی یەکەم پێشەکییەکی عوزری بێ بۆ بابەتی سەرەکی و بابەتی دووەم وەکو تەواوکەری ئەوەی پێشەوە وا بنوێنێ و لەئەنجامی توند پێکەوە بەستران و تێك چنینی دوو بابەتەکەو گواستنەوەی شارەزایانە، خوێنەر هەست بە گۆڕانی بابەتەکە نەکات. لەڕاستیدا (مەخلەس لەبەشە ناسك و گرنگەکانی قەسیدەیە. سەرە داوی پەیەکەوە بەستنەوەی تشبیب و مەبەستی سەرەکییە و یەکێکە لەسێ ڕوکنی زۆر گرنگی قەسیدە) [٣٩٦ : ١٧] کە دووەکەی تریش مەتلەع و مەقتەعن. زۆر جار ئەم مەخلەس و گواستنەوەیە بەدەم نوێ کردنەوەی مەتلەع (تەسریع) دەبێ. (ئەو قەسیدانەی دوو مەتلەعیان هەیە بەزۆری مەتلەعی دووەم پاش تەواو بوونی تەغەزول و تەشبیب دێ کە پێشەکین بۆ قەسیدە) [٣٩٦ : ١١]. لوتفی مەخلەس وەکو تیشکێکە لەناوڕاستی قەسیدەوە بلاو دەبێتەوەو لەگەل دوو سەرچاوەی تری دوولەمەند یەك دەگرێتەوە کە هەردوو جەمسەری هۆنراوەکەن.

حوسنی مەقتەع:

دێڕی کۆتایی هۆنراوە گرنگییەکی تایبەتی هەیە، چونکە نیشتنەوەی حالّەتی سۆزو تەواو بوونی ڕشتەی بیرو چرکەی مالّاوایی خوێنەرە لەهۆنراوەکەو کاریگەری تامەویەکی زۆر لای خوێنەر دەهێڵێ. (پێشینان بڕوایان وابوە، کۆتایی قەسیدە دەبێ جوان و پاش بێ و بەشێوەیەکی پەسندو لێوەشاوە پێشان بدرێ تاکاریگەرییەکی چاك لەمێشك جێبهێڵێ) [٣٩٦ : ٣٢]. کۆتایی هۆنراوە دەبێ هەستی بڕانەوەی بیرو سۆزی هۆنراوەکەی تێدا ڕەنگبداتەوە. دەبێ خوێنەر هەست بکا پێویستی بەچیتر نەماوە شاعیرەکە پێی بڵێ و دوا جوری شیرینی بەدەمدا کردوە. وا چاکە شاعیر لەو دێرەدا زیاتر لەدێرەکانی تر خۆی لەوشەی بەترێکل و خوازەی دوورو لێکدانەوەی سەخت دوور بخاتەوە. هەندێ جار شاعیر کۆتاییەکەی بەکراوەیی جێ دێڵێ و هەندێ جاریش لەشوێنی خۆی دابەخلو جاری وایش دەبێ، بەدێری دواوە یان وشەی سەروای دراوە، کۆتاییەکە لەگەل سەرەتا بەیەکەوە گرێ دەداو خوێنەر دووبارە دەخاتەوە ناو بازنەی دونیای هۆنراوەکە. مەتلەع و مەقتەع دەبێ لەڕووی ناسکی ماناو جوێی بتەوی داڕشتن و بەرزی ناوەڕۆك و لێك وەشانەوەی وشەکان ڕادەی لەوپەڕی توانای شاعیرەکە بن لەشیعر هۆنینەوەدا بۆ ئەوەی (یەکەم خوێنەر بۆ خۆی رابکێشێ و دووەم خۆشی و شادی لەدڵ جێ بێڵێ و کاریگەری لایەنی شلۆقی و ناتەواوی دێرەکانی تری ناوەوە بیورکێنێتەوە) [٣٩٦ : ٨٠]. مەتلەع و مەقتەع ئەو دوو جەمسەرە گرنگەن کە هەموو

شاعیریٰ لەخوای دەوێ بەجوانی (حوسن) بیانهێنێ و تێیاندا سەرکەوتوو بێ. خانی لەکۆتایی مەم و زیندا، سەرەتاو کۆتایی ژیانی خۆی بەمەتلەع و مەقتەعی شاکارەکەی دەبەستێتەوە، بەدەم پاڕانەوە دەڵێ:

ئەزەل کوتە دا ژ عیشقێ <u>مەتلەع</u>

ئاخیر بدەری تو حوسنێ <u>مەقتەع</u> [٣ : ٢١٧].

<u>غەزەل و قەسیدە لەکوردیدا :</u>

باباتاهیری هەمەدانی کە کۆنترین شاعیری گەورەی کوردە تائێستا ناسرابێ، هەر بەچوارینە مرۆییەکانی بەناوبانگە. ئەگەرچی لەهەندێ چاپی چوارینەکانی چەند غەزەلێکیان داوەتە پاڵ، ئەو غەزەلانە هی خۆی بن یان هەڵبەسراوبن، نە لەزۆری و نە لەگرنگی ئەو بایەخەیان نییە. گەورەیی و ناوبانگی چوارینەکانی باباتاهیر هەموو لایەنەکانی تری ژیانی رۆشنبیری ئەو و ناو سۆفییەی شاردۆتەوە. بۆیە مەلا پەرێشان بەکەم کەسە غەزەلی خۆماڵی رەسەنی کوردی بەزاری گۆرانی نووسیبە و جزیری یەکەم کەسە غەزەلی ئیسلامی بەزاری کرمانجی سەروو نووسیبوو واتە غەزەلی کوردی هەر لەسەرەتاوە دوو رێچکەی جیاوازی گرتووەو دوو جۆری جیاوازی لێ کەوتۆتەوە:

١- غەزەلی رەسەنی کوردی خۆماڵی کە بەزاری گۆرانییەو خاوەنی خەسیەت و نیشانەی خۆیەتی، کیانێکی سەربەخۆی هەیە لەناو ئەدەبی کوردی، ئەمەیان لەمەلا پەرێشانەوە دەست پێ دەکاو زیاتر شاعیرانی زاری گۆرانی پەیڕەویان کردوە، وەکو بێسارانی و سەیدی و کۆماسی و میرزا شەفیعی جامەرێزی و مەولەوی... ٢- غەزەلی ئیسلامی (عەرەبی- فارسی) کە لەئەنجامی تێکەڵاو بوونی ئەدەب و رۆشنبیری عەرەبی و فارسی و تورکی و نەتەوە موسڵمانەکانی دی هاتۆتە کایەوە. ئەمەش نیشانەو خەسیەتی خۆی هەیە، سەرەتا لەزاری کرمانجی سەروو چەکەرەی کردوەو یەکەم کەس جزیری هێناویەتە ناو ئەدەبی کوردی و پاش ئەویش فەقێ تەیران و مەلای باتەیی و پرتەوی هەکاری و خانی... پەیڕەویان کردوە. لەسەدەی نۆزدەهیشدا نالی و سالم و کوردی هێنایانە ناو زاری کرمانجی خواروو (هەندێ بەکرمانجی ناوەڕاست ناوی دەبەن) و رەگەزو بنەماو دەستوورەکانیان چەسپاندو دوای ئەوانیش شاعیرانی تری وەکو حاجی و شێخ رەزاو مەحوی و ئایەر بەگ و ئەحمەد موختارو زێوەرو حەریق... زیاتر گەشەیان پێداو پێشیان خست. ئەنوەر جاف لەباسی غەزەلی کوردیدا، دەڵێ: (غەزەل - شیعرێکی لیریکی کورتە، لە ئەدەبی بە سێ دیالێکتی زمانی کوردی نووسراودا هەبووە بەرەی سەندوە. ئاشکرایە غەزەل بە کرمانجی ژووروو خواروو بنەرانی لە غەزەل و قەسیدەی فارسی - عەرەبییەوە هەڵگرتوە... بەڵام غەزەل بە دیالێکتی گۆرانی، بە گوێرەی هەندێ یاسای هونەری تایبەتی بەرەی سەندوە. بنەوانی غەزەلی گۆرانی ناچێتەوە سەر شیعری فارسی - عەرەبی، بەڵکو سەرچاوەکەی ئەم ئەدەبی فولکلۆری کوردییە)[٢٠ : ١٠٦-١٠٧]. ئەم دوو جۆرەی غەزەلی کوردی زۆرترین بەشی ئەدەبی نووسراوی کوردییان گرتۆتەوە. ئێستایش بۆ شێ

کردنەوەی ئەم دوو جۆرە غەزەلە.

١- غەزەلی ئیسلامی: غەزەلی ئیسلامی (فارسی- عەرەبی) لەکوردیدا بەگشتی کۆمەڵێ خەسیەتی هەیە لەجۆرەکانی تری شیعری کوردی جیادەکاتەوە، وەکو پەیڕەو کردنی عەرووزی دەستکاری کراوی عەرەبی، یەکێتی بابەتی دێرە شیعر یەکێتی سەروا، تەسریعی دێری یەکەم، هونەرەکانی ڕەوانبێژی عەرەبی و فارسی، خواستنەوەی کەرەستەی شیعری لەڕۆشنبیری گشتی فارسی و عەرەبی، بەکارهێنانی زمانێکی تێکەڵاو لەوشەی عەرەبی و فارسی و تورکی، دووبارە کردنەوەی هەندێ لێکچواندن و خوازەی ناو ئەدەبی رۆژهەڵات تەعامول کردن لەگەڵ چەند کەسایەتییەکی وەکو (ڕەقیب)و (واعیز)و (موددەعی)و (واشی) کە دەبنە مایەی سەرگەردانی و تێکدانی بەختەوەری شاعیر- بێ هێزی شاعیر بەرامبەر یارو دڵڕەقی و بێبەزەیی یار بەرامبەر بەشاعیرو گریان و لاڵانەوەو سووتان و بێ ئۆقرەیی شاعیر بۆ یارو خۆ کردنە قوربانی و دەست هەڵگرتن لەخۆشی و بگرە هەندێ جار لەژیانیش بۆ خۆشی یار. ئەمانە هەموو کەرەستەو بابەت و خەسیەتی غەزەلی ئیسلامین لەکوردیدا. ئەوەی لەهەموویان زیاتر مەبەستی بابەتەکەی ئێمە بێ سەروایە.

<u>سەروای غەزەلی ئیسلامی:</u>

غەزەلی ئیسلامی لەڕووی سەرواوە هەندێ نیشانەی گشتی هەیە کە لای هەموو یا زۆربەی شاعیرانی کلاسیکی دووبارە دەبێتەوە، گرنگترین ئەو نیشانانە ئەمانەن:

أ- هەموو قیتعە و غەزەل و قەسیدەیەکی شیعری کلاسیکی کوردی (زاری گۆران نەبێ) یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو کراوە. لەسەرەتا تاکۆتایی هەموو دێرەکان لەسەر یەک سەروا دەڕۆن و لەبەر ئەوەی گرنگترین دەنگی سەروا (ڕەوی)یە، زۆر جار غەزەل و قەسیدە بەڕەوی دەناسرێنەوە، شاعیر (زۆر جار بۆ دەرخستنی دەسەلاتی هونەری و بۆ تەواو کردنی دیوان، لەسەر هەموو پیتەکانی ئەلف و بێ شیعر دەهۆنێتەوە) [٢٩٦ : ٧٧] ئەم دیاردەیە وای کردوە شاعیرە کلاسیکیەکانی کوردیش هەوڵ بدەن لەسەر هەموو دەنگەکانی ئەلف و بێ شیعر بنووسن و ئەگەر هەندێ دەنگی بێگانەی وەکو (ث.ذ.ص.ض.ط.ظ) یان بەلاوە گران بووبێ، یەک وشەی لەباریان دۆزیبێتەوە، وەکو (عبث، حظ، غرض، خط، وعظ)و کردوویانە بەپاش سەرواو بەمەوە دیوانەکەیان تەواو کردوە. یەکێتی سەروای شیعری کلاسیکی یارمەتییەکی تری ساغ کەرەوەی دیوانەکانی داوە کە بتوانن بەپێی دوا دەنگی سەروا هۆنراوەکان ڕیز بکەن، ئەم کارە هەم یارمەتی ڕێک خستن و پۆلێن کردنی هۆنراوەکانی دیوانەکە دەدات و هەم دۆزینەوەیان بۆ خوێنەر ئاسان دەبێ و هەم شیعری شاعیرەکانیش لەتێکەڵ بوون دەپارێزێ، جگە لەوەی رێ خۆشکردنە لەبەردەم توێژەرەوەکان کە لێکۆڵینەوەی (موازنە)ی سەروا بەکارهێنانی شاعیرەکان ئەنجام بدەن. سەروای غەزەل و

قەسیدەی ئیسلامی جگە لەو یەکێتییەی کە نیشانەی هەرە گەورەیەتی، چەند لایەنێکی هونەری تریشی تێدا بەدیهاتووە کراوەکە بۆتە هۆی دەوڵەمەند کردن و قووڵ کردنەوەی ئیقاعی سەرواو مۆسیقای هۆنراوەکە بەگشتی.

ب- (تەسریع) : دێڕی یەکەمی هۆنراوە کە وەکو دەرگای چوونە ژوورەوەی وایە[44]، بەزۆری هەردوو لەتی لەسەر یەك سەروا دەبن کە سەروای گشتی هۆنراوەکەیە. بۆ نموونەی تەسریع جزیری لە دێڕی یەکەمی یەکێ لەهۆنراوەکانیدا دەڵێ:

بنارێ فرقە تێ صرهتم ژ فەرقی سەر حەتا پێدا

خەدەنگا غەفلەتێ نرهتم ژ بەرقا لامیعا تێدا [58 : 38]

لێرەدا هەردوو لەت سەروایان (-یدا)یە. ئەمە لە هەر (42) دێڕی هۆنراوەکەدا دووبارە بۆتەوە. لەبارەی تەسریعەوە دەبێ ئاگادار بین کە بەزۆری، شاعیر، بەهێزترین و دەوڵەمەندترین سەروا بۆ تەسریع هەڵدەبژێرێ. وشەکانی لە رادەی پێویست زیاتر دەنگی کۆتاییان وەکو یەکە. واتە بەسەروای زێدە بار بەیەکەوە دەبەسترێنەوە. بۆ نموونە حەمدی لەسەرەتای هۆنراوەیەکیدا، بەم جۆرە لەتەکانی تەسریع کردووە:

نووسی حەرفییەن کە زولفی ماچی ڕوو مەنبە حەلال

بێ بەلایی، خەڵکی نوقتەی کرد ئەوا بۆتە جەلال [6 : 281]

وشەکانی سەروا (حەلال، جەلال) زیاد لە پێویست دەنگی یەکسانیان تێدا ڕەچاو کراوە. (-ال) بەس بوو بۆ دەستەبەرکردنی سەروایەکی دروست، بەڵام لەو لەبری ئەو دوو دەنگە، چوار دەنگی وەکو یەك هێناوە (-ەلال). ئەم دیاردەیە لەزۆر غەزەل و قەسیدەی کلاسیکی ڕەچاو کراوە. دەبێ شاعیری کلاسیکی بۆیە وای کردبێ تا: أ- مۆسیقایەکی بەهێز بەسەرەتای شیعرەکەی بداو جەخت لەسەر شیعرییەتی سەرەتا بکات ب- هەر لەسەرەتاوە پێشانی بدا کە دەسەڵاتی بەسەر هێنانەوەی سەروادا زۆرەو دەتوانێ سەروای لەبارو بەهێز بۆ شیعرەکەی ئامادە بکات. تەسریع لەبنەڕەتدا بۆ ئەوەیە لەسەرەتاوە شیعرییەتی کارەکە پێمان بدرێ و لەپەخشان جیا بکرێتەوە. لەهەمان کاتدا (نامەزراندنی سەروایە، ئەو سڵۆیەیە کە سەروای لێوە دروست دەبێ: تەسریع لەناکیبوونی سەرواو سەروا لەناکیبوونی دێڕو دێڕ لەناکیبوونی شیعر دەکەوێتەوە) [245 : 124]. باسی تەسریع و ئەرکی بنیاتی و دەوری ڕێ خۆشکردنی بۆ بەیەك گەیشتنی خوێنەرو شاعیرو خوێندنەوەی ڕوونی گشتی هونەر، پلەیەکی تایبەتی پێ دەداو وا دەکا شاعیر بایەخی زیاتری پێبدا چونکە بنیاتی گشتی هۆنراوەکە لەوێوە چەکەرە دەکا و (تەسریع ڕەگەزێکی بنیات نان و

[44] وشەی تصریع لەمصراع هاتووە کە لاتیبی دەرگایە، دەرگا هەیە دوو لاتیبی هەیەو لەو جۆرە دەرگایە پێی دەگوترێ (دەرگای دوو دەری). (مصرعا النهار)یش هەیە کە ئێوارە و بەیانییەو بۆیەش بۆ سەرەتای دێڕدا حوانە کە هەردوو نیوەی وەکو یەك لێ بکرێ چونکە دێڕی یەکەم وەکو دەرگای هۆنراوەکە وایە

بەرزکردنەوەی شاعیریەتی دەق و تەقاندنەوەیەتی)[٣٤٥ : ١٣٢] بەلام وەکو تەقاندنەوەی توێی شێعاری بەرھەمناو بۆ پێشوازی کردنی ژیان و وەکو تەقاندنەوەی دڵۆپی پێناو بۆ دەست پێ کردنی یەکەم لەحزەی کاروانی ژیان. بوونی تەسریع لەغەزەل و قەسیدەدا بەم جۆرەیە:

١- بەزۆری تەسریع لەغەزەل و قەسیدەدا ھەیەو ئەمە حاڵەتە باوەکەیە.

٢- جاری وا ھەیە شاعیر تەسریع بەپێویست نازانێ، یەکسەر دەچێتە ناو شیعرەکەو لەسەروای کۆتایی دێرەوە دەست پێ دەکا. ئەمەیش، یان شاعیرەکە لەبیر مویالاتی، گوێی پێ نادا، یان بەپێویستی نازانێ. تەنوخی، دیاردەی بێ تەسریعی ناو ناوە (التخميع)و دەڵێ: (تەخمیع ئەوەیە شاعیر عەرووزی دێری یەکەم تەسریع و تەقفیە نەکا. یەکسەر لەسەر سەروای (زەرب) بوەستێ. ئەمە شاعیرە نوێخوازە کۆن و تازەکان بەکاریان ھێناوە)[٢٧٢ : ٥٢].

٣- وا دەبێ تەسریع نەك ھەر لەدێری یەکەم بەڵکو لە دێری تریشدا ھەبێ. ئەمە زیادکردنی ئاوازو ئیلقاعی سەروایە. لەھەمان کاتیشدا ئەرکی دەلالی ھەیە. چونکە بەزۆری دووبارەکردنەوەی تەسریع لەگەڵ گۆڕانی بابەتی ھۆنراوەکە دێ. تەنوخی دەڵێ: (تەقفیەو تەسریع لەدێرەکانی تری جگە لەدێری یەکەم، زۆرە. ئەمە نەنگو کەم و کوڕتی نییە بگرە نیشانەی ڕەوانبێژیو دەسەڵات شکانی شاعیرە بەسەر ھونەرەکەیدا... وا پەسندە کە لەگەڵ گۆڕینی بابەت و دەرچوونی لەچیرۆکێکەوە بۆ چیرۆکێکی تر بێت)[٢٧٢ : ٤٨]. چونکە ئەمە وەکو ئەوە وایە کە ھۆنراوەیەکی نوێ دەست پێ بکا بەلام لەچوارچێوەی ھۆنراوە ئەسڵیەکە. بۆ نموونە نالی لەشیعری (ئەھلی و...) دێری یەکەمی تەسریع کردوە:

ئەھلی تەعدادو موحاسیب نووسیبیان

خاڵ یەك، زوڵفی دوان، ھەر نووسیان[٩٩ : ٨٠]

دوای چوار دێر وەسفی خاڵ و زوڵف و چاوو دێتە سەرباسی فیرقەتی سلووسیان و هێرش دەکاتە سەریان. لێرەدا لەگەڵ گۆڕانی بابەتە، کە لەدێری پێنجەمدایە تەسریع دووبارە دەکاتەوە:

نەزم و زەوقی فیرقەتی سلووسیان

شاھیدی زۆرە زمانی لووسیان[٢٠٩ : ٨١].

دڵشاد عەلی ئاماژەی بەوە کردووە کە دیلان لەھۆنراوەیەکیدا، لەگەڵ گۆڕانی بابەتەکە تەسریعی دووبارە کردۆتەوە[٤٩٣ : ٢٨١]. مەرجیش نییە، تەسریع ھەر لەگەڵ گۆڕانی بابەتی شیعرەکە دووبارە بێتەوە. وابوو لەشوێنی تریش ھاتووە. (ئەمە بەڵگەی بەھێزی شاعیرێتیو کەرەستە زۆرییە، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر لەھۆنراوەدا زۆربێ دەبێ بەنیشانەی زۆر لەخۆکردنی شاعیرەکە)[٢٤٦ : ١٧٤]. وا دەبێ شاعیر زۆربەی دێرەکانی تەسریع بکا، نالی لەشیعری (تەدری من چەندە لەلای)[٢٠٩ : ١٥٩]دا، سەرەتا حەفت دێری بەدوای یەکەوە تەسریع کردوە. ئینجا نۆ دێری بێ تەسریعی ھێناوە و کۆتاییەکەی دووبارە کردۆتەوە موسەڕڕەع. نالی لەشیعری (موسای

وەك یەك ولوولـن) [۲۰۹ : ۱۲۳] هونەرمەندانـە بـە تەسریع دەستی بـەدێرەكانی سەرەتا كردووە لەرێی كەتلی پاش سەرواوە ورده ورده وازی لـە تەسریع هێنـاوە. چوار دێری سەرەتای تەسریع كردوە. ئینجا بۆ خۆ كێشانەوە لە تەسریع، لەدێری پێنجەم پاش سەروای لەتلەتی یەكەم فڕێ داوە بەڵام سەرواكەی هەر پاراستووە، واتـە لـەدوو ڕەگەزی سەرواكە یەكێكی ڕەچاو كردووە (سەروا)و ئەوەی تری بەلاوە ناوە (پاش سەروا). ئینجا وەكو هەنگاوی دووەم لـەچوار دێری كۆتـایی وازی لـە تەسریع هێناوە. نالی شیعری (مەستووره) [۲۰۹ : ۱٦۲] و شیعری (ئەو سیلسیلەوا مشكی) [۲۰۹ : ۱۰۵] سەراپا تەسریع كردوون. ئەم دیاردەیە نەك هەر لای نالی هەیە، لەكوردی لای زۆر شاعیری تریش هەستی پێ دەكرێ. بۆ نموونە مەلاعەبدولكەریمی كاكەیی زۆربەی هەرەزۆری شیعرەكانی هەموو دێرەكانیان موسەڕڕەعە [۱۲٤]، ئەمە لەشیعری فارسیشدا هاتووە، (جاری وا هەیە شاعیر بـۆ هونەرنواندن، هەموو دێرە شیعرەكانی غەزەلەكەی تەسریع دەكا، سنائی و سەعدی ئەم جۆرە شیعرەیان هەیە)[۲۹٦ : ٦۷].

جـ- دووبارە بوونەوەی وشەی سەروا :

كاتێ غەزەل و بەتایبەتی قەسیدە درێژ دەبێتەوە شاعیر پێویستی بەوشەی سەروای زۆر دەبێ بۆ كۆتایی دێرەكان، بۆیە ڕێ دراوە شاعیر ناو بەناو وشەی سەروا، بەپێی پێویست دووبارە بكاتەوە. بەو مەرجەی حەوت دێر بەسەر بەكارهێنانی یەكەمی تێپەڕ بێ، لەوە زووتر دووبارە بێتەوە پەسند نییەو دەبێ بەكەم و كورتی (ایطـاء). شاعیری سەركەوتوو دەتوانێ بەشێوەیەكی هونەرمەندانە وشەی سەروا لەشوێنی تایبەتی دووبارە بكاتەوەو بیناى هۆنراوەكەی پێ مكورمتر بكات. دووبارە بوونەوەی وشەی سەروا، لەهەندێ شوێندا بۆتە مایەی بەرزكردنەوەی نرخی سەروا. هەر بۆیەشە شاعیران سوودیان لێ وەرگرتووەو لـەوێ وشەی سەروایان هێناوەتەوە، گرنگترین شێوەی بۆ دووبارە بوونەوەی وشەی سەروا بەمانای خۆیەوە، ئەمانەن:

هەندێ شاعیر دوو لەتی دێری یەكەم، لەباتی سەروا، بەوشەی سەروا یەك بخا، واتە هەمان وشەیە لەكۆتایی هەردوو نیوەدا دووبارە دەبێتەوە بێ ئەوەی بكەوێتە خانەی پاش سەرواوە. خانیم دێری یەكەمی هۆنراوەیەكی بەم جۆرە تەسریع كردوە:

بڕتەوی حوسنت كە جیلوەی دا بەمەوجی نارونوور
سینەیی عاشیق بو هەڵگیرسا بەشوعلەی نارونوور [۷٦ : ۱۳۸]

مەحوی لـە شیعری (موحەققەق)دا، كۆتایی لەتی یەكەم و دووەمی دێری یەكەمی بەم دوو وشەیە : (مەنزوور، مەنسوور) هێناوە و لـە لەتەكانی دێری دووەمیشدا وەكو خۆی دووبارەی كردوونەتەوە :

موحەققەق هەر کەسێ مەسئەلەکییە حەقق و حەقلییە مەنزوور
سولحوکی چوونە سەربارە، تەریقەی پیرییە مەنسوور
لە ئێلکەی عیشقەدا بۆ هەرکەسێ سەربارییە مەنزوور
عولووی مەرتەبەی سەربارە، بۆتە پەیڕەوی مەنسوور

شاعیر دەشێ تەسریعی دێڕی یەکەم بەوشەیەکی نەك دووبارەوە بوو بەڵکو ڕەگەزدۆزی دروست بکا. ئەمە لێکدانێکی سەرواو جوانکارییە لەلایەك و باری کردنە بەوشەو قووڵ کردنەوەی سەروایە لەلایەکی تر. زۆر شاعیری کلاسیکی، هەستیان پێ کردبێ یان نا، ئەووشەی بزانن ڕەگەزدۆزی هەڵدەگرێ لەگەڵ سەروای شیعرەکە دەگونجێ دەیبەنە دێڕی یەکەم و تەسریعی لەتی یەکەم و دوەمی پێ دادەمەزرێنن. حاجی لەسەرەتای هۆنراوەیەکیدا دەڵێ:

عەسلوو قامەتم تیرو <u>کەوانە</u>
کەچی دڵ تالیبی ڕوتی <u>کەوانە</u> [٦٠ : ١٢٨].

یەکەمیان (کەوان +ە) و دوەمیان (کەو +ان +ە)یە. حاجی لەزۆر هۆنراوەی تریدا تەسریعی ڕەگەزدۆزی هێناوە (ل٤٨، ٨١، ١١٦، ١٦٤، ١٦٦). نالیش وەك وەستای غەزەل و قەسیدەی کوردی ئەم لایەنەی پشت گوێ نەخستووە لە (ل٤٤، ٨٦) بەکاری هێناوە. حەمدی هەر زۆر حەزی لەو جۆرە وشە بازییە بووە لەزۆر شوێندا پەنای بۆ بردووە (ل١٧٥، ١٨٦، ٢١٦، ٢١٧، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٦٤، ٢٨٤، ٢٩١، ٢٩٣،.....)...

• لەبەر ئەوەی شاعیر حسێبی سەرواو وشەی سەروای لەتی یەکەمی دێڕی یەکەمی لەگەڵدا ناکرێ، ئەوە بەهەڵ دەزانێ و لەدێڕی دوەمدا، هەمان وشەی سەروای لەتی یەکەمی دێڕی یەکەم دووبارە دەکاتەوە. ئەم کارە لای فارسەکان پێی دەگوترێ (رد القافیه)، سیرووس شەمیسا دەڵێ: (شاعیری کلاسیکی زۆرجار وشەی سەروای لەتی یەکەمی دێڕی یەکەم لەکۆتایی دێڕی دوەم دووبارە دەکاتەوە، ئەمە هونەرێکی جوانکاری (بدیعی)یە، پێی دەگوترێ -رد القافیه- و کۆنینەکان زۆر پەسندیان کردووە) [٢٩٨ : ١١٠] مەحوی دەڵێ:

خەتتی دەوری لێوی لاڵت ئەی مەسیحا <u>لام و پێ</u>
هەر لەجامەی سەوز ئەچێ بۆ غەین و نوون و چیم و هێ
غونچە بازاڕی ئەڕاکەت ناری بو تەنگی شکاند
هەر کە زاهیر بوو لە دەوری باغی حوسنت <u>لام و پێ</u> [١٨٠ : ٣٢٢].

یان وەکو نالی دەڵێ:

گەرمی و تەڕی بەهارە کە پشکۆ <u>کوژایەوە</u>
پشکۆی گوڵ ئاتەشی بەنەسیم بوو گەشایەوە
لالە کە مەجمەرێکە بەبا خۆش و گەش دەبێ
ناری کە پڕ خەڵووزە بەشەونم کوژایەوە [٢٠٩ : ١٠٨].

• دوا دەبێ وشەی سەروای لەتی یەکەم یان دووەمی دێڕی یەکەم لەکۆتایی هۆنراوەکە دووبارە بێتەوە، ئەمە ئەرکی بەیەکەوە بەستنەوەی کۆتایی و سەرەتای هۆنراوە دەبینێ وەك ئێستا لە خاڵی دادێ ڕوونی دەکەینەوە.

د- داخستنی غەزەل و قەسیدەو بەستنەوەی بەسەرەتاوە. شاعیر زۆرجار کۆتایی هۆنراوەکە بەکراوەیی جێ ناهێڵێ، دەبخاتە پەیوەندییەکی بازنەیی بەوەی کە دێڕی دواوەی بەدێڕی یەکەمەوە دەبەستێتەوە، ئاشکراترین ئەڵقەی بەستنەوە دووبارەکردنەوەیە، بەتایبەتی دووبارەکردنەوەی دوا وشەی سەروای هۆنراوەکە. ئەمە بەچەند جۆرێکی جیاجیا کراوە:

• دووبارە کردنەوەی وشەی لەتی یەکەمی دێڕی یەکەم لەدێڕی کۆتایی هۆنراوەکە (بەهەمان ماناوە)، مەحوی لەسەرەتای هۆنراوەیەکدا دەڵێ:

که ئەمری فەرمیو ئەو شاهە بە (اقرا)

ئەگەر فەرمانی فەتلە کێ دەڵێ (نە)؟ [١٨٠ : ٤٠].

لەسەروای کۆتایی هۆنراوەکە، هەمان وشەی (اقرا)ی وەکو خۆی بەشکڵ و ماناوە دووبارە کردۆتەوە، بەمەوەش یەکەم لەت و دوا لەتی هۆنراوەکەی هێناوەتە یەك و بازنەیەکی داخراوی بەدەوری ناوەڕۆکەکەدا کێشاوە، دێڕی کۆتایی ئەمەیە:

شەرەف هەر عیلمە نابینی کە ئەشرەف

موشەڕڕەف بوو بە ئەمر ئەووەل بە (اقرا).

ناری لەشیعری (غەزەل گەر)[٢٠٦ : ١٢٠]، وشەی سەروای لەتی یەکەمی هۆنراوەکەی (تەڕو تازە بێ)، لەلەتی کۆتایی هەمان هۆنراوەدا دووبارە کردۆتەوەو حەریق لە هۆنراوەی (بە قوربان ئێستە هیجرانت)[٦٣ : ٢٤]، وشەی سەروای لەتی یەکەم (دەناسم)و لەتی کۆتایی هەمان شتی هێناوە. لەوەش زیاتر حەمدی لەهۆنراوەی (خۆشە سەرتانم)[٦ : ٢٤٥]دا. هەموو وشەکانی سەروای لەدێڕی پێش کۆتایی، لەلەتی دووەمدا داوە بەدەم یەك و دووبارەی کردوونەتەوە.

• دووبارە کردنەوەی وشەی سەروای لەتی یەکەمی هۆنراوە، لەلەتی کۆتایی هۆنراوەکەدا بەڵام بە مانایەکی جیاواز واتە لەشێوەی ڕەگەز دۆزی، نالی لەشیعری (ساقی بەمەی) وشەی سەروای (نەوبە)ی لەلەتی یەکەم و لەتی کۆتایی هۆنراوەکە دووبارە کردۆتەوە بەڵام لەیەکەمدا مانای (نوێ/بە) دەدات و دووەمیان مانای نۆرەو نۆبەت

• دوا دەبێ دێڕی یەکەم تەسریعی بەوشە بێ ئەمك سەروا و وشەکە لەدێڕی کۆتاییش دووبارە بێتەوە، حەمدی دەڵێ:

قەمەر ئەم جارییەی کەی بوو؟ دوارەی دڵبەرم پێما

دەشەوقی دیدە دیم پێما، نە قووەی دەستم و پێ ما

ئینجا لەدێڕی کۆتایی هۆنراوەکەدا دەڵێ:

لەبەر دەردی سەرە (حەمدی) بەسەر گەردی لەڕێدا کەوت
لەبەر بەختی لەسەر ڕێشدا سەری بێ سەندەلی بێ ما[٦ : ١٦٩-١٧٠].

وشەکانی سەروا (ڕێما، بێما، بێما) کە لەسەرەتاو کۆتایی هاتوون، ماناپان جیایە: یەکەم واتە (بەمن)، بەمەنی ڕوانی، دووەم لە(بێ)و فەرمانی (ما) پێك هاتوە، واتە هێزی (بێ)م نە (ما). سێیەم (بێما) واتە (بۆی مایەوە ئەم نموونەیە، ئەوەش دەردەخا کە سەروای دوا دێڕ بەهەر دووڵەتی دێڕی یەکەمەوە بەستراوە، ئەمە پەیوەندییەکە بەهێزتر دەکات.

هـ- غەزەلی ئیسلامی کە یەکێتی سەروای تێدایە، زۆرجار پاش سەروا (ڕەدیف)ی دەبێ کە لەکۆتایی هەموو دێڕەکان وەکو خۆی دووبارە دەبێتەوە، وەك ئەوەی بەردەوامی دەنگە یەکسانەکانی سەروا بێ وایە. ئەگەرچی پاش سەروا بواری شیعرەکە تەنگتر دەکاتەوە چونکە لەسەرەتا تاکۆتایی هەموو دێڕەکان دەبێ لەگەڵ هەمان پاش سەروا بگونجێن، پاش سەروا جۆرە یەکێتی بابەتێك بەهۆنراوەکە دەداو وەکو تیشکۆ (بۆرە) هەموو دێڕەکان لەیەك خاڵ کۆ دەکاتەوە. بۆ ڕادەی بەکارهێنانی پاش سەروا، با سەیری دیوانی چەند شاعیرێك بکەین: نالی لە(١٢١) هۆنراوەی (٣٤)ی پاش سەروای هەیە، بەڕێژەی (٢٨.١٪)، سالم لە (٢٣٢) هۆنراوە (٨٢)ی پاش سەروایە، ڕێژەی (٣٥.٤٪).

و- یەکێکی تر لەنیشانەکانی سەروای شیعری کلاسیکی پەیڕەوکردنی هونەری تەشتیرە (التشطیر). تەشتیر ئەوەیە شاعیر هەر لەتێکی دێڕە شیعرەکانی بکا بە دوو پارچەی هاوکێش، بەمەوە هەر دێڕێك دەبێ بەچوار پارچەی وەکو یەك لەکێش (ئەم هونەرە لەو کێشانە دەبێ کە هەشت تەفعیلەیین، جا چ کێشی ساف و چ کێشی دەوری، ئەگەرچی لە کێشی ساف زیاترە)، سێ پارچەی پێشەوە هاوسەروا دەبن و پارچەی دواوە سەروای لەوان جیا دەبێ، لەگەڵ سەروای گشتی هۆنراوەکە یەك دەگرێتەوە[45]. لەشیعری کلاسیکیدا، جزیری لە هەموو شاعیرانی تر زیاتر مەراقی تەشتیرەو لە هەموویان زیاتر بایەخی پێداوە. جزیری لە هۆنراوەی (پلتما لما تەشنێ)دا کە لەسەر سەروای (هشیش)ی نووسیوە، (جگە لەدێڕی یەکەم) لەوانی تری هەموو تەشتیر کردوە. لە دێڕی (١٨)دا دەڵێ:

میحنەت کە شین ڕوو شەبێ دەرفیرقە تا شیرین لەبێ
زولما زیەر دەستێ تەبێ لەو عەملە، ئەم بڕبێ خۆەشین[٥٨ : ٢٩١].

---

[45] لەعەرەبیدا ، ئەگەرچی ئەم هونەرە زۆر نییە، بەڵام خەتیبی قەزوینی دوای پێناسە کردنی، نموونەیەکی (امرء القیس) هێناوە:

الله منهمر و الله منحمر والعب منظمر و اللن ملحوب [illegible].

لەبارەی تەشتیر کردنی دێرەکانی هۆنراوە، چەند جۆرێك هەن:

- وا دەبێ هۆنراوەکە هەمووی لەسەرەتا تاکۆتایی (جگە لەدێری یەکەم) تەشتیر بکرێ، وەکو ئەم شیعرانەی جزیری: (مشانەی حوسن)[٥٨ : ١٣]و (مرغبەچەیێن مەی فرۆش)[٥٨ : ١٩]و (غەم و شادی)[٥٨ : ٣٧]و... وەکو نموونەکەی سەرەوە.

- وا دەبێ (جگە لەدێری یەکەم)، هەموو دێرەکان تەنیا لەتی یەکەمیان تەشتیر بووبێ بۆ دوو پارچەی هاوسەروا، لەتی دووەمیان تەشتیر نەبووبێ، وەکو شیعری (دلّی بەخسیر)ی جزیری کە لەدێری دووەمدا دەلّێ:

زولفان تو بەس چین چین بکە، بسکێن مقابل دین بکە
پێشکێشی یەك زولفەك تەبن مولکی خوتەن، تەختی خەتا[٥٨ : ٣٤].

- بۆی هەیە شاعیر بەرێك و پێکی لەسەرەتاوە تاکۆتایی دێرەکان تەشتیر نەکا، چۆن ولە کوێ بەجوان و پەسندی زانی تەشتیرەکە بەو جۆرە بکا. وەکو نالی لەشیعری (دەستم لە گەردەنی خۆت)[٢٠٩ : ٩٢] کە (٩) دێرە، هەندێکی دێرەکەی هەموو تەشتیر کردوە، هەندێکی یەك لەتی تەشتیر کردوە، هەندێکی بێ تەشتیر هێناوە، بەم شێوەیە:

- دێرەکانی ٣، ٥، ٦، ٧، ٨ تەنیا لەتی یەکەمیان تەشتیر کراوە.

- دێرەکانی ٢، ٤ هەر دوو لەتیان تەشتیر کراوە: سێ پارچەی ناوەو هاوسەروان، پارچەی کۆتاییان چۆتەوە سەر سەروای گشتی.

- دێری (٩) کە دوا دێرە تەشتیرە و هەر چوار پارچەی هاوسەروان.

دێری یەکەمی شیعری تەشتیر کراو: لەو شیعرەی تەشتیر دەکرێ، دێری یەکەمی بەحوکمی ئەوەی دەبێ تەسریعی تێدا ڕەچاو بکرێ، لەبارەی تەشتیرەوە شێوەی تایبەتی وەردەگرێ:

- دەشێ دێری یەکەم بکرێ بەچوار پارچەو هەر چواریان یەك سەروایان هەبێ کە سەروای گشتی هۆنراوەکەیە، وەکو جزیری لەدێری یەکەمی هۆنراوەی (غەم و شادی)دا دەلّێ:

چین چین کرن زولفێن سیا کەسك ئەتلەسی دیبا قەبا
ئیدی نیشان نابن خویا تێکەل کرن لازم سەبا[٥٨ : ٣٧].

لەتی یەکەم دوو پارچەیە لەسەر (سیا، قەبا) وەستاون، دووەمیش هەر دوو پارچەیە لەسەر (خویا، سەبا) وەستاون. هەموو پارچەکان سەروایان (ا)یە.

- وا دەبێ لە چوار پارچەی دێری یەکەم، پارچەی (١، ٣) هاوسەروابن و پارچەی (٢، ٤) هاوسەروابن. ئەمە لە هەموو جۆرەکانی تری تەشتیری دێری یەکەم باوترە. جزیری لە هۆنراوەی

(مەی چارەیە)دا دەڵێ:

دیسا ژنەوبێ حەڵە دڵ، ساقی وەرین جاما زوجاج
موشتاقی خەمرا ئاڵە دڵ، لێ خوش ئانی بت میزاج [٥٨ : ١٧٢].

(حەڵە دڵ، ئاڵە دڵ) هاوسەروان و (زوجاج، میزاج)یش هاوسەروان.

- بۆی هەیە شیعرەکە سەراپا تەشتیر بێ، تەنیا دێری یەکەم نەبێ بەشێوەیەکی ئاسایی و بێ تەشتیر هاتبێ، وەکو هەر غەزەل و قەسیدەیەکی تر هەربوو لەتی تەسریع کرابێ. جزیری شیعری (شەپالا شەنگ) [٥٨ : ٢٠١]ی سەرلەبەر تەشتیر کردوە تەنیا دێری یەکەم بێ تەشتیر ماوە، کە دەڵێ:

دلبەرێ ئیرۆ سەحەر ئاڤێتە جەرگێ من دو دۆخ
یەك ل سینە، یەك د دلدا، لەو ژمن تێن ئاخ و ئۆخ [٥٨ : ٢٠].

ئەمەیە هونەری تەشتیری باوی عەرەبی- فارسی کە هاتوتە ناو شیعری کوردی، جزیری هەنگاوێکی لەوەیش مەزنتری هاویشتوە، لەباتی دێر بکا بەچوار لەت بەسەرواوە بیانبەستێتەوە، دێری کردوە بە(٨) یەکەی ئیقاعی (پێ) و هەموی خستوتە پەیوەندی سەروا بەندییەوە [٥٨ : ٣٢٠].

٢- غەزەلی خۆماڵیی رەسەن:

جۆری دووەمی غەزەلی کوردی، غەزەلی خۆماڵیی رەسەنە کە بەزاری گۆرانی دەستی پێکردوەو گەشەی سەندوە. ئەمە پەیوەندی بەدەستووری یاساکانی غەزەلی ئیسلامییەوە نییە، سەرچاوەکەی بۆ فۆلکلۆری کوردی دەچێتەوە. ئەم غەزەلە ئەگەر چی لەجەرگەی زاری گۆرانییەوە چەرەکەی کردوە بەلام هەر لەوێ نەماوەتەوە، لەم سەدەی بیستەمەدا پەڕیوەتە بۆ سنووری زاری کرمانجی خواروش. پیرەمێردیش کە زۆر کەوتبوە ژێر کاریگەری شاعیرانی زاری گۆرانی وەکو بێسارانی و مەولەوی و زۆر شیعری کردوون بەکرمانجی خواروو[46]، خۆیشی ئەم رێبازەی نووسینی غەزەلی پەسندتر کردوەو زیاتر پەیرەوی کردوە. ئەم جۆرە غەزەلە نیشانەو خاسیەتی تایبەتی خۆی هەیە، وەکو: بنەماڵی پەسەنی فۆلکلۆری، کێشی خۆماڵی دە بڕگەیی (٥+٥)، یەکێتی بابەتی سەراپای هۆنراوە، سەروای مەسنەوی، دووبارە کردنەوەی نیوەی لەتی یەکەم لەدێری یەکەم، بەکارهێنانی زمانێکی پاك و پاراوی کوردی، ئێستایش بۆشی کردنەوەو هەڵسەنگاندنی سەروای غەزەلی خۆماڵی.

---

[46] پیرەمێرد زۆر شیعری بێسارانی کردوە بەکرمانجی خواروو و لەدیوانەکەیدا هاتوون، جگە لەوەی نزیکەی هەر هەموو شیعری مەولەوی کردوە بەکرمانجی خواروو و بەناوی رۆحی مەولەوی چاپی کردوە. (دیوانی مەولەوی، گێڕینی پیرەمێرد، چاپخانەی – سلمان الاعظمی – ، بەغداد، ١٩٦٨.)

سەرواى غەزەلى خۆماڵى :

ا- سەرواى غەزەلى خۆماڵى بەگشتى مەسنەوییە، هەروەها لەت بەیەکەوە دێڕێك پێك دێنن و سەروایەك دەیانبەستێتەوە سەربەخۆ. ئەم دیاردەیە شاعیر کەمتر ماندوو دەکات و بەیەکێتی سەرواوە نابەستێتەوە، لەئەنجامدا ڕای لێ دەکا بێن درێژتربێ و ئازادانەتر بەڵ بەهەموو لایەکدا بهاوێ.

ب- لەپاش تەسریعی غەزەلی ئیسلامی، دێڕی یەکەمی غەزەلی خۆماڵی لەسەر بنەمای دووپات کردنەوە (التكرار) دادەمەزرێ، زۆر جار پێی یەکەم و دووەمی لەتی یەکەم هەمان شتە دووبارە دەبێتەوە وەک ڕەنجووری دەڵێ:

بلە نامەنی ، بلە نامەنی
عەجائب پابەست، نانەو نامەنی [٩٦ : ٦٩]

جاری وا هەیە هەمان پێ لەکۆتایی لەتی دووەمیش دێنێتەوە، بەمەوە لەچوار پێی دێڕی یەکەم، سێیان دووبارەن (١، ٢، ٤) تەنیا پێی سێیەم دەگۆڕێ، بۆ نموونە بێسارانی لەسەرەتای هۆنراوەیەکدا دەڵێ:

تەشریف نەوەردی، تەشریف نەوەردی
(یا)ی شەماڵ چلش بێ، تەشریف نەوەردی [٣٧ : ٦١]

پێی (تەشریف نەوەردی) سێ جار هاتووە. ئەم دووبارە بوونەوەی پێیەکانی سەرەتای هۆنراوە بۆ چەند مەبەستێك دەبێ، گرنگترینیان ئەمانەن:

- بۆ دامەزراندنی کێش و کەوتنە سەر ئیقاع و مۆسیقای شیعرەکەو جەخت کردن لەسەر شوێنی وەستانی ناوبڕ -Cesure- چونکە لەشیعری ژمارەییدا، شوێنی ئەم وەستانە بایەخێکی تایبەتی هەیە بۆ ڕاگرتنی کێشەکە.

- دامەزراندنی سەروا، بەدووبارە کردنەوەی چوار جار لەیەك تاکە دێڕدا، تا ئەم نێر سەروایە شیعرییەکەی قووڵتر بکاتەوەو لە دێڕەکانی دواوەش سەرواى بەئاسانی بۆ بێت.

- بۆ ڕاکێشانی سەرنجی خوێنەر بۆ کێش و هەوای شیعرەکەو ڕاهێنانی لەگەڵ سەرواو ئیقاع و ئاوازی هۆنراوەکە.

- جەخت کردن لەسەر ناوەڕۆکی بابەتەکە، چونکە کرۆکی بابەتەکە لەدێڕی یەکەمەوە دەخرێتە ڕوو، ئینجا لەدێڕەکانی تر ڕاڤە دەکرێ و فراوان دەکرێتەوە. بێسارانی دەیەوێ باسی تاسەو پەرۆشی خۆی بکات، لەیەکەم دێڕەوە تیشکی بۆ داوێ و جەختی لەسەر دەکا:

تاسەی زەرووری، تاسەی زەرووری
دەردی بێ هامدەرد، تاسەی زەرووری [٣٧ : ٥٥]

بۆ سەلماندنی ئەم دیاردەیەو چەسپاندنی وەکو دەستوورێکی غەزەلی خۆماڵی، ئەم سەرژمێرەمان لەدیوانی (١٠) شاعیری ڕاری گۆرانی ئەنجامدا کە زۆر ئاشکرا دووبارە بوونەکە وەکو ڕەگەزێکی بنچینەیی غەزەل ساغ دەکاتەوە:

دیوانی	ژمارەی غەزەل	بەدووبارە بوونەوە	بێ دووبارە بوونەوە	ڕێژەی سەدی دووبارەبووەکان
وەلی دیوانە	٥٥	٥٤	١	٪٩٨.١
ڕەنجووری	١٠٣	٩٢	١١	٪٨٩.٣
بێسارانی	١٠٩	٩٠	١٩	٪٨٢.٣
مەستوورە	١٩	٨	١١	٪٤٢.١
سەیدی	٧٠	٣٧	٣٣	٪٥٢.٨
مەولەوی	٢١٣	١٢	٢٠١	٪٢.٦
جەفایی	٧٥	٩	٦٦	٪١٢
مەلا عەباس حیلمی	٢٠٦	١٥٠	٥٦	٪٧٢.٨
خلیل مونەوەر	٥٤	١٨	٣٦	٪٣٣.٣
مەلای جەباری	٣٧	١٤	٢٣	٪٣٧.٨
هەمووی	٩٤١	٤٨٤	٤٥٧	٪٥١.٤

خشتەی (١) ڕێژەی سەدی دووبارە کردنەوەی دەستەواژەی پێی یەکەمی دێری یەکەمی غەزەلی گۆرانی.

لەم خشتەیەدا دەردەکەوێ:

- زیاتر لەنیوەی غەزەلەکان (٥١.٤٪) ئەم جۆرە دووبارە کردنەوەیان لەدێری یەکەم پەیڕەو کردووە.

- وەلی دیوانە لەهەموو شاعیرەکانی تر زیاتری بەکار هێناوە. (٩٨.١٪)ی شیعرەکانی بەم شێوازە دەست پێدەکەن.

- مەولەوی لەهەموویان کەمتری بەکارهێناوە. تەنیا (٢.٦٪)ی شیعرەکانی ئەم هونەرەیان تێدا هەیە.

- ئەگەر شاعیرەکان بەگوێرەی زۆر بەکار هێنانی ئەم دووبارە کردنەوەیەی سەرەوە ڕیز بکەین،

بەم جۆرە دەردەچێ: (وەلی دیوانە، ڕەنجووری، بێسارانی، مەلا عەباس کاکەیی، سەیدی، مەستوورە، مەلای جەباری، خەلیل منەوەر، جەعفایی، مەولەوی).

مەولەوی کە لووتکەیەکی بەرزە لەئەدەبی کوردی بەگشتی و زاری گۆران بەتایبەتی، کەمتر لای ئەم دیاردەیە کردۆتەوە، چونکە لەوە دەچێ دیاردەکە زیاتر فۆلکلۆری بێ، ئەوەتا وەلی دیوانە کە شیعرەکانی لەهەموو شاعیرانی تر سادەتر میللی ترە، لەهەموویان زیاتر ئەم دیاردەیەی بەکار هێناوە. ئەم هەڵوێستەی مەولەوی سەرنجی تێژەردەوە کوردەکانی تریشی ڕاکێشاوە. ئەنوەر جاف لەنامەی دکتۆراکەیدا دەڵێ: (بەپێچەوانەی گەلێ لەشاعیرانی دیالێکتێکی گۆرانییەوە، مەولەوی نەعیری یەکەمی نیو بەیتی یەکەم زۆر دووبارە ناکاتەوە [٢٠ : ١٩٦].

جێی سەرنجە، ئەم جۆرە دووپات کردنەوەیەی سەرەتا هەر لای شاعیرانی گۆران نەماوەتەوە، بۆ زاری کرمانجی خوارووش پەڕیوەتەوە. بۆ نموونە شێخ سەلام لەسەرەتای هۆنراوەی (تۆزێ لەنجەولار)، ئەم دەستەواژەیە (٣) جار دووبارە دەکاتەوە:

تۆزێ لەنجەولار، تۆزێ لەنجەولار،
ناسك و نازدار، تۆزێ لەنجەولار [١٠٩ : ٨٩].

سەلام ئەم دیاردەی لەشیعری (ئەحوول گوێ جەمە)یش [١٠٩ : ٩١] هێناوە.

جگە لە سەلام، پیرەمێرد، سەرەتای (٣٨) هۆنراوەی بەم دووبارە کردنەوەیە دەست پێ کردووە، هەربۆ نموونە بڕوانە پیرەمێردی نەمر [٤٤]، لاپەڕەکانی (١٠٨، ١٤٠، ١٧٥، ٢٢١، ٢٠٤).

ج- لەم جۆرە غەزەلەدا، جگە لەو دووپات کردنەوەی لەدێری یەکەمدا دەکرێ، وا دەبێ شاعیر سەرواى مەسنەوی یەکەم و دووەم یەك بخا، لەو حاڵەتەدا لەسەرەتای هەموو هۆنراوەیەکدا لەهاتی دوولەتە چوار لەت هاوسەروا دەبن، وەکو بێسارانی لەسەرەتای هۆنراوەیەکیدا دەڵێ:

چراغم شەهید، چراغم شەهید
وەختێ وەنیگات، مەکەریم شەهید
بۆ بەشڵی خودای حەمید و مەجید
جەزوڵفی سیات یەك تایێ وەحید [٣٧ : ٨٩].

دێری یەکەم کە (چراغم شەهید)ی تێدا دووبارە بۆتەوە و سەرواکەی (ید)ە، لەم سەروایە لەدێری دووەمیش پەیڕەو کراوە (مەجید و وەحید). ئەم دیاردەیە وەنەبێ شتێکی ڕێکەوت و سەرەڕۆ بێ، بەڵکو وەکو دەستوورێك وایە، هەر کاتێ دێری یەکەم دووبارە بوونەوەی دەستەواژەی پێی یەکەمی تێدا بێ، مەگەر بەدەگمەن، ئەگەرنا سەرواکەی لەدێری دووەمیش دووبارە دەبێتەوە. بۆ سەلماندنی ئەم ڕایە، با سەیری ڕێژەی دووبارە بوونەوەی دەستەواژەی دێری یەکەم و یەکخستنی سەروای دوو دێری سەرەتا بکەین لای ئەو شاعیرەکەی پێشوو:

دیوانی	ژمارەی غەزەلی بەدووبارە	ژمارەی هاوسەروای دێڕی ۲،۱	ڕێژەی سەدی
وەلی دێوانە	٥٤	٥٤	٪١٠٠
ڕەنجووری	٩٢	٨٩	٪٩٦.٧
بێسارانی	٩٠	٩٠	٪١٠٠
مەستوورە	٨	٨	٪١٠٠
سەیدی	٣٧	٣٦	٪٩٧.٢
مەولەوی	١٢	١٢	٪١٠٠
جەفایی	٩	٩	٪١٠٠
مەلا عەباسی حیلمی	١٥٠	١٥٠	٪١٠٠
خەلیل مونەووەر	١٨	١٨	٪١٠٠
مەلای جەباری	١٤	١٤	٪١٠٠
هەموو	٤٨٤	٤٨٠	٪٩٩.١

خشتەی (٢)، ڕێژەی سەدی یەك خستنی سەروای مەسنەوی (٢،١) لەگەڵ ئەو غەزەلانەی دەستەواژەی یەکەمی دێڕی یەکەمیان دووبارە دەبێتەوە

لەم خشتەیەدا دیارە:

- (٨) شاعیر لەسەدا سەد پەیڕەوی ئەو دەستوورەیان کردووە.

- تەنیا دوو شاعیر لەم دەستوورە لایان داوە، ئەوانیش بەڕادەیەکی کەم، یەکەمیان سەیدی لە(٣٧) هۆنراوەدا تەنیا لەیەکێکیان پەیڕەوی نەکردوە کە دەکاتە ٢.٨٪. ڕەنجووری لەسەرجەمی (٩٢) هۆنراوەدا، لە(٣) هۆنراوە گوێی بەم دەستوورە نەداوە کە دەکاتە ٣،٢٪.

- کەواتە وەکو دەستوورێك دەتوانین بڵێین غەزەلی گۆرانی دێڕی یەکەم و دووەمی هاوسەروا دەبن. ئەم دەستوورە نەك غەزەلی زاری گۆرانی دەگرێتەوە، ئەو شیعرانەش دەگرێتەوە کە بەزاری کرمانجی خواروو نووسراون بەڵام بەدەستووری غەزەلی خۆماڵی داڕێژراون. سەلام دوو هۆنراوەی مەسنەوی هەیە، لەدێڕی یەکەم دەستەواژەی پێی یەکەمی دووبارە کردۆتەوە، لەهەردووکیاندا دێڕی یەکەم و دووەم هاوسەروان. پیرەمێرد لەو (٣٨) هۆنراوەی دەستەواژەی یەکەمی تێدا دووبارە

کردووەتەوە، تەنیا لە (٤) هۆنراوەدا لەو دەستوورە لای داوە کە دەکاتە (٥ . ١٠٪)ی هۆنراوەکان.

ز- ئەگەرچی سەروای غەزەلی خۆماڵی مەسنەوییە، بەڵام شاعیر بەزۆری دڵی بەمەسنەوی دا ناکەوێ، حەزلەدووبارە کردنەوەی هەمان سەروا دەکا لەچەند مەسنەوییەکی دوای یەك. بۆ نموونە شیعری لاپەڕە (١٣٦)ی دیوانی رەنجووری زۆربەی تەسریعەو سەروای لەتەکان یەکە (-ەسم)، ئەم دیاردەیە لای جەفایی [٥٤ : ٢٩، ٥٥، ٦١، ٨٢، ٩٥]و لای وەلی دێوانە [٢١٥ : ٤٤]و لای بێسارانی [٣٧ : ٨٣، ١٠١]و لای مەولەوی [١٨٦ : ٣٠٧، ١٨٢، ١٤١]و... بەرچاو دەکەوێ، لەوەش زیاتر، شاعیر زۆرجار هەر بەیەك خستنی سەروای چەند مەسنەوییەك واز ناهێنێ، بگرە سەراپای هۆنراوەکەی تەسریع دەکا، واتە هەر لەسەرەتاوە تاکۆتایی لەتەکان یەك سەروایان دەبێ. سەراپای دیوانی عەبلس حیلمی کاکەیی، چەند هۆنراوەیەکی کەمی لێ دەرچێ ئەوەی دی هەمووی موسەڕڕەعە. ئەم دیاردەیە لای بێسارانی [٣٧ : ١٤٧]و جەفایی [٥٤ : ١٣٦، ٤١، ١٢٣، ١٥١، ١٦٠]و رەنجووری [٩٦، ١٠٤، ١٠٥، ١٠٦، ١٢٩، ١٤٤]و وەلی دێوانە [٢١٥ : ٢٢-]و... دووبارە بۆتەوە.

ح- شاعیر زۆرجار لەم جۆرە غەزەلەدا، وەکو غەزەلی ئیسلامی، پەیڕەوی تەشتیر دەکا. هەر لەتێکی دەکا بەدوو پارچە، هەر دێڕێکی دەبێ بە چوار پارچە، بەڵام لەوەدا لەتەشتیری غەزەلی ئیسلامی جیایە، لەوێ هەر پارچەیەك دوو تەفعیلەی عەرووزی دەردەچێ، لێرە هەر پارچەیەك یەك تێ کێشی خۆماڵییە (٥ برگەیی). تەشتیر لەغەزەلی خۆماڵیدا، بەزۆری بەدوو جۆر دەبێ:

- وا دەبێ هەر چوار پارچەی مەسنەوییەکە یەك سەروایان هەبێ، وەکو مەولەوی دەڵێ:

تینەت نەزیفێ، زینەت زەریفێ

خەڵقی لەتیفێ، خولقی شەریفێ [١٨٦ : ٤٨٤].

مەسنەوییەکە لەئەسڵدا سەروای (-ریفێ)یە، ئینجا هەمان سەروا لەناوەڕاستی هەردوو لەتدا هاتوە، جگە لە سەروای ناوەوە، ئاوازی وشەکان بەجۆرێکی وا گونجاو بەیەکەوە هاتوون، هەر دەڵێی ئاوی ڕەوانە بەنەرم و هێمنی، بەسەرداو ئاوازێکی ئاسك شۆڕدەبێتەوە ناخی مرۆڤ. ئەو ئاوازەی جگە لەسەروا لە وشەکانی سەروادا هەیە (نەزیفێ، زەریفێ، لەتیفێ، شەریفێ)، جگە لە وشە هاوجێکانی (تینەت، زینەت) هاوکێش و هاوئاوازو هاوسەروان، (خەڵقی، خولقی)یش لەنیوەی دوەمدا سەداو دەنگدانەوەیان زۆر لەیەك دەکات.

- وا دەبێ مەسنەوییەکە سەروای خۆی هەبێ، پارچەکانی پێشەوەی هەردوو لەتیش لەگەڵ یەکتر هاوسەروابن، هەر مەولەوی لە دێڕێکی تردا دەڵێ:

خورشید ئەتوارێ، نیلوفەر زەوقێ

عەزرا عوزارێ، وامیقێ شەوقێ [١٨٦ : ٤٨٢].

سەروای کۆتایی مەسنەوییەکە (-وقێ) لە (زەوقێ، شەوقێ)دایە، ئینجا پارچەی یەکەمی هەردوو لەتەکە بە سەروای (-ارێ) بەیەکەوە بەستراون کە لە وشەی (ئەتوارێ، عوزارێ)دا هەیە.

مەولەوی لێرەش هەر بەسەرواى نەوەستاوە و تەشتیرەکە وازى نەهێناوە، لەپاڵ ئەمیشدا، یارى بە دووپات کردنەوەى دەنگى وشەکان کردووە و جۆرە مۆسیقایەکى زیادەکى بەئاوازى دێرەکە داوە و وشەکانى توند بەیەکەوە شەتەك داوە. وەکو دەنگى (ع،ز) لە (عەزرا و عوزار)، دەنگى (ق) لە وشەى (وامیق، شەوق)، هەردوو پارچەش لە ڕووى دەلالییەوە بە وشەى (عەزرا، وامیق) بەیەکەوە بەستراون کە ئەوانیش خۆشەویستى بەیەکەوە بەستبوونییەوە، ئەمە زیاتر تەرسیعە نەك تەشتیر.

و- پاش سەروا (ڕەدیف) لەغەزەلى خۆماڵیدا، لەگەڵ مەسنەوى دەڕوا، چونکە پاش سەروا بەزۆرى بەندە بە سەروا، لەکوێ سەروا هەبوو دەشێ پاش سەروا بۆخۆى رابکێشێ، جا ئەو سەروایە یەك جار دووپاردەبێتەوە یان سێ جار، لەغەزەلى خۆماڵیدا، زۆر جار سەرباری ئەوەی دێرەکان سەروایان مەسنەوییە. یەك پاش سەروا چەند مەسنەوییەك پێکەوە دەبەستێتەوە وەکو وەلى دێوانە [٢١٥ : ٣١، ٤٥، ٦٥، ٧١، ٨٠] و بێسارانى [٣٧ : ٤١، ١٠٢] و مەستوورە [١٨١ : ٢٤، ٣٦، ٤٥، ٥٦، ٦٥] و ڕەنجووری [٩٦: ٥٢، ٥٤، ٩٤، ٩٧، ١٢٥، ٢٠٤، ٢٢٧] و مەولەوى [١٨٦ : ١٠٠]. زۆرجاریش یەك پاش سەروا لەگەڵ هەر هەموو مەسنەوییەکانى هۆنراوەکە دێتەوە، وایش دەبێ یەك دوو مەسنەوى مل نادەن بۆ پاش سەرواکە. وەکو وەلى دێوانە [٢١٥ : ٧٣] وشەی (شەم)ى کردوە بە پاش سەروا، تەنیا دوو دێرى کۆتایى بە ڕووتى هێناوە، ئەوەى تر (١٥) مەسنەوییە هەموویان بەم پاش سەروایەوە لکاون. یان ڕەنجووری [٩٦ : ٩٧]، لەهۆنراوەیەکى (١٢) مەسنەویدا، (بۆ)ى کردوە بە پاش سەرواى گشتى و لەکۆتایى هەموو دێرەکان دووپارە بۆتەوە، تەنیا دێری (٧،٨،١١) نەبێ، پاش سەرواکەیان ڕەت کردۆتەوە.

لەنێوان غەزەلى ئیسلامى و غەزەلى خۆماڵى :

ئەم دوو جۆرە غەزەلەى کوردى، کە هەر لەسەرەتاوە لەیەك جیا بوون و هەریەکە سەربەخۆ و بەپێى بنەماو دەستوورى تایبەتى خۆیەوە گەشەى کردوە و پەرەى سەندوە، لەزۆر لاوە جیاوازن وەکو بنەماى دەرکەوتن و خاسیەتى وەکو کێش و سەروا و زمان و بابەت و ڕازی نووسین... لەبەراوردى ئەم دوو جۆرە غەزەلە چەند تێبینییەك گەلاڵە دەبێ پێویستى بەئاماژەکردنە :

لەبارەى کێش و سەرواوە، غەزەلى ئیسلامى لەسەر کێشى دەستکارى کراوى عەرووزی و یەکێتى سەروا دەڕوا، کەچى غەزەلى خۆماڵى بە کێشى خۆماڵى دە بڕگەیی (٥+٥) و سەرواى مەسنەوى دەنووسرێ. ئەمە لەسەرەتاوە وەك دەستوورێکى پتەو پەیڕەوى کراوە، بەڵام لەئەنجامى تێکەڵاوى و کاریگەرى شاعیرانى زارە جیاکان، جۆرە تێکەڵى و بەناویەکدا چوونێك لەم دوو ڕەگەزەى غەزەل پەیدا بوە. جۆرە غەزەلێك سەرى هەڵدا دەشێ پێى بڵێین (نیمچە ئیسلامى، یان نیمچە خۆماڵى)، چونکە لە نێوان هەردوو جۆرەکەدایە. لەم دوو ڕەگەزەی باس کران (کێش و سەروا)، هەریەکەى لە جۆرە غەزەلێك خراستۆتەوە و لەیەکى داون و غەزەلێکى تازەى لێ دروست کردوون، ئەمیشیان دووجۆرە :

- یا دەبێ کێشی غەزەلی ئیسلامی (عەرووزی) وەرگیرابێ و لەگەڵ دەستووری سەروای غەزەلی خۆماڵی (مەسنەوی) لێك درابێ ، غەزەلێك دەرچووبێ بە کێشی عەرووزی و سەروای مەسنەوی.

زۆربەی هۆنراوەکانی ئەبورەحمان بەگی بابان لەم بابەتەن ، لە هۆنراوەیەکدا دەڵێ:

من بەحەفتا سڵەوە کەوتمەوە داوی ناسکێ .... A

چاو غەزاڵێ ، ورنە خاڵێ ، بەژن و باڵا ناسکێ .... A

ئەو بەحەفدە سڵەوە وەك دارگوڵی تازە و تەڕە .... B

دڵ فڕێنە ، دڵ ستێنە ، دڵ شکێنە ، دڵبەرە .... B[٢٥ : ٤٨].

هۆنراوەکە (١٢) دێڕەو هەمووی سەروای مەسنەوییە . ئەم جۆرە غەزەلە لای زۆر شاعیری تر بەرچاو دەکەوێ ، بەتایبەتی شاعیرانی سەدەی بیستەم کە کەوتبوونە ژێر کاریگەری بزووتنەوەی نوێخوازی نەتەوەکانی دەوروبەرو سوودیان لە فۆلکلۆر دەبینیٚ بۆ وشەو دەستەواژەی کوردی رەسەن و بابەتی نوێ و سەروای مەسنەوی و کێشی خۆماڵی وەکو شێخ نووری (٦) هۆنراوەو چرۆستانی (٢) هۆنراوە و کانی (٢) هۆنراوە و بێوەی (١) هۆنراوەو ئەدەب (٢) هۆنراوەو بەختیار زێوەر (١٠) هۆنراوەو مینە جاف (٨) هۆنراوەو خادیم (١٢) هۆنراوەو حەمدی (١) هۆنراوەو حەریق (١) هۆنراوەی لەم بابەتەی هەیە.

- یا دەبێ بەپێچەوانەوە ، کێشی شیعرەکە وەکو غەزەلی خۆماڵی کێشی خۆماڵی (دە برگەیی : دە) بێ ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لەجیاتی مەسنەوی شاعیر یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو کردبێ . هەروەکو لە شیعرێکدا کە بەم جۆرەی نووسیوە دەڵێ :

نوخەی بەسەرچوو زستانی بێ ژین

ئەمڕۆ بەهارە غونچەی باغی ژین

نزیکە دەرچێ بەدیاری و خەڵات

بۆمان هەڵبڕێ لەدیوی پەرژین[٤٢ : ٢٥٣].

ئەم شیعرە لەسەر کێشی خۆماڵی دە برگەییە ، بەڵام لەسەرەتا تا کۆتایی یەك سەروای هەیە (ژین) وەکو غەزەلی ئیسلامیش دێڕی یەکەم تەسریع کراوە. ئەم جۆرە غەزەلە لای شاعیرانی تریش بەرچاو دەکەوێ : حیلمی و شێخ ڕەزا و عەونی یەکەم (١) هۆنراوە، لوتفی (٢٧) هۆنراوە و شاکەل (٤) هۆنراوە و شاهۆ (٢) هۆنراوەو کەمالی (٣) هۆنراوەو ویسالی (٤) هۆنراوەو شاری (١١) هۆنراوەی بەم جۆرە غەزەلە نووسیوە .

• بزووتنەوەی نوێخوازی لە شیعری کوردی ، غەزەل و قەسیدە ، لە غەزەلی ئیسلامییەوە بەرەو غەزەلی خۆماڵی دەبا ، چونکە یەکەم بنەمای لە شیعری نەتەوەکانی تر وەرگرتوە و رەسەن نییە ، کەچی دووەمیان سەرچاوەکەی بۆ ئەدەبی فۆلکلۆری دەگەڕێتەوە و بنەمایەکی رەسەنی هەیە ، یەکێ لە رەگەزەکانی نوێخوازی گەڕانەوەیە بەرەو رەسەنایەتی ، چ لە وشە بێ و چ لە دەستووری شیعری بێ و چ لە بابەت و کەرەستەی نووسین بێ .

دووەم- تەسمیت و تەرجیع بەندو تەرکیب بەند :

ئەم سێ هونەرە شیعرییە لەوە یەک دەگرنەوە کە لەسەر بنچینەی دابەش کردنی شیعر بۆ چەند پارچەی جیاواز هاتوون. ئەو پارچانە لەهەندێ سەرەوە لێک دادەبڕێن و لەهەندێ سەرەوە بەیەکەوە دەبەسرێنەوە. لەم دابڕاندن و بەیەکەوە بەستنەوەیەدا سەروا دەوری خۆی دەبینێ. لە هەر هۆنراوەیەکدا، پارچەکان، جگە لەدێری گشتی و کێش، بەسەروای یەک دوو لەتی کۆتایی پارچەکان یان بەشێوەی دابەشبوونی لەت و سەروای لەتەکان بەیەکەوە دەبەسرێنەوەو بەگۆڕانی سەروای لەتەکان لێک دادەبڕێن. بەڵام ئەم سیانە هەریەکە دەستوورو خەسیەتی خۆی هەیەو بەپێی سیستەمی تایبەتییەوە کار دەکات و بەرەسێنێ.

تەسمیت لەبنچینەدا لەسەر چۆنیەتی دابەشبوونی سەروای لەت هاتووە نەک دێڕ. ژمارەی لەتەکانی پارچەی تەسمیت بەزۆری لەنێوان (٤-٨) دایە. بەگوێرەی ژمارەی ئەو لەتانەی لەکۆتایی پارچەکاندا سەروایان دەگۆڕێ، دوو جۆرە تەسمیت هەیە.

١- وا دەبێ لەهەر پارچەیەکدا، تەنیا یەک لەتی کۆتایی سەروای دەگۆڕێ و لەتەکانی پێشەوە ژمارەیان هەرچەندێ هەبێ (٣-٧) هاوسەروا دەبن، ئینجا سەروای لەتی کۆتایی هەموو پارچەکان یەک شت دەبێ و پارچەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە. لەم جۆرەیان، لەکوردیدا، بەتایبەتی لەو هۆنراوانەدا زۆرە کە بۆ پارچەی چوار لەتی و پێنج لەتی دابەش بووین، ئەمەیان دوو جۆرە:

- وا دەبێ لەتی کۆتایی پارچەکان تەنیا سەروایان وەکو یەک بێ و بەیەکەوە بیانبەستێتەوە. لە نموونەی چوارینە وەکو (لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتوە)ی بێخود [٣٦ : ٦٦] و (بەندی شەماڵ)ی پیرەمێرد [٤٤ : ٣٤٩] و (بەهەشت)ی بێکەس [٣٨ : ٦٦]. بۆ پارچەی پێنج لەتی، ئەو هەموو پێنج خشتەکیبانە دەگرێتەوە کە شاعیران لەسەر شیعری یەکتریان کردووە. ئەمە نموونەی لەشیعری کوردیدا، زۆرە پێویست بەئاماژە کردنی ناکا. پێنجینەیش لەکوردیدا زۆرە، هەر بۆ نموونە وەکو (نەورۆز نامەی نەورۆزو بەرۆژن)ی پیرەمێرد [٤٤ : ٣١٣] و (کاکی زالم) [١٥٥ : ٦٦] و کلەیی لەچەرخ [١٥٥ : ٦٦] و نامەیەک [١٥٥ : ٨٣]ی قانیع.

- وا دەبێ لەتی کۆتایی لە هەموو پارچەکاندا یەک شت بێ و وەکو خۆی بێ دەستکاری بێ و دووبارە بێتەوە. ئەم لەتە دووبارە بووەوە دەوری بەیەکەوە گرێدانی پارچەکان دەبینێ. چونکە دوای هەر پارچەیەک دەگەڕێتەوە سەر هەمان شت. ئەمە توندی و پتەوییەکی زیادە بەیەکێتی پارچەکان دەدا وەکو: (لاوی کوردان)ی دڵدار [١٢٥ : ٢٠٢] کە دابەشی پارچەی چواریی کردووە لەتی کۆتایی هەموو پارچەکان هەمان شتە (بەگۆڕانێکی کەمی هەندێ وشە): (لاوی کوردان هەر لەدەوری مەی ئەکەن غیرەتکەشی). هەندێ جار (لاوی کوردان) بووە بە (لاوی ئێمەش) و یان سەرەتاکەی

لەماتی (لاوی کوردان هەر) بووە بە (عەیبە چیتر بەس).. یان وەکو (ئەو ملیەرو)ی بێکەس [٢٨ : ١١٢] کە لەتی چوارەمی هەموو پارچەکان ئەمەیە: (باوەڕ بەوەعدەی ئەو نەکەی). لەپێنجینەیشدا وەکو (فەرمانی میری بۆتانە)ی پیرەمێرد [٤٤ : ٢٤٥] کە لەکۆتایی هەموو پارچەکان ئەم ڕستەیە دووبارە دەکاتەوە. یان وەکو ئەم پێنجینانەی قانیع کە لەهەموویاندا لەتی پێنجەم لەهەموو پارچەکانی هۆنراوەکەدا یەك شتە، (بۆ وەتەن بێشەی شێرانم) [١٥٥ : ٧٢] (بینێنی لالا) [١٥٥ : ٧٤]، (لەگەڵ زانین) [١٥٥ : ١٤١]. یان وەکو (لەڕێگەی جەمجەماڵ)ی سەلام [١٠٩ : ١٠٢] کە لەکۆتایی هەموو پارچەکاندا (بەر تۆ هەزاران، عەلیە جۆ) دووبارە دەکاتەوە.

ب- وا دەبێ لەهەر پارچەیەکدا (ژمارەی لەتەکانی هەرچەندی بێ) لەتە[illegible]ی هاوسەروا دەبن تەنیا دوو لەتی کۆتایی نەبێ کە لە تێوخۆیاندا هاوسەروابن و لە لەتەکانی تر جیابن. بەمەوە کۆتایی هەر پارچەیەك وەکو مەسنەوی خۆی دەنوێنێ. ئەمە سێ لقی لێ دەبێتەوە:

١- وا دەبێ لە هەموو پارچەکان مەسنەوییەك وەکو تەرجیع لەکۆتایی هەموو پارچەکان دووبارە دەبێتەوە. لەم حاڵەتەدا مەسنەوییەکە بە: دووبارە بوونەوەی گشتی و سەرواوە، هەموو پارچەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە، وەکو هۆنراوەی (قانیع و سەری) [١٥٥ : ٢٤٣]ی قانیع کە (١٠) پارچەی شەشینەیە، لەهەر پارچەیەکدا چوار لەتی پێشەوە هاوسەروان و دوو لەتی کۆتایی (مەسنەوی)ن. لەهەموو پارچەکان یەك شتە دووبارە دەبێتەوە:

لە خوا ئەخوازم کە بە بڕین چێ
تا دوا هەناسەی بە زارو شین چێ [١٥٧ : ٢٤٣].

قانیع لەشەشینەی (قانیع دەڵێ) [١٥٥ : ٢٤٥]و بێکەس لەپێنجینەی (دڵ) [٢٨ : ٨٤] هەمان شتیان کردووە. ئەمەیش لەبەر ئەوەی مەسنەوی کۆتایی هەموو پارچەکانی هەمان شتە پێی دەگوترێ (تەسبتی تەرجیع).

٢- وا دەبێ مەسنەوی کۆتایی هەموو پارچەکان یەك شت نەبێ، لەپارچەیەکەوە بۆ پارچەیەکی تر بگۆڕێ، ئەمە لەڕووی سەرواوە دوو جۆرە:

•وا دەبێ سەروای مەسنەوی کۆتایی هەموو پارچەکان یەك بێ و بەم سەروایە پارچەکان بەیەکەوە ببەسرێنەوە، وەکو هۆنراوەی (لەسەر لوتکەی پیرە مەکروون)ی بەختیار زێوەر [٣٢ : ١٩٠] کە (٩) پارچەی شەشینەیە. هەر تێیان سەروای مەسنەوییەکانی کۆتایی (ـاسین)ـە: یان وەکو پێنجینەی (بەشارەت بێ لەقەومی کورد)ی بێکەس [٢٨ : ٧٥].

•وا دەبێ سەروای مەسنەوییەکان یەك نەبێ، مەسنەوی کۆتایی هەر پارچەیەك سەروای سەربەخۆی هەبێ، کە لەسەروای لەتەکانی تری هەمان پارچەو لەسەروای مەسنەوییەکانی تری پارچەکانی تریش جیابێ، وەکو (مەلی کیژۆلە)ی سەلام [١٠٩ : ١٢٧]. ئەم جۆرە، دەرەمینە

لەبەر ئەوەی سەرواى پارچەکانى لەسەر بنچینەی لەت هەستاوە (تەسمیتە)و لەبەر ئەوەی. بڕێک (مەسنەوی) نەک (تەنیا یەک لەت) لەکۆتایی هەموو پارچەکان سەرواى دەگۆڕێ، وەکو تەرکیب بەند خۆی دەنوێنێ، بۆیە دەشێ پێی بگوترێ (تەسمیت تەرکیب).

هەوا دەبێ پارچەکان سەروایان لەسەر بنچینەی لەت هەلتبێ و لەکۆتایی هەر پارچەیەکیشدا سێ لەت سەروایان لەسەرواى لەتەکانی پێشوو جیا بێ. لەم سێ لەتەیش یەک یان دوو لەتیان لەپارچەیەک بۆ پارچەیەکی تر بگۆڕێن جا سەروایان هەمان شت بێ یان سەروایان جیابێ و لەتی کۆتایی لەهەموو پارچەکان وەکو خۆی دووبارە بێتەوە، وەکو هۆنراوەی (جزای کوردستان)ی جزیری کە (٥) پارچەیەو هەر پارچەیەک (٢٥) لەتە (٢٢) لەتیان هاوسەروان و سێ لەتی کۆتاییان هاوسەروان و لەسەرواى لەتەکانی پێشەوە جیان، ئەم سێ لەتەی کۆتاییش لەتێکیان لەپارچەیەکەوە بۆ پارچەیەکی تر دەگۆڕێ بەلام لە هەر (٥) پارچەدا سەرواى لەگەل دوو لەتی کۆتایی وەکو یەکە. ئەگەر هەر پێنجیان کۆ بکەینەوە پارچەیەکی (٥) لەتی هاوسەرواى سەربەخۆی لێ دەردەچێ. پارچەکە بەم شێوەیە :

ژ خو ببرا لەکە بەندا بەرێ .... پارچەی (١)
زوهرە رەنگێ و شەفەق مشتەرێ .... پارچەی (٢)
ماوە دلبەر بکرن دلبەرێ .... پارچەی (٣)
ئەکری تەرک تولێ کافرێ .... پارچەی (٤)
نو بشیرانی و لە ب شەککەرێ .... پارچەی (٥) [٥٨ : ٥٢٤-٥٢٩].

بەلام دوو لەتی کۆتایی لەهەموو پارچەکان بە دەقە خۆی، بێ گۆڕان و دەستکاری دووبارە دەبێتەوە:

(دین بەرێ حوری میسا لێ زەرێ   نازکێ ئەیشەکەرێ سور بەرێ).

ئەم جۆرە: لەبەر ئەوەی سەرواى پارچەکانی لەسەر لەت هاتووە (تەسمیتە)، لەبەر ئەوەی هەموو پارچەکان کۆتاییان بەچەند لەتێک هاتوە (یەکێکیان دەگۆڕێ) کە سەرواى لەگەل سەرواى لەتەکانی پێشوو جیایە (تەرکیبە)و لەبەر ئەوەیش کە لەکۆتایی هەر پارچەیەکدا، دوو لەت کت و مت وەکو خۆی بێ گۆڕان دووبارە دەبێتەوە (ترجیعە)، کەواتە ئەم جۆرەیان پێی بگوترێ: (تەسمیتی تەرجیع تەرکیب).

<u>چەند سەرنجێک لەبارەی هونەری تەسمیت:</u>

١ - بۆی هەیە لەهەموو جۆرەکانی تەسمیت پارچەی یەکەم وەکو تەسریع وابێ، واتە لەسەرەتا تاکۆتایی هەموو لەتەکانی هاوسەروا بن و ئینجا بۆ پارچەی دوەم و پارچەکانی دواتر لەتەکانی پێشەوە سەروایان بگۆڕێ و یەک، دوو، سێ لەتی دواوەش یان هەمان سەرواى لەتەکانی پارچەی

یەکەمیان هەبێ یان سەروایەکی سەربەخۆی تری جیا لەسەروای لەتەکانی پارچەکەیان هەبێ.

٢- بڕێ هەیە تەسمیت لە هەموو پارچەکان دا، هەموو لەتەکانی هاوسەروابن و لە هیچ پارچەیەکدا هیچ لەتێك سەروای نەگۆڕێ، وەکو (سکاڵای دڵ بۆ ئەستێرەیەکی هاوڕێم)ی بەختیار زێوەر [٣٢ : ١٥٥] کە (١٥) پارچەی چوارینەیەو هەموو چوارینەکان هاوسەروان (لەناو دڵی مێرگەکان) (ل١٧٧)یشی هەمان شتە. یان وەکو تەسمیتی (بەهاری سلێمانی)ی پیرەمێرد [٢٨ : ١٠٠] کە (٧) پارچەیەو هەر پارچەیەکی (٦) لەتی هاوسەروایە.

٣- وا دەبێ شاعیر لەسەرەتا تاکۆتایی هۆنراوەکەی تەسریع دەکا. واتە سەروای هەموو لەتەکانی یەك دەخاو بیناى سەرواى هۆنراوەکە لەباتی دێر دەکەوێتە سەر لەت. وەکو دوو شیعری نالی (ئەو سیلسیلە) [٢٠٩ : ١٠٥] و (مەستووره) [٢٠٩ : ١٦٢] و زۆربەی هەرە زۆری شیعرەکانی مەلا عەباس حیلمی کاکەیی [١٢٤]. شیعری (مەستووره)ی نالی تەسمیتە، چونکە هەم سەروای هۆنراوە کە لەسەر بنچینەی لەت هاتووە هەم هۆنراوەکەش دابەشی چەند پارچەیەك کراوە، ئەگەرچی پارچەکان ژمارەی لەتەکانیان یەکسان نییە. (١١) بەندە، ژمارەی لەتەکانیان لەنێوان (٦-٢٠) دایە. کەچی شیعری (ئەو سیلسیلە)ی نالی و شیعرەکانی مەلا عەباس و هەر شیعرێکی تری وا کە هەموو لەتەکانی هاوسەروا بن بەڵام دابەش پارچە نەکرا بێ، نابێ بە تەسمیت.

٤- ئەم جۆرانەی تەسمیت لەگەڵ هەندێ حاڵەتی پارچە کێشییەکان یەك دەگرنەوە، ژمارەو دابەشبوونی سەروای لەتەکانی پارچەکان لە هەر دووبارەدا یەکە. بەڵام ئەگەر کەوتە ئەم قالبەی ئێرە دەبن بەتەسمیت.

<u>تەرجیع بەندو تەرکیب بەند:</u>

ئەم دوو هونەرە لەو بارەیەوە وەکو یەك وان کە بریتین لە هۆنراوەیەکی دوورو درێژ کە دابەشی چەند پارچەیەك دەکرێ، هەر پارچەیەك وەکو قەسیدەیەکی سەربەخۆ وایە، سەرەتای بەزۆری تەسریعەو یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو کراوە. هەموو پارچەکان کە پێشیان دەگوترێ (بەند) یان (خانە) [٢٦٦ : ٢٥٩] لەسەر یەك کێش دەڕۆن. بەڵام هەر پارچەیەك سەروای تایبەتی خۆی هەیە، لەبەینی هەر پارچەیەك و پارچەیەکی تر دێڕێك دێ کە پارچەکان لەیەك جیا دەکاتەوە. ئەم دێڕە وەکو هەموو پارچەکان لەسەر هەمان کێشە. جۆری ئەم دێڕە دەبێ بەهۆی لێك جیا کردنەوەی تەرجیع بەندو تەرکیب بەند. ئەگەرچی لەسەرەتای کۆندا هەمووی هەر بەتەرجیع بەند ناوبراوە، قەیسی رازی بەپێناسە هەردوو جۆری ڕوون کردۆتەوە بەڵام بۆ هەردووکیان هەر ناوی تەرجیعی داناوە، دەڵێ: (ئەوەیە کە هۆنراوەیەك دابەشی چەند پارچەیەك بکەن کە هەموویان لەکێشدا وەکو یەك و لەسەروادا جیاواز بن. شاعران هەر پارچەیەکی لەمانە بەخانە ناو دەبن و ئەوسا نێوان دوو خانە بەتاکە دێڕێك لەیەك جیا دەکەنەوەو بەم دێڕە دەڵێن تەرجیع بەند. ئەگەر بیانەوێ هەمان دێر

دەکەن بە تەرجیع بەندی هەموو خانەکان و لەکۆتایی هەر پارچەیەك و سەرەتای پارچەی تری دوای ئەو دەینووسن و ئەگەر بیانەوێ لەهەر خانەیەکدا تەرجیع بەندێکی سەربەخۆ دەڵێن و ئەگەر بیانەوێ تەرجیع بەندەکان لەسەر یەك سەروا دادەڕێژن تا ببێ بەپارچەیەکی سەربەخۆ) [٤٠٢ : ٢٤٥-٢٤٦]. ئەو دێڕەی کە لەنێوان پارچەکان دووبارە دەبێتەوە، فارس سەرەتا بە(تەرجیع بەند) ناویان بردوە، ئێستا پێی دەڵێن (بیت وسطه) [٣٩٦ : ٢٤]. و بەکوردی (ناو بەند) زاراوەیەکی لەبارە بۆ ئەو دێڕەی لەناو بەندەکان دێو پەیکەوە بەندیان دەکات.

ئەگەر ناو بەندەکە بەدەقە خۆی دووبارە بێتەوە، ئەوە تەرجیع بەندە. ئەگەر بەدەقە خۆی دووبارە نەبێتەوە، پاش هەموو بەندێك گۆڕانی بەسەر دابێ و دێڕێکی تر بێ، ئەوە تەرکیب بەندە.

خۆ ئەگەر لەو دێڕە ناوبەندەدا، لەتێك بگۆڕێ (بەزۆری لەتی یەکەم) و لەتێك وەکو خۆی دووبارە بێتەوە، ئەوە لەنێوان تەرجیع و تەرکیبدایە، چونکە ئەو لەتەی وەکو خۆی دووبارە دەبێتەوە بەرەو تەرجیعی دەبات و ئەو لەتەی دەگۆڕێ بەرەو تەرکیب رایدەکێشێ، بۆیە باشترین زاراوە بۆ ئەم هونەرە (تەرجیع - تەرکیب)ە.

لێرەدا سێ جۆری جیاوازمان بۆ پەیدا دەبێ:

١- تەرجیع بەند- دێری ناو بەند لە هەموو بەندەکان یەکە.

٢- تەرکیب بەند- دێری ناو بەند پارچە بەپارچە دەگۆڕێ.

٣- تەرجیع - تەرکیب- دێری ناو بەند، لەتێکی لەهەموو پارچەکان یەکەو لەتێکی دەگۆڕێ.

لەڕاستیدا ئەم تەرجیع و تەرکیب و تەرجیع- تەرکیبە هەر قەسیدەن، بەڵام لەبەر درێژی دابەشی چەند پارچەیەك کراون تا شاعیر بەسەروا هێنانەوە ماندوو نەبێو ناچار نەبێ بۆ پاراستنی یەکێتی سەروا شوێنی سەروا بە وشەی نالەبار پڕ بکاتەوە. د.محەمەد نورەدین دەڵێ (ئەمانە لەم جۆرە قەسیدانەن کە فارس دایانهێناوە تا لەمەرجی یەکێتی سەروا ڕزگار بن کە عەرەب بۆ هۆنینەوەی قەسیدە بەمەرجیان داناوە) [٣٥٦ : ٢٢٥]. لەبارەی ژمارەی بەند (پارچە)و ژمارەی دێرەکانی هەر بەندێك راو بۆچوونی جیا جیا هەیە. لەفارسی (لە (٣-٢٢) پارچەو زیاتریش بەرچاوکەوتووە هەر پارچەیەك لەڕادەی یەك غەزەلدایە. (٧-١٠) دێرە، بەگشتی تەرجیع و تەرکیبی پێشینان کورتترو هی ئەوانەی دواتر درێژترە) [٣٩٦ : ٣٦]. ڕادەی ناوەندی ژمارەی بەندەکان لەنێو (٥-١٠) دایە. ژمارەی دێرەکانی هەر پارچەیەکیش بەزۆری وەکو یەك دەبێ بەڵام مەرجیش نییە، چونکە بۆی هەیە شاعیرەکە بەیەك دوو دێر جیاوازی بخاتە نێوان درێژایی پارچەکان.

دێری ناوبەند:

ئەم دێرە دەورێکی گرنگی لەتەرجیع بەند و تەرکیب بەندا هەیەو شوێنێکی ناسك و بەنرخی

لەسەرپای هۆنراوەکەدا گرتووە. بەتایبەتی لەتەرجیع بەنددا کە هەمان دێڕەو دووبارە دەبێتەوە. ئەو دێڕە دەبێ مانایەکی بەرزو کاریگەرییەکی بەهێزی هەبێ، چونکە ڕۆح و ئەڵقەی بەیەکەوە بەستنەوەی پارچەکانە. هەر پارچەیەکی تەرجیع بەند دەبێ بەجۆرێ کۆتایی بێ خوێنەر وا هەست بکا ئەو پارچەیە، هەمووی یان بەشی کۆتایی، پێشەکییە بۆ دێڕی ناوبەندو لە هەمان کاتیشدا دێڕی ناوبەند پێشەکی و ڕێگا خۆشکردنە بۆ پارچەی دواوەی. ناوبەندی پتەوو بەهێزو پڕ مانا، خۆی دەکەوێتە سەر زاری خەڵک، چ خوێنەرێکی شیعر هەیە ئەم ناوبەندەی تەرجیعەکەی حەمدی لەبەر نەبێ و لەبەر خۆیەوە نەیڵێتەوە:

ڕەببی مووی لێ بێ زمانی بەنجەکانی هەڵوەرێ
هەر کەسێ گوڵشەن بە دەردی کوڵخەنی دۆزەخ بەرێ[٦ : ٨٣].

دێڕی ناوبەند، لەتەرکیب بەنددا، دەشێ بەسێ جۆری جیاواز ڕێک بخرێ:

١- بۆی هەیە ناو بەندی یەکەم وەکو مەسنەوی، هەر دوو لەتی هاوسەروا بێ. هەموو ناو بەندەکانیش لەنێوان خۆیاندا سەروای کۆتاییان وەکو یەک وابێ، بەجۆرێ ئەگەر ناو بەندەکان جیا بکەینەوەو بەسەر یەکەوە بیاننووسی هۆنراوەیەکی سەربەخۆی موسەڕڕەعی لێ پەیدا دەبێ.

٢- بۆی هەیە هەموو دێڕە ناو بەندەکان لەشێوەی مەسنەویدا نابن و ئەگەر کۆیان بکەیتەوە هۆنراوەیەکی سەربەخۆی مەسنەوی دەردەچێ. لەکوردیدا تەنیا ئەمەیان بەرچاو کەوتووە. وەکو تەرجیع بەندی خانیم کە سەرەتای (غوباریکی ئالوودە)[٧٦ : ٢١١]یە. تەرجیعەکە شەش بەندە. هەموو بەندەکان یەکسانن، هەریەکە (٩) دێڕەو دێڕی ناو بەندی مەسنەوی بەدوادا هاتوو.

٣- بۆی هەیە ناو بەندەکان لەیەك جیا بن، هەریەکە سەروا وێنەیەکی جیاوازی هەبێ لەوانی تر بەجۆرێ ئەگەر کۆیان بکەیتەوە هیچ شتێکی وەکو قەسیدە یان مەسنەوی لێ پەیدا نابێ.

لەفارسیدا لەسەدەی شەشی کۆچییەوە شاعیران تەرجیع بەندو تەرکیب بەندیان هۆنیوەتەوە. فرخی سیستانی لەڕیزی هەرە پێشەوەی ئەو شاعیرانەیە کە تەرجیعیان داناوە. پاش ئەویش شاعیرانی وەکو سنائی غەزنەوی و خاقانی و جەلالەدینی ڕۆمی و فەخرەدینی عیراقی و سەعدی شیرازی ئەم هونەرەیان نووسیوە. لەکوردیدا یەکەم کەس جزیری ئەم هونەرەی هێناوەتە ناو ئەدەبی کوردی[٥٨ : ٥٢٠] و دوای ئەویش کۆمەڵێ شاعیری کورد تەرجیع و تەرکیبیان نووسیوە، وەکو سالم کە تەرجیع بەندێکی چوار پارچەیی هەیە، ناوبەندەکەی ئەمەیە:

هەر یەکێکە خوای حەق ئەك دوو
وحده هو لااله الا هو[١٠١ : ٥٩].

بەڵام لەکاتی چاپ کردنی دیوانەکەدا، هەر چوار پارچە نەخراوەتە تەك یەك و حسێبی تەرجیع بەندیان بۆ نەکراوە، بەڵکو هەر پارچەیەکی بەپێی سەروای خۆی کەوتۆتە شوێنێك و بەناو ئەم

لاپەڕانەی دیوانەکەدا بڵاو بوونەتەوە (٥٩، ١١٥، ١٢٢، ١٣٤). ئەم تەرجیع بەندەی سالم لەژێر کاریگەری تەرجیع بەندە بەناوبانگەکەی هاتیفی ئیسفەهانی نووسراوە کە (یت واحدە)ی بەم جۆرەیە:

کە یەکی هەست و هیچ نیست جزاو
وحدە لا الە إلا هو [٢٩٦ : ٢٨].

جگە لە سالم حەمدی(٤٧) و خادیم و بەختیار زێوەرو تەرجیع بەندو تەرکیب بەندیان هەیە. خادیم سێ تەرجیع بەندو تەرکیب بەندێکی هەیە [٧٦]. لە یەکێ لە تەرجیعەکانیدا کەوتۆتە ژێر کاریگەری هاتیفی ئیسفەهانی و لە ناو بەندەکەدا دەڵێ:

نییە مەعبود غەیری زاتی ئیلاهـ
وحدە هو لا ئیلاهە ئیللە للاهـ [٧٦ : ٢٩٥].

ئەم تەرجیعە (٦) بەندە، هەموو بەندەکان یەکسانن، هەریەکە (١٠) دێڕە، عەزیز ئالی ڕای وایە، ئەم تەرجیعەی هاتیفی کاری لە حەمدیش کردووە لەو تەرجیعەی ناوبەندەکەی ئەمەیە:

یا ئیلاهی بەقەدری تۆ بێ شك
(ما عرفناك حق معرفتك)[٦ : ٥٥].

ئەو لای وایە ئەم تەرجیعە گۆرانیشی دواندووە، چونکە گۆران هەوڵی داوە وەریگێڕێتە سەر کوردی [٢٢٩ : ٣٦] بەڵام هەمووی وەرنەگێڕاوە. تەنها بەندی یەکەمی وەرگێڕاوە کە بەم دێڕە دەست

---

(٤٧) تەرجیعەکانی حەمدی شوێن و پایەی خۆیان لە شیعری کلاسیکی کوردیدا هەیە لەکاتی چاپ کردنی هەر پارچەیەك لەو تەرجیعانە ژمارەیەکی بۆ دانراوەو ناو ناونیشانێکی تایبەتی خراوەتە سەر لەمە جۆرە تێکەڵییەك لای خوێنەر دروست دەکا. بۆیە چوار تەرجیعی هەیە، ئێمە هەر چواریان لە یەك جیا دەکەینەوە:
١- تەرجیع بەندی لاپەڕە (٥٥-٦٠) شەش بەندەو ناوبەندیان ئەم دێڕەیە:
یائیلاهی بەقەدری تۆ بێ شك
(ماعرفناك حق معرفتك)[٦ : ٥٥].
٢- تەرجیع بەندی لاپەڕە (٦٠-٦٨)، حەوت بەندە، ناوبەند لەسەرەتایش هاتووە، لەمە دووری بەیەکەوە گرێدانی سەرەتاو کۆتایی هۆنراوە دەستبەر دەکات، ناوبەندەکە ئەمەیە
مەسروورەیی سوبحی ئەزەل ڕووی محەممەد
خورشیدی بەیانی ئەبەدی ڕووی محەممەد [٦ : ٦٠].
٣- تەرجیع بەندی لاپەڕە (٧٨-٨٢)، سێ بەندە، ناوبەندیان ئەم دێڕەیە:
شیرەکەم پێتان حەلال بێ، خوێنەکەم گەردن نەکەن
نامداران وحەمییەت کاری ئەولادی وەتەن [٦ : ٨٠].
٤- تەرجیع بەندی لاپەڕە (١٠٢-١٠٤)، نۆ بەندە دێڕی ناوبەند دێڕە بەناوبانگەکەی (ڕەببی مەرزی لێ بێ زمانی)یە.
دوو تەرجیعەکەی کۆتایی بەسەریەکەوە نووسراون و بەندەکانیان یەك ژمارەیان دراوەتێ لە (١-١٢) وەك ئەوەی هەردووکیان یەك شت بن. دەبێ لێك بکرێنەوە چونکە دوو تەرجیعی جیان.

پێ دەکا:

ای فیدای تو هم دل و هم جان
وی نگار رخت هم این و هم آن [۲۹٦ : ۲۸].

گۆران بەم جۆرە کردوویەتی بەکوردی:

ئەی بەسەر گەردی تۆ بێ دڵ و گیان
وەی بەفدا باشی ڕێت بچن دڵ و گیان [۱۷۲ : ٤۷۱].

ناوبەندەکەشی بەم جۆرە وەرگێڕاوە:

کە یەکێکە و هەیە و نیە و هەربوو
وەحدە هو لا ئیلاهە ئیللا هو [۱۷۲ : ٤۷۲].

بێجگە لەشیعری شاعیران، مەولوودنامەکانیش، ئەو دەقانەی بەشیعر هۆنراونەتەوە، دابەش پارچە پارچە کراون و لەدوای هەر پارچەیەک کە بابەتێك یا چیرۆکێکە دێڕێك ناوبەند دێ ئەو مەولوودنامانە بەپێی دێری ناوبەند دوو جۆرن:

۱- هەندێکیان وەکو تەرجیع بەند وان، یەك دێرو هەمان دێر لەکۆتایی هەموو بەندەکان دووبارە دەبێتەوە گوێگران ئاگادار دەکاتەوە کە سەڵەوات لەدیاری پێغەمبەر بدەن، وەکو:

أ- مەولوودنامەی مەلای باتەیی کە دێرە ناو بەندەکەی ئەمەیە :

گەر دخوازن هون ژ ناری بن نەجات
ب عیشق و شەوقەك هون بێژن ئەسسەلات [٥١].

ب- مەولوودنامەی محەمەد ڕەشاد مفتی، کە دێرە ناو بەندەکەی ئەمەیە:

هەر کەسێ دەیوێ ببینێ ڕێی نەجات
لێ بدا بۆ ڕۆحی پێغەمبەر سەلات [۱۹۱]

ج- مەولوودنامەی مەلا حوسێن شێخانی کە ناوبەندەکەی ئەمەیە:

موسلمانان بەدڵ زەوق و سەفاکەن
هەمیشە ڕوو لەقاپییەی موستەفا کەن [۷۲].

د- مەولوودنامەی حاجی مەلا خلیل موخلیس، ئەمە ناو بەندەکەیەتی:

هەر کەسێ دەیوێ بەمەقسەد گەر بگات
با لەپێغەمبەر بدائن سەد سەلات [۲۷۸].

۲- هەندێکیان تەرکیب بەندن، دێری ناوبەندیان لەپارچەیەکەوە بۆ پارچەیەکی تر دەگۆڕێ وەکو:

أ- مەولوودنامەی ڕەسووڵی نازدار، نووسینی سەید ئەنوەر ئەحمەد بەرزنجی، (٧) پارچەیەو حەوت ناوبەندی جیاوازی هەیە. ناوبەندی یەکەمی ئەمەیە:

بە دڵێکی ساف و بێگەرد لێ بدا بۆ ئەو سەلات
تا نەجاتی بێ لەترس و دەهشەتی حەشرو مەمات[٢٣].

ب- مەولوودنامەو بڕانامەی دەشتی، مەلا خدری دەشتی، (١٢) پارچەیە، دوازدە ناوبەندی جیاوازی هەیە، لەیەکەمیاندا دەڵێ:

صلِّ یارب علی من أرسلا
مع سلام دینه قد نصلا[٨٢].

ج- مەنزوومەی کوردی، مەولوودنامەی حەزرەتی ڕەسووڵ، سەید بەهائەدین شەمسی قورەیشی، (٨) پارچەیە، ناوبەندەکانی جیان، لەیەکەم ناوبەندیدا دەڵێ:

ئەعدا دی نەفس، نفووسی عالەم
سەڵەوات بێ لەسەر ڕەسووڵی خاتەم [٢٤].

سێیەم- <u>موستەزادو قالبە سەرواکانی</u>:

موستەزاد هونەرێکی شیعرییە. بەو شیعرە دەڵێن دوای هەر لەتێك یان چەند لەتێك، تیکەیەك یان چەند تیکەیەکی بەکێش و سەروای تایبەتییەوە بۆ زیاد دەکرێ لێرە، باسی مێژووی سەرهەڵدان و پەرەسەندنی موستەزادی جیهانی و کوردی ناکەین، باسی کێشەکانی موستەزادیش ناکەین چونکە لەشوێنی تردا باسیان لێوە کراوە[٩٤ : ٢٨٠]. تەنها لەڕووی دابەشبوونی سەرواو سەروا بەندی لەت و تیکەکانەوە شی دەکەینەوە. جزیری[٥٨ : ٥٣٠] و لە حەمەدی خانی[٤ : ٥٦] و پرتەوی هەکاری[٤٠ : ١٨٠] و نالی[٢٠٩ : ١٦٨] و حەمدی[٦ : ١٢٤، ل١٢٥، ل١٢٦] موستەزادی کلاسیکیان هەیە. موستەزاد لەکاتی بزووتنەوەی نوێ کردنەوەی شیعری کوردی لەسەرەتای ئەم سەدەیەدا، بەتایبەتی دوای شەڕی یەکەمی جیهانی پەرەی سەندو گۆڕانی بەسەردا هات و جۆرو دابەشبوونی جیا جیای لێ پەیدا بوو بێ گومان ئەمەش لەژێر کاریگەری شیعری تورکی و فارسی بوە چونکە لەتورکی لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە کۆمەڵەی (ثروت فنون) و ئینجا (دەستوور) داهێنانی جۆراو جۆریان لەمستزاد کردو لەفارسیشدا (لەسەردەمی شۆڕشی مەشرووتە شاعیرە شۆڕشگێرو ئازادیخوازەکان ڕوویان کردە موستەزادو زۆر تێیدا قووڵ بوونەوەو جۆری جیا جیایان لەموستەزاد هێنایە کایەوە)[٣٩٦ : ١١٨]. ئینجا لەژێر کاریگەری ئەوان و لەڕەوتی قووڵ کردنەوەی بزووتنەوەی نوێخوازی شاعیرانی وەکو شێخ نوری و گۆران و پیرەمێردو سەلام و دڵزارو دیلان و هی تر موستەزادی جۆراو جۆریان خستە ناو ئەدەبی کوردی. لێرەدا، بێ چاوپێدانە ڕەگەزەکانی تر تەنیا لەڕووی سەرواوە موستەزادی کوردی پۆلێن دەکەین و جۆرەکانیان لێك جیا دەکەینەوە:

أ- ئەو موستەزادانەی ژمارەی لەت و تێکەکانیان یەکە :

لەم جۆرەیان دا، دوای هەر لەتێك تێکەیەك زیاد دەکرێ و گرنگترین قاڵبی ئەمانەن:

١- قاڵبی هەرە باوی موستەزادی کلاسیکی ئەوەیە دوای هەر لەتێك تێکەیەك زیاد دەکرێ. لەتەکان سەروایان وەکو سەروای غەزەل و قەسیدە وایەو بەزۆری دێری یەکەمیشیان موسەڕڕەعە، تێکە زیادەکانیش لەنێو خۆیاندا دابەشبوونی سەروایان وەکو غەزەل و قەسیدە وا دەبێ و بەزۆری ئەوانیش دێری یەکەمیان موسەڕڕەع دەبێ. لەتەکان لەلایەك و تێکە زیادەکان لەلایەکی ترەوەکو دوو غەزەل یان قەسیدەی جیا خۆیان دەنوێنن، کە یەکەمیان بەکێشی زیاد کراو دووەمیان بەکێشی مەجزووئی هەمان بەحر نووسراین. لەبەر ئەوەی لەتەکان و تێکەکان لەڕووی مانـاوە تارادەیەك سەربەخۆن و هەردوولایش یەکێتی سەروای خۆیان پاراستوە، دەشێ تێکەکان جیا بکرێنەوەو هۆنراوەیەکی سەربەخۆی بەکێشی کورتی مەجزووئیان لێ دەربچێ، دەشکرێ تێکەکان دوو دوو بخرێنە پاڵ یەك بۆ دروست کردنی یەك لەت و لەتەکان دوو دوو بەرامبەر یەك دابنرێن بۆ پێك هێنانی دێڕ. لەم حاڵەتەدا کێشی هۆنراوەی تێکەکان تاڕادەیەك ڕاست دەبێتەوە، دەبێ بەچوار پێی کورت بەڵام سەرواکەی دەگۆڕێ، لەیەکێتی سەرواوە دەبێ بەسەرادا موسەڕڕەع. لەم جۆرە موستەزادەدا، سەروا دەوری بەیەکەوە گرێدانی هەردوولا دەبینێ، هۆنراوەی لەتە ئەسڵییەکان و هۆنراوەی تێکەکان. ئەویش بەیەکخستنی سەروای لەتی یەکەمی ئەسڵەکەو لەتی یەکەمی زیادەکە لەهەموو دێڕەکاندا. ئەم کارە یەکێتی موستەزادەکە دەستەبەر دەکات و ڕێگای بچڕان و هەڵوەشانەوەو لێك دابڕانی لێ دەگرێ. بۆ نموونە موستەزادەکەی نالی کە دێری یەکەمی بەم جۆرەیە:

ئەی تازە جەوان، پیرم و ئوفتادەو کەوتووم	تا ماوە حەیاتم
دەستێ بدەرە دەستی شکستەم کە لەدەست چووم	قوربانی وەفاتم[٢٠٩ : ٣٣].

سەروای دێری یەکەم (-ووم)ە ، ڕەوی (وو) و (م) پاش ڕەوییە. سەروای هەردوو تێکە زیادەکەش (اتم)ە ، (ت) ڕەوییە و (م) پاش ڕەوییە . وەك دیارە سەروای دێڕە ئەسڵەکان و سەروای تێکەکان جیایە ، تەنیا لەپاش ڕەوی یەك دەگرنەوە . ئەگەر لەتە ئەسڵەکان و تێکەکان لێك جیابکەینەوە ، هۆنراوەی لەتەکان بەم جۆرە دەبێ -

ئەی تازە جەوان پیرم و ئوفتادەو کەوتووم
دەستێ بدەرە دەستی شکستەم کەلەدەست چووم
ئۆ یوسفی ئەو حوسنی لە سەر میسری جیهانی
لەم کوڵبەیی ئەحزانە ، ئەزیندووم و ئەمردووم
فەرقێکی نەکرد تەفسی ئەلیسم بەعینایەت
لەم گۆشەیە وێرانەیە هەر مامەوە وەك بووم

ئەی قوببەیی تەیبە کە حوققەیی تیبی

مسکینم و بەو خاکە عەتریناکەوە هاتووم

ئەمە چوار دێڕی هۆنراوەکە کە هەمووی (٩) دێڕە، وشەکانی سەروای هۆنراوەکە ئەمانەن: (کەوتووم ،لەبەس چووم ، نەمردووم ، بووم ، هاتووم ، هەڵاتووم ، ڕووم ، مەعلووم ، مەعدووم ، مەحرووم) . کەچی ئەگەر تیکەکان بەجیا بنووسرێن ئەم هۆنراوە مەجزوونەیان لێ دەردەچێ :

تا ماوە حەیاتم   قوربانی وەفاتم

من پیرم و فانی   هەروا بەتەماتم

وەحشێ لە ویلایەت   وەی شوومی وڵاتم

مەئوایی حەبیبی   بەو بۆنەوە هاتم

لەلایەکی ترەوە ئەو سەروایەی کە لەتەکان و تیکەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە و لێ ناگەڕێ لێک بترازێن ، سەروای لەتە تاکەکان و تیکە تاکەکانە، بۆ نموونە سەیری ئەم دێڕە بکە :

ئەی مەسجیدو میحرابگەهت قیبلەیی حاجات   بۆ ئەهلی موناجات

مەحجووبی هەوام ، واسیتەیی مەشهەدی مەعلووم   بۆ ڕاهی نەجاتم.

وشەی سەروای کۆتایی دێڕە ئەسڵەکە (مەعلووم)ە و هی تیکەکە (نەجاتم)ە. لەتی پێشەوەی دێڕە ئەسڵەکە و تیکەی پێشەوەی زیادەکە وشەی سەروایان (حاجات) (موناجات)ە. هەردووکیان هاوسەروان ، سەروایان (اجات)ە و ڕەویان (ت)ە .

موستەزادی کلاسیکی هەمووی بە کێشی لەخۆیی مەکفووفی مەحزووف (هەزەج یان موزاریع) و بەم قاڵبە سەروایە دارژاوە کە دەشێ بەم جۆرە پیشانی بدەین :

Ab Ab / CcAb / DdAb / Ec Ab ......

٢- دەشێ موستەزادەکە بەهەمان قاڵبی پێشوو بێ ، بەڵام لەتەکانی پێشەوە و تیکە زیادەکان هیچ پەیوەندی سەروایان لە نێوانیدا نەبێ بەیەکەوە بیانبەستێتەوە. وەکو موستەزادەکەی پرتەوی هەکاری کە بەم جۆرە دەست پێ دەکا :

ئیرۆکەم نالع سەحەرێ دلبەرا سەلا   مەشیلاب خەرامان

مەستانە وەش و کەج کلەو قامەتی ڕەعنا   شەنگاشەیی ڕەیحان [٤٠ : ١٨٠].

سەروای لەتە ئەسڵەکان (ا) و سەروای تیکەکان (ان)ە . ئەمە دێڕی یەکەمە لەهەردوو لادا (لەت و تیک) موسەڕڕەعن . تا ئێرە ئەم قاڵبە وەکو قاڵبەکەی پێشوو، لەدوای دێڕی موسەڕڕەعی یەکەم پەیوەندی سەروا بەندی نێوان لەتی یەکەمی دێڕە ئەسڵەکان و لەتی یەکەمی تیکەکان نامێنێ، بۆ نموونە لە دێڕی دووەمدا دەڵێ :

سیمین بەدەن و سیم تەن و سیم بەرامن   پڕ غەنج و کرشمە

ئاهوروش و خۆش خوش و چاڵاکن بەسەر ئیما   بۆ فیتنەی دەوران

لەم شێوەیا وەك دیارە لەتی دووەم سەرواى گشتی خۆی پاراستووە (نیسانا) و تیکەی دووەمیش سەرواى خۆی پاراستووە (دووران ـان)، بەڵام لەتی یەکەم و تیکەی یەکەم هاوسەروا نین، لەتی یەکەم بە (من) و تیکەی یەکەم بە (گرشمە) کۆتاییان هاتووە و سەروایان لێ نەکەوتۆتەوە. ئەم قاڵبە بەم جۆرەیە:

AbAb / CdAb / EfAb / GbAb ....

٣- دەشێ دوای هەر لەتێك تیکەیەك زیاد کرابێ و دێڕەکانی ئەسڵەکە و دێڕەکانی تیکەکانیش هەردوولا هاوسەروا بن، ئەم لاو ئەولا بەیەکێتی سەروا نووسرابن، لەهەردوولایشدا سەرواکە هەر یەك شت بێ، بەهەمان شێوە لەتی یەکەمی دێڕە ئەسڵەکان و لەتی یەکەمی تیکە زیادەکان وەکو مەسنەوی هاوسەروا بن. حەمدی سێ موستەزادی نووسیوە، لەهەرسێکیاندا ئەم قاڵبەی بەیڕەو کردووە. لەیەکێکیاندا دەڵێ:

وەك عاشیقە هاتۆتە دەرێ نێرگسی بیمار   بۆ دیدەنی یار
یادی وەتەنی کردووە، یا گۆشەیی گوڵزار   دوور بێ لە ئازار
ئەی غونچە دەپشکووتی؟ دڵی کێ وەیی مەگەر تۆ   وا چووی لەسەرخۆ
سەودایی گوڵان گەرمە لە مەیدان و لە بازار   بولبول نییە بیدار
ئەی خاڵقی چەمەن، سەرکە چرپێنکی نەزاکەت   سایەسیە فەلاکەت
نایینی گوڵاڵە نەگەڕێن دامەنی کۆسار   سەرچەشمەیی جۆبار[٦ : ١٢٦].

هۆنراوە ئەسڵەکە موسەڕڕەعە و سەرواى (ار)ە، هۆنراوەی تیکە زیادەکانیش هەر موسەڕڕەعە و ئەویش هەر سەرواى (ار)ە. یەکێتی سەرواى هەردوولا یەکە جگە لەمە لەتی یەکەمی هەموو دێڕەکانی ئەسڵ و تیکە زیادەکانی هاوسەروان. لە دێڕی دووەمدا سەروایان (ـۆ) و لە دێڕی سێیەمدا (ـاکەت)ە ... سیستەمی سەرواى ئەم قاڵبە موستەزادە بەم جۆرەیە:

BbAa / CcAa / DdAa .....

٤- بۆی هەیە دوای هەر لەتێك تیکەیەك زیاد بکرێ، لەتە ئەسڵەکان لەناو خۆیاندا مەسنەوی بن و تیکە زیادەکانیش مەسنەوی بن، بێ ئەوەی هیچ پەیوەندی سەروابەندی لە نێوان ئەم لاو ئەولادا هەبێ. بەڵام لە رووی دەلالییەوە یەکێتی عوزوی لە نێوان لەتەکان و تیکەکاندا هەیە، رەنگە هەر بۆیەش بێ سەروا بێکەوە بەستنی ئەم لاو ئەولا خۆی کێشاوەتەوە. سەلام (٥) موستەزادی هەیە لە هەموویان پەیڕەوی ئەم دەستوورەی کردووە، لەیەکێکیاندا دەڵێ:

جەرگ هەڵئەفڕ چێ دڵ پڕ لە ناڵین   جەرگم براوە
چۆن ئۆقرە ئەگرێ سەر لەسەر سەرین   ملێنکم بڕاوە
بۆ دوایی نەهات فرمێسکی چاوم   هەتا بوو بە خوێن
پەنژۆکەی نەپەست جەرگی براوم   تۆ بێ سەروشوێن[١٠٩ : ١٩١].

قالبی سەروای ئەم موستەزادە بەم جۆرەیە :

Ȧb Ab / Cd Cd / Ef Ef .....

٥- وا دەبێ دوای هەر لەتێك تێكەیەك زیاد بكرێ . لە ڕووی سەرواوە بەهەردووكیان حسێبی یەك دێڕیان بۆ بكرێ (صدروعجز)، ئینجا هۆنراوەكە هەمووی بە یەكێتی سەروا بێ و دێڕی یەكەمیش (لەتی ئەسلی و تێكە زیادەكە) موسەڕڕەع بێ. ئەم جۆرە هەرلەبەر ئەوە بەرموستەزاد دەكەوێ چونكە پارچەی دووەمی هەر دێڕێك كورتە (نیوهێنەدی پارچەی پێشەوەیە). ئەگەرنا لە ڕووی دەلالی و بابەشبوونی سەرواوە وەكو غەزەل و قەسیدە وایە . دلْزار لە (ڕۆڵەی خوێنا وەندی جەمال)دا دەڵێ :

ڕۆڵەی خوێنا وەندی جەماڵ — كانگەی كەماڵ
هەوێنی مێشك و عاتیفە — شیعر و خەیاڵ
نازەنینێكە بێ میسال — تەمەن منالْ
كچێكە بالا بەرزو ڕێك — سیمە كەژالْ [٨٧ : ٣٢٨] .

سەروای هۆنراوەكە (ال)ە و كەوتۆتە سەر تێكە زیادەكان . سەروای ئەم قالبە وەكو غەزەل و قەسیدە وایە و بەم جۆرە دەڕوا :

Aa / Ya / Za ....

ب- <u>ئەو موستەزادانەی ژمارەی لەت و تێكەكانیان جیایە</u> :

لەم جۆرەدا یان ژمارەی لەتەكان لە تێكەكان زیاترە ، یان بە پێچەوانەوە . بەلاَم ئەو قالبانەی لەتەكانیان زیاترە پتر بەكار هاتوون ، گرینگترینیان ئەمانەن :

١- دەشێ دوای دێڕێكی تەواو (دوولەت) ئینجا یەك تێكە زیاد بكرێ و دوو لەتەكە سەروایان مەسنەوی بێ و سەروای تێكە زیادەكەش بچێتەوە سەر ئەوان ، واتە هەرسێكیان هاوسەروابن . هۆنراوەكە وەكو كۆمەڵێ سێینەی سەربەخۆی هاوسەروا دەكەوێتە بەرچاو كە بەكێش (تێكە كورتەكە) لەیەك جیا دەبنەوە ، زێوەر دەڵێ :

تۆ عیشقی جەماڵت وەرە ئەی قاسیدی یەزدان
نامەم بگەیێنە دەست مەردی سوخەندان
یاری شەكەر ئەفشان [٤٩١ : ١١٦] .

بۆ دێڕی دووەم سەروا دەگۆڕێ وشەكانی سەروای دوو لەتی ئەسلی (قەدیمە ، نەدیمە)ن و وشەی سەروای تێكە زیادەكە (سەمیمە)یە . قالبە سەروای ئەم جۆرە موستەزادە ئەمەیە :

AAa, BBb, Ccc, ...

٢- دەشێ دوای هەر دێڕێك (٢لەت) یەك تێكە زیاد بكرێ وەكو قالبەكەی پێشوو بەلاَم

بەسەروایەکی تر. لەمەیاندا دێرە تەسلەکان مەسنەوی دەبن ، کەچی تیکەکان لەسەرەوە تا خوارێ هەموویان هاوسەروا دەبن لەگەڵ یەکتر و وەکو تەسریع لەگەڵ سەروای مەسنەوی یەکەمیش سەروایان یەك دەبێ ، شێخ نووری شێخ سالح لە شیعری (بەمن بڵێ)دا ئەم قالبەی بەکارهێناوە . ئەمە دێری یەکەم و چوارەم بە نموونە :

بەمن بڵێ ، چ میللەتێ لە مەقبەری مەماتەوە
لە مەحوو ئینکسارەوە ، لە دەورەیی ئەفاتەوە
ئەچێتە ناو مورجانطەی حەیاتەوە
ئەڵێ کە ڕۆژی کورد ئەوا بەرێوەیە لەدەم کەلا
لە ئوفقی ئیشتمانەوە ، خەریکە وا شەبەق ئەدا
بە عالەما ، بەجارێ شەوق ئەدانەوە [٢١٢ : ٩٩].

سیستەمی قالبە سەروای ئەم جۆرە ، ئەمەیە :

AAa, BBa, CCa, ...

٣- دەشێ دوای دوو دێر (ئالەت)ی هاوسەروا ئینجا یەك تیکە بەهەمان سەروای لەتەکانی پێشەوە زیاد بکرێ بەمەوە وەکو پێنجینەیەکی هاوسەروا دەردەکەوێ و هیچ سەروایەك پارچەکانی بەیەکەوە نابەستێتەوە ، وەکو شێخ نووری لە هۆنراوەی (عەسکەر)دا دەڵێ :

سەف سەف کە دێن وتێدەپەڕن چوست و باویقار
مارێ لە سینەقی ئێوە ئەبینم لەکا فیرار
سوبحێکی پاك و بێ غەش ئەبینم وەکو بەهار
موستەقبەلێکی پێ لەکە ، پڕ کەیف و نەشئەدار
بێ توزو بێ غوبار [٢١٢ : ١٠٠].

ئەمەش قالبە سەرواکەی ئەم جۆرە موستەزادە :

AAAAa / BBBBb / CCCCc / ......

٤- دەشێ تیکە زیادەکە دوای پێنج لەت بێت ، هەر پێنجیان هاوسەروابن و سەروای تیکە زیادەکەش وەکو سەروای لەتەکان وابێ . هەر پارچەیەکی وەکو شەشینەیەکی هاوسەروا خۆی دەنوێنێ ، شێخ نووری لە موستەزادێکدا دوو پارچەی پێشەوەی بەم قالبە داڕشتوە ، دەڵێ :

دەورەی تەجەددود وەکو ماهێ لە ئاسمان
هەڵهات وبوو بەدافیعی زولمەت لە ئینس و جان
نوورت ڕژانە مەجلیسی ئەفکاری عاقلان
بوویتە زیانی دوشمنی بەدخواهی کوردەکان
ئەی ناشری مەعاریف و ئەی خەصمی جاهیلان
ئەی موحتەرەم ، ژیان [٢١٢ : ١٠٧].

قاڵبە سەرواکەی ئەم موستەزادە بەم جۆرەیە :

AAAAAa / BBBBBb / CCCCCc

هەر لەم هۆنراوەیە ، لە پارچەکانی تردا تیکە زیادەکە دوای شەش لەت هاتوە . لەتەکان هاوسەروا نین ، دابەش کردنی جیاجیای سەروایان بۆ کراوە بەڵام لە هەموویاندا سەروای تیکە زیادەکە وەکو سەروای لەتی پێش خۆیەتی ، وەکو لەم دابەشبوونانە : / (ABAAABb ABCACBb / ABABBCCc)

٥- لەو قاڵبانەی ژمارەی تیکەکان لە ژمارەی لەتە ئەسڵییەکان زیاترە ، تەنیا یەك قاڵبمان دیوە ، ئەویش لە ئەسڵدا مەسنەوییە و دوای هەر لەتێکی مەسنەوییەکە تیکەیەکی زیاد کراوە و پاشان لەژێر هەردوو تیکە زیادەکە تیکەی سێیەمی هاتوە. مەسنەوییەکە لەتەکانی هاوسەروان و هەرسێ تیکەش هاوسەروان. لەت و تیکەکان هیچ پەیوەندییەکی سەروا بەندییان لەنێواندا نییە ، هەرپارچەیەکیش سەروای تازەی هەیە و بە سەروا بەیەکەوە نەبەستراونەتەوە . جەلال مەلەکشا خۆشناو لە هۆنراوەی (لەیادی نەورۆز)دا دەڵێ :

لەگەرچی سووسن و مێلاق	لەبەر چاوە
بۆی بوو نەرگزو لەیلاق	کەژی خاوە
	نەوەی کاوە
ئەوا بۆنی هەلالان دێ	لەبازان دێ
لەبەرباخی گوڵاڵان دێ	بەبازان دێ
	بەهاران دێ [٥٥ : ٩٩].

قاڵبەکەی بەم جۆرەیە : AbAbb , CdCdd , ...

جـ- موستەزادی ئازاد :

لەم جۆرەدا ژمارەی تیکە زیادەکان بەرامبەر بەلەتە ئەسڵییەکان ، لەسەرەتای هۆنراوەدا یەك شت نییە ـ شاعیر بەپێی زەوق و سەلیقەی خۆی ، بەپێی بیرو بۆچوون و هەست و خرۆشانی دەروونی ، بەپێی زنجیرەی ناوەڕۆکی بابەتەکە ، لەت و تیکە دووبارە دەکاتەوە ، بێ ئەوەی گوێ بە پەیڕەو کردنی شکڵێکی تایبەتی دووبارە بوونەوەیان بدات . لەگەڵ هونەری موستەزاد ، خۆی جۆرە ئازادییەك بێ لە خۆبەستنەوەی شاعیر بە یەکێتی کێش و یەکێتی سەروا ، لەوا لەم جۆرەیان ئازادییەکی ترە لەو شکڵەی شاعیر لە موستەزادا پەیڕەوی دەکات . (چیلەی شانۆ)ی گۆران نموونەیەکی ئەم جۆرە ئازادییەیە لە داڕشتنی هونەری موستەزاد . ئەم هۆنراوەیە سەرلەبەری (٥٧) لەت و تیکەیە ، (٣٧) لەتی درێژ و (٢٠) تیکەی کورت ، بەسەر سێ پارچەی گەورە (٨، ٣٦، ١٤) دابەشبووە و بەلەستێرە لەیەك جیا کراونەتەوە ، ئەوانیش بە بۆشایی زیادەی جیاجیا هەریەکە دابەش چەند پارچەیەکی بچووکتر بووە . هەمووڵەت و تیکەکان لەژێر یەك نووسراون

نەك بەرامبەر یەك . بەگوێرەی ژمارەی لەتەكانی تیكەیان بەدوادا دێ . لەیەك لەتەوە تا حەوت لەت هەیە. بەگوێرەی بەشوێن یەكدا هاتنی تیكەكانیش تەنیا لەیەك تیكەوە تا دوو تیكە هاتوە و بەس . تیكەكان جاری وا هەیە لەبەینی خۆیاندا دەكەونە پەیوەندی سەروابەندی مەسنەوی و جاری وا هەیە (لەمە زۆر كەمە) لەگەڵ لەتەكان و تیكەی تر سیستەمی سەروا دروست دەكەن وەكو (AbAb) یان (aBAb) یان (AAbA) یان (aBcAcB) و هی تریش . بەكورتی دەتوانین لەبارەی ئەم موستەزادە ئازادەی گۆرانەوە بڵێین :

- ئەم هۆنراوەیە لە ڕووی كێشی لەت و تیكەكانەوە خۆی بە دەستووری سەروای موستەزادی كلاسیكی بەستۆتەوە . هۆنراوەكە لەسەر كێشی موجتەسی هەشتی ئەسڵەمە (مفاعلن فعلاتن مفاعلن فع لن) . لەتەكان بەم چوارپێیە هاتوون و تیكەكانیش بەپێی یەكەم و چوارەم (مفاعلن فع لن) ، بەڵام خۆی بەدەستووری ڕێژەی ژمارەی لەت و تیكە لەگەڵ یەكترو دەستووری داڕشتنی سەروای كلاسیكی نەبەستۆتەوە. لە بەدوای یەك هێنانی لەت و تیكە و دروست كردنی پەیوەندی سەروا بەندی نێوانیان ئازادییەكی تەواوی وەرگرتوە .

شاعیر بۆ یەكەم جار لە هەندێ شوێنی هۆنراوەكەیدا تیكەی زیاد دەخاتە پێش لەتی ئەسڵی ، وەكو بەندی دووەم و سێیەمی پارچەی یەكەم و بەندی شەشەمی پارچەی دووەم .

- ڕێژەی تیكە زیادەكان بۆ لەتی ئەسڵی زۆر كەمە (٣٥،١٪)ی هەموو لەت و تیكەكان(٥٢،٦٪)ی لەتەكان ، واتە نزیكەی بۆ هەر دوو لەت تیكەیەك زیاد كراوە، ئەگەرچی دابەشبوونەكە بەیەكسانی نەكراوە ، لەدوو شوێن حەوت لەت بەدوای یەك دێن و خوێنەر تا ڕادەیەك زەینی لەسەر موستەزاد لادەكەوێ كەچی دووبارە دەگەڕێتەوە سەری ، جاریش وا هەیە لەبەندێكی بچووكدا یەك لەت سێ تیكە بەدەوری خۆیدا كۆكردۆتەوە .

<u>بوخچەی سەروای موستەزاد :</u>

گرنگترین قاڵبە سەروای موستەزاد لە كوردیدا ئەمانەن :

1- AbAb / CcAb / DdAb / ....
2- AbAb / CdAb / EfAb / ....
3- AaAa / BbAa / CcAa / ....
4- AbAb / CdCd / EfEf / ....
5- Aa / Ya / Za / ....
6- AAa / BBb / CCc ....
7- AAa / BBa / CCa ....
8- AAAAa / BBBBb / CCCCc
9- AAAAAa / BBBBBb / CCCCCc
10- AbAbb / CdCdd / EfEgg / ......

چوارەم - سۆنێتە :

سۆنێتە هونەرێکی شیعری ئەوروپییە ژمارەی لەتەکانی دیارەو بابەت و کێش و سەروای تایبەتی خۆی هەیە . لە ڕووی دابەشبوونی ناوەڕۆک و سەرواوە جۆری جیاجیای هەیە .

سۆنێتە لە وشەی sonnetoی ئیتالییەوە هاتوە کە بەمانای -دەنگۆکە- یان -سروود- هاتوە . سۆنێتی کرتاو[48] ی لێ دەرچێ ئەوەی تر هەمووی لە (١٤) لەتە دێر پێک دێ ، بەشێوەیەکی ئاسایی کێشەکەی ئەیامبی پێنج پێیە و زۆر قالبە سەروای جیاوازی هەیە) [٥٠٢ : ٦٤٢] .
گرنگترین قالبە سەروای سۆنێتە ئەمانەن:

١- سۆنێتەی پترارکی : لە هەشتینەیەک (octave) ی (ABBA ABBA) و شەشینەیەک (sestet)ی (CDE CDE) یان CDCDCD یان هەر جۆرێکی تر تەنها مەسنەوی نەبێ) پێک دێ .
٢- سۆنێتەی سپنسەری : لەسێ چوارینە و مەسنەوییەک پێک دێ و سەرواکەی بەم جۆرەیە : (ABAB BCBC CDCD EE) .
٣- سۆنێتەی شەکسپیری : ئەمەش هەر لەسێ چوارینەو مەسنەوییەک پێک دێ بەلام سەرواکەی بەم جۆرەیە : (ABBA CDCD EFEF GG) .

لەم سێ جۆرە ، سۆنێتەی پترارکی لەهەموویان باوترە . سۆنێتەکە لەڕووی ناوەڕۆکەوە بە گشتی لەتەکانی بەسەر دوو بەش دابەش دەبێ (٨) و (٦). بەشی یەکەم دامەزراندنی کرۆکی بیری سۆنێتەکەیە . بەشی دووەم لەناو ئەوەوە چەکەرە دەکات و بیرەکەی فراوانتر دەکات و بە کۆتایی دەگەیەنێ . کەچی لە دوو جۆرەکەی تردا هەر چوارینەیەک بیرێکی جیاواز دەگەیەنێ ، چوارینەی یەکەم بنچینەکە دادەنێ و ئەوانەی تر هەریەکە لە چوارینەی پێش خۆی چەکەرە دەکات و هەموویشی لە کۆتاییدا بەمەسنەوییەکە دەبڕێتەوە .

سۆنێتە هەر بەتەنیا وەکو یەکەیەکی سەربەخۆ بەکاردێ ، بەلام جاروبار وادەبێ شاعیر کۆمەڵێ سۆنێتە بەیەکەوە دێنێ کە هەر چەندە تا ڕادەیەک سەربەخۆیان هەیە بەلام هەموویان وەکو ئەڵقەی یەک زنجیر بەیەکەوە بەستراون وبیری سەرەکی هۆنراوەکە تەواو دەکەن. ئەمە پێی دەگوترێ (زنجیرە سۆنێتە sonnet cycle). لە زنجیرە سۆنێتە ناودارەکان، وەکو (ژیانی نوێ)ی دانتی و (دیوان یان گۆرانی)یەکانی پترارک و (زەیتوون)ی دوبیلێ و (ئەڤین)ی ڕۆنسار و (ئەسترۆفیل و ستێلا)ی سدنی ...

---

[48] سۆنێتی کرتاو curtail sonnet - ئەو سۆنێتەیە کە چەند لەتێکی لە کۆتاییەوە کرتاوە . بۆ یەکەم جار جیرارد مانلی هۆپکنز ئەم زاراوەیەی لە پێشەکی کۆمەڵە شیعری -poems ، ١٩١٨ - بۆ ئەو جۆرە شیعرە بەکارهێنا کە خۆی دایهێنا بوو. ئەم جۆرەیان لەباتی (١٤) لەت لە (١٠) لەت و نیوەیەکی بچووک پێک دێ ، دە لەتەکە بە (٦+٤) دابەش دەبێ ، یەکێ لە قالبەکانی دابەشبوونی سەروای ئەم جۆرە سۆنێتەیە ئەمەیە: (ABC ABC/6 DBCD/4 c/1.5) [٥٠٢ : ١٧٠ - ١٧١]

(کۆنترین سۆنێتە بەدەرنتە پاڵ جیاکۆمۆ دا لێنتینۆ (١٢١٥-١٢٣٣)ی قوتابخانەی سەقلیە ، بەڵام ئەم شکڵە شیعرییە بۆی هەیە شاعیرێکی تری بارەگای ئیمپراتۆر فریدریکی دووەم لە سەقلیە داهێنابێ) [٥٠٢ : ٦٤٣]. زۆربەی شاعیرە ئیتاڵییە ناودارەکان لە ئاخر و ئۆخری سەدەکانی ناوەڕاست ئەم شکڵەیان بەکارهێناوە ، وەکو گینیجێلی و کاڤلکانتی و دانتی و... بەڵام لەمەوپێشیان زیاتر پترارک شێوەی سۆنێتی چەسپاند و کردی بە شکڵێکی شیعری سەربەخۆ (گۆرانی)یەکانی پترارک جۆرە ئینسکلۆپیدیایەکی سۆز و خۆشەویستییە و شیعرەکانی بەم قاڵبە هۆنرییە دارشتوە . پاش پترارک زۆر شاعیری ئیتالی تریش کاریان لەسەر سۆنێتە کرد و پەرەیان پێدا.

ئەمە لە ئیتالیا، لە ئەسپانیا (مارکیز دی سانتیانا (١٣٩٨ ، ١٤٥٨) یەکەم کەس بوو هەوڵی نوسینی داوە ـ سۆنێتە نووسە ناودارەکانی دوای ئەو خوان بۆسکان – ١٤٩٠ – ١٥٥٢ – و گارسیلاسۆ دلافیگا – ١٥٠٢ – ١٥٣٦ – و هی تر) [٤٨٦ : ١٣٢].

مۆریس گرامۆن لەبارەی سەرەتای بڵاو بوونەوەی سۆنێتە لە فەرەنسا دەڵێ : (تەنیا لە سەدەی شازدەدا ، سۆنێتە هاتە ناو شیعری ئێمە. بەڵام هەر زوو سەرکەوتنێکی گەورەی بەدەست هێنا .) [٤٨١ : ١٠٢]. دوبیللی و رۆنسار و مالێرب دەوریان زۆر بوو لە چەسپاندنی سۆنێتە لە شیعری فەرەنسیدا .

کەچی لە ئینگلیزیدا ، سۆنێتە لە سەدەی شازدەدا ، بەهۆی سێر تۆماس ویات و سێرێی کەوتە ناوەوە لەمانە قاڵبە سەروای سۆنێتەی پترارکیان پەیرەو کرد لەکۆتایی سەدەی شازدەدا ، سۆنێتە بەناوی چەسپا . سپنسەر لە (ئەمۆرێتی)ی قاڵبە سەروایەکی تایبەتی لە سۆنێتەدا چەسپاند کە پاشتر هەر بەناوی خۆیەوە بڵاوبووەوە. بەڵام لە هەموو سۆنێتە نووسە ئینگلیزەکان گرنگتر شەکسپیرە کە ١٥٤ سۆنێتەی نووسیوە و جۆرە سەروایەکی تایبەتی تێدا بەکارهێناوە و هەر بەناوی ئەوەوە ناسراوە [٤٧٦]. دوای شەکسپیر میلتۆن سۆنێتەی تایبەتی نووسیوە بەڵام زۆربەی سۆنێتەکان لە بابەتی ناوەڕۆکەوە دڵداری نین ، شیعری بۆ ئەو رووداوەی تایبەتین . میلتۆن بە زۆری دەستانی نێوان هەشتینەو شەشینەکە ناهێڵێ ، هەر بۆیەشە هەندێ رەخنە گر ئەمە بەجۆرە سۆنێتێکی تایبەتی دادەنێن [٤٥٦ : ٥٧]. دوای میلتۆن کزی لە بەکارهێنانی سۆنێتە پەیدا بوو تا سەردەمی رۆمانتیکی ئەوسا زیندوو بوونەوەیەکی گەورەی بەخۆیەوە دی وۆردزوۆرث و کیتس و شێلی سۆنێتەی بەرزیان نووسیوە .

سۆنێتە لە وڵاتەکانی تر درەنگتر گەیشتە ئەڵمانیا و زیاتر بەهۆی بەرهەمەکانی ڤێکێرلن (١٦٥٣-١٨٩٤) [٥٠٣ : ٦٤٣] بوو.

سۆنێتە لە ئاخر و ئۆخری سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم ، لە رێگەی کاریگەری

شیعری ئەورووپییەوە کەوتە ناو ئەدەبی تورکی ، شاعیرانی (ثروت فنون)، دەوریان لە هێنانی هەموو جۆرە سۆنێتەکان و بەتایبەتیش سۆنێتەی پتراركی هەبوو.

لەفارسیدا جگە لە وشەی سۆنێتە، وشەی (سایە) و (غزلوارە)یشی بۆ بەکارهاتووە[١٠١ : ٢١٨]و لەسەردەمی مەشرووتەدا کەوتۆتە ناو شیعری فارسی.

لە کوردیدا ، ئەوەی بەهەموو مانای سۆنێتە ، سۆنێتە بێ، یەك نموونەی گۆرانمان هەیە (ئاوێنەی هەستیم)[١٧٣ : ٢٢٥] لەگەڵ دوو هۆنراوەی تر (شەوێکی بەهار)[١٧٣ : ١٧١] و (دەروێش عەبدوڵلا)[١٧٣ : ١١٩] کە سیمای سۆنێتەیان پێوە دیارە، یان لەسەر پێنجینەی چوارینە و سێینەی سۆنێتەوە هاتوون بەڵام دەق وەکو سۆنێتە وانین لە رووی ژمارەی پارچەکانەوە. ئەمەیش سۆنێتەی ئاوێنەی هەستیم :

هەر زەڕڕەیەك لە خوێنی دەماری پڕ ئاگرم .... A
هەرچی حورجەیرەکانی هەیە کوورەیی دڵم .... B
مەشبووعی عیشق و جەزبەیە ، بۆ جوانی باقڵم .... B
قابیل نییە فەراغەتم ، حەتتاکە بیشمرم .... A
ئەمدی دەمێ لەوەختی تەفەککور وە مەشغەڵەم C
لێی تێك ئەدا خەیاڵی حوسنی رابینە و قەرار .... D
بیرم ئەچوو لەگەڕ مەخەوا زیکرو فیکری یار .... D
هەر عیشقی بێ برانەوە بوو عومری کورت و کەم C
هەرچەن بتی جوانی بەعەکسی پەرستشم .... E
هەر دووڕە لێم ، لەهەیکەلی حوزن و قەڵەندەریم .... F
هەرسڵ ئەکات و بێ بەشە ناز و نەوازشم .... E
لاکین چ باك؟ راستییەکەی : چ دەستەڵات .... G
مایەو مەداری تەسلیەتی عیشقی مەعنەویم .... F
بووکی خەیاڵی شۆخمە سەرگەرمی ئیلقیفات ! .... G [١٧٣ : ٢٢٥]

هەشتینەکە لەسەر دوو چوارینەی سەروا جیاواز دامەزراوە کە هەریەکە یان سەرواکەی بەشێوەی چوارینەی پترارکی هاتووە. سێینەکانیش بە سەروای لەتی ناوەڕاستەوە(F) بەیەکەوە گرێ دراون ، ئەمە کت و مت لە سۆنێتەی (عشق)ی توفیق فیکرەت دەکات. کەچی هۆنراوەی (شەوێکی بەهار)(٣٠) لەتە ، (١٤) لەتی پێشەوەی دەق وەکو سۆنێتە دابەش بوو بۆ هەشتینەیەك و شەشینەیەك و سەرواکەیشی وەکو سەروای سۆنێتەکەی پێشوو وایە تەنیا لە شەشینەکەدا جیاوازی هەیە . سیستەمی سەروای ئەو بەشە بەم جۆرەیە : (ABBACDDC EFGGFE) . بەشی دووەمی هۆنراوەکەش کە (١٦) لەتە ، لەشێوەی سۆنێتەدا یە بەڵام ئەوەندە هەیە چوارینەی دووەم بوو

پەشەبینە ، بەمەش هەشتینەکە بوە بە نەبینە و شەشینەکە وەکو خۆی ماوەتەوە .

سیستەمی سەروای ئەم بەشەیان کە سونێتە ئاسایە بەم جۆرەیە :

(ABABCDEEDC FGHIGI)

کەچی هۆنراوەی (دەروێش عەبدوللا) لەوەوە سیمای سونێتەی وەرگرتووە کە (٥) چوارین و دوو سێ‌ینەی هێناوە ، هەموویشیان بەشێوەی چوارین و سێینەی سونێتە سەروایان داڕژاوە.

پێنجەم - موەششەح :

یەکێ لەو هونەرە شیعرییانەی بەشێوەی بەند دەنووسرێ موەششەحە. موەششەح لە ئاخرو ئۆخری سەدەی سێیەمی کۆچی لە ئەندەلوس سەری هەڵداوە. جگە لەوەی لە عیراق و یەمەنیش موەششەح هەبوە . کێشەیەکی زۆر لەسەر ئەوە هەیە ئایا موەششەح داهێنانێکی عەرەبییە یان لە گۆرانییە میللییەکانی ئەورووپا وەرگیراوە وەکو تیۆر بەدوویی پرۆفیسۆر و ترۆلتیری فەرەنسی و نۆلتۆری ئەسپانی و مێنێندگەری ئەلمانی. ڕای جۆراوجۆر لەم بارەیەوە هەیە . موەششەح هەر بەندێکی چەند لەتێکی هەیە کە بەشێوەیەکی تایبەتی ڕیز دەبن و سیستەمی سەروای تایبەتی لەتەکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە. محەمەد مەهدی بەسیر لەبارەی سەروای موەششەحەوە دەڵێ : (موەششەح جۆرە هۆنراوەیەکە ، کێشی جۆراوجۆر و سەروای جیاجیای هەیە. ئەم گۆڕینی کێش و سەروایە پەیوەندی بە ئارەزوو و دەسەڵاتی شاعیرەکەوە هەیە)[٣٥٥ : ٨] . لەڕاستیدا موەششەح جۆرە شیعرێکی پارچە پارچەیە لە موسەممەت دەکا . ئیبراهیم ئەنیس ڕای وایە (موەششەح بەو لەوەی ئاوازی بۆ دابنرێ جۆرێکە لە موسەممەت و بەس چونکە قوفلی بەندی موەششەح تا کۆتایی یەکو خۆی دووبارە دەبێتەوە) [٢٤٣ : ٢٠٨] . هەرچەندە موەششەح قالبی جۆراوجۆری هەیە بەلام بنیاتی سەرەکی لە ڕووی ڕیز بوونی لەتەکان و دابەشبوونی سەروا و زاراوەی بەشەکانی بەم جۆرەیە:

قوفل (خەرجە)

لەموەششەحدا مەتلەع دەشێ هەبێ و دەشێ نەبێ ، بەلام موەششەح بێ قوفل دروست نابێ.

ژمارەی لەتەکانی هەریەکە لەمەتلەع و دەورو قوفل لە موەششەحێکەوە دەشێ بۆ موەششەحێکی تر گۆڕانی بەسەردابێ. جگە لەم ڕەگەزانە هەندێ جار شاعیر خانە و سیلسیلە و دەوری مەدیحیشی [48] بۆ زیاد دەکا.

موەششەح لە کوردیدا : لە ئەنجامی تێکەڵاوبوون و کاریگەری ئەدەبییەوە ، شاعیرانی کورد لەم سەدەیەدا ، لە ڕەوتی نوێ کردنەوەی شیعری کوردیدا پەنایان بردۆتە بەر موەششەح و بە زۆر شێوەی جیاجیا بەکاریان هێناوە . وەکو گۆران و بەختیار زێوەر و دڵدار و دڵزار و کەریم شارەزا و هەردی و پیریال مەحموود . گرنگترین قالبی موەششەح لە کوردیی ئەمانەن :

١- وا دەبێ هەریەکە لە مەتلەع (ئەگەر هەبێ) و دەورو قوفل لەتەکانیان سەرواى سەربەخۆیان هەبێ ، پەیوەندییان نە بەسەرواى یەکترەوە هەبێ و نە بە سەرواى بەندەکانی تر . کەریم شارەزا موەششەحێکی (ڕۆژهەڵاتن) چوار بەندی هەیە.لە بەندی یەکەمدا دەڵێ :

لێواری زەریای ئاسمانی زێوین
ماچ ئەکا کولمی ئاسۆکەی خوێنین
سەرپۆشی کێوان
بەبەرشنگی جوان
جەشنی ئەرخەوان
بەمەی تەڕزە جوان و ڕەنگین
لەم جێگە بەرزە ڕاکێشی بوو [١٦٨ : ٤٠]

مەتلەع مەسنەوییە و سەرواکەی (ین)ە ، دەور سێینەی هاوسەروایە و سەرواکەی (ان)ە ، قوفلیش چوارینەیە و لەسەر دوو سەرواى موتەناوب دامەزراوە (ەرزە ، ین) . قالبی ئەم سیستەمە سەروایەی موەششەح بەم جۆرەیە :

AA/BBB/CDCD

هەر لەم قالبەدا بۆی هەیە مەتلەع نەبێ واتە موەششەحەکە (اقرع) بێ ، لەو حاڵەتەدا لەتەکانی دەورو لەتەکانی قوفل هەریەکە سەرواى سەربەخۆیان هەیە ، وەکو (ئاهەنگی ئۆکتۆبەر)ی دڵزار [١٨٧ : ٤٠] ، دەوری سێ سەمتە و قوفلی دوو لەتە و سەرواکەی بەم جۆرەیە : (AAA/BB) .

---

[48] خانە : دەوری دووەمە لەسەر کێش و سەرواى دەوری یەکەم دێ و ئاوازی گۆرانییەکەی پێ دەپێچنەوە
سیلسیلە : دەورێکی ئۆلیە هەندێ جار بۆ موەششەح زیاد دەکرێ و دەخرێتە نێوان قوفل و سەمتەکانی دەورەکانی موەششەح بەڵام ڕەوییەکەی لەگەڵ هی سەمت و قوفل جیایە
دەوری مەدیح : دەورێکە لە کۆتایی موەششەح دێ و بەزۆری بۆ مەدحی پێغەمبەر تەرخان دەکرێ

٢- وا دەبێ سەرواى قوفل و مەتلەع وەکو یەك بێ ، بەمەوە سەروبنی هەر بەندێك بەیەکەوە گرێ دەدرێ و لەبەندەکانی تر دادەبڕێ ، واتە هیچ پەیوەندییەکی سەروا بەندی لە نێوان بەندەکاندا نییە . (خەندەکەی بابی)ی دڵدار (٧) بەندە و هەر بەندێکی مەتلەعی خۆی هەیە. لەهەر بەندێکدا سەرواى قوفل و مەتلەع یەك شتە ، لەبەندی یەکەمدا دەڵێ :

له ئافاقی ژیانی نائومێدیم خەندەکەی بابی
فریشتەی پاکی هیوای نیشان دام وا که بیدوێنم
پرشنگی تیشکی ئەستێرەی جوان ئیمشەو بە ئەسپایی
بە سوزێ هاتە نێو کونجی دڵی تاریکی پڕ خوێنم
دەسا دەی مەستەری هەستی
دە خێرا لا دەری پەستی
وەرە تا من بە ڕازی تۆ ئەمامی شادی بڕوێنم [١٢٥ : ١٩٦]

ئەوەی لەم موەششەحەدا دەگیرێ ئەوەیە، بەندەکەن موەششەح دەوری دوو سەمتە هەمیشە سێ سەمت و پەسەرەوەیە. مەتلەع چوار لەتە بەدوو سەرواى موتەناوب بەیەکەوە بەستراون، سەمت دوولەتی مەسنەوییە، قوفل یەك تاکە لەتەو سەرواکەی بۆ مەتلەع دەگەڕێتەوە(بڕوێنم - بیدوێنم ، خوێنم) . قاڵبە سەرواکە بەم جۆرەیە ABAB / CC / B

٣- بۆی هەیە سەرواى مەتلەع و قوفلەکان هەمووی یەك بێ و تەنیا لەبەندەکاندا سەرواى سەمتەکانی دەورەکان بگۆڕێ . دڵدار لە موەششەحی (گوڵی سوور)دا کەسێ بەندە ، لەبەندی یەکەمدا دەڵێ :

گوڵی سوور ئەی کچی نەورۆز ئەرێ کام دەس لە باخی ژین
لە بۆ یەك دەفعە بۆن کردن ، بە ناکامی لەتۆی هێنا
ئەوێستا کەش بەژاکاوی
وەها بێ قەدرو تۆزاوی
لەسەر ڕێگا فڕێ دراوی
لە جەور و زوڵمی ئەو دەستە پەرپڕاتەی بەیان لەرزین
لەدووری ئەم چلەی لێی بووی پەپوولەی زەردو سوور گریا [١٢٥ : ٩٥]

مەتلەع و قوفل یەکەم دوو لەتن ، لەنێوان خۆیاندا سەرواى موتەناوبیان پێك هێناوە لەتی یەکەم لەمەتلەع و قوفل سەرواکەی (ین)ە ، لەتی دووەمیشیان (ا)یە . ئەم پەیوەندییە موتەناوبییەی نێوان لەتەکان بۆ بەندەکانی تریش بەردەوام دەبێ، واتە هەموو مەتلەع و قوفلەکان ئەم دوو سەروایەیان هەیە کە هەموو موەششەحەکە بەیەکەوە گرێ دەدا و وەك یەك پارچەی لێك نەبچڕاو کۆی دەکاتەوە سەریەك ، هەمان سەروا لە ئاستی هەر بەندێکیشدا هەمان دەور دەبینێ، ئینجا سەمتی دەورەکان سەرواى تایبەتی خۆیان هەیە . ئەم قاڵبە موەششەحە ، سەرواکەی بەم

جۆرەیە :   AB / CCC / AB

٤- وا دەبێ مەتلەع سەرواى خۆی هەبێ و سەمتەکان سەرواى خۆیان هەبێ و قوفلیش یەك لەت بێ و لەناو بەندەکە هیچ پەیوەندی سەروایی نەبێ ، بەڵام لەگەڵ قوفلی هەموو بەندەکان سەروا دروست بکا و بەندەکان بەیەکەوە ببەستێتەوە . بەختیار زێوەر لە موشەشەحی پیرە مەگروون تا بەندی یەکەمی بەم جۆرە هێناوە :

فەسلی زستان بەرگی سپی   ئەپۆشی و جوویتە ئاسمان
سەیری هەموو دنیا ئەکەی   تۆی شاهەنشایی شاخەکان
کۆمەڵێ گەوهەری
هەیکەلی زەفەری
لا بەری کەمەری

باعیسی لەبۆ ئەهێشتنی میحەن   [٣٢ : ٥٥]

مەتلەع چوار لەتە ولەسەر یەك سەروا هاتوە (ان)، لە لەتی (٢-٤) دووبارە بۆتەوە . دەوری سێ سەمتی هاوسەروایە (ەری) وقوفل لە ئاستی بەندا هیچ هاوسەرواى نییە بەڵام لەگەڵ سەرواى قوفلی بەندەکانی تر یەك دەگرێتەوە (ەن). قالبە سەرواى ئەم جۆرە موشەشەحە بەم شێوە دەبێ :

XAYA / BBB / C – XDYD / EEE / C

٥- بۆی هەیە لەتەکانی مەتلەع هاوسەروابن و سەمتەکانی دەور هاوسەروابن و قوفل لەتێکی بچووکی سەربەخۆ بێ ولەناو بەندەکە سەرواى نەبێ بەڵام لەهەموو بەندەکاندا دووبارە بێتەوەو بەیەکەوە گرێیان بدا وەکو (خەو ڕەوێنکە)ی بەختیار زێوەر کە (١٠) بەندەو لەبەندی یەکەمدا دەڵێ :

هەستە لەخەو کوردی هەژار   ئەی نەو نەمامی ڕۆژگار
خۆت گورج کە وەك مەردی بەکار   ڕەنجێك بدە بۆ یادگار
تۆ دەمدەمی
کەمتەرخەمی
کوا مەرهەمی

زامی نیهان [٣٢ : ١٤٤]

کەوەی ئەم قالبە لە قالبی پێشوو جیا دەکاتەوە سەرواى مەتلەعە . لەوێ تەنیا دوو لەتی (٤،٢) هاوسەروا بوون ، لێرە هەر چوار لەت هاوسەروان و قالبەکە بەم جۆرەیە:

AAAA / BBB / C - DDDD / EEE / C

٦- بۆی هەیە مەتلەع چوارینەیەکی موتەناویب و سەمتەکان هاوسەروا و قوفل مەسنەوی بێ و هیچ پەیوەندییەك لەنێوان سەرواى مەتلەع و دەوری قوفلی یەك بەندا نەبێ ، بەڵام سەرواى قوفل لە

هەموو بەندەكان دووبارە بێنەوە ، وەكو (پایزی زستان)ی بەختیار زێوەر كە (٥) بەندە ، لەبەندی یەكەمدا دەڵێ :

وا گەڵا ڕێزانە گیانە   بۆ چەمە نزار
هاژە هاژی بای خەزانە   ڕوو بە ڕووی شار
ئەو درەختانەی كە سەریان ، زۆر بڵندە
ئەو گوڵانەی ڕەنگو بۆیان زۆر پەسندە
ئەو مەلانەی جێگەیان گەڵرو سەهەندە
هاتنی پایزلەبەر دڵیان گرانە   چونكە توندی وگرژ و مۆنی پڕ جیهانە [٣٢ : ١٩٨] ،

سەرەوای قوفڵ (انە) لەهەموو قوفڵەكانی تر دووبارە دەبێتەوە . لەم موەششەحەدا دوو شت سەرنج ڕادەكێشێ

١- مەتلەع وەكو دێڕێكی موستەزاد خۆی دەنوێنێ چونكە لەتەكانی(٢-٤) لە (١-٣) كورتترن، ژمارەی بڕگەیان (٨) بە (٤)ە .

٢- دەشێ سەمتەكان (بەڵام تەنیا لەم بەندەدا) لەباتی سێ سەمت بكرێن بە شەش، بە سەرەوای موتەناوب بەیەكەوە بەسترابنەوە ، لەهەمان كاتیشدا وەكو موستەزاد خۆیان دەنوێنن چونكە لەتەكانی پێشەوە ژمارەی بڕگەیان دوو هێندەی لەتەكانی دواوەیە . واتە دەشێ ئەوە بەم جۆرە بنووسرێ :

ئەو درەختانەی كە سەریان   زۆر بڵندە
ئەوگوڵانەی ڕەنگو بۆیان   زۆرپەسندە
ئەو مەلانەی جێگەیان   گەڵروسەهەندە

ئەگەرچی بەمەوە دوا سەمت كێشی بە دابەشبوونەكە دەشێوێ بەڵام ئەگەر بەختیار زێوەر دەوری هەموو قوفڵەكانی بەم جۆرە داڕشتایە موەششەحەكەی بەهێزتر دەبوو . ئەم موەششەحە قاڵبەكەی بەم جۆرەیە :

ABAB / CCC / DD - EFEF / GGG / DD

٧- وا دەبێ سەرەوای مەتلەع سەربەخۆ بێ و سەرەوای سەمتەكانی دەوور و قوفڵیش یەك بێ وەكو موەششەحی (شەو)ی كەریم شارەزا كە (٧) بەندە و لەبەندی یەكەمدا دەڵێ :

پرشنگی ڕۆژی بە شەوقی زێڕین
ئەما لە كێو و بەرزایی زەمین
گوند و شارەكان
باخ و گوڵستان
گشتی بەجارێ داپۆش داگەڕان [١٦٨ : ٤٤]

قالبە سەرواکەی بەم جۆرەیە :   AA/ BB / B ,

بوختەی قالبەکانی سیستەمی سەروای موەششەح :

ئەمە قالبە هەرە باوەکانی موەششەحە لە کوردیدا ، قالبی تریش هەن بەڵام یان بە گۆڕانێکی کەم دەکەونە ژێر یەکێ لەم قالبانە یان هەموو مەرجێکی موەششەحیان تێدا نەهاتوە . وەك دیارە سیستەمی سەروای موەششەح لەسەر بنچینەی لەت هاتوە . لەتەکانی مەتلەع و بحور و قوفل ، ئینجا پەیوەندی سەروای ئەو بەشانەی بەند و بەندەکانی تر.

موەششەح و موسەممەت لەوە لەیەك نزیك دەبنەوە کە لەسەر بنچینەی سەروای لەت هاتوون ، بەڵام هەریەکە جۆرە تایبەتیی خۆی هەیە . قالبی موەششەح زۆر جار لەبارەی ژمارەی لەتەوە لە پارچە گشتییەکان دەکا بەڵام گۆڕانی کێش و سەروای موەششەح لە مەتلەع و بحور و قوفلدا جۆرە شکڵێکی هەندەسی تایبەتی پێدەدا ، هەر ئەو شکڵەشە سیمای تایبەتی بە موەششەح دەدا و لە موسەممەت و پارچە گشتییەکان جیای دەکاتەوە .

قالبە هەرە باو و گرنگەکانی موەششەحی کوردی ئەمانەن :

1- AA / BBB / CDCD
2- ABAB / CC / B
3- AB / CCC / AB
4- XAYA / BBBC - XDYD / EEE / C ......
5- AAAA / BBBC - DDDD / EEE / C ....
6- ABAB / CCC / DD - EFEF / GGG / DD ....
7- AA / BB / B

شەشەم - شیعری ئازاد :

شیعر بە زمانی مەجازو دەربڕینی هەست و ئیقاعەوە لە پەخشان جیا دەبێتەوە . ئیقاعەکە ئیقاعی دەلالی و وشەیی دەگرێتەوە ، ئیقاعی وشەیی لە کێش و سەروا و ئیقاعی ناوەوە و دووبارە بوونەوەی دەنگ لە شوێنی تایبەتی و هێنانەوەی دەستە دەنگ و یاری کردن بە جێگای وشەو خستنە پاڵ یەکتری هەندێ دەستەواژەی لەبار دایە کە مۆسیقای دەقەکە پتەو بکات و بەرەو چێژی و دوایش تەقاندنەوەی مانا ببات . کێش و سەروا لە هەموو رەگەزە وشەییەکانی تر زەقترە و پتر سەرنجی شاعیر و خوێنەرانی ڕاکێشاوە . بۆیە لای هەر نەتەوەیەك کێش و سەروا بە جۆرێك سەری هەڵداوەو پەرەی سەندوە و قالبی گرتوە کە لەگەڵ زمانەکە خۆی بگونجێ . بەپێی کارلەسەر کردنی چەندەها نەوەو سەدەی یەك لە دوای یەك قالبی تایبەتی بەخۆیەوە گرتوە ، کە بوە بەباو و هەموو شاعیران لەسەری ڕۆیشتوون . ئەو قالبانە هەڵبەت دەستووری تایبەتیان هەیە و بەپێی یاسای تایبەتی لێك دەدرێنەوە ، جا ئەو دەستوور و یاسا و قالبانە کە چەسپان وەکو شتی پیرۆزیان لێ دێ و نەوەکانی پاشتر بە ئەرکی خۆیانی دەزانن کە پەیڕەویان بکەن و مەگەر بە دەگمەن تەگەرنالێی لانەدەن. شیعریش وەکو هەموو دیاردەیەکی تری بیر و هونەر و باوەڕ بەپێی سەردەم دەگۆڕێ ، لەمانە

ڕەنگدانەوەی باری ژیانی مادی و پەیوەندی کۆمەڵایەتین، بۆیە هەر سەردەمێك جۆرە ئەدەب و هونەرێکی دەبێ کە سیما و خەسیەتی ئەو سەردەمە و ئەو کۆمەڵە و ئەو نەتەوەیە هەڵدەگرێ، بۆیە ئەو دەستوورانەی لەسەردەمێك و لە کۆمەڵێکدا دەبن بەباو، بۆ سەردەمێکی تر کەڵك و مت وەکو خۆیان دەست نادەن. دەبێ یان گۆڕانیان بەسەردابێ و لەگەڵ سەردەم بگونجێندرێن یان هەر لە بنەڕەتەوە بخرێنە لاوە و یاساو دەستووری تری سەردەم سەردەمە نوێیەیان بخرێتە شوێن. بەمەوە دەرەکەوێ هەر سەردەمێك جۆرە بیرو بۆچوون و ئەدەب و هونەرێکی هەیە کە لە سەردەمەکانی پێش خۆی و پاش خۆی جیای دەکاتەوە.

بەگوێرەی شیعر، ماوەیەکی دوور و درێژ بوو لای زۆربەی نەتەوەکان، نزیکەی بەهەمان دەستوور تا ئەمڕۆ و نوێ کردنەوەی تێشدا کرابێ کەم بوە. نوێ کردنەوەی بنچی و بنەڕەتی شیعری جیهانی لەسەردەمی ڕۆمانتیکی و ئینجا ڕەمزییەکان دەست پێ دەکا کە قالبە دەق گرتووەکانی کلاسیکیان ڕەت کردەوە و داوایان کرد شاعیر بە پێی بیرو هەست و سۆزی ناوەوەی خۆی و بە یاسای زمانی خۆی بەپێرەوی شیعر نووسین بکا. نەك بە یاسای دەرەوەی خۆی و دەرەوەی زمانەکەی بەسەر شیعری خۆی دابسەپێنێ. لەم نوێکارییە جگە لە ڕەگەزەکانی تر، لە دوو لایەوە ئاشکرا دیارە: ١- کێش، ٢-سەروا. شاعیران قالبە ڕەقەکانی ئەم دوو ڕەگەزەیان لایە داوە. بەڵام بەتەواوی پشتیان تێ نەکردن، ئازادییان لە جۆری کێش و ژمارەی پێیەکان و لە چۆنیەتی و کاتی هێنانەوەی سەروا بەخۆدا. ئەمە قۆناغی یەکەمی نوێ کردنەوەی شیعر بوو. پاشتر هەر بەتەواوی ئەم دوو ڕەگەزە فڕێدراوە و شیعر لە پەخشان نزیك بووەوە، وەك پەخشان گوێ بە کێش و سەروا نادا، وەکو شیعریش بە زمانێکی مەجازی و چڕ و پڕ لێرەدا دەنووسرێ. ئەمە زیاتر بە (پەخشانە شیعر) ناسراوە [٢٩١]. لەمیان لە زمانە ئەورووپییەکاندا بەپێی شکڵ و ناوەڕۆکەوە دوو جۆری هەیە:

١- پەخشانی شیعری (poetic prose): ئەمە پەخشانە بەڵام لە بەکارهێنانی ڕیتم و جۆری کێش و سفتی و ڕازاندنەوەی زمان، بەتایبەتی لەبەکارهێنانی هونەرە ڕەوانبێژییەکانی وەکو دەنگە ئاسکەو لەسۆنانس و میتافۆر، لە شیعر نزیك دەبێتەوە [٥٠٢ : ٥٢٠].

٢- پەخشانە شیعر یان هۆنراوەی پەخشانی (prose poem): ئەمە بەرهەمێکە وەکو پەخشان چاپ دەکرێ بەڵام ڕەگەزە بلوەکانی شیعری تێدایە، وەکو ڕیتم و مەجاز و سەروا و سەروای ناوەوە و ئەسۆنانس و کۆنسۆنانس و وێنەی سەرنجکێشی وردو تاڕاو [٥٠٢ : ٥٣٦].

لەوەی ئێمە لێرەدا دەمانەوێ زیاتر لێی بدوێین، قۆناغی ناوڕاستە، ئەو شیعرە ئازادەی کێش و سەروای تێدایە بەڵام خۆی بە قالبی تەقلیدی نابەستێتەوە. ئەمە سەرەتا لە ئەوروپا لای شاعیرە ڕەمزییەکانی وەکو ڕامبۆ و فرلین و مالارمێ سەری هەڵدا و لە ئینگلیزیدا واڵت ویتمان و ئینجا ئەزرا پاوند و تی. ئێس. ئیلیۆت پەرەیان پێدا. لەعەرەبیدا هەر لە سەدەی نۆزدەدا، لەژێر کاریگەری

ئەدەبی ئەورووپا جۆرە ئازادییەك لە كێش و سەروا و بەتایبەتیش سەروا كەوتە ناوەوە، ئەمە هەر لە حەسوونی سووری كە بۆ یەكەم جار شیعری بێ سەروا (blank verse-)ی نووسی و لەسەرەتای ئەم سەدەیەش زەهاوی یەكێ بوو لەوانەی داوای دانەدوارەی سەروای دەكرد چونكە سوودی نییە، ئەم نوێ كردنەوەیە لە قوتابخانەی (دیوان) و (ابولو) پەرەی سەند تا كۆتایی چلەكان لەسەر دەستی سەیاب و نازك الملائكە بەتەواوی تەقییەوە[٢٦٥]. دوای ئەوانیش شاعیرانی تری وەكو عبدالوهاب البیاتی و بلند حەیدەری و یوسف الخال و عبدالمعطی الحجازی و... پەرەیان پێدا. لە توركیدا ئەم بزووتنەوەی ئازادییە لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا دەستی پێ كرد. بۆ نموونە عەلی كامی لە (ثروت فنون)دا شیعرێكی نووسیوە بەناوی (یاتغین)[٤٤٨ : ٣٧٥]. لە ژێر ناونیشانەكە تێبینی نووسیوە (قافیەسز). دێرەكانی بەسەر پارچەی (٢، ٥، ٢، ٣، ٥، ٥) لەتی دابەش بوە و هیچ سەروای تێدا بەیرەو نەكراوە. لە ڕاستیدا (ثروت فنون) دەرفەتێكی باش بوو بۆ بەرپاكردنی (شۆڕشێكی فراوانی ئەدەبی)[٢٤٦ : ٢٤٥] و نووسەر و شاعیرانی ئەم ڕۆژنامەیە توانیبان لە ڕێی كاریگەری ئەورووپی و بەتایبەتیش فەرەنسییەوە تازە كردنەوەیەك لە شیعری توركی ئەنجام بدەن. پاش ئەمان و دوا بەدوای ڕاگەیاندنی دەستوور (١٩٠٨) و نەمانی (ثروت فنون) بزووتنەوەیەكی تری ئەدەبی بەناوی (فجر آتی) سەری هەڵدا كە (ئەمانە توانیبان ئەدەبی توركی لە كۆتی قورس ڕزگار بكەن)[٢٤٦ : ٢٤٦]. شاعیرانی وەكو حسین زادە عەلی و ڕەزا تۆفیق بولوك باشی و ئەحمەد هاشم و جەلال ساهر و محەمەد عاكف پەرەیان پێدا و لای نازم حیكمەت گەیشتە ترۆپكە.

شاعیرانی فارس لە ئەنجامی كاریگەری شیعری ئینگلیزی كەوتنە تازە كردنەوەی شیعری فارسی. بۆ نموونە (ذبیح بهروزی) كە ماوەیەك لە ئینگلستان بوو كەوتبوە ژێر كاریگەری شەكسپیر و ساڵی ٩٢٠ دوو شانۆگەری دانا یەكێ بەناوی (شاه ایران و بانوی ارمن) و ئەوەی تر بەناوی (در راه مهر)، لەهەردووكیاندا خۆی لە كێش و سەروای ئەقلیدی ڕزگار كردوە[٣٩١ : ١٣٠] ساڵی ٩٣٢ كە محەمەد مقەدەم لە ئەمریكا گەڕایەوە، لەژێر كاریگەری والت ویتمان شیعرێكی ئازادی نووسی بەناوی (ڕازی نیمە شب)[٣٩١ : ١٢٢] بەڵام لەهەموویان زیاتر بزووتنەوەی نوێخوازی شیعری فارسی بە (نیما یوشیج) گەیشتە لوتكە. كە ساڵانی ٩٢٨-٩٢٩ كۆمەڵێ شیعری لە گۆڤاری مۆسیقی بڵاو كردەوە (لەم شیعرانەدا هیچ گوێی بە هێنانەوەی سەروا نەدەدا)[٣٩١ : ١٣٣]. دوای ئەویش شاعیرانی وەكو (تندركیا) و گولچین گەیلانی و فەرەیدون تەوەللی و نادر نادرپوور و سایە و سیاوەش كسرائی و م.امید و فروغ فروغزاده ... پەرەیان بەم بزووتنەوەیەدا.

لە كوردیدا، ئەگەرچی هەر لەسەدەی نۆزدەوە هەوڵی دەرچوون لەیەكێتی سەروا هەبوو وەكو مەسنەوییەكانی حاجی قادر بەڵام یەكەم هەوڵی بەرچاو عەبدولڕەحیم ڕەحمی هەكاری داویە بۆ نەهێشتنی قاڵبی تایبەتی سەروا. جا یەكێتی سەروا بێ یان مەسنەوی[١٥٠ : ٥٢]. ئینجا لەماوەی نێوان (٩٢٠-٩٣٠)، گۆران و شێخ نووری شێخ ساڵح و ڕەشید نەجیب و عەبدولڕەحمان

بەگی نفووس ، لە رێگای لاساکردنەوەی شاعیرانی تورکی وەکو تۆفیق فیکرەت و جەلال ساهیر و ناظم حیکمەت کەوتنە نوێ کردنەوەی شیعری کوردی بەڵام وەك گۆران باتی پێ نا بەدنێ شێخ نووری سەر بەستەی ئەوانە بوو ، چونکە هەم زۆری دەنووسی و هەم نووسینەکانیشی بڵاو دەکردەوە و نەلسەریان دەبوو [٢٣٢ : ٣] . رەشید نەجیب و عەبدولرەحمان بەگی نفووس زیاتر خۆیان لەپەکێلی سەروا لادا و بوو گەڕانەوە سەر مەسنەوی خۆماڵی . شێخ نووری داهێنانەکەی لە نووسینی موستەزادی جۆراو جۆر و موسەممەت و شیعری پارچە بار و مونۆریەکردنی چوارینەی کوردییە بەسەروای پتر ارکی جگە لە بەکارهێنانی مەسنەوی و نووسینی ئۆبەرێت . گۆران ئەگەرچی چ لە رووی ئەوازوعەوە بێ و چ لە رووی راستی دەست نیشان کردنی سەرەتاکان ، شێخ نووری بەسەرێك دادەنێ ، بەلام گۆران خۆی بوو ئەو بزووتنەوەی پێ داو گەیاندە پۆپە . نابێ دووری پیرەمێرد و قەدری جان و جگەر خوێن و بەختیار زێوەر لەبیر بکرێ کە هەریەکە لە ئاستی خۆیەوە شێ نۆڵی خستۆتە سەر ئەو هەوڵەی نوێ کردنەوە ، بۆ نموونە پیرەمێرد جگە لە گەڕانەوە بۆ سەروای مەسنەوی خۆماڵی هەندێ شیعری پارچە باری هەیە ، شەشینە و پێنجینە و چوارینە ، جگە لە کۆمەڵێ موسەممەت [٤٤] . و بەمەوەش تازە کردنەوەی سەروای قووڵتر کردەوە .

شیعری ئازاد و سەروا :

ئەو شیعرە ئازادەی باسی دەکەین ، بەتەواوی لە کێش و سەروا ئازاد نییە ، بەڵکو لە کۆتی تەقلیدی ئەم دوو رەگەزە ئازادە . سەروای ئازاد ئەوەیە کە خۆی بە هیچ قالبی دەرەوە نابەستێتەوە ، هاتنی بەپێی یاسای دەرەوە نییە ، بە پێی هەست و نەستی شاعیر ، بەپێی دەلالەت و دابەشبوونی رستە و دەستەواژەی شیعرەکەیە . شاعیر کەی ویستی و بەچاکی زانی سەرەتای سەروا دادەمەزرێنێ و کەی بێ گونجا و بێ زۆر لە خۆکردن ، سەرواکە دووبارە دەکاتەوە . بەڵام لە هەمان کاتیشدا هەوڵ دەدا سوود لە رەگەزی تری دەنگ و وشە وەربگرێ بۆ قووڵ کردنەوەی ریتمی شیعرەکە و پتەو کردنی سەروا و دەوڵەمەند کردنی ئیحا و دەلالەتی وشەکان . بۆ نموونە [٤٩] با بەشی یەکەمی (لە زیندانا چوارینەی ئەمرۆز)ی گۆران وەربگرین کە تا رادەیەك ئازادی بەخۆی داوە لە دامەزراندنی سەروای شیعرەکە . دەڵێ:

(١) دەنگێکی دوور .... A
(٢) دوور .. ئێجگار دوور .... A
(٣) بەئاستەمێك ئەگاتە ژوور ! .... A
(٤) ئەی دەنگی دوور . ... A

---

(٤٩) گۆران یەکەمینی بەکارهێنانی سەروای ئازادە ئینجا لەدوای ئەمەوە شاعیرانی کورد پەیڕەویان کردە ئەم جۆرە سەروایە و پەرەیان پێدا . لێرەدا تەنها (٣) نموونەی گۆران و شێرکۆ و بەختیار وەردەگرین . داوای لێ بووردنیش لە شاعیرانی تر دەکەین کە لێرەدا بواری ئەوە نییە نموونەی شیعری هەموویان شی بکەینەوە .

(٥) بەئاستەمێك ئەگەیتە ژوور! .... A
(٦) ئاخۆ سپیت یان ڕەش یان سوور؟ .... A
(٧) وەرە پێشتر.. .... B
(٨) چۆن ئاو ئەڕژێنە ناو ئاگر، .... B
(٩) لە ڕێی گوێوە بڕ ژێرە گیان C
(١٠) زیندانم پڕکە لەکۆڵ دان! C
(١١) زنجیری پێ .... D
(١٢) کپ بە تاوێ، وەك لۆکەی گوێ! .... D
(١٣) هەوای شلەقاوی زیندان، C
(١٤) بنوو وەك بەرمەمکان ئەنوێ! .... D
(١٥) با دەست ڕێژی ئەم دەنگەی دەر .... E
(١٦) گوڵلەی مانای گوڵم ببێکێ .... D
(١٧) بەڵکو گڕەی تینوێتی سەر .... E
(١٨) وەك تزب نڵەی پێ و بنەقێ! ... . D[١٧٢ : ٢٨٠]

ئەم پارچە شیعرە لەسەر (٥) سەروا دامەزراوە، بەڵام. بەکارهێنانی هەموو سەرواکان مل کەچی یەك ئاکە یاسای سەروا نییە. هەر سەروایەك جۆرە بەکارهێنانێکی تایبەتی بۆکراوە. ئەمەیش زیاتر سەربەستی بە شاعیر دەدا کە خۆی بەیەك ئاکە یاسا نەبەستێتەوە لەسەرەتاوە تا کۆتایی. یەکەم سەروا (A) شەش جار بەدوای یەکدا هاتوە، بەڵام هەموویان مەرجی سەروایان تێدا نییە، چونکە لە لەتی (٤،٢،١) وشەی (دوور) بە هەمان مانا دووبارە کراوەتەوە بێ ئەوەی وەك پاش سەروا حسێبی بۆ بکرێ و سەروای وشەکانی پێشەوەی ڕابگرێ. ئەم جۆرە سەروایە لە شیعری کلاسیکی ڕێ نەدراوە، بەکەم و کورتی (عیب) داندراوە، کەچی گۆران زۆر سەربەستانە بەکاری هێناوە چونکە شوێنەکە و بابەتەکە ئەو جۆرە دووبارە بوونەوەی دەوێ. ئەمە لە (٥،٣)یش هەمان شتە. ئەم هەر شەش سەروایە دەنگی بزوێنی (وو) یان تێدایە و لەمەش بزوێنێکی درێژەو ئاستی کشانی ئاسۆییە. دوورایی دەنگو باسەکە دوور دەکاتەوە کە ئەمەیە مەبەست لەم چەند دێرە. دوای یەك مەسنەوی هاتوە (٨،٧). لە (١٢،١٠،٩) یەك سەروا دووبارە بۆتەوە (C) و تێك چڕاتێکی دروست کردوە لە نێوان سەروای مەسنەوی (١٠،٩) و سێبەستەمی سەروای لەتەکانی دوای ئەوەوە. لەتەکانی (١١، ١٢، ١٤، ١٦، ١٨) هاوسەروان (D) و لەگەڵ سەروای پێشەوە (C) و سەروای نێوانیان (E) یەکتریان لەباوەش گرتوە. دوو لەتەکەی تریش (١٧،١٥) هاوسەروان. وەك دیارە ئەم پێنج سەروایەی لەم شیعرەدا هاتوون. دوویان (A.B) بەشێوەی سەربەخۆ لەشەشینە و مەسنەوی پێشەوە هاتوون و بەناویەکدا چوونیان لەنێوانیدا نییە، کەچی سێ سەرواکەی تر (C.D.E) تێك هەڵکشاون و بەکێشیەکی پتەوتریان بەشیعرەکەداوە و سفتتریان کردوە. (C)

لەگەڵ (D) و (D) لەگەڵ (E) کەوتوونەتە ناوییەك .

شێرکۆ بێکەس لەپارچەی یەکەمی (بەیانی بێ خۆر)دا دەڵێ :

(١) ڕێگا دوورە ، بەرچاو لێڵە .... A
(٢) ئاسۆی گیانم بەدوای تیشکی .... B
(٣) خۆری هەواڵێکا وێڵە .... A
(٤) خەیاڵ ڕێبوارێکی ماندووی C
(٥) لەش کە نەفتی .... B
(٦) خەم داگرتووی C
(٧) بیابانی ماڵێن .. کێڵە .... A [٢٩ : ١٢١]

ئەم پارچە شیعرە (٧) لەتە لەسەر سێ سەروا (ABC) دامەزراوە . دامەزراندنی ئەو سەروایانە بەپێی دەستووری کلاسیکی نەهاتوە . سەروای یەکەم (A) لە لەتی (١ ، ٣ ، ٧) دووبارە بۆتەوە ، دیری زیاتر داتەوەی سەرەتا و کۆتاییە ، سەرو بنی پارچەکەی بەیەکەوە بەستۆتەوە وەك ئەڵقەیەکی بازنەیی دایخستوە . جگە لەمە دایەکی ناوەڕاست کە دەنگەکانی ئەم لاو ئەولا لە خۆی کۆدەکاتەوە و بنکەی ئاوازی سەروای سەرەکی شیعرەکە دادەڕێژێ . دوو سەرواکەی تر یەکە و دووجار هاتوون . یەکێکیان (B) لە لەتی دووەم دەستی پێ کردوە ، دوای دوو لەت ئینجا لە لەتی پێنجەم دووبارە بۆتەوە . کەچی ئەوەی تر (C) لە لەتی (٤) هاتوە و لە لەتی (٦) سەدای هاتۆتەوە . لەم پارچەیەدا هیچ لەتێك بەبەتاڵی و بێ سەروا نەماوەتەوە ، هەرسێ سەروایش بەناویەکدا چوونەتەوە بەجۆرە ڕێگای دەنگدانەوە بۆ یەکتر دەکەنەوە و لە کۆکردنەوەی هەموویان ئاوازێکی هەمە ڕەنگی بلند بەئەنجام دێ .

بەشێوەیە (ئەو بەڕێ ئاسە)دا دەڵێ :

(١) چۆن دڵت هات .... A
(٢) لەگەڵ سەرینی ، .... B
(٣) تەنیایی دەرزی چنا C
(٤) جێم بهێڵیت ؟ .... D
(٥) چۆن دڵت هات .... A
(٦) لەگەڵ شەوی ، .... B
(٧) سارد و سڕی ، بێ نووستنا C
(٨) جێم بهێڵیت .... D
(٩) بگەڕێوە .... E
(١٠) ژووری تەنیام چاوەڕێتە .... F

(١١) بگەڕێوە .... E
(١٢) عومری زاوام X
(١٣) شەبدای بووکی تریەی پێنە ! .... F [١٢٢ : ٩٦]

ئەم شیعرە ، زیاتر لەسەر هونەری دووپات کردنەوە بنیات نراوە . دووپات کردنەوەی لەتە دێڕ دووپات کردنەوەی سەروایە . سەروایەکی گشتی و سەراپاگیری لەت . دوو جار (چۆن دڵت هات) و دووجار (جێم بهێڵیت) و دووجاریش (بگەڕێوە) هاتوە . لە (١٢) لەت ، (٢)ی دووبارەیە ، دەوریان جەخت کردنی مانا و فراوان کردنی ڕیتم و مۆسیقایە . یەکەم و دوەم بەیەکەوە ڕستەی سەرەکی پێك دێنن و گلەو گازاندە کردنە لەیار ، سێیەمیش تکایە بۆ گەڕانەوە. ئەم دوو هەڵوێستە بە جەخت و دووبارە ناشیرین نابن . بەڵکو بەهێزتر دەبن بۆیە دووبارەکان لە شوێنی خۆیاندا هاتوون . سەروای یەکەم (A) لەلەتی یەکەم (١) هاتوە و لەلەتی(٥) دووبارە بۆتەوە ، سەروای (B) لەلەتی (٢) و لەتی (٦). بەلام ئەم سەروایە لە ڕوانگەی بۆچوونی کلاسیکی بێهێزە ، چونکە دوو وشەی کۆتایی (سەرینی ، شەوی) تەنیا لە دەنگی (ی) هاوبەشن و ئەویش لەئەسڵی وشەکاندا نییە ، مۆرفیمی ڕێزمانییە و دارشتنی ڕستە هێناویە. بەلام شاعیری نوێ ئەو یاسا سەختە دەشکێنێ ، ئەو ئەوەندەی بەسە کە دەنگەکانی کۆتایی ڕایەڵەی بەکتر بن ، ئیدی دەنگەکە ئەسڵییە یان لەسڵی نییە بەلایەوە گرنگنییە . سەروای لەتی (٢) و (٦)یش یەك شتە (١) دوا لەتیش سەرواکەی بۆ لەتی (١٠) دەچێتەوە کە دوو لەتیان لەناوەخۆ کردوە . (عومری زاوام) کە لەتی (١٢)یە وادەکەوێتە بەرچاو کە ڕەهاو بێ سەروا بێ، بۆیە (X) مان بۆ داناوە . بەلام ئەویش هاوسەروای خۆی هەیە . لەگەڵ سەروای ناوەوەی لەتی (١٠) ((زیری تەنیام) هاوسەروان . وەك دیارە شاعیر لە دارشتنی سەروادا پەنای بردۆتە بەر دووبارەکردنەوەی دەستەواژە ولێك گرێدانی سەروای کۆتایی و سەروای ناوەوە و تێك هەڵکێشانی سەرواکان بۆ دەستەبەر کردنی چنینێکی سفتی کۆتایی لەتەکان .

جگە لەم سێ شاعیرە شاعیرانی تری وەکو لەتیف هەڵمەت و جەلال میرزا کەریم و لەنوەر جاف و ... ئەم جۆرە سەروا ئازادەیان بەکارهێناوە . لەشی کردنەوەی ئەم سێ نموونەیەی سەرەوە دەگەینە چەند ئەنجامێك لەبارەی سەروای ئازادی کوردی: لەم جۆرە سەروایە :

١- شاعیر بە هیچ جۆرێ خۆی بەهیچ دەستوورێکی سەروا و هیچ قالبە سەروایەك نابەستێتەوە .

٢- شاعیر لەسەروا هێنانەوەدا ، گوێ بە یاسای دەرەوە نادا ، تەنیا گوێ لەهەست و سۆزو بیری خۆی دەگرێ . سۆزو بیری کەی و چ جۆرە سەروایەکی بوێ ، پەیڕەوی ئەو سەروایە دەکا. واتە هەست و سۆزو بیری شاعیر ناترنجێنرێتە ناو بۆتەی تەسکی قالبە سەرواوە . بەڵکو سەروا مل کەچ دەکرێ بۆ هەستی ناوەوەی شاعیر و جۆنبەشی کارکردنی لە خوێنەر .

٣- شاعیر سەرواکانی بە درێژایی هۆنراوەدا بلاودەکاتەوە ، بۆی هەیە یەك سەروا سەرەتا و

کۆتایی پارچە شیعر بگرێتەوە و بەشێوەیەکی ئاسایی و پەرت و بڵاوی بەناو شیعرەکەدا پەرت بێ، شوێنی دووبارە کردنەوەی سەروا دیار نییە، شاعیر خۆی دەزانی لە چ شوێنێکدا دووبارەی دەکاتەوە.

٤- بۆ دەستەبەرکردنی یەکێتی ئاوازی شیعرەکە، شاعیر هەوڵ دەدا سەرواکان لێك دانەبڕێنێ، بە پێی توانا تێکیان هەڵدەکێشێ بۆ ئەوەی هەموو سەرواکان بەردەوامییان هەبێ و بەهەموویان وەك پارچە مۆسیقایەکی گشتی ئاوازی شیعرەکە بەرز بکەنەوە.

٥- یەکێ لە ڕەگەزەکانی پتەو کردنی سەروا و ئاوازی شیعر دووبارە کردنەوەیەکە شاعیری تازە زۆر جار پەنای دەباتە بەر، بەتایبەتی لەسەرەتا و کۆتایی هۆنراوە، ئەگەرچی زۆر جار لەناوەڕاستیشدا دێ. ئەمە تینێکی زیادەکی بە هێزی سەروا دەدا و ئەنگەی دووبارە بوونەوەکە مکوڕتر دەکا.

بەشی چوارەم

جوانکاری وکەم و کورتییەکانی سەروای شیعری کوردی

بەشی یەکەم : جوانکاری سەروای شیعری کوردی

١- ئیعنات
٢- جووت سەروا (ذوقافیتین)
٣- سەروای دووبارە (التکرار)
٤- سەروای دوو لانە.
٥- سەروای لەئلەبەند
٦- سەروای چوار گۆشەیی
٧- تەشتیرو تەرسیع
٨- سەروای وشەبڕ
٩- سەروای بەتیپ (ناوی دەنگ)
١٠- چینەکردنی ڕەوی
١١- چینەکردنی وشەی سەروا.

بەشی دووەم : کەم و کورتییەکانی سەروای شیعری کوردی

یەکەم : کەم و کورتی دەنگو ئاوازی سەروا

١- جیاوازی دەنگی ڕەوی
أ- جیاوازی لە بزوێندا
ب- جیاوازی لە نەبزوێندا
٢- جیاوازی دەنگی پێش ڕەوی
أ- گۆڕانی بزوێنی کورتی پێش ڕەوی
ب- گۆڕانی بزوێنی درێژی پێش ڕەوی
ج- گۆڕانی قەید
د- گۆڕانی ئەلفی تەئسیس
هـ- گۆڕانی ئیشباع
٣- گۆڕینی بنیادی وشەی سەروا

دووەم : کەم و کورتی زمانەوانی و فەرهەنگی سەروا

١- ئیتا
٢- شایگان
٣- تەزمین (التضمین)
٤- تەحرید
٥- هێنانی وشە بۆ خاتری سەروا
٦- وشەی سادە و ناسادەی سەروا.

باسی یەکەم - جوانکاری سەروای شیعری کوردی :

جوانکاری یەکێکە لە ئەرکە ئیستاتیکییەکانی شیعر و شاعیر زۆرجار ئەم رەگەزە بەدەرفەت دەزانێ بۆ پتەوکردنی بەهای جوانکاری. لەم گۆشە نیگایەدا، سەروا وەکو هونەرێکی رەوانبێژی، لقی (جوانکاری - بدیع) دەوری خۆی دەبینێ، وەکو (تەجنیس) و(رد القافیە) و(تەرسیع) کە لە بەشەکانی پێشوو باسیان کراوە، جگە لەمانە گرنگترین هونەرەکانی جوانکاری سەروا ئەمانەن :

١- (ئیعنات) - سەروای فراوان - دەنگە دووبارەبووەکانی کۆتایی لەت یان دێرە شیعر تا زیاتر بن، مۆسیقای شیعرەکە دەنگدانەوەیەکی بەرزتری دەبێ. ئەو دووبارە بوونەوەیە وەك رادەی هەرە کەم یان یەك دەنگی بەسە (بزوێنی درێژ) یان دوو دەنگ (بزوێن و نەبزوێن)، لەوە تێبەڕێ دەبێ بە زێدەڕەوی و دەکەوێتە قالبی جوانکاری، چونکە زیادەکە بۆ پێویستی نەهاتوە، بەڵکو بۆ جوانی هاتوە. ئەم زیادەیەش :

- یان لە دوای ڕەوییەوە دەبێ. ئەمە پاش ڕەوی و پاش سەروا دەگرێتەوە [٥٦]

- یان لەپێش دەنگە ئەسڵییەکانی سەروا دەبێ. ئەم زیادەیە وەکو سەروا دەبێ لەسەرەتا تا کۆتایی دووبارە بکرێتەوە. بێگومان ئەوە بارێکی قورستر دەخاتە سەر شانی شاعیر بەڵام سەرواکە قووڵتر و فراوانتر دەکا. ئەم دیاردەیە لە عەرەبیدا پێی دەگوترێ (لـزوم مالایلزم) یان (اعنات). یەکەم کەس ئەبو عەلای مەعەڕی بناغەی دارشتوە و پاشان کەم کەمە شاعیران لاسایان کردۆتەوە. نالی لە شیعری (ئەی قەلەمەی)دا، لە هەموو دێڕەکاندا، بەڵام لە زۆربەیان ئەم هونەرەی ڕەچاو کردوە، لەسەرەتادا دەڵێ :

ئەی قەلەمەی ماهم کە دەڵێی ئەوجی برووجی
وەك قوولەی دووری کە دەڵێی قامەتی عووجی [٢٠٩ : ١١٨]

وشەکانی سەروا : (برووجی، عرووجی، دورووجی، سورووجی، خورووجی، لەجروجی، نووجی) دەنگەکانی سەروایان (ووجی)یە، (ج) ڕەوییە و (ی) پاش ڕەوییە. واتە دەنگە ئەسڵییەکان (ووج)ن. نالی لە چوار وشەی سەروادا پێش ئەم دوو دەنگە دەنگی (ر)یشی پەیڕەو کردوە. ئەمە پێویستی یەکی سەرواناسی نییە بەڵام جوانییەکی زیادەی بەسەرواکە داوە. وادەبێ شاعیر لە پاڵ زیادکردنی سنووری دەنگەکانی سەروا، ئاوازیان یەك دەخا، ئەمەیش هێزێکی زیاتر بە سەرواکە دەدا (ئاوازی وشە خۆی لە یەکێتی بزوێنی هاوجێی وشەکاندا دەبینێ)، خانیم دەڵێ :

ئەی غولامی دەرگەهی تۆیە لەسەر شاهان شەرەف
جان و دڵ بۆتیری موژگانی تۆ وەکو دایم هەدەف [٧٥ : ١٥٥]

---

[٥٦] لەشوێنی خۆی بە درێژی باسی ئەم دوو ڕەگەزەی سەروا کراوە، پێویست بە دووبارە نموونە هێنانەوە ناکات.

وشەکانی سەروای ئەم هۆنراوەیە ئەمانەن : (شەرەف، هەدەف سەدەف، بەسەف، بەکەف، تەرەف، تەلەف، خەزەف). ئاوازیان یەکە چونکە هەریەکە لە سێ نەبزوێن و دوو بزوێن دروست بوە. برگەیەکی کراوەو برگەیەکی داخراو، بزوێنی هاوجێیان هەموو یەك شتە (ە).

٢- جووت سەروا (ذوقافیتین) : ئەو شیعرەیە کە دوو وشەی سەروای هەبێ. ئەگەر وشەکانی سەروای کۆتایی لەسەر لەبەری دێڕەکان لابدەی، دیسان سەروای خۆی هەر بپارێزێ. ئەمە لە عەرەبیدا بە (تەشریع) ناسراوە و (ئەو دێڕەیە ئەگەر بەشێکی لابدرێ بەمەجزووئی و بەسەروایەکی تر بمێنێتەوە .. مەرجە لە تەشریع یەك دێڕ و زیاتر دوو سەرواو دوو کێشیان هەبێ) [٢٨٣ : ٣٥]، لەفارسیدا پێی دەگوترێ (ذوقافیتین). د.علی سولتانی دەڵێ : (لەراستیدا، ئەمە جۆرە هونەرێکی (اعنات)ە، چونکە شاعیر خۆی ناچار دەکا لەکۆتایی لەتەکاندا دوو سەروا بێنێ) [٤٠٥ : ٦٥]. سالم لەهۆنراوەی (خەمی قەدەم)دا، لەسەرەتا تا کۆتایی کە شەش دێرە و دێڕی یەکەمی موسەڕڕەعە دوو سەروای دامەزراندوە. دەڵێ :

خەمی قەدەم لەغەمدا شێوەیی ئەبرووتە/ئاموونە
بە دائم پێچشی خاتر وەکو گێسووتە/ تابوونە
دڵی تەنگم لەعیشوەو فەننی تۆ مەحبووسی چاویدە
لەچاهی میحنەت و غەمدا هەتا وا خووتە/هارووتە
خەیاڵم تیژە وەك ئەلماس و هەم لەم فیکرەدا کۆڵە
لەبێتی خاتەمی لە علت مەگەر یاقووتە / یاقووتە [١٠١ : ١٢٢]

سەروای ئەم هۆنراوەیە (ووتە)یە، لە وشەکانی (ئامووتە، تابووتە، هارووتە، یاقووتە، هیندووتە، راجووتە، بابووتە)دا هاتوە. ئەم وشانە لەکۆتایی دێڕەکان بپچڕێن، وشەی پێشەوەیان جێگەیان دەگرنەوەو هەمان سەروا (ووتە) دەمێنێ کە لەم وشانەدایە (ئەبرووتە، گیسووتە، خووتە، یاقووتە، گلجووتە، تابووتە) لەمانە هەندێکیان دوو وشەکەیان جیایە وەکو : (ئەبرووتە/ئامووتە، خووتە/هارووتە) و هەیشە هەمان وشەیە دووبارە بۆتەوە بەڵام بەواتایەکی تر (ڕەگەزدۆزی) وەکو : (یاقووتە/یاقووتە).

- هەر لەم جووت سەروایە، وادەبێ، وشە یان دەستەواژەی دووەم وەکو بەشێکی وشە یان دەستەواژەی یەکەم وابێ، وەکو (هەوابێ/وابێ) لە شیعرە ناودارەکەی زێوەر کە دەڵێ :

کێیە تا سەر لەفەرزی دەرد و غەمابێ/مابێ
ئەوە هەر کوردە کە چاوی لە هەوابێ/وابێ
هەر سولەیمانییە عیفریتی حەسەد سواری بوە
هود هودی خۆش خەبەرم گەر لەسەبا بێ/بابێ
ڕاستی ڕێگەی ڕاستت ئەدەب و ئەخلاقە
ئەمدی هەرگیز لەکەسێ ڕووی لەکەجا بێ/جابێ [٩٧ : ١٦]

کۆتایی هەر دێڕێك بەدوو دەستە دەنگی لەیەك نزیك کۆتایی هاتووە، لەهەمووشیان بەیەك دەسەق یەکەمیان دوو دەنگی سەرەتای زیاترە لە دووەم (هەوایێ/وایێ ...) یان وەکو ئەمە خۆی دەنوێنێ کە وشەی یەکەم دوو بڕگەی کۆتایی دووبارە بووبێتەوە (هەوایێ - وایێ).

- هەر لەم جۆرەدا بۆی هەیە لەبڕی دووبارە بوونەوەی دوو بڕگە، وشەکانی سەروای کۆتایی وەکو دووبارە بوونەوەی یەك بڕگەی پێشەوەیان وابێ، حەمدی دەڵێ:

دەکایەغما بکا جانان لەگەڵ فەردی بەشەر/ شەڕ
لەدڵ شەوق و لەدەم زەوق و لەمل تەوق و لەئەفسەر/ سەر
بەعنەبەر بنکەنینی زولفی لادا ڕوومەتی دەرخست
نەتەنگی ما ملی غونچە نەگوڵ ڕەنگ و نە عەنبەر/ بەر [٦ : ٢٢٥]

لەسەرپایای دێڕەکانا جووت سەروا بەم شێوەیە داڕژاوە، تەنیا لەیەك دێڕ نەبێ ئەمەی تێدا پەیڕەو نەکراوە (دێڕی ٣). ئەویش لەڕواڵەت دا وەکو ئەوانەی تر خۆی دەنوێنێ کە هەردوو سەروا هەڵدەگرێ بەڵام لەیەك وشەدا کۆبوونەتەوە (عەرعەر). ئاش دەوری ڕیتمی سەرواو ئاوازی ناوەوەی لەتی دووەمی دێڕی یەکەم لەبیر نەکەین، کە سەرواکە لە (شەوق، زەوق، تەوق) دایەو هەمووشیان هاوئاوازن. ئینجا دابەش کردنی ئەم وشانە لەسەر سێ وشەدا کە یەکەمیان (دڵ) لەگەڵ هەردووکەی تر (دەم، مل) دەنگدانەوەی دەبزوێنێ تێدایە. (دڵ و دەم) بە (د) و (دڵ و مل) بە (ل) ڕیزبەندکە پێکەوە بەستراون.

هەر لەم جۆرەدا کە دووەم وشەی سەروا، لە ڕووی دەنگەوە دووبارە بوونەوەی بڕگەی کۆتایی وشەی یەکەم بێ، دەشێ هەردوو وشەکە ڕاستەوخۆ بەدوای یەکەوە نەهاتبن، بەڵکو بە (ی)ی پێوەندی پێکەوە لکابن، وەکو حەمدی لە شیعرێکیدا دەڵێ:

شەکرەیی ئەغیاری خۆم کەم، ڕەبی، یا/ ئەغیار/ ی/ یار
چاری سەر یا دڵ بکەم، چ بکەم لەگەڵ/ دووچار/ ی/ چار
جامی دڵ لەبڕێزی خوێنە، بەسە وەك مەجنوون لە چۆڵ
نۆشی بێ لەیلا دەنۆشی ساغری/ سەرشار/ ی/ شار [٦ : ٢٢٢]

لەدێڕی یەکەمدا (ئەغیار-یار) و (دووچار-چار) و لەدێڕی دووەمدا (سەرشار-شار) دوو وشەی سەروان بە (ی) پێکەوە لکاون و لە هەمووشیان دووەم بڕگەی کۆتایی یەکەمە.

- هەر لەم جۆرە جیاکارییەدا، وادەبێ لەدوو وشەکەی کۆتایی هەر دێڕێك، دووەمیان دەنگێکی زیاتری نەك کەمتر لە وشەی یەکەم و ئەویش لە دواوە، حەمدی دەڵێ:

تاکەی ئەدەی بە خەڵقی لە عەقڵ و زەکا/ زەکات

کوربە دەکا لە لیباسی حەیاتا حەیا/حەیات [٥٢]

ئیسلاحی نەفسی خۆت بکە ڕازی ببە حەق

ئیزهاری عیجزە، بەسیە ، ڕەواجی شکا/شکات

تاکەی لە نەفعی خۆت و زیانی خەلق ئەدوێی

حەیفە کە ئابڕووی لە جیهانا تکا / تکات [٦ : ١٨٥]

لەسەرەتای ئەم شیعرەدا کە (١٠) دێرە بە تەسریعەوە لەسەر ئەم هونەرە جوانکارییە - سەرواناسییە دامەزراوە. وشەکانی کۆتایی (زەکات، حەیات، شکات، تکات، ریات، نەبات ...) وەکو دووبارەکردنەوەو زیادە خستنە سەری وشەکانی پێشەوەی خۆیانن (زەکا، حەیا، شکا، تکا، ریا، نەبا ...).

- بۆی هەیە کۆتایی دێرەکان لە جیاتی دوو وشە، بە دوو دەستەواژە بڕابێتەوە کە دەنگەکانیان یەك بێ و مانایان جیا بێ (ڕەگەزدۆزی بن)، شێوەی نووسینیان وا دەبێ وەکو یەك بێ و وادەبێ جیا بێ، وتووەر شیعرێکی بەم جۆرە جووت سەروایە داڕشتووە، دەڵێ :

با نەچێتە لای ڕەقیبان بار ئەنیسی خانەمێ

لازمە ئەو ئاسکە لەولا نەبێ / لەولانەبێ

دیدە وەختێ تۆی لەلا حازر نەبێ واحەز ئەکا

بۆ نەزەر لەعل و دوڕڕی یەکتانەبێ /یەك تانەبێ [١٣٩ : ٥٤١]

دێری یەکەم بە دوو دەستەواژەی وەکو یەك کۆتایی هاتووە (لەولانەبێ، لەولانەبێ) کە دەنگەکانیان یەکە بەلام مانایان جیایە. لەخوێندنەوەدا بەستریس بەشەکانی هەریەکەیان دیار دەکرێ : (لەو/لانە/بێ) یان (لەولا/نەبێ). لەشێوەدا وەکو یەك دەنووسرێن تەنیا ئەگەر بە بۆشایی پارچەکانیان لێك جیابکرێنەوە. دێری دووەمیش بە دوو دەستەواژەی وەکو یەك لە دەنگو جیا لەماناو نووسین کۆتایی هاتووە : (یەکتا/نەبێ، یەك/تانە/بێ).

٣- سەروای دووبارە (التكرار) - دووبارە بوونەوە لەگەڵ ڕەگەزدۆزی جیایە. لێرەدا وشەکە بەهەمان مانا دووبارە دەبێتەوە، (ئەوەیە دوو وشەی هاوڕەگەز -متجانس- لەکۆتایی هەڵبەستی بەخشان یان دێرە شیعر بەدوای یەکەوە دووبارە ببنەوە) [٤٠١ : ٨٣]. دەشێ لە شوێنی تریش بێنە بەلام بەهای جوانییەکەی لە کۆتایی زیاترە کە لەگەڵ سەروادا یەك دەگرێتەوە، سالم دەڵێ :

لازمی عەرز حالە کاغەزی زەڕ تەبەق / تەبەق

شەرحی میحەن بەخوێنی دڵ سەبتی ئەکەم وەرەق وەرەق

تیری نیگاهی دڵبەرم یەك یەکی نیشتە ناو جگەر

سینە لە ترسی پێلەکی مونتەسیلە شەبەق / شەبەق [١٠١ : ٧٦]

---

[52] لەتی دووەمی ئەم دێرە کلێشەکەی لەنگە.

وشەی کۆتایی وەکو خۆی دووبارە بۆتەوە : (تەبەق تەبەق، شەبەق شەبەق، سەبەق سەبەق، فیرەق فیرەق).

- بۆی هەیە ئەو وشەیەی لەکۆتایی دووبارە دەبێتەوە، دوو وشەکە ڕاستەوخۆ لەتەك یەك نەبن، بەهۆی ئامرازێکەوە بچنەوە سەریەك، خانیم دەڵێ :

تورەیی مشکسایی تۆ حەلقە بە حەلقە، خەم/بە/ خەم
حەلقە بە دەوری عاریزە وەك گوڵی سوبحەدەم/بە/دەم
شەوقی جەمالی حوسنی تۆ ئاگری زەوقی عیشقی من
ڕوو لە زیادە هەر دەمێ لەحزە بە لەحزە دەم/ بە / دەم [٧٥ : ١٧٢]

جووت وشەکانی سەروا ئەمانەن (خەم بە خەم، دەم بە دەم)، یەك وشەیە دووبارە بۆتەوە و بە (بە) دراونەتە دەم یەك. جووت سەروای دێڕەکانی تری ئەم شیعرە ئەمانەن : (جەم بە جەم، یەم بە یەم، نەم بە نەم، بەرلەبەر، غەم بە غەم، کەم بە کەم، چەم بە چەم). جگە لە کۆتاییەکان، کاریگەری ئەم جۆرە سەروایە بۆ ناوەوەش داکشاوە، لەسەرەتا جگە لە وشەکانی سەروا، (حەلقە بە حەلقە) بەهەمان دەستووری سەروای شیعرەکە دووبارە بۆتەوە. ئەم داکشانی کاریگەری سەروایە بۆ ناوەوە، لەشیعری (وێل و فیراری) سالم باشتر دەردەکەوێ، کە دیاردەکە لەتی دووەم هەمووی دادەگرێ تەنیا لەیەك دێر نەبێ تەنیا نیوەی لەتەکەی گرتووە، وەکو دەڵێ :

وێل و فیراری عیشقی تۆم شەهر بە شەهر سوو / بە/ سوو
پشتە بە پشتە تەل بە تەل دەشت بە دەشت، کوو/بە/کوو
قەید ە لە گەردنی دڵم زوڵفی سیاهی پڕ خەمت
حەلقە بە حەلقە چین بە چین عوقدە بە عوقدە موو/بە/موو [١٠١ : ١١٢]

لەم جۆرە هونەرکارییە وردەدا، سەروا لەگەڵ سەراپای لەتی دووەمدا دەکەوێتە ناویەك ئاوازی دووبارە بوونەوە و لەگەڵ سەروای لەتی یەکەم تێك دەکاتەوە. جۆرە ئاوازێکی سووك و سەمایانەی خێرا دەخوڵقێنێ و هەست و سۆزی خوێنەر دەخاتە بەر شەپۆلی جۆشانێکی ڕێك و بەردەوام.

٤- سەروای دوو لانە : ئەوەیە لەهەردوولای دێڕە شیعرەکان، لەسەرەتاو لە کۆتایی، هەمان وشەی سەروا بەکاربێرێ، بۆ نموونە خەلیل موخلیس دووسەرەیی دەڵێ :

قوربان لەغەما فەوتام، فەوتام لە غەما قوربان
زیندان بووەتە قەسرم ، قەسرم بووەتە زیندان
تاکەی وەکو نەی ناڵێن، ناڵێن وەکو نەی تاکەی
هیجران بەخودا بەسیە، بەسیە بەخودا هیجران [٩٠ : ١١٣]

لێرەدا جگە لە دووبارەبوونەوەی وشەی سەرەتاو کۆتایی هەر لەتێك (قوربان/زیندان / تاکەی / هیجران)، جۆرە هونەرێکی تری جوانکاری تێدا بەکارهاتووە کە عەکس و تەبدیلە. لەهەر لەتێکدا

دوو رستەی هێناوە. رستەی دووەم هەڵگەڕانەوەی وشەکانی رستەی یەکەمە. بەمەرە وشەی سەرەتای لەت لەکۆتایی دووبارە بۆتەوەو هەردوو جەمسەری لەتەکەی بەیەکەوە گرێداوە.

٥- سەروای ئاڵقەبەند (la rime enchainee)، بۆیە وای پێ دەگوترێ چونکە دوو دێر بەیەکەوە گرێ دەدا و بریتییە لە دووبارە بوونەوە وشەی سەروای لەتی دووەم، چ وەکو خۆی و چ بەگۆڕانێکی کەم. لەسەرەتای دێری دواتر. ئەمە لەفەرەنسیدا وەك حاڵەتێکی تایبەتی سەروا باسی کراوە (٥٢).
لە شیعری ئینگلیزیدا ئەم جۆرە سەروایە باسی لێوە کراوە بەلام بەم شێوەیە تەحدید کراوە وشەکان (هەرچەندە دەنگەکانیان یەکە بەلام مانایان جیایە)[٥٠٣: ١٠٨] ئەمە لە عەرەبی و فارسیدا (رد الصدر الى العجز)ی پێ دەڵێن [٤٠٠: ٥٩]،لە کوردیدا زیاترلەو شیعرانەدا بەرچاو دەکەوێ کە بەهونەری تەشتیر ڕازاونەتەوە، مەلای جزیری لە هۆنراوەی (ببتا ئاتەشێ)دا پەیڕەوی کردوە، دەڵێ :

کوشتم بلەوسێ عەنبەرە شۆخێ ژ دل مل دان بەرە
ئێخسنە دل ' سەد پەنجەرە ئەڤ ڕەنگە ئەم میحنەت کەشین.
میحنەت کەشین ڕۆژ و شەڤێ دەر فیرقەتا شیرین لەبێ
زولما ژبەر دەستێ تەبێ ئەو عەدل ئەم ژ وی خوشبین[٥٨: ٣٩١]

وا دەبێ ئەو کەرتەی (بەزۆر دوو بێیە) لەکۆتایی دێر سەرواکەی هەڵگرتووە، هەمووی لەسەرەتای دێری دواتر دووبارە بێتەوە، ئەحمەدی کۆر دەڵێ :

کوا حەبیبی کوللی عالەم ماتەقەددوم قەبلی ئادەم
پاك لە مەحشەردا بوین جەم بو زەغال سەمع و بەسەر
بو زەغال سەمع و بەسەرمان باری عیسیان بوو بەبارمان
چاوکە هەڵتایە لە شەرمان دەستە ئەژنۆ قوڕ بەسەر[٩: ١٨]

ئەحمەدی کۆر لە ڕیزی هەرە پێشەوەی ئەو شاعیرانەیە کە ئەم هونەرەیان بە هەموو جۆرەکانییەوە بەکارهێناوە. زۆر لەهۆنراوەکانی بەم هونەرە جوانکارییە سەرەتا و کۆتایی دێرەکانیان پێکەوە بەستراوە.

پێویستە ئەوەش بڵێین کەوا دەبێ ئەم (رد الصدر الى العجز)ە لە ڕووی ماناوە بێ نەك بە وشە، وەکو جزیری دەڵێ :

---

(٥٢) فرانسوان لەباسی ئەم جۆرە سەروایەدا، ئەم نموونەیەی کلێمان مۆرۆی داوە :

Dieu des amants , de mort me garde
Me gardant donne moy bon heur . [٢٠: ٤٨٢]

مانای ئەم شیعرە بەم جۆرەیە :

خوای عاشقان لەمردن دەمپارێزێ
دەمپارێزێ و بەختەوەریم پێ دەدا

زولفی سیاه عەنبەر بکە خەملی ژ زێڕی زەڕ بکە
زەرپاف و دیبا بەریکە میسك و گولابێ لێ ڕەشێن
ماوەرکە تەرح و بشکوان جیرانی بەرگ ولوولوان
ئەو عەرعەرو سەروا جوان شەتری بەستی لێ خوەشین [٥٨ : ٣٩٠]

(ماوەر) واتە (گولاو)، ماوەرکە = گولاو ڕشێن بکە. ئەمە دووبارەکردنەوەی مانای دەستەواژەی کۆتایی دێڕی پێشوو (میسك و گولابێ لێ ڕەشێن).

٦- سەروای چوار گۆشەیی : ئەمە لەعەرەبی و فارسیدا بە هونەری (مطیر) یان (مشجر) ناسراوە .

ئەمە زیاتر بۆ هونەری قسەو شکڵی هەندەسەی چوارینەکە دەگەڕێتەوە . ئەویش ئەوەیە (شاعیر چوارلەتە دێڕ دێنێ و بەجۆرێ دایاندەڕێژێ . لەیەکەم وشەوە بگری و ج بە شێوەی ئاسۆیی بخوێنیتەوە و ج بەشێوەی ستوونی یەك شت دەردەچێ) [٢٦٦ : ٢٢٦] وشەکانی سەروایش لە هەربوو حاڵەتدا هەریەکەو ناگۆڕێ (ئەم جۆرەیان ڕەشیدەدینی وەتوات ئاماژەی بۆ کردووە و نموونەی بۆ هێناوە) [٢٦٦ : ٢٢٦] . قەیسی ڕازی ئەم جۆرە تەرییعە بە تەرزە تەوشیحێك دادەنێ و دەڵێ : (بەم تەرزە تەوشیحە دەڵێن مرتەبەوفی مورتلەع) [٤٠٢ : ٣٤٥] . عبدالجبار داود البصری لەبارەی ئەم هونەرەوە دەڵێ : (دیاردەی شکڵی لەبنیادی شیعردا ئەگەرچی تایبەت نییە بەسەروا ،بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەروا ڕۆڵی خۆی تێدا دەبینێ . یەکێ لەو شکڵە شیعریانە ئەوەیە شاعیر چوارینەیەك بهۆنێتەوە بڵێ هەر وشەیەکی بێ بەسەرەتا و لە ئەنجامیشدا هەر وشەیەکی بێ بەسەروا) [٢٠٦ : ٩٢] .

لەعەرەبیدا دکتۆرە ئیسماد ئەم نموونەی بۆ ئەم جۆرە هێناوە بەڵام ناوی خاوەنەکەی و سەردەمی نووسینەکەی نەداوە :

قزادی مسباه غزال ربیب
مسباه بلد کالمسن رطیب
غزال کالمسن جباه عجیب
ربیب رطیب عجیب حبیب [٢٦٦ : ٢٢٦] .

بەفارسیش ئەم نموونەی داوە ، دیسان ناوی خاوەنەکەو سەردەمەکەی نەنووسیوە :

ازفرقت آن دلبر من دایم بیمارم
آن دلبر کزعشقش بادردم وبیمارم
من دایم بادردم بی‌مونس وبی‌یارم
بیمارم وبیمارم وبی‌یارم وغم خوارم [٢٦٦ : ٢٢٦]

لەکوردیشدا ، دڵدار شیعرێکی هەق بەم شێوەیە داڕشتوە بەناوی (ئەی نیگارا):

١	٢	٣	٤
١ بێقەرارم	ئەی نیگارا	مەرحەمەت کە	من نەماوم
٢ ئەی نیگارا	خۆت ئەزانی	من لە عیشقت	دڵسوتاوم
٣ مەرحەمەت کە	من لە عیشقت	شێت و شەیدام	تێك شکاوم
٤ من نەماوم	دڵ سوتاوم	تێك شکاوم	نووری چاوم [٨٧ : ٢٩١]

٧- تەشتیر و تەرسیع (التشطیر و الترصیع) : ئەمانە پەیوەندیان بەسەروای ناوەوە هەیە. ئەگەر شاعیر سەروای ناوەوەی لەتەکان بەڕێکی بکا بە چەند پارچەیەك و بە پەیوەندییەکی ئاسۆییەوە لێکیان گرێ بدا، ئەمە تەشتیرە. ئەم هونەرە تەنیا لەو کێشانە دەبێ کە هەشت پێبن. تەشتیر لە ڕووی کەرت بوونی لەتە دێرەوە دەکرێ بە دوو جۆر :

- وا دەبێ هەر لەتێك بکرێ بە دوو کەرت، دێرەکە دەبێ بە چوار کەرت، سێ کەرتی پێشەوە هاو سەروا دەبن و کەرتی چوارەم سەروای گشتی هۆنراوەکە ڕادەگرێ. ئەمە بە نموونەوە لەباسی (قیتعەو غەزەل و قەسیدە)دا ڕوون کراوەتەوە.

- وا دەبێ هەر لەتێك بکرێ بە چوار کەرتی وەکو یەك، دێرەکە دەبێ بەهەشت کەرت و سەروای کەرتەکان بەزۆر شێوەی جۆراوجۆر دابەش دەبێ :

• جۆری هەیە لەتی یەکەم چوار سەروای سەربەخۆی هەبێ و لەتی دووەم سێ کەرتی پێشەوە هاو سەروابن و کەرتی کۆتایی سەروای گشتی هۆنراوەکە هەڵبگرێ، وەکو شیعرە ناوبانگەکەی جزیری (من دی سەحەر...) کە دێری یەکەمی موسەڕڕەعە و لەدێری دووەمدا دەڵێ :

حوری وەشە، شیرین مەشە، کاکۆڵ ڕەشە، خاڵ حەبەشە

خاڵێن دڵەر ، میسکاتەتەر ، نازك بەشەر ، کافوور بوو [٥٨ : ٤٠٧]

لەتی یەکەم چوار پێی (مستفعلن)ە، هەموویان سەروایان یەکە (ەشە). لەتی دووەم چوار پێیە، سێی پێشەوە هاوسەروان (ەر)و پێی کۆتایی سەروای گشتی هۆنراوەکەی هێناوەتەوە (-ووو+ بوو).

• جۆری هەیە یەك دێرە شیعر هەشت پێ بێ و هەر هەشتیان یەك سەروایان هەبێ. ئەمە لە (لەعلێن شەفەقی) مەلای جزیریدا هاتوە کە (٨) چوارینەیە و لە هەموو چوارینەکاندا دێری یەکەم هەشت جار سەرواکەی دووبارەبۆتەوە و دێری دووەم حەفت جار سەرواکەی دووبارە بۆتەوە و سەروای هەشتەمی کە کۆتایی دێرەکەیە لەگەڵ سەروای چوارینەکانی تردا یەك دەگرێتەوە. لە چوارینەی دووەمدا دەڵێ :

وەریان گولاڤ/گرتن خۆ ناڤ/لێ من د ناڤ/صوهتن هەناڤ/

من دی بچاڤ/ زولفێن بلاڤ/ لێ بوو نەباڤ / بەندکر بناڤ/

نوورا بەسەر/گفت و خەبەر/قەند و شەکەر/زولفان لەسەر/
خاڵێن نقەر/ بابێ سەحەر/ دابێتە بەر/ سوبحا بجەق [٥٨: ٣٢١].
بێری یەکەم هەشت جار سەروای (اف) و بێری دووەم حەفت جار سەروای (ەر) دووبارە بۆتەوەو سەروای لەتی کۆتایی (ەق) لەگەڵ چوارینەکانی تر یەکە.

کەچی تەرسیع ئەوەیە لەهەر بێرێکدا سەروای ناوەوەی دوو لەتەکە بەرامبەر یەک بوەستن و پەیوەندییەکی ستوونی لە سەروای کەرت کردنی لەتەکان بێنە کایەوە. لەجۆرەکانی سەروادا باسی تەرسیع کراوە و نموونەی بۆ دراوە.

٨- سەروای وشەبڕ (broken rhyme) : ئەوەیە کە دەنگەکانی سەرواو ڕەوی بکەونە ناوەندی وشەوە، وەك ئەوە وابێ سەرواکە وشەکەی بڕیبێ بۆ دوو پارچە تا سەروای لێ بەدەست بێنێ لە ئینگلیزیدا ئەمە (لەشیعری سووك و بۆ جۆرە کاریگەرییەکی کۆمیدی نائاساییە، بەڵام لە شیعری جیددیدا دەگمەنە. لەگەڵ ئەوەشدا جیرارد مانلی هۆپکنز لەچەند شیعرێکدا سەرکەوتوانە بەکاری هێناوە) [٥٠٢ : ٩٠]. نازك مەلائکە بۆ ئەم هونەرە ئەم نموونەیەی خوارەوەی لە (وفیات الاعیان) گواستۆتەوە :

اسلمك الله وإياك لقد كان من الـ
واجب ان تأتيا اليوم الى منزلنا الـ
خالي لكي نحدث عهدا بك يا خير الاخل
ان لما مثلك من غير عهودنا و خل [٣٦٦: ٤٠]

لەلەتی (٢،١)دا تەنیا (الـ)ی ناسین لە وشەکە کراوەتەوە (الـ - واجب الـ - خالي) کەچی لەسێیەمدا ناوەڕاستی وشەکە شەق بوە و سەروای لێ دەرهێنراوە (الاخل - ام).

لە کوردیدا نموونەی سەروای وشەبڕ لە شیعرێکی جزیریدا هاتوە کە هەر دێرێکی کردوە بە هەشت کەرت و هەر هەشتی یان حەوتی بەیەك سەروا بەستۆتەوە، بێگومان دیارە باری قورسی سەروای زۆرە، جزیری ناچار کردوە، هەندێ جار سەروای بێ لەناوەندی وشە دەربێنێ، وەکو لە دێرە شیعرێکدا دەڵێ :

زولفەت نەما / سوحبەت وەما / نوورا (شەما / لان) چوو سەما
لێ ئەو دەما/زولف بوون جەما / هاتن (سەما/ یێ) بەك نەسەق [٥٨: ٣٢٠].

شەمالان، کۆی (شەمال)ە، لەناوەڕاست شەق بوە و (ەما)ی لێ کراوە بەسەروا و وشەی (سەمایێ) کراوە بە (سەما/یێ) بۆ سەروای (ەما). لەهەمان هۆنراوەدا، جزیری لە دێری یەکەم وشەی (غەفلەت)ی شەق کردوە بۆ دەرهێنانی سەروای (ەف) (غەف/لەت) و لە دێری نۆیەمدا وشەی (قەوسی) شەق کردوە بۆ سەروای (ەو)، کردوویە بە (قەو/سی).

٩- سەروای بەتیپ (ناوی دەنگ) : ئەمە یەکێکە لە جۆرەکانی (تۆشیح، موشح) کە شاعیر

وشەی کۆتایی لەت یان دێر هەڵدەوەشێنێتەوە و ناوی دوا تیپ دەکا بە وشەی سەرواو دەشێ ئەم تیپانە کۆبکاتەوە و بیانکا بە وشەی سەرەتای دێری پاشترو دەشێ هەروا لێیان بگەڕێ و بەسەرەتای دێری دواتر نەیانبەستێتەوە. ئەمە چەند جۆرێکی هەیە :

ا- وا دەبێ (هونەر چامەیەك دائەنێ، دوایی هەر هۆنراوێکی بەچەند پیتێکی تەنها تەنها دێنێتەوە، ئەو پیتانە کۆ نەکاتەوە، نەیانکا بە وشەیەك و نەیکا بەیەکەم وشەی هۆنراوەی دوای ئەو هۆنراوە) [١٣٧ : ١٨٠]. حەمدی دەڵێ :

نیمە باڕایی نیگاهی (غ، م، ز، ه)
غەمزە دڵدوزە لەتم کە تۆبە (ش ، ی ، ر)
شیری ئەبرۆت یەك نیشارەی بۆ منی شەیدا بەسە
تیژە چونکە داوبە کوورەی محەببەت (ا، ب)
ئابی .... [٦: ٢٧٢]

ئەم شیعرە حەفت دێرە، دێری یەکەم بەم هونەرە موسەرڕەعە و دێری کۆتایی هونەرەکەی تێدا نییە. لە هەموشیاندا تیپەکانی کۆتایی کراونەتە وشەیەك و چوونەتە سەرەتای دێری پاشتر وەکو سەروای ئەلقەبەند دێرەکانیان لەهەردوو سەرەوە پێکەوە گرێداوە و ئەمە چنینی دێرەکانی سفتتر کردوە.

لەم جۆرەیاندا وەکو دیارە ئەگەر تیپەکانی کۆتایی لە شوێنی خۆیاندا بکەی بە وشە وشەکان سەروایان تێدا نییە (غەمزە، شیر، ئاب) بەڵام ئەگەر ناوی تیپەکانی کۆتایی وەربگری سەروایان لێ دروست دەبێ (هێ، ڕێ، بێ)، سەرواو ڕەوی دەنگی (ێ)یە. هەر ئەم سەروایەش لەم هۆنراوەیەدا مەبەستە.

ب- لەجۆری دووەمدا کە تیپەکان نابن بە وشەی سەرەتای دێری دادێ، وەکو خانیم دەڵێ:

گۆشە گیرم من لە کونجی (خ ، ل ، و ، ت)
تا لەگەڵ دڵبەر بکەم من (ص، ح ، ب، ت)
تەفرەقەی حسسم لەبەرەدەی کیسرە تا دێنێتە دەر
ڕشتەیی زولفی لە بۆ ڕووی (و، ح ، د ، ت) [٧٥ : ٣٦٤].

تیپەکانی کۆتایی نەبوونەتە وشەی سەرەتای دێری تر.

ج- بۆی هەیە، ئەو تیپانەی لە کۆتایی دێر هاتوون و کراونەتە وشەی سەرەتای دێری دواتر لەباتی ئەوەی دوو دێر بەیەکەوە ببەستنەوە، دوو چوارینە بەیەکەوە دەبەستنەوە. بۆ نموونە جەعفەر قولی زەنگلی هۆنراوەیەکی هەیە بەناوی -کاف ومیم و ڕێ (کمر)- لەمەش چوارینە پێك هاتوە، چوارینەی یەکەم هەردوو دێری کۆتاییان بەتیپ هاتوە. ئەمە وەکو تەسریع وایە، چوارینەکانی تر

دنیا لەتی چوارەمیان تیپە و تیپەکان بۆ سەرەتای چوارینی دادێ بوونەتە وشەی سەرەتا. بەمە کۆتایی چوارینی پێشەوە و سەرەتای چوارینی دواوە بەیەکەوە دەبەسترێنەوە کە لەوەی پێشەوە شی‌کراوەتە بۆ تیپ و لەوەی دواوە بەسەریەکەوە هاتوە. بۆ نموونە لەچوارینی دووەمدا دەڵێ :

زولفی تە سرێژن کەمەندانی کەیان
ئوریکا دال دەوان لە فەسلا چیان
دلێ من بریە وان چاڤان وەبریان
قونچە و وخەندان، هەردو لام و بێ [٥٣: ١٩٠]

چوارینی پاشتر بە (لب) دەست پێ دەکا.

د- هەر لەم هونەرەدا بۆی هەیە، شاعیر کۆتایی هەموو لەتەکان (نەك دێرەکان) بە تیپ بێنێ بەلام کۆیان نەکاتەوە بۆ وشەی سەرەتای لەتی دواتر، وەکو سالم دەڵێ :

ئەی بەتەلعەت ماهی تابان، وەی بەعیززەت بێ و تێ
زولف داری همچو عنبر لب چو شین و کاف و ڕێ
دڵ گەڵێ ئاشفتەیە شەوها لە قەیدی میم و واو
دەرد مندم، مستمندم، تن گرفتەم، تێ و بێ [١٠١ : ١٥٤]

- بۆی هەیە تیپەکانی کۆتایی هەموو تیپەکانی وشە هەڵوەشاوەکە نەبن و مەرجیش نییە وشەکە لەدێری پاشتردا لەسەرەتا هاتبێ، بەلام دەبێ لەپارچەی یەکەمی لەتی یەکەم بێ، ئەحمەدی کۆر لەشیعری (دڵبەرا مەحبوسی داوم)دا [٩: ٣٩]، لەکۆتایی دێری یەکەم تەنها (یێ و ڕێ)ی هێناوە، لە دێری دووەم کردوویە بە (یار) بەلام ئەویش لەسەرەتا نەهاتوە (ئاخ بۆ یاری نازەنینم)، لەکۆتایی دێری چوارەم (نون و یێ)ی هێناوەو کردوویە بە (نەو نەمام). لەکۆتایی دێری حەوتەم بەجۆرێکی تری هێناوە (دوو قاف و نون سین) و لەدێری دواتر بوە بە (بووم بە قەقنەس) بەم جۆرە ئەحمەدی کۆر سەربەستی زیاتری بەخۆی داوە، لەهێنانی تیپەکانی کۆتایی و شوێنی دووبارە بوونەوەی لە لەتی پێشەوەی دێری پاشتر.

تێبینی :

(١) لەم جۆرە هونەرەدا، ناوی دوا دەنگ (تیپ) دەبێ بە وشەی سەرواو ئینجا لەو ناوانەوە حسێبی دەنگەکانی سەرواو ڕەوی دەکرێ، بۆ نموونە لە شیعرەکەی سالم ناوی دەنگەکانی کۆتایی دێرەکان ئەمانەن : (ڕێ، بێ، فێ، خێ، بێ)، لەم وشانەدا (ێ) سەروایە و لەهەمان کاتیشدا ڕەوییە.

(٢) بۆی هەیە هەم ناوی دەنگەکانی کۆتایی ببن بە وشەی سەرواو لە هەموو دێرەکان دووبارە ببنەوە و هەم ئەو وشانەی لە دەنگەکان دروست دەبن هاوسەروابن وەکو شیعرەکەی خادیم کە

وشەکانی سەروای ئەمانە دەردەچن : (خەڵوەت، سوحبەت، وەحدەت، سەروەت، دەشت، نوکهەت، لەززەت، مەست، شکەست، محەببەت) هەموو ڕەوییان (ت)ە و سەروایان (ەت) بەڵام ئەوەندە هەیە ئەنگی لەسەروای وشەی (دەشت و مەست و شکەست) هەیە چونکە ئەمانە قەیدیان هەیە و قەیدەکەشیان یەك نیە (س، ش).

١٠- چینەکردنی ڕەوی : بۆی هەیە شاعیر هۆنراوەیەك بنووسی، تیپی یەکەمی هەموو دێڕەکان یان لەتەکان، یان تیپی کۆتایی هەندێ لەتی تایبەتی کۆبکەینەوە ناوی کەسێ یان شوێنێ یا شتێ دەربچێ کە شاعیر شیعرەکەی لەسەر نووسیوە. ئەحمەد شوکری لە پێنجینەی شێوەدا هۆنراوەیەکی پێنجینەی نووسیوە، لەهەموو پێنجینەکاندا ئەگەر تیپی سەرەتای لەتی چوارەمیان لەسەرەوە بۆخوارەوە کۆبکەینەوە وشەی (کوردستان)ی لێ دەردەچێ و ئەگەر تیپی کۆتایی (ڕەوی) لەتی پێنجەمیان لە خوارەوە بۆسەرەوە کۆبکەینەوە دیسان هەر وشەی (کوردستان) دەردەچێ. لە پێنجینەی یەکەمدا دەڵێ :

زۆر دەمێکە چاولەڕێم کەی بێ ئەبێ بڕوا خەزان
تاوەکو سەوز و خورەم بێ و بپشکوێ تا گوڵستان
کاتی وەسڵی عاشیقان بێ، جەژنە بێ بۆ بولبولان
کەی بێ ئاوات بەدی بێ، من ببینم کورد زیان
سەربەخۆ، بۆ خۆی بژی یەك دڵ لەخاکی نیشتمان [٧: ٣١]

وشەکانی سەرەتای لەتی چوارەمی پێنجینەکان ئەمانەن : (کەی، وەك، ڕۆژی، دوودڵ، سەر لەڕێی، تێبکۆشن، ئەی، نابێ)، دەنگی یەکەمی هەموویان بەسەر یەکەوە وشەی (کوردستان)ی لێ دەردەچێ، دەبێ ئەوەش بگوترێ لەهەندێ حاڵەتدا دەنگەکان لە ڕووی فۆنۆلۆجییەوە پڕ بە پێستی دەنگە کۆکراوەکانی ناو وشەی (کوردستان) نین. بۆ نموونە (ە) جیایە لە (ا) کە بەرامبەر یەکتر هاتوون، (ڕ) جیایە لە (ر) کە ئەوانیش بەرامبەر کراون.

وشەکانی سەروای لەتی پێنجەمی پێنجینەکانیش ئەمانەن : (نیشتمان، برا، وڵات، مەلاس، پرد، ئەسیر، جوو، ڕەشبەڵەك)، ئەگەر دوا دەنگیان (ڕەوی) لە خوارەوە بۆ سەرەوە بخەینە سەر یەك دیسان هەر (کوردستان) دەردەچێ. ئەم هونەرە زیاتر پەیوەندی بە دەنگیان وشەی سەرەتای لەت و دێڕەکانەوە هەیە نەك کۆتایی، چونکە لە یەکگرتنی سەروادا ڕەوی لەسەرەتا تا کۆتایی یەك شتە. شاعیر یان دەبێ لە لەتی یەکەم ئەم هونەرە دروست بکا یان لە چوارینەو پێنجینەدا کە سەروای پارچەکان لە گۆڕان دابێ. بۆ نموونە جەعفەر قولی زەنگلی شیعرێکی هەیە بەناوی (٣٢ حروف)، (٣٢) چوارینەیە، بەڕیز هەر چوارینەیەك بە تیپێکی ئەبجەدی دەست پێ دەکا، چوارینەکان لەتەکانیان هاوسەروایە. لە چوارینەیەکدا دەڵێ :

دال - دڵی من تەبریە وەرە ڕوونی ئاشکار
تا بوێژم دەرد دل، چەرە بوومە گرفتار
دادیٚ خا ئەزوەکیٚ کەم تا حەل کە مشکل کار •
دەردیٚ من بیٚ دەرمانە، لە من نەمایە قەرار [٣١١:٥٣].

ئەمە جۆرێکە لە (توشیح-موشح) و بەفارسی زاراوەی (موشح آبجدی) بۆ دانراوە[٤٠١: ٩٢] وا دەبیٚ دەنگی یەکەمی وشەی سەرەتای لەتەکان کۆبکرێنەوەو بکرێ بە نیولەتی کۆتایی دوا دێرو هۆنراوەکەی پیٚ بدرێتەوە، شێخ نووری شێخ سالح لە هۆنراوەی (بۆ موتەسەرریفی کەرکووك)، سەرەتای لەتەکانی بەجۆریٚ هێناوە ئەگەر یەکەم دەنگیان کۆبکرێتەوە دەردەچیٚ (نووری بۆ خزمەت جەنابت شارەزووی تەحویل ئەکا) کە دوا لەتی هۆنراوەکەیە[٢١٢: ٣٨٢]. لە شیعری سریانیدا بەتایبەتی لەکلاسیکیاتدا زۆر شاعیر خۆیان لەم هونەرە داوە بەلاّم تیپەکانیان خستۆتە سەرەتای دێرەکان نەك کۆتایی (وەکو هەندیٚ هۆنراوەی عەبدیە شوعی سوبادی و هەندیٚ شاعیری کۆنی وەکو مار ئەفرام...)[٣٦٨: ١٩].

١١- چینە کردنی وشەی سەروا (القاط کلمات القافیة) : نوسامە لە پێناسەی ئەم هونەرەدا دەڵیٚ: (ئەوەیە دێرێك لە دێرەکانی پێشەوە دروست بکریٚ) [٢٦٥:٢٠١]. واتە شاعیر لە ئاخرو ئۆخری هۆنراوەکەیدا، بگەڕێتەوە لەسەرەتا تا کۆتایی هەموو وشەکانی سەروا چینە بکاو کۆیان بکاتەوە و بیانخاتە پاڵ یەکترو دێرێك یان لەتێکیان لیٚ دروست بکا، ئەمە بەستنەوەیەکی توندو زیادەکی کۆتاییە بەسەراپای هۆنراوەکە. حەمدی لە شیعری (خۆشە سەر شانم)دا ئەم وردەکارییەی نواندوە. وشەکانی سەروای هۆنراوەکە ئەمانەن : (ڕێش، خوێش، تێش، ئێش، مێش، پێش، کێشەکێش)، هۆنراوەکە (٧) دێرە، لەلەتی دوەمی دێری شەشەمدا هەموویان بەسەریەکەوە کۆدەکاتەوە، تەنانەت وشەی سەروای دێری حەوتەمیش پێش دەخاو لەگەڵ ئەوانی تر کۆیان دەکاتەوە، دەڵیٚ :

بۆتە دەستوور (العمل) ئەم قافیانە بۆ جیهان
ڕێش و خوێش و تێش و ئێش و مێش وپێش و کێشەکێش [٦:٢٤٦].

ئەمە بوو هەندیٚ لە لایەنی جوانکاری و وردەکاری بەکارهێنانی سەروا، ئێستاش بۆ هەندیٚ کەم و کوڕتی.

باسی دووەم - کەم و کورتییەکانی سەروای شیعری کوردی :

سەروا وەك ڕەگەزێکی هونەری و زمانەوانی، زۆر جار بەهۆی نەشارەزایی یان ناچاریی شاعیرەوە بەجۆرێکی وا دێ کە نەك هەر ئەو دەورە ناگێڕێ کە دەبێ بەجێی بێنێ بەڵکو زیانیش بە ترپە و مۆسیقای ڕەوتی شیعرەکە دەگەیەنێ و لەنگەری ئاوازی تێك دەدا و بەهای ئیستاتیکی دادەبەزێنێ. لەباتی ئەوەی خوێنەر ڕابکێشێ و خۆشی دەروونی بۆ مەیسەر بکا، وەڕسی و بێزاریی لەلا دروست دەکا. بۆیە شاعیر دەبێ زۆر وریا بێ لە مامەڵە کردنی لەگەڵ سەروادا. نابێ ڕێگا بدا هیچ کەلەبەرێکی تێ بکەوێ و کەم و کورتییەکی وای پێوەبێ لەبەهای شیعرەکە کەم بکاتەوە. ئەو جۆرە کەم و کورتییانە هەرچەندە بەسەلیقە و لەئەنجامی خوێندنەوەی زۆری شیعر، زۆر بەئاسانی هەستیان پێ دەکرێ، لەگەڵ ئەوەشدا جار وبار یەخەی شاعیری گەورە و بەدەسەڵاتیش دەگرن. جیاوازیی شاعیری بەتوانا و شاعیری ناشی لەبەرەو ڕوو بوونەوەو چارەکردنی ئەم کەم و کورتییانە لەوەدایە، کەم و کورتییەکان خۆیان بەسەر شاعیری ناشی دادەسەپێنن و شیعرەکەی دەشێوێنن، بەڵام شاعیری گەورە بە جۆرێ دەوری ئەو کەم و کورتییانە دەدا، نایەڵێ هەر پێوە دیار بێ. واتە ڕادەی قەبە بوون یان کەم بوونەوەی کاریگەریی کەم و کورتییەکان تا ڕادەیەکی زۆر بۆ توانا و دەسەڵاتی شاعیر دەچێتەوە. لەم بەشەدا هەندێ لەو کەم و کورتییانەش دەکەینەوە کە لە شیعری کوردیدا دەردەکەون، ئەمانە بەگشتی دوو جۆرن :

یەکەم - کەم و کورتی دەنگ و ئاوازی سەروا.

دووەم- کەم و کورتی زمانەوانی و فەرهەنگیی سەروا.

یەکەم : کەم و کورتی دەنگو ئاوازی سەروا :

ئەمە پەیوەندی بەهەر ناتەواوی و لاوازی و لەنگی و ترازانێکەوە هەیە کە تووشی دەنگو ئاوازی سەروا دەبێ. ئەگەرچی لەزۆربەی زمانەکان کەم و کورتی سەر بەدەنگو ئاوازی سەروا دەردەکەوێ، بەڵام جۆری کەم و کورتییەکە و ڕادەی پەسندنەکردنی لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر دەگۆڕێ، بگرە دیاردەی دەنگسازی هەیە لەزمانێکدا زۆر ئاساییە کەچی لە زمانێکی تر بە کەم و کورتی دادەنرێ. ئەمە هەندێ لەم جۆرە کەم و کورتییانە :

١- جیاوازی دەنگی ڕەوی : ڕەوی بەهێزترین ڕەگەزی مۆسیقی سەروایە، چونکە هەموو شەپۆلەکانی دەنگی سەراپای دێڕە شیعرەکە لەو خاڵەدا کۆ دەبنەوەو دادەکوترێنەوەو لەو دەنگە زیاتر لەگوێدا دەزرنگێنەوەو ماوەیەکی زۆرتر لای گوێگر دەمێننەوەو تاسەی چاوەڕوانی لاتەر دەکا، کە دەنگەکە گۆڕا ئەو نیزامە دەشێوێ و چاوەڕوانی دەنگەکە پووچ دەردەچێ و گوێگر تووشی بێ متمانەییەك دێ.

ا- جیاوازی لە بزوێندا : وا دەبێ ڕەوی بزوێن بێ و بزوێنەکە لە دێڕێك یان چەند دێڕێکی

هۆنراوەکەدا بە بزوێنێکی تر بگۆڕێ.

• گۆڕانی (ا ــــ> ە) : دلـدار لەبەشـی یەکـەمی (نووتنـەوان)دا، پەوی لەسـەر دەنگـی (ا) دامەزراندوە. وەکو لەم وشانەی سەروادا دەردەکـەوێ : (گەرما، ئەدا، تـا، گۆیا، بەخۆکـا، ئـم لـ) تا دەگاتە دێڕی کۆتایی، لەوێ ڕەوییەکە دەکا بە (ە) :

نەخۆشی لێنە، گەر تێنوویان بێ

بەخێری بلوکت ئاویان پێ بدە. [١٢٥ : ٢١٩]

لەمـە لای (سـەفوەت)یـش دووبـارە بۆتـەوە، لەشـیعری ژمـارە (٦٠)دا، کـە (٧) دێـڕە و دەنسریەوە (٨) سەروایە، لەمانە (٥)یان ڕەوییان (ا)یەو سبانیان (ە)یە. (ئەگەرچی لە دیوانەکە هەمووی هەر بە (ا) نووسراوە)، لە دێڕی یەکەمدا دەڵێ :

لە دووری تۆ زەکی بەگ دڵ سووتاوە

هەموو کوردێ هەناسەی لێ براوە

شکا پشت و برا هێزی دو ئەژنۆ

لە گریەن پیر هەتا منداڵی ساوا [١٠٨ : ١٠٩]

وشەکانی تری سەروا (چلوا، ئاوا، نـاوا، لاوا) بەڵام وشـەی سەروای کۆتایی دیسان دەبێ بە (ە) (وتی پێم نیشتمان پەروەر نەماوە). لەم شیعر و ڕەوی گۆڕینەدا، دوو سەرنج هەن :

١- ئەمـە دەنگیەکـەی پەقـەد شیعرەکەی دلـدار نیـە، چونکە لـەوێ ڕەویەکە بەتـەنیا سـەروای دروست کردبوو، هیـچ دەنگی تری لەگەڵدا نەبوو، گۆڕانەکە زەقتر بوو لێرە ئەگەرچی ڕەوی (ا)یە بەڵام دەنگەکانی سەروا بڕیتین لـە (ـاوا)، ئەمـە وا دەکـا کـەم و کورتییەکە کـەمتر بێتـەوە یـا بـەو ڕادەیە هەستی پێ نەکرێ.

٢- ئـەو گۆڕانـەی لـە ڕەوی ڕوویـداوە، (ا) بـووە بـە (ە) لـە دێـڕی یەکـەم (بـە سـەروای هـەردوو لەتـەوە) و دێـڕی کۆتـایی دایـە، ئەمـە وەك بەستنەوەیەك وایـە، بەتاوڵکی وا وەهمـی سـەروێنی هۆنراوەکـە دەکەنـەوە بـەکتر یـا بەڕەویـەکی لاوازیـش بێ، ئەمـە دیسـان کـەم و کورتییەکـە کـەمتر دەکاتەوە ئەمە لای پیرەمێردیش لە مەسنەوییەکی شیعری (مەولوودی پێغەمبەر)دا هاتوە کە دێڕی پێنجەمینەو دەڵێ:

هەر لە ڕۆژهەڵات هەتا ڕۆژئاوا

چرای ئەم دینەی تیا هەڵکراوە [٤٣ : ٢٧١]

• گۆڕانی (ە ــ ی)، زۆر جار وادەبێ ئەم دوو دەبن بە ڕەوی دێڕە شیعرێك کە دوو دەنگی لەیەك دووری وەکو فەتحەو کەسرە یان فەتحە و بۆر بێ، جیاوازییەکە زەق پیشان دەدا، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا حاجی لە (هەمیەونی‌یە)دا کردوونی بە ڕەوی :

تاکی دونیا مایە پوختەی هەر هەیە
ئەم کەروخامەی کە هەن باکم نییە [٦٠ : ٢٠٤]

کەریم شارەزا، لەو باسەی بەناوی (ساغ کردنەوەی هەندێ گیروگرفتی شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی) نووسیویە، لەباسی سەرواولە ژمارە (٤)دا ئەم دێرە شیعرەی حاجی دێنێ و ئەم تەعلیقەی لێ دەدا : (دەبینین لە نیوە دێری یەکەم (هەیە) بووە بە سەرواولە نیوەی دووەمیشدا ووشەی (نیە). دیارە لەکاتی خۆیدا بە رێنووسی کۆن (هیە)، (نیە) نووسراون بەلاّم کە خرانە سەر رێنووسی نوێ کەمێك لێك دوور دەکەونەوە...) [٢٣٣ : ٢٤٧] ئینجا ئەبریر بۆ حاجی دێنێتەوەو دەڵێ (ئەم جۆرە سەروایانە لە کوردی و غەیری کوردیدا هەن). پاشان بەگلەییەوە دەڵێ (بەلاّم من حەزم دەکرد رێکتر بانایە). واتە ئەوەندە رێك نین. ئەگەر بەشێوەیەکی زانستی لەم دوو وشەیە بکۆڵینەوە دەبینین هەردووکیان لەیەك کارەوە هاتوون و بۆ یەك کات و یەك کەسیش گەردان کراون. کاری (هەبوون). کاتی ئێستا. کەسی سێیەمی تاك بەلاّم جیاوازیان لە ئەرێ و نەرێدا هەیە (هەیە-ئەرێ) (نییە-نەرێ). لەبەر ئەوەی شارەزا دەڵێ ئەم جۆرە سەروایانە لەکوردی و غەیری کوردیدا هەیە، دەمەوێ بڵێم لە زمانێکی وەکو ئەسپانیدا، یەکێ لە مەرجە بنچینەییەکانی سەروا ئەوەیە دەڵێ (خۆت دوور بخەوە لە بەکارهێنانی کۆتایی باوی وشە، بۆ نموونە وەکو کۆتایی گەردان کردنی فەرمان) [٥٠٥ : ١٢٥]. جگە لەوەش ئەگەر زیادەی سینتاکسی لەم دوو وشەیە لابیەین، کە فرمانی بێ هێزی (ە)یە لەگەڵ نیمچە بزوێنی (یـ) کە بۆلێك دابڕاندنی دوو بزوێن هاتووە، دەمێنێ (هە، نی) (ە-ی) دوا دەنگی دوو حاڵەتی وشەکەن، ئەمانە هاوڕەوی نین (هە-نی) وەکی رانەبردووی فەرمانەکەیە و بەپێی ڕستە بەم جۆرە زیادەکانی دێنە سەر (هەیە، هەن، هەم، هەین، هەیت، هەن)، (نیبە، نین، نیمە، نیمانە، نینە، نیتانە).

• گۆڕانی (ی)ی بزوێن و (ی)ی نیمچە بزوێن، وەکو کوردی دەڵێ :

شیخننی بهجرك والله یا صبی
ڕەحمت برا لەبۆ کەی و هیجرت هەتا بەکەی
دانیم لە دەوری خەڵی ڕوخت بێ قەرارە دڵ
هەروەك لە دەوری قوتبی فەلەك دائیرەی جەدی [١٧٢ :٨٩]

وشەی سەروای لەتی یەکەم (صبی)یە، ڕەوییەکەی (ی)ی بزوێنە، وشەی سەروای دێری یەکەم (کەی)یە، ڕەوییەکەی (ی)ی نیمچە بزوێنە، کەچی وشەی سەروای دێری دووەم (جەدی)یەو ڕەوییەکەی (ی)ی بزوێنە.

• (وو—ۆ) مەلا مرخلیس دوو سەرەدێ لە شیعرێکدا، ڕەوی (وو-ۆ)ی بەیەکەوە هێناوە، وەکو لە وشەکانی سەروا دەربەکەوێ کە ئەمانەن : (موو، توو، بوو/نەزنۆ ڕۆیۆ) وەکو دەڵێ :

ئەی نازە گوڵی باغی ئەمەل بۆچی وەهاڕۆ
ڕۆیشتی، بەجێت هێشت لەبۆ تێمە کەسەر و سوو
گەنجیم سەمەرێکی نەبوو، پیریم بە سەراهات
ئاگام چ لە پیری نەبوو، ڕۆژم، لە هەوای تۆ [٤٩٠ : ١٦٥]

ب- جیاوازی لە نەبزوێنا : زۆر جار وادەبێ جیاوازی لە ڕەوییە نەبزوێنەکانی هۆنراوەیەک پەیدا دەبێ، ئەم جیاوازییە بەگوێرەی دوور و نزیکیان لە یەکترەوە دوو جۆرن :

١- ئەو نەبزوێنانەی سازگەکان (المخرج point of articulation) یان لە یەکەوە دوورە وەکو :

• (ر ـــ ز) : ئەدەب شیعرێکی هەیە (پێوەم کە خۆم لەمی ـ) هەموو ڕەوییەکانی (بەڵەتی یەکەمی دێڕی یەکەمیشەوە چونکە موسەڕڕەعە) (ر)ە تەنیا دێڕی یەکەم نەبێ ڕەوی لەتی دووەمی (ز)ە ـ دەڵێ :

پێوەم کە خۆم فیدایی لەمی ئەو نیگارەکەم
گیانی عەزیز هەدیەی ئەو بارە نازەکەم [١٤ : ٦٢]

وشەکانی تری سەرەوای ئەمانەن : (مەیگوسار، کار، نزار، شەهوار، غەمگوسار، سایەدار، بەهار، لیفتیخار، گیان نیسار) (کەم) فەرمانی، ڕانەبردووی ڕێژەی ئینشائییە (subjunctive)، وەک دیارە هەموو ڕەوییەکان (ر)ن تەنیا دێڕی یەکەم (ز)ە، ئەم دووش سازگەیان لەیەک دوورە. ئەدەب لە لاپەرە (٩٩)دا ئەم گۆڕینەی دووبارە کردۆتەوە بەڵام ئەمجارەیان بە پێچەوانەوە هەموو وشەکانی سەروا ڕەوییان (ز)ە، تەنیا دێڕی یەکەم (ر)ە. (ناز، موختار، شەهباز، سەرباز...).

ئەگەر چی ئەم دوانە (ر،ز) وەک تیپ (شکل) لەیەک نزیکن بەڵام وەک دەنگکە بنچینەی زمان و سەروایە، زۆر لێک دوورن. بۆی هەیە ئەو نزیکی شکلی تیپە بێ، ئەو تێکەڵییەی دروست کردبێ، چونکە بۆچوونی کۆن زیاتر بەلای تیپدا دەچوو نەک دەنگ یان بۆی هەیە پاش سەروای (کەم) کە تا ڕادەیەک ڕەوی داپۆشیوە، بووبێ بەهۆی کەوتنەوەی ئەم ناتەواوییە.

کوردیش لە شیعری (چاوەکەم دەرهەق بەمن) [١٧٢ : ٧١] هەموو ڕەوییەکانی (ر)ە و پاش سەروای (مەکە)ی هێناوە. تەنیا لە دێڕی سێیەمدا ڕەوی کردووە بە (ز). وشەکانی سەروای شیعرەکە ئەمانەن : (پیر، دڵگیر، تەنخیر، زیز، شیر، تیر، ئیکسیر، تەقسیر).

• (ل ـــ ت) : حەریق لە شیعری (لەخزمەت قازی لاریم نیە ـ)دا هەموو ڕەوییەکان (ل)ن، تەنیا دێڕی پێنجەم نەبێ بووە بە (ت)، لەم شیعرەدا پاش ڕەوی هەیە، (م)ی ڕاناوی لکاوە، ڕەنگە هەر ئەم پاش ڕەوییەش بێ، وای لێ کردبێ (ت) لە باتی (ل) بەکاربێنێ و بەسەر خوێنەری تێبەڕێنێ چونکە خوێنەر زیاتر گوێی بە دەنگی کۆتایی (ڕەوی یان پاش ڕەوی) دەزرنگێتەوە. لە

دێڕی یەکەم دەڵێ :

له خزمەت قاپی لاریم نیبە بۆسەر، چ جای ماڵم
چ حیکمەت بوو ئیشارانی ئەفەرمووی بۆ شیفای حاڵم [١٦٢ : ٤٠]

ئینجا لە دێڕی پێنجەمدا، لەتی دووەمی کە سەروای تیا دێتەوە دەڵێ :

لەهەر لایێ دەفەرمووی حازرو موشتاقی بالاتم

• (ن ـــ ل) : کوردی لە شیعری (تالانی سەرو ماڵت)، هەموو ڕەوییەکانی (ن) هێناوەو پاش ڕەوی (ت)ی پێوە لکاندوە.

تالانی سەرو ماڵم چاوی ڕەشی فەتتانت
پابەندی دڵ و دینم کاکۆڵ ی پەرێشانت [١٧٢ : ٢٠]

وەك لەوشەکانی سەروادا هاتوە (موژگان، خەندان، چەوگان، هامان ...) کە (١٧) دێڕە، تەنیا دێڕی (١٠، ١١، ١٢) ڕەوی گۆڕاوەو بوە بە (ڵ) ئەویش لە دوو وشەدا (شمشاڵ، خرخاڵ) چونکە خرخاڵ دووجار هاتوە، ئەگەرچی بۆی هەیە (خرخاڵ) هەر جارەی مانایەکی هەبێ (ڕەگەزدۆزی بێ)، یەکێکیان (خرخاڵ) (الخلخال) و ئەوەی تر خر/خاڵ (هەمووی هەر خاڵ)، چونکە یەکێکیان لەگەڵ ئەگریجە هاتوە، ئەگریجە و خاڵ بەیەکەوە بەسەر گۆنادا بڵاو دەبنەوە، ئەوەی تریش لەگەڵ پاوانە هاتوە، پاوانە و خرخاڵ لە پێ دەکرێن.

• (د ـــ گ) : لەزاری سلێمانیدا (نگ) هەیە، زیاتر لە دەنگی / ŋ /ی ئینگلیزی دەکا، لەژێر کاریگەری ئەم دەنگەدا زۆر (ند) کە لە کۆتایی وشە بێ، لەو زارەدا دەبێ بە (نگ)، وەکو :

(مەنگ) بۆ (مەند) بەکاربێ. ئەورەحمان بەگی نفووس لە شیعری چیای زاگرۆس دا، کە سەرواکەی (٣-٢) هێناوە، لە سێینەی یەکەمدا دەڵێ :

چیای زاغروس بەرز و بلنگە
گشت پێچ و دەری بینشەی پلنگە
جێگەو هەواری قەومی بە جنگە [٢٥ : ٩١]

دیارە یەکەم لەت (بلندە) کراوە بە بلنگە بۆ ئەوەی سەرواکە لەگەڵ (پلنگە و جنگە) بێتەوە.

• (ن ـــ ر) : تایەر بەگی جاف دەڵێ :

دڵ لە هیجرت وا لە غەمدا ماهی ڕوخسارم وەرە
زەخمە جەرگم بۆ فیراقت زوو بە لوقمانم وەرە [٤٨ : ١٢]

(وەرە) پاش سەرواو (م) پاش ڕەویە، لێرە ڕەوی (ن)ی وشەی (لوقمان)، بە درێژایی ئەم هۆنراوەیە کە (١٣) دێڕە، بۆتە ڕەوی، تەنیا لە دێڕی دووەم لە (هەوار) و دێڕی (١٢) لە (کۆسار)

دووە بە (ر)، ئەوەش جێی سەرنجە لەتی یەکەمی دێڕی یەکەمیش کە بەزۆری موسەڕڕەع دەبێ واتە وەکو سەرواى گشتی دەبێ لێرە (ر)ە (رووخسار)، وەکو (هاوار) و (کۆسار). لێرەش ئەوەی کەم کۆڕینەی ناپۆشێبێ پاش سەرواو پاش ڕەوییە کە ئەوەی وورد نەبێ هەستی پێ ناکا.

• (ل ـــ ر) : ئەسیری لە شیعری (مەقسەدت حاسیل دەبێ) کە چوار دێڕەو دێڕی یەکەمی ڕەهایە (موسەڕڕەع نییە)، واتە چوار وشەی سەرواى هەیە، سیانی (ل)ی کردوە بە ڕەوی (غافیل، باتیل، حاسیل)، ئەوەی کۆتاییش (ر)ی هێناوە، (زاهیر). دێڕی یەکەم و کۆتایی ئەمانەن :

جەوهەرێکی گەرتیا بێ کەللە چۆن ساکن دەبێ
مەرد ئەگەر موشتاقی جشنێ بێ چلۆن غافیل دەبێ
گەر لە ڕێگەی دین و قەومت لەت لەتت کەن بێکۆژن
ئەی ئەسیری ناوی چاکت تا ئەبەد زاهیر دەبێ [١٧ : ٧٨]

لێرەش گۆڕانی ڕەوی لە (ل)ەوە بۆ (ر) کەوتۆتە پەنای پاش سەرواى (دەبێ)، بەڵام لێرە لەبەر ئەوەی هەم پاش ڕەوی نییە و هەم جیاوازییەکە زۆرە، گۆڕانەکە زەق دیارە. لەمە وای کردوە کەریم شارەزا لە پەراوێزدا ئەم ڕوون کردنەوەیە بنووسێ : (هەرچەندە وشەی (زاهیر) لەگەڵ سەرواکانی تری وەك (غافل) و (باتیل) و (حاسل) ڕێك ناکەوێ و بێ هێزییەکی داوە بە هونەری شیعرەکە بەڵام ئێمە بەبێ دەستکاری ئاوامان لەسەرچاوەی پارچە شیعرەکە وەرگرتوە). [١٧ : ٧٨]

• (ت ـــ ق) : ئەحمەد موختار بەگی جاف، لە شیعری (گەر لە مەحبوسی خەلاس بم) کە پڕە لە جۆش و هەڕەشە بۆ دوژمنان و پاڵنەتی چاکە بۆ دۆستان و گلەو گازاندەیە لە بەختی نەیاری خۆی کە خزاندویتە ناو کونجی بەندیخانە، پاش سەرواى (ئەکەم)ی هێناوەو هەموو دێڕەکان ڕەویان (ت)ە تەنها دێڕی یەکەم نەبێ (ق)ە، لە دێڕی یەکەمیش لەتی یەکەم ڕەوییەکەی وەکو دێڕەکانی تر هەر (ت)ە. وشەکانی سەروا ئەمانەن (پەت، رەق، خەت، ئەگبەت، سەروەت، غەیبەت) :

خەلقە ئەمڕۆ چونکە حەپسم ڕێگەیی دەستم نی‌یە
ناتوانم هیچ بکەم مەجبورم هەر غەیبەت ئەکەم [١٠ : ٩٤]

لە ڕووی ئەوەوە کە تەنیا دێڕی یەکەم ڕەوی جیایە و لەتی یەکەمیش لەگەڵ دێڕەکانی تر هاوڕەوییە ئەم شیعرە لە شیعرەکەی تایەر بەگ دەکا کە لەسەرەوە شیمان کردوەوە.

ئەم کەم و کورتییە لای سەرواناسە عەرەبەکان بە (الاجازە) یان (الاجارە) ناسراوە.

٢- ئەو دەنگانەی سازگەیان لەیەك نزیکە یان یەکەو سیفەتی تریان جیایە، وەکو :

• (ب ـــ پ) : ئەم دوو دەنگە زۆر لەیەکەوە نزیکن، سازگەو شێوەی هاتنە دەرەوەیان یەکە،

تەنیا لە ڕووی (گڕی- voiced) وکپی (voiceless) جیان. یەکەمیان (ب) گڕەو دووەمیان (پ) کپە. نالی لە شیعری (ئەحوەلی تەفریقە ئەزەر...)دا، جگە لەپاش سەروای (دەکا)، سەروای شیعرەکەی (ـەب) هێناوە کە ڕەویەکەی (ب)ە. شیعرەکە (٧) دێڕەو دێری یەکەمی موسەڕرەعە، واتە هەشت وشەی سەروای تێدایە، لەم هەشتە شەشیان ڕەویەکەیان (ب)ەو دوویان (پ)ە. وشەکان ئەمانەن: (سەبەب، ئەدەب، تەلەب، لەهەب، لەپ، چەپ، تەرەب، گەپ) دێری یەکەم دەڵێ:

ئەحوەلی تەفریقە ئەزەر ئەقوییەتی سەبەب دەکا
عاریفی وەحدەت ئاشنا لەم قسەیە ئەدەب دەکا [٩-٢ : ٥٢]

<u>وردەکارییەکی نالی :</u>

ڕاستە (پ-ب) لە ڕووی کپی و گڕییەوە جیان و نەدەبوو نالی بیانکا بە ڕەوی لە یەک هۆنراوەدا چونکە هۆنراوەی یەکێتی سەروا دەبێ یەکێتی ڕەوی تێدا بپارێزرێ، بەڵام لێرەدا نالی پاش سەروای (دەکا)ی هێناوە، یەکەم بەم پاش سەروایە جیاوازییەکەی کەم کردۆتەوە چونکە زەین و گوێچکەی گوێگر زیاتر بەدوا دەنگەدرێژەکەیەوەو ئەو جەختەی لەسەر ڕەوییە، پاش سەروا زۆری بۆ خۆی ڕادەکێشێ، دووەم ئەو دوو ڕەوییەی کە بوونەتە (پ)، لە خوێندنەوەدا وەکو (ب) گۆ دەکرێن چونکە دەنگی (د)ی (دەکا)یان بە دوا دێ، (چەپ دەکا، گەپ دەکا)، ئەگەر یەکێ ئەم جووتە وشانە بخوێنێتەوە، هەست دەکا بێ دەستی خۆی (پ) وەکو (ب) دەخوێنێتەوە. ئەمە بۆ دەستوورێکی گۆرانی دەنگەدەچێتەوە کە پێی دەگوترێ (assimilation) واتە (تەبایی یان گونجاندن) کە ئەوەیە دوو دەنگی جیاواز لە گڕی و کپی، ئەگەر بکەونە تەنیشت یەکەوە، یەکێ کار لەوی تر دەکات و لەگەڵ خۆی دەگونجێنێ، یان کپەکە گڕەکە کپ دەکا، یان گڕەکە کپەکە گڕ دەکا لێرەدا (پ،د) لەتەک یەک هاتوون، (پ) کپ و (د) گڕە، (د) کار لە (پ) دەکا و گڕی دەکا، (پ) گڕ بێ دەبێ بە (ب) ئەوەشیان پێی دەگوترێ (regressive assimilation) چونکە کاریگەرەکە لە دواوە بەرەو پێشەوەیە، واتە کشانەوەیە. لەمەوە وەستایی و وردەکاری نالی دەردەکەوێ کە هەرچەندە بە شکڵ ڕەوی گۆڕیوە بەڵام لە ڕاستیدا چۆنیەتی خوێندنەوەی ڕەوییە گۆڕاوەکە دەیهێنێتەوە سەر ڕەوتی گشتی ڕەویەکانی تر (ڕێتەوی هەکاری)ش. لە شیعرێکی دا ڕەوی (ب) یەکجار گۆڕیوە بە (پ) کە لە دووبارە بوونەوەی وشەیەک دا هاتوە (تیپ تیپ)، لێرەدا جیاوازییەکە زەق دیارە، چونکە پاش سەروای نییە، دەڵێ:

زولف و گیسوو جەعدو کاکل خاڵ و خەت موژگان بەسەف
هاتنە دەعوایێ دڵێ من دەستە دەستە تیپ تیپ [٤٠ : ٩٢]

لە شیعرێکی سەلامیش (بە زولف و بەرچەمی) [١٠٩ : ١٠٠] کە (٩) دێڕەو موسەڕرەعە واتە (١٠) وشەی سەروای هەیە، وشەیەکیان (گەپ) سەرواکەی گۆڕاوە، ئەوانی تر

هەمووی (ب)ە: (عەقرەب، غەیغەب، مەنسەب، مەکتەب، کەوکەب، لەب، گەپ، مەزهەب، مەتلەب).

(ناری)یش هەمان گۆڕانی لە شیعرێکدا کردوە کە بۆ بابە عەلی کوڕی شێخ مەحموودی حەفید ڕاڵەی نووسیوە [٢٠٦ : ٣٩-٤٠]، (١٥) دێڕە موسەڕڕەعە، واتە (١٦) وشەی سەرەوای هەیە، (١٤)یان بە (ب) کۆتاییان دێ (تەرەب، عەرەب، نەسەب ـ) دووشیان بە (پ) : (گەپ، قەپ).

• (هـ ـــ ح) : خانی دەڵێ :

زینێ مرنا مەمێ بگوهـ کەت
گۆیا مریو ژنو بروح کەت [٢ : ١٦٨]

لەم دێڕەدا (کەت) پاش سەروایەو وشەکانی سەروا ئەمانەن : (گوهـ، روح) لەیەکەمدا ڕەوی (هـ) و لەدووەمدا (ح)ە.

• (خ ـــ غ) : ئەم دوو دەنگە وەکو دووەکەی پێشوو تەنیا لە ڕووی کپی و گڕییەوە جیان. (خ) کپ و (غ) گڕ. سایری لە شیعری (عیشقی پەری ڕوویەک)دا کە (٨) دێڕەو موسەڕڕەعە، لە (٩) وشەی سەروادا جارێکیان (خ)ی کردوە بە (غ)، (ئەگەرچی هەر بە (خ) نووسراوە، بەڵام ڕاستیەکەی (غ)ە. لە دێڕی یەکەمدا دەڵێ :

لەتاوی ئاگری عیشقی پەری ڕوویەکی قەد بەیباخ
خودا ئاگاهە یەک لەحزە نیە جەرگ و دڵم بێ داخ [٩٨ : ٦٧]

وشەکانی تری سەروای ئەمانەن : (شاخ، چەرباخ، سۆراخ، داخ، شاخ، گوستاخ، سۆراغ)، دووجار سۆراغی بەکارهێناوە کە تەعقیب کردنە، لە دێڕی کۆتاییدا دەڵێ :

چ حاصل صابری هاوار ئەکەی قاتیل لەدەست دەرچوو
هەتا ڕۆژی قیامەت قاتلت بێ ناکرێ سۆراغ.

سەعیدی هەورامیش لە دوو شیعردا (خ،غ)ی کردوە بە ڕەوی [١١١ : ١٦٣،٩٢].

• (ج ـــ چ) : ئەم دووشیان هەروەکو ئەوانی پێشوو جیاییان تەنیا لە گڕی و کپی دایە. عەونی لە شیعری (بەدڕەوشتی)دا کە (٧) دێڕەو موسەڕڕەعە و ڕەوییەکەی (ج)ە لە هەشت وشەی سەروادا، جارێکیان (دێری چوارەم)ی ـە کردووە بە (چ) (خاچ) دەڵێ :

بێ لە سەرنان و جوێندانت بە زانایانی خۆت
تف لە ڕووی خۆ کردنەوەک لە عنەتی ڕاهیب لە خاچ [١٤٥ : ١١٨]

کەچی وشەکانی تری سەروا بریتین لە : (ڕەواج، ساج، تاج، باج، عاج، سەراج).

• (ك ـــــ گ) : حاجی لە شیعری (لەگلاوان و شوانی کوردەکان یەك)دا هەموو ڕەوییەکانی(ك) هێناوە : (یەك، لەك، بەرمەك ...) ئینجا لە دێڕی حەوتەمدا کردوویە بە (گ)، دەڵێ :

لە کوێی گا نووستوون بۆ ێێگا ڕێوی
لەسەر ئێوە وەها شێرگیرە وەك سەگ [٦٠ : ٧١].

• (ز ـــــ س) : ئەدەب لە شیعرێکدا (شۆخەکەم دیسان دیارە ....)، (ز)ی کردوە بە ڕەوی و پاش سەروای (هەیە)ی بۆ هێناوە، لە شیعرەکەدا وەك پێشتر باس کرا گۆڕانێکی تریش لە ڕەویدا هەیە، دێڕی یەکەم (ز) بوە بە (ر)، لە هەمان کات دا دێڕی پێنجەم گۆڕانێکی تری تێکەوتوە (ز) بوە بە (س). جیاوازی ئەم دوو دەنگە هەر لە کپی و گڕیدایە. وشەکانی سەروا ڕەوییان (ز)ە وەکو : (ناز، شەهبان، سەربان، تەنناز....) تەنیا لە پێنجەمدا بوە بە (قەفقاس) :

عەسکەری موژگانی ئێرانی موسەخخەر کردوە
وەك ئەمن بیستوومە ئێستا عەزمی قەفقاسی هەیە [١٤ : ٩٩]

• (ش ـــــ ژ) : ئەم دەنگانەش کە لە نێوان کپی و گڕی دان، جاری وا هەیە لە بوون بە ڕەویدا جێگای یەکتر دەگرنەوە. چیرۆکی زەمبیل فرۆشی مراد خانی بایەزیدی کە بەزاری کرمانجی سەرووە، لە شێوەی چوارخشتەکی دایە (AAAB)، لەسەرەتا تا کۆتایی چوارەم لەتی چوارینەکان هاوسەروان و سێ لەتەکەی پێشووی هەر چوارینەیەکیش لەنێوان خۆیاندا هاوسەروان. چیرۆکەکە بە سێینەیەك دەست پێ دەکا (لەباتی چوار خشتەکی)، ڕەنگە ئەمە بۆ دامەزراندنی کێش و سەرواو ڕێگا خۆش کردن بێ بۆ ئاوازی هۆنراوەکە دەڵێ :

ئەی مەجلیسا پڕزەوق و خۆش گۆهـ بدەنە سوحبەتەك خۆش
دەکەین بەحسی زەمبیل فرۆش [٢٠٠ : ١٥]

ڕەوی هەموو چوارینەکان (ش)ە، تەنیا چەند جارێك نەبێ بە (ژ) دەیگۆڕێتەوە، وەکو وشەی (ڕۆژ ل١٥، ١٦، ١٧، ٢٤، ٢٥، ٢٨، ٣٢)و وشەی (بسۆژ ل١٨) و(بێژ ل٢٣ - لەمەیاندا ڕیفیش گۆڕاوە. ژ - بۆتە (یێ) ...) جگە لەسەروای گشتی چیرۆکەکە کە لە چوارەم لەتی هەموو چوارینەکانداییە، لە (٨)ەم چوارینەدا، سەروای سێ لەتی پێشەوەی چوارینەکە بەم جۆرە هاتوە (پێش، دەروێش، نێژ)، واتە لە سەروای چوارینەکەشدا (ش) بوە بە (ژ).

• (ل ـــــ ڵ) : ئەم دوو دەنگە هەر زۆر لەیەکەوە نزیکن، نەمزانیوە لەهیچ زمانێك وەکو کوردی فۆنیم بن، واتە دەنگی سەربەخۆبن و مانای وشە بگۆڕن، لە ئینگلیزیدا، هەردوکیان هەن بەڵام بە دوو ئەلۆفۆنی یەك فۆنیم دادەنرێن و هەریەکە شوێنی خۆی هەیە لەوشەدا (لامی قەڵەو - dark L) و (لامی لاواز - Light L)، کەچی لەکوردیدا وەکو دەنگی تەواو جیاوازن، هەریەکە فۆنیمێکی

سەربەخۆیە، بۆیە ئەگەر لە نووسیندا دوو ڕەمزی لەیەك دووریان بۆ دابنرایە زۆر لەدارێژەری ئەم ئەرکە دووری ئێستا بەنیشانەیەك (٧) لێك جیابکرێنەوە. هەر لەم لێك نزیکییەشە، وای کردووە زانای شاعیرانی کۆن هەست بە جیاوازیان نەکەن و یەك حسێبیان بۆ بکەن و لە شیعریشدا شاعیران، هەردووکیان لەیەك هۆنراوەدا بکەن بە ڕەوی بێ ئەوەی هەست بکەن کە لە بەکێش ڕەوی لایان داوە.

شێخ نووری شێخ سالح لە شیعرێکدا بەناوی (شێوەنی ڕێبوار) کە (٧) دێڕەو موسەڕەعە، پاش سەروای (ئەمڕۆ) و سەروای (ماڵ/ماڵ)ی هێناوە لە سەرەتادا دەڵێ:

ئەزانم بینووسم بۆ هەر کەسێ من عەرزو حاڵ ئەمڕۆ
لەعەرزی حاڵی خۆم داماوم و ساحیب مەلاڵ ئەمڕۆ[٢١٢ : ١٧٥]

وشەکانی تری سەروا ئەمانەن: (خاڵ، میسال، جەماڵ، ئیعتیدال، بەتاڵ، کەماڵ) وەك دیارە ڕەویەکان لەنێوان (ڵ/ل) دان.

لەمە لای زۆربەی شاعیرانی کلاسیکیمان دووبارە بۆتەوە، هەر بۆ نموونە حەمدی(ل٢٠١، ٢٠٤)، ئەحمەد موختار(ل٧٥)، ناری (ل٤٨)، قانع (ل١٠٨، ١٠٩).

• (ر ـــــ ڕ) : ئەم دوو دەنگە زۆر لەیەکەوە نزیکن، ئەگەرچی دوو دەنگی جیان بەڵام لە کەم زماندا دەبن بە فۆنیم، هەر دوو ئەلۆفۆنی یەك فۆنیمن، بۆ نموونە لە عەرەبیدا دوو جۆر (ر) هەن: (مفخمە) و (مرققە) کە هەر یەکەیان شوێنی تایبەتی خۆی هەیە لە وشەدا[٥٤]. بەڵام هەرگیز گۆڕانیان مانای وشەکە ناگۆڕێ، لە ئینگلیزیشدا، (round) و (flap) هەیە[٥٥] ئەوانیش هەر ئەلۆفۆنن، کەچی لە کوردیدا بە پێچەوانەی ئەوانەوە ئەم دوو جۆرە (ڕ)ە، دوو دەنگی جیاوازن و هەریەکە دەورییەهای فۆنیمایەتی خۆی هەیە. وەك دوو دەنگی لێك دووران (ر)ی قەڵەو لاواز لەکوردیدا، ئەگەرچی دوو دەنگی جیاوازن بەڵام بەپێی یاسای فۆنۆلۆژی (ر)ی لاواز قەت لەسەرەتای وشە نایە، هەر لەناوەڕاست و کۆتایی دێ، کەواتە (ر ـــــ ڕ) هەردووکیان دەشێ

---

[٥٤] لەعەرەبیدا، ئەم دووجۆرە (ر)یە هەریەکە بەپێی دەستووری تایبەتی شوێنی خۆی لەوشەدا دەگرێ، بۆ نموونە ڕێی مفخمە (قەڵەو) بریتییە لەو ڕێیەی (کە سەربار یان بۆربار بێ، ئەگەر زەنەندا ڕیش بێ بەڵام تیپی پێشەوەی بۆربار یان سەربار بێ، قەڵەو دەبێ، یان ئەگەر تیپی پێشەوەی ژێربار بێ، بەڵام کەسرەکەی سەرەبزێ (عارضة)، هەروەها ئەگەر زەنەندار بێ و ژێری تیپی پێشەوەی ئەسلی بێ و یەکێ لە تیپەکانی (استعلاء)ی بەدوادا بێ کە لە (خص ضغط قظ)دا کۆ دەبنەوە، دیسان قەڵەو دەبێ.) [٣٥٨ : ٢٤] کەچی ڕێی لاواز (المرققة) (ئەو ڕێیەیە کە ژێربار بێ جا چ لەسەرەتای وشەدا بێ و چ لەناوەڕاست و چ لە کۆتایی، چ لەناوبانێ و چ لەخەرمان ... یان ئەگەر تیپی پێش ڕێ، بزوێن بێ یان بێ بێ ـ هەروەها ڕێ لاواز دەبێ ئەگەر زەنەندار بێ و پێشەوەی ژێری ئەسلی بێ و تیپی (استعلاء)ی بەدوادا نەیە). [٣٥٨ : ٢٥]

[٥٥] ئەم دوو جۆرە (ر) لە ئینگلیزیدا بەپێی شوێن گۆڕکردنیان دەگۆڕێ.

لەکۆتایی وشە بێن کە شوێنی ڕەوییە لەسەروادا. ئەم نزیکییەی نێوانیان وای کردووە زۆر جار لە شیعری کلاسیکی کوردیدا تێکەڵ بن، واتە هەردوو جۆریان لەیەک هۆنراوەی یەکێتی سەروادا ببن بە ڕەوی.

نالی لە شیعری (پێم دەڵێن ...) هەردوو جۆری کردووە بە ڕەوی، دەڵێ :

پێم دەڵێن مەحبووبە خێڵ و قێچە مەیلی شەڕ دەکا

خێڵ و قێچە با تەرازووی نازی نەختێ سەر دەکا[٢٠٩ : ٥٤]

لەم دێڕی یەکەمەدا هەردوو جۆرە (ر) هاتوون. لە (شەڕ) قەڵەوە و لە(سەر) لاوازە. وشەکانی تری سەروا ئەمانەن (دل پەیکەر، نیلوفەر، شەڕ، باوەڕ، دەفتەر، سەر). ئەم دیاردەیە لای زۆربەی شاعیرانی کلاسیکی دووبارە دەبێتەوە، حمدی (ل٤٥، ٢٢٥)، سالم (ل٤٧)، خانیم(ن، ١٣٥)، تاهیر فوئاد (ل٢٨)، پرتەوی هەکاری (ل١٠٧)، مەحوی (ل ١٣٠ ...).

ئەم کەم و کورتییەی جیاوازی دەنگە لەیەک نزیکەکان لە سەروانا سی عەرەبیدا بە (الاکفاء)[٥٦] ناسراوە.

---

[٥٦] (الاکفاء) و (الاجازه - الاجاره) کە بریتین لە جیاوازی دەنگی ڕەوی، لەگەڵ زاراوەی تری وەک (الاقواء) - جیاوازی حەرەکەی ڕەوی لەنێوان کەسرەو زەممە - و الاصراف - جیاوازی حەرەکەی ڕەوی لە نێوان فەتحە و زەممە، وەک زاناکانی سەرواناسی عەرەبی لەسەری رێک کەوتوون. لەسەرەتادا زۆر جار لای زاناکان تێکەڵ دەکران و یەکێ دەخرایە شوێن ئەوەی تر بۆ نموونە، ئیبن ڕەشیق لە (العمدە)دا دەڵێ (لای زۆربەی زاناکان جیاوازی ئیعرابی سەروا (اقواء)ە _ بەڵام ئیبن عوبەیدە ئەوانەی قسەی ئەو دەڵێنەوە وەکو ئیبن قوتەیبە ئەمە بە (اکفاء) ناو دەبەن و بەلای ئەوانەوە (اقواء) ئەمانی تیپێك یا کورتبوونەتی لە عەرووزی دێڕدا) [٢٤٦ : ١٦٥] ئینجا دەڵێ (لای زۆربەی زاناکان (اکفاء) هەر (اقواء) خۆیەتی، وەکو ئەبو عەمری کوڕی عەلاء و خەلیل و یونس بن حەبیب. ئەمە قسەی لە حەمدی کوڕی یەحیای بەعلەبە) هەروەها دەڵێ (فیراء دەڵێ : بەقسەی خەلیل (اجازە) ئەوەیە سەروایەك طاء بێ یان دال، ئیبن کیسان دەڵێ پێناسەکە لای (ابو عبداللە) دەبێ بە (اصراف) (ئیصرافیش وەکو (اجازە) لای ئەبو عەبدوڵای شێلخمان ئەوەیە سەروایەك دال بێ و یەك طاء) ل١٦٧. ئیبن عەبد ڕەببە لە (العقد الفرید) دەڵێ (لای هەندێ زانا (الاقواء) و (الاکفاء) یەك شتن، هەندێکیش (اقواء) تایبەتی دەکەن بە عەرووزی تەك زەرب (اکفاء) و (ایطاء)تایبەت دەکەن بە زەربی تەك عەرووز[٢٤٨ : ٢١٢-٢١٤] ئینجا دەڵێ : (یونس لای وایە (اکفاء) لای عەرەب (اقواء)ە. هەندێکیش بە گۆڕینی سەروای دادەنێن وەکو هێنانی عین و غین، کەچی خەلیل ئەمە بە (اجازە) ناو دەبا و ئەبو عومەر دەڵێ جیاوازی ئیعراب سەروایە بە کەسرەو زەممە و فەتحە، (اجازە) لای هەندێکی تر کۆبوونەوەی زەممە و کەسرەیە لەسەروا و (اجازە) تەنیا ئەوە دەبێ کە (هاء)ی وەسلی وەستاو بێ)[٢٤٨ : ٢١٤] (اکفاء لای هەموو شیعر ناسان جیاوازی سەروایە بە کەسرەو زەممە تەنیا ئەوە نەبێ کە یونس باسی کردووە)[٢٤٨ : ٢١٤] لەبارەی تێکەڵ کردنی (اکفاء) و(اقواء) ئیبن کیسان دەڵێ (هەندێ کەس گۆڕانی مجری (حرکەی ڕەوی) بە (اکفاء) دەزانن و هەندێك بە (اقواء)[٣٧٢ : ٢٥] ئینجا دەڵێ (کەچی (اقواء) بریتییە لە گۆڕینی سەروا) و هەندێ کەس ئەمە بە (اکفاء) ناو دەبەن. لەکۆتاییدا لای ئیبن کیسان زاراوەکان پێچەوانە دەبنەوە (جیاوازی ڕەوی (اقواء) وجیاوازی حەرەکەکەی (اکفا)یە) [٣٧٢ : ٢٩].

٢- جیاوازی دەنگی پێش ڕەوی :

مەبەست دەنگی پێش ڕەوی داخراوە (نەبزوێن)، چونکە ئەگەر ڕەوی کراوە (بزوێنی درێژ) بێ، دەنگی پێشەوەی هەرچی هەبێ گرنگنییە، لەبەر ئەوەی خۆی بێ یارمەتی هیچ دەنگێکی تر دەتوانێ لەنگەری سەروا ڕابگرێ.

دەنگی پێش ڕەوی، بۆی هەیە بزوێنی کورت، یان درێژ یان نەبزوێن بێ.

ا- گۆڕانی بزوێنی کورتی پێش ڕەوی : بزوێنی کورت لە کوردیدا بە زۆری (ە) ، (ی) ، (و)، بزرۆکە دەگرێتەوە. بەپێی بۆچوونی عەرەبی بێ ئەمانە دەبن بە حەرەکەی تەبی پێش ڕەوی (التوجیە). لە شیعری کلاسیکی کوردیدا - تێکەڵ کردنی ئەم بزوێنە کورتانە زۆر جار دووبارە دەبێتەوە، کە ئەمە ئەڵێ، چونکە لانی کەم دەبێ نەبزوێنی (ڕەوی) و بزوێنی پێشەوەی یەك بن. بزوێنەکە با کورتیش بێ ئاوازەکە ڕادەگرێ، لەنگبوونی ئاوازەکە لە ئەنجامی گۆڕانی بزوێنە کورتەکە یەکێکە لە کەم و کورتییەکانی سەروا، بۆ نموونە خانیم دەڵێ :

سەبا مروەت بێ بەسەر جان و دڵ
موژدەی بە هاریش بدە بە بولبول[٧٥ : ١٦٤]

وشەکانی تری سەروا بریتین لە : (چڵ، سونبول، بولبول، گوڵ، قەرەنفل، مول)، وەك دیارە بزوێنی سەروا (پێش دوانە بزوێن) هەمووی یەك نییە، لەنێوان (و) و بزرۆکە دایە. ئەمە لای ئەسعەد مەحوی (ل٩، ٤٩) و سالم (ل١١٢، ١٤٠، ١٤٤)، خانیم (بڕوا ل١٠٦، ١٦٤)، ئەسیری (ل٦٧)، ئەحمەد مختار (ل٧٥، ٧٦)، حەمدی (ل٢٨٨)، مەحوی (ل٢٨٣)، دووبارە دەبێتەوەو لەسەروانانسی عەرەبیدا بە (سناد التوجیە) ناسراوە. لەبارەی ئەم جیاوازییەی بزوێنی کورتی پێش ڕەوی، کەریم شارەزا لەبارەی دێرە شیعرەکی حاجی کە ئەم جۆرە کەم و کورتییەی تێدایە، دەڵێ:

(ئەم حاڵەتەش کزییەك دەدات بە شیعرەکەو هونەری سەرواکەی) [٢٣٣ : ٢٤٤].

ب- گۆڕانی بزوێنی درێژی پێش ڕەوی نەبزوێن :

• (وو ـــ ۆ) : خانیم دەڵێ :

ئەمانەی عاشیقن دیارە بەڕەنگ و چەهرە مەعلوومن
ئەمانەی مونکیری عیشقن کەرو هەم جاهیل و شوومن[٧٥ : ١٩٩]

لەم شیعرەدا (ن) پاش ڕەوییەو ڕەوی (م)ە، بزوێنی پێش ڕەوی لەم دوولەتەدا بریتییە لە(وو)، بەڵام ئەم بزوێنە، کە دەبێ تا سەر پەیڕەو بکرێ، لەهەندێ دێردا دەگۆڕێ بۆ (ۆ)، وەکو لە وشەکانی تری سەروادا دەردەکەوێ : (مۆمن، مەحکوومن، مەحروومن، بۆمن، مەزلوومن، مەعسوومن، مەعلوومن، بۆمن) دیارە ریدف لە نێوان (وو،ۆ)دایە کە ئەمە ئیقاعی سەروا دەشکێنێ. ئەم گۆڕانە

لە شوێنی تر و لای شاعیرانی تریش هاتوە: خانیم(ل١٢٤، ١٣٨، ١٧٣، ٢٧٢)، شاهۆ(ل٢٢)، دڵدار (ل١٨٠)، شێخ ڕەزا (ل٢٨)، حەمدی (ل٢٠٨)، گۆران (ل٤٦).

• (ۆ ــــ وە) : ئەگەرچی لەزۆر حاڵەتدا دەنگی (ۆ) لە (وە) یان (ەو) پەیدا دەبێ. وەکو ڕەوشەن ــــ ڕۆشن. کەون ــــ کۆن ... بەڵام مەرج نییە ئەمە لەهەموو وشەیەکدا ڕوویدابێت. بۆیە نەبیستراوە مفەوەزیبێ بە مفەوۆز. بەتایبەتیش کە (و)ەکە موشەددەدە. شیعرێکی مدنە جاف لەنگی لە ڕیدف تێدایە. لەسەرەتاکەیدا دەڵێ :

شەهاب یارەب، کە ئەم جەژنەت موبارەك بێت و پیرۆز بێ
هەمیشەی بەخت و ئیقبالت وەکو خۆر پڕتەو ئەفرۆز بێ[٢٠٥ : ١٨٧]

جگە لەم دوو وشەیەی سەروا (پیرۆز، پڕتەو ئەفرۆز)، لەدوو دێڕی تردا دوو وشەی تری هێناوە (نەورۆز، مفەوەز) - وشەی مفەوەز لە ڕیدفدا لەگەڵ سێ وشەکەی تر یەك ناگرنەوە.

• (ێ ــــ ی) : سالمی لە شیعری (شیوەن کە ئەی دڵ)دا، (ێ-ی) کردوە بە ڕیدفی وشەکانی سەروا. لەسەرەتادا دەڵێ :

ماتەمە، شیوەن کە ئەی دڵ چاوە ئەمجا بێرەنێش
وا دلارامم ئەکا عەزمی سەفەر ڕێی هاتە پێش[٩٨ : ٩٣]

وشەی سەروای دێڕەکانی تریش ئەمانەن : (نێش، خوێش، نیش، ڕیش، سریش، پێش ...) وەك دیارە لەم وشانەدا (نێش، پێش) ڕیدف (ێ) یەو لەمانەش (خوێش، نیش، ڕیش، سریش) (ی)یە.

• (وو ـــ ۆ ـــ ی ـــ ێ) : مەلا وەسمان لە شیعری (بەخاتری خاڵت)دا ڕیدفی بەچوار جۆر گۆڕیوە کە ئاوازەکەی تەواو تێك داوە، دێڕی یەکەمی ئەمەیە :

بەخاتری خاڵ و زولفت (ڕیشەیی) دڵ
دەمێ مەشکێنە تۆخوا (شیشەیی) دڵ[٢١٢ : ١٠٢]

لێرەدا (دڵ) پاش سەروایە و (ی) پاش ڕەوییە و بۆ پێکەوە بەستنی دەرخەرو دەرخراو هاتوە. سەروا لەم دوو وشەیەدا (ڕیشە، شیشە) ڕێکە، ڕیدف (یـ) و نەبزوێنی (ش) ڕەوییە، بەڵام لە دێڕەکانی تر وشەکانی سەروا ڕیدفیان دەگۆڕێ : (تووشە، تیشە، خۆشە، پیشە، ئەندێشە، پێشە). وەك دیارە ڕیدف بەسەر (ی، ۆ، وو، ێ)دا دابەش بوە.

• (ا ـــ ی) : مەحوی لە شیعری ژمارە (٢)ی نیشتمانی و نەتەوایەتیەکانی سەرواکانی هەموو (الم) هێناوە کە (م) پاش ڕەوییە و (ل) ڕەوییە و (ا) ڕیدفە، بەڵام لە دێڕی پێش کۆتاییدا کردوویە بە (یلم) واتە ڕیدفی گۆڕیوە، لە دێڕی یەکەمدا دەڵێ:

وەتەن ، بۆتۆ بەدایم من دەناڵم
وەتەن، بۆتۆ پەشێوە وەزع و حاڵم [٢٠١ : ٢٧]

وشەکانی سەروا ئەمانەن (دەناڵم، حاڵم، مەلالم، خەیالم، نیهالم، کەمالم، دەلالم، جەمالم، زەوالم)
کەچی لە دێڕی پێش کۆتاییدا دەڵێ :

خەلان و رووست و زینو شاخی هەلگورد
بە قوربانی ئەوان بێ ، پەروەردی نیلم [٢٠١ : ٢٨]

ئەم گۆڕانەی بزوێنی دێڕی پێش ڕەوی لە شیعری عەرەبیدا بە (سناد الردف) ناسراوە کە یەکێکە لە کەم و کورتییەکانی سەروا.

جـ- گۆڕانی قەید، کە دەنگی نەبزوێنی وەستاوی (زەننەدار) پێش ڕەوی نەبزوێنە، بۆ نموونە: خانیم دەڵێ :

بکا هەر کەس لەشەودا جلوەڕێی ئەمر
نەبینێ پرتەوی جیلوەی شەوی قەمر [٧٥ : ١٣٧]

لێرەدا وشەی (ئەمر، قەمر) کە وشەی سەروان و ڕەوییان (ڕ)ە، قەیدیان جیایە لە یەکەم (م) و لە دووەم (د)ە. لێرەدا بزوێنی کورتی پێشەوەیان یەکە. ئەم قەیدە لە وشەکانی تریشدا گۆڕاوە کە ئەمانەن : (فەجر، عەسر، فەخر، قەدر، سەمر، حەشر ...) قەیدەکان (ج، ت، خ، د، ب، هـ) یەك نین. ئەمە یەکێکە لە کەم و کورتییەکانی سەروا. یەك قەید لە سەراپای هۆنراوەیەکدا جیا بێ بە عەیب دانەنرێ چ جای هەموو قەیدەکان جیابن. جەمدی لە دوو هۆنراوەدا، ڕێگای بەم عەیبەداوە بکەوێتەوە ناو هۆنراوەکانی، یەکەم لە هۆنراوەی (نە عەقڵم پێ دەمێنێ...)[٦ : ٢٥١]. کە (٦) دێڕە دێڕی یەکەمی موسەڕڕەعە واتە (٧) سەروای هەیە، ڕەوی (ح)ە لەمانە پێنجیان قەیدیان (ر)ە (شەرح، عەرح، فەرح، قەرح، تەرح) و دوانیان قەیدیان (ب)، (قەبح، ئەبح) کە ئەمە ناتەبایە بۆ سەروا. هۆنراوەی دووەمیش ئەوەیە (لەگەڵ ئیدراك و ...) دەست پێ دەکا[٦ : ٣٦٤]. (٥) دێڕی یەکەمی موسەڕڕەعە. ڕەوی (ف)ە و هەموو قەیدەکانی (ر)ە : (حەرف، صەرف، بەرف) تەنها لە دێڕی کۆتایی قەید بوە بە (ل) : (ئەلف).

خانیش لە دێڕە شیعرێکدا وشەی (لطف، ظرف)ی کردوە بە وشەی سەروا [٢ : ٣٢].

جگە لەوەی ئەم دوو وشەیە ڕەوییان جیایە، قەیدیشیان یەك نییە (ف ـ ر).

وا دەبێ قەید لە وشەیەکی سەروادا هەبێ و لە وشەیەکی تردا نەبێ. پیرەمێرد دەڵێ :

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەی زەڵم
بۆچ بەهار لێڵی و پاییز سەربەتەم [٤٣ : ١٧٤]

وشەی یەکەمی سەروا (زوڵم) قەیدی لەگەڵ هاتوە (ل)، ئەم قەیدە لە وشەی دووەمی سەروا (ئەم)دا نەهاتوە.

ب- گۆڕانی ئەلفی تەئسیس : ئەلفی تەئسیس لەو دەنگانەیە، ئەگەر شاعیر لە دێڕی یەکەمدا لە وشەی سەروادا هێنای دەبێ لە هەموو وشەکانی سەروای هۆنراوەکەیدا هەبێ، ئەگەر لە یەکێکیاندا نەبێ بە کەم و کورتی دادەنرێ و پێی دەگوترێ (سناد التأسیس) واتە یەکێتی تەئسیس نییە، لەسەروادا لە نێوان بوون و نەبوون دایە کە ئەمە نابێ.

پرتەوی هەکاری، لەشیعری (بەچین و حەلقە و...)دا سەروای بە تەئسیس و بێ تەئسیس هێناوە، ئەمە لە دێڕی یەکەمدا دیارە :

ب چین و حەلقە و تاب و موسەلسەل
کولاە و توررەو جعدو زولف و کاکول [٤٠ : ١٥٧]

ئەگەر بە موسەرەعی دانێین، جیاوازی ئەم دوو وشەی سەروایە (موسەلسەل، کاکول) لە دوو لایە : ١- یەکەم تەئسیس نییە، دووەم تەئسیسە. ٢- تیپی بزوێنی کورتی پێش ڕەوی جیایە (سناد التوجیه)، با سەیری وشەکانی تری سەروای هەمان هۆنراوە بکەین : (بولبول، دڵ، گوڵ، کوڵ، مل، شەمائیل، بیسمیل، حەمائیل، حاسیل، موشکیل).

ئەم وشانەی سەروا کە ڕەوییان (ل)ە، جگە لە بەناو یەکدا چوونی هەردوو جۆرە (ل/ڵ)، هەندێکیان ئەلفی تەئسیسیان هەیە (شەمائیل، حەمائیل، حاسیل، کاکول) و هەندێکیان نیانە (بولبول، دڵ، گوڵ، مل، کوڵ، بیسمیل، موشکیل)، جگە لەوەی کە بزوێنی پێش ڕەویش لە هەموویان دا یەك نییە، لە نێوان (ی، و، بزرۆکە) دایە. ئەم دیاردە ناتەواوە لای سالم (ل٦٥)، نالی (ل٥٤)، مەلا وەسمان (ل٨٦)، حەمدی (ل٢٤٨)دا هاتوە.

هـ- گۆڕانی ئیشباع : ئەو دەنگەی لەپاش ئەلفی تەئسیس دێ پێی دەگوترێ (دەخیل). دەشێ لە سەرەتاوە تا کۆتایی هەمان دەنگبێ و دەشێ لە سەروایەکەوە بۆ سەروایەکی تر بگۆڕێ بەڵام نابێ حەرەکەکەی بگۆڕێ کە پێی دەگوترێ (الاشباع)، ئەگەر بگۆڕێ بە عەیب دادەنرێ و ئەم عەیبە لە سەروانلسی عەرەبیدا بە (سناد الاشباع) ناسراوە. بۆ نموونە لە شیعرەکەی پێشەوەی پەرتو، لەو وشانەی تەئسیسیان هەیە (کاکول، شەمائیل، حەمائیل، حاسیل)، ئیشباعیان کەسرەیە تەنیا (کاکول) بۆتە (زەممە)، ئەمەیش ئەنگییە بۆ شیعر دەبێ شاعیر خۆی لێ لادا.

٢- گۆڕینی بنیادی وشەی سەروا بۆ ئەوەی لەگەڵ وشەکانی تری سەروادا بگونجێ :

- کرتاندنی دەنگێك یان چەند دەنگێکی کۆتایی وشە، وەکو نالی لە شیعری (پێچەیی پەرچەمی یو...)دا، ئەلفی کردوە بە ڕەوی، وشەکانی سەروای ئەمانەن : (شها، تها، زیا، گیا، حەیا، قبا، بیا،

چیا، ڕیا، زیا)، هەموو وشەکان مانایان دیارە بەڵام (قیا) بە ڕووتی کەس نازانێ چیە، چونکە لە کوردیدا نییە، بەڵام کە دێرە شیعرەکە دەخوێنیتەوە، پێش ئەوەی بگەیتە وشەکە دەزانی وشەی (قیامەت)ەو (مەت)ی فڕێداوە، هەم لەبەر ئەوەی کێشەکە ئەم برگە درێژەی کۆتایی هەڵناگرێ و هەم سەرواکەش لەگەڵ (ا) دێ نەك (ت) :

مەمخەرە هاوییەیی هەولی فیراق

دەستی من دامەنی تۆ ڕۆژی قیا [٢٠٩ : ٥٢]

هەمان وشەی کرتاو (قیا) لەجیاتی (قیامەت) لای ویسالی دووبارە بۆتەوە [٢١٦ : ١٢٩].

- دڵدار لە شیعرێکدا (د)ی وشەی (زیاد)ی کرتاندووە کردوویەیە (زیا) تا لەگەڵ کێش و سەروای شیعرەکەی بگونجێ :

ئێستاش چ حەقت لای من نەماوە

خوار داشت وەرگرت گاڵێکیش زیا [١٣٥ : ٢٢٥]

شیعرەکە (دوتنەوان) (٧) بەندە، ئەم بەندەیان (١٠) دێرەو ڕەوی (ا)یە، هەر ئەم ڕەوییەشە ناچاری کردووە (د)ەکە فڕێ بدا تا (زیا) بمێنێتەوە و لەگەڵ سەروای دێرەکانی تر بگونجێ.

- ویسالی لە شیعرێکدا، کە بە (ڕۆژو شەو قوربان ...) دەست پێ دەکاو (٩) دێرەو موسەڕڕەعە، (١٠) وشەی سەروای هێناوە بە ڕەوی (ن) کۆتاییان دێ، ئەگەرچی لە هەندێ وشەدا بزوێنی کورتی پێش ئەم ڕەوییە لە نێوان (ە، ێ، بزروکە) لە گۆڕاندایە، جگە لەم کەم و کورتییە، کەم و کورتیەکی تریش ئەوەیە لە دێری کۆتایی پێویستی بەناوی (ویس القرنی)یەو بۆ ئەوەی لەگەڵ ڕەوییەکانی تری بگونجێ (ی)ی لێ کرتاندووەو نووسیویە (وەیسی قەرەن) :

ئەی ویسالی مژدە بێ خوا ویسعەتی خستە وڵات

زەیفەتی ڕۆیی بە ئیزنی حەزرەتی وەیسی قەرەن [٢١٦ : ٢٩٤]

- گۆران لەدوا دێری موستەزادی (بەرە دووسێك)دا کە دەڵێ :

یان دایکی دڵسۆزم وێرای بەبێ شەرم	بۆ جوانە مەرگی
وەك دایکان شیوەنێك بگێڕی بە گەرم	ڕەش کا بۆی بەرگی ؟ [١٧٢ : ٢١١]

لەلەتی دووەمدا، (شیوەنێك بگێڕێ بەگەرمی) ڕاستە نەك (بەگەرم)، لەمە ئاوەڵکارە (adv.)، وەکو (بەچاکی، بەخراپی، بەمەردی، بەسووکی، بەچاپووکی...) فڕێدانی (ی)یەکە هەر بۆ ئەوەیە کە (گەرم) لەگەڵ (شەرم)دا ببێ بەسەرواو لە ڕەوی (م)دا یەك بگرنەوە، ئەگینا لە ڕووی مۆرفۆلۆجییەوە تەواو نییە، چونکە کورد وای بەکار ناهێنێ.

حاجی لە شیعرێکدا بۆ جەخت کردنی ئەهی لە وشەی (ئەکەن)دا (ەن)ی کۆتایی فڕێداوە، تا

لەگەڵ ڕەوی شیعرەکە بگونجێ، بەڵام ئەم جۆرە کرتاندنەی کۆتایی فەرمانی نەهی، بۆ جەخت کردن و بێزارییە، دەڵێ :

سەلاحی ئێوە ئیستاکە سیلاحە
تەماعی گەورەیی بێ چەك نەکەن، نەك [٦٠ : ٧١]

بۆیە وای کرتاندوە تا (نەك) لەڕووی سەرواو ڕەوییەوە لەگەڵ وشەکانی تری سەروای هۆنراوەکە ڕێك بکەوێ (یەك، لەك، بەرەمەك، لەك لەك، شەك، نۆشەك).

ئەم جۆرە تەنگییە لەسەروانامی عەرەبیدا بە (الثلم) ناسراوە.

دووەم : <u>کەم و کورتی زمانەوانی و فەرهەنگی</u> :

لە بواری زمانەوانی و فەرهەنگییەوە هەندێ کەم و کورتی دەکەونە ناو سەروا، دەیشێوێنن و شیعرەکەی پێ دزێو دەکەن، بۆیە دەبێ شاعیر خۆیان لێ بە دوور بگرێ، ئەمەیش هەندێ لەم جۆرە کەم و کورتیانە :

١- ئیتا: وشەیەك ئەگەر بەهەمان شێوەو ماناوە لە دوولەتە دێڕ یان لە دوو دێڕ دووبارەبێتەوە، نابێ بەسەروا. شاعیری چاك ئەوەیە ئەگەر ناچار بوو وشەیەك دووبارە بکاتەوە بیکاتە پاش سەرواو وشەکانی پێش ئەو بکاتە سەروادار، یا تەنیا لەمەودای یەك دوو دێڕیشدا بێ. (دووبارە بوونەوەی وشە بەهەمان شێوەو ماناوە بۆ سەروا تەنیا لە دێڕی یەکەمدا، لەهەردوو لەتدا ڕێگای دراوە) [٢٨٢ : ١٠٨]. ئەویش کە تەسریعە و مەرج نییە هەمیشە نیوەی یەکەم هاو سەروای نیوەی دووەم بێ. نموونەی ئەم دووبارە بوونەوەی وشەی سەروایە، وەکو : ئەسعەد مەحوی دەڵێ :

کوڕکی دوو بێ هێندە زۆرە، کوڕکی چوار بێ کەم بووە
پیاوی غەمخۆری نەماوە ، بۆیە غەم بێ خەم بووە
عەقڵی چی ؟ دانش چییە ؟ بێ دانشی باوی هەیە
باری کرد شەرم و حەیا ئەم عالەمە بێ خەم بووە [١٦ : ٨٨]

هەندێ وشەی سەروای دێڕەکانی تر ئەمانەن : (بێ دەم بوە، زەم بووە، چەم بوە...) واتە پاش سەروا تەنیا (بووە)یە، (بێ خەم) لەم دوو دێڕەی سەرەوەدا وەکو خۆی دووبارە بۆتەوە، ئەمە تەنگییە. ئەم جۆرە تەنگییە لە عەرەبیدا پێی دەگوترێ (الایطاء). لەبارەی (الایطاء)ەوە زۆر ڕاو بۆچوونی جیاجیا هەیە، ئایا شاعیر نابێ هەر هیچ وشەی سەروا دووبارە بکاتەوە، یان بە پێی دەستوورو مەرجی تایبەتەوە دەتوانێ دووبارەی بکاتەوە. لەم بارەیەوە زاناکانی سەروانامی بۆچوونیان جیایە.

بۆیە دووبارە کردنەوەی وشەی سەروا ڕاستەوخۆ لە دوو دێڕی دوای یەك یان لەیەك نزیك، بەعەیب زانراوە چونکە کراوە بە بەڵگەی بێ دەسەڵاتی شاعیر و زاڵ نەبوونی بەسەر فەرهەنگی

زمانەکەی، بەڵام خۆ هەموو جارێ دووبارە کردنەوەی وشەی سەروا لە ئەنجامی وشك کردنی دەرەنگی شاعیرو بێ دەسەڵاتی نییە، زۆر شاعیری گەورەو زمانزان و بەتوانا وشەی سەروایان دووبارە کردۆتەوە. جگە لەوەی شوێن هەیە دوبارە کردنەوەی دەوێ، لەو حاڵەتانەدا نیشانەی بێ دەسەڵاتی شاعیر نییە و شیعرەکە ناشکێنێ بەڵکو بەهێزتری دەکا. شاعیر زۆرجار کە وشەیەك دووبارە دەکاتەوە لەباری خۆیەوە سەیری دەکا بۆیە وا دەکا چونکە لەناخەوە هەست دەکا هێزێك هەیە لەکەش و هەوای شیعرەکەو هەڵچڕانی تاقی کردنەوەکەی پێی دەدا وشەیەك دووبارە بکاتەوە و چێژو لەزەتی دەروونی لە گوتن و بیستنی دەبینێ بۆیە دەستی پێوە ناگرێ و نایگێڕێتەوە، وەکو وشەی خوا، پێغەمبەر. بۆ شاعیرە سۆفییەکان، ناوی یار بۆ عاشیق، یان کاتێ کە شیعرەکە داشۆرین بێ، دووبارە کردنەوەی جوێنەکەیان ناوی کابرا لە شوێنێکی بەهێزی وەکو شوێنی سەروا کاریگەرەکە بەهێزتر دەکا. عبداللە الطیب المجذوب دەڵێ: (بەشێوەیەکی گشتی ڕێ نەدان بە دووبارەکردنەوە کارێکە زەوق قبولی دەکا. چونکە زەوقی ئاسك هەوەسی بە دووبارە کردنەوە نایە. تەنیا ئەوە نەبێ ئەگەر هۆیەکی گرنگیەدەستەوە بێ. جەخت کردن لەسەر ئەم ڕێ نەدانە لەهەموو بارێك و هەموو بۆنەیەك، بێ گوێدانە ئەو زەوقەی دووبارە کردنەوەکە دێنێ هەڵەیەکی گەورەیە ـ)[١١٤ : ٣٢]. لێرەدا ئەرمییەك لە دووبارەکردنەوەی وشەی سەروا پێشان دراوە، کەچی لای یەکێکی وەکو خەلیل فەراهیدی (هەر وشەیەك ببێ بە سەرواولە سەروایەکی تر دووبارە بکرێتەوە، ئەمە ـایطاءـ مانایان یەك بێ یا جیا)[٢١٤ : ٣٢]. واتە لای خەلیل ڕەگەزدۆزیش هەر ناێ کە دووبارە بوونەوەی وشەیە بەمانایەکی نوێ (لە زەجەلدا کە جۆرە هونەرێکی شیعری میللی عەرەبی وەکو موەشەح وایە ئەگەر سەد دێریش بێ نابێ بەهیچ جۆرێ (ایطاء)ی تێدابێ) [٢٩٢ : ١٠٥]. جیاوازی ڕاناکان لەبارەی دووبارە بوونەوەی وشەی سەروا (الایطاء). بەپێی ڕایان بەرامبەر ڕادەی هەرە نزمی دێرەکانی هۆنراوە دەگۆڕێ (الاخفش) ڕای وایە قەسیدە لانی کەم (٣) دێرەو بەسەرەوە، خەلیل لای وایە (٧) دێرە (ئەمە باوەکەیە)، ئیبن جنی دەڵێ (١٥) دێرە، فەڕاء دەڵێ (٢٠) دێرە. هەریەکە بەلایەوە ڕادەی هەرەکەمی دێرەکان چەند بێ، ڕێی دارە پاش ئەوەندە دێرە وشەی سەروا دووبارە بێتەوە بێ ئەوەی بە عەیب دابنرێ. هۆیەکەش ئەوەیە وا دادەنێن وەك ئەوەی وشەکە لە قەسیدەیەکی تردا دووبارە بووبێتەوە پاش تەواو بوونی ئەو مەودایەی کە قەسیدەیەکی لێ دروست دەبێ. بەکورتی ناشیرینی (ایطا) بە پێی زۆر و درەنگی دووبارە بوونەوەکە دەگۆڕێ تا نێوان دوو وشەکە کەمتر بێ عەیبەکە گەورەترەو تا زیاتر بێ کەمترە، ناشیرینترین (ایطا) ئەوەیە لە دوو دێری دوای یەکتر دووبارە بێتەوە و هەر بەتەنیاش نا بەڵکو لەگەڵ چەند وشەیەکی تردا دووبارە بێتەوە. لە شیعری کلاسیکی کوردیدا، دیاردەی (ایطاء) گەلێ زۆرە بەتایبەتی ئەگەر مەودای دووبارە کردنەوەکە بە (٧) دێر دابنرێ، بۆ نموونە: سالم پاش یەك دێر (شیرینە پاوانەو خلخلت)ی دووبارە کردۆتەوە:

نارنجی ڕوڵەیخایە گۆی چاهی زەنەخدانت
ئەوقی ملی شیرینە پاوانە وو خالخالت[١٠١ : ٥٢]

ئینجا دوای تەنیا یەك دێر دەڵێ :

بەخ بەخ لە قەدی سەروت چەند دلبەر و مەوزونە
سەیریکە چ شلێرینە پاوانە وو خالخالت

ئەگەرچی (شیرین) لەم دوو دێرەدا ڕەگەز دۆزییە، بەڵام دوو وشەکەی تر (پاوانە ووخالخالت) دووبارە بوونەوەیە.

سالم لە لاپەرە (١٢٩) هەروەها ل٦٤، ٧٠، ٧٤، ١٢١ دوو دێری لەدوای یەك و دێرێکی تریش هەمان وشەی سەروای دووبارە کردۆتەوە. ئەمە بۆ نموونە هەندێ شاعیر کە (ایطاء)یان بەکارهێناوە : مینە جاف (ل٢٥)، تایەر بەگ (ل١٠)، ئەسعەد مەحوی (ل٨٨، ٤٠)، خادیم(ل٢٣٦)، وەفایی (ل٨، ٩٨)، ... جاری وا هەیە شاعیر خۆی هەست پێ دەکا کە دووبارە کردنەوە (ایطاء) پەسند نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شوێنەکە وا دەخوازێ دووبارەی بکاتەوە، ئیدی پێش (ایطاء)ەکە عوزری بۆ دێنێتەوە، وەکو ئەحمەد موختار جاف لەشیعرێکدا کە شەش دێرە و موسەببەعە (٧) وشەی سەروای هێناوە لەگەڵ پاش سەروای (ئەکا) و ڕەویەکەی (ژ)ە. لە دێری پێنجەمدا (پێش کۆتایی) وشەی (نوێژ)ی کردوە بە سەروا، بۆ دێری کۆتایی (شەشەم) پێویستی پێ بۆتەوە، ناچار عوزری بۆ هێناوە ئینجا دووبارەی کردۆتەوە تا قسەی نەیەتە سەر :

قافیە هەرچەندە تێکراوە ، بەڵام ئەحمەد بە دڵ
هەر بەیادی تاقی ئەبرۆی تۆیە، جارجار نوێژ ئەکا[١٠ : ٥٥]

٢- سەروای شایگان : شایگان لە فەرهەنگی جامع، فارسی - ئینگلیزی بەم جۆرە لێك دراوەتەوە :

(شایگان واتە شاهـ گانە) هەر شتێ شایەنی پاشا یان پیاوی گەورە بێ، شتی زل، شتی زۆر گەورە (بەتایبەتی خەزنەی شاهانە)، ناوی یەکێکە لەخەزنەکانی خوسرەو، شتی کراوە، عەرز کراو، بەرین، فراوان، دووبارە کراوە، جەخت لەسەر کراو شایەن، لێوەشاوە، بلگاری[٥٠٨ : ٧٦٨] جۆرە سەروایەکی تایبەتییە، دەکرێ بە دوو جۆر : (شایگان خفی) (شاردراوە) و (شایگان جلی) (ئاشکرا).

أ- خەفی : ئەوەیە کە ئەلف و نوونی زەرفی حاڵەت وەکو گریان و خەندان، لەگەڵ ئەلف و نوونی ئەسڵی وشە وەکو زەمان و مەکان ببێ بەسەروا : وەکو سالم دەڵێ :

لێم گەڕێن با گۆشە گیربم دەستە ئەژنۆ کەف زەنان
گێژەڵووکەی بای نەهامەت تاری کرد صەفحەی جیهان[١٠١ : ٩٧]

(کەف زەنان) واتە لەپ لە لەپ دان. ئەمە نیشانەی خەم و پەك کەوتن و مایە پووچ

دەرچوونە. (جیهان) وشەیەکی سادەیە. هەردوکیان کراون بەسەروا. یان ئەوەی کە یاو نوونی نسبەتی وەکو زیوین و ئاگرین لەگەڵ یاو نوونی ئەسلی وەکو زەمین و کەمین ببێ بەسەروا، وەکو: نایەریەگ لە هۆنراوەیەکدا دوو وشەی (شین) و (ئاتەشین)ی بۆ سەروا هێناوە، کە(ین) لەیەکەمدا ئەسلی و لەدووەمدا نسبەتە:

خۆم لەقوڕ بگرم بەجارێ هەر لەبێ تا تەوقی سەر
بەڵکو لوتفی شاهی لەولاك بێ نەجاتم دا لە شین

....

حەسرەتا مەئیووسی شەهد و زیارەتی شوبباکی تۆم
بۆ نەڕێژم ئەشکی ئاڵ و ئاری گەرمی ئاتەشین [٤٨ : ٣٢]

ب- جەلی: ئەوەیە کە ئەلف و نوونی کۆ وەکو یاران و دۆستان لەگەڵ (ان)ی ئەسلی وەکو گیان و... ببێ بەسەروا، حاجی دەڵێ:

ئێستەکەش فورسەتە گەلی یاران
کە بەنك بۆ جیبیە لە پاشی باران [٦٠ : ٢٣٧]

زانا کۆنەکانی فارس ئەم جۆرە سەروایەیان لەیەك جار زیاتر لە غەزەل و قەسیدە نەدەهێنا و هەرکاتێ شاعیر سەروای شایگانی بهێنایە، ئیشارەی بۆ دەکرد و عوزری دەهێنایەوە [٥٧]، ئەمە لە کوردیشدا باو بوە، حاجی دەڵێ:

ئەم قافیە شایگانە ئەمما
عەیبی نییە چاهیلی بەڕازی [٦٠ : ١٥٤]

ئەمە شایگان وەکو لەفارسیدا هاتوە، لە کوردیدا جۆرێکی تری شایگان دەست نیشان کراوە: ئەو تیپانەی لە عەرەبی هەن و لەکوردی نین، بە کوردی بخوێنرێنەوە و دەنگە کوردییەکەیان لەگەڵ دەنگی تری وشەی ڕەسەنی کوردی ببێ بەسەروا، (ض، ظ، ذ) لەگەڵ تیپی غەیری عەرەبی وەکو (ز) یەك حسابیان بۆ بکرێ وەکو هەڵبەستەکەی سەرەوەی حاجی، کە ئەم وشانەی کردوە بەسەروا: (عیشقبازی، (ماضی)، مەجازی، بەیازی (بیاض)، رازی، غازی (قاضی)، ڕازی، ئەخوازی، دەنازی) لێرەدا (ض)ی عەرەبی لەگەڵ (ز)ی کوردی کراوە بە ڕەوی چونکە کورد بە (ز)ی دەخوێنێتەوە. [٦٠ : ١٥٥]

---

[57] ئەنوەری لە شیعرێکدا عوزر بۆ شایگان دێنێتەوە و دەڵێ:
گرچە بعضی شایگانست از قوافی باش گو
عذرکن رفت اما مانی ندارم بس ابات [٩٨]

٣- ئەزمین: یەكێ لە عەیبەكانی شیعری كلاسیكی، ئەوەیە سەروا ئەركی وەستان ئەبینێ، ئەمە هەڵبەت لە نرخی دەوری سەروا كەم دەكاتەوە. ئەمە كاتێ كە مانای دێڕەكە بەند بێ بە دێڕی پاشەوەی و لەگەڵ سەروادا تەواو نەبێ، واتە یەكێتی دێڕە شیعر نەمێنێ. ئەگەر چی لەبۆچوونی ڕەخنەگرانەی نوێدا، ئەوە بە چاكەی شیعر دادەنرێ كە دێڕەكان سەربەخۆ نەبن و یەكێتی یان نەبێ، بەڵكو یەكێتی عوزوی بەسەر هەموو هۆنراوەدا دابەش ببێ. لەبۆچوونی كۆن دەبوایە هەر دێڕەو مانای سەربەخۆی هەبێ، بۆیە پەیوەندی بوونی مانای دێڕ بەدێڕی دواوە بەعەیب زانراوە و پێیان گوتوە (تضمین). گۆران لەبەرەبەری كۆتایی (بەرە نووسێك)دا دەڵێ:

منی كەو ماسی بەندیخانەی ژین
سزای تاوانم
بەدەستی باوكی خۆم چووم بەسەر برین
برچی پەخشانم
تلا لە خوێناو كەوتە سەر چاوم
ئیتر نەمبینی
لە جەرگی باوكما سەری براوم
چۆن بوو برینی [٢١١ : ١٧٣]

ئەمە موستەزادە، بەڵام مانای دێڕەكان لەگەڵ سەروا تەواو نابێ، بەسەر سەروادا بازدەدا بۆ دێڕی دواوە و لەوێ تەواو دەبێ.

لەبارەی ئەم عەیبەوە زاناكان ڕایان جیایە، خەلیل هەر ناوی نەهێناوە بەعەیبی سەروای دانەناوە، ئەخفەش لەبەر زۆری بەعەیبی نەزانیوە، ئیبن كیسان دەڵێ (ئەزمین عەیبێكی گەورە نیە بەڵام پەسەندترین قسە ئەوەیە كە سەربەخۆ بێ، ئەگەر دێڕێكی شیعرەكە بەتەنێ خوێنرایەوە، ئەو مانایە بدا كە بۆی دانراوە ...) [٢٧٢ : ٢٧]

بۆیە (التضمین) بەعەیب زانراوە (چونكە سەروا شوێنی وەستان و پشوودانە، ئەگەر پێویستی بەدوای خۆی هەبێ نابێ لەسەری بوەستێ، دەبێ بیخەیتە ناو قسەوە، بەشێكی زۆری زرنگەكەی دەڕوا ...) [٢٨٢ : ١١٢].

٤- تەحرید: لەبەر ئەوەی سەروا دەكەوێتە زەرب، لەشیعری كلاسیكی عەرووزیدا دەبێ زەربەكان هەموو یەك بن، نابێ گۆڕانیان بەسەردا بێ. ئەگەر لەدێڕێكدا زەرب بگۆڕێ كە تەفعیلەی سەروایە، ئاوازی سەرواكە دەشێوێ. ئەم جۆرە عەیبە لە عەرەبیدا بە (التجرید) ناسراوە. لە كوردیدا ئەمە زیاتر لەو كێش و قاڵبە كێشە عەرووزیانە دەردەكەوێ كە مەخبوونی مەحزووف بن و

دوا پێیان (فاعلاتن) بێ، وەکو کێشی خەفیفی (٦)ی مەخبوونی مەحزووف، کێشی ڕەمەلی (٦،٨)ی مەخبوونی مەحزووف، کێشی موجتەسی (٨)ی مخبوونی محزووف، لەمانە لەگەڵ مەخبوونی ئەسڵەمەکانیان تەحرید دروست دەکەن. واتە زەرب لەدێڕێکدا مەخبوونی مەحزووف بێ و لە دێڕێکی تردا ئەسڵەم. فاعلاتن بە مەخبوونی مەحزووف دەبێ بە (فعلن) کەسێ بڕگەیە دووی کورت و یەکی درێژ، بە سەڵم دەبێ بە (فع لن) کە دوو بڕگەی درێژە. ئەم جیاوازی ژمارەی بڕگە و جۆری بڕگەی کورت و درێژە (التحرید) ئاوازو مۆسیقای سەرواکە تێک دەدا، بۆیە بە عەیب دانراوە، وەکو حاجی دەڵێ :

ئیددیعای هەر سەنایێک ناکەن

تاکو نەیخوێنن ئیمتیحانی نەکەن [٦٠ : ١٨٥]

عەرووزی لەتی یەکەم (ناکەن - فع لن) ئەسڵەمی (فاعلاتن)ە، کەچی زەربی لەتی دووەم گۆڕاوە (نی نەکەن - فعلن) کە مخبوونی مەحزووفی (فاعلاتن)ە. یەکەمیان تەنیا یەک حەرەکە لەنێوان ساکنی کۆتایی و ساکنی پێشەوەی هەیە (ملواتره)، کەچی دووەم (سێ حەرەکەیان هەیە) و (متراکبه) واتە دوو جۆری سەروای جیاواز لەیەک هۆنراوەدا هاتوون، ئەمە بۆ ئیقاعی تسلسلی حرکە و ساکن پەسند نییە. ئەمە لای زۆر شاعیر هاتوە. وەکو سالم (ل١٥)، نالی (ل١٣٨)، حاجی (ل٩٦).

٥- هێنانی وشە بۆ خاتری سەروا :

- وشەی سەروا دەبێ تەواو لەگەڵ شوێنەکەدا بگونجێ و مانای دێڕەکە تەواو بکا. نابێ بۆ خاتری سەروای دێڕەکانی تر هاتبێ و ماناکەی بەمەوە شێواند بێ یان ناشیرینی کردبێ. سەیرکە لەم حەیرانەدا، چۆن حەیران بێژ بۆ سەروا ناچار بوە وشەیەکی وابێنێ کە نەک مەدحی یارەکەی تێدا نەبێ (وەک ئەو دەیەوێ) بەڵکو زەم بێ بۆی :

(حەیران ، ماڵ وێران چەندی گاز دەکەم گەڕی بە گەڕی ، نۆڕی بە نۆڕی،

چەکەم دیسان لە (گرەدەسۆری) - لەملی حەیرانێ سوور دەکرێ مەرجان و مۆری،

بەژنی ئەو زاڵم بابەی لەدوومن دیبێ بەکارو کار غەزاڵەکی سۆری سوور غەڕی، کووڕەکەی دەمانگی وەکی دەلەوەڕێتەوە لە بانە بۆران، کرد وکێڵی ئازیانەی جلیشناوێ خۆی دەکاتەوە لە شاقاڕی گرێی قەرەبەکی ئەمان حەیران مندارە لە دوو داکی دەقۆڕی) [١٩٧ : ٨٣].

وشەی (دەقۆڕی) نەک هەر جوان نییە، بەڵکو ناشیرینیشە. زۆرجار شاعیر وشەیەک دەکا بە سەروا، زەق دیارە تەنیا بۆ خاتری سەرواکە ئەو وشەیەی هێناوە، ئەگینا دەشێ هەر وشەیەکی تری لەجێ دابنرێ، ئەمەیش سەروا بەندیەکە کز دەکا، قانی دەڵێ :

بۆ نەمانی یەکتری ئامادەبین شەش سەد هەزار
بۆ شەڕی بێگانە چ بڵێم چەندە زۆرین هەر شەشین[١٥٢ : ٧٩].

(شەش) بەمەجاز بۆ کەمی بەکار هاتوە، دەیتوانی (پێنجین، چوارین، سێین، حەوتین، هەشتین) بەکاربێنێ بەلاَم کە (شەش)ی بەکارهێناوە لەڕووی ماناوە هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ ژمارەکانی تردا نییە، واتە نەزانراوە وەك مەجاز بۆ کەمی کورد تەنیا شەش بەکاربێنێ، ڕاستە (شەش و حەوت) بەکاردێ بەلاَم (شەش) بەتەنیا نە... بۆیە شەشی هێناوەتا لەگەڵ وشەی سەروای دێرەکانی تر ڕێك بکەوێ (بەش، غەش، ڕەش، مامەش، گەش، باوەش، دابەش). بەلاَم بۆ چەسپاندن و جێ کردنەوەی ئەم شەشە. شاعیر قێڵێکی هونەری تری نواندوەو تا ڕادەیەك هێنانی (شەش)ی پێ پاساو داوە، ئەویش لە لەتی یەکەم دا دوژمنی بە (٦٠٠٠٠٠) شەش سەد هەزار داناوە، ئەگەرچی ئەو ژمارەیش هەر مەجازە بۆ زۆری، بەلاَم ڕاگرتنی شەش بۆ کەمی بەرامبەر شەش سەد هەزار بۆ زۆری پاساوێکی تێدایە. یان میرزا غەفوور لە شیعرێکدا دەڵێ:

یا ئیلاهی بەندەیی پڕ جورم و عوسیانە (غەفوور)
تۆبەبەخشایی بەحەققی سووڕەتی (طه) و (طور)[٢٠٤ : ٣٧].

دەیتوانی هەر سووڕەتێکی تر لەجیاتی (طه) و (طور) بێنێ، بەتایبەتی (طور) کە سەروایە، چونکە هیچ پەیوەندییەك نییە لەنێوان ناوەڕۆکی دێرەکەو ئەم سووڕەتە. بەلاَم کە لە هەموو سووڕەتەکاندا (طور)ی هەڵبژاردوە، بۆ سەروا هێناویە تا لەگەڵ (غەفوور، سوور، دوور، لوور، حوور...) بگونجێ کە وشەی سەروای هۆنراوەکەن.

- وا دەبێ ڕیزی وشەی باوی سەرزاری خەڵك بۆ سەروا تێك بدرێ و پاش و پێش بکرێ.

کوڕەکانی ئیمامی عەلی هەر بە حەسەن و حوسێن ناو دەبرێن لە فۆلکلۆردا هاتوە:

حەسەن و حوسێن برا بوون
لە کەندەکی کوژرا بوون

کەچی شاعیرێکی وەکو حاجی قادر بۆ سەروا ناوەکانی پاش و پێش کردوە، بە حوسێن و حەسەن ناوی بردوون، دەڵێ:

شیعی وەك ئیشنە بوو لە سینە زەدەن
بەدوو قەترە دەدا حوسەین و حەسەن[٦٠ : ١٨٨].

٦- وشەی سادەو ناسادەی سەروا:

ئەو وشانەی دەبن بەسەروا، چۆن نابێ هەمان وشە بێ و دووبارە کرابێتەوە، ئاواش نابێ یەکێکیان سادە بێ و ئەوەی تر ناسادە بێ وشە سادەکە بەشی دواوەی ناسادەکە بێ. وەکو (مل) و

(هاومل) ، (شان) و (هاوشان)، (چرا) و (چوارچرا)، (مێرد) و (هەزار مێرد). (مالێرب ڕێی نەداوە سەرڕوای وا بەکار بێ کە هیچ مانەو بوونی نەوێ بۆ دۆزینەوەی وشەی سەروا. ئەمەیان ئەو سەروایانە دەگرێتەوە کە لە وشەیەکی سادەو وشەیەکی لێکدراو دروست بووبێ - وشە سادەکە بەشی کۆتایی لێکدراوەکە بێ وەکو combattre / battre یان ئەو وشانەی لە ئاواز و مانادا زۆر لێك نزیکن وەکو compagne / montagne ..) [٢٣٠ : ٧٥] ..(وشەی سادە مەکە بەسەروا لەگەڵ وشەی لێکدراوی وا کە لەهەمان وشەوە دروست کرابێ) [٥٠٥ : ١٢٥] پیرەمێرد دەڵێ :

بولبول لە عیشقی گوڵدا بەسۆزە

سۆزەی ئێمە بۆ دایکی دڵسۆزە [٤٢ : ٢١٦]

(سۆز) ، (دڵ + سۆز) بوونەتە هاوسەروا کە پارچەی کۆتایی دوەمیان هەمان وشەی یەکەمە و وەك دووبارە بوونەوەی هەمان شت بێ، وای لێ دێ، یان وەکو :

خۆ لەحمەد شەوقی و محەمەد عەبدە

شوعەرای عەرەب لە لایان عەبدە [٤٢ : ٢٢٢]

حەمدی دەڵێ :

هەر پرشنی زلفی یارە داوویی بیمار مار

هەر بەمەی دەکرێ دیارە چارەی ژەهری خومار [٦ : ٢٢١]

حەمدی لەلەتی یەکەم (مار)ی هێناوە بۆ سەروا و لە دوو دێڕی کۆتاییش (ژەهرەمار) و (سووسەمار)ی هێناوە، (مار) لەهەر سێکیان دایە کە لە یەکەم ناوێکی سادەیە لە دووەم و سێیەمدا بەشی دووەمی ناوی لێکدراوە، بەڵام هەر بەمانای ماری پێشووە، ئەم جۆرە سەروایە پەسەند نییە.

ئەنجام

لەم لێکۆڵینەوە شیکاری و بەراوردەی سەروای شیعری کوردی دەگەینە چەند ئەنجامێک، گرنگترینیان ئەمانەن :

- سەروا، ڕەگەزێکی بنیادی شیعرە. نەک هەر لە کوردیدا، بگرە نزیکەی لە هەموو زمانێکدا هەبووە و هەیە، بەڵام شوێنی هاتن و چۆنیەتی بەکارهێنان و ڕادەی بایەخ پێدانی بەپێی زمان و سەردەم و شاعیر دەگۆڕێ. هەر نەتەوەیەک بەپێی خەسیەتی تایبەتیی فۆنۆلۆجی زمانی خۆی و قوناغی پێشکەوتنی ئەدەب و ڕۆشنبیری گشتی و پەیوەندە ڕۆشنبیرییەکانی تر جۆرە سەروایەکی تایبەتی پەیڕەوکردووە، وەکو هاوبزوێنی و هاونەبزوێنی و کۆنسۆنانس و دەنگە لاسکە و... نیمچە سەرواو سەروای موتەناویب و موتەعانیق و... و بڵاوکردنەوەی کۆمەڵەی دەنگی (التجمعات الصوتیە) بە سەرتاپای دێڕو هۆنراوەدا.

- سەروا هەر لەگەڵ گەڵاڵە بوونی شیعر چەکەرەی کردووە، لای هیندی کۆنی و یۆنانی کۆن و بابلییەکان سەروا هەبووە بەڵام بەجۆرێکی سەرەتایی و تایبەتی بەخۆیان.

- سەروا وەکو دیاردەیەکی دەنگی و مۆسیقی، خۆی لە دووبارە بوونەوە دەنوێنێتەوە و لەگەڵ کۆمەڵێ ڕەگەزی تر دەکەوێتە کارلێک و بەهەموویان ئاوازی شیعرەکە بەرزترو سفت و خەستتر دەکەن.

- سەروا (بەتایبەتی دەنگی کۆتایی) بۆتە هۆیەک بۆ پۆلێن کردن و ڕێکخستنی شیعری کلاسیکی، کە یەکێتی سەروای تێدایە. لە دیوانەکاندا، ئەمە یارمەتی ساغ کردنەوەو بەراوردکردنی شیعری شاعیرەکان دەداو ڕێگا خۆش دەکا بۆ چوونەوە سەر شیعرەکان.

- سەروا لەگەڵ ڕەگەزی تری وەکو کورت و درێژی کێشی لەت و دێڕەکان، شکڵێکی هەندەسی بە هۆنراوە دەدا و نەخشەی تۆپۆگرافی هۆنراوەکە لەسەر لاپەڕەدا دەکێشێ.

- سەروا، لای هەندێ وەکو کۆت وابووە ڕێگای لەدەربڕینی سەربەستانەی شاعیر گرتووە، بۆیە داوای نەهێشتنی ئەو کۆتەیان کردووە. ئەم داوایە زیاتر لەسەدەی ڕابردووەوە دەستی پێکردو لەم سەدەیەدا گەیشتە پۆپە. لە کوردیدا ئەم بۆچوونە زیاتر لە بیستەکانی ئەم سەدەیە و بەدواوە کەوتە ئاراوە.

- سەروا بەپێی بەکارهاتن و گەشەسەندنی زۆر جۆری جیاجیای لێ کەوتۆتەوە و دەکرێ لە چەند ئاست و ڕوانگەی جۆراو جۆرەوە پۆلێن و دابەش بکرێ وەکو ئاستی دەنگ و وشەو ڕوانگەی ئاسۆیی و ستوونی.

- وادەبێ شاعیرێک دەوری سەرەکی بووبێ لە داهێنان یان چەسپاندنی جۆرە سەروایەکی

تایبەتی، ئیتر ئەو جۆرە سەروایە بەناوی ئەوەوە بڵاو بۆتەوە وەکو سەروای پتزارکی و لبۆنی و شەکسپیری و سپنسەری و خەیامی و ....

- سنووری سەروا لەهەموو زمانێکدا وەکو یەك نییە. لەکوردیدا سەروا لە ئاستی وشەدا سێ خانەدا دەگرێ (وشەی سەروا، پاش سەروا، پێش سەروا)، لەئاستی دەنگیشدا سێ بوار دەگرێتەوە (ڕەوی، پێش ڕەوی، پاش ڕەوی).

- سەروا دەبێ وشەی سەروا ئابێ، بەڵام مەرج نییە پاش سەرواو پێش سەروای لەگەڵدا بێ کە زۆر جار تەنیا بۆ قووڵ کردنەوەی مۆسیقای سەروا دێن.

- گرنگی وشەی سەروا لەوەدایە کە دەنگەکانی سەروای لە کۆتاییەوە دێ، هەروەکو لەو شوێنەکەیشدایە کە کۆتایی دێرە، ئەگەرچی دەشێ لەناوەڕاست و سەرەتایی دێریش بێت بەڵام شوێنی سەرەکی و ئاسایی خۆی کۆتاییە.

- وشەی سەروا لە ڕووی ئاوازو پەیوەندی تەعبیرییەوە لە هەموو ئاستەکانی زمان کار دەکات و لەگەڵ وشەکانی تری هەمان دێر و هەموو هۆنراوەکە دەکەوێتە پەیوەندی دەلالی و جوانکاری و ئیحائییەوە.

- پاش سەروا لە کوردیدا زۆر چالاکانە دووبارە دەبێتەوە. ڕێژەیەکی زۆری شیعری کلاسیکی کە یەکێتی سەروای تێدا پەیڕەو کراوە (٢٢.٥٪) پاش سەروای هەیە.

- پاش سەروا لەگەڵ هەموو جۆرە هۆنراوەیەکدا دێ، لەکوێ سەروا هەبێ دەشێ پاش سەروا بۆ خۆی ڕابکێشێ.

- پاش سەروا دەشێ وشەیەك یان دەستەواژەیەك یان ڕستەیەك و بگرە ڕستەیەکیش زیاتر بێ. دەشێ هەر بەشێکی ئاخاوتن بێ : ناو، کار....

- هەندێ جار وشەی سەروا و پاش سەروا سنووری نێوانیان هەڵدەگیرێ وادەبێ لەسەراپای هۆنراوەیەك یەك دێر بێ پاش سەروابێ، هەروەکو دەبێ تەنیا یەك یا چەند دێرێك پاش سەروایان هەبێ...

- پێش سەروا ئەگەرچی لەکوردیدا هەیە بەڵام بەقەد پاش سەروا چالاك نییە. بەزۆری لەمەسنەویدا دەردەکەوێ کە مەودای کورتە، لە غەزەل و قەسیدەدا نەکەوتۆتە بەرچاو.

- جاری وا هەیە (وشەی سەرواو پاش سەروا و پێش سەروا) سەراپای لەت یان دێرە شیعر دەگرنەوە و یەك پارچە ئاوازی تێکچڕژاوی لە هەلو دەنگی جۆراو جۆرەوە لێ دروست دەکەن و هەموو وشەکان بەسەر ئەم سێ خانەدا بڵاو دەبنەوە.

- لە دەنگەکانی سەروا، ڕەوی لە هەموویان گرنگتر و سەرەکی ترە. ڕەوی دەشێ دەنگێکی بزوێن

بێ یان نەبزوێن. ئەگەر بزوێن بێ دەبێ بزوێن درێژ بێ و ئەگەر نەبزوێن بێ دەبێ لە پێشەوە بزوێنێکی (کورت یان درێژ) لەگەڵدا دووبارە بێتەوە.

- دەنگەکانی زمان ڕادەی دووبارە بوونەوەیان وەك ڕەوی، وەکو یەك نییە. هەیە زۆر بەکار دێ و هەیە کەم. لە کوردیدا، (ن، ر، ا) لە هەموویان زیاتر بەکاردێن، (چ، ڤ، پ) کەم بەکاردێن. ڕێژەی سەدی بەکارهاتن و ڕیزی دووبارە بوونەوەی هەموو دەنگەکان لە شوێنی خۆی پیشان دراوە.

- زۆر جار قەسیدە و غەزەل بەناوی ڕەوییەوە ناو دەبرێ وەکو قەسیدەی لامی یان میمی یان نوونی ...

- پێش ڕەوی، وا دەبێ یەك دەنگ یان زیاتر بێ و بەپێی دەستووری سەروا لەگەڵ ڕەوی دووبارە بێتەوە، وەکو ڕیدف بە هەموو جۆرەکانییەوە، قەید، تەئسیس، جگە لە بزوێنی کورتی پێش ڕەوی کەیان توجیهە یان دەخیلە.

- پاش ڕەوی مەرج نییە هەمیشە هەر هەبێ، بەڵام ئەگەر لەسەرەتاوە هەبوو دەبێ تا کۆتایی پەیڕەو بکرێ. پاش ڕەوی بۆی هەیە یەك مۆرفیم بێ یان زیاتر.

- سنووری نێوان ڕەوی و پاش ڕەوی بەئاستی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسی دیار دەکرێ. ڕەوی لە ئەسلی وشەی سەروادایە کەچی پاش ڕەوی زیادەیەکە دارشتنی سنتاکس بە کۆتایی وشەی سەروای دەلکێنێ.

- وا دەبێ پاش ڕەوی بە جۆرێ بەسەر هەست و ئەستی شاعیردا زاڵ دەبێ، شاعیرەکە ئاگای لەپەیڕەوکردنی ڕەوی نامێنێ. ڕەوی و پاش ڕەوی تێکەڵ دەکا و بەرامبەر یەکیان دەکا. ئەمە لە سەرواناسیدا بە شایگان ناسراوە.

- شاعیرانی کلاسیکی کورد، زۆرجار لە بەکارهێنانی ڕەوی و هەڵبژاردنی وشەی سەروا و هێنانەوەی پاش سەروا لاسایی یەکتریان کردۆتەوە.

- دابەشبوونی سەروا لە هۆنراوەدا، بەپێی زمان و چەشنی ئەدەبی و داهێنانی شاعیرانەوە دەگۆڕێ. لە کوردیدا دابەشبوونی سەروا بەپێی جۆری شیعر و پارچەی گشتی و تایبەتی دەگۆڕێ کە هەریەکە چەند قاڵبە سەروایەکی تایبەتی خۆی هەیە.

- پارچە شیعرەکان بە پلە یەك بە ژمارەی لەت و دابەشبوونی سەروا لەیەك جیا دەکرێنەوە. پارچەی هاوسەروا و پارچە فرە سەروا هەیە ...

- پارچە گشتییەکان بە پێی ژمارەی لەتەکان ناو دەبرێن و هەر پارچەیە کێش لەوان چەند قاڵبە سەروایەکی جیا جیای هەیە. پارچەی گشتی لە کوردیدا، لە دوو لەتییەوە تا بیازدە لەتی پەرەی دەکەوێ، دەشێ لە بیازدە لەتیش زیاتر هەبێ بەڵام کەم و دەگمەنە. پارچەکان و ژمارەی

قاڵبەکانیان بەم جۆرەیە : (تاك : ٢/ سێینە : ٦ / چوارینە : ١٠/ پێنجینە : ١٢/ شەشینە : ١٣/ حەوتینە : ٥/ هەشتینە : ٩/ نۆیینە :٢/ دەیینە : ٢/ یازدە لەتی : ١/). ژمارەی قاڵبی ئەم پارچانە، لە زۆرییەوە بۆ کەمی بەم چەشنەیە : (پێنجینە و شەشینە) ، (چوارینە)، (هەشتینە)، (سێینە)، (حەوتینە)، (تاك، نۆیینە، دەیینە)، (یازدە لەتی). کەچی لەبارەی باوی و زۆر بەکارهاتنەوە، چوارینە بەپلە یەك دێ ئینجا پێنجینە و شەشینە و پاشان ئەوانی تر لە لایەکی تریشەوە، مەسنەوی -تاك- سەوداى درێژ بوونەوەی لە هەموو جۆرە پارچەکانی تر زیاترە چونکە نێر بە دێر سەروای دەگۆڕێ و شاعیر بەدەست سەروا هێنانەوە دانامێنێ، بۆیە بۆ چیرۆك و پەندو ئامۆژگاری و کاری دیداکتیکی بەکاردێ.

- لەپارچە گشتییەکان، هەندێکیان قاڵبی وایان هەیە زیاتر لەیەك شاعیر بەشداری تێدا کردوە وەکو چوار خشتەکی (تربیع) و پێنج خشتەکی (تخمیس) و شەش خشتەکی (تسدیس) و هەشت خشتەکی (تثمین). لەمانە پێنج خشتەکی لەئەدەبی کوردیدا زۆر باوە. ئەوانەی تر یەکەم یەك دوو نموونەیان لەئەدەبی کوردیدا هەیە و بەس. لەم جۆرە قاڵبانەدا ئەرکی هێنان و دابەشکردنی سەروا دەکەوێتە سەرشانی هەردوو شاعیر.

- لەم پارچە گشتیانەدا، تا ژمارەی سەرواکان زیاتر و بەناوبەکچوونتر بێ پارچەکە پتەوتر دەبێ. تا سەرواکان کەمتر و لێك دابڕاوتر بن پتر دەبن بەهۆی وەڕسی خوێنەر و زیاتر ماوەی لێك پچڕانیان دەبێ.

- لە پارچە تایبەتییەکان، غەزەل و قەسیدە، لە کوردیدا، لە هەموویان باوترە. ئەمانە یەکێتی سەروایان تێدا پەیڕەو دەکرێ.

- غەزەل لە کوردیدا دوو جۆرە : غەزەلی ئیسلامی و غەزەلی ڕەسەنیی خۆماڵی، هەریەکە لەمانەش سیستەمی سەروای خۆی هەیە، چ لە چوارچێوەی گشتی بێت و چ لە وردەکاری ناوەوە.

- تەسمیت و تەرجیع بەند و تەرکیب بەند کە دابەشبوونی تایبەتی سەروا هەریەکەیان دیار دەکات و لێکیان جودا دەکاتەوە، زیاتر هونەری فارسین و لە کوردیدا کەمتەیان پێدراوە. زۆر جار ئەم سێیانە لێك دەدرێن و جۆری تریان لێ دروست دەکرێ وەکو (تەسمیت - تەرجیع) و (تەسمیت - تەرکیب) و (تەرجیع - تەرکیب) و (تەسمیت - تەرجیع - تەرکیب). سەروا و جۆری دووبارە بوونەوەی ناوبەند دەوری سەرەکی لە دروست کردنی ئەم هونەرانەدا هەیە.

- موستەزاد کە هونەرێکی سەربەخۆیە، جگە لە کێش، سەروا دەوری سەرەکی لە ڕۆنان و لێك جیاکردنەوەی قاڵبەکانی هەیە. موستەزاد لە کوردیدا، تا دە قاڵبە سەروای هەیە.

- سۆنێتە کە لە بنچینەدا هونەرێکی ئەورووپییە، لە سەرەتای ئەم سەدەیە کەوتۆتە ڕۆژهەلاتـە لە کوردیدا یەك نموونەی لای گۆران هەیە. جگە لەمەش گۆران و شاعیرانی تریش سوودیان لە

دابەشبوونی سەروای چوارینەو سێینەی سۆنێتە وەرگرتوە بۆ نووسینی چوارینە و سێینە و شەشینە.

- موەششەح لە ئەدەبی کوردیدا، لە ژێر کاریگەری شیعری عەرەبی پەیدا بوە. دابەشبوونی پارچەکانی بە پێی میسمەتەی سەروای تایبەتییەوە لێک دادەبڕێن و بەیەکەوە دەبەسترێنەوە. لە کوردیدا، موەششەح قالبی زۆرە گرنگترینیان (٧) قالبە سەروایە.

- لە شیعری ئازاددا، سەروا بە پێی هیچ دەستوورێکی تایبەتی کارناکات. بنیادی هۆنراوەکەو هەست و سۆزی شاعیر و مۆسیقای گشتی دێرەکان سەروا رادەکێشێ نەک هیچ یاسایەکی دەرەکی پێشتر دیاریکراو.

- سەروا وەکو رەگەزێکی جوانکاری و ئیستاتیکی دەوری لەبەرز کردنەوەی بەهای شیعردا هەیە. جوانکاری سەروا لە زۆر هونەردا دەردەکەوێ وەکو رەگەزدۆزی و (رد القافیە) و (ئیعنات) و ئەشتیر و تەرسیع و تەکریر و سەروای ئەڵقەبەند و وشەبڕ و بە تیپ و سەروای چوار گۆشەیی و جینە کردنی رەوی و وشەی سەروا.

- سەروا قالب و دەستووری خۆی وەرگرتوە، هەر لادانێك لەو دەستوورانە سەرواکە دەشێوێنێ و بەکەم وکورتی بەسەر شاعیردا دەشکێنێتەوە. لەو کەم و کورتییانەی لەسەروای شیعری کوردی دەرکەوتوون هەیە پەیوەندی بە دەنگو ئاوازی سەرواوە هەیە، وەکو جیاوازی رەوی و ئەوجیە و ردف و قەید و تەلمیس و ئیشباع، هەیە پەیوەندی بە لایەنی زمان و فەرهەنگی وشەی سەرواوە هەیە وەکو ئیتا و تەزمین و تەحرید و ...

- شاعیرانی کورد لە مامەڵەکردنیا لەگەڵ سەروا هەریەکە مۆرکی خۆی هەیە و تایبەتێتی خۆی لە پەیرەوکردنی لایەنێکی هونەری سەروادا هەیە، هەر بۆ نموونە: جزیری لە هونەری تەشتیر و سەروای ناوەوە و بەکارهێنانی سەروای وشەبڕ خانی لە پەیرەوکردنی هونەری تەرسیع و لێک گرێدانی وشەو لەت و دێڕ بە دەنگی تایبەتییەوە، مەولەوی بە سەروای دەوڵەمەند و زنجیرەبار و بڵاوکردنەوەی پەیوەندی هاودەنگی و دەنگەلاسکە لە دێڕە شیعردا، حەمدی و زێوەر لە رەگەزدۆزی سەراپای وشەکانی سەروای چەند هۆنراوەیەك، سالم لە هونەری (تکریر) و دووبارە کردنەوەی وشەی سەرواو پەیرەوکردنی هونەری (دوقافیتین)، نالی لە داڕشتنی سەروای کراوە و لێك ئاڵەپاندنی وشەی سەرواو پاش سەرواو رەوی و پاش رەوی، جگە لە پەیرەوکردنی تەسریعی سەراپای هەندێ هۆنراوە و لاکردنەوە لە تەسمیت. گۆران لە شیعری پارچەدار و داڕشتنی سۆنێتەو نووسینی چوارینی بێزارکی و سێینەی وەستاکاری لە کردنەوە و داخستنی پارچە شیعر... شێخ نووری لە داهێنانی قالبی تایبەتی موستەزاد و پارچەی جۆراو جۆرو نزیەرێت.. بەختیار زێوەر لە داڕشتنی پارچەی فرە سەروای تێکەڵو پتەو، دیلان و بڵدار و بلزار و هەردی لە داهێنانی هەندێ قالبی موەششەح و موستەزاد...

[٣٣]- بەکر بەگی ئەرزی (دیوان)، کۆمکردن و توێژینەوەی عەبدولکەریم فەتاح دۆسکی، چاپخانەی (الارشاد)، بەغدا، ١٩٨٢.

[٣٤]- بەهائەدین شەمس ئەوڕەبشی، مەزووەمەی کوردیی مەولوودنامەی حەزرەتی پێغەمبەر، (مطبعة العربیة)، ١٣٣٦.

[٣٥]- بورهان ئاغای هەولێری (دیوان)، چاپخانەی تەرەقی، کەرکووک، ١٩٥٧.

[٣٦]- بێخود (دیوان)، کۆکردنەوەو ڕێکخستن و لەسەر نووسینی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی (سلمان الاعظمی)، بەغدا، ١٩٧٠.

[٣٧]- بێسارانی (دیوان)، بەرگی یەکەم، ئامادەکردنی کەریمەرت نیک ڕەفتار (مطبعة الادیب البغدادیة)، بەغدا، ١٩٨٢.

[٣٨]- بێکەس (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی (شفیق)، بەغدا، ١٩٧٠.

[٣٩]- بێوەی، بەرهەمی ژیان، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ١٩٨٠.

[٤٠]- پەرتووی هەکاری (دیوان)، بەرهەڵکردن و توێژینەوەی سادق بەهائەدین ئامێدی، (دار الحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٧٦.

[٤١]- پەژار، گزنگی ئازار، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ١٩٧٠.

[٤٢]- پەنکی سەرچەمی بەرهەمەکانی، کۆکردنەوەو ڕێکخستنی ساڵح عارف بەرزنجی و عومەر مەعرووف بەرزنجی، هەولێر ١٩٩٣.

[٤٣]- پیرەمێرد (دیوان)، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی فائیق هوشیار و هی تر (مطبعة الزمان)، بەغدا، ١٩٩٠.

[٤٤]- پیرەمێردی نەمر، ئامادەکردنی محەمەد ڕەسووڵ هاوار، چاپخانەی (المعارف)، بەغدا، ١٩٧٠.

[٤٥]- پیربال مەحموود، بەهەشتی دڵداری، چاپخانەی شارەوانی، کەرکووک، ١٩٥٨.

[٤٦]- پیربال مەحموود، بزەی سروشت، چاپخانەی عەلا، بەغدا، ١٩٨٥.

[٤٧]- تایەر تۆفیق، گوڵی سەربەستی، بەشی یەکەم، (دار آفاق عربیة للصحافة و النشر)، بەغدا، ١٩٨٣.

[٤٨]- تاهیر بەگی جاف (دیوان)، چاپی سێیەمین، چاپخانەی هەولێر، هەولێر ١٩٦٦.

[٤٩]- تاهیر فوئاد (دیوان)، چاپی یەکەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٠.

[٥٠]- تاهیر سەید عەبدوللا، بەرگانەی کوردی بۆ گوڵی سووری، چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٦.

[٥١]- تەحسین ئیبراهیم دۆسکی و موحسین ئیبراهیم دۆسکی، مەلایێ باتەیی و بەرهەمێ وی، چاپخانەی هاوار، دهۆک، ١٩٩٦.

[٥٢]- جەباری (دیوان)، ئامادەکردنی عەبدولجەبار محەمەد جەباری، چاپی یەکەم، چاپخانەی شارەوانی، کەرکووک، ١٩٦٨.

[٥٣]- جەعفەر قولی زەنگەنە، ملک الشعراء کرمانج (دیوان عرفانی)، مەشهەد ١٣٦٩ (١٩٩١).

[٥٤]- جەفایی (دیوان)، کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ١٩٨٠.

[٥٥]- جەلال مەحمەت خۆشناو، کاروانی ژین، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر ١٩٧٥.

[٥٦]- جەلال میرزا کەریم، ڕێگا دووریەکانی چاوەڕوان، سلێمانی، ١٩٩٢.

[٥٧]- جەمال شارباژێڕی، ئاوازەکەی هەزار دەنگەی شارباژێڕ، چاپخانەی عەلا، بەغدا، ١٩٨٥.

[٥٨]- جزیری (دیوان)، هەژار شەرحی لێ کردوە، چاپی یەکەم، سروش، تەهران، ١٣٦١.

[٥٨أ]- جزیری (دیوان)، توێژینەوەی سادق بەهائەدین، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.

[٥٩]- چرۆستانی (دیوان)، ئامادەکردن و لێکدانەوەی عەبدولڕەحیم عەبدوللا چرۆستانی و ساڵح عەبدوللا چرۆستانی، چاپخانەی نووری، سلێمانی، ١٩٨٥.

[٦٠]- حاجی قادری کۆیی (دیوان)، لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی سەردار حەمید میران و کەریم مستەفا شارەزا، بەغدا، ١٩٨٦.

[٦١]- حاریس تبلیسی، لەیلێ و مەجنوون، ئامادەکردن و گۆڕینی بۆ ڕووسی و پێشەکی مارگریت ڕودێنکۆ، مۆسکۆ ١٩٦٥.

[٦٢]- حەمدی حەمەدی، ملا ئەلیت داوت و گزلەنیلیت کوردان، چاپخانەی (الارشاد)، بەغدا، ١٩٨٦.

[٦٣]- حەریق (دیوان)، چاپی دووەم، چاپخانەی (الجمهوریة)، کەرکووک، ١٩٦٩.

[٦٤]- حەسەن زیرەك، گەوهەری کۆکردنەوەو لەسەر نووسینی عوسمان شارباژێڕی، (مطبعة السعدون)، بەغدا، ١٩٨١.

[٦٥]- حەسەن سەرپەتی، ئیلان، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الارشاد)، بەغدا، ١٩٨٥.

[٦٦]- حەسەن عەولانی، چەمی بەرانی قارەمان، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٧٢.

[٦٧]- حەسیب قەرەداغی، فەرهەنگی خەم، بەرگی یەکەم، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی، ١٩٧٩.

[٦٨]- حەسیب قەرەداغی، فەرهەنگی خەم، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، (دار الحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٨٩.

[٦٩]- حەقیقی (دیوان)، بڵاوکراوەکانی سەلاحەدینی ئەییوبی، چاپی یەکەم، ١٣٦٧.
[٧٠]- حەمە سەعید حەمە کەریم، دیاری شیعری کلاسیکی کوردی، (دار الحریة للطبع)، بەغدا، ١٩٨٦.
[٧١]- حەمە عەلی مەدهۆش، یاخەی دڵان، ئامادەکردنی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی عەلا، بەغدا، ١٩٨٢.
[٧٢]- حوسێن شێخ سەعدی، قەسیدەی بوردییە، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٥.
[٧٣]- حوسێن شێخانی، مەولوودنامە لە پەسەندی حەزرەتی رەسووڵی ئەکرەم، چاپی یەکەم، تەهران، ١٣٦١.
[٧٤]- حیلمی (دیوان)، ئامادەکردنی ئومێد کاکە رەش، چاپخانەی (الارشاد)، بەغدا، ١٩٨٥.
[٧٥]- خادیم (دیوان)، بەرگی یەکەم، ئامادەکردنی جەمال محەمەد ئەمین، (دار الحریة للطبع)، بەغدا، ١٩٨٠.
[٧٦]- خادیم (دیوان)، بەرگی دووەم، ئامادەکردنی جەمال محەمەد ئەمین، (دار الحریة للطبع)، بەغدا، ١٩٨١.
[٧٧]- خانای قوبادی، شیرین و خوسرەو، محەمەدی مەلا کەریم ساغی کردۆتەوە فەرهەنگی بۆ رێکخستووە پێشەکی بۆ نووسیوە، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٥.
[٧٨]- خانای قوبادی، شیرین و فەرهاد، چاپی سێیەمین، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.
[٧٨ أ]- خلیل موخلیس، مەولوودنامەی کوردی، چاپخانەی هەولێر، هەولێر ١٩٦٨.
[٧٩]- خەییام، چوارینەکانی خەییام، گێڕانی سەلام، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٦٧.
[٨٠]- خەییام، خەییامی هەژار، چاپخانەی عیتانی، بیروت، ١٩٦٨.
[٨١]- خەییام، چارینەنێت خەییامی، خلیل سلێمان سندختی، چاپخانەی هاوار، دهۆک، ١٩٩٦.
[٨٢]- خەییام، چوارینەکانی خەییام، عەبدو سەلام نەمی، بەغدا، ١٩٨٨.
[٨٣]- خدر ئەحمەد عەبدوللا، مەولوودنامەو بروانامەی دەشتی، محەمەد دەشتی رێکی خستووە و پێشەکی بۆ نووسیوە، چاپخانەی رۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨.
[٨٤]- خدر مەحموود مەندەلاوی، پەرەخولن (دیوان)، بەشی یەکەم، چاپخانەی جیمال، کەرکووک، ١٩٧٦.
[٨٥]- خورشیدی خاوەن، چاپخانەی تیجارییە، کەرکووک، ١٩٧٣.
[٨٦]- داسۆ (حوسێن حوزنی موکریانی)، خۆشی و نرشی، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٤.
[٨٧]- دلزار (دیوان)، چاپی یەکەم، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٢.
[٨٧ أ]- دلزار، خەبات و ژیان، چاپخانەی (الوفاء)، بەغدا، ١٩٦٠.
[٨٨]- رازی دلزار و لاوین، چاپخانەی نەورەس، سلێمانی، ١٩٨٣.
[٨٩]- رازی داستانی سوورمەخان، چاپخانەی راپەرین، سلێمانی، ١٩٨٣.
[٩٠]- رەئووف عوسمان، شاعیریتی مەولەوی، کتێبی (مهرجانی مەولەوی)، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا، ١٩٨٩.
[٩١]- رەسوول دلزار گەردی، شیلان و شلێر، چاپخانەی (حسن)، بەغدا، ١٩٦٧.
[٩٢]- رەسوول دلزار گەردی، گوڵە ملۆتکەی کوردستان، چاپخانەی (النجاح)، بەغدا، ١٩٦٠.
[٩٣]- رەزای تاڵەبانی (دیوان)، کۆکردنەوەو چاپ کردنی عەلی تاڵەبانی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٤٦.
[٩٤]- رەفیق حیلمی، یادی ئەموون، پێشەکی مەعرووف خەزنەدار، (مطبعة الرأي العام)، بەغدا، ١٩٦٠.
[٩٥]- رەفیق حیلمی، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم و دووەم، چاپی دووەم، چاپخانەی خوێندنی باڵا، هەولێر، ١٩٨٨.
[٩٦]- رەنجووری (دیوان)، لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (آفاق عربية)، بەغدا، ١٩٨٣.
[٩٧]- زێوەر، سۆزی نیشتمان، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٥٨.
[٩٨]- سابیری (دیوان)، چاپی یەکەم، کۆکردنەوەی شێخ عەبدولرەحمان شێخ نەجمەدین سابیری، چاپخانەی شارەوانی کەرکووک، ١٩٦٩.
[٩٩]- سادق بەهائەدین، دیوانا ئەحمەدێ خانی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨.
[١٠٠]- سالم (دیوان)، چاپی سێیەمین، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.
[١٠١]- سالم (دیوان)، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٢.
[١٠٢]- سامی عەودال (چەپکێک لە شیعرەکانی)، چاپخانەی (دار آفاق عربية)، بەغدا، ١٩٨٢.
[١٠٣]- سەدیق حامید، کۆڵەنەو بەهەی، (دار الحریة للطبع)، بەغدا، ١٩٨٠.
[١٠٤]- سەدیق بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم، بانە، ١٩٧٠.
[١٠٥]- سەدیق بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی دووەم، بانە، ١٩٧٠.
[١٠٦]- سەدیق بۆرەکەیی، تەلای دەستنووسان، چاپخانەی حەیدەری، ١٣٦٩.

[١٠٧]- سەعدوڵڵا ئیسماعیل شێخانی، فۆلكلۆری كوردی، چاپخانەی عەلاء، بەغدا، ١٩٨٧.
[١٠٨]- سەفوەت (دیوان)، ئامادەكردنی دەعبدولبین مستەفا رەسوڵ، (دار الحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٨٤.
[١٠٩]- سەلام (دیوان)، پێشەكی مەعرووف خەزنەدار، چاپخانەی ئەمەدون، بەغدا، ١٩٥٨.
[١١٠]- سەمەدی بەهرەنگی، باوەڕی ئیبن، چاپی سێیەمین، چاپخانەی هەولێر، هەولێر ١٩٧٠.
[١١١]- سەیدی (دیوان)، كۆكردنەوەو تێكردنەوەی محەمەد ئەمین كاردۆخی، چاپخانەی كامەران، سلێمانی، ١٩٧٦.
[١١٢]- سەیفی قوزات (دیوان)، گردەوە كۆیی ئەحمەد قازی، چاپی یەكەم، چاپخانەی سەمین ١٣٦١.
[١١٣]- سلێمی بن سلێمان، یوسف و زلیخا، ئامادەكردنی رەوێنكی مۆسكو ١٩٨٦.
[١١٤]- شاكەلی (دیوان)، ساغ كردنەوەی جەمال محەمەد لە بین، چاپی یەكەم، (مطبعة الامة)، بەغدا، ١٩٧٦.
[١١٥]- شامی كرماشانی، چەپكە گوڵ، چاپی دووەم، چاپخانەی تك، تەهران، ١٣٦٣.
[١١٦]- شاهۆ (دیوان)، بەرگی یەكەم، كۆكردنەوەو ڕێكخستنی محەمەد ئەمین كاردۆخی، چاپخانەی ڕاپەرین، سلێمانی، ١٩٧٦.
[١١٧]- شاهۆ (دیوان)، بەرگی دووەم، كۆكردنەوەو ڕێكخستنی محەمەد ئەمین كاردۆخی، چاپخانەی ڕاپەرین، سلێمانی، ١٩٨٠.
[١١٨]- شێوز (د.) (ئەحمەد شوكری)، ئاواری، بەرگی سێیەم، چاپخانەی ڕاپەرین، سلێمانی، ١٩٧٧.
[١١٩]- شێوز (د.) (ئەحمەد شوكری)، تێكەڵاوی بەرگی یەكەم، چاپخانەی ڕاپەرین، سلێمانی، ١٩٧٨.
[١٢٠]- شێركۆ بێكەس، تریفەی هەڵبەست، چاپخانەی (سلمان الاعظمی)، بەغدا، ١٩٦٨.
[١٢١]- شێركۆ بێكەس، كەژاوەی گریان، چاپخانەی كامەرانی، سلێمانی ١٩٦٩.
[١٢٢]- شێركۆ بێكەس، من ئێنتوانیم بەگوێ لەشكێ، (دار الحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٧٣.
[١٢٣]- شێركۆ بێكەس، گڕبوو، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین، سلێمانی، ١٩٧٨.
[١٢٤]- عەبدی حیلمی كاكەیی، كۆمەڵە شیعر، ئامادەكردنی ئەلیب هەردوڵی كاكەیی، چاپخانەی ئەسعەد، بەغدا، ١٩٨٤.
[١٢٥]- عەبدولخالق عەلائەدین، ئاوار - شاعیری شۆڕشگێڕی كورد، (مطبع دار آفاق عربیه للصحافه والنشر)، بەغدا، ١٩٨٥.
[١٢٦]- عەبدولخالیق عەلائەدین، مەلای گەورە - زانا و ئەدیب و شاعیر، چاپخانەی زانكۆی سەلاحەدین، كوردستان، هەولێر ١٩٩٤.
[١٢٧]- عەبدولرەحمان سەلامی، حیكایەتی چل تووتی، چاپخانەی تەرەقی، كەركووك، ١٩٨١.
[١٢٨]- عەبدولرەزاق بیمار، كێش و مۆسیقای هەڵبەستی كوردی، (دار الحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٩٢.
[١٢٩]- عەبدولعەزیزی خەیات، لەگەڵ دنیا، چاپخانەی ئەسعەد، بەغدا، ١٩٨٧.
[١٣٠]- عەبدولعەزیز بامۆكی، مەتنێ لە مەتروكاتی مصطفا پاشا بامۆكی، (مطبعة دار المعرفة)، بەغدا، ١٩٥٦.
[١٣١]- عەبدولكەریمی مودەڕیس (مەلا)، بەدیع و عەرووزی نامی، چاپخانەی (دار [illegible])، بەغدا، ١٩٩١.
[١٣٢]- عەبدولكەریمی مودەڕیس (مەلا)، دوو ڕشتە، چاپخانەی (دار [illegible])، ١٩٨٢.
[١٣٣]- عەبدوڵڵا پەشێو، شەونامەی شاعیرێكی، چاپخانەی (دار [illegible])، بەغدا، ١٩٧٢.
[١٣٤]- عەبدوڵڵا پەشێو، شەو نییە خەونت پێوە نەبینم، چاپخانەی (الادیب)، بەغدا، ١٩٨٠.
[١٣٥]- عەبدوڵڵا عەزیز خالید، شوكری فەزلی، چاپخانەی (دار الحریة)، بەغدا، ١٩٨٨.
[١٣٦]- عەبدولواحید نووری، بەرهەمی كۆكراوەی، ئامادەكردنی مەحموود تۆفیق خەزنەدار، (مطبع دار الشؤون الثقافیة العامة)، بەغدا، ١٩٩١.
[١٣٧]- عەلائەدین سەجادی، ئەدەبی كوردی و لێكۆڵینەوە لە ئەدەبی كوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٦٧.
[١٣٨]- عەلائەدین سەجادی، نرخ شناسی، چاپخانەی مەعاریف بەغدا، ١٩٧٠.
[١٣٩]- عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی كوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی مەعاریف بەغدا، ١٩٧٢.
[١٤٠]- عەلی عارف (شاری)، بەرهەمی ژیان، (مطبعة الادیب البغدادیه)، بەغدا، ١٩٨٤.
[١٤١]- عەلی فەتاح دزەیی، خۆزەڵان و رامان، چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٨٧.
[١٤٢]- عەلی كەمال باپیر، گولدەستەی شوعەرای هاوعەسرم، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕاپەرین، سلێمانی، ١٩٦٩.
[١٤٣]- عەلی مەردان، گۆرانییەكانم، بەرگی یەكەم، (دار الحریة للطباعة)، بەغدا، ١٩٨١.
[١٤٤]- عەلی مەردان، گۆرانییەكانم، بەرگی دووەم، (دار آفاق عربیة للطباعة والنشر)، بەغدا، ١٩٨٥.
[١٤٥]- عەونی (دیوان)، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر ١٩٩٧.

[١٤٦]- عوسمان سەرواوازیی، گەنجینەی گۆرانی کوردی، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا، ١٩٨٥.
[١٤٧]- عوسمان عوزێری، کلێسەی دەروون، چاپخانەی (النجاح)، بەغدا، ١٩٦٠.
[١٤٨]- عوسمان مستەفا خۆشناو، ئاوازی ژیان، چاپخانەی شیمال، کەرکووک، ١٩٥٩.
[١٤٩]- عیزەدین مستەفا ڕەسوول (د)، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، چاپخانەی عەلا، بەغدا، ١٩٧٢.
[١٥٠]- عیزەدین مستەفا ڕەسوول (د)، لە ئەدەبیاتی ئولی کوردی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر، ١٩٩٠.
[١٥١]- فاروق حەمید زادە، هەڵبژاردە لە ئەدەبی فۆلکلۆری کوردی، ب١، چاپخانەی ئەوپەس، سلێمانی، ١٩٨٢.
[١٥٢]- فانی (دیوان)، بەرگی یەکەم، بەسەر بەرهەمی کەمال میراودەلی، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٦.
[١٥٣]- فەقێ تەیران (دیوان)، پرتابیەکێ سەعید دیرەشی و بەرزانی ئالیخان کۆمکریە، چاپخانا (الرشید)، بەغدا، ١٩٨٩.
[١٥٣]- قەرەبەیاز عەلی لەمین، چەند سەرنجێک لە بیرەوەری شاعیر چاپخانەی ئیرشاد بەغدا، ١٩٧١.
[١٥٤]- فەقێ تەیران، خەلکی سەنعان، ئامادەکردنی ڕۆنیکلی مۆسکۆ ١٩٦٥.
[١٥٥]- قانع (دیوان)، بورهان قانیع کۆی کردۆتەوە و چاپی کردوە، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، سلێمانی، ١٩٧٩.
[١٥٦]- کاکەی فەلاح، جرێ، چاپخانەی (سلمان الاعظمی)، بەغدا، ١٩٦٦.
[١٥٧]- کاکەی فەلاح، دڵی سلطنە، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٦٧.
[١٥٨]- کاکەی فەلاح، لەگەڵ شەپۆلەکانا، چاپخانەی (سلمان الاعظمی)، بەغدا، ١٩٦٧.
[١٥٩]- کاکەی فەلاح، سروود، چاپخانەی (سلمان الاعظمی)، بەغدا، ١٩٦٨.
[١٦٠]- کاکەی فەلاح، کاروانی شیعری نوێی کوردی، کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨.
[١٦١]- کاکەی فەلاح (دیوان)، چاپخانەی (الرشید)، بەغدا، ١٩٨٠.
[١٦٢]- کامەران موکری (دیوان)، پێشەکی و پەراوێز نووسینی عەبدوڵڵا عەزیز خالید، چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨.
[١٦٣]- کامیل حەسەن بەسیر، شێخ نووری شێخ ساڵح لە کۆڕی لێکۆڵینەوەی ئەدەبی و ڕەخنەسازیدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٨٠.
[١٦٤]- کامیل ژیر، کوردایەتی، چاپخانەی (النجاح)، بەغدا، ١٩٦٠.
[١٦٥]- کامیل ژیر، جوانی، چاپخانەی سەرکەوتن، سلێمانی، ١٩٨٣.
[١٦٦]- کانی، لە پێناو مەجنوون، چاپی سێیەمین، چاپخانەی هەولێر، هەولێر ١٩٦٩.
[١٦٧]- کانی (دیوان)، کۆکردنەوەی موحەمەد لەکەریم کانی، پێشەکی و لێکدانەوەی کەریم شارەزا، چاپخانەی (الرشید)، بەغدا، ١٩٨٠.
[١٦٨]- کەریم شارەزا، ئاراس و ژیان، ١٩٦٠.
[١٦٩]- کەریم شارەزا، ڕێگەی نوێ، چاپخانەی (النعمان)، نەجەف، ١٩٧٠.
[١٧٠]- کەریم شارەزا، مەقامەکانی سێیەمی هونەرمەندی کورد لە ئەمڕازوی ڕەسەنایەتی دا، چاپخانەی حوسام، بەغدا، ١٩٨٢.
[١٧١]- کەمالی (دیوان)، ئامادەکردن و ساغ کردنەوەی کەمال عەلی ماهیر (مطبعة دار الشؤون الثقافیة العامة)، بەغدا، ١٩٨٦.
[١٧٢]- کوردی (دیوان)، چاپی سێیەمین، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٣.
[١٧٣]- گۆران (دیوان)، محەمەدی مەلا کەریم کۆی کردۆتەوە و ئامادەی کردوە، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٨٠.
[١٧٤]- لەتیف هەڵمەت، کەرنەڤالی سپی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨.
[١٧٥]- لەتیف هەڵمەت، وشەی جوان گوڵە گوڵ، چاپخانەی (الرشید)، ١٩٧٩.
[١٧٦]- لوتفی (دیوان)، ئامادەکردنی عوبێد شێخ لەتیف بەرزنجی، چاپی یەکەم، (شرکة مطبعة الادیب البغدادیة)، بەغدا، ١٩٨٤.
[١٧٧]- مارف خەزنەدار (د)، عەبدوڵڵا بەگی مصباح - دیوان شاعیری گەورەی خەڵکی موکریان، چاپخانەی (ئیرشاد)، بەغدا، ١٩٧٠.
[١٧٨]- مارف خەزنەدار (د)، ئەدەبیات، مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، چاپخانەی (المؤسسة العراقیة للدعایة والطباعة)، بەغدا، ١٩٨٤.
[١٧٩]- مارفی نۆدەیی، ئەحمەدی، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ٢٥٧٣ کوردی.
[١٨٠]- مەحوی (دیوان)، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و محەمەدی مەلا کەریم چاپخانەی

کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.
[١٨١]- مەستوورەی کوردستانی (دیوان)، کۆکردنەوەو ساغ کردنەوەی سەدیق بۆرەکەیی، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی ئەلجی، بانە، کوردستان، ١٣٧١.
[١٨٢]- مەسعوود بێبەش، هەندێ لە پێنج خشتەکییەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٨٤.
[١٨٣]- مەعرووف جیاوک، هەزار بێژ و پەند، چاپخانەی (النجاح)، بەغدا، ١٩٥٧.
[١٨٤]- مەعرووف خەزنەدار، کێش و قافیە لە شیعری کوردیدا، چاپخانەی (الوفاء)، بەغدا، ١٩٦٢.
[١٨٥]- مەعرووف کۆکەیی (دیوان)، مەرکەزی کتێبفرۆشی سەییدیان، مەهاباد، ئازەربایجانی ڕۆژاوا، (؟).
[١٨٦]- مەولەوی (دیوان)، لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بەغدا، چاپخانەی (النجاح)، ١٩٦١.
[١٨٧]- مەولەوی، عەقیدەی مەولەوی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.
[١٨٨]- مەولەوی، عەقیدەی مەرزییە، شەرح و لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، چاپخانەی (الخلود)، بەغدا، ١٩٨٨.
[١٨٩]- محەمەد ئەمین ئوسمان، دیوانا مەلای، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا، ١٩٨٦.
[١٩٠]- محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٧١.
[١٩١]- محەمەد ڕەشاد موفتی، مێژوونامەی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٣٨١ کۆچی.
[١٩٢]- محەمەد سالح دیلان، دیوانی شیعر، ئامادەکردنی عەبدوڵڵا عەزیز خالید، چاپخانەی (سومر)، بەغدا، ١٩٨٧.
[١٩٢أ]- محەمەد سەدیق عارف، کامەران و هۆنراوەی نوێ، چاپخانەی معارف، بەغدا، ١٩٥٨.
[١٩٣]- محەمەد سەعید ئیبراهیمی محەمەدی، گەشتێ لە عیلمی بەلاغە، مەهاباد ١٣٦٤.
[١٩٤]- محەمەدی سبوچی، تەزکیرەتولعەوام بەیان بەیانی ئەووەل و ئاخیر، لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی کامەران، سلێمانی، ١٩٧٩.
[١٩٥]- محەمەد کەریم شەریف، فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردەواری، چاپخانەی شیمال، کەرکووک، ١٩٧٢.
[١٩٦]- محەمەدی ماملێ، بلێی بلریان، ئامادەکردنی محەمەد حەسەن ئەحمەد، چاپخانەی (المرشد)، بەغدا، ١٩٨٣.
[١٩٧]- محەمەدی مەلا کەریم، کۆمەڵێک لاوک و حەیران، چاپخانەی شەفیق، بەغدا، ١٩٦٨.
[١٩٨]- محەمەد موکری (د)، گۆرانی یا ترانەهای کوردی، کتابخانەی دانش، ١٩٥١.
[١٩٩]- مەحموود زامدار، بۆنی هەڵاڵەی نوێ، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا، ١٩٧٥.
[٢٠٠]- مراد خانی بایەزیدی، چیرۆکی زەمبیل فرۆش، چاپخانەی کوردستان، هەولێر ١٩٧٥.
[٢٠١]- میهری (دیوان)، بژاردن و ئامادەکردنی عەزیز گەردی، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٧.
[٢٠٢]- موفتی پێنجوێنی (دیوان)، ئامادەکردنی ئومێد ئاشنا و عەبدولکەریم موفتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی (الشركة العراقية للفنون الفنية المحدودة)، بەغدا، ١٩٩٠.
[٢٠٣]- میرزا ئەبولقاسم، سەماوەرنامە، چاپی دووەم، چاپخانەی هەولێر، هەولێر ١٩٧٠.
[٢٠٤]- میرزا غەفوور (دیوان)، کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوەی عەبدوڵڵا ئاگرین، بەغدا، ١٩٩١.
[٢٠٥]- مینە جاف (دیوان)، کۆکردنەوەو ڕێکخستنی مستەفا نەریمان، چاپخانەی ([illegible])، بەغدا، ١٩٩٠.
[٢٠٦]- نالی (دیوان)، ئامادەکردنی کاکەی فەلاح، چاپخانەی کاکەی فەلاح، سلێمانی ١٩٨٤.
[٢٠٧]- ناتیق (دیوان)، بەسەرپەرشتی [illegible] هەژار، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕاپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٠.
[٢٠٨]- نالی (دیوان)، لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و فاتیح عەبدولکەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٦.
[٢٠٩]- نالی (دیوان و فەرهەنگ)، لێکۆڵینەوەو ساغ کردنەوەی دکتۆر مارف خەزنەدار، (دار الحرية للطباعة)، بەغدا، ١٩٧٧.
[٢١٠]- نەوزاد ڕەفعەت، ئێگەرانی، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا، ١٩٨٥.
[٢١١]- نەوزاد ڕەفعەت، بەفری گەرم، چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر ١٩٩٢.
[٢١٢]- نووری شێخ سالح (دیوان)، ئازاد عەبدولواحید کۆی کردۆتەوەو ساغی کردۆتەوەو لەسەری نووسیوە، بەرگی یەکەم، (مطبعة [illegible])، بەغدا، ١٩٨٩.
[٢١٣]- وەسمان (مەلا)، (دیوان)، لێکۆڵینەوەی دکتۆر ئەمین، (مطبعة الآداب)، نەجەف، ١٩٧٣.
[٢١٤]- وەفایی (دیوان)، لێکۆڵینەوەی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٨.
[٢١٥]- وەلی دێوانە (دیوان)، ئامادەکردنی مەحموود خاکی، چاپخانەی کامەرانی، سلێمانی، ١٩٧٠.
[٢١٦]- وەسمانی (دیوان)، ئامادەکردنی جەمال محەمەد ئەمین، (دار [illegible] للطباعة والنشر)، بەغدا، ١٩٨٦.

[٢١٧]- عەبدوڵڵا کاکەیی و مستەفا نەریمان، خەلیل مەنوەر، (دار الحرية للطباعة)، بەغدا، ١٩٨٤.
[٢١٨]- هێمن، تاریک و روون، بنکەی پێشەوا، ١٩٧٤.
[٢١٩]- هێمن، نالەی جودایی، ئیملجەی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی عەلاء، بەغدا، ١٩٧٩.
[٢٢٠]- یەعقووب ماهیدەشتی (سەید)، (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەد عەلی سوڵتانی، چاپی یەکەم، ١٣٦٣.

ب- گۆڤار و رۆژنامەی کوردی :

[٢٢١]- ئازاد عەبدولواحید، قافیە لە (بوچی ئەوکچە ـ)دا، گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (٥٩)، شوباتی ١٩٨٠، ل١٤-١٨.
[٢٢٢]- ئیحسان، بەراوردێکی ئەدەبی، رۆژنامەی (ژین)، ژمارە (١٣٨٢)، ٢٠/١٢/١٩٥٨.
[٢٢٣]- بورهان قانیع، جۆرێکی کوردی بە شیعر، گۆڤاری (رزگاری)، ژمارە (١٥،١٤)، مارتی ١٩٧٠، ل٢٤-٢٥.
[٢٢٤]- پێکەس، کاریگەری لەناو تەرازووی شیعردا، گۆڤاری (گەلاوێژ)، ژمارە (٩)، ١٩٤٣.
[٢٢٥]- جەمال عیرفان، فەلسەفەی جەمال عیرفان، گۆڤاری (گەلاوێژ)، ژمارە (٨،٧)، ١٩٤٢.
[٢٢٦]- رونک، ئەی فریشتە، رۆژنامەی ژین، ژمارە (١٢٤١)، ١٨/٤/١٩٥٧.
[٢٢٧]- شارباژێڕی (م)، هیوا، گۆڤاری (هیوا)، ژمارە (٧)، ١٩٥٨.
[٢٢٨]- شێرکۆ بێکەس، ئازەنین، رۆژنامەی (ژین)، ژمارە (١٤٨٥)، ١٩٥٩.
[٢٢٩]- عەزیز ئالی، تەرجیع بەندی سالم، گۆڤاری (سروە)، ژمارە (١٣٢،١٣١)، ١٣٧٦، ل٣٦-٣٨.
[٢٣٠]- عەزیز گەردی، هۆنراوەی کوردی و عەرووزی عەرەبی، رۆژنامەی هاوکاری، ژمارە (٢٥)، ١٩٧١.
[٢٣٠]- عەزیز گەردی، خەندەکەی بابی و هۆنراوەی لەمرۆسان، رۆژنامەی (هاوکاری)، ژمارە (٣٢،٣٣)، ١٩٧١.
[٢٣١]- عەبدوڵڵا تاهیر بەرزنجی، بنە ماکانی هونەری بە پێنج کردن (تخمیس)ی هەڵبەست، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (٦٨)، ١٩٨٨، ل١٠-١٦.
[٢٣٢]- عەبدولرزاق بیمار، دانیشتنێک لەگەڵ گۆران، گۆڤاری بەیان، ژمارە (٢)، ساڵی ١٩٧٠.
[٢٣٣]- کەریم شارەزا، ساغ کردنەوەی هەندێ گیرۆگرفتی شیعرەکانی حاجی قادری کۆیی، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عیراق-دەستەی کورد، بەرگی (١١)، ١٩٨٤، ل٢٠٣-٢٦٣.
[٢٣٣]- کەمال غەمبار، قافیە لە بوچی ئەو کچە دا . . . کام بۆچوونی رەخنەگرانە، گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (٦٣)، ١٩٨٠، ل٣٦-٤٢.
[٢٣٤]- گۆران، کۆن و تازەیی لە هەڵبەستدا، گۆڤاری (هیوا)، ژمارە (٣١)، ١٩٦١، ل٥-١١.
[٢٣٥]- مارف خەزنەدار (د)، سێ غەزەلی بڵاونەکراوەی نالی و سالم، گۆڤاری (نووسەری کورد)، ژمارە (١)، ١٩٧٦، ل٣٣-٣٧.
[٢٣٦]- مارف خەزنەدار (د)، سەرەتاکانی ئەدەبی کوردی - رەخنەسازو تاوەرۆک، گۆڤاری (کاروان)، ژمارە (٩٣)، ١٩٩٢، ل٩-١٨.
[٢٣٧]- محەمەد ئەمین کاردۆخی، وەڵامی لێکۆڵینەوە، گۆڤاری (گەلاوێژ)، ژمارە (١١)، ١٩٤٣.
[٢٣٧]- محەمەد فەریق حەسەن، ئاخز هۆنراوەی کۆن هەتا کەی بەرتەکات، گۆڤاری (بەیان)، ژمارە (٢١)، ١٩٧٥، ٦-٧.
[٢٣٨]- هونەری، قافیە، رۆژنامەی (ژیان)، ژمارە (٣٢)، ئەیلول ١٩٢٦.
[٢٣٩]- هێدی (ـــــ)، رۆژنامەی (برایەتی /پاشکۆی ئەدەب)، ژمارە (٢٢٨٢/١٥)، ٢٧/٢/١٩٩٧.

دووەم : بەعەرەبی :

أ- کتێبی عەرەبی :

[٢٤٠]- القرآن الكريم.
[٢٤١]- ابراهيم أنيس (د.)، الاصوات اللغوية، ط٤، مكتبة الانجلو المصرية، ١٩٧١.
[٢٤٢]- ابراهيم أنيس (د.)، دلالة الالفاظ، ط٣، مكتبة الانجلو المصرية، ١٩٧٢.
[٢٤٣]- ابراهيم أنيس (د.)، موسيقى الشعر، ط٥، مكتبة الانجلو المصرية، ١٩٧٨.
[٢٤٤]- ابراهيم العريض، جولة في الشعر العربي المعاصر، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٦٢.
[٢٤٥]- ابن جني (ابو الفتح عثمان)، مختصر القوافي، تحقيق الدكتور حسن شاذلي فرهود، ط١، مطبعة الحضارة العربية، القاهرة، ١٩٧٥.
[٢٤٦]- ابن رشيق، العمدة في محاسن الشعر وآدابه، تحقيق محمد محي الدين عبدالحميد، دار الجيل، بيروت، ١٩٧٢.
[٢٤٧]- ابن سينا، الشفاء -الرياضيات- ٣ جوامع علم الموسيقى، تحقيق زكريا يوسف، المطبعة الاميرية بالقاهرة، ١٩٥٦.
[٢٤٨]- ابن عبد ربه، العقد الفريد، الجلد الثالث، المرجان (٦٠٥)، تحقيق محمد سعيد العريان، دار الفكر، ١٩٥٨.
[٢٤٩]- ابن المعتز، كتاب البديع، تحقيق المستشرق اغناطيوس كراتشقوفسكي (؟).

[٢٥٠]- ابو محمد القاسم بن علي بن محمد بن عثمان الحريري، شرح مقامات الحريري، دار الفكر للطباعة والنشر، (؟).

[٢٥١]- ابو العلاء المعري، اللزوميات، تحقيق امين عبدالعزيز الخانجي، الجزء الاول، منشورات مكتبة الهلال، بيروت، ١٩٢٤.

[٢٥٢]- ابو هلال العسكري، كتاب الصناعتين الكتابة والشعر، تحقيق علي محمد البجاوي ومحمد ابو الفضل ابراهيم، مطبعة عيسى البابي الحلبي و شركاه، ١٩٧١.

[٢٥٣]- احمد امين، النقد الادبي، ط٤، الناشر دار الكتاب العربي، بيروت، ١٩٦٧.

[٢٥٤]- احمد سليمان الاحمد (د.)، هذا الشعر الحديث، منشورات اتحاد الكتاب العرب بدمشق، ١٩٧٤.

[٢٥٥]- احمد الشايب، اصول النقد الادبي، ط٨، مكتبة النهضة المصرية، ١٩٧٣.

[٢٥٦]- احمد محمد الحوفي (د.)، تيارات ثقافية بين العرب والفرس، دار النهضة مصر للطبع والنشر، القاهرة، ١٩٦٨.

[٢٥٧]- احمد نصيف الجنابي، في الرؤية الشعرية المعاصرة، دار الحرية للطباعة، مطبعة الجمهورية، بغداد، (؟).

[٢٥٨]- احمد الهاشمي، ميزان الذهب في صناعة شعر العرب، المكتبة التجارية الكبرى، مصر، (؟).

[٢٥٩]- الاخفش (ابو الحسن سعيد بن مسعدة)، كتاب القوافي، مطبعة وزارة الثقافة بدمشق، ١٩٧٠.

[٢٦٠]- ادوارد براون، تاريخ الادب في ايران، ج١، الترجمة الى العربية د.احمد كمال الدين حلمي، جامعة الكويت، ١٩٨٤.

[٢٦١]- ادوار تركيا، الادب الفرنسي، ج٢، ١٩٤٣.

[٢٦٢]- ارسطو، الخطابة، ترجمة د.عبدالرحمن بدوي، مطابع الرسالة، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٠.

[٢٦٣]- ارسطو طاليس، فن الشعر، ترجمه عن اليونانية و شرحه وحقق نصوصه د.عبدالرحمن بدوي، دار الثقافة، بيروت، ١٩٧٣.

[٢٦٤]- ارشيبالد مكليش، الشعر و التجربة، ترجمة سلمى الخضراء الجيوسي، مراجعة توفيق صايغ، دار اليقظة العربية، ١٩٦٣.

[٢٦٥]- اسامة بن منقذ، البديع في نقد الشعر، تحقيق د.احمد احمد بدوي و د.حامد عبدالمجيد، شركة مكتبة ومطبعة البابي الحلبي واولاده بمصر، القاهرة، ١٩٦٠.

[٢٦٦]- اسعاد عبدالهادي قنديل (د.)، فنون الشعر الفارسي، ط١، مكتب الشريف و سعيد رأفت للطباعة والنشر والتوزيع، الزيتون، ١٩٧٥.

[٢٦٧]- اسعد محمد علي، بين الادب والموسيقى، دار آفاق عربية للصحافة والنشر، بغداد، ١٩٨٥.

[٢٦٨]- اغناطيوس افرام الاول برصوم، اللؤلؤ المنثور في تاريخ العلوم و الآداب السريانية، ط٣، مطبعة الشعب، بغداد، ١٩٧٦.

[٢٦٩]- البير ابونا، تاريخ اللغة الارامية، ١٩٧٠.

[٢٧٠]- الفت كمال الروبي (د.)، نظرية الشعر عند الفلاسفة المسلمين - من الكندي حتى ابن رشد، ط١، دار التنوير للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٨٣.

[٢٧١]- امين عبدالله سالم (د.)، عروض الشعر العربي بين التقليد و التجديد، مطبعة [illegible]، ١٩٨٥.

[٢٧٢]- اوستين وارين ورينيه ويليك، نظرية الادب، ترجمة محي الدين صبحي، مراجعة الدكتور حسام الخطيب، مطبعة خالد الطرابيشي، ١٩٧٢.

[٢٧٣]- التنوخي (ابو يعلى عبدالباقي عبدالله بن المحسن)، كتاب القوافي، تحقيق الدكتور عوني عبدالرؤوف، مكتبة الخانجي بالقاهرة، ١٩٧٥.

[٢٧٤]- الجاحظ، البيان والتبيين، تحقيق عبدالسلام هارون، ١٩٤٨.

[٢٧٥]- جورج كونتينو، الحياة اليومية في بلاد بابل و آشور، ترجمة وتعليق سليم طه التكريتي و برهان عبد التكريتي، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩.

[٢٧٦]- جوزيف ميشال شريم، دليل الدراسات الاسلوبية، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، ١٩٨٤.

[٢٧٧]- جيزيل بروليه، جماليات الابداع الموسيقي، ترجمة فؤاد كامل، دار الشؤون الثقافية، بغداد، (؟).

[٢٧٨]- حازم القرطاجني، منهاج البلغاء وسراج الادباء، دار الكتب الشرقية، تونس، ١٩٦٦.

[٢٧٩]- حسن الغرفي، البنية الايقاعية في شعر حميد سعيد، دار الشؤون الثقافية، بغداد، ١٩٨٩.

[٢٨٠]- حسين علي شانوف، شعر الشاعر الكردي المعاصر عبدالله كوران، ترجمة شكور مصطفى، مطبعة دار الجاحظ، بغداد، ١٩٧٥.

[٢٨١]- حسين نصار (د.)، المعجم العربي، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠.

[٢٨٢]- حسين نصار (د.)، القافية في العروض والادب، دار المعارف، القاهرة، ١٩٨٠.

[٢٨٣]- حكمت فرج البدري، المرشد في اوزان الشعر العربي وتوابعه، مطبعة دار البصري، بغداد، ١٩٦٦.

[٢٨٤]- خالدة سعيد، البحث عن الجذور، دار مجلة شعر، بيروت، ١٩٦٠.

[٢٨٥]- الخطيب التبريزي، كتاب الكافي في العروض والقوافي، تحقيق الحساني حسن عبدالله، دار الكاتب العربي للطباعة والنشر، القاهرة، ١٩٦٩.

[٢٨٦]- الخطيب القزويني، الايضاح في علوم البلاغة، (؟).
[٢٨٧]- داود سلوم (د.)، النقد الادبي، القسم الاول، مطبعة الزهراء، بغداد، ١٩٦٧.
[٢٨٨]- داود سلوم (د.)، النقد الادبي، القسم الثاني، مطبعة الارشاد، بغداد، ١٩٦٨.
[٢٨٩]- راجي عشقوتي، اضواء على الشعر الحديث، مطبعة صادر، بيروت، ١٩٧٣.
[٢٩٠]- رتشاردز، آ. أ، ترجمة د.مصطفى بدوي، مراجعة الدكتورة سهير القلماوي، مؤسسة طباعة الالوان المتحدة، القاهرة، (؟).
[٢٩١]- رجاء عيد (د.)، الشعر والنغم، دار الثقافة للطباعة والنشر، القاهرة، ١٩٧٥.
[٢٩٢]- رضا محسن حمود القريشي (د.)، الزجل في المشرق، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.
[٢٩٣]- رضوان الشهال، في الشعر والفن والجمال، دار الأحد البحيري اخوان، بيروت، ١٩٦١.
[٢٩٤]- سوزان برنار، قصيدة النثر من بودلير إلى أيامنا، ترجمة الدكتور زهير مجيد مغامس، مراجعة الدكتور علي جواد الطاهر، دار المأمون للترجمة والنشر، بغداد، ١٩٩٣.
[٢٩٥]- سيد غازي (د.)، في أصول التوشيح، مؤسسة الثقافة الجامعية، ١٩٧٦.
[٢٩٦]- شكري محمد عياد (د.)، موسيقى الشعر العربي، دار المعرفة، القاهرة، ١٩٦٨.
[٢٩٧]- الشنتريني (أبو بكر محمد بن عبدالملك بن السراج)، الكافي في علم القوافي، المكتب الاسلامي، دمشق، ١٩٧١.
[٢٩٨]- شوقي ضيف (د.)، فصول في الشعر ونقده، دار المعارف، ١٩٧٧.
[٢٩٩]- الصاحب (أبو القاسم اسماعيل بن عباد)، تحقيق الشيخ محمد حسن آل ياسين، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٦٠.
[٣٠٠]- صالح أبو أصبع (د.)، الحركة الشعرية في فلسطين المحتلة، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٧٩.
[٣٠١]- د. صفاء خلوصي، فن التقطيع الشعري والقافية، ط٣، بيروت، ١٩٦٦.
[٣٠٢]- الصبان، شرح الصبان على منظومة في علم العروض، المطبعة اليمنية بمصر، (؟).
[٣٠٣]- طه باقر، في أدب العراق القديم، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٦.
[٣٠٤]- طه حسين وآخرون، التوجيه الادبي، (؟).
[٣٠٥]- عبدالجبار داود البصري، نازك الملائكة، الشعر والنظرية، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧١.
[٣٠٦]- عبدالجبار داود البصري، فضاء البيت الشعري، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٦٦.
[٣٠٧]- عبدالحميد الراضي، شرح تحفة الخليل في العروض والقافية، مطبعة العاني، بغداد، ١٩٦٨.
[٣٠٨]- عبدالرحمن بدوي (د.)، في الشعر الاوروبي المعاصر، دار القومية العربية للطباعة، القاهرة، ١٩٦٥.
[٣٠٩]- عبدالسلام هارون، تحقيق النصوص ونشرها، ط١، مطبعة المدني، القاهرة، ١٩٦٥.
[٣١٠]- عبدالرضا علي (د.)، نازك الملائكة، دراسة ومختارات، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٧.
[٣١١]- عبدالرضا علي (د.)، العروض والقافية، منهجية، دار الكتب للطباعة والنشر، الموصل، ١٩٨٩.
[٣١٢]- عبدالسلام المسدي (د.) وآخرون، الشعر ومتغيرات المرحلة، دار الشؤون الثقافية، بغداد، ١٩٨٦.
[٣١٣]- عبدالعزيز عتيق (د.)، علم العروض والقافية، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٧٤.
[٣١٤]- عبدالله الطيب المجذوب (د.)، المرشد الى فهم اشعار العرب وصناعتها، الجزء الاول، شركة مكتبة ومطبعة البابي الحلبي وأولاده بمصر، القاهرة، ١٩٥٥.
[٣١٥]- عبدالله الطيب المجذوب (د.)، المرشد الى فهم اشعار العرب وصناعتها، الجزء الثاني، شركة مكتبة ومطبعة البابي الحلبي وأولاده بمصر، القاهرة، ١٩٥٥.
[٣١٦]- عبدالهادي زاهر (د.)، صلة الموشحات والازجال بشعر التروبادور، مكتبة الشباب، ١٩٧٧.
[٣١٧]- عثمان موافي (د.)، في نظرية الادب، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، ١٩٨٤.
[٣١٨]- عدد من الباحثين السوفيت المختصين بنظرية الادب والادب العالمي - نظرية الادب، ترجمة الدكتور جميل نصيف التكريتي، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٠.
[٣١٩]- عزالدين اسماعيل (د.)، الاسس الجمالية في النقد العربي، دار الفكر العربي، ١٩٦٨.
[٣٢٠]- عزالدين اسماعيل (د.)، المكونات الاولى للثقافة العربية، مطبعة الاديب البغدادية، بغداد، ١٩٧٢.
[٣٢١]- عزالدين اسماعيل (د.)، الشعر العربي المعاصر - قضاياه وظواهره الفنية والمعنوية، ط٢، دار العودة ودار الثقافة، بيروت، ١٩٧٢.
[٣٢٢]- عزالدين مصطفى رسول (د.)، الواقعية في الادب الكردي، منشورات المكتبة العصرية، صيدا-بيروت، ١٩٦٦.
[٣٢٣]- عدد من الباحثين السوفييت، المسائل النظرية في الآداب الشرقية، ترجمة الدكتور عزالدين مصطفى رسول، دار الشؤون الثقافية، بغداد، ١٩٩١.
[٣٢٤]- علي جابر المنصوري (د.)، النقد الادبي، مطبعة جامعة بغداد، بغداد، ١٩٨٥.
[٣٢٥]- علي جعفر العلاق (د.)، في حداثة النص الشعري، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٠.
[٣٢٦]- علي عبدالواحد وافي (د.)، علم اللغة، ط٢، دار نهضة مصر للطباعة والنشر، القاهرة، ١٩٧٢.
[٣٢٧]- علي القاسمي (د.)، مقدمة في علم المصطلح، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥.

[٣٢٨]– عوضي الوكيل، الشعر بين الجمود والتطور، دار القلم، القاهرة، ١٩٦١.
[٣٢٩]– فريزر، ج.س.، الوزن والقافية والشعر الحر، ترجمة الدكتور عبدالواحد لؤلؤة، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠.
[٣٣٠]– فانسان، ميشائيل، نظرية الأنواع الأدبية، ترجمه الى العربية وعلق عليه الدكتور حسن عون، الناشر منشأة المعارف، الاسكندرية، ١٩٧٨.
[٣٣١]– قدامة بن جعفر، نقد الشعر، ط٢، تحقيق كمال مصطفى، مطبعة السعادة، القاهرة ١٩٦٣.
[٣٣٢]– كارل بروكلمان، تاريخ الادب العربي، الجزء الاول، نقله الى العربية : عبدالحليم النجار، دار المعارف، ١٩٧٧.
[٣٣٣]– كمال ابو ديب (د.)، في البنية الايقاعية للشعر العربي، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٧٤.
[٣٣٤]– كمال معروف، الحركة التجديدية في الشعر الكردي الحديث ١٩١٤–١٩٦٠، ستوكهولم، ١٩٩٢.
[٣٣٥]– كرللراتوف، اصوات و[illegible]، نقله من الانكليزية انور يوحنا، مطبعة الجمهورية، بغداد، ١٩٧١.
[٣٣٦]– لويس رونو، الادب الهندي، ترجمة بهيج شعبان، دار بيروت للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٥٥.
[٣٣٧]– مار افرام، الاناشيد الفردوسية، ترجمة المطران كوركيس كرمو، بغداد، ١٩٨٩.
[٣٣٨]– ماهر مهدي هلال (د.)، جرس الالفاظ، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٠.
[٣٣٩]– المبرد (ابو العباس محمد بن يزيد)، القوافي وما اشتقت القابها منه، مطبعة جامعة عين شمس، القاهرة، ١٩٧٢.
[٣٤٠]– محسن اطيمش (د.)، دير الملاك، دار الرشيد للنشر، بغداد، ١٩٨٢.
[٣٤١]– محمد ابو الانوار (د.)، الحوار الادبي حول الشعر، الناشر مكتبة الشباب، (؟).
[٣٤٢]– محمد التونجي (د.)، اللغة العبرية وآدابها، منشورات جامعة بنغازي، مطبعة جامعة عين شمس، ١٩٧٥.
[٣٤٣]– محمد بدوي المختون (د.)، دراسة نظرية في علم الوزن والقافية، مطبعة حسان، القاهرة، ١٩٧٧.
[٣٤٤]– محمد بن احمد بن طباطبا العلوي، عيار الشعر، تحقيق وتعليق الدكتور طه الحاجري، والدكتور محمد زغلول سلام، شركة فن الطباعة، القاهرة، ١٩٥٦.
[٣٤٥]– محمد بنيس، الشعر العربي الحديث، بنياته وابدالاتها، التقليدية، دار توبقال للنشر، مطبعة فضالة المحمدية، الدار البيضاء ١٩٨٩.
[٣٤٦]– محمد بهجت شاكر، تاريخ الادب التركي، المطبعة التجارية، كركوك، ١٩٧٥.
[٣٤٧]– محمد الدمنهوري، الارشاد الشافي على متن الكافي في علمي العروض والقوافي، ط٢، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابي الحلبي واولاده، مصر، ١٩٥٧.
[٣٤٨]– محمد زكريا عناني (د.)، الموشحات الاندلسية، مطابع الانباء، الكويت، ١٩٨٠.
[٣٤٩]– محمد عوني عبدالرؤوف (د.)، بدايات الشعر العربي بين الكم والكيف، الناشر مكتبة الخانجي، مطبعة الكيلاني، القاهرة، ١٩٧٦.
[٣٥٠]– محمد عوني عبدالرؤوف (د.)، القافية والاصوات اللغوية، الناشر مكتبة الخانجي، مطبعة الكيلاني، القاهرة، ١٩٧٧.
[٣٥١]– محمد غنيمي هلال (د.)، النقد الادبي الحديث، ط٣، دار مطابع الشعب، القاهرة، ١٩٦٤.
[٣٥٢]– محمد غنيمي هلال (د.)، الادب المقارن، دار نهضة مصر للطبع والنشر، القاهرة، ١٩٧٧.
[٣٥٣]– محمد مندور (د.)، قضايا جديدة في ادبنا الحديث، دار الآداب، بيروت، ١٩٥٨.
[٣٥٤]– محمد مندور (د.)، فن الشعر، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٧٤.
[٣٥٥]– محمد مهدي البصير، الموشح في الاندلس وفي المشرق، ط١، مطبعة المعارف، بغداد، ١٩٤٨.
[٣٥٦]– محمد نورالدين عبدالمنعم (د.)، دراسات في الشعر الفارسي، دار الثقافة للطباعة والنشر، القاهرة، ١٩٧٦.
[٣٥٧]– محمد النويهي (د.)، قضية الشعر الجديد، ط٢، مكتبة الخانجي، دار الفكر، ١٩٧١.
[٣٥٨]– محمد الحامد، هداية المستفيد في احكام التجويد، دار العلوم الحديثة، بيروت، ١٩٨٢.
[٣٥٩]– مصطفى الجوزو (د.)، نظريات الشعر عند العرب، الجزء الاول، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٨١.
[٣٦٠]– مصطفى الشكعة (د.)، الادب الاندلسي موضوعاته وفنونه، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٧٥.
[٣٦١]– معروف الرصافي، الادب الرفيع في ميزان الشعر وقوافيه، مطبعة المعارف، ١٩٦٩.
[٣٦٢]– مقداد رحيم (د.)، عروض الموشحات الاندلسية، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٠.
[٣٦٣]– مورية س.، حركات التجديد في موسيقى الشعر العربي الحديث، ترجمه وقدم له وعلق عليه سعد مصلوح، مطبعة المدني، القاهرة، ١٩٦٩.
[٣٦٤]– ميشال بوتور، بحوث في الرواية الجديدة، ترجمة فريد انطونيوس، منشورات عويدات، بيروت، ١٩٧١.
[٣٦٥]– نازك الملائكة، قضايا الشعر المعاصر، ط٣، مطبعة دار التضامن، ١٩٦٧.
[٣٦٦]– نازك الملائكة، سايكولوجية الشعر ومقالات أخرى، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، ١٩٩٣.
[٣٦٧]– ناجية مراني، الحب بين تراثين، ط٢، مطبعة [illegible]، بغداد، ١٩٨٥.
[٣٦٨]– نزار حنا الديراني، الكيل اللحني في الشعر السرياني، مطبعة اليرموك، بغداد، ١٩٨٨.
[٣٦٩]– يوسف الخال، الحداثة في الشعر، ط١، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٧٨.
[٣٧٠]– هوراس، فن الشعر، ترجمة الدكتور لويس عوض، الهيئة المصرية العامة للتأليف والنشر، ١٩٧٠.

[۴۰۷]- محمد رضا شفیعی کدکنی، صور خیال در شعر فارسی، مؤسسه انتشارات (؟).
[۴۰۸]- محمد رضا محمدی، زیباشناسی قافیه در اشعار اخوان ثالث، مجله (کلك)، شهریور ۱۳۷۶.
[۴۰۹]- مهدی اخوان ثالث (م. امید)، زمستان، (؟).
[۴۱۰]- ناصرالدین شاه حسینی (د)، شناخت شعر - عروض وقافیه، مؤسسه نشر هما، تهران، ۱۳۶۷.

چهارم : به ترکی :

[۴۱۱]- احمد کمال، ترجمهٔ حالك، روزنامه‌ی (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۵)، ۱۳۱۲/۲/۲۶.
[۴۱۲]- احمد کمال، بر لکلك، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۲)، ۱۳۱۳/۲/۵.
[۴۱۳]- احمد کمال، کنلوم، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۸)، ۱۳۱۱/۳/۱۹.
[۴۱۴]- اسماعیل صفا، انتقاك شعری، (ثروت فنون)، شمارة
[۴۱۵]- اسماعیل صفا، شاکر طرما، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۵)، ۱۳۱۲/۲/۲۶.
[۴۱۶]- اسماعیل صفا، خاطرهٔ ملمسه، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۲)، ۱۳۱۳/۲/۵.
[۴۱۷]- اسماعیل صفا، برلطیفه، (ثروت فنون)، شمارة (۳۳۶)، ۱۳۱۲/۷/۷.
[۴۱۸]- توفیق فکرت، مهر زمهریر، (ثروت فنون)، شمارة (۳۰۷)، ۱۳۱۲/۱/۱.
[۴۱۹]- توفیق فکرت، حلوقلك بابرلسی، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۳)، ۱۳۱۲/۲/۱۲.
[۴۲۰]- توفیق فکرت، زوالی حسنا، (ثروت فنون)، شمارة (۳۸۰)، ۱۳۱۲/۱/۸.
[۴۲۱]- توفیق فکرت، پاشاه قسة، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۰)، ۱۳۱۲/۱/۲۲.
[۴۲۲]- توفیق فکرت، عشق رحباب، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۱)، ۱۳۱۲/۱/۲۹.
[۴۲۳]- توفیق فکرت، تصادف، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۱)، ۱۳۱۲/۱/۲۹.
[۴۲۴]- توفیق فکرت، عشق، (ثروت فنون)، شمارة (۳۳۹)، ۱۳۱۲/۸/۲۸.
[۴۲۵]- توفیق فکرت، خیال حقیقت، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۱)، ۱۳۱۲/۹/۱۱.
[۴۲۶]- توفیق فکرت، رباح الغام، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۳)، ۱۳۱۲/۹/۲۰.
[۴۲۷]- توفیق فکرت، نثر شعر، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۵)، ۱۳۱۲/۱۰/۹.
[۴۲۸]- توفیق فکرت، فنلر، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۷)، ۱۳۱۲/۱۰/۲۳.
[۴۲۹]- توفیق فکرت، پری حزان، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۸)، ۱۳۱۲/۱۰/۳۰.
[۴۳۰]- جناب شهاب الدین، مست ومستغرق، (ثروت فنون)، شمارة (۳۰۸)، ۱۳۱۱/۱/۸.
[۴۳۱]- جناب شهاب الدین، تماشای لیال، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۶)، ۱۳۱۲/۱۰/۱۶.
[۴۳۲]- جناب شهاب الدین، مست ومتفکر، (ثروت فنون)، شمارة (۳۰۷)، ۱۳۱۲/۱/۱.
[۴۳۳]- جناب شهاب الدین، تماشای اسلوب، (ثروت فنون)، شمارة (۳۳۶)، ۱۳۱۲/۸/۷.
[۴۳۴]- جناب شهاب الدین، ایلك محبت، (ثروت فنون)، شمارة (۳۳۷)، ۱۳۱۲/۸/۱۴.
[۴۳۵]- جناب شهاب الدین، قبل الترلم، (ثروت فنون)، شمارة (۳۰۷)، ۱۳۱۲/۱/۱.
[۴۳۶]- جناب شهاب الدین، لوروژ خشیال، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۴)، ۱۳۱۲/۱۰/۲.
[۴۳۷]- جناب شهاب الدین، سکا ماتر، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۵)، ۱۳۱۲/۱۰/۹.
[۴۳۸]- جناب شهاب الدین، تماشای احزان، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۷)، ۱۳۱۲/۱۰/۲۳.
[۴۳۹]- جناب شهاب الدین، نعلان باره، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۹)، ۱۳۱۲/۱۱/۶.
[۴۴۰]- حسینی، طلوطلة جنت، (ثروت فنون)، شمارة (۳۵۲)، ۱۳۱۲/۱۱/۲۷.
[۴]- حسین جالشی، الیوس طوریشلر عوردم، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۸)، ۱۳۱۱/۳/۱۹.
[۴۴۲]- حسین سعاد، شاکرگر بیولد، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۳)، ۱۳۱۲/۲/۱۲.
[۴۴۳]- رشدی لطمت، عشق ملامه، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۹)، ۱۳۱۲/۱۱/۶.
[۴۴۴]- سامی، حس، امتحان قوروکوس، (ثروت فنون)، شمارة (۳۰۸)، ۱۳۱۲/۱/۸.
[۴۴۵]- سیرت، فرویلند مسرگره، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۶)، ۱۳۱۲/۱۰/۱۶.
[۴۴۶]- سیرت، رؤیای ازدواج، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۸)، ۱۳۱۲/۱۰/۳۰.
[۴۴۷]- سیرت، سرهای کهنه سال، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۲)، ۱۳۱۲/۱۲/۵.
[۴۴۸]- علی کامی، پانتین (تنانیاسن)، (ثروت فنون)، شمارة (۳۶۲)، ۱۳۱۲/۱۲/۵.
[۴۴۹]- محمد رشدی، فیه، (ثروت فنون)، شمارة (۳۳۹)، ۱۳۱۲/۸/۲۸.
[۴۵۰]- محمد رشادی، لسلیت خیال، (ثروت فنون)، شمارة (۳۴۲)، ۱۳۱۲/۹/۸.
[۴۵۱]- ناظم ح.تورکا، (ثروت فنون)، شمارة (۳۵۱)، ۱۳۱۲/۱۱/۲۰.

پنجم : به فرانسوی :

[۴۵۲]- ادبی میلبرات، للطران ادبی شعره، کتاب قطنتنا، مطبعة الاباء الدومنیکان، الموصل، ۱۸۹۶.

شەشەم : بە ئینگلیزی :

Al- Wakil, A.W., Dr. Salman Al-Wasil and Kawther Al-Jezairi, English Poetry, Mosul, 1988.
[453]- Blooms bury, Guide to English literature, London, 1989.
[454]- Blyth, R.H. Haiku, Vol. I, Eastern Culture, Tokyo, 1981.
[455]- Burton, S.H. The Criticism of Poetry, London, 1965.
[456]- Charles Barber, The story of language, 1967.
[457]- Coombe, H. Literature and Criticism, Penguin Books, 1972.
[458]- Cyril Birel, Anthology of Chinese literature, Penguin Books, 1967.
[459]- Dante the Devine Comedy :
[460]- 1- Hell (L'inferno)
2- Purgatory (il purgatario)
3- Paradise (il paradiso), Penguin Classics, 1980.
[461]- Edward Sapir, Language, New york, 1949.
[462]- Enid Hamer, M.A. The Meters of English Poetry, Methuen and con Ltd. London, 1966.
[463]- Fraser G.S. Metre Rhyme and Free Verse, Methuen and Co.Ltd, London, 1970.
[464]- Fred West, The Way of Language, 1975.
[465]- Geoffrey Brereton, The Penguin Book of French Verse Book 2, 1967.
[466]- Geoffrey, N.Leech, A linguistic Guide to English Poetry, longmans, Green and Co. Ltd. London, 1969.
[467]- George, B.Woods Versification in English verse, scott, foreman and Co, 1958.
[468]- George Hemphill, Discussions of Poetry : Rhythm and sound, Boston, 1969.
[469]- Herbert Crers on, J.C. Smith, A Critical History of English Poetrys Penguin Books, 1966.
[470]- Hugh Holman, C. A Hand book of literature, 1981.
[471]- John Dover Wilson, The New Shakespeare, The Sonnets, Cambridge University Press, 1981.
[472]- Jones, R.T. Studying Poetry, London, 1988.
[473]- Jones, W.E. and laver, J. phonetics in Linguistics, Longman Group limited, London, 1973.
[474]- Julie Grover, GCSE English literature, longman, 1988.
[475]- Lanz Henry, The physical Basis of Rime, 1931.
[476]- Lynn Altenbernd and Leslie L. Lewis, A Hand book for the study of poetry, Newyork, 1967.
[477]- Martin Montgomery, Alan Durant, Nigel Fabb, Tom Furniss and Sara Mills, Ways of Reading, London, 1996.
[478]- Rene wellek and Austin Warren, Theory of literature, Penguin Books, 1978.
[479]- Samuel, Miklos stern, Hispano - Arabic Strophic Poetry, 1974.
[480]- Sir paul Harvey, The Oxford Companion to English literature, oxford University press, London, 1967.

حەوتەم : بە فەرەنسی :

[481]- Arthur Rimbaud, Oeuvres, Gallimard, Paris, 1973.
[482]- Francoise Nayrolles, Pour Etudier Un Poeme, Hatier, Paris, 1987.
[483]- George de plinval, Histoire de la litterature Francaise, Hachette, 1978.
[484]- Maurice Grammont, Petit Traite de Versification Francaise, 1965.
[485]- Michel Gabay, Guide d' expression ecrite, librairie Larousse, 1989.

هەشتەم : بە ئیسپانی :

[486]- Antonio Quilis, Metrica Espanola, Quarta Edicion, Edicione, Al-Cala, Madrid, 1976.
[487]- Jose Dominguez Caparros, Contribucion A la Historia de las theorias metricas En los siglos xvii xix, Madrid, 1975.
[488]- Oldrich Belic, En Busca del verso Espanol, 1975.

نۆیەم : بە ئیتالی :

[489]- Dante Alighieri, Paradiso, 1961.

دەیەم : نامەی ئەکادیمی (دکتۆرا و ماجستێر) :

[٤٩٠]- ئیبراهیم ئەحمەد حوسێن، مەلا خەلیل موخلیس، نامەی ماجستێر زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.
[٤٩١]- محەمەد فازڵ رێبەر- ژیان و بەرهەمی، نامەی ماجستێر زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٩.
[٤٩٢]- دلشاد عەلی، بنیاتی هەڵبەست لە هۆنراوەی کوردیدا، نامەی ماجستێر زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٨٨.
[٤٩٣]- دلشاد عەلی، بنیاتی مرۆڤ و شاعیر نامەی دکتۆرا، زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.
[٤٩٤]- عەزیز گەردی، کێشی شیعری کلاسیکی کوردی، نامەی ماجستێر زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٤.
[٤٩٥]- عەبدوڵڵا خدر مەولود، لێکۆڵینەوەیەک لە شیعری حەمدی، نامەی ماجستێر زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٦.
[٤٩٦]- فازیل مەجید سروشت لە شیعری گۆراندا، نامەی ماجستێر زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٩٠.

یازدەم : فەرهەنگ و ئینسکلۆپیدیا :

[٤٩٧]- برهان حسین خلف تبریزی، برهان قاطع.
[٤٩٨]- حسن محمد، فرهنگ فارسی عمید.
[٤٩٩]- هەژار، هەنبانە بۆرینە، فرهنگ کوردی فارسی، چاپخانەی ، تهران، ١٣٦٩.
[500]- Abrams, M.H. A Glossary of literary terms, 1971.
[501]- Akhmanova O.S., ... Russian English Dictionary, Mosco, 1962.
[502]- Corriente, F., Diccionario Espanol - Arabe, Madrid, 1970.
[503]- Cuddon, J.A. A Dictionary of literary Terms, Penguin Books, 1979.
[504]- David Crystal, A Dictionary of linguistics and phonetics, Oxford University Press, 1987.
[505]- Jose' Dominguez Caparro's, Diccionario De Metrica Espanola, Madrid, 1985.
[506]- The New Encyclopaedia Britanica, Vol. VIII, 1975.

[507]- Petit Larousse illustre, librairie Larousse, 1983.
[508]- Steingass, F. A comprehensive Persian - English Dictionary, Beirut, 1970.
[509]- Webster's New Colligiate Dictionary, 1973.

دوازدەم : دەستنووس :

[٥١٠]- ئیبراهیم شوان (د.)، دیوانێکی دەستنووس.

[٥١١]- ابن الانباری، علم القوافی، مخطوطة رقم (٤٢)، المكتبة المركزية، جامعة صلاح الدين، الكتاب الثاني، ص٦٢-٦٤.

[٥١٢]- سابیر رێزوان، دیوانێکی دەستنووس.

[٥١٣]- موحازەرەکانی گۆران.

ملخص الأطروحة

تتناول هذه الأطروحة المعدة تحت عنوان (القافية، دراسة تحليلية مقارنة في الشعر الكردي) قافية الشعر الكردي بالدراسة والتحليل والتصنيف ومقارنتها بالقافية في اللغات الاخرى وخاصة العربية والفارسية والتركية وبعض اللغات الاوروبية كالانكليزية والفرنسية والاسبانية.. فهي تتكون من مقدمة ومدخل واربعة فصول تنتهي بمجموعة من النتائج وتذييل بقائمة من المراجع و المصادر التي استند اليها الباحث.

المقدمة : يذكر الباحث فيها ماهية الموضوع والاسباب التي دفعته الى اختياره، ويعرض الفصول التي تتكون منها الأطروحة والمشاكل التي اعترضت طريقه و يقوم بتحليل وتقييم مصادر البحث خاصة المكتوبة منها باللغة الكردية منذ عشرينات هذا القرن وحتى الوقت الحاضر، وتنتهي المقدمة ببعض الملاحظات المنهجية المتعلقة بسرد الدواوين واتباع منهج الحزن (الكورد) في الاشارة الى المصادر.

المدخل : يناقش الباحث فيه مصطلح (سهروا) الكردية ومفهومه وعلاقته بالمعنى الذي وضع له ومدى شيوع استعماله في الدراسات الكردية واحلالها محل كلمة (القافية) العربية التي كانت سائدة سابقا.

الفصل الاول : يدرس بعض الجوانب النظرية للقافية وهو بمثابة الاساس الذي تبنى عليه الفصول التطبيقية اللاحقة. يتوزع هذا الفصل على ثلاثة مباحث :

يناقش المبحث الاول بعض نظريات ظهور القافية كعنصر من العناصر المكونة للبنية الشعرية و الوظائف التي تؤديها في عملية التواصل الادبي و مدى وقوفها كحائل امام الشاعر في التعبير الحر عن افكاره ومشاعره... ثم يتطرق الى علاقة القافية ببعض العناصر الاساسية في الكيان الشعري كالايقاع والوزن و الوضوع ... واخيرا يدرس بعض الظواهر الصوتية والنغمية التي تعمل على اغناء موسيقية الشعر كالجناس الاستهلالي ومحاكاة الاصوات وتوزيع التجمعات الصوتية على امتداد البيت الشعري.

يتناول المبحث الثاني ظهور وتطور القافية في بعض اللغات العالمية كالاغريقية و اللاتينية والانكليزية والفرنسية و العربية و الفارسية والعبرية و السريانية، لابراز خصوصيات كل منها في مجال استعمال القافية.

يختص المبحث الثالث بدراسة انواع القافية وتصنيفها وفق محاور خاصة ومن منطلقات متباينة. حيث يقسم القافية افقيا وعموديا فقد تكون هناك قافية اولية او داخلية او نهائية وقد تكون هناك قوافي متناوبة ومتعانقة ومتداخلة ومترابطة، اضافة الى المزدوج والقافية الموحدة التي هي احدى ابرز خصائص القصيدة والغزل في الشعر الكلاسيكي الكردي.

الفصل الثاني : يختص هذا الفصل بدراسة وتحديد العناصر المكونة للقافية في الشعر الكردي وهو يتوزع على ثلاثة مباحث :

يدرس المبحث الاول اصوات القافية التي تنقسم الى ثلاثة محاور : الروي، ماقبل الروي و مابعد الروي. يتابع المبحث مدى فعالية الاصوات الكردية في احتلال موقع الروي و ذلك من خلال جرد عام لمعظم دواوين الشعر الكلاسيكي الكردي واستخراج النسبة المئوية لكل صوت و تسلسله في سياق الاستعمال. اما الاصوات التي تسبق الروي فهي القيد و الردف و الدخيل و التأسيس بينما الاصوات التي تلحق الروي هي المورفيمات النحوية اللاصقة التي تاتي في نهاية كلمة القافية.

يتناول المبحث الثاني عناصر القافية على صعيد الكلمة، حيث يميز بين ثلاث مستويات مختلفة هي : كلمة القافية، الحاجب (ما قبل كلمة القافية) و الرديف (مابعد كلمة القافية). يحلل المبحث دور كلمة

القافية ونوعها و علاقتها بالكلمات الاخرى في البيت و القصيدة من حيث الجناس والتضاد والترادف والتناسب والتكرار، ثم يدرس ظاهرة الرديف التي ترد بكثرة في الشعر الكلاسيكي الكردي ويناقش اسباب ظهوره وحدوده وعلاقته بالفنون الشعرية الاخرى، واخيرا يحلل الحاجب و يبين دوره في اغناء موسيقية البيت.

يعالج المبحث الثالث دراسة وتمييز النهايات (نهاية الابيات) على الصعيدين : الصوت و الكلمة باتخاذ المعيار الصرفي والنحوي معا للتمييز بين الروي ومابعد الروي و معيار التكرار لتمييز الرديف من كلمة القافية.

الفصل الثالث : يدرس توزيع القافية في الشعر الكردي ودورها في رسم طوبوغرافية القصيدة على الورقة ومنحها شكلا هندسيا معينا، كما ويدرس القوالب المختلفة التي تتخللها القافية في كل نوع شعري. يتكون هذا الفصل من ثلاثة مباحث:

المبحث الاول يقدم مفهوم القطعة الشعرية وتسميتها ومحاور تقسيمها ودور القافية في تحديد علاقة عناصر القطعة الواحدة من جهة وعلاقة كل قطعة بالقطع الاخرى ضمن القصيدة الواحدة، مع توضيح آلية عمل القافية في فتح و غلق القصائد ذات المقاطع المتعددة بشكل يجذب انتباه القارئ، ويترك انطباعا مؤثرا لديه.

المبحث الثاني يصنف القطع العامة التي تجرى تسميتها على عدد الاشطر التي تتكون منها ويتابع تحديد القوالب المختلفة لكل قطعة. يتراوح عدد القطع من ذات شطرين الى ذات (١١) شطرا، ولكل منها عدد خاص من القوالب المثبتة بامثلة واردة في الشعر الكردي و مقارنتها بالقطعة في اللغات الاخرى.

المبحث الثالث يعالج القطع الخاصة التي تتمتع بمميزات خاصة ولها اسماء خاصة كالغزل والقصيدة والمسمط والترجيع بند و التركيب بند و السونيته و الموشح و المستزاد و الشعر الحر.

الفصل الرابع : يحاول تحليل وتقييم القافية في الشعر الكردي وينقسم الى مبحثين :

المبحث الاول يدرس القيم الجمالية للقافية الكردية وعلاقتها بعلم البديع، حيث يقدم بعض هذه الفنون معززة بالامثلة التطبيقية في دواوين الشعراء كالاعنات (لزوم مالايلزم) والتشطير و (ذوالقافيتين) و التكرير و رد الصدر الى العجز والتقاط كلمات القافية وحروف الروي والتفنن في استعمال الاصوات مكان كلمة القافية.

المبحث الثاني يركز على العيوب التي وردت في بعض قصائد الشعراء فيما يتعلق باصوات القافية والتي تحدث خللا في موسيقى الشعر كاختلاف الروي وسناد الردف والتاسيس والاشباع واختلاف المجرى و التوجيه او كلمات القافية كالايطاء و التضمين والتحريف ... وغيرها .

النتائج : يلخص الباحث فيها اهم النقاط التي توصلت اليها الدراسة فيما يتعلق بالقافية. حدودها، بنيتها، وظيفتها، تصنيفها، علاقتها بالظواهر الصوتية الاخرى، جمالياتها و عيوبها.

المصادر : يسرد الباحث فيها اهم المصادر والمراجع التي استند اليها، يصنفها حسب اللغات و يسلسل معجمي على اسم المؤلف.

ناوەڕۆک

بابەت	لاپەڕە
پێشەکی	5
دەروازەیەک	20
بەشی یەکەم: پێناسەو پەیوەندی جۆرەکانی سەروای شیعر	29
باسی یەکەم: پێناسەو ئەرک و پەیوەندییەکانی سەروای شیعر	31
١_ پەیدابوونی سەروا	31
٢_ ئەرکی سەروا لە شیعردا	39
٣_ سەروا و ڕێککەوت	42
٤_ سەروا لە ئێرانی پێش ئیسلامدا	47
٥_ سەروا و هەندێ لە پەیوەندییەکانی	50
٦_ سەروا و هەندێ دیاردەی دووبارەبوونەوەی دەنگ	61
باسی دووەم: پێناسەی سەروای شیعری جیهانی	71
١_ گریکی و لاتینی	72
٢_ ئینگلیزی	74
٣_ فەرەنسی	75
٤_ زمانە هیندو ئێرانییەکان	76
٥_ عەرەبی	76
٦_ عیبری	77
٧_ سریانی	78
باسی سێیەم: جۆرەکانی سەروا	80
١_ دابەشبوونی لە ڕوانگەی ئاسۆییەوە	80
٢_ دابەشبوونی سەروا لە ڕوانگەی ستوونییەوە	103
بەشی دووەم: سنوور و ڕەگەزەکانی سەروای شیعری کوردی	109
باسی یەکەم: دەنگەکانی سەروای کوردی	111
١_ ڕەوی	112
٢_ پێش ڕەوی	128
٣_ پاش ڕەوی	139
باسی دووەم: وشەکانی سەروای کوردی	144
١_ وشەی سەروا	144
٢_ پاش سەروا	161
٣_ پێش سەروا	170
باسی سێیەم: تێکەڵبوونی کۆتاییەکان	175